DOI: 10.15773/EKKE.2022.006

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola

Gál Máté:

A katolikus egyház és a hitgyakorlás korlátozása Heves megyében az 1950-es években valamint a korai Kádár-korszak idején (1950-1962)

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:
Dr. Rainer M. János, az MTA doktora, egyetemi tanár (EKKE)

Eger, 2021

Tartalomjegyzék

Bevezetés ... 3
Problémafelvetés ... 3
A történeti források sajátosságai, módszertani áttekintés ... 5
Historiográfiai összefüggések ... 9
Heves megye területi változásai, társadalma és a katolikus egyház működési keretei ... 33
Heves megye közigazgatási területe 1945 után ... 33
Heves megye társadalmi, gazdasági, politikai és vallási viszonyai ... 36
A katolikus egyház és a szerzetesrendek működési keretei Heves megyében 1945 után ... 40
Előzmények – a katolikus egyház megpróbáltatásai az 1940-es évek második felében ... 50
A katolikus egyház helyzete Magyarországon a második világháborút követően ... 50
A katolikus egyház próbatételei Heves megyében ... 54
A felekezeti iskolák államosításának programja ... 66
A felekezeti iskolák államosításának előkészítése Heves vármegyében ... 70
Az egyházellenes légkör fokozódása és az 1949. évi országgyűlési választások ... 81
A kötelező iskolai hitoktatás felszámolása ... 94
A nyílt egyházüldözés időszaka (1950-1956) ... 97
Révai József 1950. június 1-i beszédének Heves megyei visszhangjai ... 97
A szerzetesek zaklatása, kitelepítése ... 114
A szerzetesek kitelepítésére adott társadalmi reakciók ... 121
Az 1950-es egyezmény létrejötte és a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása ... 133
A katolikus papi békemozgalom kiépítése Heves megyében ... 140
Az együttműködésre hajlamos papság felkutatása ... 140
A papi békebizottság Heves megyei szervezetének megalakulása ... 151
A szorítás erősödése: a Grősz-per és az Állami Egyházügyi Hivatal felállítása ... 159
Az Állami Egyházügyi Hivatal Heves megyei személyi állománya ... 162
Az egyház ellenőrzése és korlátozása az 1950-es megállapodást követően ... 173
Az egri papi utánpótlás-nevelés megpróbáltatásai ... 190
A megyei katolikus békebizottság megerősítése, tervek a „reakciós papság” elszigetelésére ... 195
Békemunka a gyakorlatban ... 203
A katolikus egyház ellen foganatosított nyílt támadások ... 226
Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház Heves megyében ... 236
Változás az egri egyházmegye élén és az 1956-os forradalom ... 236
A korai Kádár-korszak egyházpolitikája Heves megyében ... 252
Zavarok és újrakezdés az egyházellenőrzés és az egyházpolitika területén ... 252
A forradalom hosszan tartó hatása: a hitélet felélénkülése ... 263

A megyei békemozgalom újjászervezése és a békepapok pozícionálása 267
Konfliktusok az egyházkormányzattal 280
Érdekellentétek: a központi és megyei egyházpolitika összeütközése 283
Az Egri Érseki Papnevelő Intézet ellenőrzése 290
Heves megye egyházpolitikai helyzete 306
A plébániák anyagi körülményei, kulcshelyek 306
Hitélet, egyházi szertartások, ifjúságpasztoráció 311
A katolikus egyház stratégiái – a hitélet fenntartása, szerzetesi összetartás 320
Az ateista stratégia végrehajtása 327
A katolikus egyház és a kényszerkollektivizálás Heves megyében 343
Kitekintés 352
Összegzés 361
Felhasznált források és szakirodalom 368

Bevezetés

Problémafelvetés

Magyarország 1945 után a Szovjetunió érdekszférájába került, a politikai sokszínűség megszüntetése mellett megindult a korábbi értékrend felőrlése is. A Magyar Katolikus Egyház pedig hamarosan a kiépülő diktatúra kérlelhetetlen ellenségei között találta magát. Mindszenty József hercegprímás és más egyháziak mártíriumának, a létezett szocializmus egyházpolitikai doktrínáinak, az egyházkorlátozás intézményrendszerének históriáját tárgyaló munkák száma mára könyvtárnyira duzzadt. Az egypártrendszer helyi működésének feldolgozása kapcsán azonban ma is sok hiátussal találkozunk. Kálmán Peregrin OFM ferences történész az egyik, 2010-ben megjelent tanulmányában a következőkben idézett sorokkal hívta fel a figyelmet a kutatásokban rejlő lehetőségekre. *„Az 1990 óta eltelt húsz évben a kommunista diktatúra megismerésének kutatásai főként a Budapesten fellelhető levéltári anyagokra és a helytörténeti emlékekre irányultak. Napjaink egyik parlagon álló területe a megyei szintű forrásanyagok feltérképezése. A vidéki levéltárakban jelenleg is sok olyan információ, apró mozaikkocka rejtőzik, amely nem csupán a helyi vallásüldözés mechanizmusát tenné érthetőbbé, hanem lényegesen módosíthatná és pontosíthatná a kommunista diktatúra egyházpolitikájának eddig felvázolt képét."*[1] A magyar vidéket megrázó egyházellenes fellépés megismerésének jelentőségét jelzi, hogy kutatóműhely szerveződött Magyarország rurális társadalomtörténete köré. A kutatás egyik résztémája az egyház és társadalom vizsgálatában ragadható meg.[2]

A kutatók érdeklődése – kevés kivételtől és specifikus témák feldolgozásától eltekintve – elkerülte Heves megye történetének ilyen jellegű megközelítését. Egert, mint a katolikus egyház egyik ősi központját mély, mesterségesen elszakíthatatlan kötelékek fűzték a valláshoz. Ugyanez mondható el a túlnyomórészt katolikus felekezetű Heves megye egészéről is. A szerzetesrendek, vagy a katolikus egyház fenntartásában működő oktatási, egészségügyi, szociális és egyéb gazdasági intézmények, a megyeszékhelyen zajló papnevelés, illetve Heves megye területét behálózó földbirtokállomány komoly tekintélyt és stabilitást adott a katolikus egyháznak. Mivel a katolikus értékrend áthatóan beleivódott a lakosság mentalitásának szövetébe, valamint a települések mindegyikében jelen volt a klérus, a kommunista egyházellenőrzés figyelme szinte teljes egészében az érsekség és a plébániák életére irányult. A témaválasztáshoz már önmagában e tényezők és a terület érintetlensége is indokul

[1] Kálmán, 2010. 242.

[2] A Vidéktörténeti témacsoport jött létre 2014-ben a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága által kötött öt évre szóló megállapodással.

szolgálhatnak. A tárgykört még izgalmasabbá teszi, hogy az egyházkormányzati szempontból a megye majd egészét lefedő egri egyházmegye élén a feltárni szándékozott korszakban két igen vitatott személyiség birtokolta a főpásztori pozíciót. Czapik Gyula és Brezanóczy Pál a modus vivendire törekvő egyházi szárny képviselői voltak, habitusuk azonban eltért egymástól. Czapik konfliktuskerülő alkata nem tette lehetővé az intranzigens ellenállást. Grősz József kalocsai érsek félreállítása után a püspöki kar elnökeként, de már azt megelőzően is ő ült tárgyalóasztalhoz a kormány képviselőivel. Az idővel rendszeressé váló zaklatások, feszült egyeztetések és püspöktársai fokozódó bizalmatlansága komoly nyomot hagyott az egri főpásztor egészségügyi állapotán. A békemozgalomban betöltött, egyre erősödő szerepében adott nyilatkozatai, gesztusai sokszor a pártállami elvárásokat tükrözték, ezt azonban egyháza túlélésének zálogaként fogta fel. Az egri érsek a kommunistákkal történő hosszútávú kényszerű együttélés szűkre szabott mozgásterében képzelte el egyháza boldogulását. Lépéseivel azonban sosem tette volna kockára a püspöki kar egységét. Brezanóczy Pál érsek a második millenium után nagy visszhangra talált egyházi ügynökkérdéssel került az érdeklődés középpontjába. Ténykérdés, hogy Brezanóczyban együttműködésre hajlamos habitusa, az ÁEH központtal kialakított szoros viszonya, hajlékony diplomáciai érzéke miatt az egyik legstabilabb egyházi szövetségesét találta meg a pártállam. Azt viszont nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy különleges kapcsolatának előnyeit, gyors észjárását és politikai érzékét igyekezett egyháza fennmaradásának javára fordítani. Részletes biográfia egyik egri főpásztor életéről sem született. Ezt a hiányt jelen értekezés sem fogja pótolni. A dolgozat viszont tovább igyekszik cizellálni Czapik és Brezanóczy államhatalommal kialakított viszonyának történetét, illetve arra törekszik, hogy képet adjon az egyházkormányzat területén érzékelhető megpróbáltatások, kihívások, válaszok és stratégiák sokaságáról.

Az előzőekben vázolt megfontolásokon alapszik értekezésünk tematikai íve. A szerző még egyetemi évei alatt kezdett ismerkedni a témával, amikor szakdolgozatával és egyik első publikációjával[3] Brezanóczy Pál közéleti tevékenységének megértéséhez kívánt új adalékokkal hozzájárulni. Már ekkor, a kutatás e korai periódusában érzékelhetővé volt az a fajta hiány, amely az egyházkorlátozás témáját illetően a történeti irodalmat jellemzi. Értekezésünket így a következőkben rögzített csomópontok köré építettük fel. A diktatúra egyházpolitikájának és a politikai fordulatok Heves megyei relevanciáinak vizsgálata. Az egyházüldözés lokális intézményrendszere, működési mechanizmusainak és sajátosságainak

[3] Gál, 2013. 30-38.

meghatározása. Az ordináriusok helyi szinten érzékelhető megpróbáltatásainak, konfliktusainak ábrázolása. A nép között szolgáló lelkészkedő papság kihívásainak, stratégiáinak bemutatása. A térségben élő szerzetesrendek kitelepítése, üldözése, valamint a szétszóratás viszontagságainak ismertetése. A megyei katolikus békemozgalom kiépítésének, válságának és reorganizációjának rekonstruálása. Heves megye hitéletének korlátozását és ellenőrzését, valamint az ateista propaganda céljait szolgáló vidéki intézkedések elemzése.

Dolgozatunk reményeink szerint pontosítja Heves megye tekintetében az ország szovjetizálását követő időszakról, valamint az 1962-ig tartó korai Kádár-korszakról[4] kialakult ismereteinket, képünket. A feltárt történeti források arra engednek következtetni, hogy az állami egyházkorlátozás törekvéseit az 1956-os forradalom okozta egyházpolitikai zavarokon jórészt túllendülve a korai Kádár-korszak végére képes volt végrehajtani. A vallás társadalmon belüli hatásának elsorvasztása mindazonáltal egyre inkább egy hosszú távú célként lebegett az ateista doktrína megalkotóinak szeme előtt. Éppen ezért a katolikus egyház és a társadalom kapcsolatát, valamint a hitgyakorlás, hitátadás megyei trendjeinek vizsgálatát igyekeztünk kiterjeszteni az 1960-as évtized közepére/végére. Az állami beavatkozás hatása 1959/1960-tól kezdett látványosabban felerősödni, eredményei pedig a következő 5-10 évben keletkezett, egyházellenőrzés által termelt forrásanyag markánsan visszatükröződnek. Célunk az, hogy hiánypótlásra szánt interpretációnk sikerrel gyarapítsa a helytörténeti-vidéktörténeti jellegű, egyházkorlátozást vizsgáló szaktörténeti munkák sorát.

A történeti források sajátosságai, módszertani áttekintés

A levéltári forráskutatás kezdeti periódusa a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárában (MNL HML) zajlott. Mivel az egyházellenőrzés legfőbb motorját az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) megyei megbízottjai, egyházügyi főelőadói jelentették, így az általuk keletkeztetett kútfők feltárása tűnt a legkézenfekvőbb lépésnek. Az iratok az ÁEH „Szigorúan titkos!" minősítésű dokumentumai. Javarészüket a megbízottak havi és negyedéves jelentései, kiszállási beszámolói, feljegyzései, illetve a hivatal utasításai teszik ki. Ma már köztudomású, hogy az ÁEH központi irattárában található visszaminősített titkosan ügykezelt (TÜK) iratokat az 1956-os forradalom során elszállították a hivatal budapesti, Pasaréti út 59. szám alatt található épületéből, sorsukról ma sincs megbízható információnk.[5]

A központi anyag hiánya természetesen nem jelenti azt, hogy a megyei levéltárakban sem lelhetjük fel az ÁEH 1956 előtti tevékenységének nyomait. A Heves Megyei Levéltárban

[4] Dolgozatunk végpontja 1962, amikor Kádár János az MSZMP VIII. kongresszusán a záróbeszédében kijelentette, hogy Magyarországon befejeződött a mezőgazdaság szocialista észervezése, s lényegében sikerült lerakni a szocializmus alapjait Magyarországon.

[5] Lásd Szántó, 1990.; Köpeczi, 2004; Köbel, 2005.; Soós 2014. Heves megye esetében Mikó, 2018. 95.

a XXIII-3/b jelzet alatt találhatóak a Heves Megyei Tanács VB. elnökének visszaminősített Szigorúan Titkos és Titkos ügykezelésű iratai. Itt viszonylag sok adatra bukkanhatunk, ám az ÁEH tevékenysége szempontjából az 1956 előtti időszak forrásanyaga kifejezetten töredékes. Roppant módon nehezíti a kutatást, hogy mindössze az 1952-es esztendő jelentései és beszámolói maradtak fenn, illetve egy 1953-as munkaterv. Bőséges viszont a katolikus egyház és a szerzetesrendek ingatlanállományának államosításáról szóló és kutatható iratok mennyisége.

Az egyházügyi főelőadók 1956 utáni tevékenységének emlékeit őrző források szélesebb körben is fellelhetőek. Az Végrehajtó Bizottság említett iratai mellett nagyon fontos az MSZMP Heves Megyei Bizottságának Archívuma (XXXV/22), azon belül a Propaganda és Művelődési Osztály iratai (12. csoport). A csoport tartalmazza az 1957-1986 között keletkezett ún. „Egyházpolitikai vonatkozású iratokat" (6. doboz 57. ő. e.), amelyek javarésze a megyei tanácson dolgozó egyházügyi előadó, később egyházügyi titkár jelentéseiből, feljegyzéseiből tevődik össze. Szintén itt lelhetőek fel a társadalom világnézeti „átnevelésének" megyei mechanizmusait tükröző „ateista és antiklerikális" propaganda helyzetét taglaló jelentések (1. doboz 20. ő. e.). Igaz, hogy túlnyúlik a kutatásunk időperiódusán, de meg kell említeni, hogy az egyházügyi titkár tevékenységének kordokumentumai 1974-től megtalálhatóak a Heves Megyei Tanács iratai között is (XXXIII/28). Tapasztalataink azt mutatják, hogy az egyházügyi megbízottak pályaívét illetően még az ÁEH központi irattárában található adatoknál is színesebb a megyei levéltár Munkaviszonnyal kapcsolatos iratok gyűjteménye (XV/41). A munkaviszonnyal összefüggő iratok mellett a részletesebb jellemrajzok megformáláshoz nagyon fontos lenne az egyházügyi megbízottak által készített önéletrajzok elemzése, ám ezek közül sajnálatosan egy sem került elő.

Az 1956 előtti, forrásszegényebbnek mondható évek mozaikos információit valamelyest kiegészítik a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Heves Megyei Bizottságának 1948-1956 között keletkezett forrásai (XXXV-11). A párt központi utasításainak megyei percepciói jól nyomon követhetőek az MDP testületi ülésinek jegyzőkönyveiből, illetve az előterjesztésekhez készült egyéb anyagokból. Az ÁEH megalakulása előtti időszak egyházellenőrzéséről, papok tevékenységéről, érseki körlevelekről, hitoktatásról, valamint a katolikus papok megyei békebizottságának megalakulásáról és működéséről nyújt nélkülözhetetlen adatokat az állagban található 22. doboz tartalma. A megyei pártbizottság anyagai között találjuk azokat a megyei, járási és városi szintű hangulatjelentéseket is, amelyek – erős forráskritikát követően – képet adhatnak a társadalom egyházpolitikai lépésekre adott reakcióiról.

A párt és a tanácsok kútfőinek hiányosságait a forradalom utáni visszarendeződés periódusától kezdve jól oldja a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) őrzött központi ÁEH iratanyag. A XIX-A-21-d jelzet alatt található TÜK iratok között áttekinthető rendszerben kaptak helyet a megyei megbízottak havi és negyedéves jelentései, munkatervei, a kiszállások tapasztalatait rögzítő beszámolók, a teológiák életét ellenőrző tevékenység lenyomatai. Egyéb érdekes információk mellett itt lelhetőek fel az egyházmegyék és közigazgatási megyék egyházpolitikai helyzetét taglaló elemzések, a hitélet és a hittan lokális viszonyait illusztráló dokumentumok is.[6] A települések egyháztörténeti kutatásaihoz szintén kiemelkedő fontosságú a XIX-A-21-a levéltári jelzetű ÁEH Elnöki iratainak állaga. Kutatását darabjegyzék segíti, amelyen belül jól elkülönülnek a disszertációnk témájából kifolyólag érdekes, egyházmegyékre vonatkozó források, a személyi ügyek, eseményjelentések, információk, a hivatal belső életére vonatkozó iratok, egyes egyházi személyek külföldi utazásait rögzítő kútfők.[7] A legszínesebb képet az ÁEH Általános iratai (XIX-A-21-b) nyújtják, egyben ez a legterjedelmesebb állag is a hivatal iratapparátusán belül. Az Általános iratok foglalják magában az ÁEH mindennapi működéséből keletkezett dokumentumok sokaságát. Roppant érdekes az 1958-tól évente külön bontásba rendezett Hely (megye, város, község) szerinti ügyek, ABC rendben kezelt iratok, valamint az ÁEH munkatársainak személyi nyilvántartója.[8]

Az egyházfelügyelet, egyházüldözés rendszerének munkamegosztásban a párt, a tanácsok és az ÁEH munkatársai mellett kitüntetett szerep jutott a politikai rendőrségnek. Mivel a párt füleként- és ökleként számontartott államvédelem éberen figyelte az egyházak és a gyülekezetek életét, azt feltételezhetnénk, hogy egy érseki központ kifejezetten vonzotta a szervek figyelmét. Ez kétségkívül így is volt, ám közel sem maradt fenn a téma súlyát tükröző iratmennyiség. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött dossziék hézagos információkat tartalmaznak a katolikus egyház megyei ellenőrzését illetően. Szemléletes példa erre, a Czapik Gyula egri érsekről nyitott 3.1.5 O-8801 jelzetű személyi dosszié hiánya, amelyet megsemmisítettek, így nem került az ÁBTL őrzésébe. Csupán más állambiztonsági kútfőkből értesülhetünk a „Könyvtár" fedőnevű dossziéról is, amelyet az egri szeminárium ellenőrzésére nyitottak.[9] A kutatást nehezítő tényezők ellenére mégis fennmaradt néhány, a témánk szempontjából jól hasznosítható anyag. A fellelhető

[6] 1957-1960 között darabszintű jegyzék, 1960-1989 között tételszintű jegyzék segíti a kutatást. Az ÁEH TÜK iratokról lásd bővebben Soós, 2014. 29.
[7] Az ÁEH Elnöki iratokról lásd bővebben Soós, 2014. 26.
[8] Az ÁEH Általános iratokról lásd bővebben Soós, 2014. 27-28.
[9] Az Egri Érseki Papnevelő Intézet belső élete kontrolljának céljából nyitott O dosszié meglétére bizonyíték „Dezső Sándor" ügynök munkadossziéjának több utalása is. ÁBTL 3.1.2 M-36307 Dezső Sándor. 193.; 230

Heves megyei relevanciájú operatív dossziék (O dossziék) számos fontos, az állambiztonság által kreált elemzést tartalmaznak a vallásos élet és a lelkészkedő papság magatartása kapcsán. Megismerhető a bizonyos ügyek felgöngyölítésére foganatosított titkos nyomozati munka dokumentációja, amely leggyakrabban ügynöki és rendőrségi jelentéseket, ritkábban házkutatási- és kihallgatási jegyzőkönyveket is tartalmaz.[10] Nagyobb számban találhatóak meg a megyében kiépített egyházi ügynökhálózat operatív szempontból hasznosnak ítélt jelentéseit tartalmazó munka dossziék, azaz M-dossziék. A politikai rendőrség jellemzően a hálózat útján értesült a szervezet számára érdekes témákról, az így született jelentések mozaikszerű sokasága teszi ki az O-dossziék tartalmának jelentős részét is.[11] Különösen jól tükrözik egyes egyházi személyek szenvedéseit a vizsgálati dossziék (V-dossziék).[12] E dosszié-típus releváns információkat tartalmaz a nyomozati munka nyílt szakaszára vonatkozóan, letartóztatási parancsokat, házkutatási- és kihallgatási jegyzőkönyveket, bírósági ítéleteket is találunk bennük.

Külön forráscsoportként szükséges kezelnünk a korabeli egyházi és politikai sajtó ide vonatkozó cikkeit. Az országos lapokban (Szabad Nép, Népszava, Szabadság, Szabad Szó) és a Heves megyei politikai sajtóban (Népújság) főként az ötvenes évek első feléből számos „leleplező" cikk őrzi az egyházüldözés nyomait, illetve fontos információkat találunk a katolikus békemozgalom kiépítéséről és működtetéséről is. A katolikus sajtó, elsődlegesen az általunk használt Új Ember vonatkozó tudósításai – más mellett – jól hasznosíthatóak például az egyházi kinevezések kapcsán az adattárakban fel nem lelhető információk pótlására, továbbá értékes adalékokkal szolgálnak fontosabb egyházi események rekonstruálásához.

---

[10] A megye hitéletének és egyházi személyek tevékenységének kapcsán információk lelhetőek fel a püspöki karról nyitott O dossziék ÁBTL 3.1.5. O-13405/2., ÁBTL 3.1.5. O-13405/3a. és ÁBTL 3.1.5. O-13405/3b. köteteiben. Bizonyos esetek operatív anyagait tartalmazza például a mára igen jól feldolgozott, a „Fekete Hollók" fedőnevű ügy egri szálának „Egri Fekete Hollók" dossziésorozata (ÁBTL 3.1.5 O–11763.). Kevésbé ismert az ÁBTL 3.1.5 O-13256. jelzetű „Fanatikus" néven, „rendkívüli eseményre" nyitott dosszié tartalma, amely egri egyházmegyés prominens békepapok és maga Brezanóczy Pál főpásztor lejáratása céljából írott levelek kapcsán indult nyomozás anyagait tartalmazza. Kifejezetten egyháziak megfigyelésére nyitott személyi dossziék sorából említhető Kriston Endre (ÁBTL 3.1.5 0-9287.) vagy Kiss István teológiai tanár (ÁBTL 3.1.5 O-8934.) ellen foganatosított állambiztonsági nyomozás dokumentumainak gyűjteménye.

[11] Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház kapcsolatáról „Asztalos János" fedőnevű ügynök M dossziéjában (ÁBTL 3.1.2. M-13238) találunk érdekes információkat. „Pál János" ügynök széles körű ismeretsége miatt a megye területén szolgáló paptársaira jelentett, tőle igyekeztek beszerezni terhelő adatokat „reakciós papokra", vagy a területen élő jezsuita és ciszter szerzetesekre.

[12] Az 1950 előtt megindult egyházüldözés emlékeit őrzi például Kriston Endre segédpüspök (ÁBTL 3.1.9 V-28210) Takács József bátori plébános (ÁBTL 3.1.9 V-27239), vagy Holczer Gyula maklári káplán (ÁBTL 3.1.9 V-26957) ügyei. Schóber Tibor maklári plébános (ÁBTL 3.1.9 V-142032), valamint Klembala Ernő SJ jezsuita szerzetes (3.1.9 V-17385, illetve 3.1.9 V-142441) megpróbáltatásainak dossziéja, amelyek az 1956-os forradalmat követő megtorlások egyháztörténeti jellegű vizsgálatához tartalmaznak fontos információkat. Az egri teológia elöljárói ellen foganatosított nyomozás dokumentumait őrzi a Ritter Márton és Maksa János ügyére nyitott dosszié (ÁBTL 3.1.9 V-147155).

A papok egyéni pályaívének megismeréséhez, az egyházkormányzat felépítéséhez elengedhetetlen adatokat tartalmaznak az egyházmegye forrásértékű schematismusai (*Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. Eger, 1963.; Az Egri Főegyházmegye Schematismusa az 1975. szentévben. Eger, 1975.).* Emellett a magyar népszámlálások tematikájában 1949-ig rendszeresen szerepelt a vallásfelekezet kérdése. A megye vallási összetételének historikus bemutatásához az ÁEH által készített elemzéseken kívül nagyon fontos az 1941. évi, illetve az akkori politikai helyzet miatt csak 1996-ban publikálásra került 1949. évi népszámlálások felekezeti adatainak vizsgálata (*Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1947.; Az 1949. évi népszámlálási vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Budapest, 1996.)*.

Talán a témában járatlan olvasó számára is feltűnő lehet, hogy a megmozgatott levéltári forrásapparátus tanulmányozása után készült elemzések az elnyomógépezet és az egyházfelügyelet által termelt – egyébként nem csekély mennyiségű – dokumentumhalmazra építenek. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy az egyházpolitika tárgyát képező római katolikus egyház percepcióit tükröző kútfők mégis miért hiányoznak e dolgozat jegyzetapparátusából? Ennek oka legfőképpen abban áll, hogy a korszakunkat és tematikánkat érintő egyházi dokumentumok javarésze jelenleg nem hozzáférhető.

Historiográfiai összefüggések

A katolikus egyház 1945 utáni sorsával foglalkozó történeti narratíváknak hála mára a szakterület számos kutatási eredménye ismert. A szaktörténészi érdeklődés az államszocialista időszak végeztével és a források szabad kutathatóságával fokozott figyelmet szentelt az egyház második világháborút követő történetének.[13] Az idő múlása és a töretlen szakmai figyelem bőséges irodalmi apparátust eredményezett, éppen ezért értekezésünk szempontjából leginkább relevánsnak vélt munkák kerültek érdeklődésünk homlokterébe. Előbb azokról a művekről szeretnénk rövid áttekintést nyújtani, amelyek mélyfúrásszerű kutatásnál szélesebb látószögben vizsgálódnak. Úgy gondoljuk, hogy az ilyen formán felhalmozott tudás ismerete nélkül értelmezésünk sem lehet teljes. Összefoglalónk második felében kifejezetten a szűkebb

[13] Az egyházüldözés, korlátozás és felügyelet legfontosabb kútfőinek számító Állami Egyházügyi Hivatal forrásapparátusából legelőször 1992-ben a nyílt iratok váltak kutathatóvá, majd az Adattárban lévő iratok kerültek át az Országos Levéltárba. Az elnöki és a szigorúan titkos iratok átadásáról a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Jogi és Igazgatási Osztálya, a Levéltári Osztálya és a Magyar Országos Levéltár döntött. A minősített iratok felülvizsgálatáról a 2026/1993. (VII. 13.) Kormányrendelet intézkedett, a kormány létrehozott egy bizottságot a Miniszterelnöki Hivatal, a Belügyminisztérium, a Külügyminisztérium, a Nemzetbiztonsági Hivatal, az Igazságügyi Minisztérium, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium és a Magyar Országos Levéltár szakértőiből. A több éves vizsgálati munka eredményeként a 1996-ban az elnöki, 1998-ban a szigorúan titkos iratok kerültek át a levéltárba. Soós, 2014. 25.

kutatásunk terrénumát érintő eredményeket felvonultató szakmunkák ismertetésére vállalkozunk.

Mindenekelőtt érdemes lehet tágabb korszakunk általános historiográfiai vetületeinek is néhány bekezdést szentelnünk, hiszen szűkebb témánk megértéséhez ez az aspektus is hozzá tartozik. Mivel értekezésünk főbb tematikai vonalának előzményei között szerepel az 1940-es évek második fele, lényeges feladatnak tűnik az első pillanattól egyházellenes egypártrendszer kialakításáról született történeti narratívák rövidre szabott áttekintése. A hazai rendszerváltást követő periódus e tekintetben is vízválasztó, hiszen a létező szocializmus múlása lehetőséget teremtett a letűnő rendszer kiépülésének és üzemeltetésének vizsgálatára. Számos, a politikai átmenet tárgykörét[14] feszegető írás próbálta rekonstruálni a demokrácia felőrlésének históriáját. Feltétlen figyelmet érdemel Izsák Lajos értelmezése, amely az úgynevezett koalíciós korszakot a közemlékezetben „kékcédulás" előtaggal illetett 1947. augusztus 31-i választásokig datálja (*Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990. Budapest, 1998.*). Romsics Ignác vaskos, sokak által forgatott szintézisében a szovjetizálás ütemének 1947-1948-ra történő felgyorsulására hívja fel az olvasó figyelmét (*Magyarország története a XX. században. Budapest, 2004.*). Több más nóvum mellett a szovjet típusú rendszer kiépítését illetőn Békés Csaba érdekes adalékkal szolgált 2004-ben kiadott tanulmánykötetében (*Európából Európába. Magyarország konfliktusok kereszttüzében, 1945-1956. Budapest, 2004.*). Békés Rákosi Mátyás az MKP KV 1946. május 17-i ülésén elmondott beszédére alapozza azt a tézisét, amelyben a párt első embere moszkvai útját követően arról számolt be, hogy „új helyzet állt elő az osztályharcban". A magyar kommunisták számára tehát – a történész álláspontja szerint – véget ért az erőgyűjtés időszaka, s a teljes kommunista hatalomátvétel szakaszát lényegében innentől számíthatjuk.[15] Borhi László 2005-ben a hazai és külföldi történeti források széles spektrumát felvonultatva meggyőzően bizonyítja, hogy Magyarország, hasonlatosan a többi megszállt kelet-közép-európai országhoz a kezdetektől kiszolgálta a Szovjetunió szinte korlátlan gazdasági igényeit (*Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között 1945–1956. Budapest, 2005.*). Az említett gazdasági behatolás kettős célt

[14] A téma kapcsán az 1956-os Intézet *A fordulat évei 1947-1949* címmel tanulmánykötetet jelentetett meg, amelyben Rainer M. János összegezte a második világháborút követő évek sorsfordulóit. Rainer a következőkben rögzített pontokat határozta meg az átmenetig vezető út kapcsán. 1; a Gazdasági Főtanács 1945. novemberi megalakítása, 2; a Magyar Testvéri Közösség „demokrácia-ellenes" összeesküvésének leleplezése, 3; 1947 nyári-őszi intézkedések, amelyek Magyarországot végleg a Szovjetunió által ellenőrzött szférába sodorták, 4; 1948 júniusa után a két munkáspárt fúziójával megtörtént a Szociáldemokrata Párt szétzúzása, majd az 1949 májusi, lényegében az MDP mellett minden más lehetőséget mellőző listás választás lebonyolítása. Standeisky-Kozák-Pataki-Rainer, 1998. 17-39.

[15] Békés, 2004. 50-51.

szolgált: egyrészt elősegítette a szovjet politikai térnyerést, másrészt szolgálta a Szovjetunió újjáépítését és katonai programját. Borhi szerint kezdettől a szovjet típusú rendszer bevetése volt a cél, mire a Marshall-tervet bejelentették – amihez sok történész az addigi szovjet politika paradigmaváltását köti – a demokratikus politikai erők felszámolásra kerültek az országban.[16] Nem csupán részletessége miatt, de újszerű korszakolása okán is okvetlen szót érdemel Gyarmati György Rákosi-korszak történetét megidéző munkája (*A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Budapest, 2011.*). Gyarmati az 1945-ös esztendőben jelölte meg a Rákosi-korszak kezdetét. Az 1945-1947 közötti periódust összefoglaló néven Presztalinizálás időszakának nevezi, amely – szerinte – két alperióadusra bomlik: 1945-ben az államiság újjáépítésére, majd 1946-1947 között a hatalmi dualizmusra. Az értelmezés 1948-1952 között a sztálinizálás, 1953-1956 között pedig a de- és resztalinizálás időszakát jellemzi.

Az 1956-os forradalom történeti megközelítésű irodalma az események szinte minden szegmensére kiterjed. Talán a legfrissebb Rainer M. János írása, aki az egyszerű eseménytörténeten jócskán túlmutató megközelítést kínál (*Az 1956-os magyar forradalom. Budapest, 2016.*). Nem szabad azonban megfeledkezni a témánk szempontjából fontos nézőpontokról sem. A forradalom 50., kerek évfordulója szerencsés módon értékes egyház- és vidéktörténeti munkák összeállítását serkentette (*Rosdy Pál (szerk.): A katolikus egyház 1956-ban. Budapest, 2016.; Szabó Csaba (szerk.): Magyar Katolikus Egyház 1956. Szerk., Budapest, 2007.; Szakolczai Attila (szerk.): Vidék forradalma, 1956. I-II., Budapest, 2006.; Cseh Zita: Az 1956-os forradalom és megtorlás Heves megyei dokumentumai. Eger, 2006*.).

A Kádár-korszak általunk tárgyalt periódusának megértését számunkra leginkább Kalmár Melinda és Rainer M. János elméleti jellegű munkái segítették. Kalmár monográfiáiban a korszakot az államszocialista rendszer lassú bomlásának egyik epizódjaként értelmezi (*Ennivaló és hozomány. A korai kádárizmus ideológiája. Budapest. 1998.; Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990. Budapest, 2014.*). A szerző a forradalmat követő időszakot a konszolidáció és megtorlás elegyének tekinti, ám valójában mégis a szovjet „main straim" program szanáló trendjébe illeszti. Kalmár nélkülözte a szakirodalomban gyakorta használt restauráció fogalmát, hiszen az nem tartja szem előtt, hogy a kommunista elit sohasem „hátrálhatott az időben", nem állíthatta vissza a sztálinista diktatúrát. A konszolidáció elnevezés nem szemlélteti igazán a rendszer kifulladását, s elfedi a magyar viszonyok közepette a hatalom megszilárdításáért eszközölt

[16] Borhi, 2005. 335-336.

legdrasztikusabb megoldásokat. Kalmár álláspontja szerint Kádár János és a politikai elit konzerválták a rendszer fontosabb tulajdonságait, de szanálás útján teremtették újra a kommunista uralmat.[17] A rendszer szanálásának fogalomkörében értelmezhető az egyház, vallás és pártállam viszonya is. A kora kádári hatalomtechnika érzékelte, hogy a modern politikai, társadalmi viszonyok Keleten és Nyugaton is sokakat elvontak a vallástól, a szovjet típusú rendszer intézkedései pedig ugyanerre erősítettek rá. A hatalom birtokosainak ugyanakkor azzal is szembesülniük kellett, hogy a forradalom felszabadította a vallásos érzületet, a rendszerből való kiábrándulás pedig olyanokat is a vallás felé fordított, akik korábban erre nem mutatkoztak fogékonynak. Kalmár Melinda álláspontja alapján a magát újrastrukturáló rendszer éppen ezért intenzíven kereste a kapcsolatot a semlegesítő-integráló tényezőkkel. A hatalom a magas egyházi stallumokba segített lojális papokkal, a Hazafias Népfront által felügyelt békemozgalom erősítésével a parlamentben, valamint helyi tanácsokban megjelenő egyházi személyekkel próbálta reprezentálni az állam és egyház közötti jó kapcsolatot. Mindeközben a kádárista egyházpolitika főbb irányelve a rugalmas szekularizáció és felvilágosítás lett – írta.[18] A Rainer M. János az általa kádárizmusnak nevezett magyar posztsztálinizmus kapcsán a hazai és nemzetközi történeti diskurzus áttekintésének tanúságai alapján arra jutott, hogy a posztsztálini korszakban a rendszer alapstruktúráit érintetlenül hagyó elmozdulás történt (*Bevezetés a kádárizmusba. Budapest, 2011.*). Az intézmények (párt, állam, hadsereg, politikai rendőrség stb.) szerepe, felépítése és jogosítványai megegyeztek az 1956 előtt kiépült struktúráéval. A rendszer alapja továbbra is a kommunista párt osztatlan uralma maradt, a kommunista ideológia egyeduralmával. A termeléshez szükséges eszközök túlnyomó többségét változatlanul az állam birtokolta, a megtermelt javakat pedig a központi bürokrácia osztotta el. A változatlan intézményrendszeren belül a fontossági sorrend azonban felcserélődött. Egyes alrendszerek súlya csökkent, másoké pedig erősödött. Rainer példaként hozza a témánk szempontjából is érdekes kényszerítő-ellenőrző apparátusok súlyvesztését, ezzel párhuzamosan az egyeztető és koordináló szervezetek erősödését. Az el- és befogadott társadalmi gyakorlatok, cselekvések határait mindazonáltal már nem kizárólag a hatalmi központ rajzolta meg, hanem – finomított technikával – a szervező bürokratikus apparátus is segítette. A koordináció több és finomabb információk befogadását tette lehetővé, ezáltal nem csupán az uralmi rendszer hatolt be a társadalom színterére, de a társadalmi szempontok, igények is eljutottak a hatalom birtokosaihoz. A kritikák befogadása természetesen továbbra is részleges maradt. A vezetőség

[17] Kalmár, 2014. 109; 118.
[18] Uo. 155-157.

jelentősen racionalizálta a korábbi, ideológiától túlfűtött politikai berögződéseket, célokat, amelyeket rendszerstabilizáló jelleggel fokozatosan a modernizáció váltott fel. Rainer a kádárizmust nem csupán egy „közepesen sikerült" elmozdulásként értékeli, hanem egyfajta világérzékelésnek, amiből társadalmi közérzet keletkezik. Így alakulhatott ki a folyamatos viszonyítások és összehasonlítások rendszere.[19]

Átkanyarodva az egyháztörténet-írás részdiszciplínájának területére, 1949-1956 között jellemzően erősen leegyszerűsített marxista, nemzeti kommunista múltszemléleten nyugvó irányzat primátusa totális ideológiai harcot hirdetett az egyházak ellen.[20] Az idővel intézményessé váló egyházüldözés ideológusa Révai József, az antiklerikális történeti irodalom területén is „bizonyított", Andics Erzsébet (*Az egyházi reakció 1848-49. Budapest, 1949.*), Mód Aladár, Molnár Erik, Nemes Dezső és más propagandatörténészek nevével fémjelzett sematikus szemlélet uralta az 1950-es évek történeti interpretációit.[21] A kényszeredett távolságtartás és ideológiai szembenállás ellenére is ott lappangott a szakma berkein belül a valamivel árnyaltabb, de még mindig nem ideológiamentes megközelítés iránti vágy. Az kétségtelen, hogy a történetírás liberalizálódása és reprofesszionalizálódása csak a nyolcvanas években hozott látható eredményeket a hazai egyháztörténet-írásban (is). A szűk körű, az egyháztörténet-írás műveléséhez szükséges kútfőkhöz hozzájutó történészek csoportjába tartozó Orbán Sándor jelentkezhetett először a katolikus egyház és az állam viszonyának 1945-1950 közötti periódusban történt változásainak vizsgálatával (*Az állam és a katolikus egyház megállapodása 1950. Budapest, 1960; Az egységes állami iskola megteremtése. Budapest, 1955.)*. Orbán nem nélkülözte a történeti kutatómunka alapvetéséhez tartozó forrásfeltárást, azonban megállapításai egyértelműen az akkori politikai elvárásoknak megfelelő dogmákat visszhangozták.

Szűkebb témánk felől közelítve az államszocialista korszak helytörténeti irodalma is csak igen ritkán és akkor is a rendszer tetteinek történeti igazolását szolgáló interpretációkat adott közre. Szecskó Károly egri levéltáros *Az MDP harca az iskolák államosításáért* című tanulmánya 1974-ben látott napvilágot. Ebben a szerző a „felszabadulást követő politikai és kulturális fejlődésünknek egyik jelentős állomásaként" tekintett a programra. Szecskó munkájánál egy évvel korábban, 1973-ban hasonló megfontolások által vezérelve jelentkezett a gyöngyösi Misóczky Lajos *Az egyházi iskolák államosítása a Mátravidéken 1948* című tanulmányával.

[19] Bővebben a témáról lásd Rainer, 2011. 138-148.
[20] Romsics, 2011. 356.
[21] Lásd bővebben Romsics, 2011. 377-397.

Gergely Jenő nagy ívű egyháztörténészi életműve a hatvanas években indult, a sokrétű és széleskörű munkásságnak témánkat érintő, rendszerváltás előtti darabjai számos fontos megállapítást tartalmaznak jelen értekezés számára is (más munkák mellett *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Budapest, 1985.; Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986. Budapest, 1989.*). Gergely professzor kapcsolatainak köszönhetően betekintést nyerhetett a mások számára akkoriban hozzáférhetetlen forrásokba. Az ÁEH dokumentumainak és a katolikus békemozgalom iratainak vizsgálatával kialakított marxista interpretációjának több eleme ma már vitatható. Gergely különbséget tett a püspöki kar kebelén belül polarizálódó, Mindszenty József köré csoportosult dunántúli főpásztorok és a Czapik Gyula egri érsek nevével azonosított, egyház fennmaradásának zálogaként, gyakorta az állam érdekeit kiszolgáló irányzat között. A mából értelmezve azonban problematikus megállapítás, hogy a szerző álláspontja szerint a két csoport szembenállása következtében végletes szakadás állt be a püspökök között.[22] Az 1989-ben megjelent *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890-1984* című munkában – nem nélkülözve az állami elvárásoknak megfelelő narratívát – néhol már felfedezhető az MSZMP egyházpolitikájának óvatos kritikája is. A marxista–leninista elmélet a vallást egyfajta ideológiaként kezelte, a szerző ezzel szemben úgy gondolta, hogy ez a leegyszerűsített definíció nem fejezi ki azt a komplexitást, amit a vallásosság jelent. *„A szűken értelmezett ideológiai szférán túlmenő hatásai vannak a kultúrában, a nemzeti identitás alakulásában, az erkölcsi kérdésekben és végső soron befolyásolja a társadalmi, gazdasági és politikai szférát is.”*[23] Óvatos kritikát kapott az MSZMP PB 1958. július 22-i határozatában megfogalmazott úgynevezett „kétfrontos harc” politikai, ideológiai krédója is. A vallásos világnézet elleni „türelmes”, marxizmus-leninizmus eszközeit alkalmazó fellépés végcélja a vallásos tudat totális felszámolása Gergely tapasztalatai szerint nem bizonyult reálisnak. Ezt azzal magyarázta, hogy *„a vallás objektív társadalmi forrásai továbbélnek, és ideológiai harccal fel nem számolható”*.[24]

A hazai viszonyok között alkotó történészekkel szemben az emigrációba kényszerült történetírók nem szakítottak az 1945 előtt elsajátított módszerekkel és szemlélettel. Ugyanakkor ebbe a csoportba tartoztak azok is, akiket nem lehet a hagyományos értelemben vett történésznek nevezni. E heterogén közösség jellemzője, hogy igen szűkös és kisszámú

[22] Gergely, 1985.
[23] Gergely, 1989. 147.
[24] Uo. 155-156.

forrásbázis alapján dolgoztak.[25] A nyugatra szorult egyháztörténet-írók egyik legkiemelkedőbb alakja a magyar és idegen nyelvű írások százait jegyző Adriányi Gábor. Adriányi 1959-ben tagja volt a Központi Szemináriumból kizárt kispapoknak, az ötödéves teológust titokban szentelték pappá[26], majd emigrált, 1971-től a bonni egyetemen kezdett oktatói-kutatói karriert.[27] Egyik legjelentősebb kutatási területe a Vatikán keleti politikája, különös tekintettel Magyarország vonatkozásában. E témában magyar nyelven 2004-ben jelent meg *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. A Mindszenty-ügy* című munkája, 2005-ben pedig *A katolikus egyház története a XX. században Kelet-, Közép-kelet és Dél-Európában* címet viselő szintézisében a szovjet érdekszféra országok katolikus egyházainak históriájával foglalkozott. Adriányi munkáiban kritikus szemmel vizsgálta a vatikáni Ostpolitik bizonyos lépéseit, de különböző római értesüléseire, az akkora már részben feltárt állambiztonsági forrásokat tárgyaló interpretációk megállapításaira is alapozva igen erős ellenérzéseinek adott hangot bizonyos ordináriusok – köztük Brezanóczy Pál – magatartásával kapcsolatban is.[28]

Salacz Gábor ugyan nem tartozott a külföldön élő történészek közé, de 1988-ban Münchenben adták ki *A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948-1964)* című kötetét. A szerző Rogács Ferenc pécsi püspök feljegyzései és iratai alapján készítette el munkáját. Salacz a pécsi püspök benyomásain és tapasztalatain keresztül szemléltette tizenhét év történéseit, s így adott egyfajta nézőpontot a püspöki kar korabeli kihívásainak értékeléséhez. A felhasznált kordokumentum értékű források segítik a katolikus felsőpapság habitusának és diktatúrához való viszonyulásának megismerését. A munka a szűkebben vett témánk szempontjából is fontos érdemei közé tartozik, mert első ízben adott elemzést Czapik Gyula 1948-as római útjáról.[29]

Szántó Konrád ferences szerzetes a nyolcvanas évek első felében adta ki több kötetben a nagyhatású, katolikus egyház történetét feldolgozó áttekintését (*A katolikus egyház története. I. kötet. Budapest, 1983.; A katolikus egyház története II. kötet, Budapest, 1985.; A katolikus egyház története III. kötet, Budapest, 1987.*). Szántó az általunk vizsgált korszakról igen röviden a második kötetben értekezett. Érthető okokból a munka szintén a hivatalos kánonnak megfelelő szemléletben íródott, amire az 1991-es *A meggyilkolt katolikus papok*

[25] Az emigráns egyháztörténeti irodalomról lásd bővebben Szabó, 2016. 12-18.
[26] A Központi Szeminárium teológusainak ellenállásáról lásd Bertalan, 2010. 113-127.
[27] Adriányi Gábor 1971-től a müncheni Ungarn-Jahrbuch társszerkesztője és az ő szerkesztésében jelent meg 1973-tól a Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae sorozat is.
[28] Vö. Adriányi, 2004. 54-55.
[29] Salacz, 1988. 15-19.

kálváriája című művében maga a szerző is tett utalásokat, kérve az olvasókat, hogy *A katolikus egyház története II. kötet* egyfajta kiegészítéseként tekintsenek akkori írására.[30]

Közeledve a rendszerváltáshoz, de még az államszocialista viszonyok által támasztott korlátok között több, a katolikus egyház 1945 utáni intézménytörténetét vizsgáló munka is megjelenhetett. 1984-ben adták ki a *Magyar Katolikus Almanach I.*, majd,1988-ban *II.* kötetét. A kiadvány I. kötete az 1984-es esztendő adatait, intézményeit és címtárát tartalmazta. A II. kötet összegző elemzéseket tartalmaz a magyar papság, papnevelés, szerzetesrendek, hitoktatás, egyházi sajtó, művészet és irodalom, valamint a katolikus egyesületek történetét illetően. Témánk szempontjából különösen fontosak *Hervay Ferenc* férfi rendekről[31], *Kisgergely József* női rendekről[32], valamint *Tomka Miklós* magyar katolicizmus statisztikájáról és szociológiájáról[33] írott fejezetei.

A rendszerváltás hajnalán, 1988 nyarán alakult meg a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM).[34] A Központi Szemináriumban életre hívott műhely, az évek múlásával igen sokszínű kínálattal jelentkezett saját folyóiratában (*Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Essays in Church History in Hungary*). Az időszaki lap több vidéktörténeti szempontból is érdekes tanulmányt közölt, amelyekre jelen fejezet következő bekezdéseiben számos utalást fogunk tenni, ugyanígy járunk el a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség gondozásában megjelent kötetek és forráskiadványok tekintetében is.

A politikai átmenettel beköszöntő vélemény- és növekvő kutatási szabadság sokakat fordított a téma irányába. Szántó Konrád termékeny alkotómunkája immár külső kényszer nélkül folytatódhatott (*A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Budapest, 1991.; A kommunizmusnak sem sikerült. Miskolc 1993.; Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház. Miskolc, 1993.*). *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház* címet viselő monográfiájában először foglalkozott a témával. *„Amíg a forradalomról már sok összefoglaló, illetve annak egy-egy részkérdését feldolgozó könyv jelent meg, a katolikus egyháznak a forradalomban betöltött szerepét behatóan bemutató munka még nem látott napvilágot”*.[35] Szántó első ízben próbálkozott meg az 1956-os események egyházmegyei összefoglalásával. Ugyanakkor szembesülnie kellett a forrásfeltárás korabeli nehézségeivel, a dokumentumok kapcsán

[30] Szántó, 1993. 9.
[31] Magyar Katolikus Almanach II. 158-198.
[32] Uo. 199-231.
[33] Uo. 510-559.
[34] A szervezetet 1988-ban Torontóban is bejegyezték Society for an Encyclopedia of Hungarian Church History néven.
[35] Szántó, 1993. 7.

fennálló kutatási korlátozásokkal, illetve a levéltári anyag rendezetlenségével.[36] Szántó idézett kötetei mellett úttörő jellege miatt feltétlen szót érdemel Hetényi Varga Károly pécsi egyházmegyés pap munkássága. Hetényi a represszió áldozatait megszólaltatva személyes történeteken keresztül állított emléket a nemzetiszocialista és a kommunista diktatúrák papi áldozatainak. A visszaemlékezések és primer dokumentumok szintéziséből végül egy három kötetes sorozat látott napvilágot (*Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I. Abaliget, 1991.; Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II. Abaliget, 1994.; Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III. Abaliget, 1996.*[37]). Közvetlenül a politikai átmenet időpontjában Hetényi munkájához nagyon hasonló tematikájú dokumentumgyűjteményt adott közre Havassy Gyula *A magyar katolikusok szenvedései 1944-1989* címmel.[38]

1990-ben Gergely Jenő közölt dokumentumokat az 1950-es év sorsfordító eseményeiről (*Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. Budapest, 1990.*). Gergely mellett kiemelkedő a korabeli egyházpolitika ismertetése szempontjából (is) Balogh Margit munkássága.[39] Több, Balogh Margit és Gergely Jenő nevével fémjelzett adattár, forráskiadvány, az állam és az egyházak relációjának jogi szabályozásának megismeréséhez elengedhetetlen gyűjtemény látott napvilágot (*Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia. Bp. 1993; Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár. Bp. 1996; Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. I. 1790–1944. Budapest, 2004; Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. II. 1944–2005. Bp. 2005.*).

A kilencvenes évek derekán az egyházpolitika területének specifikusabb történeti áttekintésével jelentkezett Pál József *Békepapok* című monográfiája (*Budapest, 1995.*). Ez az első, a békemozgalom történetét feldolgozó átfogó, a sajtó mellett az ÁEH iratanyagát is elemző munka. Az írás intézménytörténeti jellege mellett nagy hangsúlyt fektet a háttérben zajló, a pártállam és a püspöki kar között végbemenő alkudozásokra, illetve – talán az előzőeknél csekélyebb mértékben – az alsópapság reakcióira. A monográfia kétségkívül adat gazdag, elemzései a mai napig jól hasznosíthatók vidéktörténeti kutatások alapjaként is. Figyelemre méltó, hogy a szerző bizonyos problémák megragadásakor – már ekkor – törekedett az országos szféra alá, egészen megyei szintig hatolni, bemutatva a püspöki aulák légkörét is. A könyv további inspirációt ad a kutatóknak a megyei levéltárak mélyén megbúvó

[36] Uo. 8.
[37] Az egri egyházmegye vértanúival Hetényi Károly a III. kötetben foglalkozott.
[38] Havassy Gyula: A magyar katolikusok szenvedései 1944-1989. Budapest, 1990.
[39] Más munkák mellett lásd Balogh, 1991.; Balogh, 1995.; Balogh, 1998.

iratok segítségével történő mélyfúrások elkészítéséhez. Pál József kezdeti lépései után a békepapság tematikájában Orbán József Gyula végzett kutatásokat *(Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950-1956. Budapest, 2001.).* A 2000. évet követően megjelent munkája a katolikus papok békemozgalmának 1950 és 1956 közötti történetével foglalkozott. Galcsik Zsolt jelen disszertáció vonatkozó fejezetéhez nagyon hasonló értékelést nyújtott a mozgalom Nógrád megyei megalakulásának történetéről (*Az Országos Papi Békebizottság Nógrád megyei szervezetének megalakulása (1951). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Essays in Church History in Hungary, 2004/1-2. 181-199.*). Az 1956 után újjáéledt papi békemozgalom kényszerkollektivizálásban betöltött szerepét mutatta be Sulák Péter Sándor Szolnok megyei helytörténeti megvilágításban (*„A téeszmozgalom egy csodás búvópatak, mely tóvá alakul!"A kényszerkollektivizálás békepapi recepciója Szolnok megyében (1959–1962). In: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak" lerakása vidéken a hosszú ötvenes években 2. Szerk.: Horváth Gergely Krisztián. 2019. 381-419.*).

Az Állami Egyházügyi Hivatal történetével kapcsolatos kutatásokról Soós Viktor Attila a következőket írta: *„Az állampártot és a miniszteriális szervezeteket leszámítva talán nincs még egy hivatal, intézmény a pártállami időszak vonatkozásában, aminek iratanyagát ennyien kutatták volna, aminek tevékenységével ilyen sokan foglalkoztak volna".*[40] A választék tehát mind önálló kötetek, mind cikkek tekintetében óriási. Most kizárólag az értekezés szempontjaival legkomolyabb metszetet mutató szakmunkák áttekintésére vállalkozunk.

Az ÁEH történetét elsőként Szántó Konrád kísérelte meg bemutatni *Az egyházügyi hivatal titkai* című kismonográfiájában (*Budapest, 1990.*).[41] Szántó könyve rövid terjedelme ellenére más munkáihoz hasonlóan úttörő jellegű és addig ismeretlen információkat közöl a szervezet 1951-1956 közötti történetéről. Szabó Csaba a millennium évében jelentkezett az *Egyházügyi Hangulat – Jelentések 1951, 1953* című kötetével. A szerző az 1945-1951-es időszak részletes, katolikus egyház és állam viszonyát vizsgáló tanulmányát követően az ÁEH szervezettörténete szempontjából közölt értékes forrásokat. A kötet a hitélet megfigyelésének kontextusában László István nyugdíjas pedagógus, Budapest egyházi életének korlátozása tekintetében pedig Szerényi Sándor[42] a Budapesti Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága egyházügyi főelőadójának jelentését hozta nyilvánosságra. Köpeczi Bócz Edit 2004-es *Az Állami Egyházügyi hivatal tevékenysége* című kötetében egyrészről a hivatal szervezeti

[40] Soós, 2014. 6.
[41] Szántó, 1990.
[42] Szerényi Sándor (1904-?) Budapesti Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottság főelőadója, egyházügyi megbízottja volt 1951. szeptember – 1957. március között. Soós, 2014. 307.

felépítéséről, hatásköreiről és működési mechanizmusairól nyújtott áttekintést, másfelől a hivatal jellegzetes kútfőinek betűpontos másolatát tette közzé. Köbel Szilvia az *Oszd meg és uralkodj – A pártállam és az egyházak* című doktori értekezéséből szerkesztett monográfiájában az állam és az egyházak viszonyát helyezte jogtörténeti kontextusba (Budapest, 2005). A politika- és jogtörténeti, illetve az állambiztonsági perspektíván túl Köbel a kötet második fejezetében elég részletesen foglalkozott az Állami Egyházügyi Hivatal működésével, annak születésétől egészen az intézmény kimúlásáig. Szabó Csaba és Soós Viktor Attila 2006-ban az ÁEH és az állambiztonság együttműködésének addig kevésbé ismert és feltárt históriáját ismertette a „Világosság" fedőnevű belső rezidentúra működési mechanizmusán és forrásainak közlésén keresztül (*„Világosság" – Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Budapest, 2006.)*. Soós Viktor Attila PhD dolgozata (*Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe. Budapest, 2014.*) hiánypótló, hiszen első ízben tett közzé teljes körű gyűjtést és elemzést a dolgozók pályaképéről, nyújtott részletes szervezettörténeti interpretációt, illetve górcső alá vette az ÁEH nemzetközi kapcsolatait is. Soós Viktor Attila a hivatal dolgozóiról – elsődlegesen az addig kevésbé ismert tanácsi és püspökségi megbízottakról – összegyűjtött adatai megkerülhetetlen alapinformációkat tartalmaznak helyi klerikusok ellenőreinek karriertörténetéről, előmeneteléről és eseteként a hivatali pályaút megtörésével az egyházpolitikán kívül eső tevékenységükről is. Kálmán Peregrin szintén 2014-ben védte meg *A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében* című doktori értekezését. A szerző nem kizárólagosan az ÁEH tevékenységére fókuszált. Az értekezés célja Grősz József kalocsai érsek addig ismeretlen hagyatékának iratain- valamint a bőséges állami és egyházi források keresztül az egyház helyzetének teológiai, illetve eszmetörténeti perspektívájú bemutatása volt a kádári egyházpolitika első éveiben. Mindazonáltal Kálmán Peregrin értekezésében – az ÁEH központ egyházpolitikai lépéseinek részletes analízisén túl – számos érzékletes példát hoz az egyházmegyék, a püspöki aulák és vallásos közösségek életét ellenőrző vidéki megbízottak módszereire, mentalitására. Sulák Péter Sándor 2015-ös, a METEM gondozásában megjelent *Szigorúan ellenőrzött vallásszabadság a Jászkunságban. A kádári egyházpolitika Szolnok megyében* című monográfiája jelen értekezés nézőpontjához nagyon hasonló módszertannal vizsgálja az 1956-os forradalom és szabadságharc eltiprásától a Szentszék és a Magyar Népköztársaság tárgyalásainak nyomán 1964-ben megkötött részleges megállapodásig Szolnok megye egyházpolitikáját. Bertalan Péter *Az „Ellenállástól" a kompromisszumig" Az*

állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957-1968. 2018-as monográfiájának központi témája Fejér megye egyházpolitikai trendjeinek értékelése. Másfelől a munka – egyelőre hazánkban – újszerű kísérletet tett az országos politika regionális lecsapódásainak elemzésére a központi eseményektől távol eső dél-dunántúli térséget felölelő Somogy, Zala, Baranya és Tolna megyékben.

Az egyházügyi hivatal működése természetesen nem kizárólag önálló, az ÁEH történetével foglalkozó monográfiák megszületését inspirálta, számos tanulmány, forrásközlés foglalkozott az ÁEH fennállásának hosszabb-rövidebb periódusával. Most kizárólag azokra a publikációkra szorítkozunk, amelyek valamilyen formán érintik a hivatal vidéki működését, vagy a szervezet személyi állományának kérdéskörét. A több alkalommal említett METEM által gondozott folyóiratában Mészáros István közölt tanulmányt és forrásokat Prazsák Mihály[43] szegedi püspökségi megbízott működéséről (*A szegedi „bajuszos püspök" jelentései 1952-ben. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Essays in Church History in Hungary,1995/1-2. 233-246.).* Mészáros az általa felmutatott források bevezetőjeként elsőként adott elemzést az ordináriusok mellett, azok közvetlen környezetében széles jogkörrel működő „bajuszos püspökről", feltárva Prazsák munkamódszereit, természetét és kapcsolati hálóját. Fazekas Csaba két tanulmányában is értelmezte és elemezte a Lobkovitz László Borsod megyei egyházügyi főelőadóról szóló levéltári forrásokat (*Egy janicsár különleges rekordja 1961-ből. Egyháztörténeti Szemle, 2000/2. 143-146.; Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adalékok a „kádári konszolidáció" egyházpolitikájához. In: Levéltári évkönyv XI. Szerk.: Dobrossy István. Miskolc, 2002. 301–319.).* Fazekas publikációi roppant érdekesek, hiszen betekintést engednek egy vidéken működő egyházellenőr mentalitásának, „hatalomgyakorlásának" apróbb részleteibe, mindazonáltal a 2000-ben megjelent írás izgalmas adalékokat tartalmaz a párt által nyújtott korabeli „versenyelőnyökre", amelyet Lobkovitz tanulmányi előmenetele területén kamatoztatott. Kövér István 2002-ben tett közzé forráskiadványokat, amelyek Kövesi Jenő, Kaposi György, Balázs Lajos és Prazsák Mihály Vas megyei egyházügyi megbízottak munkáját tükröző, 1951-1959 között keletkezett jelentéseit tartalmazzák *(Egyházügyi jelentések Vas megyéből. 1952-1959. I. Vasi szemle 2002/5. 618–641.; Egyházügyi jelentések Vas megyéből. 1952-1959. II. Vasi szemle. 2002/6. 763–788.).* Szabó

[43] Prazsák Mihály (1928-?) 1947-1952 között az ÁVH Határőrség sorkatonája volt, 1950. szeptember 12-én tettek javaslatot a beszervezésére, szeptember 29-én írta alá beszervezési nyilatkozatát, csak 1957 végén zárták ki a hálózatból. Prazsák 1952. április 18. – 1957. február 1. között dolgozott az ÁEH-ban, vidéki munkatárs volt Győrben 1952. április 18. – 1952. június 24. között, 1952. június 24. – 1953. március 31. között Szegeden, 1953. március 6-án Szegedről Szombathelyre költözött, majd Veszprémben egyházügyi előadó 1953. április 1. – 1956. között, Vas megyei Végrehajtó Bizottság egyházügyi titkára 1957. április – 1961. szeptember között, ismét Veszprémben a Veszprém megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának egyházügyi tikára 1961. szeptember – 1974. augusztus 31. között a Veszprém megyei Vendéglátóipari Vállalat munkatársa. Soós, 2014. 294-295.

Csaba a főváros hitéletét ellenőrző, nem kizárólag ÁEH megbízottakból álló személyek, például propagandisták, szervezőtitkárok, vagy a helyi rendőrség által keletkeztetett dokumentumain keresztül világította meg a lokális egyházkorlátozás sajátosságait (*A katolikus egyház állami ellenőrzése és korlátozása az ötvenes években. Valóság 2002/1. 87-96.*). Köbel Szilviának – kevesek között – sikerült interjút készítenie az egyházkorlátozás működtetőinek egyikével. Horváth István Somogy megyében 1975-1989 között egyházügyi titkári beosztásban tevékenykedő megbízottal történt beszélgetéseiből tett nyilvánossá bizonyos részleteket (*„Három pohár misebor" Horváth István volt egyházügyi titkárral Köbel Szilvia beszélget. Beszélő, 2002/9–10. 75–78.*). Miklós Imre[44] 2003-as halála után több szaktörténeti munka is tárgyalta az évtizedeken keresztül vezető státuszt birtokló funkcionárius karriertörténetének egy-egy szegmensét (*Fazekas Csaba: Dokumentumok Miklós Imre lemondásának történetéhez (1989–1990). Egyháztörténeti Szemle 2004/2. 143-146.*; *Szabó Csaba: A múló idő, a távlat és az empátia. A fiatal Miklós Imre interjúk és dokumentumok tükrében. In: Személyes idő – történelmi idő. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája Kőszeg, 2003. augusztus 29–30. Rendi társadalom – Polgári társadalom 17. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2006.*). A 2010-ben *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban* című konferencia előadásainak tanulmánykötetbe rendezett változatai még abban az évben publikálásra kerültek. A gyűjteményes kötet számos az ÁEH históriáját érintő szakcikket tartalmaz.[45] A tanulmányok közül három kifejezetten a magyar vidék történeti nézőpontján keresztül mutatja be a hivatal működési mechanizmusait. Kálmán Peregrin Kiss István Nógrád megyei egyházügyi főelőadó visszaemlékezéseit használva nyújtott az ÁEH központi és vidéki munkatársairól újszerű információkat (*Visszatekintés? Önigazolás? Kiútkeresés? Kiss István Nógrád megyei ÁEH-megbízott visszaemlékezései. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádárkorszakban. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, 2010. 242–250.*). Mezey András esszéje a Csongrád megye egyházait és felekezeteit ellenőrző Rátkai János munkájának ismertetésén keresztül ábrázolta az ÁEH behatolását a szervezet által felügyelt területekre (*Az egyházkorlátozás néhány nem állambiztonsági színtere és eszköze Csongrád megyében az 1960-as években. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádárkorszakban. Szerk.: Soós*

[44] Szabó Csaba és Kálmán Peregrin Miklós Imrével halála előtt másfél éven keresztül rendszeresen készítettek interjút, amelynek több érdekes adaléka is bővítette a róla publikált tanulmányokat. Vö. Soós, 2014. 12.
[45] Lásd bővebben Köbel, 2010. 195-219.; Soós, 2010. 220-241.; Mózessy, 2010. 251-269.

Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, 2010. 329-360.).[46] 2013-ban Csongrád megye egyházpolitikai helyzetéről Rátkai János egyházügyi előadó jelentéseinek tükrében közölt elemzést Sági György és hozott példákat Hamvas Endre csanádi püspök sorsán keresztül egy korabeli főpásztor megpróbáltatásaira (*Egy katolikus főpap vívódásai. Hamvas Endre csanádi püspök és az államhatalom, 1961–1964. Egyháztörténeti Szemle. 3013/2. 63-82.).* Beke Péter a látványos konfliktusoktól mentesebb, így kevésbé vizsgált évtized kutatási eredményeit összegezte – a helyi és nemzetközi események tükrében – Szolnok megye külsőleg korlátozott hitéleti aktivitásának, valamint a helyi egyházpolitika és az egyházellenőrzés sajátosságainak vonatkozásában (*Az Állami Egyházügyi Hivatal Szolnok megyei tevékenysége az 1970-es években. In: Katolicizmus Magyarországon a II. vatikáni zsinat korában. Tanulmányok és inventárium - Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae 2. Szerk. Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina. Budapest, 2015. 213-255.*). Soós Viktor Attila szervezettörténeti szempontból fontos kérdést tárgyalt, amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Politikai Bizottsága 1958. június 10-i ülésén Kádár János által felvetett, egyházpolitikai munkakörben dolgozó, 20-25 káder felülvizsgálatáról nyújtott összegző tanulmányt (*Az Állami Egyházügyi Hivatal vidéki munkatársainak felülvizsgálata 1958-ban. In: Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk. Somorjai Ádám – Zombori István. Budapest, 2016. 511-529.).* A Veszprémi Érsekség 2013-ban újjáalakult Egyháztörténeti Bizottsága 2016. augusztus 24-25-én konferenciát szervezett az 1956-os forradalom hatvanadik évfordulójának tiszteletére. Az előadások szerkesztett változata 2017-ben vált elérhetővé *(„Rendületlenül romok között." A veszprémi egyházmegye 1945-1972 között. Szerk. Karlinszky Balázs, Varga Tibor László. Veszprém, 2017.*) A kötetben Mikó Zsuzsanna elemezte Moravetz Lajos[47] Veszprém megyei megbízott 1952-1956 közötti tevékenységét. Gárdonyi Máté és Horváth Gergely górcső alá véve Veszprém, Zala, illetve Somogy megyék egyházügyi főelőadóinak jelentéseit hosszabb lélegzetvételű tanulmányt írtak a „kádári konszolidáció" időszakában újjáéledő ÁEH egyházmegyei működéséről (*Moravetz Lajos egyházügyi megbízott működése Veszprém megyében (1951-1957). In: „Rendületlenül romok között." A veszprémi egyházmegye 1945-1972 között. Szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém, 2017. 95-108.;*

[46] Mezey András 2013-ban megvédett doktori disszertációja, amelyben a Csongrád megyei katolikus kisközösségek bemutatására tett kísérletet további fontos adatokat közölt az ÁEH megyei tevékenységéről 1951-1980 között. Mezey, 2013.

[47] Lobkovicz László 1957-től 1963. december 15-ig dolgozott az ÁEH-nak mint egyházügyi főelőadó. 1963. december 15-től a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Talajerdőgazdálkodási Vállalat műszaki vezetője. Soós, 2016. 275.

Megtorlástól a kollektivizálásig. A „klerikális reakció elleni harc" a veszprémi egyházmegyében 1957 és 1962 között. In: „Rendületlenül romok között." A veszprémi egyházmegye 1945-1972 között. Szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém, 2017.133-195.).

A szélesebb historiográfiai kontextus felől szűkebb témánk felé közeledve feltétlen szólnunk kell az általunk vizsgált terület, Heves megye egyházi, egyházszervezeti és vallási viszonyait, a megye közigazgatástörténetét, valamint a pártállam egyházfelügyeletét taglaló irodalom fontosabb megállapításairól.

A kutatás területi behatárolása szempontjából kifejezetten fontos Heves megye közigazgatási- és területi változásainak ismerete. Másrészről a korabeli egyházkorlátozás üzemeltetői között tarthatjuk számon a települési, járási és megyei tanácsok apparátusát, illetve a szintén területi alapon szerveződő párt-, társadalmi és tömegszervezeteket is.[48] Szaniszló Ferenc kézikönyve segíti az eligazodást Heves megye területének és közigazgatási beosztásának változásai között (*Heves megye közigazgatás és területváltozásai. 1876-1990. Eger, 2002.*). Az állami szintről irányított egyházüldözés vidéki mechanizmusairól sokat elárulnak a fennmaradt források, ám a végrehajtók pályaívének pontos ismeretéhez mindez kevésnek bizonyul. A hiátus kitöltését szolgálja a Bertha József és Szaniszló László által összeállított Heves megye tanácsi tisztségviselőinek jegyzékét tartalmazó adattár (*Heves megye tanácsi tisztségviselői. 1950-1990. Eger, 1991.*). Bán Péter szerkesztésében nagy időtávot felölelő, adat gazdag, a megye legfontosabb központi és járási tisztségviselőinek, alkalmazottainak teljességre törekvő címtárát, valamint a felső vezető tisztségviselők karriertörténetét tartalmazó kötet látott napvilágot (*Heves megye történeti archontológiája (1681-) 1687-2000. Eger, 2010.*). A kiadvány korszakunkra vonatkozó fejezetét (*Heves megye tisztikara 1950-1990)* Cseh Zita állította össze. Az archontológia említi ugyan Tatai István és Dancs Lajos egyházügyi titkárokat, ám az ő szolgálati idejüket megelőző, 1969 előtti személyekről nem közöl adatokat.

Heves megye politikai és gazdasági központja Eger egyben érseki székhelyként is funkcionál, a lakosság túlnyomó hányadának mindennapjait évszázadokig komolyan áthatotta a katolikus lelkiség. Azoknak a szakmunkáknak a száma azonban igen csekély, amelyek az egri egyházmegye történetével foglalkoznak a kommunista diktatúra éveiben. 2004-ben ünnepelte az Egri Főegyházmegye fennállásának 1000. évfordulóját, ami egybeesett érsekségi rangra emelkedésének 200. évfordulójával. A kettős jubileum alkalmából kiadott ünnepi

[48] A témáról lásd bővebben Köbel, 2016. 195-219.

sematizmusban Löffler Erzsébet írt röviden az egyházmegye 20. század második felében lezajlott főbb eseményeiről (*Az Egri Főegyházmegye rövid története. In: Az Egri Főegyházmegye ünnepi sematizmusa 2004. Eger, 2004. 19–37.*). 2015-ben Horváth István levéltári ismertetőjében nyújtott áttekintő jellegű írást az egyházmegye históriájáról (*Az egri egyházmegye rövid története. Eger, 2015.*). Az Egri Érseki Papnevelő Intézet modernkori történetének feldolgozása szempontjából is egyedülálló a hittudományi főiskola 300 éves fennállását ünneplő emlékkönyv, amely nem csupán az egri papnevelés történetének tematikájában írott értelmezéseket, de értékes, elöljáróktól és diákoktól származó visszaemlékezéseket is tartalmaz (*Emlékkönyv. A 300 éve alapított Egri Hittudományi Főiskola jubileuma alkalmából. 1704-2004. Szerk. Dolhai Lajos. Budapest, 2004.*). A szeminárium oktatóinak ötvenes években történt megfigyeléséről, az intézmény belső életének ellenőrzéséről és az elöljárók személyi állományában külső, pártállami beavatkozásra végbement változásokról e disszertáció szerzője írt tenulmányt (*Egy nehéz évtized az egri papnevelésben (1950-1960). In: Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Nova Series Tom. XLVI. Sectio Historiae. Szerk: Bajnok Dániel. Eger, 2019. 121-143.*)

Az egyházkormányzat élén álló Czapik Gyula érsek, valamint az ő 1956. április 25-i halálát követően káptalani helynöki, majd apostoli kormányzói, püspöki, végül egyházi pályaíve csúcsán 1969-től érseki rangban kormányzó Brezanóczy Pál életéről sem készült biográfia. Czapiknak a pártállamhoz fűződő viszonyáról Gergely Jenő említett munkáin kívül Salacz Gábor korai, de részletes interpretációját mintegy kiegészítve – különböző forrásokat felhasználva, és más-más megállapításokra jutva – Gyarmati György, valamint Rétfalvi Balázs írt tanulmányt az 1948-as apostoli vizitáció kérdésében (*A Mindszenty-ügy „diplomáciai" rendezésének kudarca. Történelmi Szemle, 2000/1-2. 69-90.; Czapik Gyula 1948-as római útja és az apostoli vizitáció ügye. Egyháztörténeti Szemle, 2011/2. 3-38.*). Kiemelkedő a Balogh Margit által összeállított *A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949-1965 között. Dokumentumok I-II.*[49] címet viselő, alapvetően három forráscsoportra[50] támaszkodó dokumentumgyűjtemény. A munka kivételes forrásértékű adatokat közöl – többek között – az 1951-ben Grősz József kalocsai érsek bebörtönzése[51] után a püspökkari elnöki teendőket ellátó, a szemben állás politikája helyett „térdre ereszkedő", de szintén az

[49] A püspöki kar 1919-1944 közötti tanácskozásairól Gergely Jenő, a püspökkari tanácskozások történetéről és 1945–1948 közötti jegyzőkönyveiről Beke Margit állított össze forrásgyűjteményt. Lásd bővebben Gergely, 1984.; Beke, 2015.

[50] Az első forráscsoportot a konferenciáról fennmaradt jegyzőkönyvek, nyilatkozatok és közös pásztorlevelek; a második forráscsoportot a konferencia résztvevőinek a tanácskozásokról készült magánjellegű feljegyzései; a harmadik forráscsoportot az állambiztonság által keletkezetett dokumentumok alkotják.

[51] A Grősz-per előkészítéséről Szabó Csaba, a perről szintén ő és Balogh Margit adtak közre történeti interpretációt és forrásokat. Lásd bővebben Szabó, 2001.; Balogh-Szabó, 2002.

egyház megmaradásáért harcoló Czapik Gyula egri érsek megpróbáltatásairól. A szerző 2010-ben nagyon fontos témát érintő tanulmányával járult hozzá egy, a jövőben remélhetőleg napvilágot látó árnyalt, a „kollaboráns főpásztor" képén túlmutató, azt meghaladó Czapik biográfiához. Bőséges levéltári anyagot feltárva mutatta be az iskolák államosítását megelőző, egri főpásztor és a politikai hatalom birtokosai között zajló többfordulós tárgyalássorozat részleteit (*Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989. Szerk. Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Budapest, 2010. 43-80.*).

Brezanóczy Pál neve az egyházi ügynökkérdést övező hirtelenjött érdeklődéssel került a figyelem középpontjába, tárgyilagos elemzések jórészt csupán életének utolsó két évtizedéről készültek. Abban a történeti szakmunkák szinte kivétel nélkül egyetértenek, hogy Brezanóczy Pál igen közvetlen és jó viszonyt ápolt a pártállami szervek képviselőivel, a kapcsolatot pedig maga kereste a hatalommal. Kapcsolata kivételesnek mondható az ÁEH akkori elnökhelyettesével, Miklós Imrével. Ezt tapasztalta Agostino Casaroli pápai helyettes államtitkár, diplomata is magyarországi tartózkodása alatt (*A türelem vértanúsága. Budapest, 2001.*). Hasonló észrevételeket tükröző korabeli véleményeket közölt Kálmán Peregrin is a már idézett doktori értekezésében.[52] Adriányi Gábor egy „erkölcsileg támadható", a „pártállamot hűségesen kiszolgáló", Miklós Imrével „meghitt jó baráti", tegező viszonyban lévő, alapos teológiai képzettségű, ám roppant ambiciózus ember képét tárja az olvasó elé (*A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. A Mindszenty-ügy. Budapest, 2004.)*.

Brezanóczy Pál ügynökmúltja közismert, több szerző munkájában is előkerül a „Kékes Pál" fedőnevű hálózati személy egy-egy jelentése. „Kékes Pál" hálózati tevékenységének legjellemzőbb lenyomatai a II. Vatikáni Zsinatról 1965-ig gyűjtött információkat tartalmazó „Canale" objektum-dossziéban található jelentései. A téma kapcsán Kiszely Gábor a Kádár-rendszer politikai rendőrségének szervezetét és működését bemutató munkájában elfogultságtól abszolút nem mentes elemzést nyújtott a zsinatra kiutazó klerikusok – köztük Brezanóczy – szerepéről (*Állambiztonság 1956-1990. Budapest, 2001.*). Brezanóczy kényszert nélkülöző beszervezéséről és állambiztonsági kapcsolatairól Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián tárt fel dokumentumokat (*Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon. 1956-1990. Budapest, 2008.*).

A Szentszék és Magyarország relációjáról Szabó Csaba publikált különböző közgyűjteményekből származó színes levéltári forrásokat, a nemzetközi helyzetet, a magyar

[52] Kálmán, 2014. 114.

belpolitikát, a II. Vatikáni Zsinatot, a Szentszék és a Magyar Népköztársaság közötti tárgyalások, illetve az egyeztetések során felvetett lényeges problémákat elemző bevezető, értelmező tanulmányait követően (*A Szentszék és a Magyar Népköztársaság Kapcsolatai a hatvanas években. Budapest. 2005.*). Szabó mellett Fejérdy András *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959-1965* (Budapest, 2011.) című munkája lépett túl a kizárólag állambiztonsági kútfőket felhasználó kutatások egyoldalúságán. Fejérdy munkájában megkísérelte tisztázni a szereplők motivációit és tevékenységét. Brezanóczy kapcsán leszögezte, hogy a tárgyalások előrehaladtával a Szentszék mindinkább az egri apostoli kormányzót kezdte partnernek tekinteni, ebben komoly szerepet játszott diplomáciai érzéke, nyelvismerete, kezdeményező hajlama. Mindazonáltal a magyar hatóságokkal ápolt, a Vatikán által egészében nem ismert, csak sejtett szoros viszonya miatt az egri ordinárius sosem válhatott a magyar egyház Szentszék által elismert vezetőjévé, tárgyalópartnerei túlzottan taktikus magatartását veszélyesnek találták. Fejérdy felvetette annak a lehetőségét is, hogy a Szentszék és a magyar kormány közötti kapcsolatfelvétel egyengetését vállaló és sikerrel koordináló Brezanóczy nem csupán az állami megbízatása miatt segítette az ügyet, hanem a fennálló viszonyok között az egyháza érdekeinek szempontjából is ezt látta a legjárhatóbb útnak.[53]

Hornyák Máté János érdekes tanulmányban mutatta be a Hejcei Szociális Otthonban házi őrizetben lévő Badalik Bertalan veszprémi, Pétery József váci püspökök, az otthon más lakóinak és a helyi lakosoknak helyzetét, együttműködését (*Egyházi fogolylét a politikai diktatúra időszakában – hejcei miliő 1952-1963 között a történeti források alapján. In: Tudományra nevelve. Szerk. Györgyiné Koncz Judit – Kozma Gábor. Szeged, 2011. 101-106.*). Hornyák a hejcei lelki élet és a hitvallás stratégiái mellett Brezanóczy Pál életének egy kevésbé ismert szolgálatát is felvillantotta. Brezanóczy a kassai egyházmegye magyarországi részének korábbi helynökeként Hejcén kiépített kapcsolatrendszerén keresztül segítette az otthon lakóit, Czapik halála után pedig a püspöki kar tagjaként ő közvetítette a híreket püspöktársainak a rab főpásztorokról.

Kifejezetten az egri főpásztor állam és egyház közötti egyensúlypolitikájának bemutatására törekedett Sági György (*Brezanóczy Pál útkeresése egyház és pártállam között. In: Katolicizmus Magyarországon a II. vatikáni zsinat korában. Tanulmányok és inventárium - Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae 2. Szerk. Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina. Budapest, 113-151.*). Sági

[53] Fejérdy, 2011. 200.; 204.

publikációját nem kizárólag a vonatkozó szakirodalomra és levéltári dokumentumokra, hanem a Brezanóczy-leszármazottakkal készült interjúk adataira építette, mindez és a családi háttér pontos ismertetése hozzájárult az egri főpásztor árnyalt jellemrajzának megszületéséhez. A szerző cizellált elemzést adott a püspöki kart feszítő bizalmatlanságról. A gyanakvás Brezanóczyval szemben az államhatalommal kialakított kapcsolatai miatt, mind a hazai püspöktársai, mind az emigráns és külföldi papok között fokozottan jelen volt. Sági ugyanakkor – nem elhallgatva a főpásztor ambíciótól fűtött jellemét és sokszor kamatoztatott, kitűnő politikai, diplomáciai érzékét – hangsúlyozta, hogy az ordinárius minden látszat ellenére kényszerpályán mozgott, a paptársaival viselt konfliktusait pedig a pártállam gerjesztette. A szerző haszonnal forgatta a korábbi, kizárólag állambiztonsági perspektívából vizsgálódó szemléleten túllépő munkákat, s ő maga is arra a következtetésre jutott, hogy Brezanóczy Pál a nagy nyilvánosság előtt gyakran láttatott igazodó viselkedése ellenére végig egyháza boldogulását tartotta szem előtt.

A korszak országos politikájától távolabb mozgó, hívek között szolgáló, lelkészkedő papság sorsa értekezésünknek legalább annyira hangsúlyos eleme, mint az állam és egyházak közötti tárgyalások, alkudozások szereplőiként feltűnő főpásztorok megpróbáltatásai. Kriston Endre vértanú egri segédpüspököt a háború utáni idők első áldozataként tarthatjuk számon. Kristonnak ugyanakkor el kellett szenvednie az 1919-es kommün terrorját és az 1945-ös – igazságtalan – felelősségre vonásokat is. Életének e periódusát többen is feldolgozták. Elsőként Hetényi Varga Károly, majd 1998-ban Szecskó Károly (*Szecskó Károly: Adalékok Kriston Endre egri segédpüspök 1945-ös internálásának történetéhez. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Essays in Church History in Hungary, 1998/3-4. sz. 73-180.*). Szecskó kísérletet tett a Kriston internálása alatt történt bántalmazások feltárására, ehhez a helyi sajtó és a levéltári iratok mellett 1980-as években gyűjtött szóbeli közléseket is használt. A segédpüspök életéről 2012-ben Lucza János és Komiszár Dénes állított össze életrajzi kötetet (*Kriston Endre a hűség püspöke. Kemecse, 2012.).* Szabó Tamás 2021 elején adott közre Kriston Endre második világháborút követő mártírsorsáról rövid áttekintést, a munka újszerűsége abban áll, hogy a szerző felhasználta az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető dossziék anyagait is *(A kommunizmus üldözöttei: Kriston Endre. A hűség Püspöke. Új Misszió. 2021. január. 20-21.).*

Bozsik Pál egri egyházmegyés pap mártírsorsát a Grősz-perre vonatkozó szakirodalom néhány tanulmánya szerencsés módon részletesebben is tárgyalta *(Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I. Abaliget, 1992.; Balogh Margit – Szabó Csaba: A Grősz-per. Híres politikai perek. Budapest, 2002.)* A helytörténészek közül

Szecskó Károly összegezte Bozsik két cikluson át tartó nemzetgyűlési képviselőségét, s adott egyfajta magyarázatot a gyöngyösi politikai sajtó cikkeire támaszkodva a pap egri egyházmegyéből történő távozására, majd – jellemzően Hetényi munkáját használva – mutatta be röviden a pert és vértanúhalált *(Bozsik Pál (1988-1952). In: Mátrai tanulmányok. 1997. Szerk. Horváth László. Gyöngyös, 301-316.).* Leginkább koncentrált módon Mózessy Gergely foglalkozott a Bozsik Pállal kapcsolatos állambiztonsági adatgyűjtéssel, a pap kihallgatásával, börtönsorsával, szenvedéseivel és halálával *(Egy ismeretlen vértanú – Bozsik Pál halála. In: Fejezetek az ezeréves Egri Egyházmegye történetéből. Szerk. Horváth István. Eger, 225-233.)* Mózessy munkája hiánypótló, hiszen ő maga is utal tanulmánya címében és bevezetőjében Bozsik „elfeledettségére", amelyet egy részlet gazdag historiográfiai, illetve életút-ismertetéssel, majd a Grősz-per egri egyházmegyés papra vonatkozó levéltári anyagainak feldolgozásával igyekezett – sikerrel – enyhíteni.

Több szaktörténész által is feldolgozásra került Kiss István kisgazdapárti parlamenti képviselő, hitszónok, teológiai tanár életének egy-egy szakasza. Szántó Konrád ferences történész az elsők között adott történeti áttekintést a vidék forradalmi eseményeinek egyháztörténeti vetületeiről *(Az 1956-os forradalom és az egyház. Miskolc, 1991.).* Szántó Czakó István egri irodaigazgató közléseit felhasználva izgalmas, az ÁEH korabeli zavarait is jól példázó esetet tárt fel. Miután Kiss bújtatta őt a szeminárium falai között, a miniszteri biztosi rangban visszatérő Borai minden megtett a közkedvelt teológiai tanár, lelkipásztor közösségéből történő kiszakításáért. Kiss teljes élettörténetéről Szecskó Károly számolt be monográfiájában *(Dr. Kiss István élete és munkássága: egy élet Krisztus urunk szolgálatában. Eger, 1999.*). Szecskó könyvében a Heves Megyei Levéltár irataira támaszkodva ismertette Kiss és az ÁEH helyi megbízottjának, Borai Emilnek a konfliktusait és a teológiai tanár ellehetetlenítését. 2011-ben Kápolnai Iván nyújtott rövid áttekintést a közéletet kedvelő pap-tanár alakjáról *(Emlékezés Dr. Kiss István teológiai tanárra (1906-1981). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Essays in Church History in Hungary, 2011/1-2. 213-221.).* Balogh Margit monumentális Mindszenty-biográfiájában is felbukkan Kiss neve (*Mindszenty József I-II. Budapest, 2015.*). Mindszenty József a közéletben jártas, nemzetgyűlési képviselő egri papot 1946-1947-ben több ízben magához rendelte, s a keresztény pártalapítás kapcsán tárgyalásokat folytatott vele.[54]

A közéletben ritkábban mozgó, a represszió nyilvánosabb módszereivel nem érintett lelkipásztorok sorstörténetei szintén elemi részét képezik a disszertációnak. Az

[54] Balogh, 2015. 677-678.

egyházkorlátozás során keletkeztetett források sokszor pontatlan, bizonyos elemeket szándékosan elhallgatva, torzított képet tárnak a kutató elé. Az egri egyházmegye schematismusai mellett jól használható, fontos adattárral jelentkezett 1985-ben Soós Imre, aki az egyházi szervezet legkisebb egységeinek bemutatásával fontos adalékokkal szolgált a lelkészkedő papság szolgálati helyeinek pontos ismeretéhez (*Az egri egyházmegyei plébániák történeti áttekintése. Budapest, 1985.*). Az említett munkákból esetlegesen hiányzó információk pótlására nyújt nagy segítséget a tizenhat kötetes *Magyar Katolikus Lexikon* kézikönyv, amelynek utolsó kötetét 2013-ban adták ki.

A kitűzött kutatási periódus időhatárai között a világi papság mellett igyekeztünk bemutatni a megyében élő és tevékenykedő szerzetesrendek ellenőrzését is. A szerzetesrendek szétszóratásáról mások mellett Borsodi Csaba végzett kutatásokat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (*A szerzetesrendek feloszlatása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Essays in Church History in Hungary. 2000/1-4. 183-210.).* Borsodi tanulmánya jól használható, hiszen általános összefoglalást kínál a rendházak kiürítésének tervéről, majd végrehajtásáról, végül a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáról, mindeközben számos vidéki példával illusztrálja a végrehajtás gyakorlati megvalósulását. Cúthné Gyóni Eszter 2014-es doktori értekezésével, majd annak szerkesztett változatával első ízben adott mélyreható elemzést az Egerben iskolafenntartóként jelenlévő ciszterci rend férfi ágának második világháború utáni történetéről (*A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között. Budapest, 2014.; „Nem harcolunk, de nem is búcsúzunk…" A Ciszterci Rend Zirci Apátságának története a második világháború végétől Endrédy Vendel apát haláláig. Budapest, 2017.*). Wirthné Diera Bernadett 2016-os PhD dolgozatában a „Fekete Hollók" elnevezésű, 1956-1989 közötti időszak legnagyobb horderejű állambiztonsági akciójának és persorozatának anatómiáját vizsgálta (*Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – Az 1961-es "Fekete Hollók" fedőnevű ügy elemzése. Budapest, 2016.).* Az akció a leginkább Egerben élő ciszercieket és angolkisasszonyokat érintette, de a politikai rendőrség elrettentő jelleggel éjszakai házkutatást tartott a környező településeken elszórtan tevékenykedő jezsuita szerzeteseknél is. A disszertáció és a szerző egri szál feldolgozásával foglalkozó tanulmánya – kiegészülve Cúthné Gyóni Eszter írásaival – kiválóan illusztrálja a társadalmi szerepvállalásból erőszakosan kiszorított egyház stratégiáit a hitátadás, ifjúságnevelés céljából (*Az egri „Fekete Hollók". In: Mából a tegnapról. Képek Magyarország 19. és 20. századi történelméből. Szerk. Cúthné Gyóni Eszter – Szilágyi Adrienn – Wirthné Diera Bernadett. Budapest, 2012. 227-238.*). A szerzetesrendek

feloszlatása után rövid ideig az Egri Érseki Papnevelő Intézetben, valamint a Heves megyében található plébániákon szétszórtan élő és szolgáló jezsuiták megpróbáltatásairól P. Pálos Antal SJ jelentkezett – az azóta publikált kutatási eredmények fényében is pontos – visszaemlékezéssel 1992-ben (*„Viharon vészen át." Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának életéről a II. világháború után. 1944−1990. Budapest, 1992.*). A témát érintő eddigi legrészletesebb munka Bánkuti Gábor tollából származik, amely a jezsuita rend 1945-1965 közötti sorsfordulóit tárja az olvasó elé (*Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társaság Magyarországi Rendtartománya története 1945-1965. Budapest, 2011.*). A magyarországi ferencesek Heves megyében Egerben, Gyöngyösön, és Hatvanban rendelkeztek rendházakkal, működtettek plébániát, Gyöngyösön hittudományi főiskolát, könyvtárat és levéltárat. A kommunizmus egyik első egyházi áldozata a gyöngyösi közösségből került ki P. Kiss Szaléz. Szaléz atya önfeláldozásáról Balogh Margit adott rövid és alapos áttekintést (*P. Kiss Szaléz szovjetellenes „összeesküvése". História, 1997/3. 20-24.*). A gyöngyösi ferencesekről több írást is közölt Fáy Zoltán a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár vezetője. Izgalmas szemelvényeket publikált például a rendház életének 1950. június 1-je utáni mindennapjait rögzítő, P. Oberten Odiló titkos naplószerű feljegyzéseiből (*Ferencesek Gyöngyösön. Fejezetek a gyöngyösi barátok életéből. Budapest, 1999.; Kékkő elvtárs kelevénye. Magyar Nemzet. 2020. június 19.*). A Magyar Umbria Ferences Füzetek 17. száma a helyi közösségek történeti kutatásai szempontjából is nagyon hasznos adalékokat tartalmaz, például a szerzetesrendek feloszlatásának időszakára. Az egri, gyöngyösi és hatvani ferencesek megpróbáltatásait felidéző visszaemlékezéseket, valamint az egri rendház esetében a városban letelepedett többi szerzetesrendre is fontos információkat tartalmazó Historia Domus vonatkozó bejegyzéseit tették közzé a kiadványban (*Magyar Umbria Ferences Füzetek. 17. 1999.*). A Hatvan városában kialakult tüntetés és a következmények történeti feldolgozása kapcsán előbb Németi Gábor interjúgyűjteményt állított össze, az állambiztonsági iratok tanulmányozását követően pedig Hetényi Varga Károly, majd Bank Barbara nyújtott történeti értékelést (*Vasutasok pokoljárása 1950-1953. Hatvany Lajos Múzeum Füzetei 11. Budapest, 1991.; Ferences Rendház Hatvanban. Vigilia. 2000/6. 442-449.; „Vallásos érzülete jogalapot képez internálására" – avagy a hatvani ferencesek és lakosok megpróbáltatásai. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára I. Szerk. Őze Sándor – Medgyesy-Schmikli Norbert. Budapest–Piliscsaba, 469-478.*). A hatvani rendház élén álló P. Kriszten Rafael atya, bántalmazott majd 1952-ben börtönben elhunyt ferences vértanú megpróbáltatásokban és tanúságtételben gazdag életét Kálmán Peregrin összegezte (*Hét ferences vértanú tanúságtétele a totalitárius rendszerek*

üldöztetései közepette. Acta Pintériana 4. 2018. 39-87.). Fekete József 2009-ben védte meg aszervita rend magyarországi történetéről szóló doktori értekezését (*A szervita rend magyarországi története 1867-től 1950-ig. Budapest, 2009.*). A dolgozat nagy erénye, hogy számos más kútfő mellett narratívájához felhasználta az Egri Szervita Levéltár iratait is. A betegápoló rendek közül az Egerben és Gyöngyösön letelepedett Paulai Szent Vincéről elnevezett nővérek két kórházáról Nagyné Lutter Katalintól és Varga Sándortól született tanulmány (*Az egri Szent Vince Kórház története. In: Egri séták nemcsak egrieknek (2007-2010). Szerk. Renn Oszkár. Eger, 2010. 151-166.; A Paulai Szent Vince rendi irgalmas nővérek gyöngyösi működése különös tekintettel a kórház történetében betöltött szerepükre. In: Mátrai tanulmányok. 1997. Szerk. Horváth László. 239-259.).* Lipp Mária Mónika PhD értekezésében alapvetően az irgalmas rend egri kolostora, temploma, kórháza 18. századi berendezésének bemutatását tűzte ki célul, de fontos információkat és levéltári hivatkozásokat találunk az államosítás időszakára is *(Az egri irgalmasrendi kolostor, templom és kórház XVIII. századi berendezése. Budapest, 2012.).* Jelen doktori dolgozat szerzője a szerzetesi ingatlanállomány kollektivizálása alól 1950-ben kiesett szerzetesi fenntartásban lévő templomok 1960-as évek első felében történt állami használatbavételéről írt publikációt *(Egri egyházi ingatlanok „állami használatba vétele" az Állami Egyházügyi Hivatal közreműködésével a Kádár-korszakban. In: RMJ 60. Tanulmányok a hatvanéves Rainer M. János tiszteletére. Szerk. Fábián Máté – Romsics Ignác. Eger, 2017. 69-91.)* A tanulmányban a szerző arra törekedett, hogy az irgalmas rend kórházkápolnája és az angolkisasszonyok iskolakápolnája példáján szemléltesse miképpen szűkítette a hitgyakorlás tereit az ÁEH együttműködve a helyi döntéshozókkal.

A katolikus egyház üldözésének és a hitgyakorlás korlátozásának történetírói narratívái között találunk bizonyos területekre, esetekre koncentráló, adott időperiódusokat tárgyaló Heves megyei látószögű szakmunkákat is, ám kiterjedt elemzést nem. Az ÁEH Heves megyei működését és munkatársainak tevékenységét Mikó Zsuzsanna vizsgálta, az intézmény megalakulásának első kilenc évében *(Az Állami Egyházügyi Hivatal megyei és püspöki megbízottjának tevékenysége Heves megyében az 1950-es években. Egyháztörténeti Szemle. 2017/4. 99-110.).* Mikó kitér a hivatal rendszerű működése kapcsán az ÁEH vidéki üzemeltetését biztosító egri püspökségi megbízottak és megyei főelőadóinak kinevezésére, feladatkörére, illetve a központtal történő kapcsolattartás formáira. A munka a Heves megyei megbízottak jelentései közül Fekete János és Borai Emil beszámolóinak egy részét elemezte. Cseh Zita a Heves megyében szolgálatot teljesítő Komjáthy Aladár esperes, Berzétei László gyöngyösi, dr. Szabó Zoltán és Korsós István noszvaji református lelkészek sorsával

foglalkozott az ÁEH és az állambiztonság által keletkeztetett forrásokat felhasználva (*Megfigyelők és megfigyeltek. Heves megyei református lelkészsorsok a Kádár-rezsim első időszakában. In: Archívum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei. 21. 2018. 187-208.)* Vidéktörténeti szempontból nagyon fontos Bögre Zsuzsanna munkája, aki Besenyőtelekre koncentrálva, mikrotörténeti megközelítésben ismertette az egyházüldözés helyi mechanizmusait, amely a helyi adottságok miatt ötvöződött a birtokos parasztok ellen folytatott hajszával *(Kuláküldözés és egyházüldözés Besenyőtelken. Mikrotörténeti megközelítés. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádárkorszakban. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, 2010. 306-328.).* Jelen értekezés szerzője publikációival igyekezett részlegesen pótolni a Heves megye történetének e szegmensét övező hiátusokat. Az eddig közzétett írásaink homlokterébe Borai Emil személye és előmenetele került. A sokáig a munkaterületen tevékenykedő vidéki megbízott közel sem konfliktusmentes pályaívét számtalan kellemetlen ügy, összeütközés tarkította, amelyek feltárása a szerző reményei szerint tovább árnyalja az ÁEH működéséről alkotott képünket (*Egy összeférhetetlen vidéki megbízott 1956 utáni karrierje: Borai Emil, az ÁEH egri egyházügyi főelőadójának tevékenysége 1956-1969 között. Aetas, 2017/1. 121-142.; „Lobkovitz László megyei főelőadó úr ellen panasszal fordulok Elnök úrhoz.” Zavarok az állami egyházügyi hivatal vidéki működésében. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve LVIII–LIX. Szerk. Tóth Arnold. Miskolc, 2020. 269-279.).*

Heves megye területi változásai, társadalma és a katolikus egyház működési keretei

Heves megye közigazgatási területe 1945 után

A némely törvényhatóság területének szabályozásáról és ezekkel kapcsolatos intézkedésekről szóló 1876. évi XXXIII. törvénycikk megszüntette Heves és Külső-Szolnok vármegyét.[55] A kettős vármegye felosztásából ekkor alakult meg az önálló Heves vármegye. Az 1876. évi XXXIII. törvénycikk értelmében Heves vármegyétől elszakadtak a Tiszai Alsó, a Tiszai Középső, a Tiszazugi és részben a Tiszai Felső járás községei, valamint a Gyöngyösi Felső járásból Monostor község Kerekudvar pusztával együtt. Továbbra is Heves megyéhez tartozott a Tiszai Felső járás községei közül Tiszafüred, Tiszaigar, Nagyiván, Tiszaörs, Örvény és Szőllős. A tiszai járások többi községe és Monostor község Jász-Nagykun-Szolnok, a Dévaványához tartozó Cséfán puszta pedig Békés vármegyéhez került. A végleges területrendezést az 1877. évi I. tc. 2. § 17. pontja határozta meg, mely tételesen felsorolta a továbbiakban Heves megyét képező településeket. Az új, polgári szervezetű Heves vármegye területén megmaradt 114 községet 8 szolgabírói járásba osztották be.[56] 1877-1945 között a vármegye területe minimális mértékben változott, megegyezéses alapon Nógrád vármegyéhez csatoltak át területeket.[57]

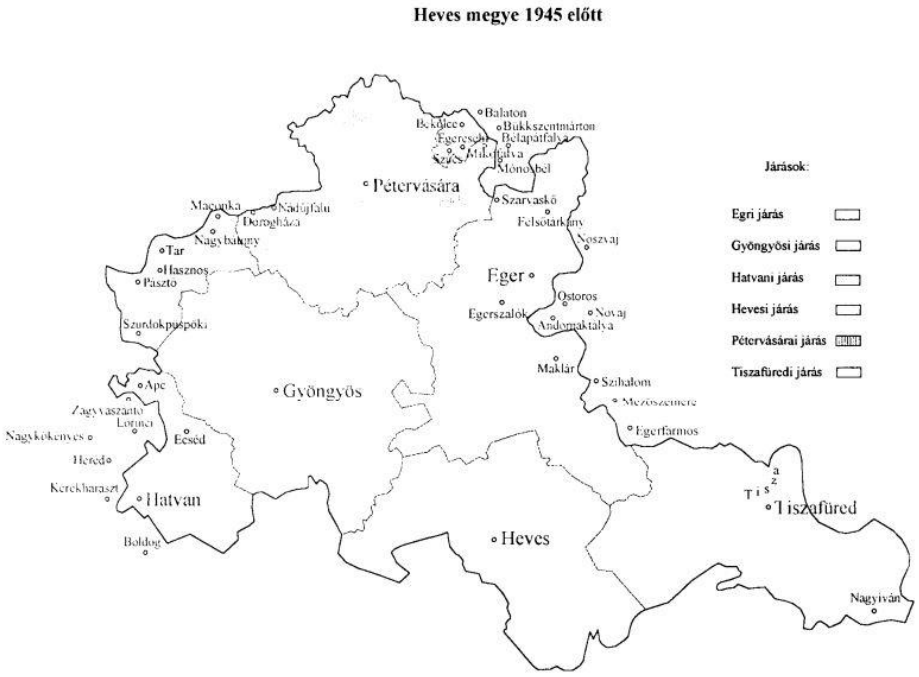

1. térkép: Heves megye területe 1945 előtt
(Szaniszló, 2002. 24.)

[55] A vármegye történetével kapcsolatban lásd bővebben Bél; Borovszky.
[56] Szaniszló, 2002. 17.
[57] Lásd bővebben Szaniszló, 2002. 22.

A második világháborút követően Heves megye területét és járási beosztását illetően az első jelentősebb változást az Ideiglenes Nemzeti Kormány 4330/1945. sz. rendelete hozta. 1946. január 1-jei hatállyal Heves megyéhez csatolták Borsod megye Mezőkövesdi járásból Andornaktálya és Ostoros községeket, a Sajószentpéteri járásából Bélapátfalva nagyközséget a hozzá beosztott Borsodszentmárton, valamint Mónosbél kisközségekkel együtt, az Ózdi járásból Balaton kisközséget, amelyet Mikófalva nagyközséghez osztottak be. Az átcsatolt települések az Egri járást gyarapították.[58] 1950-ben február 1-jei hatállyal több jelentős változás is történt a Miniszter Tanács (MT) a megyék nevének, székhelyének és területének megállapítása tárgyában született 4343/1949. (XII.14.) rendelete, valamint a Belügyminisztérium 5201/4/II-1/1950. (I. 29.) rendelete alapján. Heves megyéhez csatolták Borsod megye Mezőkövesdi járásából Noszvaj és Novaj nagyközségeket, melyeket az Egri járáshoz osztottak be. A Sajószentpéteri járásból a szilvásváradi körjegyzőséget alkotó Szilvásvárad és Nagyvisnyó kisközségek szintén az Egri járáshoz kerültek. Az újonnan alakult Füzesabonyi járást gyarapították Borsodszemere, Egerfarmos és Szihalom nagyközségek. A megyéhez kerültek Nógrád megye Sziráki járásából Heréd és Nagykökényes kisközségek, valamint a Hatvani járáshoz beosztott Lőrinci és Zagyvaszántó nagyközségek. További változást jelentettek a Pest megye Aszódi járásából Heves megye Hatvani járáshoz csatolt Boldog és Kerekharaszt községek. Mindezzel egy időben bizonyos településeket elkerültek Heves megyétől. Szolnok megyéhez csatolták a Tiszafüredi járásban, a Tisza bal partján található Nagyivánt, Örvényt, Tiszafüredet, Tiszaigart, Tiszaörst és Tiszaszőlőst. Nógrád megye része lett Hasznos, Pásztó, Szurdokpüspöki, Tar, Nagybátony, Maconka, Mátramindszent, Dorogháza és Szuha.[59]

[58] Bertha–Szaniszló, 1991. 8.; Szaniszló, 2002. 25.
[59] Szaniszló, 2002. 25

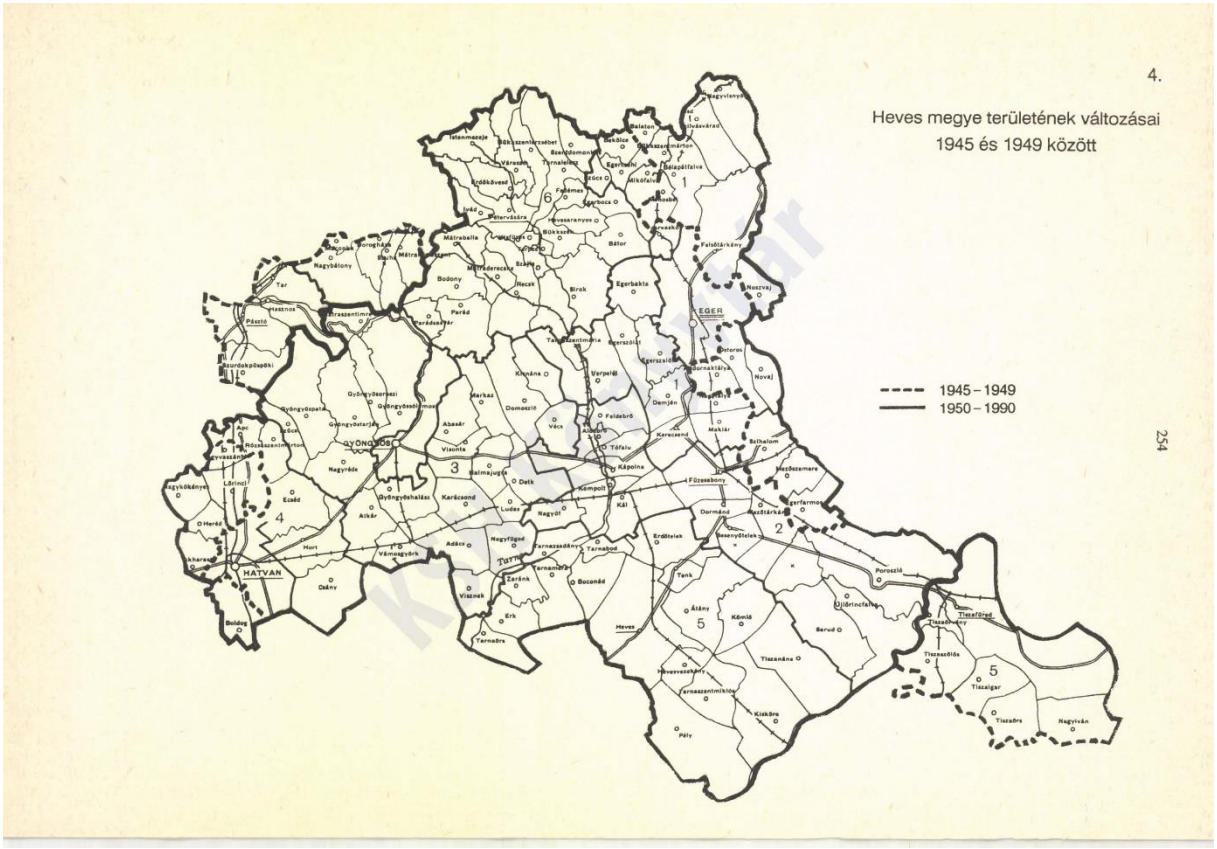

2. térkép: Heves megye területének változásai 1945-1950
(Magyarország történeti statisztikai helységnévtára I. Heves megye. 1991. 254.)

A MT 196/1950. (VII. 25.) számú rendelete szabályozta a városok jogállását. Ennek alapján a néhai megyei jogú városok a járási tanácsok alá rendelt városok lettek, kivéve a megyeszékhelyeket. Az intézkedés Heves megye esetében azt jelentette, hogy Eger város, mint megyeszékhely járási jogú város lett, Gyöngyös és Hatvan városokat pedig az illetékes járási tanácsok felügyelete alá helyezték. 1954. augusztus 1-jei hatállyal Gyöngyös várost közvetlenül a Heves Megyei Tanács felügyelete alá osztották be. Hatvan 1954. október l-jétől lett járási jogú város az MT 1074/1954. (IX. 14.) határozat alapján.[60] Az általunk vizsgált korszakra ilyen előzmények után alakult ki Heves megye közigazgatási lehatárolása, 6 járást benne 3 várossal és 117 községgel.

[60] Bertha–Szaniszló, 1991. 10.; Szaniszló, 2002. 27.

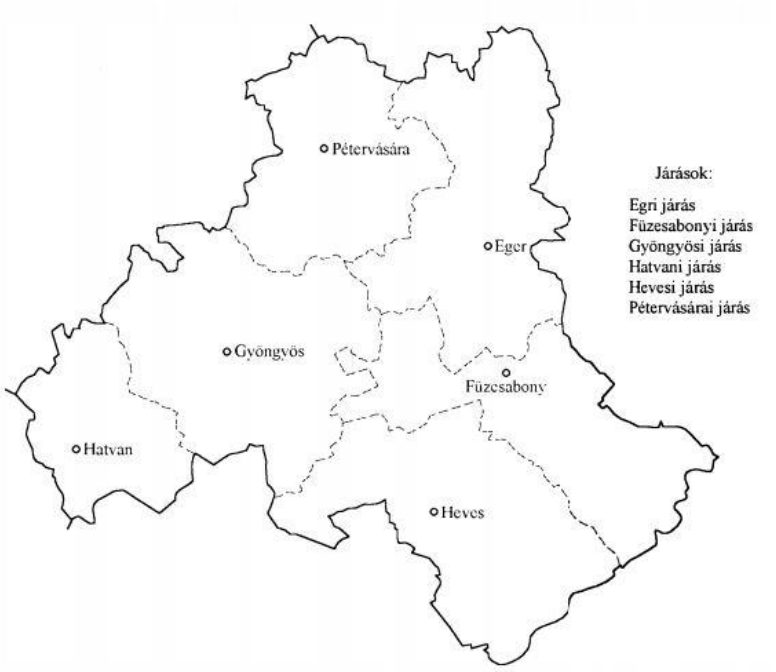

3. térkép: Heves megye járásai 1950-1966
(Szaniszló, 2002. 24.)

Heves megye társadalmi, gazdasági, politikai és vallási viszonyai

Heves megye népessége 1949-ben 316 273 fő volt, a lakónépesség számában 1960-ra 10%-os emelkedés állt be (347 856 fő). 1960-ban a népesség 24%-a élt a megye három városában és 76%-a a 6 járás 117 községében.[61]

A megye gazdasági szerkezetében a szovjetizálással együtt induló erőltetett iparosítás ellenére is az agrárium dominált. A megye 316 273 fős lakosságából 1949-ben 145 821 fő számított foglalkoztatottnak. A kereső lakosság 64%-a, 92 960 fő az agrárszektorban dolgozott.[62] A mezőgazdaságot igen komoly aránytalanságok jellemezték. A művelést alá vont területek 30%-át a nagybirtok tette ki. Kiemelkedő tulajdonrészt, több mint 100 000 hold földet birtokolt az egri érsekség és a káptalan. Az agrárnépesség többsége egyházi birtokon dolgozott cselédként vagy idénymunkásként. A kialakult viszonyok egyúttal kiváló alapot biztosítottak a későbbi egyházellenes kritika motorját képező „népnyúzó" egyházkép erősítéséhez. A mezőgazdasági lakosság közel 90%-át kitevő kis- és törpebirtokos réteg a termőterületek összesen 22,6%-át művelte. A megye adottságaiból következően a szántóföldi művelésre leginkább a déli részeken nyílt lehetőség. Az északi erődsült területek kevesebb mezőgazdasági munkaerőt szívtak fel. Az 1945-ös földreform-rendelet is inkább megye déli

[61] 1960. évi népszámlálás. Heves megye személyi és családi adatai. 1962. 9.
[62] Az 1949. évi népszámlálás 8. kötet. Foglalkoztatás statisztika részletes eredményei. 1950. 104.

térségeiben érzékeltette erőteljesebben a hatását.[63] A 600/1945. sz. M. E. rendelet eredményeként juttatott földek átlagos nagysága Hevesben 2,6 kataszteri holdban állapítható meg, amely országos szinten a legalacsonyabbnak számított. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a megye domborzati viszonyaiból következően kisszámú a szántóterületek aránya és a birtokállomány igen tagolt.[64] A földosztás hatásai rövidéletűnek bizonyultak, hiszen az erőszakos kollektivizálás és a beszolgáltatások hamar véget vetett a magántulajdon nyújtotta tünékeny előnyöknek. Az 1950-es években az általánossá váltak az ellátási hiányok, a mindennapi életet nehezítő politikai és gazdasági nyomás (beszolgáltatás, tagosítás, központilag elvárt irracionális teljesítménykényszer) hatására országszerte megindult a vidék elnéptelenedése és az állandósuló munkaerőhiány. Magyarországon 1950 és 1953 csaknem 300 000 ember hagyta el ideiglenesen, vagy végleg a mezőgazdaságot.[65] Mindez természetesen éreztette a hatását Heves megyében is. A mezőgazdaságból élők aránya 1949-hez viszonyítva 1960-ban 12%-al csökkent, de így is a foglalkoztatottak 43,2%-a dolgozott a szektorban, amelynek súlya továbbra is meghatározó maradt. A mezőgazdaságból élők aránya a kereső lakosságra vetítve a Gyöngyösi és Hevesi járásokban 60%-ot, a Füzesabonyi járásban pedig 50%-ot tett ki.[66] A községek vándorlási vesztesége 1949-1960 között 5 700 fő volt. A bevándorlás egyedül a jobban iparosodott Bélapátfalva, Ózd és Salgótarján közelsége miatt a Pétervásárai járásban múlta felül az elvándorlást. Hasonló trend érvényesült Lőrinciben, ahol az akkori kor legkorszerűbb széntüzelésű hőerőművének, a Mátravidéki Erőműnek vonzása éreztette hatását. Az agrárium szempontjából kiemelkedőbb Hevesi járás elvándorlási egyenlege 1960-ra még a természetes szaporodást is meghaladta.[67]

Az ipar az agráriumnál lényegesen szerényebb arányban képviseltette magát Heves megye gazdasági szerkezetében. Az ipar súlyáának 1960-ra bekövetkezett növekedése ellenére sem tudott meghatározó ágazattá válni. 1949-ben az 19 520 fő ipari dolgozó a kereső népesség 12,5%-át tették ki. A hároméves terv keretén belül az ipar területén 1948 végéig főleg a nagybátonyi, egercsehi, petőfibányai bányák fejlesztésére törekedtek.[68] A bányafejlesztések a későbbiekben az energia- és építőipar igényeit szolgálták.[69] Hozzá kell tennünk, hogy a korábban summásként, napszámosként tevékenykedő lakosság az 1950-es

[63] Nagy, 1970. 97.
[64] Béli, 1977. 202.
[65] Lásd bővebben Ö. Kovács, 2012. 138-168.; Valuch, 2005.193-194.
[66] 1960. évi népszámlálás. Heves megye személyi és családi adatai. 1962. 13.
[67] Uo. 43.
[68] Nagy, 1955. 403.
[69] Ide sorolható a Mátravidéki Szénbányászati Tröszt, Mátravidéki Erőmű, bélapátfalvi, vagy a selypi cementgyár.

években a környék nagyobb ipari centrumaiba (Miskolc, Ózd, Salgótarján) kényszerült.[70] Az ipar-építőipar volumene 1960-ra kétségtelenül növekedett, a szektorból élők aránya 27%-ra, az 1949-ben mért adatok több mint duplájára emelkedett.

Az értelmiségiek tekintetében a világháborút követően sajátos helyzet állt elő. Az iskolai előmenetelt, szaktudást és tapasztalatot gyakorta felcserélte a politikai megbízhatóság és a lojalitás. A negyvenes évek második felétől egyre nagyobb súllyal jelentek meg a munkás és paraszt családokból származó értelmiségiek. A tendencia éreztette hatását a társadalmi réteg létszámnövekedésén is.[71] 1949-ben Heves megyében a 145 421 fős kereső népességének 1,2%-a (1 833 fő) rendelkezett felsőoktatási végzettséggel.[72] A helyi társadalom iskolai végzettségének színvonaláról összességében el lehet mondani, hogy az 1960-as népszámlálásokra jelentősen emelkedett. Az értelmiség lélekszáma is gyarapodásnak indult. 1960-ban a 181 686 fő foglalkoztatottból összesen 3 764-en (2,7%) végezték el sikeresen az egyetemet, vagy a főiskolát. A kereső férfiak 2,5%-as, a kereső nők 1,2%-a rendelkezett valamilyen felsőfokú oklevéllel.[73]

Heves megye politikai arculatának bemutatására alkalmas lehet az 1945-ös és az 1947-es választási eredmények területi analízise.[74] Mindkét választáson fölényes győzelmet arattak a „parasztpártok". A megye északi és déli része azonban határozott különbségeket mutat. Az iparosodott északi térségben, Pétervására és Bélapátfalva környékén jelentősebb sikereket ért el a kommunista párt. A megye déli rézén fekvő, mezőgazdasági jellegű településeken 1945-ben elsöprő győzelmet aratott a Kisgazdapárt, 1947-ben pedig a Demokrata Néppárt. Egerben és Gyöngyösön is ez a tendencia érvényesült, 1945-ben Egerben 62,6%-ot, Gyöngyösön 59%-ot kaptak a kisgazdák; 1947-ben a Demokrata Néppárt Egerben 54%-os, Gyöngyösön 42,5%-os sikert ért el. Hatvanban pedig a megyei átlaghoz képest a szociáldemokraták szerepeltek jobban.[75]

A megye vallási megoszlása egészen egyértelműen tükrözi a katolikus egyház abszolút dominanciáját. Az 1941-es népszámlálási adatsorokból jól kitűnik, hogy a római katolikusok aránya jócskán meghaladta a 67,8%-os országos átlagot. A 334 411 fős lakosság 90,7%-a vallotta magát a felekezethez tartozónak.[76] A korszak népszámlálásainak tematikájában az 1949. évi összeírások alkalmával szerepelt utoljára a vallási hovatartozás kérdése. Heves

[70] Cseh, 2006.7.
[71] Valuch, 2005. 151.
[72] Az 1949. évi népszámlálás 8. kötet. Foglalkoztatás statisztika részletes eredményei. 1950. 112.
[73] 1960. évi népszámlálás. Heves megye személyi és családi adatai. 1962. 30.
[74] A téma kapcsán Cseh Zita kutatási eredményeire támaszkodunk. Cseh, 2006. 8.
[75] Cseh, 2006. 8.
[76] Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Bp. 1947. 8. Az országos adatokat lásd még Valuch, 2005. 270.

megye 316 000 fős lakosságának 93,4%-a, összesen 295 161 ember vallotta magát római katolikusnak. A református mint második legnépesebb felekezet szinte eltörpült az előbbiekben közölt arányok mellett. A népesség csupán 5,1%-át tették ki a reformátusok, mindez alig több mint 16 100 főt jelentett. Az evangélikusok aránya 0,5%, az izraelitáké és görögkatolikusoké 0,3%-0,3%, a baptistáké 0,2% volt. A magukat felekezeten kívülinek, azaz ateistának vallók megoszlása csupán 0,1%-ban állapítható meg.[77]

A nagyobb részt vidéken élő, mezőgazdaságban dolgozó társadalom környezetének változásai abszolút kedvezőtlen hatást gyakoroltak a vallásos értékek továbbörökítésére. Tomka Ferenc vallásszociológus szerint a változás három dimenzióban értelmezhető: iparosodás, városiasodás és a népesség társadalmi mobilizációja.[78] Az iparosodás átformálta a foglalkoztatási struktúrát. Sokan bizonytalanná váltak abban a kérdésben, hogy a mezőgazdaság megadja-e a megélhetéshez szükséges biztonságot, az elvándorlások következtében a városok lakosságszáma dinamikus növekedésnek indult.[79] A mezőgazdaságon kívüli munkavállalás jelensége mindazonáltal egy szélesebb körű jelenségként is felfogható. Az ipari központokat járó ingázók munkaalkalomtól függően naponta, vagy hetente indultak útnak a munkahelyüknek otthont adó településre, de nem feltétlen költöztek városba. A nem mezőgazdasági munkahely társadalmi megbecsülése kétségtelenül emelkedett, mindez szétválasztotta a lakhelyet és a munkahelyet eddig jellemző együvé tartozást. Ezáltal egyfelől csökkent a lakóhely életmód-meghatározó szerepe (hagyományok, rokonsági-szomszédsági viszonyok). Másrészről a lakóhely és a munkahely elválása a gondolkodásmódban és magatartásban is ellentmondásokat, feszültségeket eredményezett, amely idővel a városi kultúra vidéki meghonosodását eredményezte. A társadalmi mobilitás felfelé ívelő iránya a népesség zömére valamilyen formán éreztette hatását, a parasztból munkás lett, a fizikai dolgozóból pedig szellemi foglalkozású és így tovább. A társadalmi helyváltoztatás miatt a gyermekek helyzete változott a szülőkéhez képest, mindez az ötvenes években jellemzően egy generáció életében zajlott le. A városiasodással és iparosodással együtt járó mobilitás mindazonáltal megkérdőjelezte, bizonytalanná tette a korábbi tradíciókat, egyebek között a vallásos hagyományokat. Ez a jelenség különösképpen jellemző olyan esetekre, ahol a társadalom felsőbb rétegei a politikai helyzetnek köszönhetően kevésbé vallásosok, vagy éppen az előmenetelt a vallással, vagy az egyházzal való szakítástól teszik függővé. A társadalmi mobilitás egyik következménye, hogy

[77] Az 1949. évi népszámlálás vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Bp. 1996. 51.
[78] Tomka, 1991.; Magyar Katolikus Almanach II. 1988. 510.
[79] Heves megyében 1949-1960 között a városi népesség létszáma 23%-kal nőtt. 1960. évi népszámlálás. Heves megye személyi és családi adatai. 1962.

a hagyomány- és kultúraörökítő képesség gyengül. A második következmény az új kulturális formák iránti szükséglet, az új nézetek kifejeződése. Ez adott esetben szekuláris, materialista platformról is történhetett, de akár a korábbi, alantasabbnak minősített kultúra tagadásával is együtt járhatott.[80]

A katolikus egyház és a szerzetesrendek működési keretei Heves megyében 1945 után

A XX. század első felében a katolicizmus erős egyházmegyei szervezetrendszerrel rendelkezett, működtek az egyházi intézmények, a papság anyagi élete biztos lábakon állt. A katolikus egyház és a lelkészkedő klérus mélyen beágyazódott a társadalom szövetébe, ahol komoly megbecsülés vette körül. A lelkipásztorkodó egyházmegyei papságon kívül a szerzetesrendeknek is megvolt a sajátos intézményrendszerük. Szép számmal működtek papi vezetéssel vallási egyesületek. A világi szolgálatra ekkor a lelkipásztori munka kisegítéseként tekintettek. XI. Piusz pápa kezdeményezésére a híveket az 1930-as években az Actio Catholica szervezet égisze alatt akarták nagyobb vallásos öntudatra ébreszteni. A kor követelményeinek megfelelően az egyesületek közül számos szociális jelleget öltött. Az egyházmegyei papság és a püspökök viszonyát az alá-fölérendeltség és a hierarchia hatotta át, az leginkább „hivatalbelinek" nevezhető. Az egyház kifejezetten bürokratikus formában működött, biztosítva az ellenőrizhetőséget, de nem tolerálta a lelkipásztori kezdeményezéseket. A hivatali ellenőrzés azonban főként anyagi ügyekre terjedt ki (javadalmak, iskolák, plébániák financiális helyzetére). A két világháború között a lelkipásztorkodásnak és a „keresztény kurzus" jegyében a mindenki számára kötelező iskolai hitoktatásnak megvolt a megfelelő intézményi kerete. A katolikus egyház életét az ünnepélyesség, szertartásosság jellemezte, amelynek legszembetűnőbb megnyilvánulásai a katolikus nagygyűlések, zarándoklatok, körmenetek és búcsújárások voltak. A papság a nép között élt, a közösségek pedig ragaszkodtak valláshoz.[81]

„Eger város a felszabadulás előtt érseki város volt. Erőszakosan kiszorították a többi vallásfelekezetet és katolizálták a várost. Volt négy szerzetes rend (sic!), káptalan és voltak apácák. A város határának nagy része 2430 kh. föld, szőlő és erdő az ő tulajdonukban volt. Az általános iskolák a Halasi iskola[82] (sic!) kivételével, a középiskolák a polgári iskola kivételével a tanítóképző ifi az ő tulajdonuk volt. Az övék volt a nyomda, a farakodó, a

[80] Magyar Katolikus Almanach II. 1988. 510-513.
[81] Uo. 79-80.
[82] Az egri Lenkey János Általános Iskolát illette a köznyelv „halas" melléknévvel, a szomszédságában működő halpiac miatt.

téglagyárak a kórházak, az Erdőgazdaság és volt Egyházmegyei Bank is. A városban mintegy l00 házuk volt."[83] Az előzőekben idézett sorok hűen tükrözik a kommunisták által széles körben terjesztett torz képet az egri érsekség, a katolikus egyház és a szerzetesrendek működésének jellegéről. Az 1958-as jelentés készítői azt kétségtelenül jól látták, hogy az egyháznak nagyon komoly társadalmi és gazdasági befolyása volt, jelenlétük áthatotta az emberek mindennapjait. Nem véletlen, hogy a megtörés, a társadalmi tudatformálás legdrasztikusabb módszerei a kezdetektől jelen voltak az ateista törekvések eszköztárában.

Eger, mint érseki központ az évszázadok alatt jelentős egyházi, vallási centrum lett, amely az általunk vizsgált térségben élénken éreztette hatását. Az érsekség történetét illetően a nagy kiterjedésű Egri egyházmegye felosztása Eszterházy Károly püspök 1799-es halálát követően kapott komolyabb támogatást. 1804-ben VII. Pius pápa az egri püspökség területéből kihasította a kassai és a szatmári püspökséget, az egrit pedig érseki rangra emelte, az egri érsekség alá rendelte a rozsnyói, a szatmári, a szepesi és a kassai püspökséget.[84]

Samassa József (1873-1912) 20. századba átívelő érseki regnálása alatt komoly figyelmet kaptak az egyházmegye papjai, káplánjai és tanítói. Papi és kántortanítói nyugdíjintézetet hozott létre, számos meglévő iskolát részesített támogatásban, de újak építését és vásárlását is szorgalmazta. Kormányzása idején az elemi iskolák száma közel megkétszereződött. Samassa elkötelezettségével és évi 7000 forint anyagi támogatásával sikerült megvédenie az érseki jogakadémiát akkor, amikor azt a kultuszminisztérium fel akarta számolni az intézményt. Nagylelkűségét bizonyítja, hogy a nagy filoxéra után, 1896-ban ösztöndíjat alapított a szőlőtulajdonosok számára. Amikor Egernek új törvényszéki épületre volt szüksége saját pénzén vásárolta meg az Oroszlán vendéglőt. Az elsőként adakozott az egri minaret helyreállítására, de 10 000 koronát ajánlott fel a Dobó-szobor felállítására is. Hatalmas összegekkel járult hozzá a tanulmányi, szociális és művészeti célok megvalósulásához.[85]

A betegeskedő Samassa mellé Szmrecsányi Lajos nevezték ki utódlási joggal felruházott segédpüspöknek. Szmrecsányi már 1882 óta a főpásztori udvarban tartózkodott. 1891-ben addigi érdemeiért Samassa titkárává léptette elő, ilyen minőségében utazásai során állandó kísérője lett főpásztorának. 1912-től érsekként elődjéhez hasonlóan döntéseinek számos eredménye szolgálta mind egyháza, mind a hívek javát. Átszervezte az egyházmegyét, fellendítette a hitéletet, megnövelte a papság a plébániák létszámát, melynek következtében új

[83] MNL HML XXXV-29-3/1. d./15. Jelentés a párt és tömegszervezetek munkájáról az antiklerikális propaganda terén. 1958. március 26.
[84] Horváth, 2015. 8.
[85] Kovács, 2008. 265-274.

egyházközségeket alapított.[86] Majdnem kétszáz év után érsekségének idején két egyházmegyei zsinatra is sor került, 1931-ben és 1942-ben.[87] Széles teret engedett egyházmegyéjében a férfi és női szerzetesrendeknek. Mezőkövesdre jezsuiták, Mezőnyárádra szaléziak, Nyíregyházára ferencesek érkeztek. Női szerzetesek az egyházmegye 29 helyén teljesített szolgálatot. Az egyházmegyébe telepedett rendek jellemzően oktatással és szociális gondoskodással szolgálták a világi közösséget. Eger szempontjából az egyik legfontosabb népjóléti színezetű intézkedése a Szent Ferencről elnevezett Szegénygondozó Nővérek Rendjének megalapítása, s ezzel együtt az Egri Norma megteremtése volt. Az Egri Norma hivatása abban állt, hogy miután elkészítette a város „szociális térképét", gondoskodott arról, hogy felszámolja az éhezést és a hajléktalanságot.[88] Szmrecsányi Lajost a kommün idején kétszer került letartóztatásba. Májusban Füzesabonyba hurcolták, ahol őt és irodaigazgatóját, az 1923-ban segédpüspökké szentelt Kriston Endrét is bántalmazták.[89]

Szmrecsányi 1943-as halálát követően a megüresedett érseki széket Czapik Gyula, addigi veszprémi püspök foglalta el 1944. június 30-tól. A nyomdász családból származó Czapik a teológiát Temesváron és Bécsben, mint a Pázmáneum növendék végezte el. 1910-ben szentelték pappá. 1912-ben doktorált teológiából Augustineumban[90], közben egy ideig Horthy Miklós királyi szárnysegéd gyermekeinek nevelője volt. Szegeden és Temesváron teológiai tanárként dolgozott, 1919-től szemináriumi aligazgatóként. A román megszállást követően Temesvárról Budapestre költözött, ahol újságírói tevékenységével vált ismertté. Az 1920-as évek második felétől, a Bangha Béla[91] által életre hívott Magyar Kultúra, kéthetente megjelenő, jezsuita szellemű, funkcióját tekintve harcos hangvételű hitvédelmi folyóirat szerkesztője lett.[92] Czapik ugyanakkor szerkesztője volt az akkori kor legnagyobb példányszámban terjesztett A Szív című hitbuzgalmi hetilapnak is. Tóth Tihamér veszprémi püspök 1939. májusi halála után Czapik Gyula nagyváradi kanonok lett a veszprémi egyházmegye főpásztora 1943-ig megyéspüspökként, majd egri érseki kinevezése után 1943-

[86] Lásd bővebben Szecskó, 1995. 152-153.
[87] Lásd bővebben Az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatok. 2016.
[88] Az Egri Norma történetéről lást bővebben Stipta, 2016. 599-606.
[89] Szecskó, 1998. 173.; Luca-Komiszár, 2012., Szabó, 2021. 20-21. Az egyházak történetéről az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság idején lásd bővebben Tengely, 2011.
[90] Az Augustineum a világi papság elitképző intézményeként 1816 és 1919 között működött Bécsben. Az intézet azzal a célzattal jött létre, hogy az Osztrák Magyar Monarchia papnevelői egyetemi képzést és magasabb lelki műveltséget kapjanak. Tusor Péter az intézmény példáján érdekes összefüggésre hívta fel a figyelmet az államhatalom iránti lojalitás és az egyházi karrier összefonódására, amely az orosz katonai és politikai megszállás idején sem kopott ki. Minderre példaként az Augustineum korábbi lakójának, Czapik Gyula egri érsek és Kovács Sándor szombathelyi püspök magatartását említette. Bővebben lásd Tusor, 2007. 32-43.
[91] Bangha Béla közéleti tevékenységéről lásd Paksa, 2012. 63-64.
[92] Gergely, 2004. 135.

1944-ben apostoli kormányzóként. A Czapik Egerbe történő kinevezése után Mindszenty József szűk másfél éves püspöksége egybeesett az ország német megszállásával.[93]

A püspökség majd az érsekség az 1700-as évektől kezdve kivette a részét a papnevelésből is. Telekessy István püspök fáradozásai nyomán már 1704-ben papnövendékeket szállásoltak Egerben. Tényleges teológiai oktatás 1705-től folyt a városban.[94] Miután Eszterházy Károly püspök felépítette a Líceumot a jog és a bölcselet mellett az épület 1948-as részleges, majd teljes államosításáig itt kapott helyet a teológiai is. A világháború természetesen a kispapok és elöljárók életére is komoly hatást gyakorolt, megzavarva az intézmény belső rendjét. A Foglár utcában található szeminárium épületében a harcok nem tettek komolyabb károkat. Állandósultak az elsötétítések, szaporodtak a légiriadók és egyre több növendék kapott behívót. Az 1944/1945. tanév majd egészét a pincében töltötték a szeminárium növendékei és elöljárói is. A környékbeli lakosoknak is az épület nyújtott menedéket.[95] A szovjetek bevonulása után itt működött egy ideig a Vörös Hadsereg kórháza. Ez alatt az idő alatt a kispapok a Szent József internátusban leltek ideiglenes lakhelyre.[96] A szeminárium rektori tisztségét ebben az időben Szentgyörgyi József kanonok töltötte be, a vicerektor Dr. Kiss István, a prefektusuk Dr. Maksa József, a spirituális pedig a jezsuita Rozmán János SJ volt. A háború után újabb kihívások érték az intézményt, erről azonban a későbbiekben szólunk.

Heves megye területéhez a tárgyalt korszakban összesen 92 plébánia tartozott. Az Állami Egyházügyi Hivatal felmérései szerint 1959-ben 154 római katolikus pap élt a megyében, 1965-re a számuk alig csökkent, ekkor a hivatal 150 papot regisztrált.[97] Az 1950-es megyerendezés előtt a Heves vármegye területén fekvő plébániák a Hatvan városában találhatóakat leszámítva egyházkormányzati szempontból az egri egyházmegye részét képezték. A helyzet a vármegyék megszűnését követően némiképpen megváltozott. A Nógrád vármegyétől Heves megyéhez csatolt Heréd, Nagykökényes, Lőrinci, Zagyvaszántó, illetve a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyétől elcsatolt Boldog és Hatvan települések lévő plébániák, valamint Kerekharaszt fília a Váci egyházmegye kormányzata alá tartoztak és tartoznak ma is.

Amennyiben a katolikus egyház területi struktúrájának szempontjából szeretnénk bemutatni Heves megyét, érdemes lehet sorra venni azokat a főesperességeket és esperesi

[93] Karlinszky, 2016. 105. Czapik Gyula távozásáráról és Mindszenty József új székhelyének elfoglalásáról érdekes adalékot közölt Szabó Csaba, bővebben Szabó, 2006. 4.
[94] Bökő, 2014. 93-94.
[95] Uo. 103-104.
[96] Kiss, 2016. 50.
[97] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.; MNL OL XIX-A-21-d/0032-16/1965. Heves megye egyházainak és szektáinak helyzetéről.

kerületeket, amelyek területe részben, vagy teljes egészében Heves megyében található. Az egri egyházmegye főesperességei közül a korszakban a Főszékesegyházi Főesperesség, a Hevesi Főesperesség és a Patai Főesperesség bizonyos kerületei, vagy azok egyes részei működtek Heves megye közigazgatási határain belül. A Főszékesegyházi Főesperesség Eger Városi Kerülete[98] illetve Egervidéki Kerülete[99] az általunk vizsgált térséggel azonos területi lehatárolást mutat. A Mezőkövesdi Kerülethez tartozó, egyébként közigazgatásilag Borsod megyéhez sorolt Bogács filiájaként a Heves megyei Noszvaj[100], az Apátfalvi Kerület öt plébániája, illetve azok két filiája és Dédestapolcsány filiájaként Nagyvisnyó[101] szintén a megyehatárokon belül működött. A Hevesi Főesperesség Felsőhevesi Kerületének tizenegy plébániája, tíz filiája[102], a Középhevesi Kerületének mind a kilenc plébániája, egy filiája[103], az Alsóhevesi Kerületének mind a hét plébániája, hét filiája[104], a Füzesabonyi esperesi kerület mind a hét plébániája, négy filiája[105], a Tiszáninneni esperei kerület hét plébániája,[106] a megye közigazgatási határain belül pozícionálható. A Patai Főesperesség Felsőpatai esperesi

[98] Főszékesegyházi plébánia, Eger-Lajosváros plébánia, Eger-Fájdalmas Anya plébánia, Eger- Kisboldogasszony plébánia, Eger Jézus Szíve plébánia; Eger-Szent Antal plébáni, Eger-Szent Bernát plébánia, Eger-Nagyboldogasszony plébánia, Eger-Felnémet (annak filiájaként Szarvaskő). Az egervárosi esperesi kerület híveinek száma 1963-ban 25 565 fő volt. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 9.; Soós, 1985. 53-62.

[99] Andornaktálya (annak filiájaként Andornak), Bátor (annak filiája Egerbocs és Hevesaranyos), Egerbakta, Egercsehi (annak filiájaként Egercsehi-Bányatelep, Szúcs és Szúcs-Bányatelep), Egerszalók, Egerszólát, Felsőtárkány, Maklár (annak filiájaként Novaj), Ostoros. Az egervidéki esperesi kerület híveinek száma 1963-ban 21 164 fő volt. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 10.; Soós, 1985. 63-78.

[100] Noszvajon a katolikus hívek száma 1963-ban 231 fő volt. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963.; Soós, 1985. 79-80.

[101] Balaton, Bekölce, Bélapátfalva (annak filiájaként Bükkszentmárton és Mónosbél), Mikófalva, Szilvásvárad, Dédestapolcsány annak filiájaként Nagyvisnyó. Az öt plébánia híveinek száma 1963-ban 7 219 fő volt. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 16.; Soós, 1985. 188-200.

[102] Bodony, Bükkszenterzsébet, annak filiájaként Fedémes, Erdőkövesd (annak filiájaként Istenmezeje Szederkénypusztával együtt és Váraszó) Mátraballa, Mátraderecske, Parád (annak filiájaként Parádsasvár és Parádóhuta), Pétervására (annak filiájaként Ivád és Kisfüzes), Recsk, Sirok (annak filiájaként Bükkszék és Pusztakőkút), Szajla (annak filiájaként Terpes), Tarnalelesz (annak filiájaként Szentdomonkos). A felsőhevesi esperesi kerület híveinek száma 1963-ban 27 895 fő volt. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 17.; Soós, 1985. 203-220.

[103] Aldebrő, Domoszló, Kál, Kápolna (annak filiájaként Kompolt), Kisnána, Nagyút, Verpelét (annak filiájaként Tarnaszentmária), Nagyút, Vécs. A középhevesi esperesi kerülte híveinek száma 1963-ban 22 960 fő volt. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 18.; Soós, 1985. 221-233.

[104] Boconád (annak filiájaként Tarnabod), Erdőtelek (annak filiájaként Tenk), Heves (annak filiájaként Császtpuszta, Újtelep Hercegtag és Átány), Tarnaméra (annak filiájaként Pusztafogacs), Tarnaörs, Zaránk. Az alsóhevesi esperesi kerület híveinek száma 1963-ban 29 182 fő volt. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 18.; Soós, 1985. 234-242.

[105] Besenyőtelek (annak filiájaként Dormánd), Egerfarmos, Füzesabony (annak filiájaként Vasút telep és Pusztaszikszó), Kerecsend (annak filiájaként Demjén), Mezőszemere, Mezőtárkány, Szihalom. A füzesabonyi esperesi kerület híveinek a száma 1963-ban 22 900 fő volt. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 19.; Soós, 1985. 243-251.

[106] Kisköre, Kömlő, Pély, Poroszló (annak filiájaként Újlőrincfalva), Sarud (annak filiájaként Hídvég), Tarnaszentmiklós (annak filiájaként Hevesvezekény), Tiszanána. A tiszáninneni esperesi kerülte híveinek a száma 1963-ban 21 521 fő volt. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 19.; Soós, 1985. 252-259.

kerültének öt plébániája és a Hort környéki tanyavilág filiái[107], a Középpatai esperesi kerületének mind a tizenhárom plébániája, hat filiája[108], az Alsópatai esperesi kerületének mind a nyolc plébániája, két filiája[109] szintén Heves megyében terült el. Mint ahogyan arra utaltunk a megyerendezés előtt Nógrád, illetve Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyékhez tartozó Hatvani járásban fekvő hat település a Váci egyházmegye Hatvani esperesi kerületének részét képezte. Hatvanban a katolikus hitélet színhelyeit a Hatvan-Belváros és a Hatvan-Új plébániák biztosították, utóbbi filiája Kerekharaszt. Az esperesi kerület Heves megyében található részein még öt plébánia volt: Heréd, Nagykökényes, Lőrinci, Zagyvaszántó és Boldog.

4. térkép: A Heves megyében található esperesi kerületek
(Saját szerkesztés Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. alapján)

[107] Apc, Ecséd, Gyöngyöspata, Hort (egyéb tanyák mellett annak József-tanya, Miklós-tanya, Pusztakór, Pusztanagyhát filiái és egyéb tanyák), Rózsaszentmárton, Szücsi. Az öt plébánia híveinek száma 1963-ban 19 402 fő volt. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 22.; Soós, 1985. 301-316.

[108] Abasár (annak filiájaként Pálosveresmart), Atkár, Gyöngyös-Alsóváros (annak filiájaként Gyöngyöspüspöki), Gyöngyös-Felsőváros (annak filiájaként Mátraháza), Gyöngyöshalász, Gyöngyösoroszi, Gyöngyössolymos, Gyöngyöstarján (annak filiájként Pusztafajzat), Markaz, Mátrafüred, Mátraszentimre (annak filiájaként Galyatető), Nagyréde, Visonta (annak filiájaként Halmajugra). A középpatai esperesi kerület híveinek száma 1963-ban 42 264 fő volt. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 23. Soós, 1985. 317-342.

[109] Adács, Csány, Detk (annak filiájaként Ludas és Halmajugra-alsó), Karácsond, Nagyfüged, Tarnazsadány, Vámosgyörk, Visznek. Az alsópatai esperesi kerülte híveinek száma 1963-ban 22 694 fő volt. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 24.; Soós, 1985. 343-354.

A plébániákon folyó lelkipásztorkodás mellett nagyon fontos szerepet töltöttek be a szerzetesrendek. A zárt közösségben élő, a szegénység, tisztaság, engedelmesség evangéliumi tanácsait fogadalomban vállaló női és férfi rendtagok elsődleges küldetése az Istennek szentelt élet védelme és előmozdítása volt, de külső feladatot is vállaltak. Az igehirdetés, betegápolás, tanítás és szegénygondozás komoly társadalmi szolgálatot jelentett, amelynek elő kellett mozdítania a rendtagok lelki életét, belső békéjét, ám munkájuk révén a világi közösségekben is erős befolyással bírtak. A magyarországi szerzetesrendek száma és hatása 1920-1950 között emelkedőben volt.[110] Virágzó rendi centrumok alakultak ki a megye három városában: Egerben, Gyöngyösön és Hatvanban.

A ciszterciek egri története a régi időkre nyúlik vissza. 1779 után az eredetileg jezsuita kolostort, templomot és kollégiumot a pásztói ciszterci konvent vette át Egerben. 1944 szeptemberében az egyházmegyei főhatóság a Szent Bernát Ciszterci Borgia Szent Ferenc templomot plébániatemplommá nyilvánította és felállították a ciszterci szerzetesi lelkészséget.[111] A ciszterci oktató-nevelő program a XIX. században vált kiforrott és egységes rendszerré.[112] 1945-1950 között a rendtagok öt városi szerzetesházban éltek, illetve öt gimnáziumot működtettek Budán, Székesfehérváron, Pécsett, Baján és Egerben. A rendi igazgatás központja mindvégig a zirci apátság maradt. A szerzetesek egy-egy gimnázium és azzal kapcsolatos általános iskola tanári karában dolgoztak. Az egri ház élén perjel állt, aki az iskola igazgatói pozícióját is betöltötte. A rendház létszáma 13-18 között mozgott. A háború következtében általánossá váló nyomor enyhítésére az 1945/46-os tanévben Baján, Budán, Egerben, majd egy évvel később Székesfehérvárott és Pécsett internátus javította a vidéki diákok életkörülményeit. A diákotthonok lakóinak létszáma 30-60 fő között mozgott. Egerben az első évben 63 tanuló lakta az épületet. [113] A második világháború erősen éreztette hatását a rend oktató tevékenységében is. A kimaradó diákok létszáma jelentősnek tekinthető a front átvonulása után is. Nem beszélve a harcok okozta traumáról. Szerencsés módon a székesfehérvári, pécsi és egri intézményeket nem érték nagyobb háborús károk.[114] Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. augusztus 18-án elrendelte az egységes, kötelező és ingyenes nyolcosztályos általános iskola felállítását. Az intézkedés hatására az új oktatási struktúra 1945 és 1948 között fokozatosan épült ki. Az 1945/46-os tanévtől kezdve a ciszterek

[110] Magyar Katolikus Almanach II. 1988. 157.
[111] Soós, 1985. 62.
[112] Cúthné, 2014. 76-77.
[113] Uo. 84.
[114] Egerben az 1944/45-ös tanév elején 526 diák kezdte meg tanulmányait, a front miatt kimaradt diákok létszáma 133 fő volt, a létszám 25%-a, de a háború hatása még az első békeévben, az 1945/46-ös tanévben is a diákok 8,3%-ának kimaradását eredményezte. Ez utóbbi adat a ciszterciek által fenntartott gimnáziumok tekintetében kiemelkedőnek számított, ám jócskán elmaradt az előző évitől. Cúthné, 2014. 77.

nagy erőket összpontosítottak az oktatásügy „demokratikus átalakulásának" megvalósítására.[115] Az iskolai évkönyvek és a szerzetesi névtárak arra engednek következtetni, hogy a rend által fenntartott iskolák az intézmények államosítása előtti utolsó két tanévre (1946/47, 1947/48) az új típusú kihívások ellenére is talpra tudtak állni. Az egri intézményben az 1946/47-es tanévben az általános iskolások száma 361, a gimnazistáké 376 volt, az 1947/48-as tanévben az általános iskolában 498, a gimnáziumban 265 diák tanult.[116]

A Kapisztráni Szent Jánosról Nevezett Ferences Rendtartomány a két háború között 25 helyen rendelkezett rendházzal Magyarországon, Heves megyében Egerben, Gyöngyösön és Hatvanban. A tartomány gyöngyösi hittudományi főiskoláján nyolc ferences teológiai tanár oktatott, a rendi teológusok számra 1950 előtt 14 fő körül mozgott. A városban a ferencesek rendkívül értékes középkori könyvtárat működtettek, amely az ország legrégebbi ilyen jellegű intézményeinek egyike volt, ugyancsak itt őrizték a rendtartomány levéltárát is.[117] A ferencesek egri rendházához tartozó Eger-Nagyboldogasszony plébániát 1944-ben állították fel.[118] Az újhatvani neobarokk római katolikus templomot 1929. augusztus 20-án szentelték fel, s vele csaknem egy időben, hozzá csatlakozva egy kis rendházat építettek a ferences barátok számára. A szerzetesek száma tízet sem haladta meg, mégis fontos pasztorális tevékenységet folytattak a városban.[119]

Az Assisi Szent Ferenc rendjének egyik ágát képező minoriták az első világháborút követően 1920 után négy rendházat működtettek. A Magyarországon maradt házak közül az egri számít a legősibbnek. A városban minoriták már 1688-ban megkaptak egy török mecsetet, amelynek helyén barokk templomot emeltek 1733-ban.[120] A Dobó téren található Páduai Szent Antal minorita templomot Czapik Gyula egri érsek 1944. szeptember végén plébániatemplommá nyilvánította, amely szerzetesi fenntartásba került.[121]

A legnagyobb férfi betegápoló rendként számon tartott irgalmasok 1726 óta működtettek kórházat, kolostort, gyógyszertárat és kápolnát Egerben.[122] Az intézményeket adományokból tartották fenn és a rászorulóknak ingyenes ellátást biztosítottak. A legnagyobb

[115] A ciszterek nem csupán az általános iskolák megszervezésébe fektettek komoly energiát. Pécsett és Baján a ciszterci tanárok a helyi dolgozók iskolájában vállaltak oktatást, majd Baján az 1947/48-as tanévre állították fel a ciszterci gimnáziumhoz kapcsolódó dolgozók iskoláját. Cúthné, 2014. 82.
[116] Cúthné, 2014. 82-83. A rendi vezetés által az oktatási intézmények felügyeletében végrehajtott változásokról lásd bővebben Cúthné, 2014. 85-88.
[117] Magyar Katolikus Almanach II. 1988. 174-178. A gyöngyösi ferencesekről bővebben Fáy, 1999.
[118] Soós, 1985. 59.
[119] Németi, 1991. 9.
[120] Magyar Katolikus Almanach II. 1988. 178.
[121] Soós, 1985. 61.
[122] Az egri kórház, kolostor és gyógyszertár alapításáról és építéstörténeti hátteréről lásd bővebben Lipp, 2012.

kórháznak a rend Budapesten fenntartott 420 ágyas intézménye számított, az egri kórház mellett 300 ágyas ideg- és elmegyógyintézet is működött.[123]

A Tirolból érkező szerviták közvetlenül a török kiűzése után 1687-ben I. Lipót király engedélyével telepedtek le Egerben. A budai mellett az egri rendház volt a leginkább életképes, itt vált a rend valóban magyar szerzetesrenddé, mindkét városban 1950-ig működött kolostor. A rend legfőbb feladata a Szűzanya tiszteletében és a lelkipásztori munkában ragadható meg. Egerben már a századfordulótól kezdve tudatosan „parasztbúcsúvá" degradálták a szerviták búcsúját. Az esemény nagy népszerűségét jelzi, hogy komoly érdeklődés övezte még a Rákosi-korszakban is. A szerviták a városban egész évben virágvasárnaptól kezdve mindenszentekig minden hónap harmadik vasárnapjának délutánján a templomukból körmenetet vezettek az egri vár Kálváriájának hét stációjához, mely a keresztnél végződő ájtatossággal ért véget.[124] A Mária ünnepeken, kiváltképp a Fájdalmas Anya ünnepe körüli szeptember harmadik vasárnapján több százan keresték fel még a legvadabb diktatúra idején is a Szervita Szent János apostol és Fájdalmas Anya templomát.[125]

A női szerzetek közül kiemelkedett az angolkisasszonyok oktató-nevelő munkája. A szerzetesrend 1852 óta működtetett lányok számára kétféle elemi iskolát, polgári iskolát tanítóképzőt, leánygimnáziumot, kereskedelmi középiskolát, majd általános iskolát a megyeszékhelyen. Az egri iskola jellegzetes lenyomatát adta az angolkisasszonyok olyan irányú törekvéseinek, hogy több oktatási-nevelési intézményt magában foglaló iskolaegyüttest hívjanak életre, amelyek jól demonstrálták az apácarend intézményszervező erejét.[126] Ugyancsak iskolafenntartó női szerzetesrendként működött Egerben és Hevesen a Szent Orsolya rend. Az orsolyiták a Római Unióhoz tartozó általános leányiskolát és internátust tartottak fenn a két településen.[127]

A magyar alapítású, elsődlegesen betegápolással foglalkozó annunciáta nővérek rendje néhány áldozatkész leány vállalásának nyomán jött létre az 1920-as években. Létszámuk 1948-ban 199 volt, ebből 14 nővér tartózkodott külföldön. Egerben háztartásvezetést vállaltak a szemináriumban, a Szent József internátusban és az érseki tanítóképzőben.[128] A nővéreket a szerzetesrendek működési engedélyének megvonását követően Czapik Gyula érsek igyekezett egyházi szolgálatban tartani. A szeminárium legtöbb házvezetéssel összefüggő munkáit

[123] Magyar Katolikus Almanach II. 1988. 183-184.
[124] Fekete, 2009. 16., 44., Soós, 1985. 56.
[125] Magyar Katolikus Almanach II. 1988. 182-183.
[126] Uo. 199-200.
[127] Uo. 226.
[128] Uo. 200-201.

továbbra is annunciáta szerzetesnők látták el, így világi alkalmazottakra alig volt szükség. A papneveldében élő nővérek az épületben külön kápolnát kaptak, saját gyóntatóval. Az elhelyezésük sokáig nagyon mostoha volt, egy szobában akár 8-10 apáca is összezsúfolódhatott, ám idővel a helyproblémák is megoldódtak. Az annunciáta nővérek mellett, a szemináriumban leltek menedéket orsolyita, irgalmas és szervita nővérek is, így közel 30 apáca segítette az intézmény hatalmas épületének fenntartását és a mindennapi életét.[129]

A Pauli Szent Vince Szeretet Leányai Társulat a megyében Egerben, illetve Gyöngyösön két kórházban is jelen volt. A kórházakban az irgalmas nővérek szerződéses minőségben dolgoztak, csupán az egri kórház került a rend tulajdonába, itt a rend fizette az orvosokat és a technikai személyzetet is.[130] Barankovics Béla egri érsek 1855-ben látogatást tett Gyöngyösön, ahol tárgyalásokat folytatott a város elöljáróival és a kórházbizottsággal. Ekkor született döntés arról, hogy Gyöngyösön a Szent Vince rendi apácák teljesítsenek szolgálatot a Vezekényi úti alapítványi fenntartású kórházban.[131] Eger Város Tanácsa a nők kórházi ellátásának okán, valamint követve Gyöngyös város példáját 1857-ben úgy határozott, hogy a Páli Szent Vincéről nevezett nővérekre bízza a szegényházból kórházzá alakított, Széchenyi utcában található intézmény vezetését. A kórház épülete hosszas huzavona után jogilag csak 1935-ben került a nővérek tulajdonába, így az eddigi Alapítványi Női Kórház, Szent Vince Kórház néven működhetett tovább. A nővérek közkedveltségét jelzi, hogy számos adományt kaptak a kórház fejlesztésére. A világháború komoly megpróbáltatások elé állította az itt dolgozókat. Az ellátás sokáig a 16 méter mélységben fekvő hatalmas belső terű pincében folyt, több bombatalálat is érte az épületet. A háborús károk helyreállítását követően az épület fejlesztése is a tervek között szerepelt.[132] Az irgalmas nővérek a két kórházon kívül Recsken voltak még jelen, ahol szeretetotthont működtettek idős és beteg nővérek számára.[133]

Egri relációja miatt fontos szólni a Szegénygondozó Nővérek Társulatáról. A kongregációt 1930-ban Szmrecsányi Lajos egri érsek és P. Oslay Oswald ferences tartományfőnök alapította Egerben. A társaság célja a koldulás megszüntetése és a munkaképteleneknek nyújtott otthoni segítségnyújtás megszervezése volt. Páter Oswald a szegénygondozás egy sajátos rendszerét alkotta meg, amely „Norma”, „Egri Norma”, később

[129] Veres Árpád, aki 1958-tól anyagi, gazdasági ügyeinek vezetéséért felelő gondnoki teendőket látott el a szemináriumban visszaemlékezésében összesen 11 annunciáta nővért említett. Köztük volt Tóth Rozáli Alexandra nővér, aki 1954-ben az örökfogadalmat is Egerben tett le titokban, a rendszerváltás után az annunciáta nővérek megválasztott főnöknője lett. Veres, 2004. 174-177.
[130] Magyar Katolikus Almanach II. 1988. 215.
[131] Lásd bővebben Varga, 1997. 239-259.
[132] Lásd bővebben Nagyné, 2010. 151-166.
[133] Magyar Katolikus Almanach II. 1988. 217.

„Magyar Norma” néven vált ismertté. Az ellátórendszer állandó és üzemszerű működését a Szegénygondozó Hivatal, a tevékenységet önkormányzati szintről irányító Szegényügyi Bizottság és önkéntesekkel kiegészülve a gyakorlati munkát végző Szegénygondozó Nővérek Társulata biztosította. A módszer később országosan is elterjedt.[134] A nővérek több helyen is jelen voltak Heves megyében: Egerben a Szegénygondozó Hivatalban, a Városi Szeretetházban, illetve a népkonyhán, Hatvanban a Városi szeretetházban, Gyöngyösön pedig a népkonyhán dolgoztak.[135]

Előzmények – a katolikus egyház megpróbáltatásai az 1940-es évek második felében

A katolikus egyház helyzete Magyarországon a második világháborút követően

A Magyar Katolikus Egyház a második világháború után az esztergomi, kalocsai és egri érsekség (főegyházmegye), székesfehérvári, veszprémi, győri, szombathelyi, pécsi, váci, csanádi és hajdúdorogi püspökségek (egyházmegye), a nagyváradi, szatmári, kassa-rozsnyói és bácskai apostoli kormányzóság és a pannonhalmi bencés egyházmegye keretei között működött.[136] 1945 előtt a keresztény egyházakat szoros kapocs fűzte az államhoz. Magyarországon az 1848-as forradalom óta jogi értelemben ugyan nem létezett államvallás, viszont a katolicizmus tradicionális jogait a polgári forradalom sem szüntette meg. Az állam és egyházak összefonódását jogszabály nem tükrözte, de egyértelműen folyamatosan és aktívan jelen voltak a mindennapokban az állam szövetségeseiként, éppen ezért nevezhetjük őket államegyházaknak is. A vallás primátusát jelzi, hogy a társadalom szinte minden tagja valamely egyház tagjának vallotta magát. Az egyházaknak a működési körüket és bázisukat tekintve népegyházaknak minősültek. Az 1945 után kialakult politikai rendszernek sikerült néhány évtized alatt felőrölni a korábbi rendszer sajátosságait, s mindezzel együtt az államegyházi-népegyházi rendszer működését is.[137]

A magyar társadalomról szólva a népesség a 20. század első felében történt elementáris hatású első világháborús kataklizma, a forradalom és tanácsköztársaság ellenére is megőrizte katolikus jellegét. Ezt bizonyítják a korszak statisztikai adatai is. Az 1941. évi népszámlálási adatok fényében azt lehet mondani, hogy az akkori 9 319 992 lélekszámú ország 65,7%-a vallotta magát latin szertartású katolikusnak.[138] Az 1949-es népszámlálás

[134] Lásd bővebben Stipta, 2016. 599-606.
[135] Magyar Katolikus Almanach II. 1988. 221.-223.
[136] Balogh–Gergely, 1996. 38-39.
[137] Balogh, 2008/a 49.
[138] Balogh–Gergely, 1996. 169.

adataiból pedig egyértelműen az a következtetés vonható le, hogy a katolikus egyház társadalmi befolyása nem csökkent. Magyarország 9 204 799 fős összlakosságának a 67,8%-a vallotta magát latin szertartású katolikusnak.[139]

A háború után azonban nem csak a kommunisták és a szociáldemokraták sürgették az egyház államhoz, illetve társadalomhoz való viszonyának gyökeres újrarendezését. Az összeomlással kétségtelenül megingott a korábbi keresztény-nemzeti értékrend, amelynek egyik letéteményese éppen a katolikus egyház volt. Az 1945-öt követő periódus az egyre erősödő baloldali nyomással és az új megszálló hatalom berendezkedésével együtt – szűkülő keretek között ugyan – mégis az útkeresés korszakát jelentette a katolikus egyház számára.[140] Az egyes egyházak stratégiáit ugyanakkor komolyan befolyásolta a korábbi szerepvállalásuk. Legnehezebben a katolikus egyház tudott alkalmazkodni az új politikai légkörhöz. A Tanácsköztársaság bukása után rendszerstabilizáló tényezővé vált, kezében volt az oktatási intézmények többsége, tekintélyes sajtóval, egyesületekkel és komoly birtokállománnyal rendelkezett. A protestáns egyházak kevesebb megrázkódtatással vészelték át az időszakot, hiszen történetükben erősebb hagyományok gyökereztek a liberális társadalmi törekvések talaján. Noha nem jellemezte őket a katolikus egyházéhoz hasonló szoros együttműködés Horthy-rendszerrel, ám óvatos ellenzékiségük sem volt tapintható.

A „népi demokrácia", vagy torz demokrácia kiépítése 1945-től új helyzetet hozott, amely két egymással szöges ellentétben álló magatartásformát eredményezett az egyházak részéről. Az egyik a korábbi beidegződésekből táplálkozott, s az új hatalommal való kifejezetten aktív együttműködésben nyilvánult meg. A másik az új politikai berendezkedés hiteltelenségét hirdette és a totális elutasítás mellett bontott zászlót. A gyors változások nem kínáltak átmeneti lehetőséget, az ellenállás pedig törvényszerűen magában hordozta az állam és az egyházak konfliktusát már e korai periódusban is.[141]

A Magyar Katolikus Egyháznak a politikai változások által generált szűkülő keretek között zajló kényszerű útkeresés mellett meg kellett birkóznia a háború pusztítása után jelentkező újabb veszteségekkel is. 1945. március 29-én elhunyt Serédi Jusztinián[142] hercegprímás. Ebben az amúgy is szorult helyzetben került sor Angelo Rotta[143] érsek, apostoli nuncius kiutasítására. A kiutasítással kapcsolatosan fontos leszögeznünk, hogy a háborúban

[139] Uo. 170.
[140] Szabó, 2000. 17.
[141] Balogh, 2008/a. 50.
[142] Serédi Jusztinián (1884-1945) bencés szerzetes, esztergomi érsek, bíboros, egyházjogász. 1908-ban szentelték pappá, 1927-től esztergomi érsek és bíboros.
[143] Angelo Rotta (1872-1965) budapesti apostoli nuncius, XI. Pius pápa 1930-ban nevezte ki magyarországi apostoli nunciusává, a II. világháború idején közreműködött az üldözöttek mentésében. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság döntése következtében 1945. április 4-én kiutasították Budapestről, április 6-án hagyta el az országot.

vesztes Magyarország kizárólag a győztes nagyhatalmak képviselőiből álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SzEB) engedélyével szüntethette meg korábbi külkapcsolatait, vagy létesíthetett újakat. Erről az 1945. január 20-án Moszkvában a szövetséges hatalmak által aláírt fegyverszüneti egyezmény rendelkezett. Az egyezményre és a februárban megtartott jaltai konferenciára hivatkozva nem csupán a nyilas kormányhoz akkreditált diplomatáknak kellett elhagyniuk az országot, hanem azoknak is, akik a német megszállás, illetve a nyilas hatalomátvétel után újabb *agrément* nélkül, de tovább működtek Budapesten. Balogh Margit a nuncius távozása kapcsán az egymásnak ellentmondó források tanulmányozása után arra a megállapításra jutott, hogy nem az Ideiglenes Nemzeti Kormány saját, vagy közvetett intézkedéséről volt szó. A döntést a szovjet befolyású Szövetséges Főparancsnokság dominanciája alatt lévő SzEB hozta meg. Balogh bizonyíték gyanánt pont az érintett Rotta történtekről szóló jelentésére hivatkozott, amely szerint a SzEB két orosz alkalmazottja szólította fel, hogy három napon belüli távozzon az országból. Serédi a halála előtt még kezébe vehette Rotta kiutasításáról szóló jelentését, így értesült a szentszéki kapcsolatok jövőbeni bizonytalan helyzetéről is.[144] A széküresedést követően XII. Pius pápa választotta ki az új prímást. A távozó pápai nuncius egyértelműen Mindszenty József[145] veszprémi püspököt látta a legalkalmasabb személynek. Az Apostoli Szentszék 1918-tól magához ragadta a főpapi szék betöltésének jogát, ugyanakkor 1927 óta létezett egy úgynevezett egyszerű megegyezés („*intesa semplice"),* amelynek értelmében a magyar kormánynak lehetősége volt arra, hogy egy három jelöltet tartalmazó bizalmas jegyzékben felhívja az Apostoli Szentszék figyelmét a saját kiválasztottjaira. A kormány kifogást emelhetett, amennyiben a pápa nem az általa favorizált jelöltek közül választott, a Szentszék viszont felülvizsgálhatta az ellenvetés jogosságát. A Szentatyának 1945. augusztus 16-án a veszprémi püspökre esett a választása. A pápai államapparátus viszont megosztottnak bizonyult Mindszenty személyét illetően. Sokan a politikai rugalmasság és okosság hiányát rótták fel, mások viszont úgy vélték, hogy Magyarország elveszett, de a konfliktusok során Mindszenty antikommunizmusa jó szolgálatot tehet. Mindszenty József nácizmus iránt tanúsított ellenszenve nem keveredett németellenességgel, ami a németbarát XII. Piusz pápa számára fontosnak bizonyult, hiszen ő pont Németországot tekintette a kommunizmus elleni utolsó védőbástyának. A konzervatív-

[144] Balogh, 2012. 1-2.

[145] Mindszenty József (1892-1975) 1915-ben szentelték pappá, 1944-től veszprémi püspök, majd 1945. szeptember 5-én XII. Piusz pápa esztergomi érsekké nevezte ki, 1946-ban bíborossá kreálta. 1948. december 26-án letartóztatták, és 1949. február 8-án életfogytiglani börtönbüntetést kapott, később Püspökszentlászlón és Felsőpetényben volt őrizet alatt. 1956. október 31-én vette át főegyházmegyéje kormányzását, a forradalom leverése után 1971. szeptember 28-ig az amerikai nagykövetségen tartózkodott.

polgári erőknek pedig egy mértékadó támaszra volt szükségük, a magyar katolicizmus részéről egyetlen hiteles képviselőnek ebből a szempontból is Mindszenty tűnt.[146]

Újabb kihívást jelentett az ideiglenes nemzeti kormány 600/1945. sz. M. E. rendelete. A nagybirtokrendszer megszűntetésével a kormánynak nem az volt az elsődleges célja, hogy hátrányos helyzetbe hozza a katolikus egyházat. Egy évtizedek óta érzékelhető társadalmi igényre kívánt válaszolni, ám az intézkedés kétségkívül roppant érzékenyen érintette az egyházakat. A rendelet a Magyar Katolikus Egyház szempontjából idézte elő a legkritikusabb helyzetet, 862 ezer kataszteri hold földterületéből 765 ezer holdat sajátítottak ki.[147] Horváth Gergely Krisztián a Veszprémi Egyházmegye plébániai földjeinek sorsán keresztül vizsgálta az rendelet hatásait[148] Horváth elemzései rávilágítottak, hogy a földosztás körüli jogszabályi környezet fokozatosan zárta el az egyházakat a saját intézményrendszerük működtetése céljából szükséges földek igénylésének lehetőségétől. A 600/1945. sz. M. E. rendelet 50. §-a elviekben esélyt kínált a plébániáknak iskoláinak, épületeinek és templomainak fenntartásához, így az egyház által kegyúri kötelezettség részeként működtetett intézmények tovább élésére. A jogszabály azonban feltételes módban fogalmazott*: „az illetékes egyházi főhatóság földingatlant igényelhet”*. A földigénylő bizottságok az idézett passzust szabadon értelmezhették. Az egyházi igények teljesen ki voltak szolgáltatva a bizottságok jóindulatának. Horváth felhívta a figyelmet a 15. § tartalmára is, amely szerint az antifasiszta ellenállásban résztvevők 300 kataszteri holdig mentesültek a földosztás alól. A célvagyon kérdését a 17. § érintette, amely kimondta, hogy háromfős bizottságokat kellett létrehozni az egyházi alapítványok közcélúságának vizsgálatára. Az engedélyezett célvagyon nagysága azonban nem haladhatta meg a 100 kataszteri holdat. A Veszprémi Egyházmegyében végzett történeti kutatások rámutattak, hogy a jogszabály 12. §-a komoly visszaélésekre adott lehetőséget. Amennyiben kevés volt a helyben felhasználható föld, abban az esetben az Országos Földbirtokrendező Tanács (OFT) elrendelhette a 100 kataszteri hold föld kiadását más helyeken. A rendelet hatálya alá a 100 hold fölötti területekre estek, ám számos esetben az alatt is kisajátították a plébániák földjeit. A nagyobb erdők és halastavak megváltásáról a 19. illetve a 21. § rendelkezett. A jogszabály alapján e területek nem is kerültek bele a földalapba, hanem automatikusan az államra szálltak. A 600/1945. sz. M. E. rendelet tárgyalt passzusainak gyakorlati megvalósulása azt mutatja, hogy amennyiben megyei szinten megvolt a megfelelő jóindulat, akár respektálhatták is az egyházak igényeit. Az OFT 1945. június 13-

[146] Balogh, 2015/a.
http://www.vasiszemle.hu/2015/05/balogh.htm (Letöltve: 2019. július 6.)
[147] Balogh, 2008/a. 51.
[148] Horváth, 2017. 540-542.

án hozott 5621/1945. III. sz. alatti elvi határozata azonban tovább szűkítette a mozgásteret. A határozat gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy az egyház saját működéséhez, intézményrendszerének fenntartásához földet igényeljen. Az elvi állásfoglalás 2. pontja kimondta, hogy ahol az egyház javadalmi (kántori, lelkészi, templomi) földjei elérik a 30 holdat, ott nincs mód földigénylésre. Amennyiben egy településen egyházi érdekeltségűnek mondtak egy intézményt, az a 30 kataszteri holdas körbe került. Ha valahol több plébánia volt, akkor sem maradhatott meg az egyház tulajdonában 100 kat. holdnál nagyobb föld. Az állásfoglalás 7. pontja értelmezte újra a 600/1945 M. E. rendelet 50. §-át. A kegyúri megváltás lehetőségeként csak személyi természetű egyházi kiadások fedezésére juttathattak földingatlant, dologi kiadásra nem. Ezzel megfosztották a kegyúri funkciót eredeti jelentésétől és az egyházi ingatlanállományt ért világháborús károk orvoslása is kizárólag állami segítséggel történhetett meg. Az állásfoglalás szerint az ellenállásban szerzett érdemek szerint juttatott, illetve mentesített 300 kataszteri holdnyi terület sem képezhette az ellenálló tulajdonát, nem örökíthette tovább egyházi részre.[149] A hosszú ideje esedékes agrárreform létjogosultságát a katolikus egyház nem kérdőjelezte meg, de a vitát a rendelkezés időpontja és a végrehajtás körüli anomáliák váltottak ki. A legnagyobb bizonytalanságot a tulajdonosok kártalanítására nyújtott biztosítékok hiánya okozta.[150]

A katolikus egyház próbatételei Heves megyében

Czapik Gyula egri érseknek a fegyverek elcsendesedésével az újjáépítésen és szervezésen túl más jellegű kihívásokkal is szembe kellett néznie. A második világháborút követően nem alakult ki rögvest a kommunisták totális hatalomátvételének korszakából ismeretes központilag irányított egyházüldözés. Ennek ellenére már ekkor számos alkalommal intéztek politikai töltetű támadásokat vidéki plébánosok, káplánok és szerzetesek ellen. Az atrocitások mögött a kommunista párt által irányított rendőrség, illetve a nemzeti bizottságok, párttagok, vagy a kommunista párthoz közel álló szervezetek álltak.[151] Fontos leszögezni, hogy e korai időszakban a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán nem találunk kifejezetten egyházakkal foglalkozó alosztályt, ilyen jellegű szervezeti egység csak az Államvédelmi Osztály országos hatáskörűvé válása után, 1946 októberében jöttek létre.[152] A sorstörténetek egy része ismert, kutatásaink során azonban több olyan esettel találkoztunk, amely eleddig egyáltalán nem, vagy csak bizonyos részleteiben képezte történeti vizsgálat tárgyát. A konfliktusok közös jellemzője, hogy a

[149] Horváth, 2017. 540-542.
[150] Szabó, 2000. 20-21.
[151] A református egyházat ért megpróbáltatásokról lásd Vincze, 2016.
[152] Müller, 2012. 22-31.

bántalmazások, zaklatások és feljelentések mögött politikai szándék, sokszor egyéni sérelem munkált. A helyi nemzeti bizottságok és a rendőrség javarésze ekkor már kommunista befolyás alatt állt, így a beavatkozások mögött pártbefolyást kell keresnünk. Az események arra is rávilágítanak, hogy a Magyar Kommunista Párt saját érdekében több helyütt sikerrel fordította szolgálatába a társadalomban lappangó, majd a vesztes világháború után romokban heverő országban felszínre törő szociális ellentéteket. Az MKP – ahol erre alkalma nyílt – már a negyvenes évek közepén igyekezett leszámolni azokkal a véleményformálónak, kritikusnak, vagy túlzottan népszerűnek tartott egyházi személyekkel, akik veszélyeztették a párt pozícióját.

Czapik érsek a háború után első ízben összeült püspökkari értekezlet alkalmával 1945. május 24-én felháborodásának adott hangot a nemzeti bizottságok által megalakított politikai rendőrség működése miatt. Véleménye szerint *„a demokrácia és szabadságjogok megcsúfolásával valóságos terroruralmat fejt ki.” „A politikai rendőrség nem kíméli a papokat sem, sőt Egerben letartóztatta Kriston Endre püspököt is. A letartóztatott papokkal bűnösségük megállapítása előtt mint gonosztevőkkel bánnak, az újságokban tendenciózus cikkek jelennek meg, nem engedik őket misézni stb. A cél itt is világos: tönkre tenni a papság becsületét! Ebben is hűséges tanítványai a mostani rendszer urai annak az iskolának, amelyet a hitlerizmus teremtett, és amelyet szájjal nem győznek eleget kárhoztatni. És teszik ezt azzal a papsággal, amely a maga egészében szemben állott a kárhoztatott rezsimmel, hűségesen megmaradt a helyén, amikor a népet jóformán mindenki elhagyta […] Az egri érsek az üggyel kapcsolatban jelenti, hogy Kriston püspök úr letartóztatása teljesen tendenciózus, és egy három év előtti körlevél miatt történt. Az első éjszaka borzasztóan megverték 76 tanú jelenlétében. A kommunista pártnál panaszt tett, és az ügyet ott egy suszterlegény 46 kommunista leváltásával intézte el.”*[153]

Kriston Endre[154] egri segédpüspök 1945. május 4-i letartóztatásának és internálásának történetét többen igyekeztek feldolgozni, talán az egyik legismertebb egri egyházmegyés vértanú.[155] Kriston a negyvenes években többször bírálta a bolsevizmust. Az Eger című lap 1943. március 13-i számában közreadott nagyböjti pásztorlevélben a végső győzelem elérésére buzdította híveit. 1944. június 9-én dr. Horváth Árpád főispán köszöntésére

[153] Beke, 2015. 60.

[154] Kriston Endrét az 1912-ben érseki rangra emelkedő Szmrecsányi Lajos főpásztor nevezte ki az Érseki Iroda igazgatójának, majd 1917-től tagja lett a főszékesegyházi káptalannak. A Magyar Tanácsköztársaság időszakában az érsekkel együtt letartóztatták és súlyosan bántalmazták. A kommün bukása után 1923-ban szentelték segédpüspökké. Szmrecsányi érsek 1943. január 28-án bekövetkezett halála után káptalani helynökké választotta a főkáptalani testület.

[155] Kriston Endre életéről és szenvedéseiről lásd Hetényi, 1996.; Lucza – Komiszár, 2012.; Szecskó 1998. 173-180.; Szabó, 2021. 20-21.

elhangzott beszédében a keresztény magyar múlt által kitermelt kultúrtermékek védelmére hívta fel a lakosságot *„a bolsevizmusban újjáéledt pogány vandalizmusával szemben”*.[156] A segédpüspök megnyilvánulásai miatt a háború után igen hamar a politikai rendőrség látóterébe került. Kriston a Czapik Gyula főpásztor által kiadott 1945. évi II. 396. sz. érsekfőpásztori körrendeletnek megfelelően és elkerülendő az esetlegesen ellene foganatosított támadásokat még elfogatása előtt, 1945. április 2-án az 1939. szeptember 1. napjától tanúsított magatartásáról az Egri Érseki Főszentszékhez írt levelében igyekezett tisztázni nevét.[157]

A megyeszékhelyen 1944 decemberében a mindennapi élet és a közigazgatás újjászervezésével egy időben megindult a rendvédelem reorganizációja is. Dancza János[158] polgárőrparancsnok megbízólevelét 1944. december 30-án állították ki, amelynek tanúsága szerint az egri polgárőrségi hivatal vezetésére kapott megbízatást. Az újdonsült egri polgárőrparancsnok nyomban munkához látott és megkezdte az előző rendszer vélt vagy valós bűnöseinek felkutatását. „*Megdöbbenve láttam, hogy a közismert fasiszták a legnagyobb nyugalommal járkálnak a városban. Nyomban javaslatot tettem a párt vezetőségnek, hogy a várban állítsunk fel egy internáló tábort, és a jelentősebb szerepet játszott fasisztákat internáljuk. Nyomban megbíztak, hogy a várat tegyem alkalmassá internáló tábor céljára és szervezzem meg az őrséget. Persze egy tábor felállításával járó munka nem maradhat titokban és a cél érdekében kiszivárogtattam a hírt, hogy a nagy létszám miatt a rendőrség a várba települ át. A valóságról pedig a kommunista párt vezetőségén – tehát néhány emberen kívül – egyetlen más párt, sőt hatóság sem tudott.”* – fogalmazott Dancza egy 1981-ben egy általa írott közleményben. [159]

Kristont Endre segédpüspököt letartóztatásának napján, 1945. május 4-én hallgatták ki első ízben. *„1943. március hóban, mint főkáptalani helynök pásztorlevelet adtam ki. Ebben a pásztorlevélben nyomatékosan felhívtam híveim figyelmét arra, hogy országunkat keletről milyen barbár veszedelem fenyegeti. Pásztorlevelemben hangsúlyoztam azt, hogy ezt a veszedelmet a legfiatalabbtól öregig mindenkinek át kell érezni és tudni kell, hogy mi a kötelessége. Elismerem azt, hogy ezen pásztorlevél a mai szemszögből nézve tényleg a háború fokozottabb mértékben való folytatására való buzdítást, de ezt nem szándékosan tettem. Ennek a pásztorlevelemnek a célja az volt, hogy kizárólag otthonunkat, hazánkat, vallásunkat védelmezzük az ellenséggel szemben, de politizálni nem akartam. Az akkori politikai*

[156] ÁBTL 3.1.9. V-28210. 16.
[157] Hetényi, 1996. 94.
[158] Dancza János 1944. december 30-ától látta el Eger város polgárőr-parancsnoki feladatait. Szecskó, 2009. 338.
[159] Dancza,1981. 114.

beállítottság és propaganda következménye volt az, amely ilyen irányú beszéd, illetve pásztorlevél kiadására késztetett. Elismerem azt, hogy 1942. szeptember 2-án Eger lapban leközölt beszédem, valamint az 1944. július 9-i számban közölt beszédet az újság által leírt módon és szavakkal mondtam el. Az, hogy 1943-ban megjelent pásztorlevelemben dr. Szmrecsányi Lajos elhunyt érsekre hivatkoztam, miszerint, ha élne, ezeket ő mondaná el, ez csupán udvariasság volt a meghalt érsekkel szemben."[160] A kihallgatást követően az ügy kivizsgálásának idejére Kristont őrizetbe vették és az egri várban berendezett internálótáborba szállították.

Tény, hogy a segédpüspök rosszul mérte fel az ország háborús esélyeit, de nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a regnáló hatalom részéről elvárásként fogalmazódott meg a háború ügyének feltétlen támogatása, ami az állammal ápolt szoros viszony jegyében a katolikus egyház részéről egyértelműnek tűnhetett, ám szűkös mozgástér akkoriban is akadt. A segédpüspök 1945-ös fogva tartása azonban – az akkor bevett módszer szerint – mindenféle hatósági utasítás, vagy bírói ítélet nélkül történt. Lejáratása a sajtó felhasználásával országos szintre emelkedett, amely a kommunisták részéről hatalomtechnikai célokat szolgált. Kriston letartóztatásából a kommunista párt befolyása alatt álló sajtóorgánumok országos hírverést kreáltak, amelynek egyházellenes éle volt. Az írások jól tükrözik az MKP azon álláspontját, miszerint Kriston politikai meggyőződéséből és az előző politikai rendszer irányába mutatott együttműködési hajlamból fakadóan adta közre a háborúval kapcsolatos körlevelét, nyilatkozatait. „*Kriston Endre egri érseket Egerben letartóztatták s a Népügyészség vádat emel ellene a náciuralom alatt közrebocsátott egyik pásztorlevele miatt."* – írta a Szabadság című lap az 1945. május 12-i számában.[161] A Népszava ugyan ezen a napon egy hosszabb lélegzetvételű cikket közölt Kriston elfogatásáról és a küszöbön álló népbírósági tárgyalásáról. „*Az egri rendőrkapitányság politikai nyomozói megállapították, hogy a volt „Egri Újság" 1943. évi egyik számában Kriston Endre, aki akkor még csak főkáptalani helynök volt, pásztorlevelet tett közzé, amelyben a Szovjetet, mint „a kereszténység és Európa ellenségét, a civilizáció lerombolóját" állította be. A pásztorlevél* ***felhívta a magyar nőket, hogy a frontra hősiességre bátorító, harciasságot fokozó leveleket írjanak.***[162] *A pásztorlevélben Kriston Endre azt állította, hogy a fentiek Szmrecsányi Lajos elhunyt egri érsek politikai vég-rendeletéhez tartoznak. Ez az állítása valótlan volt. A rendőrkapitányság*

[160] ÁBTL 3.1.9. V-28210. 7.
[161] Szabadság, 1945. május 12.
[162] Kiemelés az eredeti szövegben.

Kriston Endre püspököt a népügyészségre kísérte át, kihallgatás és vádemelés céljából.[163] Az orgánum pozitív, követendő példaként értékelte az egri nyomozók munkáját. A szerző indoklása szerint *„naponta jönnek jelentések, panaszok, hogy igen sok vidéki városban és községben még szabadon járkálnak, garázdálkodnak azok, akik nem régen még zöld ingben, revolverrel „mentették a hazát" és gyilkolták a magyar népet”.*[164] Az írás végkövetkeztetése az olvasók előtt óhatatlanul egy platformra helyezte a rab segédpüspököt és a városokban, községekben még szabadlábon lévő, bujkáló volt nyilasokkal.

A legtöbb találgatásra a segédpüspököt raboskodása alatt ért fizikai sérelmek adnak okot. Dancza János rendőrfőnök kifejezetten pártolta a rabok bántalmazását. Az 1984-ban tett személyes közlésében mégis azt állította, ráparancsolt a tábor akkori parancsnokára Bóta Bernátra és az ott szolgálatot teljesítőkre, hogy szigorúan ügyeljenek a segédpüspök testi épségére. Kriston Endrének idős korára való tekintettel fizikai munkát ugyan nem kellett végeznie, de a bántalmazásokat ő sem kerülhette el. Egerben állítólag az a hír járta, hogy az internálótábor brutalitásra hajlamos szakácsa bizonyos raboknak – köztük Kristonnak – a puszta tenyerébe mérte a forró levest.[165] A közvélemény egy része Bóta Bernát szadista módszereiről hírhedté vált várparancsnokot okolta Kriston szenvedéseiért, ő azonban, mikor erről kérdezték összesen egy elcsattant pofont vallott be, amit ő „jogosnak” ítélt. A segédpüspök szerinte hazudott, s ezért fenyítette meg.[166] Bóta mellett a tettlegesség kapcsán felmerült egy Mirkóczki József nevű, ekkor a várban szolgálatot teljesítő, ám eredeti szakmáját tekintve kőműves segéd neve, illetve három a táborba beszökött zsidó származású politikai rendőr személye is.[167] A korábbi kutatások írásos dokumentum hiányára hivatkozva nem nevezték meg az elkövetőket, Kriston vizsgálati dossziéjából annyi azonban mégis kiderül, hogy 1945. május 10-én a Magyar Államrendőrség Politikai Osztályán kihallgatták Kriston Endre bántalmazásának ügyében. *„Ellenőrzésen voltam az osztályon 1945 évi május 5-én este. Mindenki felállt a szobában az ellenőrzés végett. Kriston püspök azonban ülve maradt és ott gubbasztott az ágyban. Én odamentem hozzá és megkérdeztem tőle, hogy miért nem áll fel? Ő felelte, hogy nem tudta, hogy fel kell állni. Tovább kérdeztem, hogy miért fekszik le ruhában, reverendában, miért nem vetkőzik le? Arra is azt felelte, hogy nem tudta, hogy le kell vetkőzni. Erre én őt behívtam az őrszobára és ott 4 pofont adtam neki, majd*

[163] Népszava, 1945. május 12.
[164] Népszava, 1945. május 12.
[165] Szecskó, 1998. 178.
[166] Bóta Bernátot állítólag 1956-ban a forradalmárok szembesítették az akkor már nagyon idős segédpüspökkel, aki akkor tagadta, hogy Bóta bántotta volna 1945-ben. Szecskó, 1998. 178.
[167] Szecskó, 1998. 178.

bevittem a fogdába."[168] Mirkóczki beismert tetteinek következményeiről a források hallgatnak. Nem tudni egészen biztosan, de vallomásából arra lehet következtetni, hogy a segédpüspök zavart viselkedése nem feltétlen tekinthető direkt provokációnak, a fogvatartott talán már az előző napokban is fizikai atrocitásoknak volt kitéve. A Kriston raboskodásáról szóló tanulmányokban említett, alkalmanként igen súlyos sérelmek alátámaszthatják mindezt.[169] Dr. Tóth Sándor egri népügyész úgy emlékezett vissza a várból meghallgatásra eléje vitt vádlottakra, hogy toprongyosak, piszkosak, mocskosak voltak, a napi élelmükként szolgáló marék forró rizst egyenesen a tenyerükbe nyomták. Tóth a hozzá került Kriston segédpüspökről a következőket mondta. *„Mindkét füléből, orrlyukából vastag véralvadás, kemény bántalmazásról tanúskodott. Megkezdtem volna a kihallgatását, de teljesen meg volt zavarodva, nem tudtam vele szót váltani. Azonnal orvos szakértői vizsgálatot rendeltem el, ami több 20 napon belüli sérülést állapított meg, azon kívül a hátán és a fején lévő külsérelmi nyomok arra utaltak, hogy agyba-főbe verték."*[170] A népügyész látva a segédpüspök válságos állapotát az Eger Kossuth Lajos utca 14. sz. alatt található ferences kolostorba szállíttatta, ahol megkezdődhetett az ápolása. Kriston Endre egy 1948. január 9-én kelt magánlevelezésében maga is megemlítette elzárásnak körülményeit. Az üzenet egy levélellenőrzés során jutott az Államvédelmi Osztály kezére. *„Félholtra vertek, kiutasítottak a hivatali állásommal járó házból, kifosztottak mindenemből, vagy 6 hónap múlva világgá kiáltotta a rádió, hogy Kovács*[171] *államtitkár átvizsgálta az ügyiratomat, megállapította, hogy nincs alap semmiféle vádra, és azonnal megszüntet minden eljárást ellenem.*"[172] Kristont szenvedéseit és megaláztatását követően a Népbíróság Országos Tanácsa 1945. május 28-án felmentette.

Egerben nagyon korán súrlódásokra került sor a hagyományos keresztény szervezetek és a kommunista párt által irányított Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség[173] (MADISZ) között is. 1945 első felében országszerte, így Heves megyében is nagy erőkkel kezdődött meg a hitbuzgalmi élet újjáélesztése. Leghamarabb a jezsuiták által vezetett Mária Kongregációk álltak talpra, a katolikus legényegylet az Actio Catholica égisze alatt kezdte meg a működését. A tagságot figyelmeztették, hogy tartózkodjanak a politikai megnyilvánulásoktól. Ennek

[168] ÁBTL V-28210. 12.
[169] Szecskó Károly Bóta Bernát jó barátjának, Nagy Bélának a személyes közlésére alapozva arról írt, hogy Kriston Endrét rabsága alatt gumibottal véresre verték. Szecskó, 1998. 178. Kriston raboskodásáról lásd még Lucza J. – Komiszár, 2012. 98-103.
[170] http://www.dnyem.hu/index.php/archivum/item/309-mindvegig-embernek-maradni-beszelgetes-a-debreceni-dr-toth-sandor-rubindiplomas-jogasszal (Letöltve: 2019. augusztus 3.)
[171] Kovács Béla 1945-1947 között a debreceni ideiglenes kormány belügyi államtitkára volt.
[172] ÁBTL 3.1.5. O-9287. 35.
[173] A MADISZ megalakulásának körülményeiről lásd Balogh, 1998. 166-167. A MADISZ megyei szervezetén belül a kommunisták befolyását jelzi Nagy Sándor 1969-es tanulmánya is. Nagy, 1969. 35-49.

ellenére Czapiknak már 1945. decemberben tiltakoznia kellett a megyei rendőrkapitányságon a vallásos egyesületek adminisztratív akadályozása miatt.[174]

Egerben a katolikus legényegyletnek alakultak ki nagyon komoly összeütközései a MADISZ-szervezettel. A konfliktusok a MADISZ és a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testületének (KALOT) országos tárgyalásainak zátonyra futásával erősödtek fel. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai a MADISZ-t a kezdetektől egyértelműen a kommunisták ifjúsági szervezetének tartották, így attól független ifjúsági szervezeteket igyekeztek létre hozni. Az MKP szerint a MADISZ munkájának középpontjában az ifjúsági egység megteremtése állt. A hónapokig tartó tárgyalások 1945 nyarára sem hoztak eredményt. A MADISZ magának vindikálta a kulturális, szórakoztató és nevelőmunka egészét, a KALOT-ot pedig a reakciós, fasiszta szervezetnek bélyegezte. A szervezet nyíltan terjesztette, hogy az a magyar ifjúságot ki kell venni a „reakció kezéből". Ezek után mindenféle differencia nélkül reakciósnak minősítette a katolikus egyház befolyása alatt álló egyesületeket.[175]

Egerben már 1945 elején huzavona alakult ki a katolikus legényegylet épületének birtoklását illetően. A MADISZ igényt formált a teremre és annak ingóságaira, szimbolikus, hogy március 25-én a legényegylet nagytermében tartotta meg alakuló ülését. Az Nemzeti Bizottság 1945 nyarán az épületet az egri a MADISZ-nak utalta ki. Czapik Gyula az Egri Katolikus Legényegylet érdekében felkereste Milassin Kornél[176] főispánt, valamint Bartha István[177] alispánt és a Belügyminisztériumtól is kérte az ügy tisztázását. Közel egy éves elkeseredett harc indult a székházért, amelyben Czapik érsek és Vizy Miklós kanonok, a legényegylet akkori egyházi elnöke erélyesen képviselte a szervezet érdekeit a Nemzeti Bizottsággal szemben.[178]

A feszültségek további élezésére kapóra jött P. Kiss Szaléz gyöngyösi Ferenc-rendi szerzetes „összeesküvési ügye".[179] 1945 szeptembere és 1946 januárja között Gyöngyösön és környékén ismeretlen tettesek támadást hajtottak végre három rendőrbiztosság ellen és merényletet követtek el öt szovjet katona ellen. A Magyar Államrendőrség Vidéki Politikai Osztálya 1946 áprilisában és májusában tömeges letartóztatásokat hajtott végre, közel 60 embert vettek őrizetbe.

[174] Bujdosné, 1991-1992. 251
[175] Balogh, 1998. 167-168.
[176] Milassin Kornél 1945. január 15 – 1946. augusztus 12. között volt Heves vármegye főispánja. Kozma, 2011. 247.
[177] Vitéz dr. Bartha István (1890-1948) 1944. december 30-tól töltötte be az alispáni tisztséget, 1946. szeptember 6-án ugyan lemondást nyújtott be, de haláláig, 1948. április 4-ig megtartotta pozícióját. Kozma, 2011. 249.
[178] Az egri székházért folytatott küzdelmekről bővebben Szecskó, 1991. 88-96., Bujdosné, 1991-1992. 252-253.
[179] P. Kiss Szaléz „összeesküvési ügyéről" lásd bővebben Balogh, 1997. 20-23.; Balogh, 1998. 184-185.

A tetteket elkövető három fiatal tagja volt a P. Kiss Szaléz által vezetett Keresztény Demokratikus Ifjúság Munkaközösségének (KEDIM). A KEDIM összefogta a városban működő Katolikus Asszonyok és Lányok Szövetségének (KALÁSZ), a KALOT és a Kolping Legényegyletének szervezetét. A KEDIM tehát erős konkurenciát jelentett a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségének. Erős riválist jelentett az ifjúság körében nagy hatást kiváltó kisgazdapárti P. Kiss Szaléz személye is. A bűnösök KEDIM-tagságát felhasználva a szervezkedés vezéralakjának P. Kiss Szalézt kiáltották ki. A szerzetes hatvani ferences rendházban kialakított kapcsolatait is felhasználták. A hatvani rendtagok sok fiatallal voltak kapcsolatban, közülük tízet internáltak, vagy rendőri felügyelet alá vontak. A hatvani szál másik csoportját képezték a Nemzeti Parasztpárt helyi tagjai, őket a pártot nem említve hurcolták meg. Továbbá Hatvanban élő kisgazdapártiak is részesei lettek a „szervezkedésnek". Az ügy másik kulcsfigurája Antal József joghallgató, Vörös Vince kisgazdapárti politikus titkára volt. Ő az „összekötő" szerepét töltötte be P. Kiss Szaléz és a párt budapesti központja között.[180]

A kihallgatási jegyzőkönyvekben számos rejtegetett fegyver került szóba, ám egyetlen fegyverszakértői vizsgálati jegyzőkönyv, vagy azt elrendelő határozat sincs az ügy vizsgálatát összegző aktákban, így a felhalmozott fegyverek körüli teória valóságtartalma is erősen kérdéses. Ítéletet végül a Szovjet Katonai Törvényszék hozott. A kiskorú kamaszokból és fiatal felnőttekből álló vádlottakra kirótt „legenyhébb" büntetés 7 év volt. A többiek tíz évet kaptak, kivéve a négy halálraítéltet, köztük P. Kiss Szalézt, akit Sopronkőhidán, egy szovjet nyugati gyűjtőtáborban végeztek ki.[181]

1946-tól a kommunista sajtó hangos volt a „gyöngyösi összeesküvők" ügyétől. Az egyesületek feloszlatásának azonban nem Szaléz atya és társainak „tettei" szolgáltak ürügyként. 1946. június 17-én újabb merénylet történt. A Budapest Teréz körút 15. szám alatt található ház padlásáról egy fiatal férfi tüzet nyitott az utcán haladó szovjet katonákra. A lövöldözésnek egy szovjet tiszt, egy közkatona és egy magyar lány esett áldozatul. Az újságok szinte azonnal a KALOT és a Magyar Cserkésszövetség tagságát vádolták a gyilkosságokkal.[182] Rajk László belügyminiszter túlszárnyalva a SZEB szovjet vezetőjének, Szviridov altábornagynak követeléseit, 1946. július 4-én, rendeleti úton oszlatta fel a Magyar Cserkészszövetséget és a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testületét, majd

[180] Balogh, 1998. 184.
[181] Uo. 184-184.
[182] Uo. 198-199.

mintegy 1 500 társadalmi egyesületet és egyházi ifjúsági szervezetet.[183] A hitbuzgalmi egyesületek egyelőre tovább működhettek, pár év múlva, 1949-ben azonban az összes katolikus szervezetet feloszlatták Magyarországon.[184]

A MADISZ vidéki alapszervezeteit nem csupán a katolikus szervezetek ellen használták fel, ha a célt úgy szolgálta komolyabb befolyással bíró vidéki plébánosok zaklatására is alkalmazták. Ezt bizonyítja Lados Ferenc siroki plébános esete. *„Bejelentették, hogy a siroki plébános az ottani MADISZ tagjaival szemben olyan kijelentéseket tett s olyan magatartást tanúsít, amelyek alkalmasak arra, hogy az ifjúságot a MADISZ keretében való közreműködéstől elriasszák és visszatartsák. A MADISZ tagjait elvetemült bűnösöknek nyilvánította s tettlegesen is bántalmazta."*[185] Bartha alispán 1946. december 23-án kelt, Pétervásárai járás főjegyzőjének szóló leveléből kitűnik, hogy a szervezet igen súlyos vádakkal illette Ladost. Kóródi János helyettes főjegyző 1947. január 14-én hallgatta meg a plébánost a történtekről. Lados a meghallgatás során megdöbbent az ellene felhozott vádak hallatán, hiszen mint mondotta a szervezettel élő kapcsolata nem volt, tagságának összetételéről sem rendelkezett információkkal. Az, hogy ő „elvetemült bűnösöknek" nevezett, vagy tettleg bántalmazott volna bárkit is minden tárgyi alapot nélkülöz – állította. A demokratikus szervezet „létjogosultságát és szükségességét" mindazonáltal a plébános elismerte, sőt mint a Hangya Szövetkezet elnöke egy ízben – anélkül, hogy a kérelmező MADISZ tagságáról bármit is tudott volna – a szövetkezeti helyiséget is rendelkezésükre bocsájtotta egy táncmulatság megtartása céljából. Lados Ferenc szavait a siroki jegyző is alátámasztotta, hiszen hozzá a plébános magatartását illetően panaszok nem érkeztek be.[186]

A siroki vádaskodásnál durvább esetekkel is találkozni. Tiszanánán a kommunisták helyi alapszervezete minden áron el akarta érni, hogy tagjai bekerüljenek az egyházközség képviselőtestületébe.[187] Diszkó József plébános határozottan képviselte a püspöki kar döntését, miszerint az egyházközségi képviselőtestület mandátuma 1947. június 1-ig nyert meghosszabbítást.[188] A helyi kommunisták látva a következetes ellenállást erős egyházellenes agitációba kezdtek, a cél természetesen a plébános megtörése volt. 1945. november 14-én este hat órakor az MKP gyűlést tartott a településen. A fórumon elhangzott szózatok tartalmáról sajnos nincsenek információink, de a történtek arra engednek következtetni, hogy a lakosságot papjuk ellen igyekeztek hangolni. Egy körülbelül 200 főből álló tömeg tüntetőleg felvonult a

[183] Uo. 199-201.
[184] Szabó, 2000. 26.
[185] MNL HML IV-404/a/838. d./955/1947.
[186] Uo.
[187] Makai, 2011. 81.
[188] Beke, 2015. 157.

plébános lakásánál, a papot megverték, az elkövetők eközben a bámészkodók tudtára adták, hogy „*így járnak a többiek is”*. A kedélyek lecsillapítására a helyi rendőrség Tiszafüredtől kért segítséget. A tiszafüredi főszolgabíró a történtekről Bartha István alispánnak csak két nappal később, november 16-án tett jelentést. Bartha már másnap felszólította a Tiszafüredi Járási Rendőr-főkapitányságot, hogy indítson vizsgálatot, különös tekintettel arra vonatozóan, hogy a megvert plébános állapota súlyos-e. Az alispán azt is tudni akarta, hogy nem volt-e jelen hatósági személy az eseményeken. Sandrik József rendőr százados az incidens kivizsgálásáról született igen rövid jelentésében mindössze arról tájékoztatta az alispánt, hogy a nyomozás eddigi eredményei alapján a papverés során nem volt jelen hivatalos személy. A beszámoló jellemző módon Diszkó József plébános állapotára ki sem tért.[189] A helytörténeti irodalomból ismeretes, hogy a felhergelt tömeg Szabari László fiatal káplánt kereste, s mivel ő elmenekült, a jelenlévők az otthon tartózkodó plébánoson álltak bosszút. Az elkövetők Diszkót bottal fejbe verték, majd többen a földön fekvő áldozatot csizmával megrugdosták. Az eset következményeképpen Szabarit áthelyezték, de a plébános bántalmazóit elkerülte a felelősségre vonás.[190]

A Bátor községben szolgáló Takács József plébános ellen Demecs János kommunista párttitkár tett feljelentést 1945. október 27-én. A vádak fókuszában a lelkipásztor kommunista pártot bíráló állítólagos kijelentései álltak. A helyi kommunista párt alapszervezete az üggyel kapcsolatban a vizsgálat lebonyolítására egyenesen Rákosi Mátyás segítségét kérte. Demecs állítása szerint a Budapesten, 1945. október 7-én megtartott fővárosi törvényhatósági választások után Takács Egerből hazafelé a választási eredményeken felbuzdulva[191] egy kisgazda párttagot a következő kijelentéssel üdvözölt. *„Budapesten győztek a mieink. Készíthetik az elvtársak a fenekükön a nadrágot”*. Demecs azt is felrótta a plébánosnak, hogy Takács következetesen ellenállt plébániai földjeinek kiosztásakor, s ekkor is becsmérlő szavakkal illette a kommunistákat.[192]

A Pétervásárai Járási Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya 1945 decemberében kezdte meg a tanúk és a terhelt kihallgatását. Demecs István december 3-án adta elő újra Takács József plébánossal szembeni vádaskodását. A kommunista párttitkár vallomásait korábban jegyzőkönyvező bátori rendőr, Kovács Kálmán is Demecs szavait

[189] MNL HML IV-404/a/799. d./16451/1945.
[190] Makai, 2011. 82.
[191] A Független Kisgazdapárt meglepő módon a szavazatok 50,5%-ának (240 mandátumból 121 mandátum) megszerzésével abszolút többségre tett szert. A Magyar Kommunista Párt és a Magyar Szociáldemokrata Párt által alkotott Dolgozók Egységfrontja a szavazatok 42,8 %-ának (240 mandátumból 103 mandátum) megszerzésével a második helyen végzett. A témáról lásd bővebben Hubai, 2010. 152–169.
[192] ÁBTL 3.1.9 V-27239. 5.; 11.

igyekezett erősíteni, főként a fővárosi törvényhatósági választások idején tett kijelentésekkel kapcsolatban. 1945. december 10-én beidézték a plébános 1945. október 7-i állítólagos „kommunistaellenes" kijelentéseinek három fültanúját is, Nagy Sütő Miklós, Szecskó Bernát és Kovács Dénes bátori lakosokat. A december 10-én felvett jegyzőkönyvekben a három férfi még a Takáccsal való találkozást is egyöntetűen tagadta, az a vád, hogy plébánosuk bármilyen megjegyzést tett volna a kommunista pártra szintén megerősítés nélkül maradt. Takács József december 14-i kihallgatása során annyit beismert, hogy Demecs Istvánnal összevitatkozott a plébániai földek kiosztásakor, de azt is hozzátette, hogy a pártfunkcionárius só, cukor és gyufa igénylésének ürügyén ellene gyűjtött aláírásokat. A kihallgatás végén egyértelművé tette, hogy az ellene felhozott vádak egyértelműen Demecs bosszúját bizonyítják, amiért ő szóvá tett egyet s mást a kommunista párt bátori alapszervezetével kapcsolatosan. Kun Imre rendőr főhadnagy a Magyar Államrendőrség Pétervásárai Járási Kapitányság Politikai Nyomozó Osztály vezetője mivel a feljelentő az általa megjelölt tanúkkal nem bizonyítható állításokat közölt 1946. január 25-én megszüntette a nyomozást.[193]

A Takács elleni vádaskodás ezzel nem ért véget. 1946 nyarán újra feljelentették, s ennek nyomán egy igen hosszúra nyúlt nyomozati munka kezdődött a plébános ellen. A politikai rendőrség ezúttal Takács József 1946. június 21-én elmondott szentbeszédében tett „demokratikus államrend elleni izgató kijelentései" miatt kezdtek vizsgálatot. A prédikáció alkalmával a plébános összehasonlította a háború előtti és utáni gazdasági viszonyokat, kritizálta a parasztság szociális helyzetét és az ellentételezés nélküli terménybeszolgáltatási rendszert, a hallgatóságot pedig a szólásszabadságra hivatkozva véleményük kinyilvánítására buzdította. Takács kijelentései a Budapesti Népügyészség 1946. október 3-i határozata értelmében nem merítették ki az 1946. évi VII. Törvénycikk 2. §-nak b pontjában szereplő a „demokratikus államrend vagy annak alapintézményei ellen történő gyűlöletre izgatás" bűntettét. A határozat szerint a plébános a parasztság nehéz helyzetének ellenére sem buzdított a beszolgáltatások megtagadására. Mondandóját a szociális igazságosság és az egyenlő elosztás melletti jóindulatú intésnek mintsem uszításnak kell értelmezni. Az előző érvekre támaszkodva a népügyészség végül elrendelte a nyomozás beszüntetését.[194] Dr. Aczél Endre népügyész nem sokkal később, november 18-án mégis pótnyomozás megkezdésére adott utasítást. Takács további megpróbáltatásaira azért kerülhetett sor, mert a népügyészségen Demecs István Ferenc nevű testvérének feljelentése nyomán újra információkhoz jutott a bátori lelkész „antidemokratikus magatartásáról". A párttitkár

[193] Uo. 14-27.
[194] Uo. 33.

testvérétől származó értesülések szerint a plébános egyik 1946. július, vagy augusztus hónapban elhangzott szentmiséje alkalmával az ország vezetését „megkótyagosodott" embereknek nevezte és bírálta a földosztást.[195] A tanúkihallgatások a falu lakosságának ellenállása miatt kezdetben igen nehézkesen haladtak. Pál László bátori próbarendőr 1947. január 18-án arról értesítette a pétervásárai államrendőrséget, hogy az állításokat alátámasztani nem tudja, mert *„a templomban jelenlévők közül senki sem akar önként tanúskodni a plébános ellen"*. A nyomozati munka csak márciusra hozott eredményt, amikor a politikai rendőrségnek sikerült vallomást kicsikarni öt személytől. Ők az inkriminált szentbeszédet hol nyárra, hol késő őszre datálták, a tartalmával kapcsolatban azonban mindannyian a vádirattal egybehangzóan vallottak. Egyikük azt is hozzátette, hogy a Takács betiltotta Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség 1945. március 15-i ünnepségének a szomszédos egerbocsi katolikus általános iskolában történő megtartását. A plébános kihallgatására 1945. április 8-án került sor Egerben. Takács József tagadta az ellene felhozott vádakat, annyit azonban elismert, hogy plébániai földbirtokáról eltávolította a parcellázásra szolgáló karókat. Tettét azzal indokolta, hogy jogtalanul sajátították ki a plébániához tartozó 59 holdas javadalmi földterületét. A MADISZ által szervezett ünnepséggel kapcsolatban pedig csak az ellen emelt szót, hogy nagyböjt idején bohózatot kívántak előadni.[196] Dr. Aczél Endre népügyész 1947. június 12-én a szentbeszéd valódi időpontjának kiderítésére kiegészítő nyomozást rendelt el, s újabb tanúk felvonultatására utasította az egri ÁVH-t.

Jarabek Kálmán rendőr hadnagy a népügyész rendelkezéseinek ellenére csak 1948. január 27-én készített jelentést Takács ügyében. Ebben – utalva az áram és vasútállomás hiányára – összefoglalta, hogy a plébános a falu rossz adottságait kihasználva a lakosságot a „kezében tartja". A hadnagy észrevételei elapján a plébános a demokráciáról lekicsinylően nyilatkozik, s ezzel ki akarja provokálni, hogy őt „mártírként" vigyék majd el. Jarabek az ügy kapcsán nyomozást folytatott a községben és az ott gyűjtött tapasztalatai alapján arra jutott, hogy az emberek „meg vannak félemlítve" illetve „félre vannak vezetve", s valójában ezért nem tesznek vallomást papjuk ellen. Szerinte Takács a község módosabb lakói mellett „a demokratikus fejlődés akadályozása" érdekében maga mellé állította a környező falvak tanítóit is. A nyomozó a plébános tevékenységének tulajdonította azt is, hogy a 3. és 4. osztályos tanulók ottléte alkalmával írtak először tintával, könyveik nincsenek, s ceruzát is csak ritka esetben használnak. *„A községben való tovább léte roppant káros hatású, a három*

[195] Uo. 32.
[196] Uo. 52.

éves terv és az újjáépítés terén érezhetővé fog válni."– olvasható a jelentés végén.[197] Takács József ügyét végül – később a Mindszenty-perben is ítélkező – Olti Vilmos hírhedt népbíró elnökletével a Budapesti Népbíróság különtanácsa tárgyalta Egerben.[198] A plébánosnak ekkor ma már egészen abszurdnak tűnő „vétségek" miatt, *„szentbeszédben elkövetett izgatás"*, valamint prédikációi alkalmával *„félreértésre okot adó"* bibliai képek használata miatt kellett bíróság elé állnia. A tárgyaláson a tanúk egybehangzó véleménye rávilágított, hogy a szentbeszéd tartalmát egy egercsehi család „egyéni okokból" szándékosan félremagyarázta. Az ülésről készült sajtóhír nem közölte a vádaskodók nevét, ám a Takács vizsgálati dossziéjában összegyűjtött feljelentésekből arra lehet következtetni, hogy Demecsékről lehetett szó. A Szabad Szó arról viszont beszámolt, hogy amikor Olti bíró végül bizonyítékok híján elejtette a vádat a jelenlévő bátori hívek hangos ovációval fogadták a döntést.[199] Takács 1949-ben Törökszentmiklósra került plébánosnak, 1950-től a Központi Hittudományi Akadémia tanára lett. 1960-ban azonban újra Heves megyébe kapott dispozíciót, előbb Kisnánára, majd 1962-ben Visontára. Zaklatása nem ért véget, 1964. február 11-én az állambiztonság figyelő dossziét nyitott személyére, 1967-ben gyöngyöspatai szolgálati helyén a rendőrség házkutatást tartott nála.[200] Takács József esete jól illusztrálja, hogy a kommunista párt egyházellenes lépései mekkora nyomást tudtak helyezni egy vallásos közösség életére. A szívós vegzatúrának kitett vidéki plébánosok ellen minden, a községekben lappangó ellentétet felhasználtak, a vádaskodások, zaklatások hatékonyságát fokozta az 1945-re már többé-kevésbé a párt befolyása alá került rendőrség is.[201]

A felekezeti iskolák államosításának programja

A katolikus egyház az oktatás kérdésében a háború befejeztével a kataklizmát megelőző korszak gyakorlatából és jogi környezetből indult ki, amely a korai évszázadokban kizárólag a katolikus egyháznak, később a 16. századtól más felekezeteknek is teret engedett az iskolafenntartásban. 1945 után azonban új helyzet állt be, az esélyegyenlőség elvéből kiindulva a legfontosabb állami oktatásügyi feladat a nyolcosztályos általános iskola általánossá és kötelezővé tétele volt. A közoktatás új intézményei a régi népiskolák 1-4., valamint a polgári iskolák és a gimnáziumok 1–4. osztályának összevonásával alakultak ki. Az alsó- és középfokú oktatás nagymértékben egyszerűsödött, lényegében kétszintűvé vált, de

[197] Uo. 65.
[198] Olti Vilmost az államvédelem korábbi szélsőjobboldali kapcsolataival, illetve kommunistaellenességével és egy Hitler által alapított ösztöndíj elnyerésével tartotta sakkban. Olti Vilmos Mindszenty-perben betöltött szerepéről bővebben Balogh, 2012. 3-17.
[199] Szabad Szó, 1948. április 6.
[200] ÁBTL 3.1.2. M-36307. 259.
[201] A rendőrség megszervezéséről lásd bővebben Müller, 2012. 11.

ez az új szerkezet teljesen elütött az addigi modelltől. Az intézményhálózat magán hordozta a népiskola korszerűtlen struktúráját és gondjait, így például a tanerőhiányt, az igényektől elmaradt tanteremszámokból adódó osztatlan vagy részben osztott oktatást. Mindez természetesen számos konfliktuslehetőséget hordozott magában, amely az egyházi iskolafenntartók és az állam közötti viszonyban ütközött ki. A nyolcosztályos képzéssel egy időben jelent meg az oktatás tartalmának módosítása is. A katolikus egyház és a püspöki kar gyanakodva szemlélte az egységesítés gondolatát, féltették jó hírű gimnáziumaikat és végeredményben az egyházi iskolafenntartás jövőjét. A baloldali pártoknak ekkoriban az állítólagos reakciós tanárok, tanítók és diákok jelenléte és a két világháború közötti korszakból örökölt tananyag adott okot a bírálatra. 1946 nyarán a „diák-összeesküvések" leleplezésével és a katolikus egyesületek feloszlatásával[202] együtt az egyházi iskolák létjogosultságát kétségbe vonó sajtócikkek jelentek meg. 1947. március 6-án a koalíciós pártok három kérdésben jutottak egyezségre: a kisiskolákat államosítás útján kell egyesíteni, a tankönyvkiadás államosításával egységessé kell tenni a tankönyveket, végül a hitoktatást fakultatívvá kell tenni. Keresztury Dezső kultuszminiszter nem tudott azonosulni a három pont végrehajtásával, így 1947. március 14-én lemondott. Utódja a néprajzkutató, kommunistabarát kisgazdapárti politikus, Ortutay Gyula lett, akinek eltökélt célja volt az egyház oktató-nevelő funkciójának felszámolása.[203] A koalíciós tárgyalások közben az egyházak meghallgatásáról nem esett szó. A fakultatív hitoktatás bevezetésének terve ekkor még kudarcba fulladt. A hívő lakosság az ország több pontján tüntetést szervezett. A társadalom ellenállása és a közelgő választások miatt végül a kérdés lekerült a napirendről. Az 1947-es a kommunisták részéről súlyos csalásokkal terhelt országgyűlési választás alkalmával az MKP minden törekvése ellenére sem tudta megszerezni az abszolút hatalmat. A politikai erőviszonyok azonban alaposan megváltoztak, a Magyar Kommunista Párt 100 mandátumot, a korábban legerősebb támogatást maga mögött tudó Független Kisgazdapárt 68 mandátumot, a Szociáldemokrata Párt 67 mandátumot, a Demokrata Néppárt 60 mandátumot tudhatott magáénak. A választások után újra az egyházak kerültek a célkeresztbe.[204] A tempóváltás és az egészen leplezetlen egyházellenes hangvétel mögött a kommunista pártokkal szemben támasztott új szovjet elvárások állhattak. Az 1947. szeptember 22-27. között a lengyelországi Szklarska Porębában létrejött Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform) új irányt jelölt ki az egybegyűlt vezetőknek és pártfunkcionáriusoknak. A

[202] A hitbuzgalmi egyesületek feloszlatására pár évvel később, 1949-ben került sor.
[203] Balogh, 2012/a. 109–111.
[204] Szabó, 2000. 29–32.

konferencián a kommunista rendszer kiépítésében élenjáró Andrej Alekszandrovics Zsdanov vitte a szót, hidegháborús interpretációja szerint a világ két részre szakadt: demokratikus antiimperialista és antidemokratikus imperialista táborokra. Dörgedelmes szózatában a jugoszlávokon és albánokon kívül mindenkit elítélt a hatalom megragadásának eddigi elmulasztásáért.[205]

A vészjósló jelek 1948-ra meg is hozták az első, immáron nyílt, központilag irányított taktikai lépéseket. Először az evangélikus és református egyházak belső bomlasztása indult meg. A vidéki gyülekezetekbe a kommunisták saját embereiket ültették. Ravasz László dunamelléki református püspököt tavasszal többen – Veress Péter honvédelmi miniszter és Tildy Zoltán köztársasági elnök mellett a püspök utóda Bereczky Albert is – lemondásra szólították fel. Április végén Ravasz a Református Egyház Zsinati Tanácsának ülésén lemondott a Konvent elnöki tisztségéről. A református egyház ezután megkezdte tárgyalását az állammal. A folyamat végén, 1948. október 7-én a Magyar Népköztársaság kormánya és a Magyarországi Református Egyház vezetői alá is írták azt az egyezményt, melynek értelmében az állam húsz évig illetménykiegészítést, kongruát ígért. Ordass Lajos evangélikus püspök letartóztatása után az evangélikusokkal történő megegyezés is zöld utat kapott. A helyzet 1948 végére úgy alakult, hogy már minden egyháztól kikényszerítette az állam a megállapodást, csak a katolikusokat nem sikerült aláírásra bírni.[206] 1948 első felében tehát megindult az egyházak megosztása. Mindeközben a sajtó a felekezeti fenntartású iskolák hiányosságainak kipellengérezésétől volt hangos.

Ebben a feszült légkörben a lehetséges megegyezés keretrendszerét illetően 1948. február 7-én ült tárgyalóasztalhoz első ízben – Mindszenty tudtával és beleegyezésével – Czapik Gyula egri érsek Rákosi Mátyással. Az egri ordinárius öt alkalommal folytatott informális jellegű konzultációt Rákosival, ezek az események nem voltak nyilvánosak, nem övezte komoly sajtófigyelem.[207] Az egyházi iskolák államosítása a jelek szerint nem vetődött fel, ám a konzultációk alkalmával a jelenlévő egyházi személyek sejtették, hogy előbb-utóbb aktualitást nyer a kérdés. Az éppen fúzióra készülő Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt április 21-i közös politikai bizottsági ülésén nyilvánvalóvá vált, hogy késedelem nélkül hozzá akarnak látni az iskolák államosításához. Az egyesülő munkáspártok május 9-i programnyilatkozatában már egészen világosan szerepelt az egyházi iskolák államosításának terve. Az új koncepció nem csupán az alsó, hanem a középszintű oktatásra is

[205] A Kominformról bővebben Fejtő, 1991. 188.; Stefano, 2014. 74–76.
[206] Szabó, 200. 33. A reformátusokkal és evangélikusokkal folytatott tárgyalásokról bővebben Fodorné, 2008. 287–307.; Mirák, 2008. 263–286.
[207] A tárgyalásokról bővebben Balogh, 2010. 43–81.

kiterjesztette az államosítást. Ortutay Gyula kultuszminiszter végül május 15-én nyilvánosan is meghirdette az államosítás programját, amely most már nélkülözte a fokozatosság elvét.[208] Czapik Gyula a fejlemények ellenére is a tárgyalások folytatását javasolta. Mindszenty a kérdést illetően meggyőzhetetlen maradt, s a püspöki kar is elutasította az egri érsek érveit. A stílus és az erőviszonyok megváltozásával az alku létjogosultsága fölött amúgy is eljárt az idő.[209]

A jogszabály kimunkálásával párhuzamosan a társadalom berkein belül is igyekeztek elérni, hogy a változások megfelelő fogadtatásban részesülhessenek. A megosztó hatású propagandaszólamokkal könnyen elmélyítették a háború utáni válságos időszak feszültségeit. A vidéken felbukkanó kommunista szónokok, fizetett propagandisták és népi kollégisták kezdték győzködni a lakosságot az állami iskolák előnyeiről. Közben a rádió és a napi sajtó az egyházi iskolahálózat és oktatási szellem csődjéről, elavult jellegéről alkotott kritikus véleményeket sulykoltak. A helyi plébánosok, a felekezeti iskolák oktatói természetesen igyekeztek az ellenkezőjét bizonyítani. A helyzet kiélezetté vált, s ekkor következett be a pócspetri tragédia. 1948. június 3-án Pócspetri község képviselői az iskola államosításáról tárgyaltak, az esti litániát követően a tömeg a templomból a községháza elé vonult. Az intézkedésre kivezényelt rendőrök egyikének a sokadalom oszlatása közben elsült a fegyvere. A lövés a fegyver tulajdonosát érte, aki belehalt sérüléseibe. Június 6-ára a koncepció készen is állt, a belügyminiszter Királyfalvy Kremper Miklós jegyzőt gyilkossággal, Asztalos János plébánost pedig felbujtással vádolta. A Budapesti Büntetőtörvényszék statáriálisan halálra ítélte Asztalost, végül Tildy Zoltán miniszterelnök életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta a bírói döntést. Királyfalvyt kivégezték, a falu lakói közül többen börtönbüntetést kaptak. A kommunistának a baleset mondhatni „kapóra jött”, jól beleilleszthető volt a katolikusok ellen foganatosított hecckampányba. Az iskolák kollektivizálására vonatkozó határozat megszületéséről a Magyar Katolikus Püspöki Karnak ettől kezdve semmi kétsége nem maradt. A június 7-i püspökkari konferencia határozatának értelmében papok, szerzetesek és apácák nem vállalhattak állást az új intézményrendszerben. A forgatókönyv valóban készen állt, a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának június 6-i ülésén elhatározták, hogy a törvényjavaslatot 16-án, a parlament elé terjesztés napján meg kell szavazni. A kommunisták számítása beigazolódott, az országgyűlés az elvárásokkal összhangban 230 igen, 63 nem szavazattal és 69 tartózkodással elfogadta az iskolák államosításáról szóló törvényt.[210] Az

[208] Kovács, 2003. 279–281.
[209] Uo. 62–70.
[210] Szabó, 2000. 33–35.

1948. évi XXXIII. törvény értelmében a nem állami iskolák és a velük összefüggésben lévő tanulóotthonok, továbbá az óvodák fenntartását az állam vette át. A törvény hatálya alól kizárólag a csakis egyházi célokat szolgáló hittudományi főiskolák, diakónus és diakonisszaképzők mentesültek.

A felekezeti iskolák államosításának előkészítése Heves vármegyében

Czapik Gyula érsek a kormány képviselőivel folytatott tárgyalások időszakában magához hívatta az iskolák és a vallásos egyesületek vezetőit. Utasításba adta nekik, hogy neveljenek, de ne poltizáljanak és vigyázzanak minden szavukra, inkább a passzív ellenállás módszerével reagáljanak a növekvő nyomásra.[211] Hasonló instrukciókat adott a jogahtósága alá tartozó lelkipásztoroknak is, akiktől szintén azt kérte, ne foglalkozzanak poltikával.[212] A tárgyalások kisiklása után a püspöki kar 1948. május 11-én közös pásztorlevélben reagált a készülő államosításra. Ebben a testület az Istentől eredeztethető és a szülők által az egyházra ruházott jogként szólt az iskolafenntartásról. A katolikus egyház úgy gondolta, hogy az állami oktatás nem nyújthat egységes szellemiséget, hiszen különböző felekezetű tanulókat tömörít, arra viszont alkalmas, hogy egy kisebbségben lévő párt rákényszerítse világnézetét a gyermekekre. Az államosítás egyházon belüli és kívüli támogatói ellen a körlevél egyházi fenyítést helyezett kilátásba, jelezve, hogy a végsőkig képesek elmenni az oktatásban, nevelésben elfoglalt pozíciójuk védelmében. Az utasítás értelmében a pásztorlevelet 1948. május 16-án, pünkösdkor, a vasárnapi mise alkalmával kellett felolvasni, ugyanezt megismételték május 23-án és 29-én is.[213] Az egyházi ellenállás és a körlevél hatásának vármegyei lecsapódása természetesen élénken foglalkoztatta a kommunista párt lokális aktorait is. A katolikus egyház ellenakcióiról Tanner József szervező titkár tartott referátumot a kommunista párt megyebizottságának 1948. május 18-i ülésén. Egerben május 13-án az egyház vezetői összehívták a felekezeti iskolák katolikus oktatói közül azokat, akik aktívan pártolták az egyházi iskolák ügyét. Az egybegyűltek memorandumot írtak alá az intézmények védelmében. Tanner úgy érzékelte, hogy a püspöki kar közös körlevelének tartalma több helyütt komoly felháborodást keltett a hívő lakosság körében. Sulyán György első titkár hozzászólásában kifejtette, hogy nem minden községben olvasták fel a körlevelet, így *„az ottani papok nem azonosították annak szellemével magukat”*.[214]

A templomokban kisvártatva megjelentek a kommunista párt emberei, akik beszámolókat készítettek a május 23-i szentmisékről. A hangulatjelentések pontosan

[211] ÁBTL 1.2-5. d. 45.
[212] Uo. 72.
[213] Kovács, 2003. 280–281.
[214] MNL HML XXXV-11/1. d./1./5. MDP megyei pártértekezlet jegyzőkönyve. 1948. május 18.

megjelölték, hogy hol olvasták fel a püspökkar közös pásztorlevelét, s az milyen hatást váltott ki a hívek között. A jelentések alkalom adtán igen színes, a megfigyelő saját, szubjektív véleményével tarkított, máskor a híveknél a kérdés kapcsán tapasztalható totális apátiát sugárzó leírásokat nyújtanak. Az is több esetben kiderül a dokumentumokból, hogy a megfigyelő nem igazán volt birtokában a számára kijelölt feladat elvégzéséhez szükséges rutinnak és tudásnak. Számos alkalommal még az adott templomban szolgáló pap, így a körlevél felolvasójának neve sem található meg a jelentéseken. Az egyik informátor a főszékesegyházban a 8 órás diákmisén tapasztalt élményeiről a következőképpen számolt be. *„A hívek az egész felolvasás alatt szájtátva figyeltek, majd a mise végeztével, mint akit nagyon kiforgattak emberi mivoltából és (sic!) szaladtak kifelé az egész ügyet megtárgyalni. A körlevél nagy hatást tett rájuk! Az arcokról le lehetett olvasni, hogy Mindszenti (sic!) mellett állnak, a lelki terror náluk alkalmazható."*[215] A 11 órakor kezdődő miséről egy felháborodott hívő, Hamza Lőrincné tájékoztatta május 24-én az egri kommunistákat a párt hivatalos helyiségében. A nyugdíjas hölgy misét ment hallgatni a nagytemplomba, de – a jegyzőkönyv szerint – *„mise helyett politikát vittek a szószékre"*. Ez a körülmény annyira felingerelte a nőt, hogy a körlevélben foglaltak közlése előtt – többedmagával – elhagyta a helyszínt, ennél fogva az iskolák államosítása ellen emelt szavakból mindössze annyit tudott felidézni, hogy „az egyház félti a gyermekek vallásos nevelését". A bent elhangzottak a templom előtt véleménykülönbséget okoztak a hívek között.[216] A kedélyek felkorbácsolásában természetesen a korabeli politikai élet is tevőleges részt vállalt. Ortutay Gyula például számos alkalommal a nagy nyilvánosság előtt egyszerű lelki terrornak bélyegezte a körlevelet és az egyház magatartását. Aczél István az egri Padovai Szent Antal plébánia lelkészének a szankciók kapcsolatos magyarázata az amúgy is ideges közhangulat miatt különös figyelmet kapott az egyik hangulatjelentésben.[217] *„Bár Mindszenty hercegprímás úr nem írja itt azt meg, hogy milyen súlyosan bünteti meg a híveket. Sajnos az egyház a legszigorúbb eljárást alkalmazza a megtévedt hívekkel szemben: A KIKÖZÖSÍTÉS AZ EGYHÁZBÓL [nagybetűvel az eredeti szövegben is – G. M.]. Tehát minden hívőt kiközösít a róm. kath. (sic!) egyházból, aki az államosítás mellett foglal állást."*[218] A hívek részéről megnyilvánuló apátia jeleit mutatta az egri Fájdalmas Anya plébánia 9 órakor kezdődő miséjét látogató, javarészt földművesekből álló közösség. A megfigyelő észrevételei alapján a körlevél *„nehéz stílusa"*

[215] MNL HML XXXV-19/2./51. Jelentés püspöki kar körlevelének fogadtatásáról. 1948. május 23.
[216] MNL HML XXXV-19/2./51. Özvegy Hamza Lőrincné 1948. május 24-én felvett jegyzőkönyve.
[217] Aczél István (1887-?) 1918-ban szentelték pappá, a szerzetesrendek feloszlatásáig a minorita rend tagja volt, 1950-től az egri Szent Antal plébánia plébánosa, 1959-től érseki tanácsos. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 35.
[218] MNL HML XXXV-19/2./51. Jelentés püspöki kar körlevelének fogadtatásáról. 1948. május 23.

miatt a gyülekezet hamar elvesztette az érdeklődését. Az informátor benyomásai szerint a hívek *„siket dumának tartották”* az elhangzottakat, vagy pedig egyszerűen *„demokraták voltak”*, akiket a fenyegetések egyáltalán nem győztek meg.[219] Az egri templomok többségében azonban mindenféle megjegyzés nélkül került felolvasásra a püspöki kar pásztorlevele, s a hívek körében sem váltott ki látható visszacsatolást, vagy a hivatalos szervek által várt látványos ellenérzést.

Az iskolák államosítását célzó programnyilatkozat kibocsátását követően, 1948. május 19-én a megyei pártbizottságok titkárainak részvételével központi értekezletre került sor. Sulyán György az ott elhangzottakról május 20-án referált a megyebizottságban. *„Az egyház kultúrharcot akar, úgy akarja a dolgot beállítani, hogy mi az egyház kultúrája ellen harcolunk. Céljuk, hogy elterelj̀ék a figyelmet az osztályharcról. Azt látjuk, hogy mindenütt a reakció búvóhelye az egyház.”* Az első titkár helyzetértékelése abból a központilag terjesztett meggyőződésből indult ki, hogy a klérus kezdte a viszálykodást, a harcot pedig már 1945-ben fel akarták venni a demokratikus fejlődést óhajtó erőkkel. A katolikus egyház „antidemokratikus” és „hálátlan” szellemiségét tükrözte, hogy az „egyházi reakció” buzdítására az állam által a háború után nyújtott anyagi támogatás és segélyek dacára sem folytat „demokratikus nevelést” intézményekben. A szónok mindazonáltal óva intett attól, hogy bárki is a hitgyakorlás ellen indítson nyílt offenzívát, mert mindez támadási felületet adhat az „klerikális reakciónak”. Éppen ezért a pártonkívüli tömegeket is biztosítani kellett arról, hogy osztályharcról van szó, nem pedig a vallás elleni küzdelemről. *„Az iskolák államosítása mindemellett szakmai kérdés”* – folytatta Sulyán. Az oktatási rendszer működésében ugyanis a felekezeti fenntartású intézmények jelenléte akadályt és nívókülönbséget eredményez. A beígért iskolai fejlesztések, fizetésemelés mellett az egyházi alkalmazásban álló oktatók meggyőzését szolgálta az az ígéret, hogy az államosítást követően mindenkit állami státusba helyeznek. A programban a katolikus egyház oktató-nevelő monopóliumának megtörése mellett hosszú távú lehetőségek is rejlettek. A modernizációtól azt várták, hogy a tanító megtapasztalva a változások hozta lehetőségeket idővel szembe kerül az iskolaszékkel és a plébánossal. Csakúgy mint a katolikus-protestáns ellentét mesterséges élezésénél, a propagandaszólamok hatására a lokalitások tradicionális értelmiségi köreiben is megindult a manipulált bomlasztás.

A program végrehajtásában az MKP fajsúlyos szerepet szánt a helyi néphatalmi szerveknek és a közigazgatásnak, illetve a rendőrségnek. Mindazonáltal a kommunisták –

[219] MNL HML XXXV-19/2./51. Jelentés püspöki kar körlevelének fogadtatásáról. 1948. május 23.

ekkor még – úgy érezték a Mindszenty József „közvetlen befolyása” alatt álló felsőpapsággal szemben az alsópapság egyszerűbben megtörhető, felhasználható. A behatolás eszközét szolgálta az egyházi tanácsokba történő befurakodás és az informátorok/provokátorok templomba küldése is.[220] A munka koordinálására Sulyán György vezetésével külön bizottság alakult. A testületben helyet kaptak szakszervezetek, a propagandisták, a tanfelügyelők és pedagógusok képviselői is.[221]

Mivel a párt „centrális problémának” tekintette az államosítást, 1948. május 24-én a Központi Vezetőségének Közigazgatási Osztálya felszólította a nemzeti bizottságokat, járási tisztviselői értekezleteket és a jegyzőket, hogy vegyék ki a részüket az államosítás körüli munkából. A vármegyei, járási és helyi nemzeti bizottságoknak a legrövidebb időn belül – ha szükségesnek mutatkozott – rendkívüli határozat formájában, lehetőleg egyhangúlag kellett kifejezni a felekezeti fenntartású iskolák államosítására vonatkozó szándékukat. A kommunista párt kizárólagosságát leplezve, s a politikai konszenzus látszatát keltve előnyösnek mutatkozott, ha az államosítást előterjesztő a testületek kisgazdapárti, vagy nemzeti parasztpárti, római katolikus felekezetű képviselője volt. A fentiekhez hasonló intenciókat kaptak a járási tisztségviselők is. A KV a legközelebbi tiszti értekezlet alkalmával egy nem kommunista párttagságú, katolikus felekezetű jegyző előterjesztését szorgalmazta. A jegyzőkre amúgy is komoly feladat hárul az egyéni agitáció területén. Ők – némi külső ráhatás után – az országos propagandasajtóból régen ismeretes érvekkel győzködték a tanítókat, szülőket és tanulókat. A tanítóknál a jobb megélhetési lehetőség, előmenetel, az egyház gyámkodásának megszűnése, korszerűbb oktatási lehetőségek, a községeknél a pénzügyi teher enyhülése, a szülőknél és gyermekeknél a jobb tankönyvek, javuló oktatási környezet, illetve a művelt ifjúság perspektívája szolgált érvként. A jegyzők mellett komolyan építettek a felekezeti tanítókra, akik az elképzelések szerint *„szívós egyéni agitációval”* járulhatnak hozzá a sikerhez. Az MKP utasította a főispánokat és az alispánokat, hogy a közigazgatásért felelős tisztségviselőkkel együtt koordinálják a munkát, amely „centrális jellege” miatt különös odafigyelést igényelt.[222]

Eger város Nemzeti Bizottságának 1948. május 24-i este hat órakor megtartott ülésén már a Közigazgatási Osztály bizalmas utasítása előtt előkerült a kérdés. Mucsi Sándor[223]

[220] MNL HML XXXV-11/1. d./1./5. MDP megyei pártértekezlet jegyzőkönyve. 1948. május 20. 1–2.
[221] Uo.
[222] MNL HML XXXV-11/28. d./2./100. Az MKP KV Közigazgatási Osztályának leirata. 1948. május 24.
[223] Mucsi Sándor 1948-1949 között az MDP Eger Városi Bizottságának első titkára, 1949-től MDP Heves Megyei Bizottságának szervező titkára, majd osztályvezető az MDP Heves Megyei Bizottságának Szervezeti Osztályán, 1951-től 1953-ig első titkár az MDP Gyöngyös Városi Bizottságán.

testületi tag előterjesztésében kihangsúlyozta, hogy a Nemzeti Bizottságnak „foglalkoznia kell" az iskolák államosításának kérdésével. Mucsi az államosítás ellen felsorakozó „antidemokratikus körökkel" kapcsolatban nyilvánvalóvá tette, hogy szerinte ezek az erők egyértelműen a katolikus egyházban és támogatóik között keresendőek, akik minden eszközt felhasználnak arra, hogy meglévő pozíciójuk konzerválására *„a terv keresztülvitelét megakadályozzák"*. Mucsi az együttműködési hajlandóság hiányát kidomborítva és az állam mesterséges beavatkozását elfedve az elmérgesedett katolikus-protestáns viszonnyal bizonygatta az ellenállók kérlelhetetlen meggyőződését. Ezután a bizottság állást foglalt az iskolák államosítása mellett. A nyilatkozatban foglaltakról a miniszterelnök, a kultuszminiszter és az egri érsek mellett értesítették a helyi és országos sajtót. *„Eger Megyei Jogú Város Nemzeti Bizottsága a hercegprímás és az egyház terrorja ellen a legélesebben tiltakozik és egyben a leghatározottabban állást foglal az iskolák államosítása mellett. Azt kívánjuk, szűnjön meg végre a pedagógusoknak az egyházi hatóságoktól való függő helyzete, úgyszintén a diákságot sújtó lelki terror."*[224]

Május végén és júniusban gomba módra szaporodtak a lakosságtól, a helyi nemzeti bizottságoktól, a községi MKP alapszervezetektől, illetve egyéb szervezetektől származó határozatok, támogató nyilatkozatok.[225] Az iskolák államosításáról szóló tervek szimbolikus üdvözlése mellett a Magyar Kommunista Párt Propaganda Osztálya 1948. június 4-i leiratában a tömegek felvilágosítására szólította fel a párt vidéki reprezentánsait. A nép megnyerésére minden alkalmas eszközt meg kellett ragadni, de elsődleges fontossággal bírtak a kisgyűlések és az egyéni agitáció. A Közigazgatási Osztály korábbi utasításához hasonlóan ebben az esetben sem kizárólag a kommunisták jelenlétére számítottak. A kérdést övező konszenzust tükrözve a korabeli politikai paletta lehető legszélesebb bevonását várták el. Az „egyházi reakció" tevékenységének leleplezése és elítélése legalább akkora súllyal esett latba, mint a program előnyeinek megvilágítása. A „hívő" lakosságnak kellett szót emelnie a templomokban folyó „politikai gyűlésekkel" és „szavaztatásokkal" szemben, melyek alapjában sértették a szakrális terek „tisztaságát", „eredeti rendeltetését". A Ravasz László dunamelléki püspök 1948 áprilisában kikényszerített leváltásával megnyíló együttműködési hajlandóság nyomán 1948 májusában a kormánybizottság és a református egyház között köttetett iskolák államosításáról szóló békés megegyezés is hivatkozási alapul szolgált. A protestánsok részéről érkező gesztusokat az agitátorok úgy állították be, mintha azok a

---

https://www.paap.hu/ords/f?p=2013:3:10470211100167::3::P3_PERSON_ID:64028 (Letöltve: 2021. március 12.)

[224] MNL HML XVII-1/1. d./4. Eger város Nemzeti Bizottságának 1948. május 14-i ülésjegyzőkönyve.

[225] MNL HML XXXV-15/28. d./11./2./100. Menetrend a pártprogram ismertetésére.

lelkészek és presbitériumok államosítást övező egyöntetűen pozitív véleményének megnyilvánulásai lennének.[226] *„A reformátusok sem rosszabb istenhívők, mint a katolikusok: ha ők a vallással összeegyeztethetőnek látják ezt miért nem látja annak a katolikus klérus?”* – állt az utasításban.[227] A vegyes felekezetű településeken, ily módon újabb alkalom nyílott a vallási ellentétek felszítására. A legfőbb feladat természetesen a kérkedő, ingadozó és az ellenálló lakosság meggyőzése volt. A propagandisták felkészítésében és a munka ütemezésében a Heves megyei bizottság részéről kitüntetett szerep jutott Molnár Gusztávnak, aki fizetett pártfunkcionáriusként az egyházellenőrzésben szerzett tapasztalatai miatt 1951 nyarán az Állami Egyházügyi Hivatal alkalmazásába került, mint egyházügyi főelőadó.[228] A végrehajtás céljából a járási pártbizottságokból és a községi vezetőkből járási hatáskörrel ötös bizottságok alakultak. A bizottság tagjainak felelősségi körébe tartozott a pártközi értekezletek lebonyolítása és a helyi véleményformálók meggyőzése. A községekben vezetőségi értekezleteket tartottak, a településeken politikai előadók tűntek föl, akik egymás között osztották el a járások városainak és falvainak meglátogatását.[229]

A következőkben idézett községi határozatok javarésze már az intézkedési terv szellemében fogalmazódott meg. Átányban Akucs László képviselőtestületi tag szólalt fel az állami iskolák mellett. A szónok álláspontja szerint *„az iskolák fenntartási költségei az egyházi tagokról (sic!) átszállnak az államra, továbbá [megemlítette] az egységes tankönyv előnyét, valamint a dolgozó népréteg gyermekei előtt megnyíló tanulási lehetőségeket”*. Dr. Géresi János járási főjegyző hozzátette, hogy *„a járás valamennyi egyházi iskolája elhanyagolt állapotban van, tankönyv hiánnyal küzd, mely körülmények között a gyermekek rendszeretetet nem tanulnak, a tanulmányokban elmaradnak”*. Varga Gábor nemzeti parasztpárti képviselő a felekezeti iskolákban tapasztalt diszkrimináció miatt emelt szót. Varga előadása szerint *„gyermeke középiskolai tanulmányai alatt állandóan érezte mellőzöttségét, háttérbe szorítását csak azért, mert szegény parasztszülők gyermeke volt, és reméli, hogy az iskolák államosítása esetében hasonló esetek meg fognak szűnni (sic!)”*.[230] Az iskolák államosítása – olvasható több helyütt a testületi és gyűlési jegyzőkönyvekben – megoldást kínál a családok anyagi megterhelésének és az iskolai diszkrimináció

[226] Holott Magyarország református vallású lakosságát és a presbitériumokat mélyen felkavarta a megegyezés. Lásd bővebbe Horváth, 2010. 147–153.
[227] MNL HML XXXV-15/28. d./11./2./100. A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetésének leirata. 1948. június. 4.
[228] MNL HML XXXV-15/28. d./11./2./100. Jegyzőkönyv Csány község felekezeti iskolák államosítása tárgyában lefolytatott felvilágosító munka propagálásáról és munkabeosztásáról. 1948. június 10.
[229] Az Újbirtokosok és Földhözjutottak Országos Szövetségétől (UFOSZ), illetve a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetségétől (FÉKOSZ) származó nyilatkozatok a legjellemzőbb példák.
[230] MNL HML XXXV-16/2./23. Átány község 1948. május 28-i képviselőtestületi ülésének jegyzőkönyve.

csökkentésére is. Czetmajer Zoltán főjegyző Csányban kihangsúlyozta, hogy program a szülők szempontjából kifejezetten előnyös, s tulajdonképpen a társadalmi mobilitást esélyét rejti magában. Az állami iskolákban *„a tandíj mindig alacsonyabb, mint a felekezeti iskolákban sőt [a] teljesen szegény és jó előmenetelű tanulók teljes tandíjmentességben részesülnek, s így a szülők tetemes tanítási költségeket takaríthatnak meg. Bármely munkás, vagy paraszt gyermek előtt nyitva áll az út, hogy képessége és a szorgalma által a közép- és felsőfokú iskolák[at] is elvégezhesse."*[231] Az indulatok felkorbácsolására alkalmas, sajtóorgánumok hasábjairól ismert szólamok a helyi propagandamunkában is komoly szerepet játszottak. Ecséd község határozata jól tükrözi a fokozódó egyházellenes hangulatot. *„Tudomásunk van arról, hogy az iskolák államosításával kapcsolatban az egyház úgy állítja be az államosítást, mintha az állam az egyház ellen harcolna és meg akarja akadályozni a vallás szabad gyakorlását. Az iskolák államosítását tehát a klérus teljesen politikai síkra viszi, ami ellen legerélyesebben tiltakozunk. Tiltakozunk továbbá az egyházak lelki terrorja ellen is, amikor a felekezeti iskolák államosításában való részvevőket kiközösítéssel fenyegeti. Az egyház az iskolák államosításával kapcsolatos harcot már odáig vitte, hogy derék magyar paraszt embereket agitációval egymásnak uszított, s az uszításnak az eredménye a pócspetri rendőrgyilkosságon robban ki."*[232] A nyilatkozatok többsége a katolikus egyházat okolta, amiért minden gesztus ellenére sem mutatott hajlandóságot az állammal történő megegyezésre. *„Gyöngyöshalász dolgozói a mai nagygyűlésen megállapították, hogy a felszabadulás óta élénk figyelemmel kísérjük az egyház és a demokrácia viszonyának alakulását. Tapasztalták, hogy a demokrácia az egyházzal a legnagyobb jóindulattal viselkedett, sőt az alsópapság megélhetésének javítása érdekében földet is juttatott és ezen felül pénzbeli támogatásban is részesítette őket. Ha tehát kettőjük között az együttműködés ezideig (sic!) nem alakulhatott ki, akkor a hiba nem a demokráciában, hanem az egyház egyes vezetőiben keresendő. Ezen általános megállapítás érvényes a most is időszerű politikai, nevezetesen az iskolák államosításának kérdésében is."*[233] Az előzőekben idézett sorok Gyöngyöshalász dolgozóinak határozatából származnak, de számos ilyen jellegű forrásban feltűnik az a fajta széles körben terjesztett hamisan teória, miszerint a földosztásból és az állam által nyújtott segélyekből az intézményfenntartásra elégséges pénzügyi lehetőség állt rendelkezésre az egyházak számára. Sulyán György 1948. június 4-én a Heves Vármegye Nemzeti Bizottságán elhangzott politikai beszámolójával megyei kontextusba helyezett

[231] MNL HML XXXV-15/28. d./11./2./100. Csány község 1948. június 5-i képviselőtestületi ülésének jegyzőkönyve.
[232] MNL HML XXXV-15/28. d./11./2./100. Ecséd község határozata. 1948. június 9.
[233] MNL HML XXXV-14/2./ 38. Gyöngyöshalász község dolgozóinak határozata. 1948. június 6.

visszatekintést kívánt adni az elmúlt évekről, illetve az iskolák államosításáról szóló javaslat mellett szállt síkra. Az első titkár kifejtette: mindannak ellenére, hogy az egyház 1945-től kezdve folyamatosan kizárólag saját „reakciós érdekeit" szem előtt tartva hol a kisgazdákkal, hol a Demokrata Néppárttal volt, s az „egyház mögé bújó reakció állandóan támadta a demokráciát", a kommunisták nem vették fel rögvest a harcot a klérussal. *„Erre a támadásra akkor a mi válaszunk az volt, hogy 150 millió forintot adtunk az egyháznak és még sok 10 000 forintot. Templom- és iskolaépítésre hány esetben még mi magunk jártunk ki az egyháznak segítséget. Ez volt a mi válaszunk az egyház támadásaira és a parasztság láthatta, hogy a koalíciós pártok nem egyház- sem vallásellenesek (sic!). Emlékezzünk a falujárásra Adácson és még sok más megyei községben, hány templomot és iskolát hoztak rendbe."* – érvelt Sulyán.[234]

A földreformrendelet végrehajtása következtében a valóságban a katolikus egyház számára megmaradt 80 ezer kataszteri hold ingatlan a plébániák és intézmények további létét aligha tudta biztosítani. A felekezeti iskolák és a tanítók megélhetése így a 600/1945. sz. M. E. rendelet kibocsájtását követően veszélybe került. Ma már tudvalevő, hogy a földigénylő bizottságok az intézményfenntartók célvagyonra vonatkozó jogos igényeit sokszor ilyen-olyan indokokkal elutasították. Történtek ezek a fajta jogsérelmek mindannak ellenére, hogy korlátozott formában, maximum 100 kataszteri holdig a célvagyon engedélyezhető volt a bizonyítottan közérdekű, kulturális intézmények számára. A jogszabály 17. §-a rendelkezett a célvagyon kérdéséről. Ennek értelmében egy háromfős bizottságnak kellett döntenie *„annak megállapítása végett, hogy a kulturális vagy alapítványi cél közérdekű-e, annak megvalósításához milyen nagyságú földbirtokra van szükség"*. [235] Hegyi Kapisztrán ciszterci rendi perjel, gimnázium igazgató a rend Eger város határában fekvő birtokainak[236] megváltása kapcsán élt fellebbezéssel az Egri Város Földigénylő Bizottsága által kiadott határozata ellen. Argumentációjában a rend 1776 óta a városban folyó szellemi, kulturális és szociális érdekeket szolgáló tevékenysége[237] mellett kitért jogszabályi[238] és az intézményfenntartás

[234] MNL HML XVII-1/1. d./4. Heves vármegye Nemzeti Bizottságának 1948. június 4-i ülésjegyzőkönyve 3.
[235] A témáról lásd bővebben Horváth, 2017. 514-516.
[236] 9 kataszteri hold 800 öl legelő, 6 kataszteri hold 200 öl szőlő, 8 kataszteri hold 200 öl gyümölcsös és 9 kataszteri hold 314 öl kert.
[237] A Ciszterci Rend Egerben 1776 óta gimnáziumot, templomot és rendházat tart fenn, amelyek fenntartási költségeit részben földbirtokokból másik részét pedig a rend központi vezetősége által nyújtotta támogatásból finanszírozták. A lelki, kulturális és szellemi fejlődés mellett a rend komoly szociális tevékenységet is kifejtett.
[238] Hivatkozással a 600/1945. sz. M. E. rendelet már bemutatott 17. §-ára, amelynek az Egri városi Földigénylő Bizottság önkényes döntése miatt nem teljesült az a fajta rendelkezése, mely szerint három tagú bizottságnak kellett döntenie az intézmény tevékenységének közérdekű jellegét illetően.

további lehetőségét érintő aggályokra[239] is. A földigénylő bizottság határozatában említett 9 kataszteri hold 314 öl kert megváltásának ráadásul intézményfejlesztéssel összefüggő akadályai is felmerültek. A rend ugyanis ezen a területen internátussal egybekötött gimnázium építését és sporttelep létrehozását határozta el. A bővítésnek a világháború szabott korlátokat, a tervet egyébként 1943. február 27-én Eger Város képviselőtestülete is jóváhagyta. Hegyi egyrészről az említett 17. § értelmében a gimnázium fenntartására 20 kataszteri hold szőlőért, vagy 100 kataszteri hold ingatlanért folyamodott. A perjel másrészről a rendelet kegyúri kötelezettség részeként működtetett intézmények továbbélése érdekében legtöbbet hivatkozott 50. §-ára támaszkodva a ciszterci templom és plébánia fenntartására szintén 20 kataszteri hold szőlőre, vagy 100 hold ingatlanra tartott igényt.[240] Eger város Földigénylő Bizottsága két nappal később ült össze az ügyben. Cseh Imre elnök rögvest az ülés elején a fellebbezés elutasítását és az eredeti felosztás fenntartását javasolta. A bizottság abból, az adott helyzetben teljesen képtelennek ható megállapításból indult ki, hogy ciszterci rendnek „*Magyarországon több ezer holdat kitevő ingatlana van, tehát a fellebbezésben hivatkozott kiadásokra ezekből az ingatlanokból megfelelő fedezet található, akár közvetlen, vagy közvetett úton”*. Az intézménybővítéssel összefüggő érveket Cseh azzal a magyarázattal cáfolta, hogy a romokban heverő ország szempontjából a házhelyek kérdése sokkal égetőbb, mint az igen távoli lehetőségként felmerülő „sportpályalétesítés”. Végül a ciszterci rend Eger környéki birtokaira vonatkozó kérelmét a helyben lévő földigénylők magas számára hivatkozva utasította el az elnök. A bizottság az igények teljes körű elutasítására tett javaslatát, a fellebbezést lesöpörte az asztalról.[241] A ciszterci rend egri rendháza nem a Földigénylő Bizottság jó szándékú és jogszabálykövető magatartásának köszönhette azt, hogy az egri birtokállomány teljes egésze a rend kezelésében maradhatott. Sokkal inkább Endrédy Vendel zirci apát és Hagyó-Kovács Gyula jószágkormányzó kapcsolatainak, valamint a földművelésügyi minisztérium és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tárcaközi egyeztetéseinek jóvoltából. A rendelet megjelenése előtt a zirci apátság nevén volt minden ingatlantulajdon, míg a földreformot követően a megmaradt vagy visszakapott rendi földek és

[239] Az intézményfenntartáshoz kötődő költségek csupán kis részét volt képes fedezni a szóban forgó ingatlan, ám korábban a rendnek módjában állt a hiányt más birtokok jövedelméből fedezni. Az újonnan fennálló helyzetben, amikor is a rend számára megállapítható célvagyon nem haladhatta meg a 100 holdat, az apadó bevételi források miatt a központi kezelés nem volt fenntartható. Az ingatlan birtoklása az iskolafenntartó tevékenység miatt létfontosságúvá vált.

[240] MNL HML XVII/514/6. d./85/1945. Dr. Hegyi Kapisztrán levele az Egri Földigénylő Bizottsághoz. 1945. április 18. A rendház bővítési terveiről lásd MNL HML XII-11/13. d./13. ő. e. Rendház bővítésének tervei, költségvetések.

[241] MNL HML XVII/514/6. d./85/1945. Eger városi Földigénylő Bizottságának 1945. április 20-i ülésének jegyzőkönyve.

épületek az apátság egyes intézményeinek a tulajdonába kerültek. Így lett a zirci apátság mellett tulajdonos az egri rendház is.[242]

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy – valószínűsíthetően politikai megfontolásoktól is vezérelve – már az államosítás programját megelőzően számos községi képviselőtestület a költségvetésekben rögzítetteknél csekélyebb mértékben, vagy egyáltalán nem járult hozzá a községekben működő felekezeti iskolák költségeihez, illetve az egyházi alkalmazottak sem jutottak hozzá járandóságaikhoz. Czapik Gyula érsek az esetleges személyi ellentétek miatt a szándékosan mulasztó településeket meg nem nevezve 1947. július 22-én tiltakozott Heves vármegye alispánjánál. *„Heves vármegyében működő plébániák részéről ismételten érkezett panasz annak ügyében, hogy a politikai községek által fenntartott római kat. iskolák költségvetésileg előirányzott és a felettes hatóságok által is jóváhagyott hitelkeretet a politikai községek vezetői nem veszik figyelembe, mert az iskolai kiadásokra vagy semmit, vagy pedig csak igen kis összegeket utalnak át az iskolaszéki elnök kezeihez. Panaszkodnak azon kívül ugyan úgy a lelkészek, a kántorok és egyéb egyházi alkalmazottak, hogy nem kapják meg deputátum járandóságukat és az egységes kezelésben lévő egyházi adóból sem részesülnek olyan arányban, mint ahogy a politikai községnél az együttes kezelésben lévő adók befolynak."*[243] Czapik az előzőek értelmében felkérte Bartha István alispánt, hogy hívja fel a községi vezetőket és főjegyzőket, hogy az iskoláknak költségvetésileg előirányzott pénzbeli ellátmányt utalják ki, a lelkészeket és az egyházi alkalmazásban állókat pedig az együttesen kezelt adókból befolyó pénzekből a részesedési arányban elégítsék ki. Bartha tekintettel arra, hogy *„a felekezeti iskolák költségét teljes egészében a községi költségvetésben előirányzott iskola fenntartási hozzájárulásból nyer fedezetet"* felszólította a községek vezetését a hozzájárulás kiutalására. Az alispán az augusztus 9-i körlevélben, mivel *„a községekben az egyházi javadalmasok deputátum járandóságát, valamint az együttes kezelésbe vont párbért és egyházi adót sem szolgáltatják ki megfelelő mértékben"*, ezért ennek haladéktalan pótlására kötelezte a településvezetőket. *„A deputátum járandóság személyi járandóság, tehát annak kiszolgáltatása a község elsőrendű kötelezettsége. A párbér és az egyházi adó pedig a község szempontjából idegen pénz, tehát annak községi felhasználása szabálytalan. Amennyiben vizsgálataim során azt tapasztalja, hogy egyházi adó, vagy párbért használ fel a községi célokra illetéktelenül, a felelős számadók ellen a megtorló lépéseket azonnal folyamatba teszem."* – szóltak az alispán

[242] Cúthné, 2014. 61.
[243] MNL HML IV-404/a/858. d./13384/1947. Dr. Czapik Gyula érsek beadványa. 1947. július 22.

dörgedelmei.[244] A lokalitások e lépéseikkel a földreformrendelet diszkriminatív intézkedéseit követően tovább fokozták az egyházak gazdasági kiszolgáltatottságát. A községek az iskolák előirányzott fenntartási támogatásának visszatartásával a mindennapi zavartalan működés kockáztatása mellett gátolták a háborús károk elhárításának lehetőségét is, a járandóságok más célokra történő felhasználásával pedig a tanítókat hozták nehéz helyzetbe. Mindezzel együtt természetesen a későbbi állami propaganda is termékenyebb talajra lelt az oktatók körében, amely az egyébként erre nagy számban fogékonynak is mutatkozó pedagógusok előtt a stabilabb egzisztencia, az esélyegyenlőség lehetőségét kínálta.[245]

Czapik érsek a tanév megkezdése előtt körlevelet adott ki az egyházi iskolák védelmében. Az államvédelem hangulatjelentései valamennyire visszatükrözik, hogy az egyház saját működési területét kihasználva probálta demonstrálni a hívek előtt intézményeinek jelentőségét. *„Az r.k. (sic!) vezető papság tevékenysége arra irányul, hogy híveiket az iskolai év megkezdése előtt ismét felrázzák, hogy azok állást foglaljanak az iskola államosítás ellen. E célból búcsúkat, templomszenteléseket és más egyházi vonatkozású nagyobb megnyilvánulásokat szerveznek és körleveleket olvasnak fel."*[246]

Az egyház oktatás területén elveszni látszó évszázados jogának ténye nem csupán a klérus tagjait ingerelték verbális kritikára, olykor ellenállásra. Több helységben a kisgazdapárt képviselői szervezetten az iskolaállamosítás ellen szavaztak vagy tartózkodásukkal fejezték ki nemtetszésüket. Karácsond községben az 1948. június 3-án megtartott testületi ülés alkalmával az elnök névszerinti szavazást rendelt el. Ekkor Király Jenő főjegyző többedmagával megtagadta a voksolást és több kisgazda képviselő is a szekularizáció ellen szavazott.[247] Király – az MDP helyi funkcionáriusainak állítása szerint – az ülésről készült jegyzőkönyvben valótlanságokat állított. A kommunisták községi vezetősége végül június 9-én küldte meg az MDP megyei bizottságának a segédjegyző és két MDP párttag emlékezetből írott ülésjegyzőkönyvét. A megyei pártbizottságának közigazgatási felelőse az MDP körzeti titkár kezébe utalta az ügy elbírálását.[248] A titkár, mivel a leírtakból jól kitűnt, hogy a jegyző és a kisgazdák a „demokratikus fejlődés ellen fordultak" ráadásul a község „régen óhajtott vágya" volt Király pozíciójából történő elmozdítása, a főjegyző menesztését javasolta.[249] Egerbocs községben 15 igen és 6 nem szavazat mellett döntöttek az államosítás javára, ám itt

[244] MNL HML IV-404/a/858. d./13384/1947. Dr. Bartha István alispáni körlevele. 1947. augusztus 9.
[245] A témával összefüggésben lásd Nagy, 2000.
[246] ÁBTL 1.2-5. d. 233.
[247] MNL HML XXXV-14/2./38. Az MDP kárácsondi pártvezetőségének ülésjegyzőkönyve. 1948. június 9.
[248] MNL HML XXXV-14/2./38. Az MDP megyei bizottságának 1948. június 17-i utasítása.
[249] MNL HML XXXV-14/2./38. Az MDP Gyöngyös körzeti titkárának levele a megyei bizottságnak. 1948. június 22.

az FKGP tagok mellett egy kommunista is akadt az ellenzők táborában, ráadásul a jegyzőkönyv tanúsága szerint az ülés után utóbbi az utcán folytatta az ellenagitációt.[250] Akadtak olyan települések is, ahol a Nemzeti Parasztpárt, illetve a Demokrata Néppárt képviselői igyekeztek ellenállni a küszöbön álló intézkedéseknek.[251]

A XXXIII. sz. törvénycikk 1948. június 16-i megszületése előtt a Heves vármegyében található 203 iskolából 137 korábban római katolikus, 8 református, 1 pedig magán fenntartásban volt. Államosítás alá került 4 internátus is. Összesen 846 pedagógus kapott állami kinevezést. Heves vármegye alispánjának jelentése szerint a 41 522 tanköteles gyermek közül 41 120 fő „önként" beiratkozott az állami iskolákba. *„A 400 fő sem a reakció suttogásának ült fel, hanem a szülők más irányú elfoglaltságai miatt nem történt meg esetükben a beiratkozás"* – olvasható Dr. Katona Zoltán alispán beszámolójában. Az egyházak oktató-nevelő monopóliumának megszüntetését célzó államosítással párhuzamosan, „dolgozók az iskoláért" elnevezéssel széleskörű társadalmi mozgalmat indítottak. A program során 167 iskolát teljesen 16 épületet pedig részben újítottak fel. A jogszabály életbe lépését követően 65 új tanító és 18 új tanár vehette át a kinevezését. Az állománybővítéssel rendszeressé válhatott az oktatás azokon a településeken is, ahol a tanerő mennyiségi hiányosságaiból fakadóan szünetelni kényszerült az iskolai nevelés.[252] E lépések kiváló lehetőséget kínáltak az állami propagandának arra, hogy kidomborítsa a központi oktatáspolitika progresszív jellegét és a felekezeti fenntartású intézményhálózat súlyos hiányosságait. Czapik Gyula érsek a megye területén dolgozó ciszterci tanárokat igyekezett plébániai szolgálatba helyezni, jellemzően kápláni pozícióba. Az oktatásban tevékenykedő angolkisasszonyok és orsolyiták ellátásától az egyházközségeknek kellett gondoskodniuk az egyhézadó terhére. A korábbi intézményfenntartók a szegénygondozó növérek munkáját és templom körüli feladatok elvégzését segítették.[253]

Az egyházellenes légkör fokozódása és az 1949. évi országgyűlési választások

Az iskolák államosítása közel sem jelentett nyugvópontot az egyház elleni harc frontján. A kommunista törekvések mögött azonban nem állt rendelkezésre megfelelő társadalmi támogatás. A hívő lakosság az egyház és a nyílt támadásoknak kitett hercegprímás, Mindszenty József melletti kiállását számos esetben egészen nyílt formában juttatta kifejezésre. Szemléletes példázata lehet mindennek az 1947-ben meghirdetett és 1948 végén záruló Mária-év. A Boldogasszony évéként is emlegetett rendezvénysorozat keretében nem

[250] MNL HML XXXV-17/2./30. Egerbocs község 1948. június 6-i képviselőtestületi ülésének jegyzőkönyve.
[251] Lásd bővebben Szecskó, 1974. 98–99.
[252] MNL HML IV-417/18/2314. Dr. Katona Zoltán alispán féléves jelentése.
[253] ÁBTL 1.2-5. d. 540.

Fvolt példátlan, hogy tízezrek vettek részt egy-egy hitbuzgalmi eseményen. Egerben a Boldogasszony évét 1947. szeptember 19-én nyitották meg. Mindszenty József 1947. szeptember 20-án utazott el az érseki központba, ahol a székesegyház elé felállított mellől intézett szentbeszédet az egybegyűlteknek.[254] *„Szeptember 20-án az egri Mária Napok díszgyűlésén 120 000 zarándok előtt szintén a magyar múlt értékeiről beszéltem”* – olvasható a prímás emlékirataiban.[255] A hatóságok, ahogy csak tudták akadályozták mind a szervezés, mind az utazás körülményeit, a nagyszámú zarándok dacolva az adminisztratív intézkedésekkel szilárdan kitartott az egyházfő mellett.

Az államvédelem ekkor már naprakész információgyűjtést folytatott az egyházak belső életéről és a lakosság hitbuzgalmi aktivitásáról. Az egyházi rendezvényeket, ahol csak tudták akadályozták. Ha a szervezők eltökéltnek bizonyultak, a híveket próbálták meg eltántorítani, például forgalomkorlátozással.[256] A központi szintről instruált korlátozások illusztrálására kétségtelenül alkalmas az 1948-as egri Szent István napi körmenet körül kialakult helyzet. A Szent István-ünnepség rendje a Tanácsköztársaság bukását követően dr. Nagy János, későbbi nemzetgyűlési képviselő alakította ki. A körmenet 1919-től már nem a Szervita templomtól indult, hanem a főszékesegyháztól, a szertartás egyben szimbolikus hálaadás volt a kommunizmustól való megszabadulásért. A körmenet rendszerint augusztus 20-án délután 16.00 órakor indult a főkáptalan vezetésével a várba, ahol a város plébánosa prédikációt mondott, majd a főszékesegyházban hálaadó imádság zárta az eseményt.[257]

A város Nemzeti Bizottsága 1948-ban a korábbiakban bevett gyakorlat ellenére az új kenyér ünnepét nem a Szmrecsányi Lajos egri érsek által a városnak adományozott Érsekkertben rendezte meg, hanem az egri várban. Czapik érsek és Vizy Miklós kanonok a házak falán elhelyezett, állami ünnepséget hirdető falragaszokról értesült a változásokról. Az érsek tartva az esetleges provokációtól és következményektől a körmenet elhalasztása mellett döntött. Az egri Nemzeti Bizottság a hír hallatán augusztus 19-ére soron kívüli ülést hívott össze. A fővárossal történt egyeztetés után a bizottság elítélő határozat formájában lépett fel az érsekség döntése ellen, mondván *„a Szent István napi rendezvényt ürügyként használja fel arra, hogy a Nemzeti Bizottság ellen hangolja a város lakosságát”*. A testület központi utasításra a pártok és szakszervezetek tagjaiból összeállt küldöttséget[258] menesztett Czapikhoz azzal, hogy a főpásztor adjon felvilágosítás ki és miért „tiltotta le a rendezvényt”, illetve

[254] A Boldogasszony évről bővebben Mészáros, 1994. 43-47.
[255] Mindszenty, 2015. 211.
[256] Az országban tapasztalható állapotokról lásd bővebben Gyarmati, 2000. 71-73.
[257] Eger, 1941. augusztus 18. 1.
[258] A küldöttség a következő tagokból állt: Zwanzinger Lajos, Csányi Gyula, Csányi Gyula, Sebők Béla és Reisinger Mária.

vonják vissza a templomokban addigra már kihirdetett tiltó rendelkezéseket.[259] A delegáció az ülést követően jelent meg az érseki palotában. A látogatók a város elhatározását azzal okolták, hogy a helyszínváltoztatással nem elvonni szerették volna az emberek a körmenettől, hanem pont a világi népünnepély katolikus híveit igyekeztek közel hozni a vallásos szertartáshoz. Az érsek viszont úgy látta a városvezetés gátló szándékkal helyezte át az ünnepséget. A főpásztor arra is kitért, hogy Szegeden nemrégen tízezres tömeg előtt mindenféle hangosítás nélkül volt kénytelen beszédet tartani, mert a hatóság megtiltotta a hangszóró használatát. A szegedi templom előtti téren mindezzel párhuzamosan mindenféle politikai szónoklatok hangoztak el és különféle mutatványosbódékat is felállítottak. Az adminisztratív akadályok mellett Czapik azt is sérelmezte, hogy egyik papját rendőri felügyelet alá helyezték. Erre a bizottság tagjai közül valaki azzal magyarázta az intézkedést, *„hogy annak biztos politikai okai voltak, mert nyilván demokráciaellenes kijelentést tett”*, majd megint más hozzátette: „*a hangszóró eltiltása is nyilván ezen oknál fogva történt”*. A Nemzeti Bizottság a beérkezett információk alapján azt feltételezte, hogy az egri plébánosok egy része is vétkes a hisztériakeltésben. Egyik-másik templomban ugyanis olyan nyilatkozatok hangoztak el, mintha a körmentet a Nemzeti Bizottság, vagy a kommunista párt szándékosan akadályozta volna. Az érsek többszöri kérésre sem nyújtott át írott példányt az egyházi tiltó rendelkezésről, mondván a bizottság nem hatóság, továbbá minden nyomásgyakorlás és magyarázkodás ellenére sem helyezte hatályon kívül rendelkezést, hiszen azt nem ő, hanem a plébániai hatóság adta ki. A látogatásról készült jegyzőkönyv végére – a központi intencióknak megfelelően – a következő megállapítást került: *„A bizottság tagjai kétséget kizáróan megállapították, hogy a körmenetet letiltó rendelkezést azzal a szándékkal adta ki a plébániai hivatal, hogy az egyházi tömegek előtt burkolt célzattal a demokrácia ellen ürügyül használják fel.”*[260]

A Nemzeti Bizottság érvelése már csak azért sem állta meg a helyét, mert a városi ünnepség, amely 16.00 órakor vette kezdetét időben éppen egybeesett a Szent István-ünnep megszokott programjával. Nem beszélve arról, hogy a világi rendezvénynek otthont adó vár a körmenet egyik fontos állomásának számított ugyan, ám a szakrális esemény kezdőhelyszíne a vártól minimum 20 perc sétára lévő főszékesegyház volt. Czapik Gyula minden provokáció és a hívatlan látogatók vádaskodásai ellenére is higgadt tudott maradni, nem bocsátkozott meggondolatlan kijelentésekbe, a sérelmeinek felsorolásán kívül mindössze annyi megjegyzést tett, hogy a nyílt támadások ellenére az egyház egyelőre hallgat, tűr és kitart.

[259] MNL HML XVII-1/1. d./4. Eger városi és Heves megyei közös nemzeti bizottság 1948. augusztus 20-i ülésének jegyzőkönyve.
[260] MNL HML XVII-1/1. d./4. Jegyzőkönyv az érseki palotában tett látogatásról. 1949. augusztus 20.

Czapik érsek papjait is óvatosságra és a súrlódások elkerülésésre intette, emellett figyelmezette őket, hogy a vallási és világnézeti elveikből semmit sem szabad feladniuk.[261]

Az 1948-as esztendő őszétől az állam figyelme egyre inkább a katolikus egyház, s Mindszenty József irányába koncentrálódott. Rákosi Mátyásnak idővel szembesülnie kellett azzal, hogy az általa „politikai pártként" kezelt katolikus egyház támadásokra adott – védekező, ellenálló – válaszai eltértek a politikai ellenfelektől, illetve társadalmi beágyazottsága is sokkal mélyebb. Ezt felismerve Rákosi taktikát váltott. A főpapok egy csoportjának küszöbön álló ad limina utazása[262] előtt a pártfőtitkár tárgyalt Czapik érsekkel.[263] Mindebből úgy tűnhet mintha a kiutazás ügyét a diktatúra instruálta volna. A források azonban arra mutatnak, hogy az utazás a magyar katolikus egyház belülről jövő kezdeményezése volt. A feszült egyházpolitikai helyzetben egyre többen kérdőjelezték meg a merev ellenállást, a zátonyra futott tárgyalások és az iskolák államosítása után sokan reméltek érdemi előrelépést a Szentszék bevonásától. A római tárgyalások magukban foglalták annak a lehetőségét is, hogy esetleg a Szentszék bírhatja rá a prímást tekintélyének megőrzése mellett egy engedékenyebb egyházpolitikára. Az érsek útjának előkészítését a jezsuiták vállalták. Kerkai Jenő jezsuita 1948. június-augusztusban Czapik Gyula érsek római útjának előkészítésére a városba utazott, ahol bizonyos források szerint utasítást kapott, hogy a püspöki kar kísérelje meg egy modus vivendi kialakítását a kormánnyal. A kormány az útlevélkérelem után értesült az utazásról, s érzékelve az egyház töretlen egységét váltott át a tárgyalás taktikájára.[264] A történészi vélemények Czapik Gyula érsek állítólagos bizalmas állami kiküldetéséről megoszlanak. Gyarmati György szerint az egri érsek Rákosival történt szeptemberi találkozóját követően *„bizalmas küldetésévé vált azt kipuhatolni Rómában, hogy a pápa rávehető-e Mindszenty valami módon történő közömbösítésére*".[265] Rétfalvi Balázs ezzel szemben úgy véli, hogy *„a római utazás és a Szentszék bevonásának terve nem a kommunista vezetőtől származott. Sokkal valószínűbb, hogy Rákosi, felmérve az érsek római tárgyalásainak lehetőségeit, megpróbált hasznot húzni a dologból, és talán ez s majd az apostoli vizitáció ügye adhatta számára az ötletet, hogy a Szentszék zsarolásával lépjen előre a Mindszenty ügyben. Valószínűleg tehát nem tette az érsek bizalmas küldetésévé, hogy*

[261] ÁBTL 3.1.5. O-8934 99.
[262] A római úttal összefüggésben Salacz Gábor nyújtott legelőször részletes ismertetést. Lásd bővebben Salacz, 1988. 13-18.
[263] Gyarmati, 2000. 78.
[264] Rétfalvi, 2011.
https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/retfalvibalazs.htm#_ftn6 (Letöltve: 2021. február 8.)
[265] Gyarmati, 2000. 78.

puhatolja ki a pápa véleményét Mindszenty közömbösítésével kapcsolatban."[266] A római diplomáciai vonal végül fiaskónak bizonyult. XII. Pius pápa hajlott rá, hogy Angelo Rotta személyében apostoli vizitátort küld Magyarországra. Gyarmati történeti okfejtésében arra jutott, hogy az apostoli vizitáció segítségével korlátozni lehetett volna Mindszenty mozgásterét.[267] A másik álláspont szerint Czapik és a katolikus egyház szándékait is jól megvilágította, hogy a vizitáció ügye az egyház belső kezdeményezése volt. Az egri érsek az apostoli vizitáció keretében képzelte a Szentszék bevonását, amely alapján a pápa dönthette volna el, hogy érdemes-e tárgyalásokat kezdeni a kormányzattal. Mindez ellentétes az egypártrendszer által erőltetett, Vatikántól izolált nemzeti egyház létrehozásával. A pápa csak informatív tárgyalásokra jogosította fel a bizottságot, és feltehetően az egész kezdeményezéssel tesztelni akarta a magyar kormány szándékait. Mindazonáltal az ügy hiteles bizonyítéka annak, hogy a Vatikán, ha alkalma nyílt rá, lépéseket tett a szovjet érdekszférán belül működő egyházak támogatására. Rákosi visszakozása, majd a kormány kísérlete arra vonatkozóan, hogy a Vatikán segítségével távolítsák el Mindszentyt, felfedte a kommunista stratégia valódi énjét. A diplomáciai vonal kisiklása után jó ideig az állami kényszerintézkedések nyertek dominanciát.[268]

A nyilvános sajtóhadjárat mellett Rákosi – ésszerű és megalapozott vádak hiányában – sokáig fenntartotta Mindszenty Vatikán segítségével történő félreállításának opcióját, ám minden próbálkozás okafogyottnak bizonyult. A diplomáciai fiaskó durva reakciót váltott ki. A prímás titkárát, Zakar Andrást elhurcolták, igyekeztek belőle terhelő adatokat kiszedni, az esztergomi palotát házkutatás ürügyével felforgatták.[269] Az MDP Politikai Bizottsága 1948. november 25-i ülésén az egyházpolitika legfontosabb céljának a prímás eltávolítását jelölte meg. A törekvés természetesen vidéken is éreztette hatását. A „klerikális reakció" fejének titulált Mindszenty József tevékenysége ellen az ország településein tömegtüntetéseket szerveztek.[270] Egerben 1948 decemberében előbb diáktüntetésre, majd 14-én az érseki palota előtti demonstrációra került sor. A december 2-i diáktüntetés az egri népi kollégiumok[271]

---

[266] Rétfalvi, 2011. https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/retfalvibalazs.htm#_ftn6 (Letöltve: 2021. február 8.)
[267] Gyarmati, 2000. 78.
[268] Rétfalvi, 2011. https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/retfalvibalazs.htm#_ftn6 (Letöltve: 2021. február 8.)
[269] Gyarmati, 2000. 79-83.
[270] Uo. 81.
[271] A Népi Kollégisták Országos Szövetsége (NÉKOSZ) mozgalom keretében kibontakozó akció a szegényparaszti és munkás hátterű ifjúság felkarolására nyitotta meg a lehetőségét a társadalmi mobilitás irányába, ám arról is gondoskodott, hogy az MKP által preferált értékrendhez kötődjenek a fiatalok. A népi kollégisták első ízben 1946. november 1-étől vehették igénybe az Eger, Hatvanasezred utca 3. alatt található volt Csapatkórház épületét, idővel a hálózat még két kollégiummal bővült A II. Rákóczi Ferenc Népi Kollégium

szervezésében a déli órákban kezdődött. A diákok külső sugallatra az érseki palota udvarára vonultak, s mozgalmi dalok éneklése mellett Mindszenty-ellenes rigmusokat skandálva próbálták az „egész fiatalság" véleményét kifejezni. A tüntetés nem járt sikerrel, az érsek nem fogadta a hozzá érkező küldötteket. Délután ezért újabb, szélesebb körű megmozdulásra került sor, ekkor pedagógusok és munkások is bővítették a sokadalmat.[272] Egy december 14-i megmozdulással ismét nyomás alá akarták helyezni Czapik Gyula egri érseket, s rá akarták bírni a főpásztort egy „demokrácia melletti állásfoglalás megtételére".[273] Ennek érdekében a megyei Nemzeti Bizottság küldöttséget menesztett Czapikhoz, akik átadták számára a testület által hozott határozatot. A határozat szövegezői a központi propaganda kottájából játszottak. Az átnyújtott dokumentum kimondta, hogy Mindszenty az állammal történő megegyezés mellett minden olyan intézkedésnek ellene volt, amely a „nép érdekeit és boldogulását" szolgálta. A prímás a nemzeti bizottság véleménye szerint „népellenes magatartásával" nem csupán a katolikus, hanem „felekezetre való tekintet nélkül a reakció összes erőit felsorakoztatta maga mögött", „hivatásán túlmenően politikai céljai elérésére fordítja minden erejét és befolyását". *„Mindszenti (sic!) célja az, hogy a Habsburg-ház uralmát visszahozza és a népi demokratikus rendet felbomlassza. E célok tették őt az amerikai- és egyéb imperialista érdekek csatlósává és szószólójává. A hívők vallásos érzületét és az egyházi szertatásokat politikai céljainak elérésére használja fel. Az ország rendjének felbomlását a béke megdöntésével, háborúra való uszítással akarja elérni"* – összegezte a Nemzeti Bizottság. A határozat felszólította Czapik Gyula egri érseket és az ország „demokratikus főpapjait", hogy távolítsák el soraikból a „nép ellenségeit". Végezetül arra buzdította a főpásztort, hogy tiltsa meg az egyházkormányzata alá tartozó templomokban a Mindszenty által kiadott körlevelek felolvasását.[274] A küldöttséget vezető Hám Gyula előadta az állam és az egyház viszonyának békés rendezésére vonatkozó kérelmét, s utalt arra is, hogy a diáktüntetés alkalmával Czapik már ígéretet tett erre vonatkozóan az ifjúságnak. Czapik köszönte a hozzá intézett szavakat, majd a békés megállapodás kapcsán hozzátette: *„ember nincs az országban, aki mást akarna"*, ám egyúttal közölte a hozzá érkezetekkel, hogy ebbe az ügybe beleszólni nem illetékes, hiszen ő nem az egyház, hanem annak csak egy érseke. Utalva a katolikus egyház belső autonómiájára egyszersmind figyelmeztette a nemzeti bizottság képviselőit, hogy nekik sincs jogosultságuk beleszólni az egyházkormányzati

mellett a diáklányokat 1947-től illetve 1948-tól a Klapka György utca 7. és 8. szám alatt fekvő a Dobó Katalin Népi Leánykollégium és Cecey Éva Népi Kollégium fogadta, utóbbit kifejezetten általános iskolások részére létesítették. Bővebben Balázs, 1984.

[272] Balázs, 1984. 490.

[273] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. 1948. december havi jelentés.

[274] MNL HML XXXV-19/2./54. Egeri Megyei Nemzeti Bizottságának 1948. december 14-i határozata.

kérdésekbe. Majd hozzátette, hogy a maga részéről mindig kész volt és kész lesz a békés megegyezésre, de – rámutatva az egyre nyomasztóbb adminisztratív szorításra – csak az egyház szabadságának, a vallás szabad gyakorlásának biztosítása után. Ekkor a kommunisták képviseletében Csirmaz Dezső emelkedett szóra, aki hozzátette *„a népi demokráciának mindig az volt a célja, hogy ezeket a kívánságokat lehetővé tegye”*. Czapik válaszul elővett egy levélmásolatot, amelyben a tiszabői MDP titkár arra utasította a helyi iskolaigazgatót, hogy a tanítók vegyék át a hitoktatást, mert a helyi plébánost eltiltja ettől. A küldöttség és az érsek között ekkor vita alakult ki. A delegációt vezető Hám ennek során határozottan arra kérte az érseket, hogy ne hagyja felolvasni a politikai tárgyú körleveleket. A főpásztor rövid válaszában leszögezte: *„politikai tartalmú körlevél nincs”.* A tárgyalás ingerült atmoszféráját jelezi, hogy Czapik a következőkkel engedte útjára a hívatlan vendégeket: *„bennünket csak akkor hagynának békén, ha nem léteznénk”*, ezek után közölte, hogy örülne, ha az egyháznak nem kellene a jövőben politikával foglalkoznia.[275]

A fokozódó nyomás a falvakban is éreztette a hatását. Erre enged következtetni Czapik Gyula 1948. december 2-án kelt körlevele. *„Több konkrét jelentés szerint az államhatalom helyi tényezői komoly formában felszólították egyes papjaimat, hogy a Bíboros-Hercegprímás Úr ellen ismeretes nyilatkozatokat tegyenek és hasonló nyilatkozatokat hozassanak egyházközségük képviselőivel. A kapott jelentések szerint komoly megtorlást helyeztek kilátásba.”* Az egri érsek a hír vétele után azonnal a fővárosba utazott és tiltakozott az eljárás ellen a kultuszminisztériumnál, illetve a belügyminisztérium illetékes osztályánál. Czapik biztosította papjait, hogy védelmükre mindent meg fog tenni, ugyanakkor figyelmeztette őket az egyházfegyelem betartására, amely a külső kényszert nem ismeri el kibúvóként.[276] Az agitátorok természetesen nem kizárólag a papságot zaklatták, hanem a hívek között is aktív meggyőzőmunkát folytattak. Ahogyan az iskolák államosítása esetében láthattuk, a Mindszenty-ügy kapcsán is számos levél, határozat látott napvilágot, amelyek katolikus hívektől, gyárak, illetve üzemek munkaközösségektől, szakszervezetektől, egyesületek tagságától származtak. Az Egerből fennmaradt dokumentumok mindegyike 1948. december 18-án keletkezett. Az üzenetek egy része Czapik Gyulának szólt, ezekben a december 14-én nála feltűnő küldöttség követelései kaptak ismét hangot. Az egri téglagyár üzemi

[275] MNL HML XXXV-19/2./54. Jegyzőkönyv a Nemzeti Bizottság Czapik érsekhez menesztett küldöttségének 1948. december 14-i meghallgatásáról.
[276] MNL HML XXXV-11/29. d./2./110. Czapik Gyula egri érsek 1948. december 2-i körlevele.

szakszervezetének tagsága egyenesen azt követelte az ordináriustól, hogy hasson oda a prímás mielőbbi menesztésének ügyében.[277]

Az országos hecckampányt követően az ÁVH december 26-án letartóztatta Mindszenty József bíboros-prímást. A perre 1949. február 3-8. között került sor.[278] Mindszenty nyilvánosság előtt zajló koncepciós perben történő elítélése komoly törést jelentett a katolikus egyház számára. Minden a kommunisták által készített manipulált hangulatjelentés ellenére a papság és a hívek körében is komoly megrendülést okozott a főpásztor ellen hozott ítélet. Az egyház első emberének eltávolítása vidéken is félelmet szült, a bizonytalanság légkörét a kommunisták helyi reprezentánsai igyekeztek a javukra fordítani. Ellenállás helyett pedig mindinkább együttműködésre vagy passzivitásra sarkallták az egyházmegyék papságát.

Az állambiztonság adatagyűjtései alapján arra a következtetésre jutott, hogy a papság javarésze nem értett egyet Mindszenty poliitikai nézeteivel, nem tartották őt reálpolitikusnak. Czapik Gyula érsek a hercegprímással kapcsolatban arra intette papjait, hogy egységes, pártoló álláspontra kell helyezkedni. A prímást letartóztatása megdöbbentette a klérust, nyílt véleménnyilvánítást azonban az állmvédelem nem tapasztalt.[279]

A lelkészkedő papság együttműködési hajlamának kikényszerítése megmutatkozott az 1949. május 15-i országgyűlési választásokat megelőző kampány során is. Az ellenzéki pártok a világháború után harmadik alkalommal megtartott országgyűlési választásokra teljesen eltűntek. Valójában már nem volt más alternatíva, a szavazásra jogosultak csak a Magyar Függetlenségi Népfront jelöltjeire adhatták le voksukat. A csoportosulásba bevonták az összes még létező pártot, ám az elejétől fogva egyértelmű volt a Magyar Dolgozók Pártjának dominanciája. Az MDP-nek így maximálisan az állt érdekében, hogy minél többen járuljanak az urnákhoz, így azt a látszatot lehetett kelteni, mintha a polgári pártok volt szavazói is a baloldalt támogatnák. Ennek érdekében a megyei főispánok utasítására a járási főjegyzőknek a húsvéti ünnepek előtt el kellett látogatniuk a papsághoz. A cél az volt, hogy rábírják a lelkipásztorokat, a húsvéti mise alkalmával szónokoljanak a demokrácia eddig elért eredményei és a Függetlenségi Népfront mellett. Akadtak olyanok, akik igen komolyan beleszőtték prédikációjukba a látogatók által kijelölt kommunikációs paneleket. A Gyöngyösi járásban található Visontán például a következőkben idézett sorok hangoztak el a szószékről. *„Úgy érzem, hogy híveim irányába a legjobb szolgálatot teszem akkor, amikor ezen dolgokról*

[277] MNL HML XXXV-19/2./54. Egri katolikusok levele Czapik Gyula egri érseknek 1948. december 18.; Az Egri Téglagyár Nemzeti Vállalat szakszervezetének levele Czapik Gyula egri érseknek 1948. december 18.
[278] A Mindszenty József ellen foganatosított nyomozómunkáról és perről lásd Balogh, 2015.
[279] ÁBTL 3.1.5. O-8934 102-103.

is megemlékezem. Meggyőződésem ugyanis az, hogy ezen terv /az 5 éves tervről van szó/ ami olyan sok jót és felemelkedést célzó elgondolásokat tartalmaz, meg fog valósulni, mert hiszen az MDP javaslatára állították össze, annak a pártnak a kezdeményezésére, amely még mindig beváltotta azt, amit ígért. Ha pedig ez így van, úgy kötelessége minden a lelkekkel foglalkozó pásztornak, hogy a híve jólétét soha nem remélt módon előmozdító tervet tőle telhetőleg támogasson."[280] A plébánosok egy része ennél finomabban kezelte a kérdést. Erdőssy Gyula erdőtelki esperes-plébános például becsületbeli ügynek nevezte a választásokon való részvételt, s mindenkit arra buzdított, hogy meggyőződése szerint szavazzon. Erdőssy azonban nem kampányolt egyik párt mellett sem.[281] Sokan csupán a béke mellett prédikáltak, de más aktuálpolitikai témát nem vittek a templom falai közé. Mások, így a detki, atkári, viszneki, szűcsi plébánosok és az adácsi református lelkész is azt nyilatkozták, hogy ők eddig csak az evangéliumot magyarázták, politikai kijelentéseket soha nem tettek, főként nem a népi demokrácia ellen. Többen arra hivatkoztak, hogy Czapik érsek megrovásban részesíti a politizálókat.[282]

A küszöbön álló választások miatt egyre gyakrabban háborgatták az egyházat. Április végére újabb látogatási tervek készültek[283] a jegyzők mellett az MDP fizetett funkcionáriusai is felkeresték a plébániákat és rendházakat. A fenyegető hangvételt sem mellőző politikai agitációt követően jellemzés készült az egyes egyházi személyekről. A jelentések szelektálni igyekeztek a választási kampányban és egyéb célokra is jól használható megbízható, a semleges és a kifejezetten ellenséges elemeket. Az összegzések sajnos csupán kis számban maradtak meg az utókor számára. A Gyöngyösi járásban tevékenykedő Molnár Gusztáv megyei kádermegbízott, későbbi ÁEH püspökségi megbízott egy-egy jelentése azonban felidézi a korabeli légkört. Molnár értékelései érdekesek, hiszen a jegyzők által készített rövid jelentésekkel szemben jóval részletesebbek. A beszámolóban papoktól származó rendszerkritikus véleményt is olvashatunk. Az is jól látszik, hogy az elmúlt évek egyházellenes lépései és a már hétköznapivá váló megfélemlítés bizonyos papokban inkább ellenállást, mintsem kényszerű együttműködést váltott ki. Frindt Jenő gyöngyösi kanonok, felsővárosi plébánossal kapcsolatban Molnár Gusztáv a következőket jegyezte fel. *„[…] ismerve a 45-46-47-es magatartását Pártunkkal (sic!) és a demokráciával szemben, meglepett a kanonok úr rendkívül tartózkodó magatartása. Ez a magatartás, mint később érdeklődtem az iskolák államosítása, különösen Mindszenti (sic!) letartóztatása óta állandóan nőtt. Sima*

[280] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. A Gyöngyösi járás főjegyzőjének levele. 1949. április 21.
[281] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. A Hevesi járás főjegyzőjének levele. 1949. április 20.
[282] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. A Gyöngyösi járás főjegyzőjének levele. 1949. április 21.
[283] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Menetrend papok lelátogatásáról.

modorban beszélt, rendkívül udvarias volt, azonban elzárkózott minden támogatástól és nyilatkozattól mondván azt, hogy olyan gyűlésekre, ahol az egyházat állandóan rugdalják, nem kívánhatja senki sem, hogy eljárjon […].”[284] Horváth Zsigmond ferences rendházfőnöknél 1946-1947-es viselkedéséhez képest is nagy változás tapasztalt a kádermegbízott. *„Amíg 47-ben nagy demokratának mutatkozott, úgy most magatartása inkább ellenséges volt, bár ezt iparkodott leplezni. Nyíltan megmondta, az a demokrácia, amely szónokain keresztül állandóan szidja a papságot, főpapját börtönbe veti, hogyan kívánja tőlük azt, hogy egyházi helyekről, szószékről, amelyet nem szabad felhasználni politikai célra, a demokráciát támogassa.”*[285] Természetesen ekkor is akadtak olyan plébánosok, akik Molnár szerint a beszélgetés során elismerték a „demokrácia összes vívmányát”, ám nyilvános sajtónyilatkozat tételére az érsek határozott tiltása miatt nem voltak hajlandóak. Politikai sajtóközlemény kiadását az amúgy nyilvános szereplései során „demokratikus viselkedésű” Seres András[286] visontai plébános is megtagadta. Seres rendszeresen támogató hangon szólt a kormányzat intézkedéseiről, előfizetője volt a Szabad Népnek és elismerő leveleket fogalmazott a községi főjegyzőnek, amelyben méltatta a demokrácia eredményeit. Felfüggesztéstől tartva a nyilvános sajtószereplés elől mégis kitért. Molnár az érsekség kikapcsolásának eléréséhez javaslatot tett az együttműködő papság erőteljesebb állami támogatására.[287]

Egerben Sulyán György az MDP megyei első titkára végezte a papok meglátogatását, ám a munkáról készült elemzések sajnos nem maradtak fenn. Sulyán egyik, 1949. május 3-án az MDP KV-nak címzett levele azonban igen. Az első titkár a felirat mellékleteként csatolta az egri katolikus közéleti emberektől származó, választásokkal kapcsolatos felhívást. A nyilatkozatot Szalai Lajos főszékesegyházi zeneigazgató, Dr. Somos Lajos a volt érseki tanítóképző igazgatója, Szalai Pál Heves megyei pénzügyigazgató és Dr. Tóth József, a volt érseki jogakadémia dékánja tették. *„Mi magyar katolikus közéleti emberek felhívással fordulunk az összes katolikus testvérünkhöz, hogy foglaljanak állást a Magyar Függetlenségi Népfront mellett. 1945-ben, mikor a háború romba döntötte országunkat, amelyet Szent István első apostoli királyunk Magyarország Nagyasszonyának ajánlott fel és teljesen a sírszélén álltunk, mi katolikusok nem láttuk az utat a felemelkedés felé. Ennek a Magyar Kommunista Párt, majd később a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével és szervezésével az ország dolgozói*

[284] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Molnár Gusztáv jelentése az 1949. április 22-23-24-i kiszállásokról.
[285] Uo.
[286] Seres András (1886-?) 1909-ben szentelték pappá, 1940-től visontai plébános, 1959-ben vonult nyugalomba. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 64.
[287] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Molnár Gusztáv jelentése az 1949. április 22-23-24-i kiszállásokról.

megteremtették a tomboló inflációban pénzünk stabilizációját. Majd utána a 3 éves tervet alkották meg és ezzel 2 ½ év alatt teljesen eltűntették a háború okozta súlyos sebeket.
Most világosan látjuk mi katolikusok, hogy a Magyar Dolgozók Pártja, s annak vezetője Rákosi Mátyás miniszterelnök helyettes úr megteremtette az új magyar hazát, ahol a katolikus hívek politikailag szabadon és függetlenül élhetnek.
Az 5 éves terv, mely hivatott országunk népét soha nem látott jóléti színvonalra emelni, ugyancsak a krisztusi szeretet érvényesülését jelenti, Nagy Boldogasszony országában, Magyarországon.
Éppen ezért ismételten felhívjuk a katolikus hívőket, hogy a 3 éves terv teljes befejezése, s az 5 éves terv megvalósítása, de továbbmenve a béke biztosítása érdekében egységesen álljunk fel a Függetlenségi Népfront mellé és V. 15.-én szavazatukkal erősítsék hazánk további felemelkedését biztosító Magyar Függetlenségi Népfrontot!"[288]

Sulyán György a KV-nak szóló kísérőlevelében előrevetítette, hogy a papokkal szemben is megteszi a megfelelő lépéseket, *„de itt nehezebben megy a dolog, mert az érsek részéről nagy nyomás alatt vannak"*. A katolikus közéleti személyek által aláírt felhívást szóról-szóra megegyező formában elkészítették *„Mi magyar katolikus papok"* kezdettel is, ám ennek mindössze egy aláírt példánya került elő. Az ilyen jellegű egyházi megnyilatkozásoknak akart elébe menni a Magyar Püspöki Kar 1949. május 5-i nyilatkozata. A felhívásban a konferencia felszólította a híveket, hogy „szavazati jogukkal éljenek és azt lelkiismereti felelősségük átérzésével gyakorolják". A megnyilatkozás kinyilvánította azt a fajta meggyőződést is, hogy a püspöki kar támogat minden olyan törekvést, amely az ország javát, illetve az életszínvonal emelését segíti, ám az országépítésnek szerves részét képezi a nép lelki igényének kielégülése is, amely továbbra is a teljes szabadságban működő egyház feladata. Mindezek után a püspöki kar bizalmasan közölte a klérussal, hogy a papjainak és egyházi intézményeinek minden külön nyilatkozata fölösleges, sőt zavarkeltő, éppen ezért tilos.[289] A püspökkari konferencia, és Czapik Gyula főpásztor intéseinek ellenére mégis több lelkipásztor támogató szellemű nyilatkozatot juttatott el a Magyar Függetlenségi Népfront Heves Megyei Elnökségének. A korábban MADISZ tagok rágalmazásával és bántalmazásával vádolt, ezért nyilvánvalóan kompromittálható Lados Ferenc siroki, Molnár Endre mikófalvai, Sándor Imre egercsehi, Debrey Ferenc bodonyi plébánosok, illetve Nemes János mátraszentimrei pap leveleinek keletkezési időpontja bizonytalan. Annyi azonban majdnem biztos, hogy 1949. május 9-ét megelőző időpontra datálhatóak, hiszen Molnár Endre és

[288] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Az egri katolikus közéleti emberek felhívása. 1949. május 2.
[289] MNL HML XXXV-11/29. d./2./110. A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1949. május 5-i nyilatkozata.

Nemes János neve helyet kapott a Szabad Nép május 9-i cikkében, amely összesen 122, a Népfront-választás mellett nyíltan kiálló katolikus egyházi és világi személy nevét tartalmazta.[290] Az írások tartalmukat tekintve egységes narratívát követtek. Mindegyik az 1945 utáni nemzetmentő országépítést, a 3 éves terv eredményeit és az 5 éves terv nagy lehetőségét emelte ki, végeredményben a Népfront támogatását kérték a hívektől. Nemes János a következőkben idézettek szerint érvelt a helyes döntés mellett. *[…] „Itt a döntő óra, amikor minden becsületes igaz szándékú embernek össze kell fogni, hogy népünket, akit a szegénységből kiemelt a 3 éves terv, a szociális általános jólétben megerősítsen az 5 éves terv. Legjobb derék fiaink nem lesznek ezentúl ágyútöltelékek, ha a Népfrontra, a békefrontra adjuk szavazatainkat. Hiszen a mi generációnk két borzalmas világháborút vészelt át, s láttuk mennyien meggazdagodtak mások hulláján, véráldozatán. Ennek többé elnem (sic!) szabad fordulnia. Ebben látom én a Népfront szerepét, hogy a belországban megbúvó spekulánsokat megfékezi, felszámolja, világviszonylatban pedig nagy Barátainkkal élén a Szovjetunióval és a békeszerető népekkel elhárítja a háborús veszélyeket. Nyugodt légkörben, szociális jólétben minden becsületes dolgozó ember méltó életet fog élni. Az 5 éves tervet megvalósítjuk, népünk életszínvonala messzemenően megnő. Ez a terv a Gondviselő Isten sugallta mű, az emberi történelem során, különösen nemzetünk életében még ilyen álom sem volt. Hiszem, hogy valóság lesz. De ne csak higgyük, hanem ezért nekünk lelkipásztoroknak dolgozni is kell, hogy a választás sima őszinte belátásból eredve bizalomteli (sic!) megnyilvánulás legyen a Függetlenségi Népfront irányában.*

Úgy [a] terv kidolgozása, mint annak megvalósítása, tehát minden becsületes magyar Istenem áldását kérem.”[291]

A Szabad Nép említett cikkét követően, május 9-10-én is számos egyházi nyilatkozat látott napvilágot. *„A magyar püspöki kar 1949. május 5-én a választásra vonatkozó irányító figyelmeztetésével minden tekintetben egyetértek, hisz a népi demokrácia a megélhetés magas színvonalát biztosítja nekünk a 3 és az 5 éves tervben és rendületlenül küzd a béke mellett […].”* – olvasható Krusniczky Kálmán kisnánai plébános levelében.[292] Természetesen a lelkészkedő papság nagyobb hányada passzívnak mutatkozott a választási kampány időszakában és követte a püspöki kar illetve főpásztora utasításait.

[290] Szabad Nép, 1949. május 8. 2.
[291] MNL HML XXXV-11/29. d./2./110. Nemes János lelkész levele a Magyar Függetlenségi Népfront Heves Megyei Elnökségének.
[292] MNL HML XXXV-11/29. d./2./110. Krusniczky Kálmán kisnánai plébános 1949. május 9-i levele.

A választás napján a hivatalos, BM-MTI kommüniké szerint mindenütt 95% közeli részvételi arányok mellett, 95-96%-os Népfront győzelmek születettek.[293] Az Államvédelmi Hatóság szeptemberben készített egyik jelentése sajátos módon igyekszik árnyalni a választási eredmények egysíkú képét. A szervezet különös figyelmet szentel a választói magatartásnak. Az elaborátum ÁVH-kerületi bontásban értékeltette a választási eredményeket és szöveges magyarázatot is fűzött az egyes vármegyék hatóságok által kreált politikai arculatához. A széles körben terjesztett BM-MTI adatoktól az ÁVH által mért értékek átlagosan 5% körüli értékekkel kevesebbek. Ennek az az oka, hogy az előbbi közlemény az urnához járuló Népfront-támogatók arányát adta meg, míg az államvédelmis elemzés az adott választókerület összes választójogosultja közül a voksolás lehetőségével/kötelezettségével nem élőket is hozzáadta a nemmel, illetve érvénytelenül szavazók számához. A Magyar Függetlenségi Népfront Heves vármegyében a publikus eredmények szerint 97,1%-os sikert ért el, amely országos átlag fölöttinek mondható. A vármegye ezzel a 98%-os Népfront győzelmet produkáló Baranya, illetve Tolna, az éppen, hogy jobban teljesítő Vas megye (97,2%) után Nógrád-Hont és Somogy vármegyékkel holtversenyben a Népfront-pártoló élbolyba került. A Miskolci Osztály előbb vázolt ÁVH-s logika mentén összeállított eredményközlése azonban jóval szolidabb sikert diagnosztizált. A hivatal ugyanis 11,6%-al szerényebben, 85,5%-ra mérte a Népfront támogatottságát a vármegyében. Mindez a hivatalos és a szigorúan titkos minősítést kapott eredmények közötti országos szinten tetten érhető legkirívóbb differenciát eredményezte. Így szöges ellentétben a szélesebb terjesztésre szánt választási eredménnyel a vármegye az ÁVH-jelentésben szereplő 85%-os alsó szélsőértéket tudta hozni. A fennmaradt adatokat vizsgálva Heves vármegye azonos ÁVH-kalkulációt kapott a BM-MTI által közzétett választási eredmények szerint is az országos átlagnál szerényebb Népfront sikert elkönyvelő (94,2%) Borsod-Gömör vármegyével, ennél fogva a „reakció befolyása alatt álló" térségek közé került.[294] Természetesen, amikor a publikus és a titkos, belső használatra szánt adatokat összevetjük, ügyelnünk kell arra, hogy a végeredmények egészen más megfontolások mentén születtek. A szigorúan eredmény-kommunikációra, így MDP önigazolására, legitimációjára szánt BM-MTI adatok tekintetében nem bizonyítható, hogy milyen mértékben manipulálták az adatokat. A politikai rendőrség jelentése viszont egészen más célokat szolgált. A szervezetnek az egységfront kerékkötőit kellett detektálni, így a szavazati jogukkal nem élőket, a nem-mel, vagy szándékosan érvénytelenül szavazókat, végül

[293] Jelen vármegyei szintre koncentráló elemzés a Gyarmati György által közölt adatokra épít. Lásd bővebben: Gyarmati, 2015. 1-31. A választási eredményekről bővebben Hubai, 2001.
[294] Gyarmati, 2015. 10.

az ellenállásra bujtogatókat. A számadatok magyarázatául szolgáló szöveges elemzések visszatérő jelleggel indokolták a kedvezőtlenebb politikai légkört a kulákság, a volt horthysta csendőr- és katonatisztek, legitimisták és más politikailag szemben állók csoportok mellett a szerzetesek, apácák, a reakciós püspökségi/érsekségi aulák tagjainak és az ellenséges alsópapság fokozott jelenlétével. Heves vármegye esetében előállt rossz eredmények – mint azt a következőkben idézett, szeptemberi elaborátumból származó sorok is alátámasztják – a Miskolci Osztály értékelése szerint a területen érezhető nagybirtokos és „klerikális" erőtérre vezethető vissza, amely meghatározhatja az operatív munka további irányát is. *„A megye a felszabadulás előtt tipikusan egyházi befolyás alatt állott, amit könnyen meg lehet magyarázni azzal, hogy az egri érsekség birtokai hálózták be az egész megyét. A termőföld 58.5 százaléka papi és nagyúri kezekben volt. A hatvani cukorgyár[on] és az egri dohánygyáron kívül néhány apróbb bánya található még, mint az ipar jelei a megye területén. Bortermő vidék, ahol a papi és kulák befolyás még ma is nagyon érezhető. Elhárítás szempontjából erre lehet leginkább irányt venni, mivel az országnak csak kevés megyéjében volt pl. annyi szabotázs az iskolák államosításával kapcsolatosan és a választás kapcsán.*

Ez a megye érte el egyik legrosszabb eredményt a választásokkor, mert a Népfront csak 85.5% szavazatot kapott.

Említésre méltó még, hogy a megye területét sűrűen lakják volt horthysta kegyeltek, csendőrök és egyéb reakciós elemek."[295]

A kötelező iskolai hitoktatás felszámolása

A hercegprímás félreállításával egyúttal alkalom nyílt a kötelező hitoktatás kérdésének rendezésére. Az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendeletet immáron a kiépülő diktatúra egyik érzékletes jeleként megszegve a hatalom korábbi ígéretét, kimondta, hogy a vallásoktatás az iskolákban nem kötelező. A hittan ezek után fakultatív jelleget kapott, a diákok részvételét az idő teltével egyre terhesebb beiratkozási procedúrához kötötték, a vallástan az órarendben pedig csak a tanítási órák után kaphatott helyet. A rendeletet 1949. szeptember 6-án hirdették ki, így a szülőknek mindössze szeptember 15-ig volt idejük beíratni gyermekeiket.[296] A rövidre szabott határidőket nehezítette az a körülmény, hogy a beiratkozások az iskola épületében zajlottak, ahol jelen voltak az iskolaigazgató, a helyi tanács és a párt képviselői. Ők hol finomabb, hol durvább módszerekkel igyekeztek lebeszélni szándékukról a szülőket.

Az általunk megvizsgált kútfők arra engednek következtetni, hogy – hasonlóan az országos viszonyokhoz – a megyében is az 1950-es esztendőtől kezdve érzékelhető

[295] Uo. 24.
[296] Balogh–Gergely, 2005. 894–895.

komolyabb konfliktus a hitoktatás kérdése körül.[297] Az őszi iskolakezdés előtt a szülőknek június hónap második felében hagytak lehetőséget gyermekiket beíratására, ám számos településen előfordult, hogy erről az iskolák sem a családokat, sem pedig a hitoktatókat nem értesítették. Ligeti József[298] andornaktályai plébános panaszos hangvételű levelében arról írt a helyi iskolaigazgatónak, hogy a jelentkezésről szóló rendeletről az utolsó pillanatban, június 25-én sikerült értesülnie egy apró újságcikkből. *„Egészen véletlenül az utolsó pillanatban már tiszta lehetetlenség volt valamennyi szülőt értesíteni. T. i. a szülők nagyobb része aratási munkára volt elszegődve, közelvi, vagy távoli vidékre és ezért a hittanra vonatkozó rendeletről nem is szerezhettek tudomást."* – vázolta a problémát Ligeti.[299] A titkolózás és az adminisztratív akadályok több helyen felháborodást váltottak ki. A kedélyek lecsillapítására a Heves Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának Oktatási és Népművelési Osztálya szeptember 27-én felsőbb utasításra számos településen[300] pótbeiratkozást rendelt el. Czapik érsek látva a súlyos visszaéléseket körlevélben értesítette az egyházmegye papságát a pótbeiratkozás pontos időpontjáról. A papság a körlevél hatására igyekezett mindenütt a lakosság tudomására hozni a hírt.

A pótbeiratkozásról készült jelentések a klérus szerepét újfent igyekeztek rossz színben feltüntetni és minden – a szülők részéről megnyilvánuló kritikát – az egyház durva agitációjának hatásaként szemléltetni. Nem véletlen, hogy a jelentésekben a legnagyobb hangsúlyt a legkirívóbb esetek kapták. *„Kál községben, ahol már előző este az egyik ember részegen ment az igazgató lakására és ott kiabált és követelte a hittanoktatást, s egész kihívó hangon viselkedett (sic!) fenyegette az igazgatót, hogy meg fogják gyilkolni az igazgatót, ha nem lesz hittanbeíratás. Másnap reggel a szülők tüntetően csoportokba vonultak az iskola elé és az iskola igazgatójától fenyegető hangon követelték a pótbeiratkozást."*[301]

Megyeszerte botrányokat okozott a beiratkozást övező szándékos állami akadályoztatás.[302] Az emberek úgy érezték, az iskolaigazgatók és a tanítók félrevezették őket, s csalódottságuknak a beírások alkalmával adtak hangot. Szemléletes képet ad a helyi

[297] 1949-ben sokaknak sikerült áthidalni a beiratkozás elé gördített akadályokat, az általános iskolába járók 91%-a, a középiskolások 71%-a továbbra sikerrel folyamodott a hittanórákon történő részvételért. Balogh–Gergely, 2005. 953.

[298] Ligeti Józsefet a miskolci uzsorabíróság 1948-ban 2 év letöltendő börtönbüntetésre és 1600 forint pénzbüntetésre ítélte „csépési visszaélés miatt". Miskolci Hírlap 1948. augusztus 10.; ÁBTL 1.2.-5. d. 566.

[299] MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. Dr. Ligeti József levele 1950. október 24.

[300] Boconád, Bükkszenterzsébet, Egercsehi, Ivád, Erdőkövesd, Kerekharaszt, Nagyfüged, Kisköre, Pálosvörösmart, Pétervására, Sirok, Szentdomonkos, Szúcs, Tarnabod, Tarnalelesz, Tarnaszentmária, Tenk, Váraszó, Hatvan

[301] MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. Jelentés az 1949. szeptember 27-i pótbeiratkozásról

[302] Demonstratív felvonulásra került sor a szülők részéről Füzesabonyban, Tiszanánán, Egercsehi és Szúcs bányatelepein.

konfliktusokról a pétervásárai iskolaigazgató által készített hangulatjelentés. Csakúgy mint sok más községben Abavári János plébános előre kiértesítette a családokat a közelgő eseményről, sőt a kisbíróval is ki akarta doboltatni a hírt, ám ezt a községi tanács megakadályozta. A szülők megelőzve az esetleges félreértéseket a pap közreműködésével jó előre elkészítették a beíráshoz szükséges szándéknyilatkozatukat. *„Ezzel persze ők*[303] *sértették meg az Alkotmányban lefektetett vallásszabadságot, mivel másokat erőszakkal befolyásoltak ebben a tekintetben. Ezt bizonyítja az is, hogy a jelentkezés során több szülőt sikerült meggyőzni az ellenkezőjéről és már ott mindjárt visszakérte gyermeke céduláját."* Gecse István iskolaigazgató idézett jelentésében arról azonban szemérmesen hallgatott, hogy neki és társainak milyen érvekkel sikerült eltántorítani a procedúra résztvevőinek egy részét eredeti szándékuktól. Sokat elárul mindazonáltal a korszak viszonyairól, hogy tájékozatlanságukból fakadóan többen üresen vitték be a jelentkezéshez szükséges dokumentumokat, amelyeket Gecse minden habozás nélkül átvett. *„Én persze tőlük az üres lapokat átvettem és megnyugtattam őket, hogy rendben van a dolog, s ők mint aki dolgát legjobban végezte távoztak az iskolából."*[304] Az igazgató, tanácselnök és a párt akciójának köszönhetően a 301 fős tanulói létszámból 138 főt írtak be hittanra.

Akadtak olyan községek is, például Heréd, vagy Lőrinci, amelyek ugyan nem szerepeltek a pótbeíratásra engedélyezettek között, de a szülők nyomására a beírásokat az iskola mégis engedélyezte. A durva adminisztratív lépések és a hittanoktatás mozgásterének[305] szűkülése ellenére Egercsehiben a diákok 95%-át, Erdőkövesden 76%-át, Szúcson 79%-át, Váraszón 86%-át, Nagyfügeden 78%-át íratták be hitoktatásra.[306]

Az 1950-es év számos tanulsággal szolgált a párt számára a hittanoktatás ellen viselt harc frontján. Ebben a témában az MDP Heves Megyei Bizottsága 1951. május 29-én leiratban adott útmutatást az alsóbb szintű pártbizottságoknak. *„A múlt évi tapasztalat azt mutatja, hogy Pártszervezeteink (sic!) és a tömegszervezetek nem végeztek kellő felvilágosító munkát a hittanra való beiratkozás ellen. A meggyőzés és az egyéni agitáció fegyverét egyes helyeken adminisztratív intézkedésekkel, megfélemlítéssel igyekeztek helyettesíteni, ami politikailag káros volt és csak az ellenségnek használt. A felvilágosító munka durva adminisztratív intézkedésekkel való helyettesítése azt eredményezte, hogy az egyházak hittan*

[303] Abavári János és azok a hívek, akik családlátogatások alkalmával keresték fel a szülőket.
[304] MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. Hangulatjelentés 1950. szeptember 27.
[305] A VKM 1950. szeptember 10-én kihirdetetett rendeletének értelmében a hitoktatókat egyéb iskolai nevelőmunkába beosztani nem lehetett. A hitoktató nem vehetett továbbá részt a tantestületi értekezleteken, az iskola épületében csak hitoktatás céljából tartózkodhatott. A vallásórát csak az utolsó óra utánra volt szabad betenni és csak az iskola épületében tarthatták azt meg. A hitoktató más iskolán kívüli foglalkozást diákok számára nem tarthatott. Balogh–Gergely, 2005. 952–953.
[306] MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. Jelentés az 1949. szeptember 27-i pótbeiratkozásról

pótbeíratást követeltek és igen sok szülő beíratta gyermekét hittanra." A korábbi hibák kiküszöbölésére a megyebizottság felszólította a pártbizottságokat, hogy hívják fel az alapszervezetek figyelmét a politikai felvilágosítómunka és az egyéni agitáció fontosságára. A júniustól induló munkába bevonásra kerültek a Dolgozó Ifjúság Szövetsége, az Úttörőszövetség és a népnevelők is.[307] Ezek hatására az 1951/52. tanévben számos intézményben megszűnt a hitoktatás. A pártszervezetek észrevételei alapján ez főként a pedagógusok szívós munkájának köszönhető, akik – a családlátogatások mellett – a hitoktatás ideje alatt különböző kulturális foglalkozásokkal „vonták el a diákokat a klérus befolyása alól". A járásoktól befutott információk alapján ez a munka hozzájárult a félévre elért, tervekhez képest alacsonynak mondható 10%-os lemorzsolódáshoz.[308] Az MDP Heves Megyei Pártbizottsága a kérdést továbbra is kritikusan értékelte. A pártszervezeteket év közben a központi direktívák nem különösebben érdekelték, nem ellenőrizték a pedagógusok munkáját, a pártbizottságok egy része pedig *„még mindig nem gazdája e területnek"*. Az ugyan pozitívumként jelent meg, hogy a nagyobb ipari központokban nincs, vagy csökkenő mértékben tapasztalható a hitoktatás, mégis a települések többségében a felvilágosító munka helyett továbbra is az adminisztratív módszerek jártak az élen.[309]

A nyílt egyházüldözés időszaka (1950-1956)

Révai József 1950. június 1-i beszédének Heves megyei visszhangjai

Az MDP KV 1950. június 1-i ülésén Révai József referált a „klerikális reakció" ellen folyó harc eredményeiről és az eljövendő időszak teendőiről. Révai egyértelművé tette, hogy az osztályharc dinamikájának változásával párhuzamosan a reakciós elemek aknamunkája is felerősödött. A szónok a referátumban az egyházi reakciót az imperialisták 5. hadoszlopának nevezte, amely tevékenységével aláássa a dolgozó nép egységét, munkafegyelmét, a népköztársaság és a párt iránt érzett bizalmát. A korabeli kultúrpolitika legmeghatározóbb alakja szerint a püspöki kar tevékenységével szembefordult a Magyar Népköztársaság békecéljaival és a dolgozó nép óhajaival. A „klerikális reakció" legjelentősebb agitációs elemeit a férfi és női szerzetesrendek soraiban keresték. Révai ezzel megkérdőjelezte a rendek működésének létjogosultságát is. Az „egyházi reakció" elleni harc feladatait négy pontban összegezte.

[307] MNL HML XXXV-17/2./31. MDP Heves Megyei Bizottságának 1951. május 29-i leirata
[308] Élenjárónak tekinthették a Hatvani járás, ahol 26,6%-os lemorzsolódást mértek. A tanévben a Füzesabonyi járás teljesített a leggyengébben, itt mindössze 5%-os lemorzsolódást tapasztaltak.
[309] MNL HML XXXV-11/1./6. d./23. Jegyzőkönyv a Heves Megyei Pártbizottság 1952. május 19-i üléséről

- Leleplezni a klerikális reakciót, a katolikus püspöki kart, mint a béke ellenségét.
- Támogatni és segíteni azokat a néphez hű papokat, akik a püspökökkel szemben támogatják a békét és a népi demokráciát.
- Megfelelő állami önvédelmi rendszabályt is foganatosítani kell a klerikális reakció ellen.
- Fokozni kell a klerikális reakció elleni propagandát a nép között és az egyházi ideológia elleni felvilágosító munkát a pártban.[310]

A megyei pártbizottság két hónappal a KV júniusi ülése előtt vitatta meg az egyházpolitika aktuális kérdéseit, az iratanyag és az ülés jegyzőkönyve sajnos nem lelhető fel, ám a június 10-i tanácskozásra készült jelentésben számos utalás történik az előző előterjesztés tapasztalataira is. Az előterjesztés elkészítéséért felelős szervezetek[311] visszatekintve az utóbbi hónapok munkájára önkritikusan nyilatkoztak a „klerikális reakció" elleni harc helyzetéről. *„Amikor megállapítjuk, hogy az elmúlt két hónap alatt milyen intézkedéseket foganatosítottunk, illetve mit sikerült elérnünk, meg kell állapítani azt is, hogy a klerikális reakció elleni harcot még mindig nem tudtuk az agitáció mindennapi kérdésévé tenni, még mindig nem sikerült tisztázni azt, hogy a klerikális reakció elleni harc, valamint a vallás elleni harc kérdése között lényeges különbség van. Amíg a reakció elleni harc osztályharc kérdés, politikai kérdés, addig a vallás elleni harc ideológiai kérdés."* A fogalomzavar természetesen az intézkedések alkalmával is meglátszott. A Hevesi járás pártbizottsága például a „klerikális reakció" erejének felmérése után született beavatkozás csupán a természettudományos előadások szélesítését vette tervbe. Sokak számára nem volt világos tehát, hogy a vallásos világnézet elsorvasztására irányuló munka több éves kitartó harc, ameddig az „úton-útfélen" tapasztalható klerikális aknamunka *„állandó szívós harcot igényel"*, amelynek a pártvonalon alkalmazható legfőbb módszere a leleplezés.[312]

Révai útmutatásai alapján így újra vizsgálat alá vonták, hogy *„milyen formában támad, s hogy viselkedik a klerikális reakció"* Heves megyében. Az ellenséges gócpontok közül kiemelkedő szerepet tulajdonítottak a „klerikális reakció fellegváraként" emlegetett Egernek. *„Itt van maga az egri érsekség kanonokjaival és főpapjaival, a papnevelde*

[310] Szabó, 2000. 46

[311] A jelentést a Heves megyei tankerületi főigazgató, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének Megyei Titkársága, illetve a Magyar Ifjúság Népi Szövetségének Megyei Titkársága által szolgáltatott anyagok alapján az MDP Heves Megyei Bizottságának Agitációs és Propaganda Osztálya készítette el.

[312] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klerikális reakció munkájáról a megyében a KV. március 31-ei és június 1-jei határozata alapján.

szeminárium, amelynek elég komoly taglétszáma van, a kispapok mintegy 90-95-en vannak és a mellette lévő világi papokkal együtt a létszám kiteszi a 130 főt." A népművelési miniszter interpretációjához igazodva a jelentés is nagy hangsúlyt fektetett a megye területén előforduló szerzetesrendekre. Ebben az esetben Eger, Gyöngyös és Hatvan kaptak nagyobb figyelmet. Az anyag előkészítői nem igazán differenciálták a szerzetesrendek működési területeit és nem kifejezetten foglalkoztak mélyebben a rendek hivatásával sem. A megyei pártbizottság tájékozatlanságának további jele, hogy komoly „klerikális erőként" tekintettek a vidéki plébánosokra és a mellettük szolgálatot teljesítő káplánokra, ám névsoruk, tartózkodási helyük és valós tevékenységük ezekben az időkben még ismeretlen volt számukra.[313]

A jelen értekezés további fejezetében tárgyalásra kerülő úgynevezett „békekampány" tanulságai mellett viszonylag hosszas elemzés készült a köznevelésben, valamint a Magyar Nők Demokratikus Szövetségében, illetve a Magyar Ifjúság Népi Szövetség keretében érvényesülő „klerikális befolyásról". *„Hogy a klerikális reakció mennyire a nyugati imperialisták ötödik hadoszlopa az nagyban megmutatkozik abban, hogy a szabad vallásoktatás leple alatt mindent elkövetnek abba az irányba, hogy az iskolás gyermekek demokratikus nevelését megakadályozzák*." A lelkészkedő papság és a szerzetesek által végzett családlátogatást és ifjúságpasztorációt az iskolaigazgatók előszeretettel tekintették csupán agitációs munkának, amelynek legfőbb célját az iskolai előmenetel akadályozásában ragadták meg. A tankerületi főigazgató észrevételei szerint azokon a helyeken, ahol nem ér el azonnali sikert a győzködés, a „népi demokrácia elleni nyílt gyűlölet" tör felszínre. Mindennek bizonyítására a korabeli sajtó hasábjairól ismert módon a legszínesebb eseteket vonultatták fel. A példák nem nélkülözték a hitoktatók részéről megnyilvánuló állítólagos lelki terrort és testi fenyítést sem. A dokumentum készítői ugyan egyetértettek Révaival a tekintetben, hogy *„a pedagógusok nagy része örömmel áll ki a munkásosztály és a párt céljai mellett és iparkodik a tanulók marxista-leninista nevelését biztosítani"*, mégis számos példát olvashatunk az ellenkezőjére is. Több helyen bizonyítást nyert, hogy a pedagógusok „kétkulacsos" magatartásukkal a valóságban továbbra is életben tartották korábbi, egyházhoz fűződő szorosabb kapcsolataikat. A tanítók még ekkor sem léptek fel erélyesen a diákok vallásossága ellen, továbbá komoly hiányosságként és veszélyfaktorként merült fel egyes pedagógusok kántori tisztsége is. *„Érdekes megfigyelni, hogy vannak pedagógusok, akik a kántori funkcióról nem akarnak lemondani, mert az nekik bizonyos anyagi előnyöket biztosít, ugyanakkor nem értik meg azt, hogy a klérus elleni osztályharcot nem lehet úgy vinni,*

[313] Uo.

különösen falun, ha a kántor a klérussal együttműködve azok szekerét tolja." A probléma kezelésére az előterjesztés a korszakra igencsak jellemző radikális javaslattal állt elő. *„Nem ártana ezeknek a nyugdíját valamilyen formában megvonni, mindaddig, amíg mint kántorok működnek, mert nem lehet egy olyan pedagógusnak a hittan lemorzsolódásért harcolnia, amíg a templomban minden vasárnap énekel."* A hatóságok mindazonáltal úgy ítélték meg, hogy mivel az egyház a hittanoktatás lehetőségével és a lelkiismereti szabadsággal alaposan visszaél *„nincs semmi szükség arra, hogy a papok az iskolában tanítsanak, egyetlen hittanórán lerombolják mindazt az eredményt, amit a nevelők egy hét alatt építettek a demokratikus nevelésükkel"*. További ötletként merült fel, hogy amelyik községben a szolgálatot teljesítő lelkész nem írta alá a békeívet, vagy a demokrácia ellen izgat, ott ne engedélyezzék az általános iskolai hittant. Ezt az akciót a tankerület alulról szerveződő folyamatként képzelte el, amelyet megelőzött volna a szülők körében lefolytatott szívós felvilágosító munka is.[314]

A jelentés az MNDSZ és a MINSZ munkájában tapasztalható visszaesés legfőbb okozójaként a „klerikális reakció" és a kulákság szövetségéből fakadó aknamunkát látta. A Gyöngyöspatán működő bázisközösség tagjai 7-8 fős imaesteket tartottak, amelyek legtöbb esetben ismert kulákok házainál kerültek megszervezésre, s igyekeztek fiatalokat is bevonni. A klérus legtöbbször a vallásos asszonyok „hiszékenységét" használta ki, akiket könnyen a maga céljaira tudott fordítani, a jelentéstevők szerint így következhetett be, hogy Tófaluban és Makláron a június 4-i gyermeknapot nem tartották meg, mert arra a napra községi búcsút rendeztek.[315]

A következetes tehát a kampányszerűséget mellőző, a többi központi kérdéstől nem elszigetelt módon, azokkal párhuzamosan működő „egyházellenes harc" szellemében fogalmazódtak meg a jövő teendői.

- A járási, városi és községi pártbizottságoknak – hasonlóan a megyebizottsághoz – ki kellett értékelniük Révai beszédét. Az értékeléseknek mindenütt tisztázniuk kellett a vallás és a „klerikális reakció" elleni harc különbségeit. Előbbi esetében a természettudományos módszerek vezethetnek diadalra, amíg utóbbi ellen a mindennapos szívós közdelem volt az elvárás. A felvilágosítómunka kiszélesítésével nyilvánosságot kellett hogy kapjon a klérus és a kulákság kapcsolata, valamint a békeívek aláírásának elszabotálása. A népnevelők mindennapi feladataik kapcsán (üzemi termelékenység emelése,

[314] Uo.
[315] Uo.

bércsalások leleplezése, falun az aratással és a csépléssel összefüggő munkák előre vitele) fontosnak bizonyult, hogy a reakció elleni harc ne vonja el e kérdések élét, hanem ezekkel együtt fejtse ki hatását.

- A népnevelőknek, mint az agitáció lokális vezéregyéniségeinek behatóan ismernie kellett a KV iránymutatásait. Éppen ezért a cséplés, aratás és begyűjtés körüli propagandával párhuzamosan konkretizálni kellett a „reakció" elleni harc feladatait. A propagandamunka során két súlyponti kérdés merült fel: a „klerikális reakció" párton belüli befolyásának megsemmisítése és a parasztság körében történő visszaszorítása. Kiemelt figyelemmel kellett kísérni a munkásság „ideológiai szempontból elmaradottabb" képviselőit valamint az asszonyok és a fiatalok felvilágosítását szigorúan kerülve a vallásellenes provokációt.
- A Tankerületi Főigazgatóságnak együttműködve a pedagógus szakszervezetekkel még az új tanév előtt (szeptember 1-ig) helyi akciók keretében kellett lelepleznie az „antidemokratikus" magatartást tanúsító, illetve a békeív aláírását megtagadó egyházi személyeket. Az előterjesztés szövegezésében szereplő, hitoktatást korlátozó intézkedések retorikája azonban finomodott. Az új tanévben az „ellenséges" papok hitoktatástól való eltiltása helyett a határozati javaslat „a dolgozók kérelmére történő kiközösítését" indítványozta.
- A hitoktatás kérdése – az ötvenes évek második felében is érzékelhető módon – sok gondot okozott a párttagság körében. Az előterjesztés a nyár feladatai között tartotta számon annak felmérését, hogy hány pártfunkcionárius, alapszervezeti, pártvezetőségi személy íratta be gyermekét hittanra. Őket augusztus 1-ig személyes elbeszélgetéssel kellett rábírni, hogy az őszi félévben már ne írassa be gyermekét hitoktatása, hiszen *„a vallás a párton belül nem magánügy"*.
- Végül – Révai referátumához hasonlatosan – az „ellenséges" egyházi személyek mellett „folyamatosan és fokozott" mértékben vált szükségessé foglalkozni *„azokkal a papokkal, akik már eddig is kiálltak, tanúbizonyságot tettek a népi demokrácia mellett"*. Őket fel kellett használni a békeív aláírását

elmulasztók megbélyegzésére és a *„parazita életet élő, háborús propagandát terjesztő szerzetesek”* kipellengérezésére.[316]

Révai szónoklata természetesen nem maradt visszacsatolás nélkül a lakosság részéről sem. A járási és települési titkárok és agitprop felelősök buzgón regisztrálták a helyi társadalomból érkező véleményeket, amelyek lenyomatait számos hangulatjelentés őrzi. A hatvani járásban például a megfigyelők értékelése szerint a következő tendenciák érvényesültek. *„Révai elvtárs beszéde főleg a községekben talált nagyobb visszhangra, a Szabad Nép számait mindenütt elkapkodták, a papok mindenütt megvették a Szabad Népet. Utána esti miséket „hívtak össze”, pl. Zagyvaszántón, Nagykökényesen a pap híveivel bezárt ajtók mögött misézett. Különböző rémhírek is megjelentek pl. Horton: a papokat el fogják égetni a krematóriumban.”*[317] Az előzőekben idézett, komoly érdeklődést sugárzó beszámolónak némiképpen ellentmond a Stork Károly járási agitprop felelős és Zeke Sándor járási titkárhelyettes témában készült elemzése. Szerintük a KV határozataival inkább az üzemekben foglalkoztak. Ugyan a községekben is beszéltek a fejleményekről, de az ellenőrzések során kiderült, hogy akadt olyan település, ahol még a népnevelők sem ismerték a direktívát. Ecséd községben a megkérdezett nyolc népnevelőből például egy sem kapott megfelelő tájékoztatást. Az ilyen jellegű hiányosságokat azonnali beavatkozásokkal próbálták orvosolni. Illeszkedve az előzőekben részletezett feladatokhoz, a járás területén gyors ütemben kerültek megszervezésre a települési röpgyűlések, ahol felkészült instruktorok segítettek eligazodni az irányelvek között és a jövőt illető feladatok sokaságában. A népnevelők mindenkivel számára világossá tették, hogy az egyház „a béke ellensége lett” és ezáltal az „imperialisták csatlósa”.[318]

Az 1950-es esztendőből több Révai József beszéde előtt keletkezett, a Központi Vezetőség számára készült jelentés őrzi a Heves megyében (is) fokozódó terror nyomait. A központi intézkedések és a helyi események azt jelzik, hogy a párt belső harcainak lecsillapodását és a Rajk-pert követően Rákosi Mátyás figyelme újra az egyházak, különös tekintettel a katolikusok irányába fordult. A különböző pártszervek anyagiból azonban az is kiderül, hogy Heves megyében az egyházi iskolák, a Mindszenty-kérdés és a hitoktatás kielégítő rendezése után elhanyagolta az egyházak és a „klerikális reakció” problémáját. Az „éberség hiánya miatt” fordulhatott elő, hogy a kényszerkollektivizálás ugyan jól haladt Eger környékén, ám a szövetkezetben és a vállalatoknál mégis felüthette a fejét a „fekete reakció”.

[316] Uo.
[317] MNL HML XXXV-11/24. d./2./75. Rendes havi hangulatjelentés. 1950. június 11.
[318] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés Révai József elvtárs KV ülésen elhangzott beszédével kapcsolatosan.

A városi pártbizottság úgy érzékelte, hogy a 75. sz. népbolt személyzetét az egyház befolyása alatt álló egyén szervezte, aki az alkalmazottak sorai közé az Érsekudvarban illegálisan működő Iparosok és Kereskedők Mária Kongregációjának tagjait „ültette". Ez a fajta a tömegszervezeteknél is felütötte a fejét. A szervezetekben felbukkanó vezéregyéniségek a pártszervezetek információi alapján a titkos kongregáció taglétszámának bővítésére törekedtek az üzem falai között, de a pártállami irányítás alatt működő szervezetekben is. A városban köztiszteletnek örvendő munkások, kulturális és közéleti személyek, illetve köztisztviselők vallásos meggyőződésük miatt kerültek a pártállam célkeresztjébe. A helyi funkcionáriusok nem sokáig tétlenkedtek, az ifjúsági vezetőkkel együttműködve beépített embereket ültettek a Mária Kongregáció tagságába. Ők naprakész információkkal szolgáltak annak működéséről. A befutott adatok alapján úgy ítélték meg, hogy a kongregáció erőteljes tagtoborzásba kezdett, ennek megvalósítására pedig külön (szervezési, kulturális, ifjúsági, azon belül leány és fiú) szakosztályokat hozott létre. A pártbizottság a szigorúbb ellenőrizhetőség érdekében szakosztályonként kettő-kettő, egymás valódi megbízatásáról információval nem rendelkező egyént épített be. Rövidtávú tervként merült fel, hogy az állami vállalatoknál, üzemeknél, hivataloknál dolgozó tagság névsorát beszerzik, majd a legaktívabb tagokat leépítik, elbocsájtják.[319] Az Iparosok és Kereskedők Márai Kongregációjának 1945 utáni szervezésében Hetényi Adorján lelkipásztor, hitoktató minden őt ért rágalom ellenére igen áldozatos szerepet vállalt. 1948. december 19-én az MDP szócsövének számító Igazság című lapban gyalázkodó cikk jelent meg Hetényiről, mert nem írta alá a Mindszenty leváltását követelő, a városban működő kongregáció vezetők által jegyzett kiáltványt.[320] A lejáró cikkben megfogalmazott vádak, „fasiszta szervezkedés" miatt előbb az iparostanoncok hitoktatásával kellett felhagynia az I. sz. iskolában, majd a II. sz. iskolából is távoznia kellett Heves vármegye tanfelügyelőjének utasítására.[321] Czapik érsek lakonikus levelében mindössze annyit válaszolt Horváth Miklós tanfelügyelőnek, hogy „bár távol áll tőle, hogy a Hetényit nyilvánosan leleplező cikket bizonyítottnak és valónak vegye" mégis eltekint a hitoktatói kinevezéstől.[322] A kényszerintézkedések ellenére a Mária Kongregáció vezetője továbbra is Hetényi maradt, Czapik érsek pedig az érseki palotában nyújtott a kongregációnak menedéket, egészen 1951-ig, amikor a vezetőnek állami nyomásra távoznia kellett az érseki székhelyről.[323]

[319] MNL HML XXXV-11/24. d./2./76. Hangulatjelentés. 1950. január 13.
[320] Bujdosné, 1990-1991. 252.; Szecskó, 1992. 95.
[321] MNL HML XXXV-11/24. d./2./109. Dr. Horváth Miklós vármegyei tanfelügyelő 1949. április 5-i levele.
[322] MNL HML XXXV-11/24. d./2./109. Czapik Gyula egri érsek 1949. április 9-i levele.
[323] Szecskó, 1992. 95.

Az előzőekben vázolt adminisztratív intézkedések jól példázzák a korszak miliőjét. Minden korlát dacára az MDP Heves Megyei Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztályának 1950. március 3-i értekezletén Horváth Nándor[324] agitprop titkár értékelve a március 1-től július 1-ig elkészített munkatervet, kihangsúlyozta, hogy a klérus és a „reakció" elleni fellépés nem kapott komolyabb hangsúlyt Heves megyében. Horváth szerint elbízták magukat, s nem használták ki komolyabban az elmúlt évek eredményeiből származó előnyöket. *„Ma a klérus tevékenyen dolgozik, hol legálisan, hol illegálisan az orrunk előtt. Ezt bizonyítják a farsangi néma megmozdulások, febr. 20-21-i tömeges templomlátogatások Egerben, Gyöngyösön és Hatvanban ahol 2-3 ezer fő ünnepelt."* – példálózott Horváth. A további hozzászólásokból az is kiderül, hogy a tétlenség következtében az ifjúság körében végzett pasztorális tevékenység, illetve a „házi agitáció" is zavartalanul folyhatott. A Központi Agitációs és Propaganda Osztály részéről jelenlévő Pesti Sándor úgy ítélte meg, hogy a megbízottak keveset jártak az utóbbi időben terepre, továbbá alapvető zavar élt a fejekben a különböző szervezetek közötti munkamegosztásról. *„Az Agit. Porp. Osztálynak nem nyomozónak kell lenni, hanem agitációs munkával visszaverni a klérus támadását, a nyomozás az ÁVÓ (sic!) dolga."* Mindebből arra lehet következtetni, hogy a propagandisták gyakorta túllépheték a hatáskörüket és durva adminisztratív módszereket alkalmaztak, amelyek kontraproduktív hatást váltottak ki.[325] A munkaterv vitáját követően pótlólag bekerült az időszak teendői közé a klerikális reakció elleni fellépés kérdése. A tervezet vonatkozó része kiemelte az egyéni agitáció és a tömegnevelés feladatait, a sajtó hathatósabb kihasználásának jelentőségét. Utóbbi a gyakorlatban az ellenséges egyházi személyek leleplezését jelentette. A hiátus pótlására március 19-ig a megyei titkárságnak részletes ütemtervet kellett készítenie a területért felelős kádernek.[326]

A „klerikális reakció iskolákban végzett munkája" – a szerzetesrendek tevékenysége mellett, s azzal összefonódva – meghatározó kérdésnek számított. Számos településen folyt ekkoriban ifjúságszervező tevékenység. A mindennapokat körüllengő félelem ellenére a ciszterekneknek köszönhetően Egert, a ferenceseknek is köszönhetően Gyöngyöst és Hatvant kifejezetten mély hitélet jellemezte, nem beszélve egy-egy karizmatikus községi plébános szervezőmunkájáról. Az MDP 1950-ben a megyeszékhelyen Hölvényi György Olaf ciszterci

[324] Horváth Nándor (1927-?) 1953-1955 között az MDP Egri Városi Bizottságának első titkára, majd 1956. novemberétől egészen 1957 májusáig az MSZMP Egri Bizottságának első titkára. https://www.paap.hu/ords/f?p=2013:3:1369944597006::3::P3_PERSON_ID:64030 (Letöltve: 2021. március 11.)

[325] MNL HML XXXV-11/23. d./2./59. Az MDP Heves Megyei Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztályának 1950. március 3-i osztályértekezletének jegyzőkönyve.

[326] MNL HML XXXV-11/23. d./2./60. Az MDP Heves Megyei Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztály 1950. március 1-től július 1-ig terjedő munkaterve.

szerzetest tekintette az illegális iskolai szervezkedés egyik vezéregyéniségének. Hölvényi az 1948/1949-es tanévben az államosított Szent Bernát Ciszterci Gimnázium, ekkor már Gárdonyi Géza nevét viselő, majd 1949 szeptemberétől a Dobó István Gimnáziumba áttelepített gimnáziumnak volt a hittanára. A szerzetesek ekkor már nem taníthattak, csupán hitoktatói státuszt tölthettek be, ezt is kizárólag állami engedéllyel.[327] Az MDP KV Szervezési Osztálya felé megküldött egyik jelentésben a következőkben idézett jellemzést kapta. *„Hölvényi Olaf /ciszter tanár/ (sic!) hitoktató a pedagógiai gimnázium diákságát mételyezi, aminek az az eredménye, hogy Sztálin és Rákosi képeket le vannak szaggatva és köpködve. Két táborra szakítja az iskola diákságát. Az egyik órán, amikor az egyik diák azt mondotta, hogy a kereszténység utópia és nem lehet a gyakorlatban átvinni. Hölvényi Olaf a következőket mondotta: „Köszönöm az értékes hozzászólást, de a keresztények nem büntették meg az árulókat, míg a kommunisták megbüntették."*[328] Egészen abszurd, hogy az MDP hangulatjelentései Hölvényi szervezkedésének tulajdonították, hogy a Dobó Gimnázium IV. osztályos diákjai március 15-én mozgalmi indulók helyett „slágereket" énekeltek a felvonuláson.[329] Simon Sándor[330], a Heves Megyei Tankerületi Főigazgatóság főigazgatója a megyeszékhelyen érvényesülő „vallásos befolyás" alátámasztására számos példát hozott. Csáki Vilmosnak, az egri II. számú Általános Iskola hitoktatójának „bűne" mindössze annyi volt, hogy olyan bibliai részleteket idézett, amelyeket az iskola lojálisabb oktatói kifogásolhatónak találtak. A Jelenések könyvéből származó *„Az égi asszony és a sárkány"* történetét hozta példaként. Az igazgató által az esetről felvett jegyzőkönyv szerint a bibliai rész vitathatatlanul alkalmasnak bizonyult arra, hogy *„félreérthetetlenül a Szovjetunióra és a kommunistákra vonatkoztattak a tanulók"*. Az ügy vizsgálata után a hitoktató engedélyét a tankerületi főigazgató bevonta. Egy Felnémeten hitoktató angolkisasszony, aki főleg leány tanulókat „igyekezett maga köré vonni", 1950. március 16-án hat leányt hívott el a rend Eger, Kossuth Lajos utca 8. szám alatt található zárdájának épületébe. A tankerület arra hivatkozva, hogy a gyermekeket a hosszú úton akár közúti szerencsétlenség is érheti, bevonta a jelentés által meg nem nevezett nővér engedélyét. A Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) Egri járási titkárnője a történtek kapcsán ellátogatott a szóban forgó családokhoz,

[327] Búcsúzunk Hölvényi tanár úrtól. In: Egri Fekete/Fehér. 19. évf. (2012) 65. sz. 16.
[328] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés az MDP KV Szervezési Osztályának. 1950. március 9.
[329] MNL HML XXXV-11/24. d./2./77. Hangulat- és információs jelentés az 1950. március 16-tól április 14-ig terjedő időszakra.
[330] Simon Sándor 1950. június 19-e és 1950. október 10-ig a Heves Megyei VB Oktatási és Népművelési osztály vezetője volt. Kozma, 2011. 294.

akiket felvilágosított a vallásos nézetek helytelenségéről.[331] Az 1852-től angolkisasszonyok fenntartásban működő tanítóképző, leánygimnázium, kereskedelmi középiskola és általános iskola szellemisége az államosítást követően is tovább élt a városban. Az ifjúság körében végzett „egyházi hálózatépítést" az MDP információi szerint Spányi Kornélia és Traply Ágnes növedékek végezték. Egy 1950 januárjában keletkezett hangulatjelentés azt állapította meg, hogy a lányok jó tanulók voltak, „képességeiket a diákszövetség munkájának destruálására használják fel", éppen ezért a párt leleplezte tevékenységüketa diákság előtt.[332] A tanfelügyelők nem kizárólag az oktatók és diákok mindennapjait követték szemmel, hanem a népszerűbb papok „ügyeit" is igyekezett feltárni. Császti Gyula,[333] Eger-lajosvárosi plébános, sógora, dr. Tóth Sándor ügyészként dolgozott. Császtiról azt feltételezték, mindent megtesz annak érdekében, hogy – a hatóságok szerint „erősen reakciós" – Eger-Kisboldogasszony plébánián szolgáló Verrasztó Józsefet pozícionálja. Simon Sándor főigazgató Császti plébános „mesterkedései" ellen javaslatot is megfogalmazott. „*Császtinak 6 szobás lakása van, amelyben csak 3-an (sic!) laknak, Két szoba teljesen üres és különbejáratú (sic!), amelyben jólenne (sic!) egy rendőrbajtársat betelepíteni. Ezáltal népi demokráciánk mellett végzett aknamunkáját meg lehetne akadályozni és figyelemmel lehetne kísérni."*[334]

Az MDP az ifjúságszervezés más formáit is dokumentálta és korlátozta. 1950-ben a húsvét előtt szokásos lelkigyakorlattal egy időben, az 1949-től Egerben működő Egri Pedagógiai Főiskola[335] hallgatói március 26-án nagyszabású kirándulásra vitték az általános iskolás gyermekeket. A középiskolás fiúkat március 23-25-ig tartó három napos lelkigyakorlat várta az egri ciszterci templomban. Az állampárt ekkor is a Pedagógiai Főiskola felhasználásával szerzett magának „versenyelőnyt", hiszen az intézmény hallgatóit a középiskolás diákok „elvonására" tervezett természettudományos és irodalmi ankét

[331] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klerikális reakció aknamunkájáról és az ellene tett intézkedésekről. 1950. március 22.
[332] MNL HML XXXV-11/24. d./2./76. Hangulatjelentés. 1950. január 13.
[333] Császti Gyulát (1896-1984) 1928-ban szentelték pappá, 1936-tól szolgált az Eger-lajosvárosi plébánián mint kihelyezett hitoktató, 1942-től plébános ugyanott, 1944-től érseki tanácsos, 1958-tól Gyöngyös-Alsóvárosban plébános, 1959-től patai főesperes. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 40.
[333] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klerikális reakció aknamunkájáról és az ellene tett intézkedésekről. 1950. március 22.
[334] Uo.
[335] Az Egri Pedagógiai Főiskola 1948. június 1-jén került megalapításra Debrecenben, majd 1949. október 8-án Egerben kezdte meg és folytatta működését. A felsőoktatási intézményekről szóló 1962. évi 22 sz. tvr. értelmében az elnevezése Egri Tanárképző Főiskola névre változott. Az Egri Tanárképző Főiskola elnevezéséről szóló 1969. évi 35. sz. tvr. alapján Ho Si Minh, a főiskolákról szóló 1048/1990. (III. 21.) MT határozat alapján Eszterházy Károly nevét vette fel. Az Eszterházy Károly Főiskola Alapító Okirata. 2009. 2.

megszervezésére instruálták.[336] Nem véletlen, hogy a főiskolán uralkodó ekkori légkör miatt Hölvényi utólag az ideológiai átállás egyik eszközeként értékelte az intézmény működését.[337]

Egy dátum nélkül fennmaradt, *„Jelentés a klérus támadásáról Heves megyéből”* címet viselő dokumentum az előzőekben idézettekkel szemben részletesebb képet festett arról, hogy miképpen értékelték akkoriban a párthoz köthető szervezetek a katolikus egyház helyzetét és a „klerikális reakció” tevékenységét. Az elemzés feltételezhetően a járások részéről beérkezett információkból állhatott össze. Az anyag érdekes, hiszen az Állami Egyházügyi Hivatal vidéki megbízottainak megjelenése előtti időkről kaphatunk megyei szintű ábrázolást a helységekben működő hitátadási stratégiákról, egyes rendszerkritikus egyházi megjegyzésekről és az egyházkorlátozás módszereiről.

Az agrár arculatú megyében és a kollektivizálási hullám kellős közepén erőteljesen terjesztették azt a pártállami teóriát, miszerint az egyház konfliktust gerjeszt a parasztság és a munkásság között. Erre szolgálnak bizonyítékul – legalábbis a jelentést készítői szerint – az Egerben, Gyöngyösön, Hevesen, Verpeléten, Tarnaszentmárián, Feldebrőn, Aldebrőn és Kömlőn terjesztett „Búzakereszt” elnevezésű röplapok. A vallásos tartalmú brosúrák erősen kihangsúlyozták, hogy a „parasztság többségben van a munkásosztállyal szemben”. A szövegek tartalma alkalmasnak mutatkozott arra, hogy a parasztságot a kuláksághoz mellé állítsa. Az egyházpolitika frázisait igyekezetek alátámasztani a verpeléti templom szószékéről elhangzott következő mondat: *„Isten teremtménye minden ember és egyformán szeretni kell mindenkit, függetlenül attól, hogy mekkora földje”.* A parasztság körében végzett bomlasztó magatartással vádolták mások mellett Verrasztó József egri plébánost, akinek hozzávetőlegesen 150-180 hívő állt a „befolyása alatt”. Verrasztó kritikus hangnemben nyilatkozott a beszolgáltatásokról, amely egybecsengett a „Búzakereszt” röpirat által terjesztett gondolatokkal.[338] Az államvédelem értesülései szerint a „Búzakereszt” és a „Történelmi naptár” kiadványok Rómából érkeztek és közkézen forogtak. A dokumentumok *„jóslásokkal foglalkoznak, mely szerint a kommunizmus 1953-ban megdől”*.[339]

A hitbuzgalmi egyesületek ébren tartása inkább a városokat jellemezte. Ez a fajta védekező mechanizmus már a negyvenes évek második felében megindult a katolikus egyház részéről. 1945/1946-ban több rendelet született az egyházhoz köthető – az MKP-nak különösen fájó módon sok munkás és paraszt fiatalt is magában tömörítő – egyesületek

[336] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klerikális reakció munkájáról és az ellene tett intézkedésekről. 1950. március 25.; MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klerikális reakció aknamunkájáról és az ellene tett intézkedésekről. 1950. március 22.
[337] Oláh, 1999. 3.
[338] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klérus támadásáról Heves megyéből.
[339] ÁBTL 3.1.9. V-55248 9.

feloszlatásáról.[340] Ettől kezdve a katolikus egyház azon dolgozott, hogy az elveszett társadalmi szervezeteit valamilyen formában pótolni tudja. Elsődlegesen a különböző hitbuzgalmi csoportok, fiatalkorúak és felnőttek számára tartott vallásos témájú összejövetelek kerültek a párt látóterébe. Ide sorolta a dokumentum azokat az összejöveteleket, asztaltársaságokat is, ahová meghívást kapott a helyi plébános, vagy lelkész. Komolyabb hangsúlyt kaptak az ilyen jellegű csoportosulások például Egerben, Gyöngyösön és Hatvanban.

A hatóságokat irritálta az egyház iskolákkal és pedagógusokkal kiépített együttműködése, amelyet az oktatási intézmények államosítása és a felügyelt mozgástér sem tudott megtörni. Az anyag előkészítői úgy ítélték meg, hogy „párt aranykészletének" aposztrofált ifjúság körében kétféle metódus érvényesült: a „megfélemlítés" és a „bizalmi viszony kialakítása". *„A megfélemlítés eszközeként használják, hogy a gyóntatószékben az ifjúságot nyilvántartják."* A feljegyzésekben szerepelt a gyónást végző fiatal neve, címe, e mellett rögzítésre kerültek a jövőt illető tervek, érdeklődési kör (Olvas-e egyházi, illetve politikai sajtót?). Olyan szenzitív kérdések is előkerültek, hogy gátolja-e valaki a hittanoktatásban, vagy, hogy volt-e „nemi érintkezése az iskolában vagy kollégiumban". Az egri ciszterci rendházban ezenfelül „illegális összejöveteleket" tartottak, ahol bizonyos tanulókat arra instruáltak, hogy dezorganizálják az úttörőmozgalmat és a diákszövetséget, negligálják az állami ünnepségeket, tépjék le a dekorációt. Hasonló tevékenységgel vádolta a jelentés az Egerben, Hevesen, Gyöngyösön és Kálban aktívabb női szerzetesrendeket is.

A „vallásos világnézet" elleni harc céljait szolgáló, állam által favorizált természettudományos ismeretterjesztés megjelenésével nyilvánvalóan az egyháznak is tartania kellett a lépést. A hittanórákat ezért az Új Ember és A Szív egyházi sajtóorgánumok természettudományos rovatainak ismertetésével színesítették. A közösségi élet élénkítése szintén az erőltetett állami társadalomszervezéssel szemben szolgált eszközként és a ministránscsoportok életben tartása nyújtott erre legális csatornát.

Az iskolai nevelés motorjának számító pedagógusok körében kialakult egyházi kapcsolatok külön tematikai elemként jelentek meg az összefoglalóban. A komoly katolikus hagyományokkal rendelkező Egerben – minden központi akarat ellenére – ekkor még élénken éltek a tanárok és egyházi személyek közötti társadalmi kapcsolatok. A pártállami szervek igyekeztek leleplezni a klérus oktatási intézményekbe „beépített embereit". Előfordult, hogy

[340] 1946 júliusában például több rendeletben oszlatták fel a Magyar Cserkészszövetséget, a Keresztényszocialista Egyesületek Országos Szövetségét, a KALOT, a KALÁSZ, a Katolikus Legényegyletek helyi csoportját és egyéb katolikus egyesületeket, többek között az egyetemeken jelentős szerepet játszó Foederatio Emericanát, a Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Szövetségét.

olyan pedagógusok is ebbe a sorba kerültek, akiket eredetileg az új világnézeti irány garantálása miatt juthattak egy-egy intézmény élére.[341] Csanád Vilmos magyar-latin-görög nyelv és irodalom szakos tanár 1948-ban került az államosított Gárdonyi Géza Gimnázium élére. Ő gyakorolta az igazgatói jogkört amikor 1949-ben a Gárdonyi beolvadt Dobó István Gimnáziumba.[342] Csanádnak, aki 1945-től szakszervezeti, 1948-tól pedig párttagsággal is rendelkezett az ideológiai átállást kellett volna biztosítania a korábban szerzetesi fenntartásban működő intézményben.[343] A pártbizottság információi szerint az igazgató lakása Hölvényi Olaf irányításával olyan összejövetelek színhelye volt, ahol vallásos érzületű tanárok fordultak meg. A csoport tagjaként azonosították Lénárt Jánost[344] az Állami Kereskedelmi Középiskola igazgatója, Vámos Nándort az Állami Pedagógiai Gimnázium igazgatója, Szabó Endrét, Jávori József és Juhász József tanítókat. Ők elvárták a tanulóktól, hogy a hittanra jelentkezett gyermekek pontosan járjanak az oktatásra ezzel is akadályozva a lemorzsolódást.[345]

A párttagság és pártfunkcionáriusok között terjengő félreértések, vagy az MDP irányelveinek figyelmen kívül hagyásából fakadó hibák szintén az egyház „javát szolgálták". Ugyan számos alkalommal tudtára adták a párttagoknak és funkcionáriusoknak, hogy a párton belül a vallás és a hittanbeíratás nem magánügy, mégis akadtak olyanok, akik az intelmeket felülbírálták. Verpeléten például a párttitkár részt vett a körmenetben, Hevesen pedig a párttitkár felesége íratta be gyermekét hitoktatásra. „*Ezt ki is használták úgy, hogy íme, a kommunisták is érzik, hogy változik a helyzet és ezért vesznek részt vallásos megmozdulásokon".*[346]

A lehetőségek szűkülésével a késő estéken, titkon megtartott családlátogatások jelentettek további alternatívát a hitátadásra. A stratégia természetesen gyanakvásra adott okot, úgy gondolták, az ártatlan találkozók során a „népi demokrácia ellen uszítanak, szervezkednek". A hatóságok és a propagandisták úgy magyarázták a titkos összejöveteleket, mintha szervezőik ezzel akarták volna demonstrálni a munkások előtt a vallásüldözés tényét.

Az anyag a „klerikális reakció" tevékenységének legjellemzőbb módszereinek bemutatását követően kiemelte az aktivitás szempontjából gócpontoknak számító „klerikális központokat". A beérkezett járási információk alapján az elemzés előkészítői mindössze az

[341] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klérus támadásáról Heves megyéből.
[342] Nyirkos, 2013. 60.
[343] ÁBTL 3.1.9. V-55248 11.
[344] Dr. Lenárt János 1946 áprilisától töltötte be az igazgatói pozíciót a római katolikus kereskedelmi (fiú) középiskolában, majd az államosítást követően az állami kereskedelmi középiskolában. http://ekszi.hu/index.php/a-joomla-attekintese/tortenetcikk (Letöltve: 2020.08.12.)
[345] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klérus támadásáról Heves megyéből.
[346] Uo.

„ellenséges tevékenység” erőssége és a „vallásos befolyás” alapján differenciáltak. Nem foglalkoztak az ötvenes évek második felében illetve a hatvanas években már jellemző tájékozódási pontként szolgáló, a plébániák anyagi helyzete, vagy a hívek száma, a település egyéb adottságai alapján történő kategorizálással. A kifinomultabb megfontolásokon alapuló gondolkodásmódot a megfelelő adatgyűjtések, az Állami Egyházügyi Hivatal 1951-es létrejötte és nem utolsó sorban az egyházpolitika változásai hozták magukkal. Mindez természetesen nagyban összefüggött az addigra kialakult, állam által támogatott megbízható papi réteg előmenetelének központi befolyásolásával. A csoportot a pártállam az egyházi autonómia erős korlátozásával, jobb helyekre, de akár magas egyházi pozícióba is juttathatta. Ugyanígy az együttműködést megtagadó, vagy éppen nem kívánatos személyeket a kevésbé frekventált, rossz közlekedési adottságokkal bíró településekre száműzhették.[347]

1950-ben – a tanácsoktól, a párt- és tömegszervezetektől begyűjtött adatok alapján – a propagandáért felelős káderek két dimenzióban gondolkodtak: az „ellenállás erőssége”, a „vallásos befolyás” nagysága szerint elsődleges és másodlagos súlyponti helyeket különböztettek meg. Kiemelt figyelmet kaptak a megye akkori városai: Eger, Gyöngyös, és Hatvan. Az „egyházi reakció” tevékenysége szempontjából súlypontként szerepeltek az elemzésben Heves, Pétervására, Verpelét, Feldebrő, Aldebrő, Tófalu, Kál, Tarnazsadány, Tarnabod, Boconád, Hort, Karácsond, Domoszló, Gyöngyösoroszi, Erdőtelek. Másodlagos súlyponti helyként tüntették fel Vámosgyörköt, Ecsédet, Gyöngyöstarjánt, Adácsot, Ludast, Bodonyt, Váraszót, Sirokot, Bátort, Kerecsendet, Erket, Tarnaörsöt, Egerszalókot, Egerbaktát és Kompoltot. Hibaként került említésre, hogy a felsorolt településeken éberség hiányában csupán az „ellenséges” tevékenység eredményeivel szembesülve fordultak ellentámadásba.[348]

[347] Ilyen típusú elemzési módokkal találkozhatunk például Borai Emil Heves megyei egyházügyi főelőadó (ÁEH megbízott) összefoglalóiban. Lád például MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése., MNL OL XIX-A-21-d/0032-16/1965. Heves megye egyházainak és szektáinak helyzetéről.
[348] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klérus támadásáról Heves megyéből.

5. térkép: Heves megye elsődleges*[349] *és másodlagos "súlyponti helyei"
(Saját szerkesztés az MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klérus támadásáról Heves megyéből jelezetű levéltári forrás alapján)

Az iskolák „megtisztításának" fontosságát jelzi, hogy 1950 februárjában megindult a diákszövetségek útján a beavatkozás a tanulók „világnézeti átállását" zavaró tényezők kiiktatására. A diákszövetségi tagnyilvántartások lezárásakor *„azokat a diákokat, akik a klerikális reakció hatása alatt álltak, kulákok és nyugatosok gyermekei"* a diákszövetségből kizárták. Nyílt támadásnak voltak kitéve a már említett Spányi Kornélia és Traply Ágnes növendékeken kívül a pedagógiai fiúgimnázium diákjai közül többen.[350] Márciusban már arról informálta az egri pártbizottság a megyei bizottságot, hogy a klérus iskolákba beépített embereit ismerik, eltávolításuk folyamatban van.[351]

Annyi egészen biztos, hogy az MDP megyei szervezete mellett a politikai rendőrség sem sokáig tétlenkedett a papok és középiskolai tanárok részvételével kialakult „klerikális klikk" felszámolásában. Az ÁVH a Dobó István Gimnáziumban, az Állami Pedagógiai Gimnáziumban, az 1950-ben államosított Szent József Internátusban, valamint a Mezőgazdasági Szakképző Intézményben történő „folyamatos klerikális szervezkedés,

[349] Az elsődleges súlyponti helyek aláhúzással jelölve.
[350] MNL HML XXXV-11/24. d./2./76. Hangulatjelentés. 1950. február 3.
[351] MNL HML XXXV-11/24. d./2./76. Hangulatjelentés. 1950. március 9.

kommunista ellenes tevékenység és a fakultataví hittanoktatás elleni agitáció" miatt indított vizsgálatot.[352]

Hölvényi Olaf, Holczer Gyula ciszterci hittanárokat, Csanád Vilmost és Lénárt János iskolaigazgatókat 1950. április 15-én éjjel, kihallgatás nélkül Kistarcsára internálták, amiért „izgattak a fakultatív hitoktatás" ellen.[353] Holczer 1945-től Makláron segédlelkész és hitoktató volt, s már a negyvenes években a politikai rendőrség látómezőjébe került. 1948 januárjában a Szabad Föld Téli Esték egyik rendezvényén tett kijelentései miatt vizsgálat indult ellene és távoznia kellett a településről. Hittanár és tanulmányi felügyelő lett az egri Szent József Internátusban. Holczer Gyula egy napon Hölvényivel, 1950. április 28-án fellebbezési kérelemmel élt a Belügyminisztérium irányába. Mindketten tagadták az ellenük felhozott vádakat, miszerint átjártak a rendházzal egybeépült gimnáziumba és ott ellenséges tevékenységet fejtettek ki a tanárok és diákok között. Holczer 1951. december 20-án szabadult az internálótáborból, a rabság megtörte. Egy róla készült 1976-os jellemzés szerint emberi és politikai magatartásában 1952-től *„fokozatosan pozitív irányú fejlődés volt tapasztalható"*. 1957-ben a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Balkány község plébánosa lett, ahol aktívan bekapcsolódott a békemozgalomba. 1965-től kisvárdai kerületi espereskénti választott vezetőségi tagja lett a Kisvárdai Városi Hazafias Népfrontnak.[354] Hölvényi a kistarcsai fogságából 1951 februárjában szabadulhatott. Ma már ismeretes, hogy az ÁVH a szerzetest fogsága alatt bevonta a hálózati munkába. A jelek szerint ekkor még nem volt hajlandó együttműködni, éppen ezért, s illegális lelkigyakorlatos tevékenységéért szabadulását követően menekülnie kellett. 1952 decemberében szervezkedés vádjával ítélték el, 1956 augusztusában szabadult.[355]

Egy 1950. május 4-én készült hangulatjelentés elégedetten számolt be arról, hogy *„Csanád Vilmos, a Dobó Gimnázium igazgatójának eltávolítása a haladószellemű diákok körében általános fellélegzést okozott"*.[356] Csanád Kistarcsa után a recski kényszermunkatáborba került, ahol a közeli kőbányában, illetve útépítéseken kellett dolgoznia.[357] Lénárt János Kistarcsáról 1951 augusztusában Inotára, 1951 októberében

[352] ÁBTL 3.1.9. V-55248 8.
[353] Uo. 28.
[354] Uo. 26.
[355] Hölvényit 1951-ben szervezték be első ízben „Horváth" fedőnéven. Jelentéseit később „Ráckevei" fedőnév alatt adta, amelyek 1959-től lelhetők fel. A börtönéveket követően „készségesebb" hálózati munkája nagyban hozzájárult a ciszterci rend illegális szervezetének felszámolásához. Később, mivel rendtársai eltávolodtak tőle, s ő maga is távol került a rend szellemiségétől, elhagyta azt és családot alapított. A témáról és Hölvényi György Olaf elítéléséről bővebben: Cúthné. 199-202.
[356] MNL HML XXXV-11/24. d./2./76. Hangulatjelentés. 1950. május 4.
[357] ÁBTL 3.1.9. V-55248 23.

Isaszegre, majd 1952 júnusában Bernátkútra szállították.[358] Fellebbezési kérelmében mindkét tanár tiltakozott az ellene felhozott vádakkal kapcsolatban. Az internálótáborokban átélt kínok Csanád 1952. szeptember 8-án felvett kihallgatási jegyzőkönyvben rögzített vallomásán jól látszanak. A korábbi tagadása megtört, bár a kihallgatást végző államvédelmisek nem voltak elégedettek, ők az izgatással kapcsolatosan beismerő vallomást akartak kicsikarni. *„Beismerem azt, hogy 1949 végén és 1950 elején rendszeresen jártak a cisztercita papok hittanórát tartani. Ezekben az időkben Hölvényi Olaf és Holczer Gyula hittanárok megjelentek az irodámban, ahol demokrácia ellenes kiejelentéseket tettek és rágalmazták a Diákszövetséget, a diákok között izgattak a fakultatív hitoktatás ellen. Beismerem, hogy klerikális beállítottságomnál fogva mivel én ezen ellenséges tevékenységüket nem jelentettem a hatóságoknak, így hozzájárultam, hogy Hölvényi és Holczer cisztercita papok ellenséges tevékenységet fejtsenek ki a népi demokrácia ellen, hozzájárultam ahhoz, hogy a fakultatív hitoktatás ellen izgassanak."*[359]Lénárt1953. szeptember 26-án vallatóinak a következőket adta elő. *„A gyanúsítást megértettem és bűnösnek vallom magamat, mert az iskolűk államosítása után magatartásommal támogattam a klerikális reakció aknamunkáját a Magyar Népköztársaság ellen. Az egri gimnáziumot 1948-ban államosították és mint az állami gimnázium igazgatója működtem tovább. Az államosítás után, mint igazgató munkűmmal nem támasztottam alá a népi demokratikus fejlődést, amivel kárt tettem a tanulók fejlődésében, nem honosítottam meg az iskolában az új idők szellemét. Az iskola könyvtárából nem távolítottam el az indexen lévő könyveket, úgy, hogy a rendelet kiadása után a tanulók is hozzáfértek a könyvekhez. Az iskolában helytelen politikai szellem honosodott meg, aminek következménye lett, hogy a folyosón elhelyezett képeket megrongálták, amelyek a magyar állam vezetőit ábrázolták. Annak ellenére, hogy a népi demokratikus rendszerben lehettem csak igazgató, hálátlan voltam, mert az iskolai működésemmel nem a megfelelő magatartást tanúsítottam. A fakultatív hitoktatás bevezetésével kapcsolatban semmiféle uszító tevékenységet nem fejtettem ki annak ellenére, hogy a véleményem szerint „helyesebb volt" a régi hitoktatási rendszer."*[360] Csanád Vilmos 1953. szeptember 5-én szabadult. Hónapokig rakodómunkásként dolgozott a Len-kender Textil Nagykereskedelmi Vállalatnál. Tanári állást 1954-ben kapott. A szolnoki Verseghy Ferenc Gimnáziumban magyar-latin szakos tanáraként

[358] Uo. 61.
[359] Uo. 18.
[360] Uo. 56.

dolgozhatott tovább.[361] Lénárt János szintén 1953. szeptember 5-én hagyhatta el kényszertartózkodási helyét.[362]

A szerzetesek zaklatása, kitelepítése

Révai beszédében nem véletlenül került elő a női és férfi szerzetesrendek helyzete, mert ennek – mondhatni – jelzésértéke volt. Cúthné Gyóni Eszter kutatásaiból ismeretes, hogy a szerzetesrendek szétszóratásának évében 1909 fogadalmas férfi szerzetes élt (ebből szerzetespap 1599 fő) 162 rendházban és 7431 fogadalmas szerzetesnő 613 rendházban.[363] A szerzetesek zárt közösségeinek ellenőrizhetetlensége, szolgálatuk révén pedig a társadalomban betöltött pozíciójuk miatt már 1945 után ellenségként tekintettek rájuk a kommunisták. A szerzetesrendek ellen foganatosított hecckampány, az iskolák államosítása, amely elsődlegesen a tanító rendeket hozta nehéz helyzetbe, a Mindszenty József hercegprímás félreállítása után bevezetett fakultatív hitoktatás tovább szűkítette működési területüket. Az ötvenes évek elejére a felszentelt férfi rendtagoknak a lelkipásztorkodás, a többiek számára az iskolai hitoktatás, a fiatalok lelki gondozása, a szociális gondoskodás és a betegápolás hivatása nyújthatott mentsvárat. Többeknek már 1950 előtt a legdurvább megpróbáltatásokat kellett átélniük.[364] A kiépülő diktatúra egyik első egyházi áldozata az 1946-ban elhurcolt Kiss Szaléz ferences szerzetes fiatalokra gyakorolt nagy befolyása miatt kerülhetett egy olyan szervezkedés vádlottjainak padjára, amihez semmi köze nem volt.[365] A hatvani ferences rendház lakóinak is egyre nyilvánvalóbban adták tudtára, hogy nem illenek bele a hatalom új birtokosainak világképébe. P. Kriszten Rafael 1949-ben került Pécsről az Újhatvanban található kolostorba házfőnöknek-plébánosnak. Rafael atya új szolgálati helyén is igyekezett folytatni aktív lelkipásztori és karitatív tevékenységét, a rendőrség azonban folyamatos zaklatta a barátokat. Nem sokkal Rafael atya érkezése után hurcolták el Richter Regalát Péter rendtársát. A nyílt erőszak mellett a provokációk is rendszeressé váltak. A Vörös Hadsereg bevonulásának emlékére a templomot vörös zászlókkal akarták fellobogózni, amelyet a ferences barátok nem engedtek. Az állami iskola nyíltan tiltakozott az 1949-es templomi ministránsavatás miatt, amelyet a párt az úttörőmozgalom elleni fellépésként értékelt.[366] Egerben pedig – mint azt egy korábbi fejezetben láttuk – a szerzetesekből, pedagógusokból és az ő „befolyásuk” alatt álló diákból fabrikált „reakciós klikk”

[361] Nyirkos, 2013. 60.
[362] ÁBTL 3.1.9. V-55248 98.
[363] Cúthné, 2014. 133.
[364] A jezsuiták szenvedéseiről lásd Pálos, 1992.; Bánkuti, 2011. A ciszterciekét ért atrocitásokról lásd Cúthné, 2014. A ferences vértanúk történetéről bővebben Kálmán, 2018.
[365] Balogh, 1997. 20-23.; Fáy, 1999. 112-123.
[366] Kálmán, 2018. 73.

felszámolása jelezte a politikai hatalom egyre határozottabb céljait. A rendházaknak, kolostoroknak, kórházaknak, szociális intézményeknek és régi szerzetesi iskoláknak helyet adó Hatvanban, Gyöngyösön és Egerben fokozott szorítás érvényesült, de a községekben sem leltek nyugalmat a szerzetesek és szerzetesnők. Mátrai János piarista, nyugalmazott lelkipásztor, aki 1949-től Czapik érsek engedélyével Mátrakeresztes környékén szolgált testközelből ismerte meg a vidék vallásossága ellen foganatosított támadásokat. Mátrai elsőáldozás előtt álló gyermekek felkészítését végezte a szentáldozásra. 1949 júniusában egy Csendes nevű[367] központi falujáró káder érkezett a településre, aki Nyirjesi Ferenc MDP titkártól értesült Mátrai jelenlétéről és megbízatásáról. A falujáró ezután autójával a hozzávetőlegesen 6 kilométerre fekvő, akkoriban még Heves vármegyéhez tartozó Pásztó településen található rendőrségen személyesen tett bejelentést a pap állítólagos demokráciaellenes magatartásáról. Az éppen szolgálatot teljesítő Lóczy István rendőr Csendes autójával visszament Mátrakeresztesre, ahol az utcán találták Mátrait. A rendőr az igazoltatást követően mindent rendben talált, s éppen útjára engedte volna a papot, ám a budapesti káder durván közbeavatkozott. *„Erre Csendes a rendőrt megfenyegette, hogy a papot a pásztói rendőrségre kell kísérni és ottan rendesen le kell igazolni (sic!). Csendes azt mondotta (sic!) a rendőrnek, hogyha a papot nem kíséri be Pásztóra, úgy feljelentést tesz az országos karhatalmi parancsnokságon. A rendőr megfélemlítve érezte magát, s így mondotta a papnak, hogy üljön be a kocsiba."* Miután Mátrai állandó lakásbejelentőjével a pásztói őrsparancsnok előtt is igazolta magát Csendes tovább fenyegetőzött, azt követelve, hogy további igazoltatás céljából vigyék a papot Hatvanba. Eközben Mátrakeresztesen a lelkipásztor elszállítása nagy nyugtalanságot váltott ki, az összesereglett tömeget végül a településre visszaérkező papjuk nyugtatott meg. Az MDP járási szervezete az ügyet egyértelműen túlkapásnak minősítette. A történet mégis jól illusztrálja, hogy a korszakban a párt megbízottjai mennyire komoly felhatalmazást kaptak. Beszédes, hogy egy pártfunkcionárius, ha a helyzet úgy hozta sarokba tudott szorítani egy – szintén idejekorán a kommunisták befolyása alá került – rendőrség kötelékébe tartozó körzeti megbízottat.[368]

Az iskolák államosítása nem érintette automatikusan az oktatási intézményekkel, kollégiumokkal egybeépült rendházak állami használatba vételét. Az állami oktatás új szellemiségének beköltözése a rendházakkal szomszédos oktatási intézményekbe viszont újabb feszültségforrást nyitott. Az Egerben 1946-tól jelenlévő népi kollégisták erőszakos terjeszkedése azonnal konfliktust gerjesztett. A korábban katolikus fenntartásban működő

[367] Teljes neve nem derül ki a fennmaradt forrásokból.
[368] MNL HML XXXV-15/2./42. Jelentés Mátrai Ferenc nyugalmazott piarista pap, budapesti lakosról.

kollégiumokban erőteljes, a vallásos szellemiségével gyökeresen ellentétes világnézeti nevelés kezdett érvényesülni. 1950-re általánossá váltak azok a híresztelések, miszerint a papok és szerzetesek a hittanórákon, a rendházakkal egybeépült kollégiumok falai között bántalmazzák, megalázzák azokat a fiatalokat, akik „haladó szellemben gondolkodnak".[369] Hatvanban a ferences barátok ministráns csapatokat szerveztek, ezért a városi pártbizottság azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy manipulációval, pénzzel és édességgel bírják rá a gyermekeket a csatlakozásra.[370] Mindez nyilván képtelenség, hiszen ez a típusú magatartás szöges ellentétben áll a ferences regulával, amely szigorú lemondást ír elő az anyagi javakról. A barátok lejáratása és zaklatása mellett menetrendszerűen kipellengérezték azokat a diákokat is, akik a nyomás ellenére igyekeztek aktív hitéletet élni, őket a szerzetesek beépített embereinek bélyegezték, sorsuk egyre inkább az iskola közösségén belüli elszigetelődés lett.

Az országszerte tapintható, mindinkább nyomasztóvá és általánossá váló zaklatások hatására a rendfőnökök úgy döntöttek, hogy 1950. január 21-én beadványt intéznek püspöki karhoz. A tanácskozások megkezdésére egy tíztagú bizottság alakult, a bizottság vezetőjeként Sárközy Pál, bencés kormányzó apátot tették meg. [371] A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium vezetését Ortutay Gyulától 1950. február 25-én átvette Darvas József, aki – elődjéhez hasonlóan – nem mutatott tárgyalási hajlandóságot a rendekkel. Grősz József hiába tárta fel levélben a szerzetesi sérelmeket Dobi István miniszterelnöknek és Darvasnak, választ nem kapott. Április 15-én a rendfőnökök folyamodtak memorandummal a kormányhoz, ám a püspöki kar tudtával áprilisban megszövegezett és aláírt dokumentum sem talált meghallgatásra.[372]

Az iskolák államosítását követően 1950 tavaszán újabb hullámban kezdődött meg a szerzetesrendek ellehetetlenítésének következő felvonása. Az egri ciszterci gimnáziumban 1950. március 16-án jelent meg a kéttagú államosítási bizottság, akik újabb épületrész bekebelezését jelentették ki. A határozat értelmében a ház első és második emeletét egy hónapon illetve fél éven belül kellett kiüríteni és átadni a hatóságoknak.[373] A bizottság tehát a rendház nagyobb részét óhajtotta állami használatba venni, amely ellen Hegyi Kapisztrán, a rend perjele panasszal élt a minisztérium felé. Darvas József kultuszminiszter – a

[369] MNL HML XVII-1/1. d./4. Heves vármegye Nemzeti Bizottságának 1948. június 4-i ülésjegyzőkönyve 3.
[370] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Hatvan Városi Pártbizottság 1950. április 22-i jelentése.
[371] A bizottság a következő tagokból állt: Endrédy Vendel zirci apát, Csávossy Elemér jezsuita tartományfőnök, Sík Sándor piarista provinciális, Burka Kelemen ferences tartományfőnök, Velics Ferdinanda a Szent Vince Szeretet Leányainak tartományi főnöknője, Flettner Archangela az Isteni Megváltó Leányai főnöknője, Krigovszky M. Magdolna az angolkisasszonyok tartományfőnöknője és Szabó Irén az Isteni Szeretet Leányai Kongregációjának főnöknője. Cúthné, 2014. 139.
[372] Uo.
[373] Uo. 137.

szerzetesrendek kérelmének elutasításának napján – 1950. április 15-én készített feljegyzést Rákosi Mátyásnak. Ebben kettős indokkal magyarázta a felerészben államosított épületek teljes használatbavételét. A miniszter szerint egyfelől kevés a kollégiumi férőhely, amely az 1950/51-es tanévben a tanulni vágyó munkás- és paraszt ifjúság létszámának növekedésével még égetőbbé fog válni. Másrészről a felerészben államosított épületek adottságaiból következően a tanulókat lehetetlen izolálni a szerzetesekről, így óhatatlanul „klerikális befolyás" alá kerülhetnek. Darvas a férőhelyprobléma, illetve a kellemetlen „belső befolyás" megszüntetésére, vagy legalábbis mérséklésére azt javasolta, hogy az iskolákkal és a kollégiumokkal közös épületekben lakó szerzeteseket költöztessék ki az objektumokból. A miniszter adatai alapján az egri rendházban hozzávetőlegesen 240 férőhely szabadítható fel.[374] A ciszterci rendházban felbukkanó államosító bizottság már a rendelet megjelenése előtt ki akarták üríteni az épületrészeket. Az idő előtt jelentkező szándékot természetesen a lakók a maguk javára fordították. Hervay Ferenc Levente szerzetes tanár, a Szent Bernát plébánia akkori plébánosa egy vele készült interjúban úgy emlékezett vissza, hogy a korai jelzés felkészülési időt hagyott számukra.[375] A rendház további részeit 1950. május 12-én államosították.

Révai József beszéde után felpörögtek az események, példátlan rendszabályok léptek életbe. A települési kisgyűléseken a szónokok rendszeresen ostorozták a szerzetesrendeket. Társadalmi hasznosságuk megkérdőjelezésén túl imperialistabarátsággal, háborúpártisággal és dőzsöléssel vádolták őket. „*Újhatvanban kisgyűléseken, pártnapokon, aktíva üléseken jó politikai munkával mutattunk rá a ferencrendi atom barátok (sic!) aljas munkájára, akik falura járnak kéregetni, kicsalták a dolgozó nép utolsó fillérét, ugyanakkor önáluk 85 kg aranyat, 102 szalonnát, több mázsa húst és kolbászt, nagymennyiségű likőrt, sört és különböző italokat, valamint 30-40 liter tejet hordtak ötüknek naponta és ugyanakkor a dolgozók csecsemőinek nem jutott tej. Ezt a népnevelők állandóan tudatosítják jó politikai népnevelő munkán keresztül, és a dolgozók széles tömege undorral fordul el az ilyen atom barátoktól (sic!) és papoktól."*[376] A Révai-beszéd köré felépített propagandamunkáról és annak (manipulált és hamis) társadalmi percepciójáról szóló jelentés jól tükrözi egy-egy politikai gyűlés felfokozott hangulatát, illetve a küszöbök álló lépések végletes jellegét. Az

[374] Borsodi, 2000. 199.
[375] Audiovizuális emlékgyűjtés: ciszterciek a diktatúrákban. 2. Interjú Hervay Ferenc Leventével. https://www.crnlg.hu/audiovizualis-emlekgyujtemeny (Letöltve: 2020. augusztus 27.)
[376] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. A Révai-beszéd kapcsán végzett propagandamunkáról szóló töredékes jelentésrészlet.

elvárásokkal szemben – amint azt látni fogjuk – a hívek pár hónap múlva pont az előbbiekben tárgyalt közösséghez fűződő komoly kötődésüket bizonyították.

A Belügyminisztérium illetékes főosztályának 11/1950. számú rendelkezése alapján, amelyet az MDP KV Titkársága 1950. április 17-i határozata értelmében hozott, utalva a 8310/1939. számú ME rendeletben foglaltakra, közbiztonsági és közrendészeti okokra hivatkozva 1950. június 9-e éjjel és 10-e hajnalban a jugoszláv határ mentén lévő járásokból kiutasította a szerzeteseket. Az indokul a háború helyzet esetén az állam védelmében hozott intézkedés szolgált, melynek okot adott a Jugoszláviával kialakult fagyos viszony és a köréje felépített hidegháborús hisztériakampány. A szerzeteseket, mint „imperialista kémeket" ki kellett telepíteni a déli határsávból. Baranya, Bács-Kiskun, Csongrád, Somogy és Vas megyék határ mentén fekvő járásaiból összesen 894 szerzetest, 579 nőt és 315 férfit utasítottak ki. A kitelepítettek június 11-ig foglalták el az egyházi tulajdonban lévő kényszertartózkodási helyükre, Egerbe összesen 13 személy került elhelyezésre.[377] A rendek ismételt segélykérő lépésekre szánták el magukat, a tartományfőnökök június 17-i tárgyalása után a püspöki konferenciához fordultak. Az állam további, 1950. június 18-19-i akciója azonban elsöpörte tárgyalásos kapcsolatfelvétel újabb próbálkozását. A kitelepítéseket Darvas kultuszminiszter korábbiakban citált javaslata alapján a BM és az ÁVH készített elő. Természetesen a színfalak mögött a félelem légkörének tovább erősítését és a püspöki kar permanens zsarolását kell keresnünk. Egerbe a kitelepített angolkisasszonyok és a szeminárium falai között menedéket lelő minoriták helyére furcsamód Szombathelyről premontreiek érkeztek. Provokációs szándékkal a hatvani ferences rendházba szerzetesnőket szállítottak.[378] A ciszterci szerzeteseknek június 15-én kellett elhagyniuk a rendházat, anélkül, hogy új lakhelyükről gondoskodtak volna.[379] A rendházban talált ingóságokról 1950. június 26-án készült leltár, amelyhez a BM adott igen alapos utasítást. A leltár részletes volt, benne a nagyobb bútorok és használati tárgyak mellett az apróbb eszközök (például virágváza), de még a használhatatlan ingóságok is (ócska deszkaajtó, rossz állapotú létra) is helyet kaptak[380] A ciszterci atyák a város különböző pontjain húzták meg magukat, csak a templom és a sekrestye maradt meg a kezelésükben.[381] Az alapos lajstromok segítették a hatóságokat abban, hogy nehogy kijusson bármi is a rendház falai közül az államosítást követően.

[377] Borsodi, 2000. 202.
[378] Magyar Umbria, 17. 1999. 113.; Borsodi, 2000. 203.
[379] Cúthné, 2014. 144.
[380] MNL HML XXIII-3/b./6. d./304. A ciszternél talált ingósságok leltára.
[381] Magyar Umbria, 17. 1999. 114.

Az 1950. június 18-án éjjel az egri zárdából Máriabesnyőre hurcolt angolkisasszonyoknál már a történtek másnapján megindult a leltározás. Emeletről-emeletre és szobáról-szobára járva, a melléképületeket is felmérve regisztrálták a helyiségek felszerelését, amely egy huszonhárom oldalas jegyzékben öltött testet.[382] Június 21-én megtörtént a megyei tanács részéről a zárdában talált élelmiszerkészlet átadása Eger városának.[383] Másnap a Merengő dűlőn elhelyezkedő pincében is lajstromba vették az ingóságokat.[384] A nővérek ruházatát és más felszereléseinek Máriabesnyőre történő elszállítása a rendház kiürítése után a gyors leltározások ellenére is váratott magára, csak június 30-án ment végbe a ruhaneműkről, ágyneműkről, piperecikkekről (kefék, krémek stb.) és a fellelt pénzösszegekről készült leltár felvétele. A személyi felszerelések és értékek az apácák kényszertartózkodási helyére végül július 1-re érkezett meg. Az átvételi elismervényből mindazonáltal az is kiderül, hogy a nővérek – számítva a közelgő intézkedésekre – számos értéket szétosztottak a város lakossága között.[385]

A kitelepítések híre az egriek körében természetesen felháborodást keltett. A titokban az éj leple alatt végrehajtott akciók kapcsán felszínre törő társadalmi ellenállásról Eger esetében túlzás lenne beszélni. Jól megtervezetett és gyorsan megvalósított támadásról volt szó, a mindennapossá váló állami terror a lakosság körében pedig tudatosította, hogy a szembe szegülés komoly retorziót vonhat maga után. A várost járó népnevelők mégis több olyan beszélgetést is rögzítettek, amely a vallásos emberek mély megdöbbenését dokumentálta. Számos pletyka kapott szárnya például arról, hogy a papokat a rendőrségre internálták, a ciszterci templomot pedig bezárták. Diamant Manó körzeti népnevelő a piacon járva hallotta, amint az emberek arról beszélnek, hogy *„az éjszaka idején egy félórányi pakolási engedély mellett elhurcolták az apácákat és hogy hová vitték őket nem tudják és segély kiáltoztak és nem ment senki segítségükre (sic!)”*. Diamant meghallva a beszélgetéseket vitát provokált, melynek során bizonygatni próbálta, hogy csupán a „klerikális reakció” újabb rémhírterjesztéséről van szó. *„Én provokáltam nekik beszélni, hogy ne üljenek fel ezeknek a rémhírterjesztéseknek, ez a klerikális reakció munkája és csak arról van szó, hogy a nagyobb lakásra szüksége van a demokráciának és összetömörítik őket kisebb lakásba. Azt is mondtam nekik, hogy amikor a baloldaliakat és a zsidókat hurcolták ki védte*

[382] MNL HML XXIII-3/b./6. d./304. Leltár. 1950. június 19.
[383] MNL HML XXIII-3/b./6. d./304. Jegyzőkönyv. 1950. június 21.
[384] MNL HML XXIII-3/b./6. d./304. Jegyzőkönyv. 1950. június 22.
[385] MNL HML XXIII-3/b./6. d./304. Nyugta. 1950. július 1.

meg őket (sic!), és egyetlen egy apácát, vagy papot sem fognak meggyilkolni, mint ahogy a baloldalaikat és a zsidókat meggyilkolták."[386]

Az értékek mentéséhez – bízve a hívek szolidaritásában – a szerviták a lakosság segítségét kérték. Az egri rendházat majdnem teljes egészében, a rend más ingatlanjait például a Széchényi utcában található két nagy épületet, a 70 méter hosszú pincét, vagy a kántorlakás államosítását a rendek működési engedélyének megvonását követően hajtották végre. A több százéves épület értékes műkincseket rejtett, a mentésben az emberek segítségét kérték. Sok bútort helyeztek el megbízhatónak hitt egrieknél, ám a P. Póka M. Elek visszaemlékezései szerint egy sem került vissza, elvesztek, vagy eltulajdonították őket.[387]

A megyeszékhelyen tevékenykedő tanítórendek sorsával szemben talán kevésbé feltártak a betegápolással foglalkozó szerzetesek és szerzetesnők szenvedései. A nővérek működési területe 1949-től kezdve folyamatosan szűkült. Vikol János a Népjóléti Minisztérium államtitkárának Rákosihoz címzett jelentése alapján októberben főleg vidéki kórházakban mintegy 600 apácát váltottak le. 1950. május 20-ig további 850 szerzetesnő eltávolítását vették tervbe. Az így beálló nővérhiányt egy 6 hónapra rövidített képzésen átesett, mintegy 850 fős ápolónői gárdával akarták pótolni.[388] Nagy Sándor megyei titkár 1950. május 8-án a Népjóléti Minisztériumnak címzett levelében arról értesítette az illetékeseket, hogy megvizsgálták az Egerben található két rendi kórház belső helyzetét. A titkár a vincés nővérek által működtetett Szent Vince Kórház, illetve az irgalmasrend által fenntartott kórház tekintetében is időszerűnek látta az államosítást. A kimutatások alapján a Szent Vince Kórházban 390, az irgalmasrendi kórházban pedig 389 férőhely állt rendelkezésre. A dolgozók száma az előbbi intézményben 122, utóbbiban 116 volt köztük számos szerzetessel. A férőhely- és foglalkoztatási adatok mellett Nagy a következőkkel indokolta a beavatkozás aktualitását. *„A rend tagjai a betegek között és a beteglátogatók között állandóan napirenden tartják a nagyfokú vallásosságot. Burkoltan a vallásosság leple alatt a demokrácia ellen uszítanak."*[389] Az irgalmasrendi kórházról és kápolnáról 1950. június 20-án készült egy részletes, összesen 33 oldalas leltár. A Szent Vince Kórházat, amely 1935-ben teljes egészében a nővérek tulajdonába került, szintén 1950-ben államosították. Az ott élő és gondozott idős hölgyeket állami szociális otthonokba helyezték, a szerzetesnők egy részét állami alkalmazásba vették át.[390] A vincés nővérek nagy része a rendház és a kórház kiürítése

[386] MNL HML XXXV-19/2./54. Diamant Manó körzeti népnevelő 1950. június 20-i jelentése.
[387] Fekete, 2009.170-171.
[388] Borsodi, 2000. 196-197.
[389] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Nagy Sándor megyei titkár levele. 1950. május 9.
[390] Nagyné, 2010. 159-1950.

után az egri érsekségre és Zircre került. 1950. augusztus 1-én a ciszterek zirci apátságába 459 szerzetesnőt szállítottak különböző rendházakból. Az így 600 főre duzzadt közösség ellátása adományokból, állami hozzájárulásból és az apátság saját forrásaiból biztosították. A mesterségesen előidézett zsúfoltság a megtörés eszközéül szolgált, a cél a rendből való „önkéntes kilépés" volt.[391] A Szent Vince Kórházat az államosítás alkalmával egyesítették az irgalmasrendi kórházzal. A két kórházhoz tartozó templom egy darabig egyházi fenntartásban maradhatott. 1961-ben az Állami Egyházügyi Hivatal hathatós közbenjárásával állami használatba vették a Knézich Károly utcában található irgalmas rendházat. A templomban ettől kezdve az megyei kórház irattára és gyógyszerraktára kapott helyet.[392]

A megye másik olyan kórháza, ahol szerzetesek teljesítettek szolgálatot Gyöngyösön működött. A Pauli Szent Vince rendi irgalmas nővérek, vagy „szürke nénék" 1948-ig árvaházban és elemi iskolában is dolgozhattak a városban. Az állami beavatkozás nem csak Egerben, de az itteni kórház mindennapjaira is árnyékként vetült. 1949. december 19-én a Népjóléti Minisztérium leiratban utasította az egészségügyi intézmény vezetését, hogy amennyiben azt érzékelik, hogy a „kórházi betegek imakönyvét", vagy az „Egyetlen Segítő" kiadványt osztják az irgalmas nővérek, akkor akadályozzák a nyomtatványok további terjesztését. Ezt követően a gyöngyösi apácáknak már 1950. május 12-én távozniuk kellett. A Nagy Ferencné néven még évekig a gyógyításban dolgozó Franciska nővér úgy emlékezett vissza a történtek, hogy május 12-én behívatták a rendtagokat az igazgatóhoz, aki megköszönte eddig munkájukat. *„Mi már akkor tudtuk, hogy miről van szó. […] Visszamentünk a lakrészünkre, akkor már a zsákjaink ki voltak készítve. Egy teherautó jött értünk és elvitt minket a Fejérváryba."* A szerzetesnők lakrészében később új műtőt rendezte be. 1950 őszén az igazgató főorvos már arról tájékoztatta a Népjóléti Minisztériumot, hogy egyetlen apáca sem tevékenykedik az intézményben. Helyükre 6 hónap 11 nap elméleti és gyakorlati tudással érkezetek fiatal ápolónők, akik agyon nehezen tudták elnyerni a betegek bizalmát.[393] A Fejérváry úton található árvaház államosítására 1950. szeptemberében 8-án került sor, tehát a szerzetesrendek feloszlatása után egy nappal.[394]

A szerzetesek kitelepítésére adott társadalmi reakciók

A gyöngyösi ferences rendház, mint az ország legnagyobb ferences kolostora egy ideig elkerülte a kiürítést. A hivatalos háztörténet 1950. június 1-ig tart, a historia domusba előtte már csak általános dolgok kerülhettek be. Kockáztatva a lebukás veszélyét az egyik

[391] Borsodi, 2000. 206.; Cúthné, 2014. 144.
[392] Gál, 2016.
[393] Varga, 1997. 256-257.
[394] MNL HML XXIII-3/b./6. d./304. Jegyzőkönyv. 1950. szeptember 8.

ferences szerzetes, Oberten Odiló napi feljegyzéseket készített a közösség életéről. Oberten ceruzás naplóját a sekrestyeszekrény hátsó falához rögzítette, amely egy évtizede került elő a bútor restaurálása során. A ferencesek lélekszáma harminckilenc fő volt, huszonnyolc közülük még örökfogadalom előtt állt, akik a hittudományi főiskola hallgatói voltak. Az utcákon ekkoriban mindennapossá vált az antiklerikális provokáció, hangszórókból bömböltették az ateista rigmusokat, vagy népi kollégisták skandáltak a rendház ablakai alatt.[395] Egyes visszaemlékezések szerint június 11-én a helyi rendőrség nagy erőkkel lepte el a kolostort övező utcákat, céljuk a ház lakóinak elhurcolása volt.[396] A gyöngyösiek a sajtó- és agitációs hadjáratnak köszönhetően megsejtették a készülő akciót. Június 11-én úrnapja volt, a hívek a körmenet után értesültek arról, hogy mintegy ötven ÁVH-s autó érkezett a városba. A hírek hatására június 12-e hétfőn tömeg gyűlt össze a rendháznál. Oberten Odilió úgy ítélte meg, hogy hozzávetőlegesen kétezer főről lehetett szó.[397] A történtekről a megyei pártbizottság 1950. június 21-én jelentett az MDP Szervezési Osztályának. A beszámoló, amely eredetileg a Hatvan városban történt tüntetésről szólt, kitért a Gyöngyösön kirobbant szimpátia megmozdulásra is. Mucsi Sándor megyei szervező titkár és Egri Gyula[398] az MDP Heves Megyei Bizottságának első titkára a befutott információk alapján és a ferencesek feljegyzéseivel megegyezően kétszáz főre becsülte a tüntetők számát. A pártállam képviselői a zavargást a házaknál agitáló és civil ruhát gyűjtő apácák[399] tevékenységének következményének tartották. *„Elterjesztették, hogy a Ferencrendi-papoknak (sic!) és nekik el kell hagyniuk a várost. Amennyiben nem hagyják el 4 Ferencrendi-pap (sic!) kivételével el fogják őket vinni. Ebbe a hírverésbe becsatlakozott, sőt vezető szerepet vitt a rendház főnöke Dr. Horváth Zsigmond, aki a templomban ugyanezekről beszélt a híveknek. Sőt, amikor a polgármesterhez felhívták megtárgyalni az eseményeket, a polgármesternek is kijelentette, hogy igen őket összefogják szedni párnapon belül elfogják őket vinni nagyobb ipari városba. Tessék kérdezzék meg Jászberényt ahová szintén telepítettek Ferencrendi-papokat (sic!). A papnövendékek is hazamentek és azok az apácák is, akik még nem voltak felszentelve Ezeknek*

[395] Fáy, 2020.
http://www.ferencesek.hu/kekko-elvtars-kelevenye/ (Letöltve: 2020. augusztus 31.)
[396] Fáy, 1999. 123.
[397] Fáy, 2020.
http://www.ferencesek.hu/kekko-elvtars-kelevenye/ (Letöltve: 2020. augusztus 31.)
[398] Egri Gyula (1923-1972) 1950-1952 között az MDP Heves Megyei Bizottságának első titkára, 1952-től 1954-ig az MDP Baranya Megyei Bizottságának első titkára, 1954-ben belügyminiszter-helyettes, 1955-ig a belügyminiszter első helyettese, 1954-től 1956 októberéig az MDP KV tagja. A forradalom leverése után, 1957-1959 között az MSZMP Egri Városi Bizottságának titkára, 1959-től 1962-ig az MSZMP Baranya Megyei Bizottsága első titkára, 1962-1972 között az MSZMP KB tagja, 1969-től haláláig MSZMP Baranya Megyei Bizottsága első titkári pozícióját birtokolta.
https://neb.hu/asset/phpAq6qIO.pdf (Letöltés: 2021. március 12.)
[399] Feltételezhetően a városban betegápolással foglalkozó Szent Vince rendi apácákra célozhattak.

a száma kb. 20 fő. A tömeg látta, hogy a papok utazásra készülnek, a vallásos asszonyok ettől megijedtek és elmentek a városba még híveket toborozni, így jött össze kb. 250 fő, akik azt mondták azért jöttek össze, hogy megvédjék a papjaikat, nem engedik bezárni a templomot."[400]

Tény, hogy mind a szerzetesek, mind a hívő lakosság értesülhetett a június 9-10-i akcióról, amelynek keretén belül a szegedi ferenceseket Jászberénybe hurcolták. A szimpátia megmozdulás inkább a déli határszakasz közelében történt kitelepítések hatásának, mintsem az egyház mozgósításának tudható be. P. Horváth Zsigmond a város polgármesterével együtt többször kérte az egybegyűlteket, hogy oszoljanak szét, ennek ellenére a tömeg reggelig kitartott. Másnap a Szent Antal napi litánián a házfőnök külön kérte és megígértette a hívekkel, hogy este nem kezdenek újabb demonstrációba.[401] Az egyértelműen fasiszta tüntetésnek aposztrofált eset másnapján megtartott misékről a megyei pártbizottság a következőket jelentette. *„Másnap reggel 13-án két misével kezdődött a nap, ahol mindkét misén nagytömeg vett részt kb. 500-600 ember, de látták, hogy a papokat nem vitte el senki, sőt sokan voltak kíváncsiak, akik azért mentek el, hogy megvannak-e a papok és nem zárták-e be a templomot, így a két mise után eloszlottak. Azóta ebbe a kérdésbe (sic!) nyugalom van Gyöngyösön."*[402]

Az örökfogadalom előtt álló növendékeket hazaengedték, ők vonattal indultak útnak. Közben a bizonytalanság légkörében a lakosság is igyekezett támogatni a városban maradt barátokat. Élelmet, ruhát, bőröndöt és az ingóságok szállítását ajánlották fel számukra. Néhány hét múlva a hazaküldött növendékek közül is egyre többen tértek vissza Gyöngyösre. Közben a rendőrség sem tétlenkedett, előbb a polgári személyek, majd a klerikusok kihallgatása is megkezdődött a 12-i tüntetés kapcsán, a kolostor pedig új lakókkal bővült. Czapik Gyula egri érsek közreműködésével sikerült elérni, hogy a felszámolásra váró szombathelyi kolostor lakói Gyöngyösre költözhettek. Az ÁVH kíséretében tizenöt ferences érkezett civilben, leponyvázott teherautókon. Délután háromkor szállították le őket a kocsiról, felfegyverzett államvédelmis kísérettel. Az udvarra behajtó másik teherautón szombathelyi annunciáta nővérek utaztak. Útközben a nővérek balesetet szenvedtek, amelynek során egyikük, Gizella nővér életét vesztette. A korabeli viszonyokat jól jelzi, hogy a szerencsétlenül járt nővért a szombathelyi kórház műtőjéből rángatták ki egy operáció közben, s így került fel a kocsira. A szerzetesnő holttestét Tárnok vasútállomásnál lerakták a

[400] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a hatvani eseményekről.
[401] Fáy, 2020.
http://www.ferencesek.hu/kekko-elvtars-kelevenye/ (Letöltve: 2020. augusztus 31.)
[402] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a hatvani eseményekről.

teherautóról, a többieket másik szállítóeszközre toloncolták. A rendház tehát egyelőre megmaradhatott.[403]

A helyi társadalom tagjai nem csupán Gyöngyösön, hanem ilyen-olyan formán az igen szűkös mozgástér nyújtotta lehetőségekkel élve mindenütt igyekeztek szimpátiájukról biztosítani a betegápolás, oktatás, szegénygondozást, hitoktatást és a katolikus lelkiséget megtestesítő rendtagokat. Az egri városi tanács megfigyelői úgy magyarázták a polgárok együttérzését és segítségnyújtását, mintha a szerzetesek igyekeztek volna szánalmat kelteni maguk iránt. Az egri pártbizottság cinikusan jegyezte meg, hogy a szerzetesek elhurcolása csupán a „perifériákon dolgozó parasztasszonyokra" gyakorolt komolyabb hatást, akik „azon siránkoztak, hogy kirakták a szerzeteseket a lakásukból". A jelek szerint Egerben a kitelepítések előtt nem sokkal, 1950. június 10-én egy röpgyűlés keretei között igyekeztek rámutatni a szerzetesrendek által birtokolt ingatlanállomány, illetve a rendtagok és az elesettek életkörülményei, mindennapjai között tátongó „szakadékra". *„1 naplopónak 5-6 szobás lakása volt a ciszterekénél, ugyanakkor a szalában[404] (sic!) Liszkaiék és sok más dolgozók és sok más dolgozók még pincelakásban lakik. Vagy pl. hogy a dolgozó parasztok húsellátása nem kielégítő, ugyanakkor az angolkisasszony apácák udvarán ott büdösödött az eldobált disznófej."* [405] A propagandaszólamok összefüggésben voltak Révai gondolataival, ám kevésbé foglalkoztak a rendek valódi hivatásával, a fényűzés, pazarlás megtagadásával és a földi javak birtoklásától való tartózkodás jelenségével, illetve a mindennapok részét képező lelki nevelés, oktatás, illetve szociális munka fontosságával.

A megyében Gyöngyös mellett Hatvanban alakult ki komolyabb társadalmi ellenállás a szerzetesek elhurcolásával szemben. Amit Gyöngyösön, főként P. Horváth Zsigmond házfőnök jámbor ám határozott magatartásának köszönhetően sikerült elkerülni, azt Hatvanban a ferences testvérek minden igyekezete ellenére sem tudták megelőzni: a tüntetés tragikus véget ért. Tény, hogy a gyöngyösi megmozdulást követően több hívő Recskre került és a városban is mindennapossá váltak a zaklatások, kihallgatások. Hatvanban azonban később számos család élete ment tönkre, többeket bántalmaztak, internáltak. A Rákosi-korszak logikáját tükrözi, hogy az elhurcoltak közül sokan még csak ott sem voltak a tüntetésen. Őrizetbe vettek, kihallgattak nem utolsó sorban bántalmaztak – jellemzően vasutasként dolgozó – munkába vagy munkából arra igyekvő embereket, közismerten vallásos

[403] Fáy, 2020.
http://www.ferencesek.hu/kekko-elvtars-kelevenye/ (Letöltve: 2020. szeptember 1.)
[404] A Szala városrészről van szó, amely a város északi részén található.
[405] MNL HML XXXV-11/24. d./2./76. Eger Városi Pártbizottság június havi hangulatjelentése.

személyeket, tehetősebb parasztokat és volt csendőröket.[406] Az ügy középpontjában természetesen az újhatvani ferences kolostorban szolgáló négy ferences páter és a két laikus testvér állt. A mesterségesen szított tüntetés, az „ellenséges elemekből" álló internáltak csoportja, a barátok pere és vértanúsága mögött a szerzetesrendek feloszlatásának terve, a további társadalmi ellenállás megtörése és a püspöki kar irányába tett jelzések álltak, amellyel a mielőbbi megegyezést sürgették.

1950. június 19-én reggel 6:30-kor nyolc piarista szerzetes, majd 8.00 órakor további három piarista és négy apáca érkezett a városba. A Hatvantól 130 km-re lévő tatai és a 230 km-re fekvő mosonmagyaróvári piaristákat június 18-án éjszaka rohanta meg a rendőrség.[407] Az első gépkocsi az utasokat előbb a helyi kapitányságra, majd onnan a kényszertartózkodási helyül szolgáló újhatvani ferences kolostorba vitte. Itt P. Kriszten Rafael házfőnök fogadta az új lakókat. A második teherautó őrszemélyzete nem a kapitányságtól, hanem helyi lakosoktól érdeklődött a BM által megjelölt tartózkodási hely hollétéről. A leponyvázott teherautó éppen akkor futott be a rendház udvarára, amikor az azzal egybeépült újhatvani ferences templomban a hívek misét hallgattak. Ezt követően futótűzként terjedt a hír a barátok elszállításáról.[408] A látszólag amatőrnek ható akció feltételezésünk szerint nagyon is tudatos, előre kitervelt lépésnek tekinthető. Eleve szándékos provokációként, feszültségkeltésként értelmezhető, hogy az 1931-ben épített kisméretű épület korábban legfeljebb hat személy lakhelyéül szolgált. A ferencesek nem voltak felkészülve újabb lakók befogadására.[409] Mindemellett a szokványos éjszakai végrehajtást hajnalra, illetve a reggeli mise időpontjára tették, a teherautók ráadásul látványosan járták a várost. Ráadásul a Hatvanba szállított szerzetesek és apácák kényszerűségből egy ideig a kolostor lépcsőjén ülve várakoztak. Sok idő elteltével irányították be őket egy-egy külön szobába.[410] Utóbbi mozzanat szintén nem járult hozzá a diszkrécióhoz.

Reggel 8 után a történtek hatására hozzávetőlegesen kétszáz fő gyűlt össze a templom környékén. Az emberek a következőket kiabálták az elhaladó járműnek: *„A papokat nem hagyjuk elvinni"*.[411] A tömeg megállította a megyebizottság Budapestre tartó autóját is. A kocsiban ülő Grégász József az MDP Eger Városi Bizottságának első titkára és a megyebizottság gazdasági vezetője utazott. A funkcionáriusok értesülve a tömeg követeléseiről és hangulatáról a lakásán felkeresték Balázs Lajos hatvani első titkárt, aki

[406] Lásd Németi, 1991. 21-24.
[407] Kálmán, 2018. 73.
[408] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a hatvani eseményekről.
[409] Németi, 1991. 13.
[410] Uo. 14.
[411] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Hatvani járási és városi kapitányság jelentése.

nyomban felvette a kapcsolatot a rendőrséggel.[412] A rendőrhatóságok azonban már reggel 8 óra óta figyelték az eseményeket. A kiküldött nyomozók úgy látták, hogy a tömeg karókkal és botokkal van felfegyverkezve. Az eszközöket egy Farkas Lászlóné nevű újhatvani lakos osztotta szét az egybegyűltek között. Nyilván a nyomozószervek túlzásainak tudható be, hogy a jelentésekben rögzítettek szerint az asszony fiatal, tizenéves gyermekeknek adott karókat, azzal a felszólítással, hogy ezekkel védjék meg a barátokat.[413]

A szolgálatot teljesítő Hutka János rendőrfőhadnagy azonnal kapcsolatba lépett a megyei rendőrkapitánysággal, a Miskolc IX. kerületi rendőrkapitánysággal, illetve az egri államvédelmi hatósággal. Hutka azt az utasítás kapta, hogy a tömeg feloszlatására a rendházfőnökön keresztül kell intézkedni. A rendőrfőhadnagy 8.00 óra után nem sokkal telefonon felhívta P. Kriszten Rafael rendházfőnököt azzal, hogy világosan magyarázza el a tömegnek, nincs szó a barátok elhurcolásáról, egyben figyelmeztette *„amennyiben a csoportosulás továbbra is fennmarad, úgy azért a felelősséget a rendházfőnöknek kell saját személyében viselnie”.* P. Kriszten eleget téve a rendőrség felszólításának 9.00 óra után kezében egy imakönyvvel csitítani kezdte a híveket, s kérte tőlük, menjenek haza. A hatóságok úgy ítélték meg, hogy *„a pap beszéde közben olyan hangnemet használt, amely egyáltalán meggyőző erejű nem volt, nem igyekezett a pap határozottan kiállni a hívők feloszlatása mellett, így egész beszédéből a bizonytalanság látszott meg”.* [414]

Az események sodrában Balázs a megye instrukcióinak megfelelően tizenhat népnevelőt küldött a helyszínre, mivel – a megye szerint a városi első titkár félretájékoztatása miatt – úgy ítélték meg, hogy a tömeg javarésze ingadozó, csupán kíváncsiságból ment ki. A rendőrség és a megyei funkcionáriusok beszámolója olyan tekintetben egybecseng, hogy az akció következtében a felbőszült emberek két népnevelőt tettleg bántalmaztak. A rendőrség szerint azonban a „demokráciaellenes tüntetést” a ferencesek szervezték meg és a befolyásuk alatt álló sokaság szilárd volt. Ugyanakkor Balázs mellett a kivezényelt propagandisták is hibáztak, hiszen azt bizonygatták, hogy a ferencesek „csirkefogók”, ezzel tovább növelték a feszültséget.[415]

A népnevelők felbukkanásával egy időben illetve Hutka újabb telefonhívásának hatására P. Kriszten Rafael rendházfőnök ismét a tömeg közé ment. Kérte az egybegyűlteket, hogy menjenek haza, mert csak nagyobb bajt csinálnak. A rendházfőnök látva hogy a demonstrálók nem hisznek neki és továbbra is attól tartanak, hogy a barátokat elfogják

[412] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a hatvani eseményekről.
[413] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Hatvani járási és városi kapitányság jelentése.
[414] Uo.
[415] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a hatvani eseményekről.

hurcolni, újra visszatért a templomba. Egy Juhász nevű cukorgyári élmunkás, népnevelő kihasználva a házfőnök felszólításait, azt tanácsolta az embereknek, hogy oszoljanak, menjenek inkább dolgozni. *„Juhász elvtársat a tömeg maga előtt lökdösve, verve botokkal és lábbal rugdosva eltávolította a tömegből."* – jelentették a tüntetők között elvegyült civil ruhás rendőrök. Természetesen a jelentéstevők sem maradhattak rejtve, a figyelőszolgálatot betöltőket felismerve az emberek megjegyzéseket tettek: *„vigyázzatok, itt vannak a hekusok, ne beszéljetek"*.[416] Juhász egyébként egy fegyelmi vizsgálat során maga is vallott arról, hogy egy B-listás Karácsony Mihály nevű egyén megrúgta, ám a sértett állításai alapján az elkövetőt ki is emelték a tömegből, így lincselésről nem volt szó.[417]

Délre a tömeg létszáma már 900 fősre duzzadt. Addigra a környező falvakból, Boldogról és Kerekharasztról is érkeztek hívek. A nyomozók feljegyezték, hogy kerékpáros egyének járták a környező határokat, akik terjesztették a tüntetés hírét. Délután 13.00 óra körül a helyszínre érkezett Lombos Lajos ÁVH őrnagy és átvette a további intézkedést Hutkától, ugyanakkor megérkeztek az egri államvédelmisek is. Lombos arra utasította P. Rafaelt, hogy negyedóránként tegyen neki jelentést arról, milyen intézkedéseket tett a tömeg feloszlatására.[418] Az egyre sokasodó tömeggel szemben mindinkább tehetetlen szerzetest nyilván további nyomás alá akarták helyezni a sűrűsödő telefonhívásokkal. Este 18.00 órára a demonstráció létszáma ugyan apadt, ám az 500 fősre becsült résztvevők egyre gyakrabban támadtak meg arra közlekedő autókat, főleg tehergépkocsikat. A támadók fejében feltételezhetően az járhatott, hogy a szerzetesek elszállítása a megszokott forgatókönyv szerint este fog megtörténni. Így eshetett meg, hogy este 22 óra körül betörték egy Honvédelmi Minisztérium tulajdonába tartozó autó szélvédőjét.[419]

A megmozdulás eszkalálódása miatt este 20 óra után Hatvanba vezényelték a gyöngyösi kapitányság tizenhat fős legénységét, valamint egy tisztet. A hatvani kapitányság lőrinci őrsének összevonásával az őrséget nem számítva huszonkét fős karhatalmi erő állt rendelkezésre. Lombos úgy vélte, a támogatás és az összevonás ellenére sem volt meg az oszlatáshoz megfelelő létszám, ezért Budapestről további segítséget kért. A kolostor környékén a hívek berendezkedtek az éjszakára, meleg ruhát és pokrócokat vettek magukhoz, vallásos énekek csendültek fel. A kirendelt nyomozók eközben sem tétlenkedtek. A sötétséget kihasználva információkat gyűjtöttek a hangadókról. *„A tömeg között a szervezők és bujtogatók állandóan jöttek-mentek, akik különböző rémhírekkel szították a tömeg hangulatát,*

[416] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Hatvani járási és városi kapitányság jelentése.
[417] Németi, 1991. 16.
[418] Uo.
[419] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Hatvani járási és városi kapitányság jelentése.

éjfél felé a tömegek szerveztek maguknak kisebb csoportokat, akik Kerekharaszt felé mentek és a rendőrség érkezését várták." A budapesti államvédelmisek hajnali 2 óra körül érkeztek a városba, majd haladéktalanul megkezdték a tömeg feloszlatását és a résztvevők kihallgatását.[420]

Mind a párt mind az ÁVH álláspontja alapján a tüntetést a ferencesek szervezték meg, amelynek előzményei is voltak. A megyei pártbizottság például a ministránsok nagy száma mögött már áprilisban a barátok manipulációját kereste.[421] A június 13-án tartott körmenettel, amelyen 2000-2500 fős részvételt regisztráltak a hatóságok illetve a későbbi nagy létszámú misékkel a városi pártbizottság véleménye szerint a ferencesek tovább fanatizálták a lakosságot.[422] A kiérkezett államvédelmisek a tüntetés feloszlatása után megrohanták a kolostort. Az odahurcolt piaristákat kitoloncolták a könyvtárszobából, a hat ferencest véresre verve és megbilincselve a szobába gyűjtötték. A piaristák emlékezete szerint Rafael atyát annyira megverték, hogy orrán-száján folyt a vér. Az éjszaka megaláztatásokkal és bántalmazással telt, másnap pedig folytatták a kihallgatásokat. P. Kriszten Rafaelt és három szerzetestársát a hatvani véres atrocitások után az Andrássy út 60. alá, majd a Markó utcai börtönbe szállították. A barátokat itt mindennapos kegyetlenkedéseknek tették ki, gumibottal verték őket és körmüket is letépték. A testi-lelki megfélemlítés és erőszakos fellépés közepette a koncepció töretlen maradt: a szerzetesek a helyi tüntetés eszkalálásával fegyveres csoportokat akartak szervezni. A szervezkedés végeredményben egy országos államellenes összeesküvésben öltött volna testet. Az előre kimunkált koncepció „hitelességét" illetően persze számos probléma merült fel, így a tüntetés hangadói és a szerzetesek közötti kapcsolat feltárása nehézkes volt. Az ügy elsőrendű vádlottját, P. Kriszten Rafaelt a Budapesti Megyei Bíróság a demokratikus államrend elleni szervezkedés kezdeményezésében és vezetésében találta bűnösnek és életfogytiglan tartó börtönbüntetésre ítélte. A börtönben P. Rafael atya meglévő tüdőproblémái felerősödtek és rosszabbodtak, 1952-ben a börtönkórházban hunyt el, nyughelye azóta is ismeretlen.[423]

A vallatásoknál a vezérelv a polgári személyek esetében is az volt, hogy a ferencesek lázították fel a lakosságot, akik közül hangadók és szervezők kerültek ki. Binder Géza pályamunkást június 20-án arról értesítették, hogy feleségét kihallgatásra vitték, gyermekei pedig otthon sírnak a lakásukba zárva. A kihallgatás helyszínéül szolgáló katolikus kör helyiségébe érve az ajtóban Antal Károly (Balázs Lajos sógora) fogadta, aki beküldte a házba,

[420] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Hatvani járási és városi kapitányság jelentése.
[421] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP városi pártbizottság jelentése. 1950. április 22.
[422] Uo.
[423] Kálmán, 2018. 75-76.

ezután az államvédelmisek belökdösték az udvarra. Binder úgy emlékezett, hogy körülbelül 40 ember zsúfolódott össze az udvaron a nagy melegben, több vasutas mellett az előállított személyek között volt tanító, orvosnövendék, kulák és néhai csendőrtiszt is. A kihallgatásokat Antal végezte, erre engednek következtetni a Binderrel készült interjú mellett a korabeli források is.[424] A pályamunkást annak ellenére, hogy a tüntetés éjjelén szolgálatban volt, terheltként hallgatták ki. A vallatás közben nem akarta beismerni demonstrációban történő részvételét, illetve felemlegette Antal szüleinek vallásos meggyőződését. Antal Károly ezért az ávósok szeme láttára verte össze őt.[425]

A hatóságokat az internálások alkalmával sem érdekelte, hogy akiket elhurcolnak, jelen voltak-e egyáltalán az eseményeken, sőt az sem, hogy az internált személy egyáltalán szerepel-e az elhurcolandók listáján. Felföldi Béla 1950. augusztus 7-i levelében fordult kéréssel az MDP megyei pártbizottságához. Felföldi a tüntetés napján Hajdúszoboszlón tartózkodott gyógykezelésen. Amikor június 27-én hazatért, megdöbbenten tapasztalta, hogy felesége, lánya és a velük egy éve egy háztartásban élő család nincs a házban. *„Június 27-én arra jöttem haza, hogy a lakáshiány miatt 1 éve nálam lakó Farkas Mihály vonatkezelő családjával együtt a végrehajtó közegek tévedésből a 62 éves beteges feleségemet is elszállították a Hortobágy Kónya tanyára."* A férj leveléből kiderült, hogy a Hatvan Rákóczi út 39. szám alatt található házában lakó Farkas Mihály és családja ugyan szerepelt a kitelepítendő személyek listáján, de felesége nem. A hibát a helyi hatóságok elismerték, hiszen az akkor 68 éves nyugdíjas mozdonyvezető számára a lefoglalt ingatlant nyomban visszajuttatták. A felesége ügye azonban nem rendeződött.[426] A kitelepítések kapcsán a hatvani MDP és az ÁVH érzéketlennek bizonyult a kérés iránt. Lombos őrnagy, illetve Balázs Lajos titkár úgy ítélték meg, hogy Farkas Mihály és felesége aktívan részt vett a tüntetésben. Felföldi Béláné és lánya ugyan ott sem volt a megmozdulásokon, ám vallásosságuk elegendőnek tűnt a vegzatúra indokolásához. „*Id. Felföldi Béláné a tüntetetésen nem vett részt, azonban nevezett erősen a klérus beállítottságú (sic!)"* – olvasható a hatvani pártbizottság jelentésében. Lombos a kitelepítések másnapján a városi pártbizottságra érkező Felföldinek és fiának a következő cinikus választ adta: *„visszahozni senkit nem lehet, menjen a férje utána"*.[427] Hasonló eljárások közepette június 27-én összesen 40 családot internáltak, előbb Kistarcsára majd különböző kényszermunkatáborokba, Binder Géza például az 1950.

[424] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Rákosi Titkárságnak küldött levél Balázs Lajos ügyében. 1951. március 10.
[425] Böszörményi, 2006. 234.
[426] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Felföldi Béla 1950. augusztus 7-i levele.
[427] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Hatvan városi pártbizottság jelentése. 1950. szeptember 21.

július 19-én megnyíló recski táborba került.[428] A tüntetés és következményeinek kapcsán már korábban kiderült, hogy a tüntetők, a környéken tartózkodók és lényegében bárki, aki valamilyen módon a korabeli ellenséges társadalmi csoportok valamelyikéhez tartozott, a következmények elszenvedői között találhatta magát.[429] A hatóságok már a kihallgatások másnapján, június 21-én megjelentek a kolostorban és részletes leltárt készítettek az épületben található ingóságokról.[430]

A városban a történtek után még radikálisabb propaganda folyt a ferences barátokkal és vélt szövetségeseikkel szemben. Június 20-án összevont népnevelő értekezleteken jelölték ki az agitáció irányait. A népnevelők és a kisgyűlések – tekintettel a tüntetésben „résztvevők" összetételére – főleg a vasutasok között kapott hangsúlyt. Az MDP szerint Hatvanban a „kulákság és a klerikális reakció szervezkedése" nem ért véget a tüntetés szétverésével. *„A kulák és klerikális reakció támadása a dolgozók nyugalma ellen új vonalon jelentkezik: 21-én nagyon kevés termelő szállított a piacra árut, s a kevés felhozatal előidézte, hogy a dolgozó asszonyok veszekedtek, egymásra licitáltak, hogy családjuk részére az élelmiszert bevásárolják. Máskor a piac 10 óráig tart, 21-én 8 órakor már nem volt eladó a piacon, 22-én nem ilyen nagymértékben, de még mindig kevés volt a felhozatal."*[431]

Az emberek óvatosságát egészen biztosan a 20-án történt brutális kihallgatások és a retorziótól való félelem csak fokozta. A vallatásokat övező erőszak mellett az egyházellenes provokáció is erősödött. Június 22-én éjjel az óhatvani plébániai hivatal és a kántorlakás 1-1 ablakát betörték. Az egyházi provokációnak bélyegzett eset kapcsán üzemi népnevelők a munkásokat kezdték győzködni, hogy magasabb termeléssel válaszoljon a kulákság és a klérus aknamunkájára.[432] Az instruktorok a vasutasok körében 90 röpgyűlés keretén belül bizonygatták a „klerikális befolyás" alatt álló kollégák „bűnösségét". A tüntetésben résztvevők munkahelyükről való eltávolításának szorgalmazására 300 aláírás gyűlt össze.[433] A fűtőházban az agitáció hatására megalakult a „Június 19 Visszaütő Brigád". A háromfős csoport az addig 24 óra alatt elvégezhető vasúti szerkocsi kiemelését a jövőben alkalmazott racionalizálásnak köszönhetően 18 óra alatt vállalta. A propagandisták mindazonáltal azt sugallták, hogy a barátok eltávolításával és a kitelepítésekkel minden megoldódott.[434]

[428] Binder Géza emlékeiről és a recski megpróbáltatásiról bővebben: Böszörményi, 2006.231-238.
[429] Bővebben: Németi, 1991. 21-24.
[430] MNL HML XXIII-3/b./6. d./304. Jegyzőkönyv. 1950. június 21.
[431] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés az 1950. június 19-i újhatvani tüntetésről.
[432] Uo.
[433] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Hangulatjelentés. 1950. június 27.
[434] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Hangulatjelentés. 1950. június 29.

A történtek kapcsán kevésbé ismert, hogy az internáltak kiválogatásában Balázs Lajos első titkár személyes bosszúja és nyilas múltjának leleplezése is közrejátszott. 1951. január 23-án az MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztálya leiratot intézett Egri Gyula megyei első titkárhoz. A KV úgy ítélte meg, hogy Balázs Lajos, akit az ÁVH pár héttel korábban, mint volt nyilas szervezőt letartóztatott, jó viszonyban állt a szintén nyilas Pankaczi József[435] Hatvani járási párttitkárral. Nekik és más, a járás területén magas beosztásban lévő „ellenséges" személyek szövetségének tulajdonították, hogy például a Nagygombosi Állami Gazdaság területén *„állandó háborús rémhírek vannak, a plakátokon kiszurkálják Sztálin elvtárs szemét"*. A KV az ügy kivizsgálását kérte.[436] Az MDP Központi Ellenőrző Bizottsága 1951 tavaszán tovább vizsgálódott. Pankaczyról addigra állítólag fényképes bizonyíték is rendelkezésre állt arról, hogy ő volt Szöllősi Jenő nyilaskeresztes miniszterelnök-helyettes sofőrje. Ami érdekesebb, hogy március 30-án számos olyan hatvani lakostól származó panasz is beérkezett a Központi Ellenőrző Bizottsághoz, amely az internálások mögött Balázs bosszúját igyekszik bizonyítani.[437] Az ügyben március 10-én Hatvanból a következőkben idézett kérelmet küldték a megyebizottság részére, amelyet a Rákosi Mátyás titkársága is megkapott. *„Városunkban több irányból is elhangoztak panaszok – amelyek közül mellékelünk néhány megírt példányt –, hogy bár lehetnek közöttük* [az internált személyek között G. M.] *olyanok, akik a demokratikus rendszernek ellenségei, de lehetnek közülük ártatlan emberek, akiket Balázs Lajos a Hatvani M.D.P. V.B. volt titkára és társai bosszúból vittek el, vagy azért, hogy azokkal és a hatvani néppel demokratikus rendszerünket és Pártunkat (sic!) meggyűlöltessék. […] Az Államvédelmi Hatóság részéről pedig Balázs sógora Antal Károly is részese volt a nyomozásnak."*[438]

A felvett jegyzőkönyvek szerint Balázs Tusor Sándornak a Kisiparosok Országos Szervezete vezetőségi tagjának megparancsolta, hogy egy általuk megadott névsor alapján vonassák be a listán szereplők iparos engedélyét. Mindez a tüntetést követő 8-10 napban történt, azzal a magyarázattal, hogy az intézkedéseket előreláthatóan újabb internálások követik. A korlátozások 6 családot érintettek volna, ám Tusor nem hajtotta végre Balázs utasításait.[439] Másokkal szemben az első titkár sikerrel járt el. Kovalovszky Károly például

[435] Pankaczi József (1914-?) 1948-1954 között töltötte be az MPD Hatvan Járási Bizottságának első titkári funkcióját. http://www.paap.hu/apex/f?p=2013:3:318909205240::NO:3:P3_PERSON_ID:64015 (Letöltve: 2020. október 11.)

[436] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Az MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpoétikai Osztályának 1951. január 23-i leirata.

[437] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Az MDP Központi Ellenőrző Bizottságának 1951. március 31-i leirata.

[438] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Vizsgálat Balázs Lajos ügyében.

[439] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jegyzőkönyv. 1951. február 28.

egy utazás alkalmával kipattant szóváltás közepette nyíltan Balázs fejére olvasta annak kompromittálható múltját. Czirják Adél, aki az eset kivizsgálásakor sógora, Kovalovszky védelmére kelt azt állította, hogy a később mégis internált, amúgy élmunkás férfi ugyan ott volt a templom előtt, de alapvetően nem volt templomba járó, fia pedig úttörőként a tüntetésen a bámészkodók sorát bővítette.[440] Mások szerint Balázs nevéhez több gazdasági visszaélés is köthető, az üzelmeivel szemben szót emelők közül többeket kitelepítettek a tüntetés után. Az internáltak hozzátartozói közül összesen 35 fő kérte családtagjuk ügyének vizsgálatát. Külön kérdésként merült fel, hogy az elhurcolt személyek értéktárgyait államosították, vagy illetéktelen kezekbe kerültek.[441] Nem tudni egészen biztosan, hogy a párton belüli leszámolások egyik lokális példájával állunk-e szemben, vagy tényleg a befutott újabb információk és a Hatvanban általánossá váló elégedetlenségek miatt rendeltek-e el újabb vizsgálatot. Mindennek kiértékelése nem kötődik szorosan okfejtésünk tárgyához, ám adalékul szolgálhat az ügy további kutatásához. Az mindenesetre biztos, a hozzávetőlegesen 40 internált család csak az események után 3 évvel, Nagyboldogasszony ünnepén térhetett haza.[442]

Az 1950. június 18-19-i, vasárnapról hétfőre virradó reggelen a szerzetesek körében foganatosított kitelepítések és a hasztalanul durva beavatkozások eredményeként 39 szerzetest hurcoltak el. Borsodi Csaba történész a kitelepítési dokumentumok vizsgálata után arra jutott, hogy országosan 1 074 személyt távolítottak el a szerzetesházakból.[443] A pártállam szempontjából a látványos, országszerte érzékelhető művelet meghozta a várt végkifejletet. 1950. június 28-án a kormány és a püspöki kar tárgyalóasztalhoz ült. A Borsodi által feltárt és ismertetett legutolsó kitelepítés a tárgyalások megkezdését követően, július 31-augusztus 1-re virradó hajnalon ment végbe. Az akcióhoz ügyügyként szolgált, hogy az északi és keleti határsáv mentén elhelyezkedő „baráti országok" is tiltakoztak a közelükben élő és tevékenykedő, megbízhatatlan elemek jelenléte ellen. Borsodi a kitelepítésekkel kapcsolatos történeti kútfők vizsgálatakor azonban felfigyelt arra, hogy sok olyan rendházat ürítettek ki, amelyekbe nem sokkal azelőtt telepítettek szerzeteseket. Az így újra kitelepített 661 szerzetes elszállítása mögött a pszichikai nyomásgyakorlás állhatott. A többszörös atrocitásoknak kitett szerzeteseknél komolyabb eséllyel érhették el a rendből való kilépést. Heves megyében azonban más megfontolások is előtérbe kerültek. Az irgalmas nővérek által fenntartott idős és beteg nővérek recski otthonának felszámolása például az államvédelem céljait szolgálta.

[440] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Nyilatkozat. 1951. március 11.
[441] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jegyzőkönyv. 1951. április 11.
[442] Kálmán, 2018. 75.
[443] Borsodi, 2000. 205.

Recsk 30 km-re fekszik a határtól, de fontos ÁVH objektumot – a hírhedt kényszermunkatábort – rendeztek be a település közelében. A Barkóczy család tulajdonát képző kastélyból kitelepítették a nővéreket, és az ÁVH itt állított fel a főhadiszállását. Az ekkor kitelepítetteket nem szétszórtan helyezték el, hanem összesen négy helységbe szállították: Jászberénybe 63 fő, Újszászra 125 fő, Tihanyba 14, Zircre 459 fő érkezett.[444] A zirciek valamelyest fel tudtak készülni a szerzetesnővérek fogadására. Urbán Vilmos Gusztáv elszökve a hatóság által kijelölt tartózkodási helyéül szolgáló előszállási rendházból július 27-én tájékoztatta a ciszterciek a várható jövevényekről. A nagyszámú apácacsoport ellátása ugyan nehézségeket jelentett, ám egyben reményteli várakozásokra adott okot annak kapcsán, hogy az állam a jövőben Zircen tervezi egy szerzetesi otthon kialakítását. A nővérek Palos Bernardin vezetésével és a fiatal ciszterciek koordinálása mellett kivehették a részüket a monostor körüli munkákból. A testvéri szeretet és lelkiség olyan közösséget teremtett, amelynek hatására az állandó zaklatások ellenére sem hagyta el egyetlen ciszterci vagy Zircre telepített szerzetesnő sem a rendjét.[445]

A szerzetesrendek működési engedélyének megvonása utána a ciszterciek titkos szervezetének négy vidéki központja alakult ki, ezek közül az egyik Eger volt.[446] Egerben a Szent Bernát plébánia a szerzetesek kézben maradhatott. Az ÁEH 1951-ben Debreczeni Imre Sixtus leváltásával, majd 1952-ben Hervay Ferenc Levente eltávolításával, ahol csak lehetett beavatkozott a plébánia életébe. A külső kényszer ellenére – amint majd a hitoktatásról szóló fejezetben látni fogjuk – virágzó ifjúságpasztoráció kötődött a ciszterciek nevéhez. Hasonlóképpen fontos volt a városban maradt angolkisasszonyok tevékenysége, akik a plébániák mellett énekkart valamint hitoktatást szervezetek.[447]

Az 1950-es egyezmény létrejötte és a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása

A püspöki kar állandó zsarolásának utolsó felvonásával, a szerzetesek kitelepítésével a szívós állami nyomásgyakorlás elérte hatását. Grősz József, a püspöki kar elnöke június 20-án levélben kérte Darvas József vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy tárgyalásos úton kezdődjenek meg a szerzeteseket ért „bántalmak és sérelmek” feltárása. Grősz mindazonáltal az egyeztetések idejére azt kérte az állam képviselőitől, hogy szüntessék be a szerzetesrendek

[444] Uo. 206.
[445] Cúthné, 2014. 144-145.
[446] A budapesti központ mellett, Zirc, Eger, Székesfehérvár és a Balaton környéke képezte a vidéki rendi centrumokat. Az országban szétszórtan található központok aktív kapcsolatot tartottak fen a budapesti vezetéssel. A titkos rendi szervezetről lásd Cúthné, 2014. 186-199.
[447] Lásd Wirthné, 2015. 8.

háborgatását.[448] Az 1950. augusztus 24-én záruló, nyolcfordulós tárgyalássorozat június 28-án vette kezdetét. A kormány érdekeit a tárgyalásokon irányító szerepet betöltő Rákosi Mátyás, a Minisztertanács elnökhelyettese, a hivatalos elnöki pozíciót betöltő Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter, Bognár József belkereskedelmi miniszter és Veres József belügyminisztériumi küldött képviselte. A katolikus egyház részéről a jelenlévők névsora a következőképpen alakult: Grősz József kalocsai érsek, Czapik Gyula egri érsek, Hamvas Endre csanádi püspök, Sík Sándor, a piarista rend tartományfőnöke, Schrotti Pál ferences szerzetes és Sárközy Pál pannonhalmi kormányzó.

Az első tárgyalási napon Czapik érsek tárta fel az egyházi sérelmeket majd az alábbi pontokba szedve adta elő:

- mivel a szerzetesi élet szervesen hozzátartozik a vallás szabad gyakorlásához, így a szerzetesek továbbra is működhessenek,
- a szerzetesházak visszaadása (a katonai szempontok alapján kisajátított épületek is),
- a beteg, öreg és munkaképtelen rendtagok bocsátassanak vissza a rendi központokba, amennyiben külföldi központjuk fogadja őket, úgy az utazás útlevéllel legyen biztosítva,
- azok a szerzetesházak, amelyek plébániák voltak, továbbra is működhessenek, ezért megfelelő szerzetes lakhasson helyben,
- azok a szerzetesek, akik így nem helyezhetőek el és a világi papi szolgálatba beállnak, meglévő szervezetbe alkalmazhatóvá váljanak,
- azok a szerzetesek, vagy szerzetesnők, akik a rendet el fogják hagyni, térhessenek vissza családjukhoz, vagy egyéb világi körbe (itt említve a deportált világi papokat és egy 13 éves ministráns gyermeket)
- azoknak a szerzeteseknek, vagy szerzetesnőknek, akik egyházi alkalmazásra (kántor, sekrestyés, egyházi intézmények háztartásvezetője) elhelyezhetőek, ezt számukra tegyék lehetővé,
- azok a szerzetesek és szerzetesnők, akik az előző módon nem helyezhetők el, vagy nem akarnak elhelyezkedni, rendházaikban tartózkodhassanak és törvényes kereteken belül munkát vállalhassanak,
- lehetővé kell tenni a szerzetesi utánpótlást, tehát az utódok nevelését,
- a kényszertartózkodási helyen lévő rendtagok írógépei, bútorai, legszükségesebb holmijai adassanak vissza.

Az utolsó pont kapcsán Czapik hozzátette, hogy voltak olyan helyek, ahol a kiürítések során a hatóságok hagytak némi lehetőségek a pakolásra, *„de a legtöbb helyen még egy zsebkendőt sem hagytak elvinni”*. A szerzetesek így fehérnemű, ruha és a legszükségesebb használati

[448] Grősz József kalocsai érsek levele Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, 1950. június 20. Gergely, 1990. 23-24.

tárgyak nélkül kerültek új lakhelyükre. Az egri érsek példaképpen saját egyházmegyéjét említette. *„Nálam 65 ember van, a legtöbbnek nincs semmije, a ruháikkal takaróznak.”*[449]

A tárgyalásokat feszült légkör övezte, a kormányt képviselők részéről gyakoriak voltak a provokatív vádaskodások. Például a szerzetesek ingó vagyonának kiadásával kapcsolatosan Rákosi Mátyás a kéziratok, könyvek és ágyneműk mellett megemlítette, hogy *„rengeteg Hitler-kép, faragott nyilaskereszt, horogkereszt volt felhalmozva”*. A kijelentés ellen Czapik tiltakozott.[450]A provokáció mellett nem volt ritka a nyílt fenyegetőzés sem. A Minisztertanács elnökhelyettese a tárgyalások esetleges zátonyra futásával összefüggésben újabb állami kényszerítő intézkedéseket vetített előre. *„De ha önök nem tudnak segíteni, akkor még egy operáció lesz, de akkor ne tessék azt venni, hogy az egy ellenséges aktus, a helyzetből való kijutásnak a módja.”*[451] A tárgyalási pozíciók között az elejétől komoly differencia látszik, amely determinálta a megegyezés tartalmát is, ha úgy tetszik Rákosi Mátyás egyéni szándékai nyertek érvényt.

Az egyoldalúan kikényszerített egyezmény aláírására 1950. augusztus 30-án került sor. A megállapodás szerint a Magyar Katolikus Püspöki Kar elismerte és támogatta a Magyar Népköztársaság államrendjét és alkotmányát, továbbá vállalta, hogy az egyház törvényei szerint eljár minden egyházi személy ellen, aki az állam törvényeit megszegi. A püspöki kar az egyezmény értelmében kijelentette továbbá, hogy *„nem engedi meg a hívők vallásos érzületének, valamint a katolikus egyháznak államellenes célokra való felhasználását”*. A püspöki kar kötelezettséget vállalt arra, hogy felhívja a katolikus híveket állampolgári és hazafias kötelezettségükre, az ötéves terv megvalósításában való tevőleges részvételre. A klérust pedig felszólítja, hogy ne fejtsen ki ellenállást a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalommal szemben. *„A Püspöki Kar támogatja a békéért folyó mozgalmat, helyesli a magyar népnek, a Magyar Népköztársaság Kormányának a béke megvédésére irányuló törekvéseit, elítél minden háborús uszítást, elítéli az atomfegyver használatát és ezért az emberiség ellen elkövetett bűncselekményben bűnösnek tekinti azt a kormányt, amely először használja az atombombát.”* A kormány – legalábbis az egyezmény betűi szerint – hivatkozással a Népköztársaság Alkotmányára biztosítja a katolikus hívek számára a teljes vallásszabadságot, ugyancsak biztosítja a katolikus egyház számára a teljes működési szabadságot. Hozzájárulnak továbbá nyolc katolikus egyházi iskola (hat fiú és két leányiskola) visszaadásához, valamint ahhoz, hogy az iskolákban megfelelő számú női és férfi

[449] Gergely, 1990. 35-37.
[450] Uo. 50.
[451] Uo. 71.

tanítórend működhessék. Hasonlóan a többi felekezethez az állam a katolikus egyházat is 18 éven át – tehát ameddig az amúgy komolyan megcsonkított forrásaira támaszkodva maga tudja fedezni anyagi szükségleteit – három, illetve ötévente arányosan csökkenő mértékben anyagi támogatásban részesíti. Külön hangsúlyt kapott a papság illetményeinek állami kiutalása. A gyakorlati végrehajtást egy paritásos bizottságra bízták.[452]

A 18 éven keresztül folyósított, csökkenő mértékű támogatás az állami befolyás további fokozását és egyéb borús előjeleket is előrevetítette. A földjeitől, épületállománya komoly hányadától és intézményeitől megfosztott katolikus egyház, amely magán viselte számos, az iskolák államosítása után az oktatás területéről kiszorult alkalmazott és kitelepített szerzetes gondját az államsegéllyel még inkább ki volt téve a pártállam önkényének. Mindazonáltal úgy is értelmezhető a megállapodás e passzusa, hogy a pártállam 18 év alatt fogja elsorvasztani az egyházat, így érthető módon egyre kevesebb támogatásra lesz majd szükség.[453] Ez a fajta értelmezés egyébként átfedést mutat Rákosi hosszabb távú egyházpolitika elképzelésével: *a pártállam első embere valóban meg kívánta semmisíteni az egyházakat*. Nem tekintett tehát másként a katolikus egyházra sem, mint az addigra eltüntetett politikai pártok egyikére.[454] Ugyanakkor a megállapodás sem egyház- sem államjogilag nem tekinthető érvényesnek. Az egyes államokkal történő megállapodás ugyanis kizárólag a Vatikán hatáskörébe tartozik. Ezzel az állam is tisztában lehetett, mindezt bizonyítja az a tényező, hogy a többi egyházzal kötött egyezménnyel szemben a katolikusokkal kötött megállapodás nem került kihirdetésre a Magyar Közlönyben.[455] Fontos fejleményként szükséges e helyütt röviden megemlíteni, hogy az állam és a felekezetek között kötött egyezmények és megállapodások végrehajtásának ellenőrzésére az 1951. évi I. tc. értelmében 1951. május 19-én felállították a Minisztertanács felügyelete alá tartozó, ám Rákosi javaslatára Darvas József közoktatásügyi miniszter kontrollja alá vont Állami Egyházügyi Hivatalt.[456]

A Czapik Gyula által felolvasott sérelmek tartalmából, illetve a fennmaradt jegyzőkönyvekből[457] jól látszik, hogy a püspöki kar részéről jelentkező eredeti szándék a széttelepített szerzetesek helyzetének rendezése volt. Az 1950. augusztus 30-án aláírt megállapodás szövegében nem találni a szerzetesrendek működési engedélyének megvonására vonatkozó utalást, ez egyébként nem is lehetett volna elfogadható sem a

[452] Gergely, 1990. 317-319.
[453] Szabó, 2000. 50.
[454] Gyarmati, 2010. 27.
[455] Szabó, 2000. 51.
[456] Soós, 2014. 87-88.
[457] Közli: Gergely, 1990.

püspökök, sem pedig a tartományfőnökök számára. A kormánynak azonban már a tárgyalások ideje alatt ellentétes elképzelései voltak. Az elnöki tanács szeptember 1-i, püspöki karnak szóló levelében tájékoztatta az egyházat a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáról.[458] A várakozásokkal szemben az enyhülés tehát elmaradt. Az Elnöki Tanács 1950. évi 34. számú törvényerejű rendeletével megvonta a magyarországi szerzetesrendek működési engedélyét.[459] A rendelet 23 férfi (2582 taggal) és 40 női szerzetesrendet (8956 taggal), 635 rendházat érintett.[460] Mindössze négy rend maradhatott meg, létszámukban korlátozott módon és csupán visszakapott iskoláikban taníthattak. A VKM és az egyház képviselői között megszületett 1950. szeptember 7-i egyezmény rendelkezett a rendek létszámáról és feladatairól. A bencések Pannonhalmán és a győri Czuczor Gergely gimnáziumban folytathatták oktató tevékenységüket, a piaristák Budapesten és Kecskeméten, a ferencesek Kapisztrán Szent Jánosról Nevezett Ferences Rendtartománya Szentendrén és Esztergomban, a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek pedig a budapesti Rozgonyi Piroska Gimnáziumban és a debreceni Svetits Intézet gimnáziumi részében kezdték meg 1950/51-es tanévet. A szerzetesrendek ugyanakkor az iskolafenntartáshoz szükséges kollégiumok közül hatot kaptak vissza: Pannonhalmán, Győrött, Esztergomban, Kecskeméten, Budapesten a Knézits utcában és Debrecenben.[461] A szerzetesi ingatlantulajdont – leszámítva a templomokat és azokat a házingatlanokat, amelyek egyházi személyek számára lakhelyként szolgáltak – az állam saját használatába vette.[462]

Arról már szóltunk, hogy Heves megyében a gyöngyösi ferences közösséget a nyáron történt atrocitásokat elkerülték. A Kapisztrán Szent Jánosról Nevezett Ferences Rendtartomány ugyan a szeptember 7-i egyezmény értelmében megmaradhatott, ám a rendházak túlnyomó többsége az államosítás áldozata lett. Pap József a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnöke még aznap utasításba adta a rendház teljes ingó- és ingatlanállományának leltározását.[463] A gyöngyösi kolostorban szeptember 17-én jelentek meg a tanács képviselői. *„A megyei tanács két tagja végigvizsgálta a kolostor helyiségeit, és feljegyezte a helyiségek beosztását, méreteit, stb. – Hallottuk, hogy a helyi párttitkár Kékkő elvtárs*[464] *megelégedetten nyilatkozott arról, hogy végre megszűnt Gyöngyösön a kultúra*

[458] Uo. 327-329.
[459] 1950. évi 34. tvr. a szerzetesrendek működési engedélyéről. Közli Balogh-Gergely 2015. II. 947-948.
[460] Balogh-Gergely, 1993. 293.
[461] Balogh-Gergely, 2005. II. 949–951.
[462] MNL HML XXIII-3/b./3. d./86. Szerzetesrendek ingatlan vagyonának telekkönyvi rendezése.
[463] MNL HML XXIII-3/b./6. d./304. Megbízólevél. 1950. szeptember 7.
[464] Kékkő József az MDP Gyöngyös Városi Bizottságának első titkára volt 1949. februárja és 1951. január 8-a között.

szégyene, egy középkori intézmény, amire semmi szükség nem volt, mert a szerzetesség csak kelevény volt a társadalom testén." – olvasható a P. Oberten Odilió által írott „titkos" historia domusban.[465] A felvett leltári jegyzék bizonyos elemeit, jellemzően bútorokat (vaságyak, íróasztalok, székek, szekrények) és egyéb használati tárgyak, szalmazsákok és ágyneműk a ferences rend esztergomi rendházába kerültek. A három tanterem felszerelésére alkalmas iskolaasztalok, ülőpadok, katedrák, táblák, kályhák, harmónium és írógépasztal a budapesti Pasaréti úton található Ferences Hittudományi Főiskola berendezését gazdagította. A középkori könyvtárat és levéltárat államosították csak körülbelü1 220 darab könyv maradhatott a főiskola tulajdonában.[466] A rendház átadása és átvétele 1950. november 30-án történt meg. A megyei tanács részéről Szabó József, a városi tanács részéről Nováky József főelőadó, az államrendőrség megyei kapitányságának kötelékéből Hausz Rudolf nyomozó főhadnagy, az alsóvárosi plébániai hatóság részéről Horváth Ferenc plébános voltak jelen. A rendtagok és a növendékek addigra Budapestre, illetve Esztergomba távoztak. A kolostor egy része plébániai használatban maradt a templommal együtt.[467] Az államosított épületrészben, amit csak lehetett megváltoztattak. Az ebédlő és a folyosó freskóit lemeszelték, a 18. században kézzel faragott ebédlőajtót múzeumba száműzték.[468] A leltárba vett tárgyak közül a jegyzőkönyvek szerint semmi sem tűnt el, ennek ellentmondd, hogy a törökkori és a Rákóczi szabadságharc emlékeket őrző régiséggyűjteménynek mégis nyoma veszett.[469] Egyedül a rendház patikájának 17-18. századi cégére maradt meg a városi múzeumban. A hatóságok még a barátok kutyáját is agyonlőtték.

A BM 1951 decemberében adott utasítást a megyei tanácsok végrehajtó bizottságainak, hogy vegyék számba a megyék területén a szerzetesrendetek tulajdonát képező ingatlanokat, amelyek az 1950. 34. tvr. értelmében az államra szálltak. Amennyiben az említett ingatlanoknak telekkönyvi tulajdonosaként valamelyik szerzetesrend volt bejegyezve, úgy a jogügyi előadón keresztül gondoskodni kellett arról, hogy *„az ingatlanok tulajdonjoga a magyar állam javára kebeleztessék be"*. Amennyiben valamelyik ingatlan kapcsán vita merült fel, például telekkönyvi tulajdonosként nem a szerzetesrend volt bejegyezve, de egyéb rendelkezésre álló adatok alapján az ingatlan a valóságban szerzetesi használatban volt, a bizonyítást szolgáló okiratokat, illetve a rendelkezésre álló

http://paap.mnl.gov.hu/apex/f?p=2013:3:1767930834227::3::P3_PERSON_ID:64033 (Letöltve: 2020. szeptember 19.)

[465] Fáy, 2020.
http://www.ferencesek.hu/kekko-elvtars-kelevenye/ (Letöltve: 2020. szeptember 19.)

[466] MNL HML XXIII-3/b./6. d./304 Kimutatás. 1950. október 6.

[467] MNL HML XXIII-3/b./6. d./304. Jegyzőkönyv. 1950. november 30.

[468] Fáy, 1999. 124.

[469] MNL HML XXIII-3/b./6. d./304. Jegyzőkönyv. 1950. november 30. Fáy; 1999. 124.

bizonyítékokat az ÁEH részére kellett csatolni. Mindazonáltal Házi Árpád belügyminiszter felhívta az elnökök figyelmét, hogy nagy körültekintéssel járjanak el, nehogy államosítás alá vonjanak olyan ingatlanokat is, amelyek nem szerzetesrendek, hanem egyéb egyházi szervek, vagy más személyek tulajdonában álltak. A BM rendelkezés végrehajtásának 1952. március 31-ig meg kellett történnie.[470] A telekkönyvi átírások technikai megvalósításáért a járási tanácsok végrehajtó bizottságai voltak a felelősek, a fennmaradt forrásokból arra lehet következtetni, hogy a rendelet végrehajtása minden érintett járásban megtörtént.[471]

1950 szeptemberében a pártszervezetek úgy érzékelték, hogy Heves megye lakosságát három fő kérdés foglalkoztatta: a tagosítások, az alapbéremelés illetve normarendezés, végül a katolikus püspöki kar és a kormány megállapodása.[472] A megegyezést ugyan nem hirdették ki a Magyar Közlönyben, ám a szélesebb tömegek így is értesültek róla az írott sajtó hasábjairól,[473] illetve a szokásos települési és üzemi propagandaszólamokból. *„Az egyház és az állam megegyezése megyénk dolgozói között nagy megnyugvást keltett […].”*A hangulat- és információs jelentések előbbiekben idézett frázisai mellett tanulságos, hogy a propagandisták és járási titkárok a hittanosok magas számát összefüggésbe hozták azzal a hibás meggyőződéssel miszerint a megegyezéssel együtt megszűnt a klerikális reakció elleni harc *„és most már nyugodtan lehet járatni hittanra a gyermeket”*.[474] A pártfunkcionáriusok a Pétervásárai járásban azt tapasztalták, hogy bizonyos rémhírek kaptak szárnyra, miszerint az állam a vallást el akarja törölni *„és most már úgy tanítják a gyerekeket, hogy még az apját is megöli (sic!) mivel az Egyház és az Állam megegyezett”*. Az informátorok szerint Pétervásárán, Erdőkövesden, Sirokban és Parádon a „reakciósnak” titulált lelkipásztorok házi agitációk alkalmával tájékoztatták a híveket a megegyezés negatív hozadékairól.[475] A megállapodástól az állampárt helyi aktorai a tömegek vallástól való elfordulást várták, ám csalatkozniuk kellett. Ezt bizonyítja, hogy az említett községekben a hittanbeírások alkalmával tapasztalható túlzott adminisztratív akadályok miatt kialakuló tiltakozás hatására 1950. szeptember 27-én hittan pótbeiratkozásokat rendeltek el.[476] A hatóságok a beírtak magas száma mögött korántsem a társadalomban mélyen gyökerező vallásos meggyőződést keresték, hanem sokkal inkább az emberek között terjengő tévhiteket és az egyház mesterkedéseit.

[470] MNL HML XXIII-3/b./3. d./86. Szerzetesrendek ingatlan vagyonának telekkönyvi rendezése.
[471] Lásd: MNL HML XXIII-3/b./3. d./86. Szerzetesrendek ingatlan vagyona telekkönyvi rendezése.
[472] MNL HML XXXV-11/24. d./2/73. Hangulatjelentés. 1950. szeptember 7.
[473] Szabad Nép, 1950. augusztus 31. 1.; Kis Újság, 1950. szeptember 1.
[474] MNL HML XXXV-11/24. d./2/73. Hangulatjelentés. 1950. szeptember 7.
[475] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés az állam és az egyház megegyezéséről. 1950. szeptember 19.
[476] MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. Jelentés. 1950. szeptember 29.

A katolikus papi békemozgalom kiépítése Heves megyében

Az együttműködésre hajlamos papság felkutatása

Az 1950-es években a felülről erőltetett „békeharc" az egyház egységének megbontását hivatott szolgálni. Az 1948-ban szovjet utasításra létrehozott Béke Világtanács mozgalma a nemzetközi békekampány irányító szervezetének, az 1949. április 20-án létrehozott úgynevezett Állandó Bizottságnak az 1950-es stockholmi konferenciáját követően kapott nagyobb lendületet Magyarországon. A hazai békemozgalom ernyőszervezte a Megvédjük a Békét Mozgalom Országos Tanácsa lett. A kormányzati szintről szított békekampány alapján a Stockholmban közzétett, atomfegyverek betiltását szorgalmazó nyilatkozat támogatására szólították fel a lakosságot. Ezzel egyidőben megindult a papság meggyőzése is. Az agitátorok akkor éppen azt sulykolták, hogy a lelkészek a békeívek aláírásával tegyenek hitet az ügy mellett. A békevédelmi bizottság aktivistái a városokat és a vidéket járva országos szinten összesen 6 806 130 aláírást gyűjtöttek össze 1950. május 7-re. A pártállam nyomás alá helyezte az onrdináriusokat, arra akarták kényszeríteni a főpásztorokat, hogy adjanak „szabad kezet" az alsópapság számára az ívek aláírásának ügyében. A püspöki kar tagjai eltérő stratégiát alkalmaztak. A váci, győri és veszprémi főpásztorok egyáltalán nem engedélyezték a békekampány támogatását, sőt helyenként szankcionálták is azt. Máshol arra hivatkozva, hogy ez nem egyházi, hanem állampolgári aktus nem tiltották az aláírást. Az egyházmegyékben tevékenykedő közép- és alsópapság egy része inkább az együttműködési pontokat kereste, ők elfogadták vagy kifejezetten támogatták a békeakciót.[477] Czapik Gyula nem tiltotta, de nem is motiválta a békekampányt, akik hozzá fordultak, azoknak engedélyezte az ívek aláírását, a név mellett azonban nem szerepelhetett az egyházi állás feltüntetése.[478]

A nagyszámú támogató nyilatkozat és a békehisztériával erőltetett társadalmi kohézió azt a látszatot kelhetné, hogy a „halálra szánt" katolikus egyház soraiból is számos pap adta a fejét aktív békemozgalmi munkára. Jelen értekezés szerzője egyetért Bögre Zsuzsannával abban a tekintetben, hogy a számok mögött meghúzódó viselkedés határozta meg azt, hogy kiből is vált valódi békepap az ötvenes években. Bögre nem tartja valódi békepapnak azokat a személyeket, akik a mozgalom gyűlésein megjelentek, vagy azokat a lelkipásztorokat, akik csupán a központi nyomásgyakorlás hatására láttak el kézjegyükkel egy-egy békeívet. Aktivistának számít ugyanakkor az a személy, aki a mozgalom hivatalosan bejegyzett tagjaként nyilvánosan közösséget vállalt az állampárt céljaival. Az így kialakított

[477] Pál, 1995. 10-13.
[478] Balogh, 2008/b. 177.

kritériumrendszer szerint az akkori hozzávetőlegesen 3 583 aktív katolikus pap valamivel több, mint 10 százaléka, azaz 429 fő tartozott ebbe a csoportba.[479]

A töredékesen fennmaradt megyei dokumentumok a vázolt képet látszanak alátámasztani. A püspöki kar 1950. április 8-án állásfoglalást tett közzé a Stockholmban elfogadott felhívással összefüggésben, ebben a testület elítélte az emberi életet kioltó fegyvereket. A nyilatkozatot nem csupán a nyilatkozattevők, hanem a világi papság, a szerzetesek és a szerzetesnők nevében hozták nyilvánosságra ezzel próbálva megelőzni az egyéni aláírást.[480] Csakúgy mint az országgyűlési képviselőválasztások alkalmával ez a megelőző manőver is a plébániákon megjelenő instruktorok győzködését kívánta kiüresíteni. Czapik és az érseki aula vélhetően a püspöki kar már létező, az egész katolikus egyház véleményét sugárzó nyilatkozatra hivatkozással nem írta alá a békeívet.[481] Czapik érseket a püspöki karon belül a modus vivendire törekvő szárny egyéniségeként tarthatjuk számon, ám a békemozgalom indulásakor kitért a nyílt támogatás elől, ezt helyi szinten sem favorizálta, ám nem is tiltotta.[482] A főpásztorhoz hasonlóan cselekedtek a megye területén tevékenykedő szerzetesrendek is. A ciszterciek és a ferencesek közül mindössze egy-egy, az angolkisasszonyok közül senki, nagyobb számban csupán a szegénygondozó apácák írták alá a békeívet.

Az aláírást megtagadókra retorzió várt, amelynek egyik formája a nyilvános lejáratás volt. Megyeszerte tömeggyűléseken ostorozták a „békebontó" klérust, nem kímélve az érseki aulát, az alsópapságot, illetve a szerzetesrendeket sem. A sajtóban is egyre gyakrabban szerepeltek a „reakciós papság" leleplezésével foglalkozó cikkek.[483] Horváth Nándor megyei agitprop titkár az országos terjesztésű Népnevelő[484] füzet 1950. május 15-i számában „*Bátran leplezzük le a fekete reakciót"* című írással jelentkezett. Horváth mindamellett, hogy megyei példákon keresztül világította meg a „reakciós szárny" tényked̄ését, a békeívek körüli kampány megyei helyzetéről is szót ejtett. *„A békefelhívással kapcsolatban is megmozdult megyénkben a klérus és a kulákegyüttes. Békéről prédikálnak a templomban, de ugyanakkor ellenpropagandát fejtenek ki a békeívek aláírásával kapcsolatban. Hatvanban pl. azt*

[479] Bögre, 1998. 63-64.
[480] Szabó, 2000. 245.
[481] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klerikális reakció munkájáról a megyében a KV. március 31-ei és június 1-jei határozata alapján.
[482] Pál, 1995. 16.
[483] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klerikális reakció munkájáról a megyében a KV. március 31-ei és június 1-jei határozata alapján.
[484] A Népnevelő példányszáma 1950-ben 210 000 körül mozgott, ebből 95 000 füzetet a falvakban, 115 000-et városokban, üzemekben osztottak szét, 1949 augusztusáig ingyenesen terjesztették. Huhák, 2014. 165.

híresztelik, hogy a békeív nem más, mint egy újabb tervkölcsönjegyzés és minden aláírásért 100 Ft-ot fognak bevasalni az aláírón."[485]

A jelentések szerint a lelkészkedő papság körében komolyabb aláírási hajlandóságot észleltek. A jelentéstevők felmérései alapján előfordult olyan járás, amelyben 2-3 pap kivételével mindenki aláírta az íveket.[486] A klérus a valóságban nem szívesen foglalkozott politikai kérdésekkel, nyilvános hitvallásra csak keveseket lehetett rábírni. A plébánosok javarésze az aláíráson kívül nem vállalta a politikai szócső szerepét. A látványos számadatok mögött csekély valóságtartalom rejlett, erre többek között az egyházüldözés üzemeltetőinek kételyei szolgáltatnak bizonyítékot.

„A falusi plébánosok között a parádi pap volt, aki legelőször megtagadta az aláírást, a kispapok zöme aláírta, de az aláírás, ha közelebbről megnézzük nem minden.

Dr. Ligeti József [andornaktályai – G. M.] *plébános, aki szintén minden vonakodás nélkül és látszólag örömmel aláírta a békeívet, de már évek óta mást sem csinál, mint a demokrácia ellen és az ifjúság nevelése ellen uszít a szószékről.*

Bartók János prépost [valójában plébános – G. M.] *ő is aláírt, de mint Ostoros község plébánosa aknamunkát folytat és befolyása alatt tartja az egész községet és a harmadrendeseken keresztül imádságos társulatokat szervez.*

Schóber Tibor[487] *plébános Maklár (sic!), aki aláírta a békeívet, de annak ellenére, hogy felkérték arra, hogy beszéljen rólla (sic!) a templomban, nem beszélt. […]*

Mindannyiunk ismertje Abavári János pétervásárai plébános szintén készségesen aláírta a békeívet, de esküdt ellensége a demokráciának és a templomról a szószékről a Szovjetunió és a kommunisták ellen izgat. […]

Szikla Sándor Besenyőtelek községben aláírta a békeívet, de ugyanakkor Mária egyesületet vezet, benne volt a békebizottságban is, és amikor kérték, hogy beszéljen a templomban a békéről felsőbb utasításra hivatkozott. […]

Ezek a példák azt mutatják, hogy a békeíveket aláíró papok jelentős része csak színvallásból és nem meggyőződésből írták alá, és nekünk ezt az oldalát is látnunk kell, ha majd ezzel kapcsolatos határozatot hozunk."[488]

---

[485] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP KV Agitációs Osztályának szóló 1950. április 24-i levél.
[486] Kálmán, 2018. 73.
[487] Helyesen Schóber Tibor (1910-?), akit 1933-ban szenteltek pappá 1947-től szolgált plébánosként Maklártályán, 1948-tól érseki tanácsos, 1956-tól szentszéki bíró, 1960-tól kerületi esperes. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 63.
[488] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klerikális reakció munkájáról a megyében a KV. március 31-ei és június 1-jei határozata alapján.

A valódi politikai aktivitást mutató békepapoktól azonban nem csupán egy-egy békeív aláírását, békegyűléseken való passzív részvételt vártak el, hanem aktív politikai szerepvállalást és a rendszerrel való bizonyos szintű azonosulást is. Révai 1950. június 1-i beszéde a klerikális reakció elleni harc mellett érintette az együttműködő egyházi személyek problematikáját is. A párt legfőbb ideológusa négy feladatkört jelölt ki, amelyek közül az egyik a kooperatív, „néphez hű, a békét és a népi demokráciát" támogató papokkal szembeni magatartásforma normáit írta elő. *„De ugyanakkor, amikor az egyházi reakció, a püspöki kar katasztrófa-politikája ellen erélyesen fellépünk, teljes rokonszenvünkről és támogatásunkról biztosítjuk azokat, akik magában az egyházban lépnek fel – akár papok legyenek, akár világiak – ez ellen a katasztrófapolitika ellen, népköztársaságunk és a katolikus egyház közötti béke és megegyezés mellett. Ezt a megegyezést mi akartuk, a Vatikán és Mindszenty politikáját folytató püspöki kar hiúsította meg. Azokkal szemben, akik az egyházból reakciós politikai fegyvert kovácsolnak, természetesen nem folytathatjuk a régi politikát, mert ők nem megegyezést, hanem harcot akarnak. Mindazok felé azonban, akik akarják a megegyezést a népi demokráciával, nyitva vannak a kapuk."* – olvasható a beszámolóról készült cikkben, amely a Szabad Nép június 6-i számában kapott helyet.[489] Rákosi Mátyás a kormány és a katolikus egyház között éppen zajló tárgyalássorozat július 5-i, második fordulójával egy időben adott utasítást egy KV ülés keretében a katolikus papokból álló kezdeményező csoport létrehozására, amely gyűlést szervez a demokratikusan gondolkodó klerikusok részére. E direktíva lett végül az alapja az Országos Papi Békebizottság (OPB) 1950. augusztus 1-i budapesti életre hívásának.[490] Az államhatalom mindenekelőtt az egyházon belüli ellenzék megszervezésével újabb terhet akart helyezni a püspöki karra. Az első komolyabb lépés 1950 júliusában történt, amikor egy 34 fős csoport felhívást intézett paptestvéreik felé. *„Nekünk a római katolikus anyaszentegyház papjainak az is lelkiismereti kötelezettségünk, hogy magunk részéről is minden megcselekedjünk a megegyezés érdekében. Ezért a nemzet nagy nyilvánossága előtt ki kell jelentenünk, hogy teljes szívünkből, minden erőnkből kívánjuk az egyház és az állam közötti megegyezést, az egyház és a népi demokratikus állam törvényeinek kölcsönös tiszteletben tartásával."*[491] Az augusztus 1-re tervezett papi konferencia megszervezésére előkészítő bizottságot hoztak létre. A bizottság tagsága a következő személyekből állt: Babocsa Endre budapesti plébános, Csík József hatvani prépost, Csömöz Gáspár püspöki tanácsos (Szolnok), P. Gábris Grácián ferences szerzetes (Budapest), Horváth

[489] Szabad Nép. 1950. június 6. 4.
[490] Orbán, 2001. 76.
[491] Népszava. 1950. július 16. 6.

Richárd lelkész-tanár (Budapest), Rajkay Sándor budapesti plébános. Az előkészítő bizottság július 21-i felhívása stencilezett formában jutott el a plébániákra. A bizottság azzal a kéréssel fordult a lelkészkedő papsághoz, hogy minél nagyobb számban jelenjenek meg az országos értekezleten, *„mert részvételükkel minden eddiginél erőteljesebben szolgálhatják az egyház és állam megegyezésének előmozdítását”*. A Horváth Richárd által jegyzett felhívás a római katolikus anyaszentegyháznak tehető idősszerinti „legnagyobb és leghasznosabb szolgálatnak” aposztrofálta a lelkipásztorok részvételét. Figyelemmel az alsópapság nehéz életviszonyaira a jelenlévők utazásáról és étkezéséről az előkészítő bizottság – áttételesen az állam – gondoskodott.[492]

Az országos kiterjedésben meginduló nyilvános szervezőmunka előtt megyei szinten is megkezdődött az együttműködésre fogékony egyházi személyek feltérképezése. A településeken a választási kampányok során alkalmazott módszerek érvényesültek, személyes látogatások során kutatták fel a közéleti aktivitásra fogható klerikusokat. Az MDP Heves Megyei Bizottsága a Révai József által kiadott utasításoknak megfelelően összegezte a tennivalókat. „*Az elkövetkezendő időben fokozottabb mértékben kell foglalkozni a megye területén azokkal a papokkal, akik már eddig is kiálltak, tanúbizonyságot tettek a népi demokráciánk mellett, fel kell használni őket arra, hogy nyilatkozzanak, valamint bélyegezzék meg a békeívek aláírását megtagadó papokat és a parazita életet élő háborús propagandát terjesztő szerzetesrendeket*.”[493] A feladat felelőseként nevesített Egri Gyula, az MDP Heves Megyei Bizottságának első titkára július 4-én – tehát az előkészítő bizottság szárba szökkenését megelőzően – terjesztette fel az MDP KV Szervezési Osztályának azt a névsort, amely azokat a személyeket tartalmazta akik *„hajlandóak különböző mértékben kiállni a párt mellett és végrehajtani a KV június 1-i határozatát”*. Az együttműködő, később akár aktív békepapi szerepet is vállaló egyházi személyek bevonásáról, illetve a kiépülő megyei békemozgalomról kisszámú forrás áll rendelkezésre. Egri üzenete már csak az előzőek miatt is érdekes. Az pedig tovább növeli a dokumentum jelentőségét, hogy a még ilyen-olyan indokokból „elzárkózó”, de a későbbiekben meggyőzhetőnek titulált lelkipásztorok neveit is tartalmazza. A gépelt elemzésre a további feladatokat, később keletkezett véleményeket tartalmazó ceruzával írott széljegyzetek is kerültek. A klérus „közéleti szerepre szánt” elemeinek kiválogatásakor sokat számított az előélet. Előnyösnek mutatkozott, ha az adott személy már 1945 előtt kritikusan vélekedett a két világháború közötti politikai életről,

[492] Pál, 1995. 22-23.
[493] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klerikális reakció munkájáról a megyében a KV. március 31-i és június 1-i határozata alapján.

valamilyen formában részt vállalt a Mindszenty-ellenes kampányban (szót emelt a prímás ellen, nem olvasta fel pásztorleveleit stb.), a kezdetektől hajlandó volt, akár helyi, akár szélesebb nyilvánosság előtt támogatni az MKP/MDP politikáját, követte a lokális pártszervezet iránymutatásait, aktív kapcsolatot tartott a hatalom helyi képviselőivel. Előfordult, hogy az azonosulási hajlam csekélyebb érzékelésekor a meggyőzés során bizonyos – a politikai rendőrség eszköztárából ismeretes módszerekhez hasonlóan – emberi gyengeségből fakadó tényezők (karrierizmus, erkölcsi aggályok), vagy a múltból származó kompromittáló adatok is a felszínre bukkantak. Egri összesen hét katolikus papot és egy hitoktatót tartott alkalmasnak nyílt politikai szerepkörre. Tételesen Molnár Endre mikófalvai, Nemes János mátraszentimrei, dr. Seres András visontai, Rákóczi István tarnamérai, Dávid Bertalan novaji, Obeda Endre tarnazsadányi plébánosok, Csík József hatvani prépost, illetve Tököly István hatvani hitoktató nevét tartalmazta a titkár levele.[494] A felsorolt személyek szinte mindegyike ilyen-olyan módon, a szűkebb (helyi) és szélesebb (országos) nyilvánosságnak szóló szerepléseivel korábban tapintható közösséget vállalt bizonyos pártállami törekvésekkel.

Egri névsorából mindenekelőtt Csík József prépostot érdemes kiemelnünk, hiszen ő az említett előkészítő bizottság tagjaként igen korán nyilvános szerepet vállalt a kiépülő békemozgalomban. A váci egyházmegyés pap a megyei pártszervek észrevételi alapján kezdetben mutatott némi bizonytalanságot, ám az idő teltével magatartása „pozitív irányt vett". *„Felszabadulás után ingadozó magatartású volt, azonban később mindenben követte a pártszervezetek iránymutatását. A templomban elmondott beszédeit előzőleg rendszeresen megbeszélte a párttitkárral. Minden kérdésben felhasználható."*[495] A negyvenes évek második felében Csík József is ki volt téve a korszakban mindennaposnak mondható zaklatásoknak. Történt ez akkor is, amikor 1948 novemberében engedélyt kért a helyi rendőrségen egy december első felében esedékes lelkigyakorlat megtartására. Az MDP járási bizottsága tudomást szerezve a közelgő eseményről tervet készített annak megakadályozására. A politikai értékelést követően több álláspont is kialakult. A burkolt akciókra irányuló tervek[496] bukása után a pártszervezet a nyílt megfélemlítés mellett döntött. *„Végül arra az álláspontra*

[494] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Egri Gyula MDP KV Szervezési Osztályának szóló 1950. július 4-i jelentése.
[495] Uo.
[496] Koncepció született arra vonatkozóan, hogy a lelkigyakorlaton részvevők közé beépített embereket küldenek, akik később jelentenek az ott elhangzottakról. A rendőrség bevonásával végrehajtott akcióra is születettek elképzelések. A legradikálisabb tervezet a lelkigyakorlatra igyekvők csavargás vádjával történő letartóztatása volt. A másik elgondolás lényege abban állt, hogy a jelenlévőket megfigyelik, róluk listát készítenek, s ezáltal derítették volna fel „kik állnak a klérus befolyása alatt", van-e köztük párttag. MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Hatvani Járási Bizottságának levele az MDP Heves Megyei Bizottságának. 1948. november 22.

helyezkednünk, hogy nyílt támadásba megyünk. Vagyis felkeressük a prépost urat és ott beszélünk vele, mivel máskor is előfordult már hasonló dolog és ezt is leghatározottabban a Mindszenti vonal (sic!) alkalmazásának látjuk, hogy meddig akarja ezt a helytelen nézetét alkalmazni. Végre valljon színt, hogy a néppel, vagy a nép ellen akar tovább dolgozni."[497] A hatvani prépost megpróbáltatásairól elenyésző információnk vannak, ám az idézett sorokból arra lehet következtetni, hogy későbbi békepapi tevékenységében szerepet játszhattak a korábbi megpróbáltatások.

Csík József neve az 1950 augusztusában a Pétery József váci püspök ellen indított sajtóhadjárat idején kapott országos visszhangot. A püspökök közül egyedül Pétery tiltotta meg papjainak az OPB 1950. augusztus 1-i budapesti alakuló ülésén való részvételt.[498] A Budapesti Tudományegyetem aulájában megjelenő 300 papból 17 váci egyházmegyés volt, őket Pétery az engedetlenségük miatt megfeddte és meghallgatásra hívta a püspöki alulába.[499] Az állam látva az ordinárius ellenállását az alább idézett 1950. július 24-i körlevelekben szólította fel az MDP megyei bizottságokat, hogy a vonakodó főpásztorokat biztosítsák az esetleges egyházfegyelmi eljárások alól való mentességük felől. *„A megtartandó országos pap-értekezlettel kapcsolatban több helyről érkezett hozzánk olyan bejelentés, hogy egyes papok vonakodnak az értekezleten való részvételtől, a püspöktől való félelmükben. Az elvtársak nyugtassák meg az aggodalmaskodó papokat, hogy nekik az értekezleten való részvétellel kapcsolatban semmilyen tekintetben, – sem gazdasági, sem erkölcsi sem egyházi fegyelmi (sic!) vonalon – bántódásuk nem lehet. Ahol az elvtársak azt tapasztalják, hogy egyes püspökök az értekezleten való részvételt nehezítik, ott különös, nyomatékkal hívják fel az egyébként résztvenni (sic!) kívánó pap figyelmét a fentiekre. Ott, ahol az elvtársak indokoltnak tartják, közölhetik, hogy az utazási költségeket utólag rendezzük."*[500]A váci püspökségen 1950. augusztus 5-én és 6-án házkutatást tartott az ÁVH. A hajnalban kiérkező karhatalmisták felforgatták a püspöki irodát, a püspök titkárát tettleg bántalmazták, Pétery Józsefnek pedig több órán keresztül falnak fordulva kellett állnia. A fellelt iratokon kívül elvitték a püspökség pecsétjét is. A házkutatások alkalmával Széll Kálmán kanonokot, Oetter György irodaigazgatót és Brusznyai Józsefet letartóztatták, majd az Andrássy út 60-ban eltöltött idő után Kistarcsára internálták őket, ahol Széll életét vesztette, a többiek is csak 1953 szeptemberében szabadulhattak.[501] A Szabad Nép 1950. augusztus 12-i száma számolt

[497] Uo.
[498] Pál, 1995. 23.
[499] Földváry, 2018. 52.
[500] Idézi: Galcsik, 2004. 183.
[501] Földváry, 2018. 53-54.

be a „Megvédjük a békét” Mozgalom Országos Tanácsának rendkívüli üléséről. A közlemény címe beszédes: *„Az országos békemozgalom a kormányhoz fordult és kéri Péteri (sic!) József fasiszta főpap garázdálkodásának megakadályozását”*. Az ülésen többek között felszólalt a korszak legismertebb propagandatörténésze Andics Erzsébet is. Andics vádbeszédében elmondta, hogy a papi békemozgalom igen későn indulhatott el Magyarországon, ennek oka elsősorban a „*katolikus egyház hivatalos vezetői megtévesztésekkel, fenyegetésekkel, a lelki es anyagi erőszak eszközeivel igyekeztek ezt a mozgalmat elgáncsolni”.* A történész szerint ilyen módszerekkel fenyegette meg Pétery is három egyházmegyés papját. Ez az eljárás „a demokratikus törvények lábbal tiprása”, hiszen – folytatódott a cinikus érvelés – *„a lelkiismereti szabadságnak, a közéletben való szereplésnek, politikai meggyőződésük nyílt követésének joga”*. A szónok mindamellett, hogy méltatta a katolikus egyház haladó hagyományait, amelyet most a béke mellett síkraszálló egyháziak testesítenek meg, hozzátette, aki úgy cselekszik, mint a váci püspök „*az nem más, mint az imperializmusnak az ügynöke, fasiszta”*. Ezután Parragi György országgyűlési képviselő emelkedett szóra és *„ismertette a váci püspök által elindított inkvizíciós hajszát”*. Pétery ugyanis nem kizárólag a részvevőket feddte meg, hanem az előkészítésbe bevont személyeket is, illetve az espereseken keresztül igyekezett megakadályozni a mozgalomhoz történő csatlakozást. Így került elő az ismertetésben Babocsa Endre rákosligeti plébános mellett a szintén előkészítő bizottsági tag Csík József prépost személye is. A cikk a következőképpen írt a Pétery püspök és Csík között történt konfliktusról. *„Csik Józsefet arra kényszerítette, hogy esperestársai előtt jelentse ki: az előkészítő bizottságból kilép, mert „félrevezették“.*[502]

A közéleti szerepvállalásra alkalmasnak tartott Heves megyei papok névsorában szerepelt Molnár Endre mikófalvi plébános is. Molnár 1950. július 21-én tagja lett annak a 34 lelkészből álló csoportnak, akik a püspöki kar és a kormány között zajló tárgyalások pozitív végkimenetelének támogatására, azaz a megegyezés pártolására buzdították paptestvéreiket. Molnár Endre egyébként már 1948. december 11-én szervezőként jelen volt a fővárosban megtartott Mindszenty-ellenes diáktüntetésen.[503] 1949 májusában csatlakozott a katolikus egyházi és világi személyek felhívásához, amely a Népfront-választásokkal kapcsolatos részvételre és igenlésre szólította fel a „békeszerető, fejlődést igenlő, állampolgári

[502] Szabad Nép. 1950. augusztus 12.; Hasonló tartalmú cikk látott napvilágot a Friss Újság 1950. augusztus 12-i számában is, lásd Friss Újság. 1950. augusztus 12.
[503] Szabad Nép. 1948. december 11. 7.

kötelezettségeit ismerő" híveket és lelkészeket.[504] Egri jellemzése szerint *„Molnár Endre bármilyen feladatot vállal, amelyet a Pártunk (sic!) rábíz".*[505]

Obeda Endre tarnazsadányi plébános esetében „zavaros múltját" és kompromittálható tevékenységét használták fel a meggyőzés során. A plébánosról a Falusi Népnevelő 1950. március 16-i számában megyei adatgyűjtésén alapuló leleplező cikk jelent meg, amely Horváth Nándor agitprop titkár tollából származott. A tudósítás Obeda házvezetőnőjének grófi származását, illetve a plébános „reakciós" beállítottságát bizonygatta. Obeda az őt ért vádakra válaszul levélben fordult a Falusi Népnevelő felelős szerkesztőjéhez, Vadász Ferencnéhez, amelyben cáfolni igyekezett az ellene fogalmazott vádakat és rendszerrel való azonosulásáról vallott.[506] Az MDP KV Agitációs Osztálya az ügy tisztázásra szólította fel a megyei pártbizottságot, mivel a kérdést a felsőbb pártvezetés elé óhajtották terjeszteni, bizonyítván a „klerikális reakció" tevékenységét.[507] Horváth Nándor és Nagy Sándor az MDP Heves Megyei Bizottságának első titkára májusban adott véleményt Obeda tevékenységéről. A megyei PB észrevétele alapján a plébános mindamellett, hogy a szerkesztőségnek címzett levelében valótlanságokkal magyarázta eddigi „rendszerbarát" tevékenységét, még alattomos aknamunkát is folytatott. A helyi pártszervezet tájékoztatása alapján a lelkész korábban egészen nyílt formában fejtette ki ellenséges tevékenységét, amely javarészt népi demokráciaellenes agitációban öltött testet, például kritizálta az iskolák államosítását. A legutóbbi időben azonban ellenállásának stílusa megváltozott. *„Obeda Endre reakciós beállítottságú, amelyet igen ravaszul, messzemenő közvetlenségével leplez el a dolgozó nép előtt, ugyanakkor pedig igyekszik becsempészni az ő híveit a tömegszervezetek vezetőségébe, hogy azokon keresztül érvényesíteni tudja az ő akaratát […]."* Az úttörők vezetője és annak felesége is jó viszonyt ápoltak papjukkal, a pártfunkcionáriusok ennek tudták be, hogy körülbelül 10 gyermek kivételével mindenki hittanos a helyi iskolában. Habár ő maga aláírta a békeívet, tevékenységének tudható be, hogy 24 – szintén a befolyása alatt álló – család ezt nem tette meg.[508] Azt Egri Gyula is beismerte, hogy kezdetben igyekezett kijátszani a központi akaratot, ám *„zavaros múltját ismerjük, konkrét bizonyítékaink vannak múltbéli*

[504] Népszava. 1949. május 8. 3.
[505] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Egri Gyula MDP KV Szervezési Osztályának szóló 1950. július 4-i jelentése.
[506] Obeda szerkesztőségnek írott levelében többek között az 1949-es választásokon kifejtett tevékenységét, az MKP-szervezte Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ), illetve a helyi úttörőmozgalom szervezése kapcsán tett erőfeszítéseit és a tervkölcsön elindításakor tanúsított együttműködését említette meg. MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Obeda Endre 1950. március 31-i levele.
[507] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Az MDP KV Agitációs Osztályának 1950. április 15-i levele.
[508] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Horváth Nándor és Nagy Sándor leve az MDP KV Agitációs Osztálynak. 1950. május 16.

magatartását illetően, minden kérdésben elfogadja a Párt (sic!) irányítását" – tette hozzá az első titkár.[509]

Az Egri összefoglalójában szereplő legtöbb személy, így Nemes János mátraszentimrei plébános, a korábban többször együttműködést mutató Seres András visontai plébános, Rákóczi István tarnamérai plébános,[510] illetve Dávid Bertalan novaji plébános is csupán helyi szinten vállalt politikai munkát. [511] Mint ahogyan majd látni fogjuk, többük idővel feltűnt a megyei papi békebizottság tagságának soraiban is.

Az 1950. augusztus 1-én a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem aulájában hozzávetőlegesen 300 egyházi személy jelenet meg. Az országos értekezleten három fő referátum hangzott el. Az első előadó Horváth Richárd ciszterci szerzetes tanár volt, akinek szerepe a békemozgalom indulásakor vált jelentőssé.[512] Horváth két táborra szakadt egyházról beszélt, ezután a kereszténység és a szocializmus rokon vonásait elemezte. Végül az összejövetel konkrét célját is kifejezésre juttatta. *„Értekezletünk azért jött össze, hogy kimondja: egyházunk magatartásának meg kell változnia Népköztársaságunk iránt, hogy kijussunk abból a zsákutcából, amelybe egyes katasztrófapolitikát folytató egyházfők –a haladás elleni elfogultságukban és értetlenségükben, a régi rendszert visszakívánva – a katolikus Egyházunkat juttatták. […] Be kell állnunk a békemozgalom soraiba, részt kell vennünk a békeszervezetek munkájában, külön papi békeszervezetet, békebizottságot is kell alakítanunk […].* A felszólalók sorát Balogh István páter, egykori államtitkár folytatta, aki reflektált Horváth megnyilvánulásaira. „*Mozgalmunkat állandósítani kell, és minél szélesebben kiterjeszteni. Javaslom alakítsuk meg a római katolikus papok békebizottságát, mely az országos béketanács kebelében működik, és javaslom állandó bizottság megválasztását, amely a mozgalom állandó feladatait folyamatosan intézi és ügyünket sikerre viszi."* A harmadik felszólaló a kormány részéről jelenlévő Darvas József kultuszminiszter volt, aki elismerte, hogy a kormány várta e mozgalom létrejöttét, ám csalárd módon tagadta

[509] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Egri Gyula MDP KV Szervezési Osztályának szóló 1950. július 4-i jelentése.

[510] Rákóczi Istvánt egy 1947 szeptemberében megrendezett egyházközségi gyűlés alkalmával a hívek közül néhányan meneszteni akarták, mert meglátásuk szerint a plébános „összepaktált a kommunistákkal". Ezt követően 1947. november 16-án egy csoport jelent meg a plébániai hivatalban, akik távozásra szólították fel Rákóczit. MNL HML X-8/1/50.

[511] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Egri Gyula MDP KV Szervezési Osztályának szóló 1950. július 4-i jelentése.

[512] Horváth Richárd (1906-1980) szerepe és megítélése kapcsán Cúthné Gyóni Eszter kutatásaiból kaphatunk részletes információkat. Endrédy Vendel szerint Horváth Richárdot azzal tudták rávenni a nyilvános szereplésekre, hogy rendje és apátja védelmét ígérték neki. Ennek azonban ellentmondott az a tény, hogy Endrédy letartóztatása, illetve a ciszterci rendet ért atrocitások után sem hagyott fel együttműködő magatartásával. Hagyó-Kovács Gyula szerint közismert tény volt akkoriban, hogy anyagi gondjai voltak és – Hagyó-Kovács véleménye szerint – egyszerűen megvásárolták őt a hatalom emberei. Bővebbem: Cúthné, 2014. 129-132.

annak kezdeményező szerepét, és támogatásáról biztosította a hallgatóságot. Az országos értekezleten P. Gábris Grácián ferences szerzetes beterjesztésére határozati javaslatot és felhívást fogadtak el a békemozgalom működését illetően.[513]

A felhívást aláíró 273 pap neve Pál József kutatásainak köszönhetően régóta ismert. A kútfők megbízhatóságát illetően már Pál közlése előtt kiderült, hogy a határozat alátámasztásául szolgáló nevek egy része fiktív, vagy kényszer hatására illetve utólag kerülhetett az ívre. A nevek után sokszor semmiféle információ (szolgálati hely, egyházi hierarchiában elfoglalt státusz) nem olvasható, amelynek oka lehet a rejtőzködés is. Köztudott, hogy az esztergomi és az egri főegyházmegyékből érkezettek száma viszonylag magasnak számított. Pál József úgy véli, hogy az esztergomi klerikusok nagyszámú részvétele Mindszenty József és Meszlényi Zoltán káptalani helynök letartóztatásában keresendő. Az egri egyházmegyés papok fokozott jelenléte Czapik Gyula érsek politikájának tudható be.[514] A listán 24 Heves megyében szolgálatot teljesítő egyházi személyt – olykor helytelenül rögzített nevét – lehet egészen biztosan beazonosítani.[515] Szembetűnő, hogy a felsorolásban találni olyan papokat is, akik nyilvánosan bírálták a fennálló rendszert és annak „vívmányait", így például a békemozgalmat. Kiss István teológiai tanár, szemináriumi vicerektor, érseki tanácsos vélhetően főpásztora utasítására vett részt az értekezleten. Az állambiztonság begyűjtött információi szerint Kiss alkalmatlanságuk miatt gyakorta kritizálta a békemozgalmi papokat, köztük Horváth Richárdot. 1957-ben „Kopernicus" fedőnevű ügynök azt jelentette a teológiai tanárról, hogy „*a papi békemozgalmat, amely 1956. októbere előtt állott fenn, nem szerette s csak kényszerűségből vett részt annak egy-két ülésén"*.[516] A névsorban szereplő Kalász Mihály Elek ciszterci szerzetes szintén egészen biztos, hogy nem meggyőződésből, hanem inkább elővigyázatosságból volt jelen az ülésen. Debreczeni Imre Sixtus, majd óvatosabb formában Kalász Mihály Elek atyák foglakoztak a szerzetesrendek feloszlatását követően a templomon és iskolán kívüli „illegális" hitoktatással és lelki vezetéssel.[517] Eger város pártbizottsága nem nézte jó szemmel Verrasztó József és Császti Gyula plébánosok közösségszervező tevékenységét sem, ők papíron mégis „támogatták" a mozgalom indulását.[518] Természetesen az Egri Gyula első titkár által közéleti munkára

[513] Pál, 1995. 28-32.
[514] Uo. 22-25.
[515] Buczkó Lajos Atanáz ferences szerzetes, gyöngyösi segédlelkész, Császti Gyula Eger-Lajosváros plébánosa, Csóthi Vilmos pápai prelátus, Daraba József selypi plébános, Gulyás István horti plébános, Harsányi Vince páter, Kalász Mihály Elek ciszterci szerzetes, egri kisegítőlelkész, Kiss István teológiai tanár.
[516] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 109., 205.
[517] ÁBTL 3.1.5. O-11763/2. 14. Bővebben: Cúthné, 2014., Wirthné 2015.
[518] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Jelentés a klerikális reakció aknamunkájáról és az ellene tett intézkedésekről. 1950. március 22.

javasolt lelkipásztorok és hitoktatók sorából is visszaköszön néhány név a határozatot aláírók között. Tököly István, Molnár Endre és Rákóczi István neve olvasható a határozati javaslat alatti aláírók között.[519] Csík József prépost feltételezhetően Pétery püspök tilalmának hatására nem vett részt az értekezleten.

A papi békebizottság Heves megyei szervezetének megalakulása

A Magyarországi Katolikus Papok Országos Békebizottságának megalakulása és természetesen az egész békemozgalom mögött a pártállam akaratát kell keresnünk, így volt ez a megyei papi békebizottságok esetében is. Az ötvenes években kibontakozó békemozgalom nem tartozott egyházmegyei joghatóság alá, működését idővel az Állami Egyházügyi Hivatal, a tanácsok és a békevédelmi bizottságok, majd a Hazafias Népfront ellenőrizték. A megyei békebizottságok behatárolása így nem is egyházmegyei, hanem a közigazgatási megyehatárok szerint történt meg, a békemozgalom már csak e miatt sem tekinthető a katolikus egyház szerves részének.[520]

A Magyarországi Katolikus Papok Országos Békebizottsága hivatalosan tömegmozgalom volt, amely az Országos Béketanács keretében működött. A mozgalomnak mindazonáltal tömegszervezeti jelleget is töltött, hiszen tagsága egyénileg lépett be. Hivatását tekintve korántsem vallási, hanem társadalmi, politikai mozgalomnak minősült. Hivatalosan elhatárolódott az egyházi hierarchiától, szervezete a politikai megyékre oszlott. Az elhatárolódás mindazonáltal csupán szavakban nyilvánult meg. Az érseki irodákba „ültetett" békemozgalmi aulisták, vikáriusok és irodaigazgatók valójában a szervezet vezéralakjai lettek. Hierarchiában elfoglalt pozíciójukat a békemozgalomnak az egyház testébe történő beszüremkedését és terjedését szolgálta. Széles körű információáramlásra nyújtottak lehetőséget a megyei papi plenáris értekezletek, erre minden a megyében szolgáló egyházi személyt meghívtak. Az esperesi kerületek még formálisan sem tudták magukat izolálni a „békeharctól". Az esperesi papi értekezletek az úgynevezett koronák napirendjében kötelező jelleggel meg kellett jelennie békevédelmi témáknak. Az esperesi kerületekben működött továbbá egy-egy békemozgalmi megbízott, nekik kötelező feladatként írták elő paptársaik meggyőzését, felvilágosítását és a tevékeny részvételre buzdítását. A békemozgalom aktuális tematikai elemei megjelentek a körlevelekben, a hitoktatás színterein, de a szószéken is. Az operatív irányítás a megyei békebizottságokkal párhuzamosan megalakult titkárság feladata volt. A hetenként ülésező titkárság tagsága a következőképpen nézett ki: Babocsa Endre, az

[519] Pál, 1995. 23-25.
[520] Bögre, 1998. 61.

elnöki tisztet betöltő Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd titkár és Kiss Zoltán. Utóbbi világi személyként a Béketanács delegáltjaként került a testületbe.[521]

A megyei papi békebizottságok[522] alakuló ülései országszerte 1950 őszétől egészen 1951 nyaráig zajlottak.[523] A megyei papi választmányok megszervezésével a megyei tanácsok és a békeirodák voltak megbízva. Heves megyében a szervezés 1951 januárjában vette kezdetét, a nyitóülést pedig január 10-én bonyolították le Egerben. A gyűlés a központi forgatókönyv alapján ment végbe: a Katolikus Papok Országos Békebizottságának küldötte beszélt a békeharc aktuális feladatairól, majd más megyei szinten exponált békepapok szónokoltak, végül megválasztásra került a megyei papi békebizottság is.

Az MDP Heves Megyei Bizottsága január 3-án adta meg a szempontokat az esemény előkészítéséhez, a mozgósítás tehát rohamtempóban indult. Döntő feladatként jelölték ki, hogy a megye össze papjának megszólítását, ebben meghatározó tényezőként használták fel a tömegek aktivitását és nyomásgyakorló képességét. *„Mindent el kell kövessünk, hogy a tömegek békeakarata kényszerítőerőként hasson az egyház papjaira, a fokozottabb kiállásért a béke mellett”* – olvasható az utasításban. Ennek érdekében az ülést megelőző vasárnap, január 7-én a megye minden településén a lehetőségekhez mérten minél több pártonkívüli és vallásos személy jelenlétével békegyűlést kellett szervezni. A széles társadalmi részvétel megteremtése érdekében fontos szerep hárult a tömegszervezetekre, különös tekintettel például a Magyar Nők Demokratikus Szövetségére. A gyűléseken két tematikai egység kapott hangsúlyt: a II. varsói világbéke-kongresszus tartalmának ismertetése, illetve a január 10-i papi békegyűlésre történő felkészülés. A rendezvények hangulatát manipuláltan úgy kellett irányítani, hogy a részvevők „egyöntetű véleménye” nyomás alá helyezze a lelkészkedő papságot. *„Egy dolgozó javaslatára válasszanak népes küldöttséget, 30, vagy 40 dolgozóból névszerint (sic!) a legtekintélyesebb pártonkívüli elemiből. Kis- és középparasztok, haladó, kiemelkedő értelmiségiek, közéleti személyiségek és nem utolsó sorban a papok hívei, vallásos asszonyok, akiknek bár kapcsolatuk van az egyházzal, de az MNDSZ-ben és a szülői munkaközösségeken keresztül bekapcsolódtak a békeharcba. A megválasztott küldöttség másnap január 8-án keresse fel az egyház képviselőjét és közölje vele a dolgozó nép óhaját.”*[524] A települések civil küldöttein kívül járásonként és városonként „politikailag felkészültebb” személyekből összeállított előkészítő bizottságokat is felállítottak. Az

[521] Pál, 1995. 35-40.
[522] Nógrád megye tekintetében lásd Galcsik, 2004. 181-199.
[523] Pál, 1995. 37.
[524] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. Szempontok a megyei papi értekezlet előkészítéséhez.

előkészítő bizottságok január 7-8-án[525] felkeresték a községek katolikus papságát.[526] A grémium a közismert véleményformálók mellett magában tömörített 1-1 egyházi személyt is. Az esetleges egyházfegyelmi kérdésekkel kapcsolatos aggályok tompítására is felkészítették a plébániákra érkező politikai instruktorokat. *„Sokan fognak hivatkozni az érsekre, hogyha kapnak értesítést, vagy engedélyt, akkor eljönnek. Válasz az, hogy az érsek semmi kifogást nem emel ellene, sőt támogatja.”*[527] Czapik Gyula egri érsek „abszolút pártoló” magatartását némiképpen árnyalja az MDP Heves Megyei Pártbizottságának utólagos értékelése. *„Komoly veszélyt rejtett magában a papi értekezlet sikerénél az a tény, hogy Eger érseki város és ingadoztak, hogy mit fog szólni az érsek, adott-e engedélyt, hogy eljöhessenek, ez nagymértékben nehezítette a munkánkat. Az érseket felkereste a m. küldöttség (sic!) és felkérték az értekezlet támogatására és bár rendelkezésünkre bocsátotta a papok névsorát, beszélgetésünk alkalmával kijelentette, hogy „hagyjuk békén az ő papjait”.”*[528] Hasonlatosan az augusztus 1-i országos értekezlethez az utazás megkönnyítése érdekében a résztvevők útiköltségét ekkor is térítették. A korabeli közlekedési lehetőségek szűkösségéből adódóan a kérdés különösen fontosnak bizonyult, amelynek súlyát jelezte, hogy előírták a járás területén lévő összes felszabadítható szállítóeszköz rendelkezésre bocsátását, minderre külön felelősöket neveztek ki. Csupán azokon a helyeken nem volt szükséges ilyen jellegű intézkedéseket foganatosítani, ahol a tömegközlekedési lehetőségeket (vasút és/vagy autóbusz) biztosítottnak látták.[529]

A települési békegyűlésekről és az előkésztő bizottságok munkájáról sajnos kisszámú forrás áll rendelkezésre. Az viszont egészen biztos, hogy a kisgyűlések lebonyolítása minden járásban a direktívában rögzített szempontok szerint kreált forgatókönyv alapján zajlott. Az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztály számára készített – erős forráskritikával kezelendő – jelentésben településenként átlagosan 150-200 fő részvevőt rögzítettek. A járási szintű adatközlések hiátusai miatt nem lehet egészen biztosan megállapítani, hogy a rendszer által elvárt megfelelési kényszer szülte torzítások vagy más tényezők közrejátszása miatt, de Rózsaszentmártonban és Csányban átlagon felüli, 450 személyt számoltak a párt helyi funkcionáriusai. A gyűléseket követően „népes küldöttséget” választottak a jelenlévők soraiból, ebben az esetben szintén idomulni kellett a központi elvárásokhoz. Utasításba adták, hogy a delegáció tagjai között kis- és középparasztok, üzemi dolgozók és vallásos asszonyok

[525] A közölt irányelvek ragaszkodtak ahhoz, hogy semmiképpen ne január 9-én történjen meg a személyes látogatás, mivel akkor könnyebb kibúvót találni az időpont közelsége miatt.
[526] Hasonló koreográfia szerint jártak el Békés, illetve Veszprém megyékben. Pál, 1995. 38.
[527] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. Szempontok a megyei papi értekezlet előkészítéséhez.
[528] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. Az MDP Heves Megyei Bizottságának 1951. január 12-i jelentése.
[529] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. Szempontok a megyei papi értekezlet előkészítéséhez.

is szerepeljenek. A csoport felkereste a helyi lelkipásztort, s felkérte a megyei papi értekezleten való részvételre. A papság természetesen előre értesülhetett a gyűlésekről, ám a nagyszámú küldött és a propagandaszólamokkal feltüzelt sokadalom kényszerhelyzetet idézhettek elő. A csoport feltételezhetően képzett propagandistákból álló szószólói mindenütt igyekeztek olyan irányba terelni a látogatások atmoszféráját, hogy kicsikarhassák a részvételről szóló ígéreteket.[530]

Január 5-én megalakultak a tíz fős megyei előkészítő bizottságok is. A szerveződés kettő – a források által meg nem nevezett – „demokratikus érzelmű" papot, az egyházakkal kapcsolatot tartó polgári személyeket, a megyei tanács elnökhelyettesét, a békeiroda és a megyei agitprop osztály vezetőit és egy-két „kipróbált kádert" foglalt magában. Feladatuk a megyei értekezlet politikai és technikai előkészítése volt, illetve az előre kijelölt megyei békebizottsági tagok felkeresése. Megszerveződtek a járási központokban és a megye három városában is a három-négy tagot számláló előkészítő bizottságok, akik felkeresték a járás területén tevékenykedő „nehézfejű" klerikusokat.[531]

Az első megyei papi értekezletet megelőző járási előkészítő bizottságok tevékenységéről mindössze egy járás tekintetében maradt fenn irat. A Hatvani járásban lezajlott gyűlések közül ugyan voltak kiemelkedően magas létszámú rendezvények, például Csányban és Boldogon 400-500 fő között mozgott az érdeklődők száma, mégis több helyen hiányosság merült fel a szervezésben. A jelentést készítő Rabecz Lajos[532] járási agitprop felelős és Pankaczi József járási első titkár arról számoltak be, hogy az idő rövidsége miatt nem mindenhol érték el a kívánt célt. Több helyütt elmaradtak a várt tömegek, akik a „békevágytól átitatva" nyomást gyakorolhattak volna papjukra. Az MDP KV számára készült jelentés által illusztrált komoly tömegjelenlét ellenére Rózsaszentmártonban, illetve Zagyvaszántón a lelkipásztorok teljesen elzárkóztak a részvétel elől. Az előkészítő bizottság tagjaként egy bányász, egy középparaszt és Müller Jenő[533] apci plébános összesen 8 papot látogatott meg. A járási bizottság összesítése szerint 7 pap jelezte feltétlen megjelenését.[534]

---

[530] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. Jelentés a Heves megyében 1951. január 10-én megtartott békeértekezletről.

[531] Uo.

[532] Rabecz Lajos (1923-?) 1954-től 1955-ig az MDP Gyöngyös Járási Bizottság első titkára, 1955-1956 között az MDP Hatvan Járási Bizottság első titkára, 1956 végétől 1961 végéig az MSZMP Hatvan Városi Bizottság első titkára volt.
https://www.paap.hu/ords/f?p=2013:3:2263291684161::3::P3_PERSON_ID:64013 (Letöltve: 2021. március 13.)

[533] Müller Jenőt (1886-?) 1909-ben szentelték pappá, Füzesabonyban, Kenderesen és Nyíregyházán káplánkodott 1913-ig, amikor hitoktató lett. 1931-ben plébániát kapott Kömlőn, majd 1950-1954 között Apcon plébános.
http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%BCller.html (Letöltve: 2021. március 13.)

[534] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. ő. e. Jelentés a 10-ei papi értekezlet előkészítéséről. 1951. január 8.

Az egészen biztos, hogy a meggyőző munka sikere mögött számos konfliktus húzódott meg. Erre utal – Czapik érsek ingerült kijelentései mellett – a korábban hivatkozott MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának készült jelentés egy félmondata is. Ebben a munka sikere mellett a jelentést készítők megemlítették, hogy a lelkészek egy része hosszas vita után mondott igent az invitálásra. A biztos siker érdekében január 10-én reggel a tanácsok küldöttei ismét megjelentek a plébániákon. Ekkor újra elbeszélgettek a papokkal, valamint kikísérték őket a vonathoz, a buszhoz. Ahol a közlekedés nehézségekbe ütközött, onnan a résztvevőket autóval szállították Egerbe, majd haza.[535]

A megyei értekezleten az elnöki pozíciót Krusnitzky Kálmán esperes, kisnánai plébános töltött be. A nyitóbeszédet Tököly István hatvani hitoktató tartotta. Tököly már Egri Gyula idézett jellemzésében is úgy jelent meg, mint aki rendszeresen jár politikai gyűlésekre és ott előszeretettel kér szót.[536] Az ülés a szokásos frázisokban bővelkedő propagandabeszédek és békevállalások jegyében telt. Tököly az aktuális kommunikációs panelek, így a krisztusi evangélium és a békeharc összemosása, az 1950-es megállapodás, a koreai háború ostorozása és a szakadhatatlan békevágy hangsúlyozása közepette nyitotta meg az értekezletet.

„Kedves hívőtársaim, nagyon örülök annak, hogy ebből az alkalomból már most adhatok egy kis útravalót, amit a hatvani munkások tolmácsolnak erre a békegyűlésre. Mi sem akarunk a béke konkrét feladatai mögött elmaradni. Minden hívőnek, minden papnak békevirágcsokrot adunk kezébe, ennél szebbet nem is adhattunk. […] A nyáron létrejött megállapodásnak vannak más eredményei is. 8 szerzetesi iskolánk működik, állandó anyagi segítséget élvezve. A megállapodás eredménye az az iskolai hittankönyv, amellyel az idén elláthattuk a gyerekeket kezdve az első osztálytól fel egészen a gimnáziumig. Ugyanakkor alkalmat adtak a hittanításra. Eredmények ezek, a megállapodás eredményei. […] A békéért folyó harcot nemcsak gondolatban, hanem tettekben is kell segíteni. Már Krisztus is a béke gondolatának nagy harcosa volt a földön. „Békesség a földön a jóakaratú embernek.” Éppen ezért nekünk magyar papoknak is legszentebb kötelességünkként álljon a béke megvédése. Jézus Krisztus a vagyoni különbségeket is ostorozta. Magyarországon a békéért való törekvés domborodik ki. […] Mi nem akarunk háborút és nem akarunk olyat látni mint Koreában. Mi nem akarunk Magyarországon hullahegyeket látni, mi azt akarjuk, hogy Magyarországon gabonahegyek legyenek hullahegyek helyett. A háború Európa kapuján zörget. S mennél jobban kiéleződik a

[535] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jelentés a Heves megyében 1951. január 10-én megtartott békeértekezletről.

[536] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. Egri Gyula MDP KV Szervezési Osztályának szóló 1950. július 4-i jelentése.

háború veszélye, annál inkább erősödik a béketábor ereje. […] Heves megye népe nagy áldozatokat hozott a béke megvédése érdekében. Erejükön felül jegyeztek békekölcsönt. Ebből a katolikus papság is kivette a részét. Karácsonykor kathólikus (sic!) templomainkban nagyon sok békebeszéd hangzott el. Mai értekezletünk célja, hogy meggyújtsuk lelkünkben a béke iránti szeretetet."[537]

Horváth Richárd a Katolikus Papok Országos Békebizottságának titkára folytatta a szónoklatok sorát. *„Öröm tölti el lelkemet, amikor látom, hogy ilyen szép számmal összegyűltünk. Ez mutatja azt, hogy Heves megye papsága közel áll a néphez – nem akar a néptől elszakadni. A papnak ki kell menni a nép közé és hirdetni kell Krisztus evangéliumát. Tudom, hogy az önök lelkében bizonytalanság lappang, de meggyőzöm Önöket, hogy mi járunk a helyes úton, mert mi a békét akarjuk. Az emberi szívhez közel áll a béke gondolata, de még közelebb áll magához a keresztény valláshoz. A kommunizmus tehát sokkal közelebb áll a keresztény valláshoz mint a kapitalizmus. […] A kapitalizmuson az atombomba nem segít tisztában vagyunk azzal, hogy a mi hitünk erősebb és a békének győzni kell. A papság túlnyomó többsége is a béke győzelmét segíti elő akkor, amikor a békét segíti."*[538]

Az elhangzott szózatok után hozzászólások következtek, amelyek tartalmukat tekintve nem különböztek a referátumoktól. Javaslatok hangzottak el arra vonatkozóan, hogy a nem kommunista táboron belül élő vallási közösségek ne nyújtsanak pénzügyi segítséget az imperialista háborúkhoz (pl. ne jegyezzenek hadikölcsönt, szabotálják el az adófizetést), legyen több papok számára tartott világnézeti oktatás, mélyüljön a bizalom az állam és az egyház között. A hozzászólásokra Balogh István pátertől érkeztek reflexiók, ugyanakkor Horváth mellett az ő feladata volt a „reakciós papság" ostorozása is. *„A hozzászólásokban említett reakciós papokkal kapcsolatban megállapítom, hogy az egy szónoki forma volt. Én a reakciós papokat nem tudom védeni semmivel, csak azzal, hogy ezek a papok behunyják a szemüket, behunyják a szemüket csak azt nézik ami a forradalmi átalakulás nyomán sérelmes, vagy számukra érdes. […] Vannak a papság között sokan, akik erre a békekonferenciára nem akartak és nem akarnak eljönni. Én úgy érzem, ezek a papok azok, akik visszasírják a múltat és ami a múltból bennük maradt. A kényelmes papi életet, amikor a hivatali működésüket a hatóságok támogatják. Az időt, amikor a főszolgabíró vagy a polgármester a hittanórára nem járókat 4 pengős büntetéssel sújtotta, vagy azokat is, akik a szentmisén nem vettek részt."*[539]

[537] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. Jegyzőkönyv. 1951. január 10.
[538] Uo.
[539] Uo.

A meghívottak és felszólalók között ott ültek az állam képviselői, általában a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnöke, vagy elnökhelyettese személyében, illetve jelen volt békeiroda vezetője is. Heves megyében a megyei végrehajtó bizottságot Nyitrai Lajos[540] alelnök képviselte, és az ő szónoklata zárta a referátumok sorát is.[541] A résztvevők az ülés végén határozatot hoztak, amelyben vállalták a békéért folytatott harcba történő fokozottabb bekapcsolódást.[542]

A megyei tanács összességében elégedetten értékelte a papság aktivitását, hiszen az előkészületekre rendlelkezésre álló rövidnek tekinthető 10 nap ellenére is 80 egyházi személy részvételét regisztrálták.[543] Az alakuló üléseken – megyénként eltérő számban – elnököt, titkárt és tagokat választottak. Heves megyében egy elnök, két titkár és 14 tag került be a békebizottságba. A választmány magas létszáma vélhetően annak tudható be, hogy Heves megyében az ország más pontjaihoz képest kiemelkedő volt a részvétel. Országos szinten az alakuló ülésekre inkább a Heves megyei helyzet ellentéte volt a jellemző, a papok – ha tehették – szívesebben maradtak távol. Somogy megyében például a csekély érdeklődés miatt több alakuló ülést is kellett tartani, Békéscsabán és Debrecenben pedig egyetlen pap sem volt hajlandó megjelenni az értekezleten.[544]

A korai sikerek mögött – a helyi szervek előtt tett ideges kijelentései ellenére – Czapik nyíltabb ellenállásának elmaradását is látnunk kell. Mindazonáltal Heves megye sem volt mentes a konfliktusoktól. Erről tanúskodik Nagy Sándorné békeiroda vezető 1951. április 28-án kelt értékelése. A püspöki kar és az állam megegyezése, illetve az első megyei békeértekezlet „diadala" számos párttagnál túlzottan elfogadó viselkedést, az éberség lanyhulását, sőt opportunizmust idézett elő. *„Ez a legtöbbször adódik abból, hogy elvtársaink megalkuvók és nem osztályharcosak. Hozzájárul ehhez még az, hogy egyes helyen a pap esetleg egy-két lépést tesz a béke érdekéért és már bizalmat kölcsönöznek számára. Ez komoly veszélyt rejt, mert az ilyen papok aknamunkájára legnagyobb lehetőség nyílik, miután senki nem figyeli. Ezek a papok pedig a békemozgalom állarcában annál szabadadban végzik népellenes tevékenységüket, az elégedetlenség szítását, az egyház befolyásának növelését. Ilyen példát nem egyet találunk a megyénkben. Tarnazsadányban, Mezőtárkányban,*

[540] Nyitrai Lajos 1950. július 1-e és 1953. január 30-a között töltötte be a megyei vb elnökhelyettesi pozícióját. Cseh, 2011. 287.
[541] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. Jegyzőkönyv. 1951. január 10.
[542] Népszava, 1951. január 13.
[543] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jelentés a Heves megyében, 1951. január 10-én megtartott békeértekezletről.
[544] Pál, 1995. 38-39.

Poroszlón és Gyöngyösorosziban, valamint Sirokban lévő papok a Megyei Békebizottság Tagjai, működésük pedig nincs összhangban a békemozgalomban vállalt szerepükkel.
A mezőtárkányi pap Andrási László plébános házról-házra jár az áldoztatással kapcsolatban. A siroki pap rémhireket terjeszt a kulákokkal együtt arról, hogy az új begyűjtési rendelettel a kétholdas kisparasztoknak 18 mázsa terményt kell beadni, így kényszerítik a parasztokat, hogy ne lépjenek a T.SZ.CS.-be (sic!). Elvtársaink nem kísérik éber figyelemmel az aknamunkájukat, vagy későn veszik észre és nyíltan nem viszik ki a nép elé."[545]

A helytelenül gondolkodók másik pólusa a pártállam által megjelölt ellenségkép pontos behatárolásában tévedett. *„Nem egy helyen tapasztalható, hogy a vallásos tömegeket is, akik eljárnak templomba a klerikális reakcióhoz sorolják és akként kezelik. Holott nagyrészük jó szándékú dolgozó, aki a klerikális reakció befolyása alá került."*[546] A jelentés készítője annak dacára, hogy a tévelygők között említette a vallásos emberek ellen nyíltan támadókat, mindeközben ő maga ugyancsak rendkívüli módon leegyszerűsítette a problémát, hiszen a szertartásokon tapasztalható tömegek mögött továbbra is csupán a „reakció ármánykodását" kereste. *„Egerben is tapasztalható, hogy általában beszélnek a népnevelőink a klerikális reakcióról és nem leplezik le személy szerint a béke ellenes papokat. Pártszervezeteink nem értették meg, hogy állandóan napirenden kell tartani a népellenes papok leleplezését, mert ez harcossá teszi a békeagitációnkat, s előbbre viszi a termelőmunkát. Kézzelfogható példa erre Czapik egri érsek esete, akinek népellenes tevékenységét, a békealáírás megtagadását készen adtuk át kezükbe, mint agitációs fegyvert. Mégis azt tapasztaltuk, hogy nem használták fel kellően a nép között."* [547] Fontos hangsúlyozni, hogy ez az egyházakkal szemben megnyilvánuló kettősség nem kizárólag a Rákosi-korszak sajátjának tekinthető, a korai kádárizmus időszakában is felmerült a párttagság bipoláris viselkedése.

A megfogalmazott kritikai észrevételek ugyanakkor jól tükrözik, hogy az értekezleteken megjelentek egy jelentős része a mindennapi életben közömbös maradt a békemozgalmi feladatok iránt. Erre utal a békeiroda azon kijelentése is, miszerint „*őszinte hívei a békének kevesen vannak és túlnyomó részük csupán álarcnak tekinti"*. A megyei szervezőmunkáért felelős békeiroda a sajtó hasábjain jól kommunikálható számok mögött csekély tartalmat látott. Azt egyedül Krusnitzky Kálmán esperes tekintetében érzékelték, hogy

[545] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jelentés a megyei papi békemozgalomról. 1951. április 20.
[546] Uo.
[547] Uo.

nyíltan szembe mert fordulni a felsőpapsággal, ő *„kifejezésre juttatta mennyire helyteleníti az érsek elutasító magatartását és a békemozgalomban részt vett papok lebecsülését”*.[548]

Májusban az MDP megyei bizottsága előtt az Agitációs és Propaganda Osztály referált a klerikális reakció elleni harcról illetve a megyei békebizottság munkájáról. A békemunkáról szólva a jelentés tapintható sikerként számolt be az alsópapság soraiban elért eredményekről. *„Számszerint mintegy 50 papot tudtunk aktívan bevonni a békebizottság munkájába és bírtuk rá őket a béke és a tszcs mozgalom nyílt támogatására. Ezek közül néhányat sikerült szembefordítani a hierarchia felsőbb papjaival is.”* A hiányosságok kapcsán a békeiroda által készített anyagban olvasható mondatok szó szerint visszaköszönnek. A feltárt hibák mellett pozitívumként jelent meg, hogy a békebizottságon keresztül egyre több papot sikerült „kézben tartani”.[549]

A szorítás erősödése: a Grősz-per és az Állami Egyházügyi Hivatal felállítása

1951 tavaszára nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány az aláírt megállapodással nem volt képes a főpásztorok együttműködését kiharcolni. A békepapok feltétlen támogatása egyelőre politikai igény maradt. Az egyházmegyék élén álló püspökök és érsekek a pártoló nyilatkozatok és politikai szerepvállalások elől továbbra is rendre kitértek. A Béke Világtanács berlini ülése felhívással fordult a bipoláris világ nagyhatalmainak vezetőihez. Ennek értelmében a Magyarországon a Katolikus Papok Országos Békebizottsága a berlini deklaráció aláírására szólította fel a papságot. A püspöki kar azonban – a szokott módon – 1951 áprilisában közzétett körlevelében csupán hitet tett a béke mellett. Ez természetesen nem harmonizált a kormány elképzeléseivel. A békeívek aláírásának elvárásoktól elmaradó aránya újabb konfliktust eredményezett. A kormány a szokásos sajtóhadjárattal reagált az esetre. A püspökök közül elsődlegesen Pétery József, Hamvas Endre és nem utolsó sorban Grősz József kapott nagyobb „figyelmet” a sajtó hasábjain.[550]

Az MDP Titkárságának 1951. április 5-i ülésén határozat született egy kéttagú delegáció csehszlovákiai látogatásáról. A szocialista országban 1950 nyarán ugyanis durva hadjárat indult a katolikus klérus ellen. Júliustól számos püspök és lelkész esett áldozatául a csehszlovák kommunisták üldözéseinek, amelyek 1951 tavaszán is folytatódtak. A cél a hierarchia átformálása volt, a személycserékkel „demokratikus papokat” akartak pozícióba hozni. Szintén ekkor született döntés egy négytagú előkészítő bizottság létrehozására. A bizottság feladatául az általános papi kérdésekkel összefüggő döntések kimunkálását kapta.

[548] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jelentés a megyei papi békemozgalomról. 1951. április 20.
[549] MNL HML XXXV-11/12. d./2./51. A Megyei bizottság Agit.prop. Osztályának jelentése a klerikális reakció tevékenységéről és a papi békebizottság munkájáról. 1951. május 2.
[550] Szabó, 2001. 15-18.

Az elnöki pozíciót Révai József töltötte be, a bizottság munkájában Darvas József miniszter, az agitációs propaganda osztály egy munkatársa és Péter Gábor „egy megbízható szakértője" is részt vett. A bizottságnak egy hónapja volt egy újabb egyházpolitikai program kidolgozására, amelyet Révai József 1951. május 4-én terjesztett elő. A dokumentum úgy értékelte, hogy az 1950-es megállapodás fedezéket jelent a békepapoknak, de bizonyos szinten megkötötte a kormány kezét is a drasztikusabb intézkedések tekintetében. A módosítás tehát újabb csapást prognosztizált, méghozzá a püspökök ellen. A határozat fontos eleme volt az Állami Egyházügyi Hivatal megalakításának igénye is. Az MDP a szerzetesekben továbbra is komoly ellenséget látott, akik korábban 1-1 tömbben éltek, a diszperzió hatására azonban addigra az ország különböző pontjain szétszórtan tevékenykedtek.[551]

A hatalom figyelme egyre inkább Grősz József kalocsai érsek felé fordult. A pártállam úgy taktikázott, hogy a katolikus egyház hierarchiájában az esztergomi érseket a kalocsai követi. Amennyiben az esztergomi és a kalocsai főpásztor is akadályoztatva van, úgy a hierarchiában a harmadik helyen álló egri érsek következik. Nyilván arra számítottak, hogy az akció után Czapik Gyula egri érsek komolyabb hajlandóságot mutat a modus vivendi irányába. A koncepciós per tehát Grősz Józsefről szólt, aki „csalárd módon felrúgta" a Darvas József miniszterrel közösen aláírt megállapodást. A politikai rendőrség 1951. május 10-re kész teóriával rendelkezett, e szerint a kalocsai érsek pont akkor munkálkodott az államellenes összeesküvés kidolgozásán, amikor a tárgyalások zajlottak a püspöki kar és a kormány között. A korábbi koncepció később hivatalos vádirati minőséget öltött. A per alapvetően több ügy keverékéből állt össze. A fő csapásirány az összeesküvés és kémkedés maradt, mindez kiegészült valutaüzérkedéssel, illetve gyilkossággal. Grősz Józsefet 1951. május 18-án 20.00 órakor Vajda Tibor ÁVH őrnagy vezetésével a kalocsai érseki palotában fogták le. Grősz valószínűleg Czapik Gyulától értesülhetett az ellene tervezettekről. Az egri érsek május 9-én sürgősen Budapestre hívatta Grőszt, ahol közölte vele, hogy a kormány csehszlovák mintára egy hivatalon keresztül akarja ellenőrizni az egyházakat, illetve a püspöki kar 5 tagját[552] – köztük a kalocsai érseket – őrizetbe fogják venni. Másnap újabb találkozóra került sor, Czapik és Grősz Hamvas Endre csanádi püspökkel kiegészülve eldöntötte, a fokozódó kényszer hatására megüzenik Darvas József miniszternek, hogy

[551] Uo. 18-19.
[552] Grősz József kihallgatásakor elmondta, hogy Pétery József váci és Badalik Bertalan veszprémi püspökök letartóztatásáról értesült Czapiktól a látogatás alkalmával. Szabó, 2000. 54.

hajlandóak aláírni a békeívet.[553] A gesztusok már kevésnek bizonyultak. Grősz József és nyolc társának pere 1951. június 22-én vette kezdetét.[554] A főper mellett 24 mellékper is zajlott, amelyek legsúlyosabb mérlege 15 halálos ítélet volt. A nyilvános főperben 1951. június 28-án született verdikt, amely Grősz József elsőrendű vádlottat 15 év börtönre, az öt további vádlottat 8 és 14 év közötti börtönbüntetésre ítélte. Június 23-án az ÁVH házi őrizetbe vette Hamvas Endre, Badalik Bertalan, Pétery József és Shvoy Lajos püspököt. Kötelezték őket, hogy békepapokat nevezzenek ki püspöki irodaigazgatóknak, valalmint helynököknek. A megfélemlített püspökök előbb 1951. július 3-án hűségnyilatkozatot, majd július 21-én esküt tettek a Magyar Népköztársaság 1949-es alkotmányára.[555] A Grősz József letartóztatása utáni kényszerült helyzetben Czapik Gyula vette át a püspöki kar elnökségét. Czapik elnökségének idején, részben a tanácskozások eredményét fokozandó, részben a püspökök egymás iránt tanúsított bizalmatlansága miatt alakult ki a szűk körű egyeztetések rendszere. Az egri érsek budapesti lakásán megtartott, rendszeressé váló konferencia-előkészítő üléseken Badalik Bertalan veszprémi püspök, Kovács Sándor szombathelyi és Hamvas Endre csanádi püspök, esztergomi apostoli kormányzó vettek részt.[556]

Az egyházpolitika módosításáról szóló tervezet irányozta elő az Állami Egyházügyi Hivatal megállapítását is. Az MDP KV két nappal a május 2-i ülése után külön értekezletet szentelt az egyházügyi kérdéseknek. Az egyetlen, „Egyházpolitikánk kérdése" című napirendi pont előadója Révai József volt. Az áprilisi – valószínűsíthetően szintén Révai nevéhez köthető – tervezet 1951 májusára tervezte az országgyűlés ÁEH-ról szóló törvényalkotási tevékenységét, egyidejűleg feladatként határozta meg a hivatal szervezeti és káderkérdéseinek kidolgozását, valamint vázolta a szervezeti és működési kérdéseket. A KV május 4-én határozatot hozott az ÁEH felállításáról, illetve arról, hogy a törvény elfogadásának másnapján ki kell nevezni a szerv elnökének Kossa Istvánt. Az MDP KV május 4-i ülésével egy napon a Minisztertanács (MT) a Vallás- és Közoktatási Miniszter előterjesztése kapcsán

[553] Uo.

[554] Bozsik Pál prépost, Farkas Endre szentszéki ügyész, Hévey László volt horthysta minisztériumi osztályvezető, Pongrácz Alajos amerikai követségi alkalmazott, Endrédy Vendel zirci apát, Hagyó-Kovács Gyula jószágkormányzó, P. Csellár Jenő pálos rendfőnök, Vezér Ferenc pálos perjel. A perről és a vádlottak sorsáról lásd bővebben Balogh-Szabó, 2002.; Szabó, 2001.; Mózessy, 2018. 225-233.; Cúthné, 2014. 160-183.

[554] Bővebben Szabó, 2001.

[555] Fontos leszögezni, hogy 1949. október 22-én megjelent 4288/1949. ME. számú rendelet, amely előírta a közalkalmazottak eskütételi kötelezettségét a népköztársaság új alkotmányára. A papság és a hitoktatók az államtól havonta jövedelemkiegészítést, továbbra is úgynevezett kongruát kaptak, így közalkalmazottnak minősültek. A püspöki kar 1949. december 15-én mindazoknak az egyházi személyeknek, akik állami támogatásban részesültek, megengedte az eskü letételét, de a püspökök és a szerzetesrendek vezetői a Szentszék engedélyétől tették függővé, hogy esküt tegyenek a szocialista népköztársaság alkotmányára. Más egyházak vezetői már 1950 januárjában letették az alkotmányra az esküt. A katolikus püspökök végül csak Grősz József letartóztatása és elítélése után tették le az államesküt. Szabó, 2001. 194.

[556] Balogh, 2008/b. 32.

megtárgyalta a hivatal felállításáról szóló törvényjavaslat-tervezetet. Az MT a törvényjavaslatot azzal a kiegészítéssel fogadta el, hogy a Minisztertanács egy tagja felügyeleti jogot gyakorol az ÁEH fölött. A Minisztertanács 1951. május 18-i ülésén tárgyalta az ÁEH felállításának tárgyában készült rendelettervezetet. Az 1951. május 18-i ülésen döntöttek arról is, hogy az ÁEH elnökének kinevezési jogköre az Elnöki Tanács kezébe kerül. Rákosi Mátyás javaslatára ugyan a hivatal felügyeletét a Minisztertanács végezte, ám a felügyeleti jogot Darvas József közoktatásügyi miniszterre bízták. A törvényjavaslatot az országgyűlés 1951. május 18-i ülésén vita és hozzászólás nélkül egyhangúlag fogadták el. Az 1951. évi I. tc. értelmében az ÁEH létrehozásának elsődleges célja a vallásfelekezetekkel kötött egyezmények és megállapodások végrehajtását tekintették.[557]

Az egyházi állások betöltésének első pártállami szabályozása is az 1951-es esztendőben történt meg. Az Elnöki Tanács 1951. június 4-én megjelent 1951/20. számú törvényerejű rendelete visszamenőleg, 1946. június 1-jei hatállyal állami hozzájáruláshoz kötötte bizonyos egyházi pozíciók betöltését. A rendelet 1. §-a az érsek, címzetes érsek, püspök, segédpüspök, főapát, apát és tartományfőnök kinevezését tette függővé a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának hozzájárulásától.[558] A jogszabály visszamenőleges hatálya megteremtette annak lehetőségét, hogy az állam tetszésének megfelelően értelmezze és befolyásolja az 1946-1951 között évek egyházi kinevezéseit. A diktatúra a rendelet végrehajtásakor ennél is tovább ment, az egyház belső autonómiáját és a saját maga által meghatározott keretek figyelmen kívül hagyásával avatkozott bele a jogszabályban rögzített tisztségeken kívül eső egyházi hivatalok betöltésébe is. Az ÁEH beleszólt a káptalani helynökök választásába, majd a főpásztorok szorosabb ellenőrzése miatt kierőszakolta az újonnan megválasztott irodaigazgatók és helynökök kinevezését is. Az egyházügyi hivatal ezzel valóságos befolyást gyakorolhatott az egyházkormányzat irányításában, hiszen fontos igazgatási jogkörrel bíró pozíciók fölött rendelkezett.[559]

Az Állami Egyházügyi Hivatal Heves megyei személyi állománya

A hivatal meghosszabbított kezeiként már 1951-ben megjelentek az érseki, püspöki székhelyeken a püspökségi megbízottak, a megyei tanácsokon pedig az egyházügyi főelőadók. Kossa István az ÁEH első elnöke 1951. július 10-én előterjesztést küldött az Országos Létszámbizottságnak, amelyben a megyei tanácsok hivatali apparátusának bővítését kérte 1-1 egyházügyi főelőadói állás megnyitásával. Az összesen húsz fős csoport a megyei

[557] Soós, 2014. 85-87.
[558] Mindez önmagában nem haladta meg a két világháború közötti állami gyakorlatot. Lásd bővebben Csizmadia, 1996. 263-383.
[559] Lásd bővebben Mózessy, 2010. 251-252.

Végrehajtó Bizottságok elnökei alá rendelve az állam és az egyházak közötti megállapodás végrehajtását ellenőrizte. Mindezzel párhuzamosan 14 vidéki helységben[560] – köztük Egerben – érseki, püspöki székhelyeken és más meghatározó egyházi központokban az adott egyházi hivatalban kaptak irodát az ÁEH püspökségi megbízottai.[561] A BM 1951. szeptember 25-én intézett utasítást a megyei VB elnökök irányába, miszerint „*az egyházügyi teendőket ellátó elvtársat főelőadónak kell besorolni"*, bérezésüket pedig személyi pótlékkel együtt legfeljebb 1 400 forintban állapították meg.[562]

Az ÁEH 1951 novemberében rögzítette a püspökségi megbízottak és egyházügyi előadókkal szemben támasztott elvárásokat. A lokálisan működő megbízottakkal szemben támasztott követelményeket a témánk szempontjából igen jelentőségteljes kérdéskörként kezeljük, így az alábbiakban – felhasználva a tárgykört érintő korábbi kutatások eredményeit – részletesebben kívánjuk ismertetni azokat.

A püspöki székházakba betelepített püspökségi megbízottak kötelesek voltak három hónapos időtartamra szóló munkatervet készíteni, amelynek szempontjait az ÁEH határozta meg. A vidéki kiszállásokat egy hónapra beütemezett tervben kellett szerepeltetni, melynek egy példányát az esedékes havi jelentéssel együtt küldték meg az ÁEH-nak. A fontosabb eseményekről szóló összegzéseket le kellett gépelni, illetve jól zárható szekrényben tárolni. Minden hónap 15-éig és 1-éig a két hét munkájáról jelentést kellett adni a hivatalnak, melyben az egyházmegyében történt eseményeket kellett rögzíteni. A jelentésből egy példányt a megyei pártbizottság titkára, egyet az ÁEH kapott, egy pedig az ügyirat készítőjénél maradt. A „bajuszos püspököknek" csúfolt megbízottak kezelték a püspökség pecsétjét, időnként ellenőrizték a bejövő levelet, a kimenő üzeneteket pedig állandóan szemmel tartották. Az ÁEH-tól érkező utasításokat a határidők szigorú figyelembevételével hajtották végre.[563]

A feladatok között szerepelt a püspöki pásztorlevelek, körlevelek és kiadványok ellenőrzése, tartalmukat a megbízott a megyei pártbizottsággal és az egyházügyi hivatallal köteles volt leegyeztetni. Komoly jelentőséggel bírt a főpásztorokkal történő rendszeres kapcsolattartás, útjaik, körútjaik ellenőrzése. A jelentőségteljesebb eseményekről futáron keresztül kellett értesítést adni az ÁEH-nak, ha a szükséges úgy hozta „K" telefonon. A papnevelő intézetek belső élete is a megbízottak ellenőrzési területei közé tartozott. A vikárius vagy irodaigazgató rendszeres kapcsolatot tartott a szemináriumokkal, elbeszélgetett a

[560] Győr; Szombathely; Esztergom; Pannonhalma; Veszprém; Székesfehérvár; Kalocsa; Nyíregyháza; Debrecen; Szeged; Pécs; Eger; Vác; Hejce
[561] Soós, 2014. 201.
[562] MNL HML XIII-3/b./3. d./79. Egyházügyi előadók besorolása. 1951. szeptember 25.
[563] Soós, 2014. 202.

hallgatókkal, tájékozódott a növendékek politikai beállítottságáról. A vikáriusok havonta kétszer, időszerű előadást tartottak a szemináriumban, a referátum vázlatát be kellett mutatni az ÁEH püspökségi megbízottainak. A békepapoknak jelentős szerepet szánt a hivatal, rajtuk keresztül óhajtotta elérni, hogy a főpásztorok vonakodás nélkül teljesítsék az ÁEH utasításait. Ehhez természetesen szükségesnek bizonyult a lojális egyházi csoportokkal történő rendszeres kapcsolattartás.

A különleges feladatkör alapos felkészültséget igényelt. Az egyházi sajtó rendszeres olvasása és az egyházmegye kialakulásának történetével kapcsolatos irodalom tanulmányozása szintén központi elvárás volt. A megbízottaknak ugyancsak ismerniük kellett a fontosabb egyházi szokásokat, ünnepeket, a megye búcsújáróhelyeit. A búcsúkról tájékoztatást adtak a párt- és tömegszervezeteknek, illetve részletes jelentést kapott az ÁEH is. Fokozott figyelmet kaptak a lelkigyakorlatok és papi gyűlések különös tekintettel az esperesi kerületekben zajló koronagyűlésekre. Az említett eseményeken, hacsak külön utasítást nem kaptak a püspökségi megbízottaknak nem volt szabad részt venniük, ám az irodaigazgatók mindenről tájékoztatták őket. A papi békebizottság kiemelt súllyal esett latba. Tagjainak a megyei megbízottak adtak utasításokat, ők biztosították a papi békebizottság és a megyei békeirodák, békebizottságok közötti állandó és zavartalan kapcsolattartást. Azokat a békepapokat, akik támogatták a kormány határozatait, különleges bánásmódban részesítették.[564]

A káderezéshez, információgyűjtéshez és ellenőrzéshez elengedhetetlennek bizonyult ismerni az egyházmegye lelkészkedő papságát. A püspökségi megbízottak ellenőrzése fokozottan erősnek bizonyult a vezető egyházi pozíciók, fontosabb plébániák fölött. Az egyházmegye papjait személyesen fogadták (hetente 4-6 személyt), vagy kiszállások útján ismerték meg. A klérusról készített, párt és a tanácsok információival kiegészített feljegyzéseiket biztonságos helyen őrizték. Az egyházi személyekről idővel egyfajta „kádernyilvántartás" született, amelyet állandóan aktualizáltak és esperesi kerületenként vezettek.

A nyomásgyakorlás egyik eszköze az egyházi autonómia folyamatos megsértésében testesült meg. Az egyházi áthelyezéseket mindenekelőtt fel kellett terjeszteni a hivatalnak, a tervezett dispozíciókat a megbízott véleményezte, végül az ÁEH hagyta jóvá. Ugyanakkor figyelemmel kellett kísérni a püspökök tevékenységét olyan szempontból is, hogy megfelelő egyházi büntetésben részesíti-e azokat a papokat, akik állami törvénybe ütköző vétséget

[564] Uo. 203-204.

követtek el. Az információszerzés csatornái között szerepelt a megyei rendőrkapitányság, az MDP megyei titkársága és a megyei tanács, ám egyéb hálózat kiépítését, a kényes információk céljából nem tartották szerencsésnek. A megbízottak a látogatásaik alkalmával ellenőrizték, hogy a papok felolvasták-e a körleveleket. A még létező, működő vallásos egyesületek tevékenységét is szoros ellenőzrés övezte, minderről tájékoztatást kaptak a pártszervezetek és az ÁEH is. A pártállam fokozott figyelmet szentelt az ipari centrumok egyházpolitikai helyzetének. A szertartásokon megjelenők számát és társadalmi státusát gondosan regisztrálták.[565]

A vidéki munkatársak aktív kapcsolatot tartottak a megyei pártszervezettel. Jelentéseiket eljuttatták a pártbizottságnak, munkaterveiket is velük egyeztették, a megyei pártbizottság a megbízott kérésére bizonyos időközönként napirendre tűzte a „klerikális reakció" elleni harc kérdését. [566]

A püspöki és tanácsi megbízottak szoros munkamegosztásban voltak. Ahol egy megyében dolgozott a püspökségi és a tanácsi megbízott, ott a püspökségi megbízott kizárólag katolikus ügyekkel foglalkozott. Havonta egyszer, az országos értekezlet utáni időpontban az egy egyházmegyében dolgozó megbízottak összeültek, hogy a havi munkájukat megbeszéljék és felosszák egymás között a feladatokat, illetve információt cseréljenek.[567]

A megyei tanácsokon dolgozó egyházügyi főelőadókat a püspöki hivatalokban tevékenykedő biztosokhoz hasonló és számos esetben markáns metszéspontokat mutató utasításokkal látták el. A megyei előadók munkamódszereit érintő kötelezettségeik megegyeztek püspökségeken dolgozó kollégákéval. A munkájáról szóló jelentéseket a pártbizottság titkárán és az ÁEH-n túl meg kellett küldeni a Belügyminisztérium egyházügyi referensének is. Az egyházügyi előadóknak is olvasniuk kellett az egyházi lapokat, ismerniük kellett vallásos ünnepeket, szokásokat, feltérképezték a nagyobb búcsújáróhelyeket. A búcsúkról rendszeres jelentések születtek, szigorúan ügyelve a résztvevők számára és – lehetőség szerint – a szociális megoszlásukra. A püspökségi megbízotthoz hasonlóan az egyházügyi előadók is élénken foglalkoztak a békebizottsággal, elnökét és titkárát rendszeresen feladatokkal látták el, az aktív békepapoknak gesztusokat tettek. A megye egyházi vezetőit – kerületi espereseit – és a „kulcshelyeken" szolgáló lelkipásztorait ismerniük kellett. Az egyházügyi előadó is tehetett javaslatot egyházi személyek áthelyezésére, ezt azonban szükséges volt megvitatni a püspökségi megbízottal, s lényegében

[565] Uo. 205.
[566] Uo.
[567] Uo.

az utóbbi terjesztette fel a javaslatot a hivatalnak. Az egyházügyi főelőadók felügyeletet gyakoroltak a református, evangélikus és zsidó vallásfelekezet tevékenysége felett is, de nyilvántartást kellett vezetniük a szekták működéséről is. Az egyházügyi előadók, mivel a megyei tanácsok égisze alatt dolgoztak szoros kapcsolatot tartottak a tanácsi apparátussal, kiváltképpen a megyei tanács elnökével. Az oktatási osztály rendszeresen tájékoztatta az egyházügyi megbízottakat a hitoktatással kapcsolatban felmerülő problémákról, az osztálytól származó statisztikák alapján az egyházügyi főelőadók kimutatásokat készítettek az ÁEH-nak. A megyei apparátus esetében fontos magatartásbeli kritériumokat is megfogalmazott a hivatal. Állami funkciójukat megillető tekintélyt kellett szerezniük, az elvárások szerint viselkedésüket határozottsággal és keménységgel ötvözött udvariasság jellemezte. Az egyházi rangokra tekintettel kellett lenniük, de elsődleges zsinórmértéknek a papság magatartása számított. Elvileg tilos volt a félelemkeltés, de a túlzott barátkozás is. Kerülni kellett – főként egyházi körökben – az indokolatlan információ-átadást, a beszélgetések óvatos és tartózkodó légkörben zajlottak. Az agresszivitást mellőzni kellett, de mindig a központi direktívák befolyásolták a cselekvést.[568]

Az 1951-1956 között támasztott igen szigorú és nem mindennapi elvárásokat olvasva azt feltételezhetnénk, hogy az ÁEH a legrátermettebb emberekből válogatta ki munkatársait, ám ez közel sem volt így. Az egyházügyi előadók és püspökségi megbízottak munkájának legmeghatározóbb lenyomatai a hivatalnak írott jelentések, fontosabb eseményekről, illetve kiszállásokról készült beszámolók és munkatervek. Ezek az iratok az ÁEH iratanyagának „Szigorúan Titkos” minősítéssel ellátott csoportjába tartoznak és az 1957-1989 közötti időszakra vonatkozóan szép számban meg is maradtak. A forrásbázis ismertetésekor már kitértünk rá, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc idején a minősített iratok elkerültek a hivatal Pasaréti út 59. szám alatt található épületéből. A „Szigorúan Titkos” dokumentumok további sorsát illetően nincsenek biztos információk. Az ÁEH Heves megyei munkatársainak tevékenységének rekonstruálására így a Magyar Országos Levéltár Heves Megyei Levéltárában őrzött források jelenthetik az elődleges tájékozódási pontot. Az itt fellelhető, 1956 előtt keletkezett dokumentumok száma azonban igen csekély, így a megismerhetőségnek sajnálatosan igen komoly korlátai vannak. Az árnyalt jellemrajzok megalkotását nehezíti, hogy a személyi anyagok között nem lelhetőek fel a megbízottak önéletrajzai, de a megyei tanács által készített munkastílusról, a megbízottak személyiségéről készült vélemények sem.

[568] Uo. 205-208.

Molnár Gusztáv, aki 1951-től püspökségi megbízottként ellenőrizte az érseki palota életét, eredetileg fizetett pártfunkcionáriusként kezdte karrierjét.[569] Ahogy arra az iskolák államosításáról szóló fejezetben utaltunk, volt némi rutinja a területen. Munkájáról nagyon kevés forrás lelhető fel, rövid 1952-ig tartó egri ÁEH-s karrierjéről alig van irat. Pártfunkcionáriusi éveiben mint kádermegbízott nem csak a katolikus egyházat ellenőrizte. 1948-ban Újhelyi Aladár egri evangélikus lelkészt majd 3 órás beszélgetésben győzködték arról, hogy Vető Lajos[570] diósgyőri lelkész püspökké választása *„az evangélikus egyház érdeke"*. Ugyanakkor felkeresték a presbitérium tagjait is, akik közül Darvas Andor[571] iskolaigazgatót tették meg felelőssé azért, hogy a testület is a „megfelelő irányt" képviselje a november 24-i ülésén. Mivel a presbitériumban számos erdőhivatali tisztségviselő volt akkoriban, így Gonda Zoltán, az erdőhivatal személyzeti osztályának vezetője gondoskodott a megfelelő vélemény érvényesüléséről. Hasonló feladata volt Czekkel Ferenc[572] vármegyei tiszti főorvosnak is.[573] Molnár 1949 áprilisában a választások előtt a Gyöngyösi járás egyházi személyeinek „demokrácia melletti" nyílt állásfoglalását igyekezett kicsikarni, ezzel is biztosítva a voksolásokon megjelenők komolyabb létszámát.[574] A kádermegbízott már ekkor gyűjtötte és hozzáfért a káderosztályon található papokról készített bizalmas adatokhoz, illetve az államvédelemmel is kapcsolatban volt. Helyismerete, rutinja, nem utolsó sorban pártfunkciója nyilvánvalóan közrejátszott hivatali előmenetelében, ám az általa keletkeztetett és róla fennmaradt[575] dokumentumok hiányában nehéz lenne tárgyilagosan szólni munkastílusáról, sikereiről és hiányosságairól. Az biztos, hogy a békemozgalom megyei kiépülésében érsekségi vonalon komoly szerepet játszott, a Grősz-per után felmerülő oktrojált személyi változások véghezvitelében is tevőleges része volt. Molnár egyházpolitikai karrierje egri pályafutása után sem tört meg, Székesfehérváron folytatta tevékenységét.[576]

Fekete János 1950. augusztus 19-e és 1951. augusztus 15-e között a gyöngyösi kórházban dolgozott, mint gondnok. Legmagasabb iskolai végzettsége 6 elemi osztály volt. Szembetűnő, hogy Molnár Gusztávval szemben, Fekete 1951. augusztus 16-án mindenféle előzetes tapasztalat nélkül érkezett az ÁEH kötelékébe.[577] Első állomáshelye Hejce volt, majd

[569] Molnár Gusztávról (1906-?) lásd még Soós, 2004. 281.
[570] Az evangélikus egyház korabeli helyzetéről lásd Giczi, 1996. 71-84.
[571] Darvas Andor szakszervezeti tevékenységéről bővebben Kovács-Szecskó, 1971.
[572] Dr. Czekkel Ferenc 1926-tól töltötte be a vármegyei tiszti főorvosi státuszt, megbízatásának vége bizonytalan, a vonatkozó irodalom 1949-re, vagy 1950-re datálja. Kozma, 2011. 255.
[573] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Molnár Gusztáv 1948. november 20-i jelentése.
[574] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jelentés az április 22-23-24-i kiszállásról.
[575] Molnár Gusztáv, mint püspökségi megbízott nem a megyei tanács alá volt besorolva, így személyi anyaga nem lehelhető fel a Magyar Országos Levéltár Heves Megyei Levéltárában.
[576] Soós, 2014. 281.
[577] MNL HML XV-41. Fekete János.

1952. március 1-én került Heves megyébe. Legelső, 1952. március 14-én kelt jelentésében arról írt, hogy a bizalmas munkavégzésre március 4-én kapott megfelelő irodát, majd egyből felvette a kapcsolatot Pap József megyei VB elnökkel, a megyei pártbizottsággal és az államvédelmi hatósággal. Fekete első hetei az adatgyűjtéssel teltek, összeállította a megyében elhelyezkedő plébániák jegyzékét, az ott szolgáló plébánosok névsorát, tájékozódott református és evangélikus vonalon is. Ez azonban nem ment egyszerűen, a főelőadó erősen magára volt utalva, mindez kiderül Fekete említette jelentéséből is. *„Megállapításom általában az, hogy ezzel a területtel a megbízotton kívül állami részen igen kevesen foglalkoztak, s ezért van az is, hogy maga az ÁVO (sic!), vagy a rendőrség, de maga az Oktatási Osztály is hihetetlen kevés adattal rendelkezik, s amivel pedig rendelkezik nagyon általános, illetve nem konkrét. Főleg feltevések[re] és hallomásokra épül.”*[578] Nem lehet tudni, hogy az egyházügyi előadó hivatalnak küldött panaszai mennyire tükrözték a valóságot. Az sem derült ki, hogy Fekete sorai milyen mértékben tekinthetőek a saját funkciója súlyának nagyobbítására való törekvésnek, vagy esetleg az információszerzést gátló – az egész rendszert átitató zsigeri – bizalmatlanság helyi példájának. Fekete március második felét a terület felderítésével töltötte[579], s mivel pont a húsvéti előtt került a megyébe, így vizsgálódásai homlokterébe a vallási ünnep előkészületei került. Ekkor az egyházügyi főelőadó a párt és tanácsi szervekkel kialakult javuló viszonyáról tájékoztatta az ÁEH-t. Elégedetten nyugtázta, hogy Pap József, a megyei tanács elnöke már két esetben odaadta saját kocsiját egész napon át tartó ellenőrzéseihez. Fekete János március második félhavi jelentése már csak azért is érdekes, mert betekintést enged az egyházügyi előadók és a tanácsok illetve párt együttműködésébe. Az egri egyházügyi megbízott rendszeresen munkaelőadásokat tartott a járási és városi tanácsok elnökeinek, illetve a tanácsokon tevékenykedő osztályvezetők számára. Referátumaiban a megyei tanácsban ismertette az egyházpolitika legfrissebb irányelveit, az általa feltárt megyei egyházügyi problémák aktualitásait. A megyei pártbizottság agitációs és propaganda osztályával kéthetente tárgyalta meg az egyházi vonal kérdéseit.[580] Fekete 1953. augusztus 31-én távozott a megyei tanácstól.[581] Az ÁEH-t nem hagyta el, sőt Egert sem, 1956. január 18-ig püspökségi megbízottként tevékenykedett az egri

[578] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257 Fekete János 1952. március 14-i jelentése.
[579] A kiszállások ekkor a megye nagyobb településeit érintették, így Füzesabonyt, Poroszlót, Kiskörét, Hevest, Gyöngyöst és Hatvant. Annak ellenére, hogy megyei megbízotti státuszt töltött be Salgótarjánt is lelátogatta, előfordulhat, hogy ekkor konzultált a területért felelős Kalas László egyházügyi megbízottal. Soós, 2014. 259.
[580] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János 1952. március 31-i jelentése.
[581] Soós, 2014. 243.

érsekségen.[582] Karrierútjának e periódusáról semmilyen dokumentumot nem találtunk, ez alól kivétel távozásának oka, amelyről később szólunk.

Egyelőre rejtély az is, hogy Molnár Gusztáv távozása után a tanácsi főelőadóval párhuzamosan ki töltötte be a püspökségi megbízotti státuszt. Fekete János fennmaradt jelentéseiben azonban visszatérő jelleggel megjelenik egy általa – és tulajdonképpen majdnem az összes fellelt kútfőben – csak „Tomcsik elvtárs" néven emlegetett kolléga. Tomcsik Fekete első jelentésében úgy kerül említésre, hogy vele szorosan, szinte napi rendszerességgel tartja a kapcsolatot.[583] Lényegében ezt a fajta együttműködést várta el az ÁEH is: a *„püspöki aulákba kirendelt megbízottjaink a legszorosabban működjenek együtt a megyei tanácsokhoz beállítandó egyházügyi megbízottakkal, akik a megyei tanácselnöknek és az egyházügyi hivatalnak legyenek alárendelve".*[584] Egy másik, novemberben kelt eseményjelentésében Fekete János arról panaszkodott, hogy a papi békebizottság választmányi tagjai az egyébként rosszul sikerült választmányi ülés előtt sem őt sem „Tomcsik elvtársat" nem informálták időben a fővárosban tartott felkészítő előadás gyenge színvonaláról.[585] Az MDP Heves Megyei Pártbizottságának 1952. március 17-i ülésén jegyzőkönyvében szintén olvashatjuk „Tomcsik elvtárs" nevét, aki meghívottként vett részt a tanácskozáson. A pártszerveztek egyházpolitika terén kifejtett munkájának eredményei kapcsán Tomcsik a következőképpen nyilvánult meg, s tett egyben fontos utalást saját hatáskörére is. *„Különösen az ellenőrzés terén van mulasztás. Tapasztalható, hogy a papság mindig burkoltan dolgozik. A papok igyekeznek magukat békepapnak nyilvánítani, mert így mozgási lehetőségük sokkal nagyobb. Van olyan tanács, ahol a papokat kisgyűlés megtartására küldik. Az elvtársaknak többet kellene foglalkozni a békepapokkal. Helytelen az, amikor megtiltják, hogy misét tartsanak, vagy meglévő földjüket elveszik, megszegve a törvényt. Az elvtársak a múltbeli és jelenlegi tevékenységét figyeljék és azt jelentsék az Állami Egyházügyi Hivatalnak, az intézkedéseket majd mi megtesszük."*[586] Tomcsikot említi ugyanakkor a megyei pártbizottság 1952. május 19-i üléséről készült jegyzőkönyv is. A meghívott hozzászólt a hittanbeíratások terén jelentkező feladatokat összegző napirendhez. A felszólalás – legalábbis a jegyzőkönyv szerint – kifejezetten szürkére sikerült, csupán a „klerikális reakció" agitációs munkájára reflektált, amely az előző évi tapasztalatokból táplálkozott, illetve kritizálta a tanácsok önkényes és

[582] Soós, 2014. 209.
[583] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János 1952. március 14-i jelentése.
[584] Idézi Soós, 2014. 201.
[585] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Eseményjelentés. 1952. november 24.
[586] MNL HML XXIII-3/b./12. d./22. Jelentés a pártszervezetek munkájáról a klerikális reakció elleni harcban.

adminisztratív lépéseit.[587] Ennél sokkal érdekesebb egy sajnos titulus nélkül, de Tomcsik Vilmos néven jegyzett dokumentum, amely 1952. május 20-án keletkezett Egerben. A Kiss Itsván teológiai tanárról készült jellemzés részletessége miatt komoly tájékozottságról árulkodik. Tomcsik a feljegyzés szerint ismerte a vicerektor életútját, akivel több ízben is elbeszélgetett, főként politikai kérdésekről.[588]

Sajnos egyéb, közelebbi utalások nem találhatóak az általunk püspökségi megbízottként azonosított munkatárs személyére, csak találgatni tudunk kiről is lehet szó. Amennyiben Soós Viktor Attila kutatásaira támaszkodunk, s megvizsgáljuk, kik dolgoztak ekkoriban az egyházügyi hivatal alkalmazásában mindössze egy személy jöhet szóba. A vezetéknév alapján Tomcsik Vilmosról van szó, aki 1951-ben, mint MDP funkcionáriusból lett püspökségi megbízott kezdte hivatali munkásságát. További működéséről csupán annyit tudunk, hogy 1952. december 12-ig maradt hivatali alkalmazásban, ám nem a csanádi püspökségen, itt 1952-ben Lévy Tibor[589] és a „Könyves Dániel" fedőnevű informátorként és rezidensként is tevékenykedő Prazsák Mihály váltotta. Lévy 1952. március 27-én került Szegedre, viszont Tomcsik ÁEH-s karrierje 1952 decemberéig tartott, így elviekben áthelyezhették Egerbe. Fekete János egyházügyi előadó márciusi jelentésében már említi, továbbá meghívott vendégként Tomcsik neve olvasható a megyei pártbizottság egyházügyi tematikájú napirendi pontjainak tárgyalása alkalmával is.

A következő egri előadó Borai Emil a párt utasítására lépett be az ÁEH kötelékébe. 1952 októberében a Bács-Kiskun Megyei Tanácsnál kapott egyházügyi előadói kinevezést. Közel egy éves Bács megyei tevékenysége után 1953. szeptember 3-án Heves megyébe folytatta munkáját.[590] Borai iskolai előmenetele roppant érdekes és társaihoz képest atipikusnak mondható. A korabeli, gyengén képzett egyházügyi előadók legmagasabb iskolai végzettsége általában alapfokú (elemi iskolai) volt. Fejlesztésüket a hivatal igyekezett komolyan venni, hiszen művelt és világlátott embereket kellett ellenőrizniük[591] A Heves megyei főelőadó törzslapján a legmagasabb iskolai végzettség rovatban gimnáziumi érettségi szerepel, amelyet a budapesti Budapesti Katolikus Szent Benedek Gimnáziumban szerzett meg 1941-ben.[592] A bencés fenntartásban működő gimnázium évkönyvei segítségével

[587] MNL HML XXXV-11/5. d./2./23. Feladataink a hitoktatással kapcsolatban. 1952. május 19.
[588] ÁBTL 3.1.5. O-8934 134-135.
[589] Lévy Tibor (1900-?) kenyérgyári alkalmazottként került vidéki munkatársak Veszprémbe (1952. január 16. – 1952. március 27.), majd Szegedre (1952. március 28. – 1956. december 31.). 1953 szeptemberétől Csongrád és Békés megyékben ellenőrizte az egyházak tevékenységét. Soós, 2014. 275.
[590] MNL HML XV-41. Borai Emil.
[591] Lásd bővebben Soós, 2014.
[592] MNL HML XV-41. Borai Emil.; A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Budapesti Katolikus Szent Benedek Gimnáziumának (VIII. Reálgimnázium) évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Budapest, 1942. 91.

betekintést nyerhetünk egy későbbi egyházüldöző iskolai teljesítményébe. A gimnázium padjában eltöltött nyolc évben Borai Emil ugyan nem számított kifejezetten eminens tanulónak, de jellemzően jeles és jó osztályzatokat kapott.[593] A V. osztály változást hozott, ekkor vélhetően az előző évekhez képest komolyabb iskolai terhelés[594] miatt Borai neve mellett jónéhány elégséges[595] osztályzat is helyet kapott az értesítőben.[596] A következő tanévekben azonban folyamatosan javult a teljesítménye, VII. osztály végén jó érdemjeggyel értékelték általános tanulmányi eredményét. Érettségi vizsgát 1941-ben összesen 58 tanuló tett az intézményben. Közülük 10 „kitüntetéssel érett", 6 „jelesen érett", 24 „jól érett", 16 tanuló „érett" minősítéssel vizsgázott. Az utóbbi csoportba tartozott Borai Emil is. Az évkönyv tanúsága szerint az érettségizettek mindegyike katonai, értelmiségi vagy egyházi pályára készült.[597] A későbbi egri egyházügyi főelőadó karrierpályája valamiért mégsem ebbe az irányba folytatódott. Azt, hogy az eredeti tervekhez képest mi okozta az elmozdulást források hiányában rejtély marad. Amint majd látni fogjuk a Borai 1956 utáni karrierútjának elemzésével foglalkozó fejezetekben, főiskolai diplomát csupán 1960-ban szerzett, ám ezzel az eredménnyel is túlszárnyalta munkatársait. A rendi fenntartásban működő gimnáziumban átélt esetleges negatív tapasztalatok, a továbbtanulás lehetőségének félresiklása kétségtelenül ráerősíthettek a későbbi egyházüldöző zsigeri vallásellenes meggyőződésére. Iskolázottsága mindazonáltal meglátszik az általa készített jelentések szövegezésén, a szóhasználaton, illetve a nyelvhelyességen is. Az gimnáziumban megalapozott történelmi és vallásismereti tudást[598] jól kamatoztathatta a pártállam szolgálatában.

Az egészen biztos, hogy az 1946 júliusáig péksegédként dolgozó férfi kommunista párttagkönyvvel a zsebében az üzem falai közül kikerülve pártutasításra került az Államvédelmi Osztály, majd annak utódszervezete az Államvédelmi Hatóság szolgálatába.[599] Borai egészen pontosan az ÁVO Bajai Alárendelt Osztályán alhadnagyi, majd hadnagyi

[593] A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Budapesti Katolikus Szent Benedek Gimnáziumának (VIII. Reálgimnázium) évkönyve az 1934-35. iskolai évről. Budapest, 1935. 100.; A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Budapesti Katolikus Szent Benedek Gimnáziumának (VIII. Reálgimnázium) évkönyve az 1935-36. iskolai évről. Budapest, 1936. 84.; A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Budapesti Katolikus Szent Benedek Gimnáziumának (VIII. Reálgimnázium) évkönyve az 1936-37. iskolai évről. Budapest, 1937. 62.;

[594] A diákok a német és a latin mellett ekkor kezdtek franciát is tanulni.

[595] Borai Emil a gimnázium V. évében elégséges osztályzatot kapott történelemből, latin nyelvből, német nyelvből, mennyiségtan és mértanból, illetve így értékelték általános tanulmányi eredményét is.

[596] A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Budapesti Katolikus Szent Benedek Gimnáziumának (VIII. Reálgimnázium) évkönyve az 1938-39. iskolai évről. Budapest, 1939. 73.

[597] A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Budapesti Katolikus Szent Benedek Gimnáziumának (VIII. Reálgimnázium) évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Budapest, 1942. 91.

[598] Az évkönyvek tanúsága szerint a reál és idegen nyelvi tárgyakkal szemben a vallás- és erkölcstan, illetve a történelem Borai Emil erősségei közé tartozott a gimnáziumi évek alatt.

[599] Az iratot Miklós Imre a halála előtti hónapokban bocsájtotta Kálmán Peregrin OFM és Szabó Csaba rendelkezésére. Köszönet illeti Kálmán Peregrint amiért felhívta a figyelmemet a dokumentumra, és eljuttatta azt részemre. Borai, 1959. október 14.

rangban teljesített szolgálatot, 1948. szeptember 10-e után a BM ÁVH Bajai Kirendeltsége alá osztották be.[600] A szervezetnél eltöltött időszak operatív feladatok terén gyűjtött tapasztalata kétségtelenül meghatározta az egyházügyi előadó további karrierjét, egyházpolitikai munkamódszereit, egyházi személyekkel kialakított viszonyát.[601] Borai az ÁEH vezetése előtt még az 1950-es évek második felében is egészen nyílt stílusban, s öntudatosan emlegette fel életének e korábbi szakaszát. *„Büszke vagyok, hogy annak a szervezetnek tagja lehettem, amelyet a proletárdiktatúra öklének neveztek. Péter Gábor szereltetett le ok nélkül, azóta rehabilitáltak, s bármikor visszavennének a testülethez."*[602] Mivel az 1956 után keletkezett államvédelmis önvallomások, önéletrajzok tartalmának hitelessége igen kétséges, így – tekintettel az említésre került Péter Gábor korabeli megítélésére – Borai leszerelését érintő szavainak valóságtartalma sem egyértelmű.[603] Borai Emil a párt utasítására lépett be az ÁEH kötelékébe. 1952 októberében a Bács-Kiskun Megyei Tanácsban kapott egyházügyi előadói kinevezést. Közel egy éves Bács megyei tevékenysége után 1953. szeptember 3-án Heves megyébe folytatta munkáját.[604] Az egyházügyi főelőadó 1956-ot megelőző Heves megyei jelentései és egyéb beszámolói sajnos nem lelhetőek fel a megyei levéltárban, a korábban említett okok miatt az ÁEH központi irattárában sem. Mindössze egy 1953. október 3-án kelt munkaterve jelzi tevékenységének kezdetét. Ebből kiderül, hogy Borainak semmi helyismerete nem volt, csupán a hatóságok és a pártszervezetek felvilágosításából, illetve az elődei által ráhagyományozott anyagokból tájékozódott. *„Az kétségtelen, hogy erre a megyére különösen jellemző az erős klerikális befolyás, valamint a papság és volt szerzetesek, kik nagy létszámban tartózkodnak a megyében szerte szóródva […]. Ehhez járul még az eléggé nagy létszámú osztályidegen elem és a kitelepítettek tábora, kik befolyásolni igyekeznek a munkások és dolgozó parasztok hangulatát, munkához való viszonyát. Ennek figyelembevételével, valamint a kapott instrukciók alapján olyan tervet kellett készítenem, hogy mielőbb otthonos legyek a helyi egyházpolitikába (sic!), információs kapcsolataimat kiterjesszem, hogy ellenőrizni tudjam a klérus magatartását, s szükség esetén gyors intézkedéseket tehessek."*[605] Fontos volna mindazonáltal ismernünk Fekete János püspökségi megbízott és Borai Emil együttműködésének nyomatait is. Ezt azonban releváns források hiányában e keretek között lehetetlen részletesen tárgyalni. Borai már idézett munkatervében csupán halvány utalást tett arra, hogy Feketével a kapcsolatot rendszeresen tartja és

[600] Müller, 2012. 22-42.
[601] Gál, 2017. 121-142.
[602] Borai, 1959. október 14. 3.
[603] Müller, 2017.
[604] MNL HML XV-41. Borai Emil
[605] MNL HML XIII-3/b./5. doboz/257. Időszakos munkaterv. 1953. október 3.

észrevételeit megosztja vele.[606] A megbízott tevékenységére mindössze 1956 után keletkezett retrospektív jellegű beszámolói adnak némi támpontot.

A közölt hivatali pályaképekből látszik, hogy majdnem mindegyik megyei és püspökségi egyházügyi megbízott előmentele tipikus ÁEH-s karrierútnak tekinthető. Molnár Gusztáv és Fekete János mindenféle hivatali tapasztalat nélkül kezdhették meg a működésüket. Igaz, hogy Fekete Heves megyei tevékenységét megelőzte egy hejcei és fővárosi hivatali státusz. Molnár pedig fizetett pártfunkcionáriusként ismerhette a megye papságának egy részét. Borai Emil azonban több szempontból is kiemelkedett társai közül. Gimnáziumi érettségivel és ÁVH-s, valamint Bács-Kiskun Megyei ÁEH-s rutinnal érkezett Heves megyébe. Atipikusnak mondható későbbi pályaíve is. 1960-ban főiskolai diplomát szerzett, ami – tekintve a hivatali dolgozók gyenge felkészültségét – akkoriban kivételes eredménynek számított. Nem beszélve maratoninak mondható 1969-ig tartó hivatali idejéről.[607]

Az egyház ellenőrzése és korlátozása az 1950-es megállapodást követően

1951 tavaszára kiderült, hogy az 1950-es megállapodás nem váltotta be a felek reményeit. A békemozgalom központi és megyei szervei gyorsan kiépültek, ám a taglétszámok nem tükrözték az elvárásokat. A főpásztorok nem szívesen támogatták a békepapokat, a kormánnyal sem alakult ki a feltétlen együttműködés. Az MDP Titkársága áprilisban egy négytagú bizottságot hozott létre annak érdekében, hogy az egyházpolitika módosításaira tervet dolgozzanak ki. A KV 1951. május 4-i ülésén tárgyalta a bizottság által kidolgozott új egyházpolitikai javaslatot. A módosítását mindenekelőtt úgy kellett megalkotni, hogy az alsópapság és a hívek is úgy érzékeljék, az egyezményt a „klerikális reakció" szegte meg. Az „egyházi reakcióra" mért csapást szükségesnek bizonyult összeegyeztetni az alsópapság megnyerésére irányuló elhatározásokkal és a vallásos lakosság felvilágosításával. A központi narratíva úgy szólt, hogy a rendszabályok a béke és biztonság garantálása illetve az egyház és állam közötti normális viszony érdekében történtek. A püspöki kart mindazáltal nem kezelhették egységesen „reakciós tömbként", muszáj volt differenciálni a főpásztorok között, ez azonban nem mehetett el egyik vagy másik püspök megnyerésének irányába.[608]

[606] Uo.
[607] Az 1956-os forradalom után több egyházügyi főelőadó is visszatért eredeti munkaterületére, Borai Emil azonban társai többségéhez képest jelentősebb időt töltött Heves megyében. Ebből a szempontból a korszakban hozzá hasonló például Cseh Lajos (1918-2001) karrierútja, aki mint Jász-Nagykun-Szolnok megyei előadó 1952-től egészen 1974-ig birtokolta pozícióját. Soós, 2014. 238.
[608] Szabó, 2001. 102.

A hibák feltárása lokális szinten is megindult. Mivel a települési pártbizottságok *„nem kellő mértékben vették fel a harcot a klerikális reakció munkájával szemben”* a megyei Agitációs és Propaganda Osztály 1951. április 5-én mindenre kiterjedő, konkrét példákkal alátámasztott jelentést kért a járási és városi tanácsoktól. A megyei pártbizottság az alábbiakban idézett szempontok figyelembevétele mellett várta a beszámolókat.

- Az állam és az egyház közötti megegyezés szabályait a területükön működő papok hogyan tartják be? Hogyan agitálnak a béke megvédésével kapcsolatban és milyen a magatartásuk?
- Hogyan igyekszik elvonni a dolgozókat a tavaszi mezőgazdasági munkákból és általában a termelésből? Fejt-e ki agitációt azzal kapcsolatban, hogy gátolja a tavaszi munkák időben történő elvégzését?
- A közoktatás területén hogyan igyekszik behálózni a gyermekeket, szervezett-e tanítási időn túl hittanórát és hogyan igyekszik befolyásolni a szülőket azzal kapcsolatban, hogy járassák hittanra gyermeküket?
- A pártszervezetek és a tömegszervezetek hogyan igyekeznek felvenni a harcot a klerikális reakcióval szemben? /Hogyan leplezik le? Milyen oktatási, nevelési munkát végeznek, milyen természettudományos előadásokat tartanak?/
- Tapasztalható-e jobb vagy baloldali elhajlás? Ha igen milyen formában?
- Általában milyen a klerikális reakció befolyása a tömegekre?

A szűkös – az utasítás keltétől számított 5 napos – határidő szinte lehetetlenné tette a jelentések következetes kidolgozását. Az előző esztendő történései, a békemozgalom megalakulása, a nyári megállapodás az egyházi vonal megmerevedését eredményezhette, így eleve nehézkessé vált a téma részletes kifejtése, legalábbis ezt tükrözi a megküldött jelentések tartalma.

A gyöngyösi pártbizottság határidőn túl, április 11-én kapta kézhez a levelet, így alig pár sort mellékeltek a város hitoktatási adatairól.[609] Eger arról számolt be, hogy újfent hiába vitte a városi békebizottság a békeívet az érsekségre, a főpásztor – utalva az 1950. augusztus 30-i megállapodásra – azt válaszolta a kérésre, hogy az ív aláírásánál ő már sokkal többet tett. Biztosította továbbá a küldöttséget, hogy az aktuális kérdésekről körlevelet bocsájtott ki. Az íveket egy részét népnevelők hordták a plébániákra és a szemináriumba. A jelentés szerint a papok és a növendékek a békeíveket az érseki aulában és a papnevelőben is aláírták. Az ifjúság körében végzett nevelőmunka vezéregyéniségének Hervay Ferenc Levente ciszterci

[609] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Gyöngyös Városi Bizottság 1951. április 11-i jelentése.

atyát tartották, aki a város főterén található Páduai Szent Antal-templomban iskolaidő előtt illegális hitoktatásban részesíti diákokat. A pártvezetés és a népnevelők úgy ítélték meg, hogy Vizy Miklós kanonok, főszékesegyházi plébános ellátási zavarokat akart előidézni. A korszak abszurditásait jól tükrözik a városi tanács következőkben idézett vádaskodó sorai. *„Vizi-nek (sic!) aknamunkája, hogy gyertyát és gyufát szenteltetett és vásároltatott fel, ezzel a közellátásnak zavart okozzon, vagy pl. most húsvéti misézgetéseknél (sic!) búcsúzgatásoknál (sic!) is rámutattak a népnevelőink, hogy ezzel elvonja a munkától a dolgozókat és, hogy ez tüntetés akar lenni és megszegések az egyezménynek."* A jelentés zavaros mondataiból azt lehet leginkább leszűrni, hogy a helyi kommunistákat a nagy érdeklődés mellett lezajlott februári gyertyaszentelések és a szentmisék irritálhatták. Ezt igyekszik alátámasztani, hogy a klérus „tömegbefolyása" kapcsán a pártfunkcionáriusok aggasztó számokkal találkoztak. *„A tömegekre való befolyásuknál még meg kell állapítani, hogy elég nagy számban mozog. 2-2 ezer ember vesz részt 1-1 ilyen körmeneti dolgon (sic!), és azonfelül még gyakran láthatók a templomokban esténként, hogy különböző litániákon meg egyebeken 300-400 ember vesz részt vasárnap, hétköznap is 50-60 fő is részt vesz (sic!).*[610] Hatvanban a VB titkár úgy ítélte meg, hogy a pártállami igények szerint folyt az egyházpolitika megvalósulása. A papság maradéktalanul betartotta a megállapodást, a templomokban a béke mellett prédikáltak, nem akadályozták a tavaszi munkák elvégzését, nem fejtettek ki a hittan mellett propagandát, egyedül a pártonkívüli lakosság vallásosságát rótta fel Mátra Ferenc VB titkár.[611] Valószínűsíthető, hogy a jelentést megelőzően végbement durva egyházellenes támadások visszaszorították az nyílt ellenvéleményt megfogalmazókat, de a lakosság vallásos identitását továbbra is megtartotta.

Az egri járásban konkrétan megjelölték azokat a településeket, ahol az állami akaratnak a plébános ellenállt, vagy kifejezetten „ellenséges" tevékenységet fejtett ki. Zeke Sándor[612] első titkár a tavaszi vetési munkálatok hátráltatásról számolt be Egercsehi, Ostoros, Mónosbél települések esetében, ahol a papság délutáni litániával igyekezett „megzavarni" a termelést. Orosz Pál[613] plébános bélapátfalvai és mónosbéli szolgálati helyein Zeke hibaként

[610] MNL HML XXXV-19/2./54. MDP Egri Városi Bizottság 1951. április 12-i jelentése.
[611] MNL HML XXXV-21/2./39. MDP Hatvan Városi Bizottság 1951. április 14-i jelentése.
[612] Zeke Sándor (1922-?) az MDP Egri Járási Bizottság első titkára volt 1951.03.21 - 1953.06 között, majd az MDP Füzesabonyi Járási Bizottságának első titkára lett (1953.06.01 - 1954.08, majd 1955.07 - 1955.11). A hatvanas évek közepéig MSZMP Hatvani Járási Bizottságának első titkára volt (1962.09.18 - 1965.10.13). http://www.paap.hu/apex/f?p=2013:3:10729789184548::3::P3_PERSON_ID:64002 (Letöltve: 2020. október 9.)
[613] Orosz Pál (1907-1953) 1931-ben szentelték pappá, 1947-1950 között volt Bélapátfalva plébánosa, 1951-ben Kenézlőre helyezték. Oroszt annak ellenére, hogy keresztlevelekkel, élelmiszerrel támogatta a vészkorszakban a zsidóságot, „a demokratikus rendszer ellen lázítás" és „háborús és népellenes bűntett" miatt – amelyeket a vádak szerint újságcikkeivel követett el – rendszeresen üldözték

rótta fel az ottani pártszervezet munkájában, hogy az emberek *„még most is jobban eljárnak a litániákra, mint a politikai iskolába”*. *„Javasoljuk a mónosbéli pártvezetőségnek, hogy szervezzenek meg vasárnaponként valamilyen kultúrműsort, ahová vonják be a fiatalokat. Szintén a bélapátfalvai pap, aki a nyilvánosság előtt akarta aláírni a békeívet a látszat kedvéért, de nem engedték. Azt mondta, ha tudta volna, hogy a kommunisták ennyire feljegyzik azt, hogy ő nem jött be az értekezletre, akkor még hordágyon is.”*[614] Ligeti József andornaktályai prépost a szabad iskolai hitoktatás korlátozásai miatt magánházaknál végzett titkos ifjúsági lelkigondozást. Ligeti és Orosz is negatív véleménnyel voltak a szövetkezesítésekről, valamint az erőltetett ateista propagandáról, állásfoglalásukat saját csatornáikon, a szószékről és a családlátogatások alkalmával fogalmazták meg. A tanácsok megfigyelőitől befutott információk szerint Andornaktályán, Novajon, a cementgyár miatt jelentős Bélapátfalván és Verpeléten a templomlátogatók között sok a párttag. A párttagság gyermekei pedig továbbra is jártak hittanra. *„A klerikális reakció igen nagy tömegekre [van befolyással így] olyan emberek is járnak a templomban, akik ezelőtt soha nem jártak, most elmennek, hogy ne mondják, hogy ők Istentelenek. Verpeléten vasárnap 500-an is el szoktak menni a templomba. Bélapátfalván nem férnek be a templomba vasárnaponként, fiatalok és munkások.”*[615]

Budai György[616] a Pétervásárai járás párttitkárának összegzése a lakosság körében tapasztalható mély vallásosságról számolt be. Abavári János pétervásárai plébános, aki korábban a hittanbeíratások népszerűsítése miatt került a pártfunkcionáriusok látóterébe, a békeívek aláírását nem hirdette „elég őszintén” a szószékről. Az iskolai hitoktatást családlátogatásokkal igyekezett népszerűsíteni, illetve felhívni a szülők figyelmét a beírások körüli procedúra részleteire. Lados Ferenc siroki lelkész az április 4-i felszabadulás ünnepén „tüntetően vonult el” a szovjet emlékmű előtt, az ünnepséget pedig a függöny mögül, az ablakból nézte végig. Az ünnepség egyik szónoka már ekkor szót emelt Lados ellen, a plébánost és a „vele szövetséges” papságot a nép ellenségének nevezte.[617]

Az MDP Heves Megyei Bizottságának Titkársága 1951. május 2-i ülésén tűzte napirendre a „klerikális reakció tevékenységéről és a papi békebizottság munkájáról” szóló jelentést. Az MB Agitációs és Propaganda Osztálya 1951. április 23-án újabb megkeresést intéztek a járási és városi pártbizottságokhoz. Az előzőnél problémaorientáltabb és

[614] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Egri Járási Pártbizottságának 1951. április 14-i jelentése.
[615] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Egri Járási Pártbizottságának 1951. április 14-i jelentése.
[616] Budai György (1921-?) 1948 – 1950-ig MDP Gyöngyös Járási Bizottsága első titkára, majd 1950-1951 között az MDP Pétervásárai Járási Bizottság első titkára.
http://www.paap.hu/apex/f?p=2013:3:9365789149807::3::P3_PERSON_ID:64006 (Letöltve: 2020. október 9.)
[617] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MPD Pétervásárai Járási Pártbizottságának 1951. április 10-i jelentése.

tartalmasabb kérdőív példákkal alátámasztott megválaszolására roppant csekély, a levél keltétől számított 4 nap állt rendelkezésre.

- Hogyan használják fel a népnevelőink, párttagjaink az állam és az egyház közötti egyezményt?
- Pártszervezeteink megértették-e, hogy a klerikális reakció elleni harc segítséget jelent a mezőgazdasági munkák elvégzésében, a termelés emelésében? Nem-e közigazgatási feladatnak tekintették és lemondtak az ellene folyó harcról, az agitációs és propagandamunkát elhanyagolták? /népnevelőink munkája nem-e inkább védekező volt?/
- Látjuk-e, hogy az egyházi reakció az egyezmény aláírásával nem tette le a fegyvert, az egyezmény gyakorlati végrehajtása nem megy harc nélkül? Hogy az egyezményt tartalommal kell megtölteni? Hogy a támadásnak az egész püspöki kar ellen meg kell szűnnie? A támadást azok ellen kell összpontosítani, akik az egyezményt megszegik, akik a béke ellenségei, azokat kell leleplezni?
- Van-e arra példa, hogyan leplezték le a helyi klerikális reakciót a dolgozók előtt, mint egyezményt megszegőt, mint a béke ellenségét? Bevonták-e a békebizottságok munkájába a néphez hű papokat, hogyan tudták azokat felhasználni a béke megvédése terén, a tszcs-k nyílt támogatására?
- Tapasztaltak-e olyan megnyilvánulást a papok részéről, hogy szembefordult volna a felsőpapsággal? Pl. elítélték-e Czapikot, aki megtagadta a békeív aláírását, mint béke ellenségét?
- Hogy milyen eszközökkel dolgozik a klerikális reakció /házi agitáció, misézés, litániák, körmenetek sora, gyermekek és szülök megfélemlítése, gyermekek játékkal, cukorral való csalogatása, illegális hittanítás, pedagógusokkal való összejátszás stb./
- Tapasztalták-e, hogy volt apácák, szerzetesek járnak a dolgozók házaihoz, milyen rémhírek, csodák híresztelésével találkoztak, amelyeket a klerikális reakció terjeszt? Tapasztaltak-e titkos összejöveteleket? Hogyan leplezték le azokat?
- Tapasztalták-e a klerikális reakció befolyását a párttagságunk soraiban? Milyen mértékben csökkent ez? Vannak-e pártfunkcionáriusok, párttagok, akik maguk, vagy családjuk templomba, gyermekeik hittanra jártak?

Az utasítás felkérte továbbá a párttitkárokat, hogy amennyiben további, a szempontok által nem érintett, de a munka során felhasználható papi nyilatkozatokról tudomásuk van, azt jelentsék.[618]

Az MDP Heves Megyei Bizottság elé került anyaggal kibővítve a fellelt dokumentumok lehetőséget teremtenek arra, hogy valamelyest érzékeltessük, a megye egyes területein mennyire kezelték komolyan a kérdést, illetve az egyházellenőrzés terén milyen azonosságok és differenciák mutatkoztak az előző évhez képest.

A városok helyzetéről a megyei összefoglalón kívül mindössze a Hatvan és Gyöngyös által megküldött anyagok tanúskodnak. Hatvanból Duba Ferenc párttitkár ismét igen információszegény adatokat szolgáltatott. A dokumentum a városvezetés elért eredményeinek dicsőítésére mindenképpen alkalmasnak bizonyult, ám kétséges, hogy a valós helyzet érzékeltetésére mennyire használható a beszámoló. A tanács nyomására az április 29-e vasárnap reggel 7.00 órára tervezett búzaszentelő körmenetet azzal az indokkal, hogy *„különösen a dolgozó parasztságot kivonja a termelőmunka alól”* este 18.00 órai időpontra tették át. A békeív aláírása, illetve a békemozgalom által inspirált körlevelek tartalmának magyarázata és terjesztése kapcsán a megyei békebizottságból ismert Tököly István hatvani hitoktató pozitív tevékenységét emelték ki a pártfunkcionáriusok. A népnevelők nem értesültek illegális hitoktatásról, rémhírterjesztésről. Egyetlen kritikaként mindössze ismét a párttagság soraiban jelenlévő vallásosgyakorlást rótták fel.[619] Csomor József gyöngyösi agitprop felelős kifejezetten végletesen értékelte a népnevelők munkáját. „*Gyöngyös város területén népnevelőink nem használják fel kellően az állam és az egyházak között létrejött egyezményt, s nagyon ritka esetben beszéltek erről a dolgozó parasztság körében. A klerikális reakció elleni harcot a megnyugvás jellemzi. A klerikális reakció elleni harc nem nyújtott segítséget a mezőgazdasági munka elvégzésében, mert erről népnevelőink keveset beszélnek.”*[620] A papság aláírta a békeívet és P. Horváth Zsigmond volt ferences házfőnököt, a Gyöngyös-Alsóváros Plébánia plébánosát is bekényszerítették a városi békebizottságba. Csomor észrevételei alapján a P. Zsigmondnál *„komolyabb eredményt elérni nem lehetett”, „inkább csak imádkozással akarja megvédeni a békét”*. *„A klerikális reakció mindemellett nem alszik Gyöngyösön sem. Állandó misék, körmenetek tömkelegnek szervezése, különösen a dolgozó parasztság között a klérusnak nagy befolyása van. […] A városban több helyen is laknak kivetkőzött (sic!) apácák és ezek nyilvánvalóan folytatják az ő agitációjukat különösen*

[618] MNL HML XXXV-13/2./32. MDP Heves Megyei Bizottságának 1951. április 23-i leirata.
[619] MNL HML XXXV-21/2./39. MDP Hatvan Városi Bizottság 1951. április 27-i jelentése.
[620] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Gyöngyös Városi Bizottság 1951. május 4-i jelentése.

a dolgozó parasztság körében, a legnagyobb hiba az, hogy a Városi Pártbizottság (sic!) nem látja jól, hogy a klérus hogyan dolgozik, s a klérus elleni harc inkább adminisztratív vonalra ment át /körmenetek meg nem engedése/." A városban a kemény módszerek nem hoztak kellő hatást, a hitgyakorlás korlátozásainak ellenére is érezhető volt a párttagság körében a „klerikális" befolyás.[621]

A járási szintet elemző értékelések közül a Gyöngyösi és Hatvani járások anyaga különösen érdekes. A Gyöngyös járási pártfunkcionáriusok hasonló következtetések vontak le, mint a járási központban tevékenykedő Csomor. A jelentés az ötéves terv, az ellátási zavarok, a beszolgáltatási rendszer gondjai mellett a „klerikális reakció" elleni harc kérdést övező apátia jeleit mutatta. *„Alapszervezeteinknél az állam és az egyház között létrejött megegyezés után a klerikális reakció elleni harc és az éberség ellaposodott. A mi Párttagjaink (sic!) azt hitték, hogy mivel az állam és az egyház megegyeztek most már a klerikális reakció ellen a harcot nem kell folytatni, nem látták azt, hogy a klerikális reakció azzal, hogy az egyház az állam még a harcot nem szüntette be, sőt fokozottabb mértékben vitte. Mindössze 1-2 településünk alapszervezet volt továbbra is éber."*[622] A Hatvani járás tekintetében Pankaczi József járási első titkár a következőket jelentette. *„Még mindig érezhető, hogy az állam és az egyház közötti megegyezést fegyverszünetnek nézik, különösen a tömegszervezeti és gazdasági funkcionáriusainkon érezni, hogy nem értik, hogy a vallás a Párton (sic!) belül nem magánügy."*[623] A funkcionáriusok közül többen egyáltalán nem ismerték az egyházpolitikai direktívák tartalmát. Nagyfüged községben a plébános tanítási időben bejárt az iskolába, s így próbálta a hittanosok számát növelni. A papok az ellenőrzés hiányát kihasználva számos településen a rendőrhatóságok tilalma ellenére is hétköznapra szerveztek körmenetet. Később a pártbizottság sérelmezte, hogy Halmajugrán, Detken és Ludason búzaszentelő körmeneteket tartottak, így gyülekezet nem a határban töltötte az időt.[624] A Pétervásárai járásban a népnevelők kerülvén az esetleges nehézségeket és vitákat a békekampány idején nem keresték fel a „reakciós" egyházi személyeket. Abavári János pétervásárai, Zsolczay Gyula[625] recski és Szörényi László[626] parádi plébános lehetőséget sem kapott a békeív aláírására. Mindezt a

[621] Uo.
[622] MNL HML XXXV-14/2./40. MDP Gyöngyös Járási Bizottságának 1951. április 27-i jelentése.
[623] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Hatvani Járási Bizottság 1951. április 26-i jelentése.
[624] MNL HML XXXV-14/2./40. MDP Gyöngyös Járási Bizottságának 1951. április 27-i jelentése.
[625] Zsolczay Gyulát (1899-1964) 1922-ben szentelték pappá, 1937-től plébános Recsken, 1948-tól kerületi esperes, 1959-től címzetes esperes. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 72.
[626] Szörényi Lászlót (1920-?) 1943-ban szentelték pappá, 1949-től parádi plébános. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 67.

nagyobb nyilvánosság előtt úgy kommunikálták, hogy a szóban forgó papok a „béke ellenségei”.[627]

A megyei összefoglaló a járási és a várási beszámolók tartalmát hasznosította, ám bizonyos tekintetben derűsebb képet festett a „klerikális reakció” elleni harc helyzetéről. A részletekbe menő területi beszámolók tartalma elmosódott. Némi túlzás figyelhető meg az 1950-es egyezmény tartalmának ismerete, hasznosítása kapcsán. *„Népnevelőink, párttagjaink általában ismerik az egyezményben foglaltakat, s látják, hogy a harcot a béke ellenségei, az egyezményt megszegő papok ellen kell vinniük.”*[628] A jelentésben később mégis beismerték, hogy a népnevelők bár ismerik, de nem használják fel és nem konkretizálják eléggé az egyezmény pontjait. A békebizottságok munkájába megyei szinten hozzávetőlegesen 50 személy sikerült bevonni, arról viszont nem szól az Agitációs és Propaganda Osztály, hogy milyen volt az aránya az aktív politikai munkát végzőknek és a formális belépőknek. Végül olyan konklúzió született, hogy számos pap pusztán azért vállalt közösséget a békemozgalommal, mert így próbálta leplezni „reakciós meggyőződését”, ezáltal a pártszervezetek – hibásan – nem folytattak ellenük a harcot. Torzítás fedezhető fel az egyházi hierarchiával szembeforduló papok kapcsán is. A jelentést készítők ebbe a körbe sorolják például P. Horváth Zsigmondot is, holott ő az idézett városi jelentés szerint sokkal inkább formális belépőnek tekinthető. Az összegzés rámutatott, hogy a pártbizottságok nem foglalkoztak súlyának megfelelően a kérdéssel, nem leplezték le a „klerikális reakció” munkáját. Az agitátorok nem használták fel kellő mértékben a Czapik érsek „népellenes tevékenységében” rejlő lehetőségeket a tömegek előtt. Mindössze Pétervására, Sirokban és Rózsaszentmártonban tapasztalták, hogy a párt igyekezett napirenden tartani a kérdést. Az MDP észrevételei szerint két véglet alakult ki. Az egyik pólus opportunista módon az egyezmény megkötése óta eltelt időben teljesen beszüntette a klerikális reakció elleni harcot, ez pedig az „éberség elalvását” eredményezte. A másik véglet a papság és a vallásos emberek ellen harcol, nem differenciál, nem leplezi le a valóban „reakciós elemeket”. Túlnyomórészt azonban az opportunizmus túlsúlya jellemezte Heves megyét.[629]

A jelentés készítői radikális fellépést irányoztak elő az „ellenséges klérussal” szemben. A „reakció” elleni küzdelem összeköttetésben a soron lévő napi feladatokkal (aláírásgyűjtés, mezőgazdasági munkákat érintő propaganda, tszcs szervezés) a hétköznapi agitációs munka

[627] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Pétervásárai Járási Bizottság 1951. április 26-i jelentése.
[628] MNL HML XXXV-11/12. d./2./51. A Megyebizottság Agitprop. Osztályának jelentése a klerikális reakció tevékenységéről és a papi békebizottság munkájáról.
[629] MNL HML XXXV-11/12. d./2./51. A Megyebizottság Agitprop. Osztályának jelentése a klerikális reakció tevékenységéről és a papi békebizottság munkájáról.

szerves részévé kellett, hogy váljon. A funkcionáriusok között terjengő káros nézetek közül elsődlegesen az opportunizmus felszámolását tartották fontosnak. A természettudományos előadásokat alacsony száma és a csekély érdeklődés miatt az egész megyében, de kifejezetten a Tarna-völgyében igényelt különös figyelmet a szervezés. A tovább szélesedő papi békemozgalmat a kormányhatározatok nyílt támogatásában akarták felhasználni.[630]

Az előterjesztés erős bírálatokat kapott. Mucsi Sándor egri első titkár azt sérelmezte, hogy az anyag nem elemzi elég kimerítően a „klerikális reakció" tevékenységét. *„A klérus több helyen május 1-én búcsút rendezett /Mikófalva, Lőrinci, Abasár/ Detken, Gyöngyössolymoson pedig hétköznap is rendeznek különböző dolgokat (sic!) és így az embereket kivonják a munkából."*[631] Egri Gyula első titkár világosan kijelentette, hogy a *„jelentés nem jó, nem támaszkodik a meglévő anyagokra sem"*. *„Helyes a jelentésnek az a megállapítása, hogy a klérus befolyása a tömegekre csökken, de az aktivitása nem csökken. Azonban látni kell a klérus új módszerét, azt, hogy már nem a vallás védelméről beszél, hanem politizál, a kozmopolitizmus szócsöve a népi demokrácia ellen harcol. Növeli a demonstratív tüntetéseket, azért harcol, hogy a még meglévő tömegeket megmentse."*[632] Egri logikája szerint az egyházaknak a megállapodások stabil működési keretet biztosítottak, a hívek szabadon gyakorolhatták vallásukat, a kritikus egyházi személyek tehát a népi demokrácia rendje ellen támadnak. Az egyezmény bizonyos fokig elbizakodottá tette a megyei bizottságot is, ezzel fegyverszünetet kötöttek az „egyházi reakcióval". A megyei Népújság nem foglalkozott eleget a békeakciókkal, de a „reakciós papok" leleplezésével sem. Egri a jövőt illetően fontos feladatként vizionálta, hogy a pártbizottságokkal megértessék, nem kampányjellegű feladatról van szó.[633]

A járási pártbizottságok és a tanácsok májusban a magasabb tanácsi és pártszervezettől feladatul kapták, hogy tegyenek látogatást a járásuk területén szolgáló papságnál. A cél az volt, hogy minél több egyházi személyt bírjanak rá a soron következő megyei békegyűlésen való részvételre. A VB utasításainak megfelelően a járási tanácsok az előkészítéstő munkára ismét 3 tagú bizottságokat szerveztek. A látogatások apropóját az 1951. május 1-én megtörtént kongruarendezés adta, amely megemelt fizetést biztosított az alsópapságnak. A kormány e lépése, párhuzamosan a békemozgalom szervezetrendszerének kiépítésére és megerősítésére tett kísérletekkel éket akart verni a püspökök és az alsópapság közé. A

[630] MNL HML XXXV-11/12. d./2./51. A Megyebizottság Agitprop. Osztályának jelentése a klerikális reakció tevékenységéről és a papi békebizottság munkájáról.
[631] MNL HML XXXV-11/12. d./2./51. Mucsi Sándor hozzászólása.
[632] MNL HML XXXV-11/12. d./2./51. Egri Gyula hozzászólása.
[633] Uo.

beavatkozás hatásai helyi szinten is érdekesnek bizonyultak. Az 1951. május 11-én tartandó megyei békepapi értekezlet témáját logikusan a juttatások rendezése adta. A mozgalmi központ által kiválasztott tárgykör az állam és az egyház közötti megállapodás eredményeinek dicsőítését szolgálta.

Egerben Lendvai Vilmos a városi tanács elnöke, a városi békebizottság titkára, illetve Vizi István hitoktató kereste fel a papokat. Az érseki központ területén szolgáló alsópapság meggyőzése nehézkesnek bizonyult. A lelkipásztorok látogatásakor tapasztalható zárkózottságát jellemző módon a „klerikális reakció" és az érseki befolyás számlájára írták.

„A város területén a klerikális reakció munkája igen erős. Az érsek befolyása az alsóbb papságra erős. Az alsópapság az érsek utasításait magáévá teszi, igyekszik végrehajtani. Igyekszik növelni a klerikális reakció befolyását, különösen az ifjúság soraiban. […] A klérus nem adta fel a harcot. A legrafináltabb módszerekkel, agyafúrt ötletekkel dolgozik, s igyekszik bomlasztó munkát végezni.

Még a bizottságban lévő két elvtársat is a befolyása alá akarta keríteni Kovács István[634] *servita plébános, aki a körzetben a gyermekeken keresztül igyekszik a szülőkhöz közelebb jutni. […]*

A papság mamár (sic!) a burzsoázia érdekében nem reten (sic!) vissza a nacionalista, antiszemita uszítástól sem. Ez mutatkozott meg a Verasztó[635] *(sic!) nevű pappal való beszélgetés során, aki azt mondotta, hogy a háború ellen nem lehet tenni semmit, mert a bibliában meg van írva, hogy a földi javakat a zsidóság magának akarja megkaparintani. Ha ez[t] a pap a bizottság előtt így nyíltan merte felvetni, elképzelhető, hogy milyen agtiációt fejt ki az egyszerű hiszékeny vallásos emberek között (sic!).*"[636] Szinte lehetetlen teljeskörűen rekonstruálni a bizottság látogatásának összes momentumát. A Verrasztó plébánossal történt beszélgetés kiragadott sorai egyértelműen manipuláltak lehetnek. Az viszont egészen biztos, hogy a plébános aktív pasztorális tevékenysége és népszerűsége bosszantotta a párt képviselőit. A városi tanács a közellátást érintő problémák elmélyülése és a tavaszi munkák akadozása mögött is a „reakció" mesterkedését kereste. *„A közellátás területén mutatkozó nehézségeket úgy használják fel ellenünk és a termelékenység növelése ellen, hogy fokozott húsfogyasztásra bíztatják az asszonyokat. Munkájuk hatása érezhető a tavaszi munkálatok*

[634] Kováts Károly plébános, szervita rendi szerzetes.
[635] Helyesen Verrasztó József az Eger-Kisboldogasszony plébánia plébánosa.
[636] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. MDP Egri Pártbizottságának 1951. május 22-i jelentése.

végrehajtásában is. A mezőgazdasági termelésben úgy vetik fel a kérdést, hogy a termés úgyis istentől függ, amivel lokalizálja a dolgozó parasztság munkakedvét."[637]

A papok egy része úgy a kongruarendezést illetően mint a békemozgalom kapcsán kitérő választ adott. Többen hivatkoztak arra, hogy egy fillért sem láttak még az emelt fizetésből. Az elzárkózók közé tartozó Pirkó Jenő zaránki plébánosnál tett látogatásról a következőket jelentette a Hevesi járás. *„Általában minden kérdésünkre tett válaszában igyekezett kibúvót találni és más irányba terelni a választ. Válaszai se igent se nemet nem tartalmaztak és nem egyenesek voltak (sic!). Erősen hivatkozott az egyház törvényeire, mely szerint semmilyen irányú politikába nem kapcsolódhatnak bele, csak főpásztori engedéllyel beszélhetnek például a szószéken a béke támogatásáról […]."*[638] Az Egri járási titkár arról számolt be, hogy az agitáció 8 lelkész esetében tekinthető sikeresnek, míg 3 pap kizárólag az érsek engedélyét követően vállalta a részvételt. Orosz Pál bélapátfalvai plébános nem riadt vissza a nyilvános kritikától sem. A plébános ugyan értékelte a rendezést, de hozzátette, hogy ő inkább az egyházi adóhoz[639] ragaszkodik, amelyből fizetik a kántort és a közterheket, ha ettől elesnek, az egyházközség magát fenntartani ugyanis nem képes. Orosz az aktív közéleti tevékenységet vállaló papokról kimondottan elmarasztaló véleménnyel volt, ezt nem is titkolta. *„Politikai kérdésekkel nem hajlandó foglalkozni, elítéli Balog István (sic!) és Horváth Richárd papok magatartását, akik az egyház egységét megbontják azáltal, hogy politizálnak. Politizálás következménye az egyház kettészakadása lehet, ami ellen minden katolikus papnak küzdenie kell. […] Helytelenítette, hogy a papok békebizottságot alakítanak, minek az a papoknak, vagy miért nem alakítottak pl. a cipészeknek, vagy a szabóknak külön békebizottságot."*[640] A plébános a hozzá érkezőknek kifejtette, hogy nem helyesli az egyházi hierarchiától független békemozgalmat, hiszen az majd az egyház szétszakadását fogja eredményezni. Orosz, de mások, például Lukrits Károly detki lelkipásztor is nehezményezte azt, hogy elveszni látszik a kapcsolat a papság és a lakosság között, az emberek ugyanis nyíltan már félnek a papokkal szóba állni, tartanak a következményektől. Az Egri járási VB mellett működő kádercsoport szerint a megye északi részén szolgáló lelkészek közössége fölött Orosz plébános irányítása érvényesült. E csoport jellemzően a Bélapátfalva

[637] Uo.
[638] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jelentés a Hevesi járásban lévő lelkészeknél tett látogatásról. 1951. május 23.
[639] 1948-ban a Gazdasági Főtanács 600/1948. sz. rendelete eltörölte az egyházi adó állami behajtását. Horváth, 2014. https://polgariszemle.hu/archivum/86-2014-marcius-10-evfolyam-1-2-szam/veluenk-elo-mult/586-a-vallasszabadsag-korlatozasa-es-az-egyhazak-ueldoezese-magyarorszagon-a-szovjet-tipusu-diktatura-idejen (Letöltve: 2020. október 12.)
[640] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. Az MDP Egri Járási Pártbizottság jelentése. 1951. május 10.

szomszédságában elhelyezkedő településeken tevékenykedő kerikusokból, Lipták Mátyás[641] szilvásváradi, Mosonyi József[642] mikófalvai és Schmotzer Pál[643] felsőtárkányi plébánosokból állt. A kádercsoport véleménye az volt, hogy a bélapátfalvai pap és kapcsolatai roppant kedvezőtlen hatást gyakorolnak a környék lakosságára.[644] Frindt Jenő[645] Gyöngyös-Felsővárosi a Szent Bertalan főplébánia vezetője elmondta, hogy a kongruarendezés lényegében nem nagy eredmény, hiszen a *„lelkészkedő papságnak csak azt adta, amit el is vett”*. Kifejtette, hogy fizetést eddig is kaptak, az egyházi földek elvesztését amúgy sem pótolja a kongrua. Halász János[646] helyettes esperes, gyöngyössolymosi plébános a hozzá menesztett küldöttségtől rögvest azt kérdezte, hogy mi az ára ennek a fizetésnek. A nemzetközi helyzet és a politikai témák elől elzárkózott mondván őt a lelki kérdéseken kívül semmi nem érdekli, ám provokatívan mégis hozzátette, nem érti miért állnak sorba az asszonyok kenyérért és rafiáért, amikor az már tavaly sem volt.[647] Serfőző Antal[648] szűcsi plébános a hozzáérkezőknek nyíltan kijelentette, hogyha az államtól ő egyszer fizetést kap, azt borítékba teszi, mert nem tudja, hogy milyen következményekkel jár majd.[649]

A pártállam képviselőinek a kritikák és kitérő válaszok mellett szembesülnie kellett a szertartások korlátozását övező felháborodással is. Lukrits Károly detki plébános bosszúsan adta tudomására a látogatóknak, hogy az alkotmányban rögzített vallásszabadság ellenére a körmenetek megtartása nem lehetséges hétköznapokon. Darvas Zénó[650] Nagyrédén 1951. május 1-e előtti vasárnapon búzaszentelést akart végezni, amelyre a rendőrségtől meg is kapta az engedélyt. Vasárnap reggel 8.00 órakor a hívek már nagyszámban gyülekeztek, amikor

[641] Lipták Mátyást (1912-?) 1938-ban szentelték pappá, 1950-től hitoktató Ózdon és plébános Szilvásváradon, 1959-től a miskolci Nagyboldogasszony-templom plébánosa. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 54.
[642] Mosonyi Józsefet (1912-?) 1936-ban szentelték pappá, 1950-től plébános Mikófalván. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 57.
[643] Schmotzer Pált (1909-1984) 1934-ben szentelték pappá, 1945-től felsőtárkányi plébános, 1953-től főszentszéki bíró, 1960-tól teológiai tanár Egerben, 1963-tól rektor helyettes, 1969-től kanonok, 1974-től plébános Nagyfügeden.
http://lexikon.katolikus.hu/S/Schmotzer.html (Letöltve: 2020. október 13.)
[644] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. MDP Egri Pártbizottságának 1951. május 22-i jelentése.
[645] Frindt Jenőt (1895-1990) 1918-ban szentelték pappá, 1945-től kezdett plébánosi szolgálatot a Gyöngyös-Felsővárosi Szent Bernát főplébánián, 1959-ben került Jászjákóhalmára plébánosnak, 1969-től éneklőkanonok, 1973-ban vonult nyugalomba. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 45.
[646] Halász Jánost (1902-?) 1928-ban szentelték pappá, 1945-től plébános Gyöngyössolymoson, 1948-tól helyettes esperes, 1955-től plébános Visontán és Gyöngyösorosziban. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 47.
[646] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jelentés. 1951. május 22.
[647] Uo.
[648] Serfőző Antalt (1914-?) 1938-ban szentelték pappá, 1950-től Szűcsi plébános, 1955-től Baktalórántházán plébános. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 64.
[649] MNL HML XXXV-14/2./40. MDP Gyöngyös Járási Tanács 1951. május 25-i jelentése.
[650] Darvas Zénót (1901-?) 1930-ban szentelték pappá, 1948-ban került Nagyrédére plébánosnak. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 42.

megjelent a tanácselnök és betiltotta a körmentet. A tömeget végül a papnak kellett lecsitítania. Darvas arról csak hétfőn értesült, hogy a járási tanács tiltotta le az ünnepséget.[651]

Az elzárkózó, vagy kifejezetten ellenséges magatartást tanúsítók állandó zaklatása nem maradt eredménytelen. A pétervásárai járásban komoly tekintélye miatt és a szűnni nem akaró külső nyomás hatására Lados Ferenc siroki plébánost sikerült „rábeszélni" a megyei békegyűlés előkészítését végző bizottsági tagság elfogadására. Lados plébánosnak a negyvenes évek második felében számos konfliktusa volt a helyi kommunistákkal, elég a siroki MADISZ tagság által tett – egyértelműen koholt vádakon alapuló – feljelentésre gondolni. 1951-ben egy siroki nagygyűlésen kipellengérezték a plébánost, *„amiért neki nem ünnep a felszabadulás, mert közömbösen vonul el az ünnepség mellett". „Most mutatja meg, hogy nem híve, hanem ellensége a béketábornak*." – olvasható a Lados „reakciós" magatartását taglaló Nagy Sándorné jelentésében.[652] A Pétervásárai járás által nyújtott tájékoztatásból világosan kiderül, hogy szándékos provokáció történt. *„Sirok községben a tisztelendő április 4-én tüntetőleg ment el a Szovjet (sic!) emlékműnél lévő tömegek mellett, amely az emlékművet koszorúzta. És utána az egész az egész ünnepséget az ablakon leste a függöny mögül és hallgatta az ünnepi beszédet, ahol a szónokló rátért a [pap] flegma viselkedésére és hangsúlyozta, hogy ezek az ellenségünk."*[653] A zaklatások hatására a Lados Ferenc plébánossal kiegészült bizottságnak május 7-én összesen 6 paphoz sikerült eljutnia, majd 8-án újabb 7 plébánosnál tettek látogatást. A járási titkár úgy ítélte meg, hogy Recsken, Parádon, Bodonyban, Mátraderecskén és Mátraballán volt a legsikeresebbnek tekinthető az akció. *„Különösképpen azért sem akadékoskodtak, mivel látták, hogy a siroki plébános is a bizottság tagja, és elsősorban is ő kezdte magyarázni azt, hogy mennyi sokat lehet ott tanulni, és komoly dolgokkal és kérdésekkel foglalkoznak ezen a rendezvényen."*[654]

Ilyen helyei események után 1951. június 22-én kezdődött Grősz József és társainak nyilvános főpere. Rákosi Mátyás 1951. május 22-én, három nappal Grősz letartóztatása után és egy hónappal a per kezdete előtt a KV számára tartott előadásában kifejtette, hogy *„Grőszék üzelmeit nyilvános per folyamán kell a magyar dolgozó nép elé tárni és gondoskodni róla, hogy ez a leleplezett új összeesküvés a katolikus reakció komoly vereségévé váljon, és további visszaszorítására szolgáljon"*. Rákosi egyúttal együttműködéséről biztosította a „demokráciához hű katolikus papokat", az egyházpolitika iránya tehát nem

[651] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jelentés. 1951. május 22.
[652] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. Jelentés a megyei papi békemozgalomról. 1951. április 20.
[653] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Pétervásárai Járási Bizottságának jelentése. 1951. április 10.
[654] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. MDP Pétervásárai Járási Pártbizottságának jelentése.1951. január 8.

változott.[655] 1951 nyarán a legfontosabb közéleti témának a Grősz-per számított. Az eseményeket széleskörű tömegpropaganda övezett. A termelőszövetkezetekben, állami gazdaságokban, gyárakban és üzemekben értekezleteket szerveztek. A gyűlések hangulatát ismét felkészített előadók alapozták meg. A felszólalók spontánnak nem nevezhető, indulattól fűtött, a korszakból ismert fázisoktól hemzsegő szónoklatai tovább növelték a feszültséget. Jól tükrözi az elhangzott beszédek drámai taralmát az Egri járás jelentése. *„Járásunk területén a Grősz féle (sic!) összeesküvéssel kapcsolatban elhangzott vélemények azt bizonyítják, hogy a dolgozók helyeslik Pártunk (sic!) és kormányunk intézkedéseit a fekete reakció és aljas bandája és beszervezett hortista (sic!) gazemberek ellen. Akik a dolgozók országának rendjét, függetlenségét, népének szabadságát, a Szovjetunió és a népidemokráciák (sic!) közötti baráti viszony megszüntetését akarták, és a világ becsületes dolgozóinak békéjét veszélyeztették. Vagy újabb háború kirobbantásán spekuláltak és így akarták az amerikai imperialisták játszóterévé változtatni Magyarországot és így egész Európát. Így akarták visszaadni a gyárosoknak a gyárat, a földesuraknak a földet. Ezt megértette dolgozó népünk, felmérte aljas tervüknek jelentőségét, hogy mit jelentene a munkásosztály számára, a legnagyobb gyűlölettel gondol minden néven nevezendő ellenségre.”*[656]

A röpgyűlések már a per előtt utat nyitottak a provokációnak. Június 18-án este 22.00 órakor a rádióban, 19-én pedig a Szabad Nép hasábjain tárták fel Grősz József és társainak „tetteit”. A hivatalos kommüniké tartalmának kiértékelése azonnal megkezdődött a dolgozók körében. A poroszlói állami gazdaságban június 19-én mindenki tudtára adták, hogy kizárólag az MDP és az ÁVH előrelátásának köszönhetően leplezték le az összeesküvést. Antal Ida dolgozó hozzászólásában elmondta, hogy Grősz József lényegében Mindszenty utódja a háborús uszításban, s az ötéves terv teljesítésének sikeres lebonyolítása helyett inkább a régi rend visszaállításán fáradozik. *„Kéri, hogy ezekkel a gazemberekkel kormányunk és pártunk a legszigorúbban járjon el az ítélkezéseknél, hogy ne legyen kedve még egyszer az ilyen síbereknek Jugoszláviával kapcsolatot tartani, fegyveres erőt szervezni, békés munkánkra rátörni.”*[657] Fehér Mária a pártbizottság feljegyzései alapján a következőképpen méltatta a párt és a hatóságok munkáját. *„Fehér Mária elvtársnő elmondja, hogy eredményeink láttán Mindszenty leleplezése után most újra látjuk, hogy még mindig vannak utódai Mindszentyéknek és Rajkéknak ezen háborús tervek kidolgozásában példa rá Grősz és társai, akik ugyan összeesküvést követtek el, akik Jugoszláviából akartak magyar fasiszta fegyveres*

[655] Szabó, 2001. 150.
[656] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Egri Járási Pártbizottság 1951. július 3-i jelentése.
[657] MNL HML XXXV-13/2./32. Poroszlói állami gazdaság jelentése. 1951. június 20.

erőket összeállítani és behozni országunkba, megbontani a mi békénket, a pártunk ébersége ismét leleplezte, ezért kell nekünk is gazdaságunk területén éberen őrködni és figyelni minden ellenséges megmozdulásra továbbá jó munkánkkal harcolni a több termelésért, hogy emeljük termelékenységünket, mert ezzel fogjuk köszönteni a Párt éberségét Államvédelmi Hatóságunk kiváló munkáját az ilyen és ehhez hasonló leleplezések alkalmával."[658] Recsken a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége által szervezett kisgyűlést közvetlen a mise utánra időzítették, a hazaigyekvők így nyomban tájékoztatást kaptak a per nyilvánosságnak szánt összegzéséről.[659] Az Országos Békebizottság által összeállított *Összeesküvés a nép ellen. A Grősz-per és annak tanulságai* című brosúra széleskörű terjesztése egyébként az egész megye területén megindult.

Egerben 1951. július 18-án a sajtó szerint közel 100,[660] Krusnitczky Kálmán a megyei békebizottság elnöke későbbi összefoglalója alapján 72 katolikus pap vett részt a megyei békebizottság értekezletén.[661] Az értekezlet határozatban ítélte el a per vádlottjait. *„A Heves megyei katolikus papok elítélik Grőszék bűnös összeesküvését. A megnyugtató bírói ítélet után mi most egységesebben és lelkesebben sorakozunk fel a katolikus papok békemozgalmához, amivel így zálogot adunk az egyház és az állam további zavartalan együttműködéséhez. Minden erőnkkel azon törekszünk, hogy sikerre segítsük a begyűjtést."*[662]

Grősz József letartóztatását igyekeztek felhasználni a korábbi egyházellenes fellépés igazolására is. Hatvanban az előző évben szétvert tüntetést egy szálra fűzték fel a koncepciós per vádiratában megfogalmazottakkal. *„Nekünk hatvani viszonylatban még fokozottabban kell dolgoznunk az ellenség elleni harcban és a legkisebb ellenséges megnyilvánulást is fel kell, hogy használjuk, mivel mi hatvaniak szemtanúi lehettünk az ellenség mesterkedéseinek egy évvel ezelőtt az újhatvani eseményekben, s az sem lehetett véletlen, hogy a Grősz József és társai mesterkedései láncolatai voltak az újhatvani események."*[663] A hatvani pártbizottság által írott mondatok lenyomatai a városban uralkodó egyházellenes légkörnek, amely a legkisebb „provokációnak" tekinthető vallásos momentumot sem tűrt. Mindez némi támpontot ad a korábbiakban citált, pártszervek által szerkesztett igen „derűs" egyházpolitikai helyzetjelentéseknek.

A pernek ugyanakkor volt az egri egyházmegyét és Heves megyét érintő közvetlenebb szála is. Bozsik Pál, akkor már nyugalmazott egri egyházmegyés papot 1950. december 19-én

[658] Uo.
[659] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. MNDSZ Heves Megyei Titkárságának 1951. augusztus 31-i jelentése.
[660] Népszava, 1951. július 21.
[661] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jegyzőkönyv. 1951. szeptember 12.
[662] Népszava, 1951. július 21.
[663] MNL HML XXXV-21/2./39. Hangulatjelentés. 1951. június 20.

tartóztatták le. Bozsik 1916-tól Gyöngyösön volt plébános, a tanácsköztársaság idején börtönbe vetették. A politika sosem állt tőle távol, 1920-1926 között nemzetgyűlési képviselői mandátummal rendelkezett. Később többek között életének e szakasza tette őt „ideálissá" arra, hogy bevonják a perbe. Egyházi pályáíve 1932-ben hirtelen megtört, elhagyta az egyházmegyét és nyugdíjazták. Távozásának okaira több magyarázat is létezik, a különböző interpretációkat az egyháztörténet-írás a közelmúltban hiánypótló módon összegezte.[664] A 48 éves korában nyugalmazott Bozsik Pesthidegkúton[665] telepedett le, ahol tevékeny részt vállalt a remetekertvárosi egyházközség[666] megszervezésében.[667] Bozsikot a per előkészítésének időszakában Balázsi Lászlónak, a Katolikus Népszövetség titkárának vallomása helyezte az ÁVH látóterébe. Az egri egyházmegyés pap és társai másodlagos szereplők voltak, a fővádlott a püspökök közül kikerülő Grősz József lett. Az államvédelemnek két hónapon keresztül nem sikerült kicsikarnia a beismerő vallomást. Végül gazdasági visszaéléssel vádolták meg és egy leleplező újságcikktervet is készítettek. A Bozsik remete-kertvárosi eredményeinek aláásásra alkalmas zsarolás hatásosnak bizonyult. A legtöbb halálos ítélet az összeesküvés katonai vonalához köthető. Bozsik a katonai vonallal kapcsolatban végig tagadásban volt, csak a per előtt 10 nappal változtatta meg a vallomását. A különösen kegyetlen vizsgálati szakasz közben a vádlott fizikai állapota is egyre aggasztóbbá vált. Az államvédelemnek elemi érdeke volt a másodrendű vádlott Bozsik Pál életben tartása. 1951 áprilisában Budapestről a váci rabkórházba szállították. Csupán májusra javult állapota, ekkor folytatták kihallgatását, ám május 8-án belázasodott. Végül 1951. június 22-28. közt az „elvárások szerint" szerepelt a bíróságon. Elsőfokon – tekintettel „esendő" egészségügyi állapotára – 10 év börtönre ítélték (!). A másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság 1951. július 31-én némi jogszabályi

[664] Mózessy Gergely Bozsik Pál mártíriumságáról szóló tanulmányában Szecskó Károly egri helytörténész munkájának nyomán a távozás lehetséges okaként említette a gyöngyösi plébános Szmrecsányi Lajossal kialakult differenciájáról. A konfliktusra egy Bozsik nevéhez kötődő pletyka adott okot, amelynek tisztázására az érsek kihallgatásra rendelte magához a gyöngyösi plébánost. Szecskó szerint Bozsik a puszta gyanúsításon is megsértődött, aki elhagyta plébániáját és az egyházmegyét. Más források szerint nem is az érsekkel, hanem Subik Károly prelátussal, érseki irodaigazgatóval merült fel nézeteltérése. Bozsik kihallgatási jegyzőkönyveiből újabb narratíva világlik ki. A jegyzőkönyvek tanúsága alapján Bozsik Pál Svhoy Lajos székesfehérvári püspök hívta meg Remetekertváros egyházközségének megszervezésére. Mózessy ez utóbbira kevesebb esélyt lát, ebben az esetben inkább az állambiztonság akarta összemosni Bozsik nevét a székesfehérvári főpásztoréval. Lásd Mózessy, 2018. 225-227.; Szecskó, 1997. 301-311.

[665] A települést 1950-ben Budapesthez csatolták, egyházkormányzat szempontjából a székesfehérvári egyházmegyéhez tartozott, ám Bozsik Pált soha nem inkardinálódott az egyházmegyébe, megmaradt egri egyházmegyés papnak. Mózessy, 2018. 225.

[666] Remetekertvárost 1933-ban az egyházmegyei határrendezés az Esztergom-Budapest Főegyházmegyéhez csatolta. Uo. 225.

[667] Uo. 227.

hivatkozásbeli módosítással helybenhagyta az ítéletet. Bozsik Pál 1952. június 3-án vesztette életét a váci rabkórházban.[668]

Az egri egyházmegyés Bozsik helyi relevanciája miatt szerepet kapott az egyházellenes kampány lokális színterén is. Kolacskovszky Lajos[669] nyugalmazott megyei főlevéltáros, volt főispán 1945 után számos antiklerikális ismeretterjesztő cikkel jelentkezett a sajtóban. Kolacskovszky 1951 nyarán a *„Botból nem lesz borotva”* című újságcikkében azt bizonygatta, hogy Bozsik nem véletlenül „vett részt” a Grősz-féle összeesküvésben, hiszen már 1919-ben is az ellenforradalmat pártolta.[670]

Az MDP Agitációs és Propaganda Osztálya 1951 szeptemberében úgy értékelte, hogy a pártszervezetek a megye területén is értek el bizonyos eredményeket a „reakció” visszaszorítására, ám ezek korántsem kielégítőek. *„A Grősz-per ismertetése, tudatosítása során lelepleződött a klérus mint háborús uszítók egyik legveszélyesebb hazai ügynöke. A papság befolyása a dolgozó tömegek között csökkent, s a vallásos hívők egy részének bizalma az egyház iránt megingott. A Grősz per (sic!) világosan megmutatta előttünk, hogy a papi köntösbe öltözött aljas céljaik elérésére hogyan használják fel a híveik vallásos érzületét. Dolgozók ezrei adtak kifejezést a Grősz és bandája iránti megvetésüknek. Levelekben és gyűléseken elítélték piszkos aknamunkájukat és a munka frontján való szilárd helytállással, újabb felajánlásokkal, jobb munkával válaszoltak tetteikre.”*[671] A jelentés készítői – ellentétben a valóságban zajló adminisztratív intézkedésekkel – a hittanra jelentkezések drasztikus visszaesését a perről szóló helyes felvilágosítómunkának tudták be. A Grősz-per komoly eredményt hozott ugyan a „klerikális reakció” elleni harc frontján, ám szeptemberre az offenzíva ellaposodott és a pártszervek már előtte sem tudták „súlyának megfelelően” kihasználni az ügyben rejlő lehetőségeket. *„Fő veszély ezen a területen, pártszerveink illúziója az egyház őszinte demokratizálása iránt. Pártszervezeteink elvileg nem látják, hogy nem lehet kibékülés az idealizmus és a materializmus között.”* A jövőt illetően tehát előirányozták a helyi, megyei és nemzetközi „reakció” további leleplezését. Az MDP a katolikus papi békemozgalmon keresztül továbbra is igyekezett mélyíteni a szakadékot a „haladó” és „reakciós” papság között, illetve éket verni az alsó- és felsőpapság közé. A békemunkában 1951-től nagy szerepe lett a békemozgalmi aulistáknak, például Patócs

[668] Uo. 228-232.
[669] Kolacskovszky Lajos (1891-1954) turistaíró és helytörténész, a tanácsköztársaság idején vármegyei alispán. A kommün bukása után halálra ítélték, de később azt másfél évi börtönre változatták. 1945-től megyei főlevéltáros, 1947-ben nyugalomba vonult. Főként turisztikai és helytörténeti jellegű írásairól ismert. Szecskó, 1969.
[670] Népújság, 1962. május 8.
[671] MNL HML XXXV-21/2./5. d./18. Jelentés az egyházi reakciós tevékenységről és az ellne folyó harcról. 1951. szeptember 3.

József[672] érseki helynöknek. Az erről szóló 1951. szeptemberi MDP megyei bizottságának készült jelentés a per „nagy lehetőségei" között Bozsik Pál személyét nem is említette. A megyei pártbizottság tagjai és a meghívott vendégek az előterjesztés tárgyalása közben sem tartották fontosnak az események helyi relevanciáinak erősebb kihangsúlyozását. Az ülésen jelenlévő Molnár Gusztáv püspökségi megbízott ugyancsak hallgatott a témáról, inkább a békepapság kapcsán jelentkező elfogult bizalmat illetve a hitoktatás tekintetében befutott túlzott bizakodásra okot adó jelentések valóságtartalmát kérdőjelezte meg.[673] A pártbizottság csupán 1952 májusában a hittanoktatás visszaszorítása kapcsán kijelölt feladatok sorában rögzítette Kiss Szaléz és Bozsik Pál ügyének széleskörű ismertetését.[674]

Az egri papi utánpótlás-nevelés megpróbáltatásai

A szerzetesrendek működési engedélyének 1950. szeptember 7-i megvonása után Czapik Gyula egri érsek illetve Szentgyörgyi József rektor együttműködésének és az akkori jezsuita tartományfőnök Csávossy Béla Elemér SJ. tekintélyének köszönhetően az Egri Érseki Papnevelő Intézet is kivehette a részét a magyarországi jezsuiták további működéséből és a növendékek elhelyezésében. A jezsuita rend a felvételiző növendékeit és a rendi kisszemináriumként funkcionáló pécsi Ignáciánumban középiskolai tanulmányokat végzetteket küldte az egri szemináriumba.[675] Az 1951-1952-es esztendőben a hatóságok összesen hat[676] papnevelő intézet bezárásával mértek újabb csapást a papi utánpótlásra. A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1952 júniusi konferenciája döntött a növendékek regionális elosztásáról, ennek értelmében szeptembertől a váci papnevelő kispapjainak egy része Egerbe került.[677] Négy hónappal korábban, 1952 februárjában pedig a Magyarrészi Kassai Egyházmegye Hejcén található központjában működő szeminárium kispapjai költöztek az egri intézetbe. A váci papnevelő ellehetetlenítésével új 3 új oktató, illetve elöljárók – velük együtt értékes ingóságok, használati tárgyak – érkeztek az intézménybe.[678]

---

[672] Patócs József pécsi egyházmegyés papként került Egerbe, előtte Mohácson hitoktatóként dolgozott Mohácson. 1948 decemberében tagja volt azoknak a dunántúli papoknak, akik szót emeltek a püspöki karnál Mindszenty József „népellenes" cselekedetei ellen. Patócs ezek után aktív részese maradt a békemozgalomnak. Szabad Nép, 1948. december 8. Lásd még Dolgozók Világlapja, 1950. szeptember 16.; Kis Újság, 1950. október 5.

[673] MNL HML XXXV-21/2./5. d./18. Jelentés az egyházi reakciós tevékenységről és az ellne folyó harcról. 1951. szeptember 3.

[674]MNL HML XXXV-21/2./6. d./23. Feladataink a hittanra való beiratkozás terén.

[675] Bánkuti, 2009. 79.

[676] Az 1951-1952-es esztendők folyamán a kalocsai, a pécsi, a székesfehérvári, a szombathelyi a váci és a veszprémi szemináriumok megszüntetését rendelte el az állam.

[677] Beke, 2007. 57.

[678] Az egri papképzés történetéről lásd Bökő, 2004. 93-109

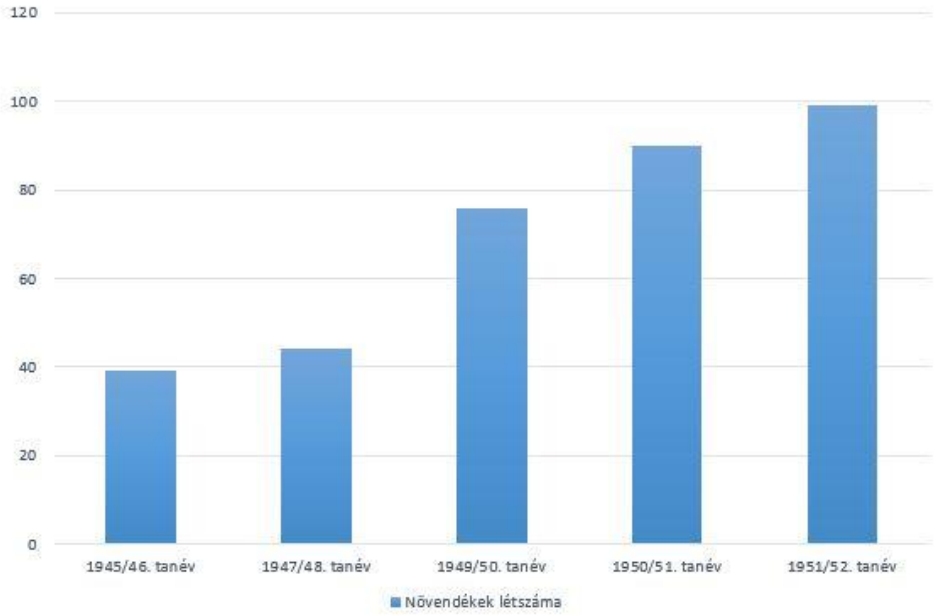

1. ábra: Az Egri Érseki Papnevelő Intézet növendékeinek létszáma (1945-1952)
(Saját szerkesztés a Dolhai, 2004. alapján)

A II. világháború lezárultát követően az 1945/46-os tanévben 39, az 1947/48-as tanévben 44, az 1949/50-es oktatási évben 76 növendék tanult az egri szemináriumban. A szerzetesrendek feloszlatásakor az 1950/51-es tanévben a kispapok száma meghaladta a 90 főt, az 1951/52-es oktatási évben 99 teológust regisztrált az intézet. Ennek oka feltételezhetően abban keresendő, hogy a megnövekedett létszám a feloszlatott szerzetesrendek növendékei mellett a jezsuita kisszeminaristákat is magukban foglalta. Az szinte egészen biztos, hogy az 1952/53-as tanévben végbement igazán komoly létszámgyarapodás a váci szeminárium működési engedélyének megvonására illetve a püspöki kar döntésére vezethető vissza. Az említett tanévben a növendékek száma 99-ről 132 főre ugrott.[679] A szemináriumban végbement nagy horderejű változásokat jól tükrözik egy Kiss István rektorhelyettesről szóló ügynöki jelentések is. „Nagy Ferenc" fedőnevű ügynök 1952. augusztus 18-án találkozott Kissel, aki azt mondta neki, hogy 7 vagon berendezési tárgy érkezett Vácról, a szerelvény összesen 67 személyre való bútördarabot hozott. A vicerektor ekkor úgy vélte, hogy a növendékekkel, elöljárókkal és a személyzettel együtt 200 fős létszámúra becsült közösség ellátása komoly anyagi megterhelést jelent majd az intézménynek.[680]

A jezsuita lelkiség a negyvenes években mélyen áthatotta az egri papnevelde életét. Mindennek legfőbb letéteményesei az 1943-tól lelki igazgatóként tevékenykedő Rozmán

[679] Az 1945-2005 közötti létszámadatokról lásd Dolhai, 2004. 296-297. mellékletében közölt adatokban.
[680] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 138.

János SJ[681], az 1948-tól a szemináriumban oktató Hegyi Fábián SJ, illetve a diszperzió időszakában érkező Bogyó György SJ[682] teológiai tanár voltak. A szerzetesrendek feloszlatása után a hatalom nyilván való okokból nem nézte jó szemmel az egyházmegyékben, papnevelőkben tevékenykedő szerzetesek, illetve növendékek jelenlétét. Az állami nyomást tovább tartóztatni nem bíró Czapik Gyula egri érsek 1951 júniusában közölte, hogy a jezsuita jelöltek és a jezsuita nevelők nem tartózkodhatnak tovább az intézetben. Eleinte mindhárom szerzetes tanár Eger környékén maradhatott. A szemináriumból eltávolított növendékek egy része felhagyott hivatásával, mások kettesével, hármasával felköltöztek Budapestre, s ott folytatódott szellemi képzésük egészen 1956 őszéig.[683]

Az elöljárók és a kispapok az ötvenes években saját bőrükön is érezhették a felfokozott vallásellenes hangulatot. A szeminárium falain belül a külső kényszer hatására együtt élő egyházmegyés és szerzetes növendékeknek össze kellett hangolni életüket. Az egyházmegyés kispapok idővel befogadták a jövevényeket. Az intézmény falain kívül az ebéd utáni kötelező séták alkalmával azonban a fekete reverendában, párosan közlekedő szeminaristákat egyre gyakrabban érték támadások. Fr. Barotai István OFM visszaemlékezéseiben beszámolt egy esetről, amikor az egyik kispap véres fejjel tért vissza délutáni sétájáról, akit a katonák kővel dobáltak meg. Ettől kezdve a reverendát rektori utasításra polgári öltözékre cserélték, ám szerényebb öltözéküknek köszönhetően így is kitűntek a város társadalmából.[684] Az intézmény belső életének ellenőrzése az ÁEH hatáskörébe tartozott. A hivatal püspökségi megbízottai rendszeresen kapcsolatot tartottak a központi instrukciók szerint kinevezett vikáriusokkal és irodaigazgatókkal. A vikáriusnak havonta kétszer, időszerű kérdésekről kellett előadást tartani a szemináriumban, az előadás vázlatát be kellett mutatni a megbízottnak.[685] Egyéb források hiányában ismét Barotai emlékeire kell támaszkodnunk. *„Az érsek úr mellé egy Patocs József (sic!) nevű irodaigazgatót helyeztek, aki piros reverendában a párt embere volt. Nem volt elég, hogy az érseki irodában megfigyelőként szerepelt, hanem bejött a papnevelő intézetbe is, heti egy vagy két órát tartani. Ez politikai óra volt. Többek között azt mondta, hogy könnyű utat mutat nekünk, ahol nem lesz semmi bajunk. Jó idő elteltével dolgozatot is íratott velünk: „Hogyan képzelem eljövendő papi életem?" Ez volt a téma. Mindenféle logikátlan „hülyeséget" írtam, aminek az volt a ki nem mondott értelme, hogy semmi közötök hozzá, csak kényszerből írok,*

[681] Rozmán János SJ (1906-1996) életéről lásd bővebben Hetényi, 2002. 314.
[682] Az Egri Főegyházmegye Schematismusa az 1975. szentévben. 83., MNL OL XIX-A-21-b/32. d./2. Brezanóczy Pál levele az ÁEH-nak a legutóbbi áthelyezésekről.
[683] Pálos, 1992. 65-66.
[684] Magyar Umbria, 17. 1999. 93.
[685] Soós, 2016. 203.

de a véleményem nem közlöm veletek. Egyetlen kispap írt nyíltan, amiben elítélte a kommunizmust, meg a békepapságot. Ráadásul néki (sic!) csendőr volt az édesapja, ami akkor rossz pontnak számított. Egyedül az ő dolgozatát kifogásolták, ellene eljárást is indítottak. Később mégis pap lett, de még tíz éven belül megnősült. Azóta többször találkoztam vele. Visszakerült a laikus állapotba, a gyerekeit pedig egyházi iskolába járatja."[686]

A nyílt állami korlátozások mellett a politikai rendőrség is kivette részét a teológusok ellenőrzéséből. Az egyházi elhárítás[687] már a negyvenes évek második felétől dokumentálni kezdte Kiss István[688] teológiai tanár, vicerektor, érseki tanácsos, hitszónok, publicista és kisgazdapárti politikus életét. Kissről a budapesti központ által megküldött anyagok alapján az ÁVH Heves Megyei Osztálya 1951. október 31-én személyi dossziét nyitott.[689] A teológiai tanár Czapik Gyula egri érsek és Brezanóczy Pál helynök idején is gyakori látogatója volt az érseki aulának. Tájékozottsága és elemző hajlama miatt tanácsát kérve sok pap kereste a társaságát. Neve a két világháború közötti közéletből sokak számára ismerősen csengett,[690] 1946-ban kisgazdapárti országgyűlési mandátumot szerzett, a kollektivizálásokat, valamint az állam által favorizált békemozgalmat kritikus szemmel elemezte.[691] Jó kapcsolatot ápolt Barankovics István demokrata néppárti politikussal, Nagy Ferenc miniszterelnökkel, az 1947. február 27-én a Szovjetunióba elhurcolt Kovács Béla kisgazda pártfőtitkárral és Sulyok Dezső országgyűlési képviselővel. Az államvédelem 1952-ben ráépülés hiányában a Kissről ekkor még alkalmi esetben hozott ügynöki jelentések alapján alkotta meg a pap „ellenséges tevékenységéről" szóló teóriáját. *„Feltételezhető azonban, hogy nevezett tevékenységének célja egyházi vonalon a papok hintapolitikájának az irányítása, világi vonalon pedig a jobboldali kisgazdákkal a kapcsolat fenntartása."*[692]

A politikai rendőrség részéről nyilvánvaló okokból kitüntetett figyelmet kapott, hogy Kiss István nevét összefüggésbe lehetett hozni Mindszenty József hercegprímás pártszervező tevékenységével. A prímás részéről 1945. december 28-án a pártindítás céljaira egy hat tagból álló „Katolikus Közélet Egyházi Bizottsága" nevet viselő testület került kinevezésre. A bizottság elnöke Bánáss László veszprémi apostoli kormányzó lett, tagjai között találjuk Badalik Bertalan domonkos rendi tartományfőnököt, Baranyay Jusztin ciszterci szerzetes

[686] Magyar Umbria, 17. 1999. 94-95.
[687] Az állambiztonság egyházi elhárításának szervezettörténeti összefogóját lásd Vörös, 2016. 121-127.
[688] Kiss István életéről lásd Szecskó, 1999., Kápolnai, 2011. 213-219.
[689] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 122.
[690] Kiss István közéleti tevékenységéről lásd Szecskó, 1999. 62.
[691] Az ÁVH „Bacsó" fedőnevű érsekségi vonalon foglalkoztatott ügynök értesülései alapján szerzett információkat arra vonatkozóan, hogy Kiss a papi békemozgalom, illetve békebizottság vezetőit, így például Horváth Richárdot erkölcsileg vezetésre alkalmatlannak tartotta. ÁBTL 3.1.5. O-8934. 116.
[692] Uo. 113-114.

jogászprofesszort, Kerkai Jenő jezsuita szerzetest, a KALOT alapítóját, Közi-Horváth József prefektust, volt országgyűlési képviselőt és Kiss István egri teológiai tanárt. [693] A bizottság által előkészített határozati javaslatban új párt szükségességét mondta ki. A testület az ország katasztrofális helyzetét szem előtt tartva az összes keresztény erő összefogását szorgalmazta, így a nemzeti egységet kifejező keresztény pártot preferálta. A grémium az ellenzék összefogására egyértelműen egy embert látott alkalmasnak, a bíboros hercegprímást.[694] Mindszenty a pártindulás ügyében Kisst első ízben 1946-ban rendelte magához a budai prímási palotába.[695] A prímás a vezetőség többi tagjával folytatott diskurzus eredményeihez hasonlóan az egri teológiai tanárt is a benyújtott pártalapítási kérelem aláírására akarta rábeszélni, ám ezt ő és társai is következetesen elutasították. Ma már tudjuk, hogy a párt programjával mindannyian egyetértettek, de indulásának időszerűségével nem.[696] A keresztény talpazaton álló ellenzéki pártok megosztottságukból fakadóan nem alkothattak egységes tábort. A keresztény pártindulás mindezért az 1947-es választásokra teljesen esélytelenné vált. Ezt a közéletből éppen távozni készülő Kiss is így gondolta. Az egri teológiai tanár Mindszenty Józsefet másodízben közvetlenül az 1947. június 18-22 között lezajlott ottawai Mária-Világkongresszusról történő hazatérése után kereste fel Esztergomban.[697] Kiss ekkor közölte a bíborossal, hogy a politikai élet balra tolódása miatt – és korábbi véleményét fenntartva – most sem javasolja egy kizárólag vallási alapon álló párt indulását. Mindemellett arra kérte a bíborost, hogy az egyház a választások idején egyik párthoz se kösse le magát, hanem „helyét minden egyes párttól egyenlő távolságra foglalja el".[698]

Kiss István az 1947-es választásokat követően évekre eltávolodott a politika színterétől, ám megfigyelése nem ért véget. Az ötvenes években a korábbi elvbarátaival történő kommunikációt a személyes találkozók helyett javarészt levélváltásokra szűkítette. Levelezéseit az egyházi elhárítás 1956 nyaráig követte. Elveszett leveleiből maga Kiss is sejtette az ellen foganatosított titkos nyomozati munkát.[699] Megfigyelésével kapcsolatban egészen biztosan tisztában volt, erről árulkodik az is, hogy bizalmas találkozóit igyekezett a kieső méhesében megtartani. Erre utalhat a Tomcsik Vilmos és az ügynöki jelentések által is megerősített óvatossága is. *„Nagy diplomata a feltett kérdések alól papi ravaszsággal és papi*

[693] Balogh, 2015. 668.
[694] Uo. 668-669.
[695] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 89., 306.
[696] Balogh, 2015. 677-678.
[697] Mindszenty József utazásáról saját visszaemlékezését lásd Mindszenty, 2015. 207-208.
[698] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 308.
[699] Erről tanúskodik „Nagy Ferenc" ügynök 1953. január 14-i jelentése. ÁBTL 3.1.5. O-8934. 167.

csuszamlóssággal (sic!) ügyesen siklik ki, eléggé politikus (sic!). Beszélgetés közben halk, nyugodt, higgadt és megfontolt. A nemzetközi helyzetet is jól ismeri. Magatartásában egyszerű, nem dicsekvő, nem fecsegő, a feltett kérdésekre rövid és jól körülírt válasszal válaszol, nem túlzottan kertelő egyéniség. A feltett kérdéseket sohasem utasítja vissza, hanem diplomatikusan a dolgot részben elismeri, a másik részben viszont finoman igyekszik a felvetett dolgok súlyát csökkenteni, a Vatikánt nagyon védi, különösen a pápát."[700] – jellemezte Tomcsik a vicerektor viselkedését. A Kiss István személye kerüli nyomozás minden erőlködés dacára sem vezetett érdemi eredményre. *„Az ügynöki bizalmas nyomozás eredményeképpen bebizonyosodott, hogy nevezett nem folytatott és jelenleg sem folytat olyan ellenséges tevékenységet, ami szükségesség tenné korábban megnyitott személyi dossziéjának osztályunkon való fenntartását. Bebizonyosodott, hogy a nevezett hittudományi munkáján kívül ugyan politizál, azonban aktív ellenséges tevékenységet nem fejt ki."* – olvasható Kiss személyi dossziéjában.[701] A teológiai tanárról nyitott dosszié lezárására 1956. július 10-én került sor, ám az addig gyűjtött információk jó szolgálatot tettek az 1956-os forradalom után újjáalakuló állambiztonság nyomozati munkájához.

A megyei katolikus békebizottság megerősítése, tervek a „reakciós papság" elszigetelésére

Az MDP KV Titkársága 1951. augusztus 24-i határozata döntött a megyei békebizottságok újraválasztásáról. A kiadott intenciók jól tükrözték a szervezet világi jellegét. A 10-15 tagú új vezetőség kiválasztásáról – ismét – a megyei pártbizottságnak kellett gondoskodnia. A tagság javarésze a bevált mozgalmi személyek közül került ki. A titkárság a békemozgalom szélesítése érdekében be akarta vonni azokat a lelkipásztorokat is, akik *„demokratikus magatartásúak, de eddig nem vettek részt a mozgalomban, viszont a pártbizottság tapasztalata alapján beválaszthatók"*. A Titkárság ugyanakkor a kellemetlenségek elkerülése érdekében utasításba adta, hogy tartsák távol *„azokat az elemeket, akik ellenséges tevékenységet fejtenek ki"*.[702]

A személycserék illetve a bővítési szándék mögött természetesen a püspöki kar megtörését szolgáló monstre koncepciós per és a főpásztorok ellen foganatosított egyéb kényszerintézkedések álltak. A békemozgalomi papok létszáma országos szinten nagyon gyenge lábakon állt, sok volt a formális belépő. A főpásztorok továbbra sem favorizálták a békefelhívások melletti nyílt kiállást. A vonakodás újabb próbatétel elé állította az egyházat.

[700] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 134.
[701] Uo.189.
[702] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Az MDP KV 1951. augusztus 25-i leirata.

A püspökök állandó zaklatása, államellenes magatartásuk nyilvános „leleplezése", a nagy nyilvánosság előtt zajló Grősz-per sokakat a békemozgalom mellé sodort. Az MDP Heves Megyei Pártbizottsága 1951. szeptember 3-i ülésén hozott határozata szerint Molnár Gusztáv püspökségi megbízottnak és a megyében tevékenykedő propagandistáknak gondoskodniuk kellett arról, hogy a nép között nagy tekintéllyel bíró papok kerüljenek be a békebizottságba. A „nagyhangú", ám nem őszinte „békeakarók" kiszorítása is kezdetét vette. Az új belépőktől elvárták a kormány melletti nyílt állásfoglalást, akár szóban, akár a sajtón keresztül. Ugyanígy megkövetelték a „reakciós papság" következetes elítélését is. A megerősített papi békemozgalmon, valamint Czapik érsek és régi aulistái tevékenységének állandó napirenden tartásán keresztül tovább akarták mélyíteni az ellentétet a katolikus hierarchián belül. A megyei katolikus békebizottság soraiban ülőkkel az értekezleten ismertették az érsekeknek a békepapokkal[703] szemben tanúsított magatartását.[704]

A Titkárság utasítására a megyei papi békebizottság 1951. szeptember 12-én ült össze Egerben a városi tanács dísztermében. Központi előadóként Horváth Richárd, az ÁEH részéről Molnár Gusztáv egri püspökségi megbízott, a békevédelmi bizottság képviseletében Csenke László volt jelen. A jegyzőkönyv 85 egyházi személyt jelenlétét rögzítette. Horváth miután kifejtette, hogy az elért eredmények ellenére továbbra is két táborra[705] (elzárkózó és támogató) oszlik a katolikus papság. A szónok a békepapi mozgalom tekintetében országos szinten 3 000 fős tagságról beszélt. *„Mindegy az most nekünk, hogy ki miért van itt, meggyőződésből, óvatosságból, kíváncsiságból, félelemből. Amit itt mindannyian hallunk afelett gondolkoznunk lehet és kell*".[706] A papság nyílt politikai azonosulása kapcsán felvázolt igények szintén jól türközték a kor elvárásait. *„A papok általában azt mondják, hogy a politika nem való a szószékre. Eddig sem politizáltam, nem akarok ezután sem. Az ilyen beszéd [és] maga az állásfoglalás is kétségtelen, hogy nem baloldali állásfoglalás (sic!). Az természetes, hogy teljes pártpolitikai beszéd nem való a szószékre, de a mindennapi kérdések, amelyek szorosan összefüggnek a nép mindennapi életével ezeket én eléjük állítom és igyekszem belevinni a tudatukba. Hiszen ez a kötelességünk. Az evangélium nem arról szól, hogy a levegőben hangozzon el. Márpedig az evangélium teszi kötelességévé minden papnak, hogy a hívek nevelésével, jóra vezetésével, meggyőzésével szolgáljon. Pl. (sic!) azt mondom*

[703] Elhangzott például, hogy Czapik Gyula egri érsek egyáltalán nem volt hajlandó tárgyalni Krusnitczky Kálmán kisnánai plébánossal, exponált békepappal.
[704] MNL HML XXXV-11/5. d./18. Jelentés az egyházi reakciós tevékenységről és az ellene folyó harcról.
[705] Horváth Richárd szerint ez elzárkózó réteg különösképpen jelen volt a városi és a tanító papság között, amely *„bezárkózik, megmerevedik és hozzánőtt a burzsoá kultúrához és várja napról-napra a régi világ visszaállását"*. *„Az ilyen papok, ilyen szemlélettel előbb-utóbb falnak mennek"* – utalt a szónok a közelmúlt történéseire. MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jegyzőkönyv. 1951. szeptember 12.
[706] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jegyzőkönyv. 1951. szeptember 12.

én a papnak, hogy hazafias kötelezettséged az, hogy dolgozz, arass, a terménybegyűjtésben végy részt, kötelességednek tegyél eleget, becsületes munkára vagy kötelezve, ezt kívánja tőled az hazád. Tehát ezt kívánják tőled és nem pártpolitikát. Sokan a paptársak közül azt mondják, ezek a múltban nem voltak szokásban. Ilyen nagy időkben radikális megoldások kellenek, és nekünk határozottan kell állást foglalnunk. Másoknál jelszó az is, hogy most már a püspöki kar is nyilatkozott, ne bontsák hát meg a papi egységet. Én elolvastam nem csak a mi irodalmunkat, hanem Sztálin és Marx könyveit is és meggyőződésem az, hogy a szocializmus nem más, mint a kereszténység megvalósulása. Én ezt a meggyőződést mindig az Egyház előtt is megvallom és ezzel nem sértettem meg az Egyház fegyelmét. […] Mondják még sokan azt, hogy a püspöki kar igen, de a nép nem akarja azt, hogy én részt vegyek pl (sic!) a békegyűlésen. Ez csak ürügykeresés. Itt arról van szó, hogy ezelőtt a püspök palástjával, most a néppel akarnak takarózni."[707]

Horváth Richárd beszéde után az eseményt megnyitó Krusnitczky Kálmán esperes, megyei békebizottsági elnök tartott „seregszemlét". A július 18-i ülésre a szónok szerint a megye területén szolgáló mind a 150 katolikus pap kapott meghívót, ebből 72 megjelent, 13 kimentette magát, 74-en pedig vissza sem jeleztek. Ezután az elnök a *„mozgalom munkájának érdekében és a központ útmutató példáját követve"* név szerint ítélte el az ellenségesnek beállított személyeket. *„[...] kénytelenek vagyunk névszerint (sic!) megemlíteni Szörényi László*[708] *parádi plébánost, aki bár prédikációjában a beszolgáltatást hirdette, azonban a cséplési munkálatoknál – amiben részt is vett – uszított a beszolgáltatás ellen. Oroszi Pál*[709] *dr (sic!) bélapátfalvai plébános, aki prédikációja alkalmával cselekedett így. Rá kell mutatnunk, hogy míg érseki körleveleink sűrűn intenek arra az atyai jóindulat jegyében, hogy gondosan vigyázzunk minden szavunkra, mert az egyháziak szava ma hasonlíthatatlanul súlyos beszámítás alá esik, addig fenti társaink direkt uszítottak."*[710]

Az ülésen az alábbiak szerint választották meg a katolikus békebizottság új vezetőségét.

„Elnök: Krusnitczky Kálmán Kisnána,

Alelnök: Patócs József Eger,

Titkár: Müller Jenő Apc,[711]

[707] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jegyzőkönyv. 1951. szeptember 12.
[708] Szörényi Lászlót (1920-?) Gyöngyösön szentelték pappá 1943. június 6-án. 1949-től látta el a plébánosi feladatokat Parádon. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 67.
[709] Helyesen Orosz Pál.
[710] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jegyzőkönyv. 1951. szeptember 12.
[711] Müller Jenő 1950-1954 között szolgált Apcon mint plébános.
http://lexikon.katolikus.hu/A/Apc.html (Letöltve: 2020. szeptember 30.)

Titkár: Varga Sándor Balaton,[712]

Jegyző: Lábass József (sic!),[713]

Tagok: Lengyel István Poroszló,[714]

Megyeri Imre (sic!) Bükkszenterzsébet,[715]

Aczél István Eger,

Bodzás István Tarnalelesz,[716]

Sóber Tibor (sic!) Maklártálya, [717]

dr. Seres András Visonta,

Bernolák Máté Visznek,[718]

Kussner István (sic!) Csány,[719]

Galambos Béla Egerfarmos,[720]

Kádár István Erdőkövesd,[721]

Orlovszki Endre Lőrinci."[722]

Az értekezlet végül határozatot hozott, amelyet Müller Jenő titkár olvasott fel. Ebben tiltakoztak a népi demokrácia ellen "uszítók", illetve a „népítélettel sújtott Grősz-féle összeesküvők" ellen, akik miatt az egyház majdnem a „szakadék szélére került". *„Felháborodással ítéljük el megyénk területén a lelkészkedő papok azon részét, akik egyetértettek Grőszék aljas tervével és az összeesküvőket támogatták."* – hangoztak Müller referátumában a központ által megfogalmazott dörgedelmek. A közhelyekkel teli szózatban

[712] Varga Sándort (1911-?) 1936-ban szentelték pappá, 1947-1953 között Balaton községben szolgált plébánosként, 1953-tól Gyöngyös-Alsóváros plébánia lett az új szolgálati helye, 1955-től érseki tanácsos, 1958-tól plébános-tanácsos, 1958-tól Mezőkövesden plébános, 1959-tól címzetes apát Poroszlón. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 70.

[713] Helyesen Lábas József pélyi plébános, 1941-1951 között volt a település lelkésze. http://lexikon.katolikus.hu/P/P%C3%A9ly.html (Letöltve: 2020. szeptember 30.)

[714] Lengyel István poroszlói plébános, 1945-1956 között volt a település lelkésze. http://lexikon.katolikus.hu/P/Poroszl%C3%B3.html (Letöltve: 2020. szeptember 30.)

[715] Helyesen Medgyesy Imre plébános, 1946-1959 között volt a település lelkésze. http://lexikon.katolikus.hu/B/B%C3%BCkkszenterzs%C3%A9bet.html (Letöltve: 2020. szeptember 30.)

[716] Helyesen Bozzay István (1882-?), 1906-ban szentelték pappá 1930-ban került segédlelkésznek Tarnaleleszre, majd 1940-től plébános, 1955-től címzetes esperes, 1961-ben vonult nyugalomba. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 39.

[717] Helyesen Schóber Tibor.

[718] Bernolák Mátét (1901-?) 1923-ban szentelték pappá, 1951-től plébános Viszneken, 1957-től kerületi esperes.

[719] Helyesen Kusner István csányi plébános, 1936-1959 között volt a település lelkésze. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 37. http://lexikon.katolikus.hu/C/Cs%C3%A1ny.html (Letöltve: 2020. szeptember 30.)

[720] Galambos Bélát (1907-?) 1931-ben szentelték pappá, 1945-től plébános Egerfarmoson, 1954-től Apcon. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 45.

[721] Kádár Istvánt (1922-2012) 1945-ben szentelték pappá, 1950-1951. erdőkövesdi káplán, Zaránk, plébános, 1954-1954. Görbeháza, plébános, 1954-1961. Kunmadaras, plébános, 1961-1969. Pócspetri, plébános, 1969-1978. Poroszló, plébános, 1978-2004. Apc, plébános, 2004- nyugdíjas Címek: 1979- címzetes esperes, 1996- c. kanonok, 1999- címzetes apát. https://www.magyarkurir.hu/hazai/elhunyt-kadar-istvan (Letöltve: 2020. szeptember 30.)

[722] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jegyzőkönyv. 1951. szeptember 12.

természetesen megjelentek a békemozgalom jövőbeli céljai és ígéretei is. *„Ezzel szemben ígérjük, hogy az eddiginél sokkal nagyobb mértékben vesszük ki a részünket a béke biztosítására vonatkozó munkából, olyan formán, hogy minden pap az ő állomáshelyén, ahol csak alkalom adódik, állandóan foglalkozzon és világosítsa fel a híveteket arra vonatkozóan, hogy az őszi terménybetakarítás, a beszolgáltatás, a terménybegyűjtés teljesítése a mezőgazdasági munkáink időbeni elvégzése és a több termelést biztosító nagyüzemi gazdálkodás, term. szervezeti (sic!) csoportok fejlesztése jelentőséggel bír országunk megerősítésében. […] Felhívjuk mindazon paptársakat, akik még eddig nem csatlakoztak, hogy ennek a szép és megtisztelő feladatnak, amely papi hivatásunkkal szervesen összekapcsolódik, tegyenek ők is eleget.”*[723]

A mozgalom Heves megyei története szempontjából érdemes megvizsgálni Fekete János egyházügyi előadó tapasztalatait. Fekete az első jelentésében nagy reményeket fűzött a békemozgalomhoz. Az eddig „lapuló” békebizottság az egyházügyi főelőadó szerint 1952-re aktivizálta magát, *„s maguk a határozati javaslatok is olyan konkrét teendőket határoznak meg, ami munkára serkenti, vagy legalábbis azok végrehajtására fogja őket kötelezni megfelelő ellenőrzéssel”. „Maga a Megyei Békeiroda is aktívabban foglalkozik ezzel a területtel. Eddig teljesen el voltak hanyagolva, szinte nem volt gazdája a papi békemozgalomnak, s amint bevallotta féltek is tőlük, mint papoktól, s ezért nem foglalkoztak velük.”*[724] Az egyházügyi főelőadó májusban már sokkal borúsabb képet festett a békemunkáról. *„Maga a papi békebizottság mind jobban lássa (sic!) saját munkája meddőségét, erőtlenségét, s különösen, ha szembe állítom vele más megyék békebizottságainak munkáját. […] A papi békebizottság eddigi erőtlensége főleg abból adódott, hogy maga az érsek sem táplált a békepapokkal szemben valami rokonszenvet, így a meglévők, akik a mozgalmat táplálták, elég gyengén foglalkoztak a problémával.”*[725] Fekete mindazonáltal roppant szűklátókörűen gondolkodott a helyzetről. *„Pl. maga a békebiz. (sic!) elnöke amikor híveinek meg akarja magyarázni a Korm. (sic!) előtt álló feladatok teljesítését, akár a begyűjtést, vagy a tavaszi munkák végzése terén, olcsó körmönfont ijjesztő (sic!) trükkhöz folyamodik. Pl. ha a templomban valaki mordul egyet amiatt, hogy a templomban ilyet prédikál, ő nem az állampolgári kötelesség gondolatával igyekszik meggyőzni híveit, hanem úgy magyarázza, hogy ismernie kell híveinek mi a szerződés. Nos nekik is van ilyen*

[723] MNL HML XXXV-11/29. d./2./107. Jegyzőkönyv. 1951. szeptember 12.
[724] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János 1952. március 14-i jelentése.
[725] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János 1952. június 2-i jelentése.

szerződésük az Állammal (sic!), s ezért vannak nyitva a templomok."[726] Az ÁEH központ és az egri megbízott is radikális megoldásokat vetített előre. Fekete hetente találkozott a megyei békebizottság prominenseivel, s május végén számukra is egyértelművé tette, hogy a nyári dispozíciók alkalmával *„meg kell mutatni a békebizottság erejét"*. A békemunka terén passzív, vagy kifejezetten „ellenséges" plébánosokkal szemben áthelyezéseket szorgalmazott, amelyeket a békemozgalmi papokon (aulistákon) keresztül kényszerítettek ki. *„A papi békebizottság tehát ilyen instrukciókat kapott Budapestről és én segítségemet ígértem ahhoz, hogy felszínre hozzuk az olyan személyeket, kiket disponálni szükséges lessz (sic!), a békemozgalom megerősítése érdekében s helyükre jobb plébániákra béke papokat (sic!) helyezünk – illetve ők javasolják."*[727]

A papság hozzáállása nyárra sem változott érdemben. A plébánosok júniusban ugyan bekapcsolódtak az aratás, a cséplés, illetve a begyűjtési munkák körüli felhívások terjesztésébe, a gyakorlati munka azonban akadozott. A hangzatos szavak mögött kevés valós tartalom bújt meg. Fekete úgy vélte, hogy a papok a munkára buzdító szónoklatokkal csupán a nagyobb plébániákat és a hitoktatás nyugodtabb megszervezését óhajtották elérni. Június második felében számos békepap élt panasszal a hittanbeírások körüli állami adminisztrációval szemben.[728]

Czapik érsek 1952 második felétől kifejezetten aktív szerepet vállalt az országos békemunkában. A neve egyre többször szerepelt nagyszabású reprezentatív állami rendezvényekről készült sajtótudósításokban. 1950. november 7-én J. D. Kiszeljov, a Szovjetunió magyarországi nagykövete a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 35. évfordulójának alkalmából fogadást rendezett a nagykövetségen. A rendezvényen képviseltette magát az akkori politikai vezetés krémje. Ott volt Rákosi Mátyás, a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának elnöke, Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, Gerő Ernő államminiszter, a Népgazdasági Tanács elnöke, Farkas Mihály vezérezredes, honvédelmi miniszter, Révai József népművelési miniszter és Nagy Imre begyűjtési miniszter. Czapik Gyula egri érseken kívül Hamvas Endre csanádi püspököt, Bereczky Albert református püspököt, Vető Lajos evangélikus püspököt említette a sajtó.[729]

1952. november 22-én az egri érsek felszólalt a III. Magyar Békekongresszuson, amely szintén komoly sajtónyilvánosságot kapott. Bevezetőben hangsúlyozta a béke megőrzése törekvésének fontosságát, majd a következőkkel folytatta. *„Magyar hazámnak*

[726] Uo.
[727] Uo.
[728] Uo.
[729] Népszava, 1952. november 10.

mindenképpen érdeke és minden becsületes polgárának kívánsága a béke megőrzése. Ez a magyar haza, amelynek hűséges gyermekei vagyunk és ez a magyar nép, amely a mi családunk, immár két világháborúnak anyagi és lelki pusztulásait szenvedte keresztül. […] Azok a bombák, azok az ágyúgolyók és azok a pusztító támadások, amelyek a hazán végigdúltak, bizony nem kérdezték, vajon istennek temploma, kultúrának csarnoka, avagy családi boldogságnak fészke az, amelyet romba döntenek. Az anyagi és lelki megrázkódtatás, amely a magyar népet, e borzalmas időkben megrendítette, érthetően visszariasztja népünket mindentől ami egy új háború kirobbanásának fogalmával össze van kötve. […] Nem kell papnak lenni ahhoz, hogy valaki megállapíthassa, miszerint ez a haza és ennek minden becsületes polgára a békét kívánja és a béke megtartására áldozatokra is kész. […] Népünknek lelke, melyet ezer esztendő küzdelme edzett meg, nem kezdi magától a harcot, de őrzi a békét és annak megtartásáért síkraszáll. Ebben a szellemben kérem istennek áldását a béketanácskozás eredményes munkájára."[730]

Az említett gesztusok természetesen a megyében szolgálatot teljesítő papság körében is jelzésértékűek voltak. Fekete információgyűjtései azt bizonyítják, hogy a lelkészkedő papság egy komolyabb hányada érezte úgy, hogy főpásztoruk a korábbinál jóval nyíltabban vállalja a közeledést. Czapik magatartása sokakat ösztönzött a békemunka elfogadására. Varga Sándor választmányi titkár személyesen kereste fel a tanácsokat, s érdeklődött, hogy haladnak szántással, vetéssel és begyűjtési munkálatokkal, az ezzel kapcsolatos körlevelet mindenütt felolvasták. A hatóságok nem találkoztak az érsek országos szerepléseit övező nyílt ellenvéleményekkel. A gesztusokért cserébe Czapik és a megye papsága is a központi nyomás lazulását várta. Az ÁEH tett is ilyen irányú engedményeket, ám az 5 új kongrua kiutalásával újfent az egyház anyagi kiszolgáltatottságát sugallták.[731]

Fekete János egyházügyi főelőadó Czapik lépései mögött taktikai megfontolásokat feltételezett. Az érsek személyes példamutatásával mindenki számára kijelölte az állami feladatokkal kapcsolatos „helyes irányt", így azonban alkalma nyílt a határok elmosására a „haladó" és a kifejezetten „ellenséges" papok között. Fekete szerint példaként szolgáltak az aktuális békeívek aláírása kapcsán felmerülő hibák is. *„Még a békepapság is, amely eleinte konkrétan is (sic!) igyekezett egyes papokat megbélyegezni magatartásuk miatt, most az aláírást megelőző választmányi ülésen egyáltalán nem akartak konkrétan rámutatni azokra a papokra, akik eddigi munkájukkal, magatartásukkal a klerikális reakció zászlóvivői közé*

[730] Népszava. 1952. november 23.
[731] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János 1952 november havi jelentése.

tartoztak. Teljesen a határok elmosása volt a fő cél, s ennek ürügyén az, hogy minden pap becsületes."[732]

A Heves megyei egyházügyi főelőadó rossz szájízzel távozott a békeakciót megelőző, november 20-i választmányi ülésről. Varga Sándor titkár a megbízott észrevételei szerint elhadarta a központtól kapott referátumot, az értekezlet így teljesen kaotikussá vált. Patócs helynök igyekezett konkrétan rámutatni, kik azok, akiknek a neve nem kívánatos a békeíven. Amikor Vargának ki kellett jelölnie, hogy az esperesi kerületekben mely egyházi személyek lesznek a gyűjtések felelősei és kik nem szerepelhetnek a listán, folytatta az érsek hatásának tulajdonított „semlegesítő taktikát". *„[...] itt Varga szinte elmosta a határokat, s minden papot csaknem egyformán tisztára mosott. Nem tett javaslatot arra, hogy kik a kifogásolható, így maga a választmány mindenki jónak talált. Csak a vége felé Patócs által sikerült olyan helyzetet teremteni, hogy ő szólt a Vargának, hogy mégis kiket kellene kihagyni, s mivel ezt többször szorgalmazta így ülés közben az időközben összeállított lajstrom alapján, a lehető legnagyobb kínlódás, huzavona, dadogás közepette mondta ki Varga titkár a nem kívánatos elemek névsorát."*[733] Az esperesi kerületekben az íveket 121 pappal íratták alá, az eredeti listából 21 olyan lelkipásztort *„akinek az aláírása nem volt megfelelő, illetve a velük való aláíratás csak elmosta volna a határt a békepapság és nem békepapság között"* kihúztak. 8 teológiai tanárral nem íratták alá az ívet, az aláírók között volt azonban 4 személy, aki a tilalom ellenére látta el kézjegyével a békeívet, 2 személy pedig ellenállt.[734]

Fekete beszámolóiból jól látszik, hogy az íveken szereplő névsort az ÁEH helyi emberei alakították át, ezzel el akarták szigetelni az „ellenségesnek" tekintett egyházi személyeket, illetve bizonytalanságot akartak kelteni körükben. *„A klerikális reakció tevékenységének visszaszorítását illetően a jelenlegi aláírásgyűjtéssel kapcsolatosan az aláírásból kihagyott papok közötti bizonytalanság, a meghunyászkodás a jellemző. Bántja azokat nagyon, hogy vajon milyen következményekkel járhat az, hogy velük nem íratták alá az ívet. Ez a kérdés még az érseknél is úgy vetődik fel, hogy ezek ellen nem lenne okos dolog most eljárni, mert olyan színezete lenne a dolognak, hogy azért van bántódásuk, hogy nem írták, vagy nem írhatták alá."*[735] A megyei választmány Patócs József helynök – egyértelműen kívülről irányított – javaslatára végezte el a lista revízióját. Az eredetileg kihagyott személyekkel a Varga Sándor titkárral történt előzetes beszélgetések után írhatták alá az íveket. *„Ezzel sikerült kiélezni a reakciós papság és a békemozgalom között a helyzetet,*

[732] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János 1952 november havi jelentése.
[733] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Eseményjelentés az aláírásgyűjtéssel kapcsolatban.
[734] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Eseményjelentés 1952. december 2.
[735] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János 1952 november havi jelentése.

amely akkor lesz pozitívabb, ha továbbra is fogja szorítani ezeket a személyeket a békemozgalom, de ugyanúgy az állam szervei is. Ezt pedig úgy fogjuk elérni, hogy ezután rávesszük az irányt arra, hogy az egyes ilyen nyíltan reakciós papokat a békepapokon keresztül, velük íratott cikk alapján a sajtóban kipellengérezzük."[736]

Borai Emil egyik 1959-es Heves megyét részletesen elemző egyházpolitikai helyzetfeltárásában a következőképpen jellemezte a megyei katolikus békemozgalmat. *"Heves megyében kb. 1953. óta szerveződtek a békepapok. Különös figyelmet tulajdonítottunk a jobbindulatú papok nevelésének. Még 1953-ban olyan tervet dolgoztunk ki, amely több évre szól. Ebben felmértük a megye akkori helyzetét a „papi káder" (sic!) szempontból éspedig, akik akkor lojális papok voltak és az olyan papokat is bevettük, akik neveléssel idomíthatóak (sic!)."*[737] Borai jelentésében különösen Varga Sándor, Rozsáli Menyhért,[738] ekkor egerszalóki, majd 1954-től verpeléti plébános személyét emelte ki. Az 1953-tól egyre komolyabb békemunkát végzők sorába tartozott az 1950-ban még kifejezetten „reakciósnak" titulált, majd – mint látni fogjuk – az 1953-as egyházellenes sajtóhadjáratban meghurcolt Császti Gyula eger-lajosvárosi, vagy Katona István[739] kerecsendi plébánosok is. Az egyházügyi főelőadó úgy ítélte meg, hogy Czapik Gyula érsek, később Brezanóczy Pál káptalani helynök sem „követett el velük szemben méltánytalanságot", ehelyett kulcspozíciókat kaptak, ez pedig növelte a lojalitásukat.[740]

Békemunka a gyakorlatban

A megyei békemozgalom megerősödését követően az 1950. augusztus 30-án megszületett egyezményben foglalt kötelezettségek számos megnyilvánulásban tetten érhetőek.[741] A munkára buzdító, begyűjtéseket segítő, békekölcsönjegyzést szorgalmazó körlevelek,[742] sajtómegnyilatkozások egyre erősebben jelen voltak a hitélet területein. Az aktuális feladatok az Országos Béketanácstól, majd 1954-től a Hazafias Népfronttól (HNF)[743] jöttek. A felügyeletet az ÁEH gyakorolta, a pártállam akaratát a hivatal a megyei főelőadókon és

[736] Uo.
[737] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[738] Rozsáli Menyhértet (1916-1973) 1940-ben szentelték pappá, 1950-től plébános Egerszalókon, 1954-től Verpeléten, 1957-től kerületi esperes, 1958-tól patai főesperes, plébános Jászberényben, 1959-től apostoli kormányzói helynök, apátfalvai c. apát, 1962-től győri általános helynök. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 62.
[739] Katona Istvánt (1912-?) 1936-ban szentelték pappá, 1954-től plébános Kerecsenden, 1958-tól plébános Füzesabonyban, kerületi esperes. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 50.
[740] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[741] Pál, 1995. 67.
[742] Lásd itt: MNL HML XXXV-11/29. d./2./110.
[743] A Hazafias Népfront megyei előkészítő bizottságának tagja volt Patócs József helynök. De találunk a HNF járási bizottságaiban is megyei békepapokat, a Gyöngyösi járási bizottságnak tagja volt például Varga Sándor plébános. Népújság, 1954. szeptember 19.; Népújság, 1954. október 17.

püspökségi megbízottakon keresztül érvényesítette.[744] A megyei választmányok évente 2-4 alkalommal üléseztek. A gyűlések számát és időpontját a központi elképzelések szabták meg. Amint azt láthattuk, a titkárság jelölte ki az ülések tematikáját és az előadót is ők biztosították. A választmányi tagoktól elvárták az aktív jelenlétet. Kényszerítő hatással bírtak az értekezleteken jelenlévő állami funkcionáriusok például az ÁEH képviselői.[745]

A békeharc melletti következetes kiállást egyfajta evangéliumi küldetésként, papi hivatásként ábrázolták. A titkárság a békepapságtól elvárta az elvek nagyobb nyilvánosság előtt történő kinyilatkoztatását is. 1953 júniusában Heves megye „néphez hű papjai" levelet intéztek a békebizottsághoz, s kérték, hogy juttassák azt el a Béke Világtanács ülésén résztvevő papokhoz. „*Leveleikben beszámoltak országunk fejlődéséről, népünk megszépült életéről, a szabad vallásgyakorlásról, az állam és az egyház közötti megegyezésről, az egyháznak nyújtott állami segítségről."* – olvasható a békeakcióról szóló sajtótudósításban.[746] A levelek kiválóan alkalmasak voltak a nyugati országok előtt a szocializmus vívmányainak elismerésére. Nem véletlen, hogy Patócs József érseki helynök, Petróczky Lajos kiskörei esperes, plébános, Rozsáli Menyhért esperes, egerszalóki plébános Bakonyi Gyula egri hittanár, Varga Sándor balatoni plébános, Zsolczay Gyula esperes, recski plébános, Rakolczai Gábor szemináriumi rektor jellemzően az Egyesült Államokban, Angliában és Svédországban szolgáló paptársaiknak címezte levelét.

A népi demokrácia melletti kiállás másik formájának számított az aktív társadalmi részvétel propagálása egy-egy parlamenti, vagy tanácsi választás alkalmával. Így tett Patócs helynök 1953 májusában az országgyűlési választások előtt.

„Minden becsületes ember tudatában van annak, hogy amit a Magyar Függetlenségi Népfront programjába vett, az a népünk békéjét és további boldogulását szolgálja.

Az sem vitás, hogy nekünk, katolikus papoknak népünk mellett a helyünk, hogy nekik jó példát adva, velük együtt egységesen részt vegyünk a szavazásban, mert ez a béke védelmét szolgálja.

[…] Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy éppen az állam és az egyház között létrejött békés megegyezésnek köszönhetjük, hogy a fasiszta-németek robbantási őrülete folytán lerombolt Heves megyei katolikus templomok újjáépültek Horton, Kerecsenden, Tófalun és Novajon.

[744] Pál, 1995. 99.
[745] Uo. 52-53.
[746] Népújság, 1953. június 14.

Demokratikus kormányzatunk bélapátfalvi árpádkorabeli (sic!) és a fedémesi műemlék templomokat 30.000 forintos államsegély kiutalásával restaurálja, hogy ezzel is dokumentálja lojális magatartását az egyházzal szemben.

Mindezeket meg kell látnunk és tudomásul kell vennünk, amikor mi is a dolgozó néppel a szavazó urnák elé járulunk, de nemcsak tudomásul kell vennünk, hanem az új országgyűlési választásokon, midőn dolgozó népünk újból tanúbizonyságot tesz építő békeakaratáról, ebből a békemunkából, mi katolikus papok és hívek is ki akarjuk venni részünket. A mi programunk sem lehet más, mint a Magyar Függetlenségi Népfront Programja: „A béke, a munka, a boldogabb holnap és életünk színvonalának emelése". Erre teszünk hitet és váltatjuk az építő munka minden áldozatát, elszántan és egységesen. Ez a mi programunk is azért a sok jóért és kulturális megsegítésért, amelyben részesített már eddig is népi demokráciánk. Erre kötelez bennünket lelkiismeretünk szava, hazánk és egyházunk iránti hűségünk és népünk boldog, békés jövendője."[747]

A helynök buzdító és hálás szavait követően a korszak politikai narratívájából ismeretes szavakkal elmarasztalta az államrend ellen fellépőket. „*De nem szabad elfeledkeznünk és meg kell állapítanunk, hogy vannak még olyanok, ha kis számban is, akik fejlődő országunk nagyszerű eredményeit nem látják, vagy nem is akarják látni. Akik elmaradtak a fejlődéstől, akik a múltat siratják vissza és maradiságukkal akadályozzák a békés fejlődést, nem értik meg, hogy nagyot fordulat a történelem kereke, melyet nem lehet megállítani, amely mindig csak előre forog, s aki elébe áll, - azt eltaposса."*[748]

A békemunka kisközösségi szinten leginkább érzékelhető megjelenési formái a politikai tartalmú körlevelek és a szószékről elhangzó egyéb, a napisajtó hasábjairól ismeretes szólamok maradtak. A püspöki kar, püspökök, egyházi hatóság által kibocsájtott utasítókat egyre inkább átitta a közéleti tartalom, amely a templomok falai közé is beszüremkedett. 1951. szeptember 17-i keltezéssel Czapik Gyula az őszi munkák elvégzése kapcsán körlevélben utasította az egyházmegye lelkipásztorait, hogy buzdítsák a híveket a munkák „gondos és idejében való elvégzésére". Az érsek elővigyázatosan figyelmezette a papságot, hogy a misék alkalmával kerüljék a félreérthető kijelentéseket.

„Minden szavukra ügyeljenek, nehogy jószándékú beszédük, vagy beszélgetésük félremagyarázható legyen. Az alábbiakban néhány gondolatot közlök segítségül:

1./ Ez évben jó termésünk volt. Nem hiába imádkoztunk a litánia szavait és kértük Istent, hogy a föld termését és megadni méltóztassék. Nem csökkentjük azonban a

[747] Népújság, 1953. május 21.
[748] Uo.

Magasságbeli hatalmának elismerését, ha megállapítjuk, hogy a termés jóságának eléréséhez a földmívesek serény munkája és idejében való fáradozása is hozzájárult. Ez a tapasztalat értesse meg annak szükségét, hogy a jövő termés előkészítését ebben az évben is gondosan, jól és főképpen idejében végezzük el. Ez érdeke a közösségnek, de érdeke minden egyes személynek külön-külön is.

2./ A gondos és szorgalmas munka nemcsak az evilági okosság parancsa, hanem a vallásos élete is. A szentírásban számos helyen int bennünket az Úr szava. Különösen a mezőgazdasági munkák jó elvégzését hangsúlyozza a szentírás.

Sirák Fia könyvében is olvashatjuk /7, 16/: Ne resteld (sic!) a fáradságos dolgot, a föld munkálását hisz, azt a Magasságbeli rendelte!"

Szent Pál apostol így ír a Tesszalonikaiakhoz (sic!), /I. 4, II./:
„Igyekezzetek békében élni, dolgaitokat végezni, önkezetekkel dolgozni, amint megparancsoltuk nektek, hogy viselkedjetek tisztességesen…"

A Példabeszédek szavai így hangzanak /28, 19./: Aki megműveli földjét, jóllakhat kenyérrel; aki semmis dolgok után szalad, betelik szégyenséggel."

Különösen fontoljuk meg Sirák Fia intelmét /51, 38./:
„Végezzétek el dolgotokat még idő előtt, akkor megadja a jutalmat idő előtt az Úr."[749]

Patócs József vikárius Czapik érsek körlevelével egy időben, 1951. szeptember 17-én a Minisztertanács által kiadott irányelvek maradéktalan betartására szólította fel paptársait.

„Mi papok is láttuk, hogy az év bőséges gabonatermésének gyors betakarítása elősegíti az őszi munkák elvégzését és így biztosítja a jövő évi bőtermést (sic!) is. Éppen ezért hassanak oda Ft. Paptestvéreim, hogy az őszi betakarítási munkálatok a rendelkezésre álló munkaerő igénybevételével szeptember hó 30-ig befejeződjenek.[750]

Így pl. a kukorica törést (sic!), a kukorica és napraforgó szárának betakarítását, a gyapot és a rizs, valamint a cukorrépának folyamatos szedését és beadását szorgalmazzák dolgozó híveik körében.

Amint a körlevélben olvassák „Ne resteld (sic!) a fáradtságos dolgot, a föld munkálását, hisz az a Magasságbeli rendelte!" /Sir. F. k. 7. 16./[751]

Ezen gondolatok jegyében hassunk oda, hogy az őszi vetést, jóminőségű (sic!), tisztított és csávázott vetőmaggal végezzék el dolgozó híveink, növeljék a kenyérgabona vetését és használják fel a jó és mély szántáshoz rendelkezésükre álló gépállomások traktorait."[752]

---

[749] MNL HML XXXV-11/29. d./2./110. Czapik Gyula 1951. szeptember 17-i körlevele.
[750] Kiemelés az eredeti szövegben.
[751] Sirák fia könyve 7. fejezet.

A körlevelet és felhívásokat megkapták a járási tanácsok is. A tanácsok települési szinten ellenőriztették, hogy mi hangzott el szószékről. 1951 áprilisában búzaszentelésre készülve Czapik Gyula felhívta a plébánosok figyelmét, hogy *„vasárnapi szentbeszédeikben buzdítsák a híveket a tavaszi munkálatok fokozottabb és gyors elvégzésére beláttatva azt hogy ez mennyire mindnyájunk érdekében álló hazafias kötelezettség”.* A járásokat Czapik április 16-i körlevelének vonatkozó passzusairól a megyei pártbizottság április 23-án kelt utasításból értesült. A járási káderapparátusnak az utasítás szerint mindenütt ellenőriznie kellett a vasárnapi miséket celebráló papokat.[753]

Az egyházügyi megbízottak is informálták a tanácsokat a körlevelek tartalmáról. A tájékoztatás mellett ők szintén elvárták a közigazgatás aktív együttműködését. Fontosabb állami ünnepek, így például az április 4-i felszabadulás napja előtt Fekete János egyházügyi előadó felszólította a tanécselnököket, hogy hívják be a papokat és a „helyi viszonyoknak” megfelelően tárgyalják meg az aktuális kérdéseket.[754] Az egyházügyi előadók az érsek körleveleit havi jelentéseikben az ÁEH számára értékelték, hatásaikról beszámoltak. A renitensekkel szemben az egyházügyi főelőadó egyházi büntetést helyezett kilátásba. *„Czapik érsek által kiadott körlevelet általában felolvasták Bélapátfalva község kivételével, hol a békepapság felhívását is csak kifüggesztette a plébános a templom ajtajára, mivel a felhívás mindkét oldalára – a papírnak – gépelve volt a szöveg, így a hátlapja annak nem olvasható. Czapik érsek az ilyen esettel kapcsolatban már csinált presztízs kérdést (sic!), amikor a volt cisztercita templom plébánosát lemondatta. A Bélapátfalvai (sic!) plébános ebből nem tanult. Őt a papi békebizottság fogja eltávolítani.”*[755] Fekete jelentésének idézett soraiból az is kiderül, hogy az egri Szent Bernát Plébániában szolgáló Hervay Ferenc Levente ciszterci szerzetes eltávolítását hozta példaként. Hervayt valójában az ÁEH nyomására azért távolították el, mert nem olvasott fel egy mezőgazdasági munkákra felszólító körlevelet. Ezek után Hervay polgári foglalkozást vállalt, de továbbra is aktív szereplője maradt a fiatalok körében végzett vallásos nevelőmunkának.[756] Az egyházpoltikai összefoglalóban meg nem nevezett bélapátfalvai plébános Nemes János volt, aki több alkalommal is feltűnt a sajtóban „pozitív” közéleti állásfoglalásaival. 1953-ban a megbízott utasítására a jóval kevésbé

[752] MNL HML XXXV-11/29. d./2./110. Patócs József 1951. szeptember 17-i utasítása.
[753] MNL HML XXXV-15/2/42. MDP Heves Megyei Pártbizottságának 1951. április 23-i leirata.
[754] MNL HML XXXV-11/29. d./2./110. Érseki körlevél megküldése. 1953. március 20.
[755] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János 1952. június 2-i jelentése.
[756] Cúthné, 2014. 248.

frekventált helyen fekvő Újlőrincfalvára disponálták, ráadásul egy rágalmazó hangütésű cikk is megjelent a megyei Népújságban Nemes „anyagiasságáról”. [757]

A hívek a rendszer 1953-as egyre nyilvánvalóbb válságával bártabban hangot adtak a szentbeszédekben megjelenő propagandisztikus szólamokkal szemben. *„Az érsek[758] bejelentette, hogy több püspök számára is panasz merült fel a sok mezőgazdasági tárgyú püspöki körlevél ellen. Szerinte ezt a hívek dühöngve fogadják. Hamvas püspök szerint a hívek azt mondják: „a püspök is segít nyúzni bennünket”. Ezért Czapik érsek megegyezett az ÁEH-val, hogy ilyen körlevelet a jövőben csak kivételes esetben adnak ki akkor, ha előzetes megbeszélés előzi meg az ÁEH-val Czapik részéről. A szövegről Czapik fogja a püspököket értesíteni. Ha a helyi ÁEH megbízott ilyen kéréssel jelentkezik, nem kell teljesíteni, míg Czapiktól nem jön értesítés. Az így kiadott buzdítás sem lesz a „szentbeszéd” keretében, hanem hirdetésként függesztik majd ki a templom előcsarnokában.”*[759]

1952 tavaszától az esperesi koronák tartalma teljesen átalakult. A gyűlések hagyományosan nem tekinthetők békemozgalom intézményének, sokkal inkább a lelkipásztori munka elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó fórumként funkcionáltak. A tapasztalatcsere a papi hivatás fontos kérdéseivel foglalkozott: evangelizáció, teológiai problémák vagy a küldetés gyakorlati részét képző hit- és jegyesoktatás. Az üléseken sokszor a főpásztorok is részt vettek, az elhangzottakról jegyzőkönyv készült. Ilyenkor az egyházfők útmutatást adtak a felmerülő kérdések kapcsán, értékelték a gyűlés és a papság munkáját. A püspökök véleményét általában az ülések elején felolvasták, a papság a felolvasást tiszteletük jeléül állva hallgatta végig. A tematikát az esperes, a papság és az érseki hatóság állította össze. Az államhatalom érzékelte a kerületi ülésekben rejlő lehetőséget. Az Állami Egyházügyi Hivatal helyi képviselői illetve a békemozgalmi aulisták megjelenése nyitott utat a koronák jellegének változásához. 1952-től a vikáriusok döntési jogkörébe került a tartalom meghatározása, innentől kezdve minden ülésen szerepelt békemozgalmi téma az üléseken.[760] A kerületi papi gyűlések helyét és napját az esemény előtt két héttel jelenteni kellett az egyházmegyei hatóságnál.[761] A koronákat csakúgy, mint a templom falai között elhangzott szentbeszédeket az pártállam a békepapokon keresztül éberen figyelte. A helyi tanácsokat értesítették a gyűlések pontos helyéről és időpontjáról. Ellenőrizni kellett, hogy az értekezletek zártkörűek maradjanak. A tanácsok amennyiben úgy érzékelték, hogy nyilvános

[757] Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 58.
[758] Czapik Gyula
[759] Balogh, 2008/b. 506.
[760] Pál, 1995. 55.
[761] MNL HML XXXV-11/29. d./2./110. Patócs József 1951. szeptember 17-i utasítása.

gyűlésbe fordulnak át a koronák, úgy a gyors beavatkozás mellett azonnali hatállyal értesíteniük kellett a megyei tanácsot.[762]

A főpásztorok környezetében megjelenő békemozgalmi klerikusok a „békeharc" propagálása mellett egyéb szerepkört is kaptak. Magas egyházi funkciójuknál fogva növelniük kellett a békemunka tekintélyét. Minden mozgalom körüli fontosabb történésről tudtak, meg kellett győzniük a lelkészkedő papságot, hogy politikai aktivitás és nyílt színvallás nélkül nem élvezhetik tartósan a nép bizalmát. Az ő feladatuk volt a papneveldékben a békemozgalom munkáját ismertető előadások megszervezése, ennek érdekében szoros kapcsolatot tartottak fenn a teológiai tanárokkal és a növendékekkel. A titkárság úgy tekintett a papság e csoportjára, hogy ők egyben főpapi funkcionáriusok is. *„Feladata, hogy ékelődjék be a püspök és az őt körülvevő papság közé. Ha valaki bejön az aulába, először a vikáriussal beszéljen. Ne vigyen fel semmit aláírni a püspökhöz, csak azt, amit a vikárius jóváhagyott. Még a posta sem mehet fel, míg a vikárius azt nem szignálja."*[763]

Patócs József vikárius az érsekkel folytatott konzultációiról rendszeresen referált az ÁEH megyei megbízottjának. Egy 1952 augusztusában lezajlott beszélgetés alkalmával Patócs arra kérte érsekét, hogy legyen kritikusabb a korona ülések beérkezett jegyzőkönyvek véleményezésekor. Czapik erre azt válaszolta, hogy „*csak a jó dolgokat kell kiemelni, melyek a hitélettel foglalkoznak, míg a békemozgalom kérdését, vagy a rossz mellészólásokat nem kell megemlíteni, hisz azokat mások úgyis szorgalmaznak /pl. állami szervek/. Rossz elszólás esetén pedig úgyis szenvednek eleget /értsd állami szervektől/. Viszont a rossz elszólások esetén egyházfegyelmit kellene indítani /dorgálni stb./ ami jobb, ha elhallgatást nyer"*.[764] Az érsek minden nyilvánosságnak szánt szereplése ellenére is kritikus maradt az állam által instruált mozgalommal szemben. *„A békepapság nem képviseli a széles papság rétegeinek kívánságait, sérelmét, amely a hitoktatással kapcsolatban érte a nagy lemorzsolódások következtében, durva adminisztratív módszerekkel. Továbbá kifejti, hogy egyetlen békepap sem akadt, ki szót emelt volna a hitoktatás kérdésében a sérelmek orvoslása tekintetében, tehát ne csodálkozzanak a békepapok, hogy tekintélyük alaposan megnyirbálódott. Csak szájhősök, de amikor a hitélet terén tenni kell, akkor nem állnak az ügy élére. Jól lehet, mondotta: Kevés igazán békepap van ott, csak főleg érdek, pozícióhajhászás a céljuk."*[765] Czapik bizonyára tisztában volt azzal, hogy szavairól mások is értesülni fognak. Más alkalommal, amikor a vikárius az esperesek – egyébként központi szinten elvárt –

[762] MNL HML XXXV-15/2/42. MDP Heves Megyei Pártbizottságának 1952. május 20-i leirata.
[763] Pál, 1995. 62.
[764] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Jelentés a Dr. Czapik egri érsekkel való beszélgetésről.
[765] Uo.

békemunkájának ellenőrzését forszírozta Czapik előtt, az érsek nyíltan a tudtára adta helynökének, hogy a békemozgalom egyáltalán nem szerves része a katolikus egyháznak. *„Erre az érsek azt válaszolta, hogy az espereseknek egyházmegyei beosztásuk van, így a békemunka ellenőrzésére nem kötelezhetők, s aki ezt akarja, gondoskodjon számukra járműről. Az ellenőrző munkára esetleg privátim lehet őket felhívni, de ezt sem az érsek által, hanem a vikárius által. Itt azonban arra vigyázni kell, hogy nem, mint vikárius és békepap, hanem csak, mint magánszemély, Patócs József néven teheti meg, de azt is csak úgy, hogy az espereseket, mint ilyen, magán ember kérje fel, hogy szíveskedjenek olykor jelenteni valamit, esengő kérésére (sic!). Így az jönne ki, hogy mint békepap és vikárius érvényesülne a tekintélye."*[766]

Az idegen egyházmegyéből kinevezett vikáriusok és irodaigazgatók problémája rendszeresen előkerült az állam és az egyház viszonyának rendezését célzó tárgyalások alkalmával.[767] A főpásztorokat nyomasztották a hatalom meghosszabbított kezeiként az érsekségre beültetett „békeaulisták" jelenléte és az állami megbízottak durva intézkedései. Czapik Gyula érseknek 1953-ban sikerült elérnie az ÁEH-nál Patócs József eltávolítását. P. Barotai Urbán OFM, aki a gyöngyösi rendház kiürítését követően került az egri szemináriumba, a következőképpen emlékezett vissza Patócs távozására. *„Nem akarok a részletekbe bocsátkozni, de azt még hadd említsem meg, hogy Patocs (sic!) urat az érsek úr kutyája megtámadta, és eltépte a frissen készült piros gombos reverendáját. Mivel Mohácsról jött, ahol hitoktató volt, úgy látszik nehezen tudott parancsolni forró indulatainak: Nem csak a kutyát szidta az irodisták előtt, hanem a gazdát, az érsek urat is. Ez kapóra jött az érsek úrnak, és presztízskérdést csinált belőle az Állam Egyházügyi Hivatalban. Patocs (sic!) úrnak távoznia kellett."*[768]

A püspöki kar értekezleteinek és a tanácskozásokat megelőző bizalmas egyeztetések menetrendszerű témája maradt az idegen egyházmegyés papok és ÁEH megbízottak psüpöki hivatalokból történő eltávolítása. A főpásztorok visszatérő jelleggel kérték Czapikot, hogy tárgyalásai során követelje a kormánytól, vagy az ÁEH-tól az egyházi autonómia visszaállítását. 1954-ben, a püspöki kar november 9-i értekezletet megelőzően bizalmas keretek között Badalik Bertalan veszprémi püspök vetette fel a kérdés megnyugtató rendezésének lehetséges kimenetelét, amelyet egyfajta ellenszolgáltatásként képzelt el a katolikus papok Hazafias Népfrontban való szerepléséért. *„Badalik kijelentette, hogy igen*

[766] Uo.
[767] Lásd például Balogh, 2008/b. 534.
[768] Magyar Umbria, 17. 1999. 95.

döntő kérdésnek tartja, hogy a békevikáriusoktól és az egyházügyi megbízottaktól megszabaduljanak. Amennyiben ennek lehetőségét nem biztosítják, hogy ezeket visszavonják, Czapik feltétlenül mondassa ki, hogy a dispozíció a jövőben csakis a püspökök dolga, másodszor határozzák meg az ÁEH-megbízottak feladatát."[769] Czapik mindazonáltal jól látta, hogy a veszprémi püspök által felvetett követeléseket a kormány nem fogja teljesíteni. *„Czapik a fentiek elérését igen problematikusnak tartotta. Ez csak akkor lesz lehetséges – mondotta –, ha szabadulunk a kommunista uralomtól, a Kommunista Párttól. Mert nekik csak két eszközük van: vagy börtönbe visznek, vagy szétvernek bennünket, mint a romániai székely püspököket."*[770] A békepapok és egyházügyi megbízottak hatalmának megtörésére csupán a forradalom idején kerülhetett sor.

Czapik Gyula érsek 1952 közepétől maga is egyre inkább közeledni kezdett a békemozgalomhoz, abban idővel kitüntetett szerepet vállalt. A püspöki kar elnökeként rendszeresen tárgyalnia kellett az ÁEH és a kormány képviselőivel. Az egyház fennmaradásának a zálogát Czapik a konfliktusmentesebb együttélésben látta, amelyhez hozzátartozott az állami igények bizonyos szintű kiszolgálása is.[771] Lojális magatartásának leglátványosabb példái a békekongresszusokon elhangzott beszédei voltak, amelyekről az országos és a helyi sajtó, illetve a filmhíradó is rendszeresen értesítette a szélesebb közönséget. Az érsek más nemzetközi jelentőségű események mellett beszélt az 1953. június 15-20-a között megrendezett Béke Világtanács alkalmával,[772] 1955. június 23-án latin nyelvű szózatot adott ki a Béke Világtanács helsinki világtalálkozóján.[773]

Czapik Gyula a Magyar Függetlenségi Front utódszervezeteként 1954. október 22-24-én megalakult Hazafias Népfront előmunkálataiban is részt vett, illetve a szervezet elnöki tanácsába is bekerült. Az érsek az 1954. augusztus 11-i püspökkari konferenciát megelőzően tett kijelentései jól illusztrálják megfontolásait. *„Czapik Gyula egri érsek augusztus 10-én bizalmas püspöki megbeszélésen […] beszámolt Rákosi Mátyás elvtárssal történt megbeszélésről, így a Hazafias Népfrontban való részvételéről és Mindszenty esetleges szabadulásának kérdésről. Czapik kijelentette, hogy „ő feláldozza magát és részt fog venni a Hazafias Népfront elnökségében, mert nem tehet mást, de különös[ebb]en nem tartja veszélyesnek, mert a szervezetnek 80 elnöke lesz, akkor tartaná veszélyesnek, ha 5 elnöke lenne, és abban részt venne egy püspök. Másodsorban azért nem tartja veszélyesnek, mert ő*

[769] Balogh, 2008/b. 622.
[770] Uo.
[771] Kálmán, 2014. 62-63.
[772] Népújság, 1953. június 21.
[773] Népújság, 1955. június 26.

leszögezte, hogy nem a püspöki kar képviselőjeként vesz részt, hanem mint személy szerinti meghívott. Így ebben az esetben a püspöki kar a Népfront mellett nem fog kiállni."[774] Czapik szereplése újabb feszültséget eredményezett a püspöki karon belül. Hamvas Endre sérelmezte, hogy a püspökök és az ő tudta nélkül kapcsolódott bele a HNF szervezetébe, *„ami miatt ő sem térhetett ki a szereplés alól"*. Badalik Bertalan veszprémi püspök Czapik lépéseinek ellen emelt szót mondván *„nem tudhatjuk, hogy ezt a lépést hol lehet megállítani"*.[775] *„Czapik a püspöki kar előtt a bécsi kőnyomatos cikkét taglalta, amely értékelte a magyar püspöki karnak a részvételét a Hazafias Népfrontban. A cikk a püspöki kar mentségéül hozta fel, hogy az állam nyújtott kezet feléjük és nekik meg kellett fontolniok (sic!), hogy ez visszautasítják-e, – ami esetleg újabb retorziókat válthatott volna ki. Az egyik püspök megjegyezte: Ez csak politika. Czapik így folytatta: „Véleményem szerint az a helyes: Elfogadni és nem túlságosan belemenni a dolgokba. – ez csak politika.*[776] *Czapik elmondta, hogy őt a Kongresszuson igen szívélyesen fogadták és tisztelettel viseltettek vele szemben, sok vezető személyiséggel volt módjában beszélni. Azonban megállapíthatja a Kongresszusról, hogy „az egész nem más: hazafias szósszal leöntve marad a százszázalékos kommunizmus". – Hiányolta, hogy egyetlen felszólaló sem foglalkozott a vallással olyan irányban, hogy a jövőben több türelmet fognak tanúsítani iránta."*[777] Fontos megjegyezni, hogy a rendszerváltás előtt megalkotott történeti narratívával ellentétben[778] a püspöki kar két irányzatának ellentétét a békemozgalom sem tudta addig fokozni, hogy annak egysége megbomoljon. A püspöki kar 1958-ig ugyanis mindig egységes álláspontt al lépett a nyilvánosság elé, amelynek bizonyítéka, hogy a Szentszék figyelmeztetetései minden esetben a konferencia egészéhez szóltak, sohasem az egyes ordináriusokhoz.[779] A Czapik-szárny mindazonáltal 1955-re elszigetelődött, a békemozgalom pedig inkább összekovácsolta a püspököket, s ellenállásra sarkallta őket.[780] Az egri érsek sosem kérdőjelzte meg a püspöki kar elnökének tekintélyét és nem tette volna kockára a főpásztorok egységét.

Az egyházmegyében egyébként keveset tartózkodó Endrey Mihály egri segédpüspök egyik bérmakörútján azt tapasztalta, hogy az egyházmegyei lelkipásztorok bizalmatlanok a békepapokkal, *„mert azok többet ígérhettek, mint amennyit végrehajtottak"*. Czapikkal

[774] Balogh, 2008/b. 604.
[775] Uo. 621.
[776] Aláhúzás az eredeti forrásban.
[777] Balogh, 2008/b. 621.
[778] Gergely, 1985.
[779] Kálmán, 2018. 62-63.
[780] Uo. 64.

azonban a papság nagy tisztelettel viselkedett és nem ítélte el őt poltikai vonalvezetéséért.[781] Az érsek bizalmát élvező Kiss Itsván teológiai tanár az ötvenes években továbbra is követte a hazai és nemzetközi poltikai élet mozgásait. A vicerektor úgy vélte a kommunistákkal történő együttélés nem tekinthető tartós állapotnak. A koalíciós idők múlásával nem volt híve a papok által tanúsított aktív közéleti szerepvállalásnak, de az intrazigens ellenállásnak sem. A megyei békebizottság megalakulását követően bizalmas körben kifejezetten negatívan nyilatkozott a mozgalom prominensieről.[782] 1952-ben úgy vélte, hogy egy esetleges rendszerváltás beköszöntével nem lesz egyszerű a békepapokat újra elfogadtatni. Ám egyetértve Czapikkal azt vallotta, hogy nem szabad elhamarkodott döntéseket hozni.[783] 1953-ra, miután érseke is egyre komolyabb szerepet töltött be a békemozgalomban, főpásztora alkalmazkodó stratégiáját követve Kiss is engedett a békemozgalommal kapcsolatos korábbi igen merev, elzárkózó álláspontjából.[784] Nyílt azonosulásra azonban nem került sor, az 1956-os forradalom pedig újra felszínre hozta Kiss békemozgalmi papok iránt érzett ellenszenvét.

[781] ÁBTL 3.1.5. O-12302/1 159-160.
[782] ÁBTL 3.1.5. O-8934 109.
[783] Uo. 115.
[784] Uo. 165.

A vallásgyakorlás, hittan és az ifjúságpasztoráció korlátozása

Az ötvenes évek első felében megjelenő egyházügyi megbízottak együttműködve a tanácsi apparátussal éberen figyelték és koordinálták a hitoktatás visszaszorítására tett lépéseket. A Fekete János egyházügyi előadó tevékenységéről fennmaradtak dokumentumok, illetve egyéb pártiratok szemléletes képet adnak az egyházi rendezvények adminisztratív korlátozásairól és a hittan beiratkozások légköréről illetve a társadalom pártállami módszerekről alkotott – változatlanul lesújtó – véleményeket illetően.

Arra már az ÁEH megalapítása előtti évekből is számos példa akadt, hogy egy-egy komolyabb esemény, vagy ünnep alkalmával a helyi tanácsok a járások, esetleg a megye segítségét kérték abban, hogy nyújtsanak támogatást a nagyobb tömegek elvonásában. Így tett Tóth Sámuel karácsondi községi MDP-titkár is, aki 1950. augusztus 8-án fordult „erősítésért" a gyöngyösi járási szervezethez. A községben augusztus 15-én templomszentelésre került sor, amelyen Czapik Gyula érsek is részt vett. Tóth arra kérte a járási pártszervezetet, hogy *„hasson oda a tömegek elvonásában*". A szigorúan bizalmas levél hátoldalán található feljegyzés arról tanúskodik, hogy a Gyöngyösi járás megette a megfelelő lépéseket.[785]

Endrey Mihály segédpüspök 1952 elején „Kelemen" fedőnevű ügynöknek arról a számolt be, hogy a vidéki papság egyre inkább elszigetlődik. *„Mind kevesebben maradnak azok a hívek, akik a pap mellett állnak ki. Sokan járnak ugyan még templomba, gyónnak és áldoznak, de a lakásán a papot már nem keresi fel. Ezt Endrey gúnyosan „rugalmas elszakadásnak" nevezi."*[786] Az egri segédpüspök megjegyzései jól visszatükrözik az ötvenes évek társadalom soraiban tapasztalható félelem és a központilag erőltetett új értékrend által átiított hangulatát.

Az ÁEH megbízottainak megjelenésével, sokkal koncentráltabban folyt az adatgyűjtés, ellenőrzés és beavatkozás. Fekete János első megbízatásaként 1952. március 6-án a megyei pártbizottság agitprop osztálynak munkatársaival, a tömegszervezetek vezetőivel, illetve – valószínűleg – Tomcsik Vilmos püspökségi megbízottal kiegészülve vitatták meg a küszöbön álló húsvéti ünnep kérdését.[787] A főelőadó márciusi körútjain ellenőrizte a megyei pártbizottság instrukcióinak megvalósulását. Fekete benyomásai alapján a településeken általában „megállapodásra" jutottak a helyi papokkal abban, hogy a körmenetek szombat este 18.00 óra után kerüljenek megtartásra. Az „egyezségek" ellenére a tanácsi apparátus, a párt- és tömegszervezetek készenlétben álltak. Minden városban, frekventáltabb helyen

[785] MNL HML XXXV-14/2./40. Tóth Sámuel karácsondi MDP titkár 1950. augusztus 8-i levele.
[786] ÁBTL 3.1.5.-O-12302/1 182-183.
[787] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János 1952. március 14-i jelentése.

nagyszabású sportesemények, kultúrelőadások, ruhabemutatók, termelőszövetkezeti látogatások zajlottak azokban az időkben *„amikor a klérus a tömegeket a templomba, vagy a körmenetre vinné”*.[788] A megyei pártbizottság a húsvéti ünnepeket megelőző hónapban harcias hangú leiratban értesítette ki a közelgő eseményekről a járási bizottságokat. *„Az a feladatunk, hogy ellensúlyozzuk a klerikális reakció munkáját ezen a téren is. Készüljünk fel, hogy a mi Pártszervezeteink, népnevelőink támadjanak és ne engedjük, hogy a klerikális reakció növelje a befolyását.”* Az ellenagitációs célzatú programok előre le voltak egyeztetve. A járási bizottságok a tömegszervezetekkel a kiadott utasítások szerint közölték a tennivalókat. Az antiklerikális ismeretterjesztés az egyházi ünnepek előtt fokozott intenzitást kapott. A társadalom széleskörű elérése leleplező anyagokon és előadásokon keresztül történt, amennyiben lehetőség volt rá, helyi példák bevonására is sor került.[789] Az áldozócsütörtököt megelőző keresztjáró napokon (hétfőn, kedden és szerdán) a hagyományoktól eltérően a gyülekezetek csak a templomkertben felállított keresztnél végezhették el a szertartást. Mátraverebély-Szentkútról az 1950-es években a ferenceseket eltávolították és a rendház majd egészét államosították, ám továbbra is vonzó zarándokhelynek számított. A Nógrád megyei kegyhelyre sokan elzarándokoltak Heves megyéből is. Fekete János egyházügyi főelőadó feljegyzéseiből arra lehet következtetni a megye hatvani, hevesi és gyöngyösi járásaiból indultak a legtöbben útnak. Néhol, például Nagyrédén, Karácsondon, Bélapátfalván maguk a papok buzdították a híveket a részvételre, előfordult, hogy szállítóeszközöket is szerveztek a zarándokok számára. Az ÁEH a tanácsokon keresztül radikális módszerekhez nyúlt. Arra is akadt példa, hogy egyetlen autó sem hagyhatta el a zarándoklat ideje alatt a településeket, a tiltás alól mindössze a fontos ipari, vagy mezőgazdasági munka jelenthetett kivételt. A szigor ellenére előfordult, hogy az emberek éjjelenként szökdöstek el a zarándoklatokra.[790]

A bérmálások időpontjairól az ÁEH megyei instruktorai jó előre kiértesítették a járási titkárokat, akik utasították a helyi szerveket a „tömegmozgósítás ellensúlyozására”. 1952-ben június 19-ig megyeszerte lezajlottak a bérmálások. Egerben és Nagyúton Czapik érsek végezte a szentség kiszolgáltatását. Az eseményeken a szigorú ellenőrzések dacára településenként akár több száz fős tömeg is megjelent. Az 1 064 lakosú Nagyúton 270 fő bérmálkozott és körülbelül 700 fő vett részt a szertartáson. Egerben 620 személy bérmálkozott, ahol szintén az érsek végezte a szertartást. Fekete – a megyei pártbizottság

[788] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János 1952. március 31-i jelentése.
[789] MNL HML XXXV-15/2./42. MDP Heves Megyei Pártbizottság 1952. március 10-i leirata.
[790] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János május havi összesítő jelentése.

anyagaiban olvasható szemrehányásokhoz nagyon hasonló – kritikával illette a helyi szerveket, akik többszöri felszólítására sem szerveztek programokat a vallásos események tompítására. Az egyházügyi előadó különösen a tanácsokat okolta azért, amiért kiengedték a gyeplőt kezükből. Nagyúton például 7 párttag gyermeke is bérmálkozott, köztük az MDP titkáré, a VB elnöké és elnökhelyettessé. *„Újra alá kell húzni, hogy a helyi szervek nem voltak gazdái a tömegeknek, nem igyekeztek elvonni a klérus mozgósítása elől. És bár a múlt évekhez viszonyítva egyes helyeken, különösen Egerben tapasztalható volt a lemorzsolódás, más helyen azonban feltűnően nagy volt a részvevők száma. Valahogy az nyomta rá a bélyegét, hogy a helyi szervek most főleg a begyűjtés, az aratás cséplés feladatát tűzték csak maguk elé, a klérus megmozdulásait nem vették figyelembe, nem kötötték össze a reakciót, a klerikális reakció elleni harccal."*[791]

A pártállam a fakultatív hittanoktatás bevezetését követően is hatalmas erőt összpontosított az iskolai hitoktatás háttérbe szorítására. Fekete János főelőadó az 1952. június 26-i beiratkozások alkalmával több településre is ellátogatott, ekkor csaknem minden alkalommal vele volt az oktatási osztály vezetője, illetve a Közoktatásügyi Minisztérium egyik instruktora. A közös terepszemlék alkalmával mindannyian úgy értékelték, hogy a szülők nem voltak tisztában azzal, hogy amennyiben a férj helyett a családanya viszi a gyermeket beiratkozásra szükséges a házastárs hozzájáruló nyilatkozata is. Az adminisztratív gátaknak köszönhetően településenként körülbelül 20-25 gyermek esett ki a beírások alól. A folyamatot lassította, hogy a pedagógusok és népnevelők ugyan jelen voltak, ám a procedúrát egyedül az igazgató végezte, aki a szülőket 10-15 perces beszélgetéssel próbálta lebeszélni eredeti célukról. *„Az adminisztratív munka azonban sok helyen elégedetlenséget szított, és sok helyen szidták a község vezetőit, a népidemokráciát (sic!) pl. Kerecsenden, Erdőtelken, Besenyőtelken és más községekben pl. Bélapátfalva, Balaton stb. azt mondották, hogy munkaversenyt hirdetünk, még vasárnap, vagy más ünnepnapokon is dolgoztatjuk őket […], s ilyenkor meg nyilatkozatokért sétáltatjuk őket a mezőn dolgozó férjeikhez."* A várt áttörés azonban nem történt meg. A pártfunkcionáriusok néhol egyáltalán nem törődtek a kérdéssel, vagy éppen pont az ellenkezőjét cselekedték az elvárásoknak. *„Legtöbb helyen a párttitkár elvtársak mind a mezőn dolgoztak, s nem egy közülük is kijelentette, ők is beíratják gyermeküket."* – olvasható Fekete közleményében.[792]

[791] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Bérmálásokról jelentés. 1952. július 1.
[792] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Hitoktatással kapcsolatos közlemény a beiratkozásokról.

Egy korábbi kutatás eredményeiből[793] és a Heves megyei megbízott előzőekben idézett jelentéséből is világosan kiderül, hogy a Besenyőtelken történtek iskolapéldái voltak a korszakban gyakorta megnyilvánuló, vallásszabadságot érintő durva jogsértéseknek. A helyi közösségben lappangó feszültség ingerült reakcióban ütközött ki, amely kiváltotta az egypártrendszer haragját. A történtek súlyuknál jóval durvább megtorlást vontak maguk után. Az egészen biztos, hogy a községben egyáltalán nem hirdették ki előre a beiratkozások időpontját, aznap dobolta ki a kisbíró. Vass Terézia tanító 2001-ben adott élettörténeti interjújában arról számolt be, hogy a megjelölt nyári napon alig volt helyben férfi, java részük ingázott, az aratáson tartózkodott. *„Arra számoltak, hogy nem jönnek, nem lesz, aki jön. Nem mondták a szabályt. Csak annyit, hogy beírás lesz. Ott derült ki, hogy csak akkor igazán érvényes, ha apa, anya és a beírandó gyermek bent van."* Az interjúalany visszaemlékezései szerint hiába volt maximum 2-3 férfi a településen, mégis minden asszony zsebében ott lapult a férjtől származó nyilatkozat.[794] Vass Terézia nem tudott magyarázattal szolgálni a történetekre, de feltételezhetően Szikla Sándor plébános tájékoztatása állhatott a dolgok mögött. Vízi János a falu kántorának információi tovább árnyalták a képet. Vízi húgát édesanyja kísérte el az eseményre, a kántor már csak a kígyózó sorokkal szembesült az iskolaudvaron. *„Mondják, hogy odabenn hat asztalnál ülnek szép sorban a kommunisták, minden jelentkezővel külön foglalkoznak, és csak a hatodik írja be. Mindenkit próbáltak lebeszélni, ijeszteni, kit hogy lehetett."*[795] A feszültség spontán demonstrációvá (vagy demonstrációkká) duzzadt. Fekete szerint már öt nappal a beírás előtt, június 21-én tüntetés bontakozott ki a tanácsháza előtt. Ekkor mintegy 200 személy gyűlt össze, akik a beiratkozás azonnali megkezdését követelték.[796] Vass Terézia szintén arról számolt be, hogy a hittanra való beiratkozást követelő szülők közül – emlékei alapján – 50-60 ember tartózkodott az iskola előtt. A tömegjelenet apropóját az adta, hogy az iskolaigazgató gyűlést rendelt el, ahol a szülőket a tantestület segítségével a hittanoktatás ellen igyekezett hangolni. Az agitáció fordítva sült el, az egybegyűltek nem hagyták el az iskola udvarát, hangoskodni kezdtek. Vízi a beírás napjára tette a tüntetést. A jelenlévőket annyira felháborította a megalázó procedúra, hogy (ismét?) elszabadultak az indulatok. *„Az ablakon ugráltak ki a kommunisták, menekültek a tanácsháza felé. Onnan telefonáltak az ávónak (sic!)."* Az ügy kapcsán az ÁVH – aránytalanul komoly büntetésként – összesen 12 kulákcsaládot és a korábban hozzájuk

[793] Bögre, 2010. 306–329.
[794] Uo. 315-316.
[795] Uo. 316-318.
[796] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Hitoktatással kapcsolatos közlemény a beiratkozásokról.

betelepített pesti lakosokat deportált a Hortobágyra. Többüknek még csak köze sem volt a történtekhez. [797]

A fokozódó központi nyomás cselekvésre buzdította a papság azon képviselőit is, akiket az államhatalom alapvetően lojális félként kezelt. A papi békebizottság megyei választmánya a beírások előtt, június 10-én tartotta ülését. *„Nyilatkozatok hangzottak el, s ugyanígy felhívások az alsópapság felé a békebiz. (sic!) választmányi tagjai részéről, de gyakorlatilag ez is megfeneklett, bizonygatták, hogy menyit beszélnek községükben a feladatokról, a valóság azonban azt mutatta, hogy főleg a dispozíció, a nagyobb plébániák elnyerése, a hitoktatás mikénti megszervezése volt a főbb törekvésük."* Fekete János egyházügyi főelőadó az ismertebb békepapok hozzáállásáról sem volt kedvezőbb véleménnyel. *„A hittanra való beiratkozások, azok eredményei pedig magát a megyei békebizottságot bizonyos mértékig passzivitásba vitte. A klérus nagyon csendben, de ráment a hittanra való beíratás sikerességére, s nem rajtuk múlott, hogy tervük nem sikerült. Azonban maga a békepapság sem maradt tételen, sőt több helyen követelőbb hangot ütött meg, és tett írásban jelentést arról, hogy állami szervek akadályozták a hittanra való beiratkozást, s jelentett fel több tanítót az érsek felé, hogy tegyen intézkedést az ÁEH-n keresztül."* A tömeges és durva állami túlkapások miatt Brezanóczy Pál helynök is vitriolos megjegyzésekkel élt az állam módszereit illetően. *„Maga Brezanóczy helynök kijelentette, hogy miért nem szüntették meg egyszerűen a hitoktatást, miért engedélyezik képmutatásképp, ha a gyakorlatban minden adminisztratív módszert felhasználnak arra, hogy csaknem teljes legyen a lemorzsolódás"* – idézte fel Fekete a helynök szavait.[798]

[797] Bögre, 2010. 316.
[798] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Június havi összesítő jelentés 2.

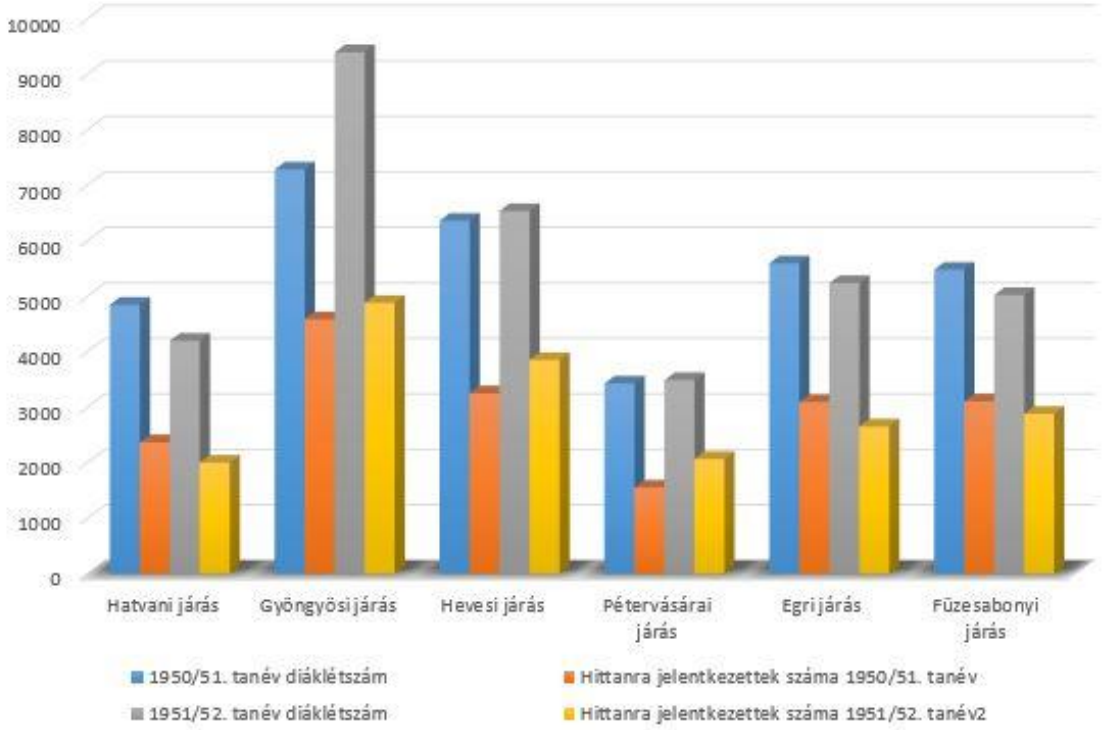

2. ábra: Általános iskolai hittanosok száma Heves megyében
(MNL HML XXXV-11/29. d./2./109.)

A központi intézkedések természetesen nyomot hagytak a hittanra beírt gyermekek létszámán is. A várt eredmény a helyi plébánosok és az érsekség taktikájának, illetve a szülők rendíthetetlen meggyőződésének köszönhetően az általános iskolákban mért adatok tanúsága szerint ismét elmaradt. Az Egri járásban az 1950/51. tanévben a diákok 55,3%-át, az 1951/52. tanévben a gyermekek 50,6%-át írták be hittanra. Az adatok tekintetében figyelembe kell vennünk, hogy a két tanév között közel 6%-os csökkenés ment végbe a diáklétszámban.[799] Az Egri járáséhoz nagyon hasonló, 10% alatti változásokat mutató értékeket regisztráltak a Füzesabonyi járásban (1950/51. tanév 56%, 1951/52. tanév 52%), a Hatvani járásban (1950/51. tanév 49%, 1951/52. tanév 47,7%), valamivel a Hevesi járásban (1950/51. tanév 58,9%, 1951/52 tanév 51%). A diáklétszámok terén a felsorolt járások közül a füzesabonyiban 8%-os[800] a hatvaniban 13%-os[801] negatív irányú differencia mutatkozott a két tanév között, míg a Hevesi járásban 3%-os[802] emelkedést regisztráltak. A hittanbeírások terén 10% fölötti visszaesést egyedül a Gyöngyösi járásban sikerült elérni, itt az 1950/51. tanévben a diákok 62,6%-át, az 1951/52. tanévben a tanulók 51,9%-át íratták be hitoktatásra. A járás területén a

[799] 5 595 főről 5 241 főre csökkent a diáklétszám az 1951/52. tanévre.
[800] 5 479 főről 5 025 főre csökkent a diáklétszám az 1951/52. tanévre.
[801] 4 847 főről 4 199 főre csökkent a diáklétszám az 1951/52. tanévre.
[802] 6 361 főről 6 537 főre nőtt a diáklétszám az 1951/52. tanévre.

megyében tapasztalható tanulói létszámcsökkenésekkel szemben 23%-al[803] több gyermeket regisztráltak a hatóságok. Atipikus példaként említhető a Pétervásárai járás, ahol közel azonos diáklétszámok[804] mellett, s az adminisztratív akadályok ellenér a települések 63%-ában emelkedés ment végbe a beírt diákok vonatkozásában, így az 1950/51. tanévben mért 53,7% a következő tanévre 59%-ra duzzadt.

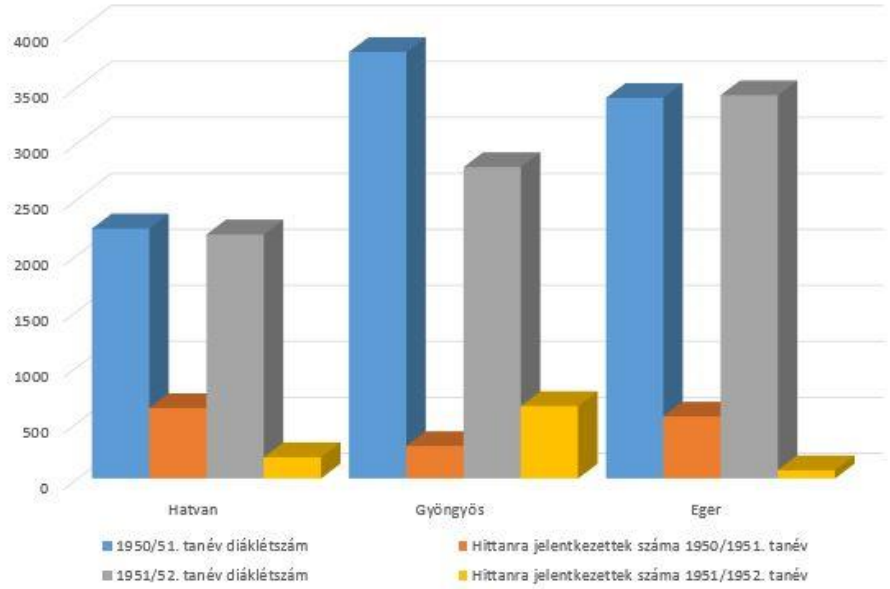

3. ábra: Általános iskolai hittanosok száma Hatvanban, Gyöngyösön és Egerben
(MNL HML XXXV-11/29. d./2./109.)

Komolyabb visszaesést mértek a városok közül Egerben és Hatvanban. Az érseki központban szinte változatlan tanulói létszámok[805] mellett 1952-re 2,1%-ra zsugorodott a hittanosok aránya.[806] A fárasztó procedúrának, fenyegetéseknek és megfélemlítésnek köszönhetően visszaszoruló legális hitoktatás eredményeként nem véletlen, hogy az érseki székhely lett az illegális hitoktatás megyei gócpontja. A városi jogállású települések tekintetében érdekes Gyöngyös esete, ahol a 1950/51-es tanév 10,3%-os eredményeihez képest a következő tanévben majd 13%-al nőtt a beírtak aránya.[807] Arról, hogy a hatóságok, propagandisták, iskolaigazgatók és tanárok hanyagságának, a szülők eltökéltségének, a város élénk hitbuzgalmi életének, a helyi papság aktivitásának, netán e tényezők egyidejű hatásának tudható-e be az eredmény, a források hallgatnak. Azt már Czapik 1953. szeptember 15-án a püspöki kar konferenciáján elhangzott hozzászólásából derült ki, hogy a pótbeírások

[803] 7 286 főről 9 397 főre nőtt a diáklétszám az 1951/52. tanévre.
[804] Az 1950/51. tanévben 3 429 fős, az 1951/52. tanévben 3 492 fős diáklétszámot regisztráltak.
[805] Az 1950/51. tanévben 3 401 fős, az 1951/52. tanévben 3 424 fős diáklétszámot regisztráltak.
[806] MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. Kimutatás. Heves megyében hittanoktatásra jelentkezett általános iskolai tanulókról.
[807] Az 1950/51. tanévben 2 811 fős, az 1951/52. tanévben 2 783 fős diáklétszámot regisztráltak.

alkalmával újabb atrocitások érték a szülőket. *„CZAPIK[808] a püspököknek beszámolt arról, hogy egyházmegyéjében igen sok panasz merült fel a pótbeíratások akadályozása miatt és ő 95 ilyen „panaszt" gyűjtött össze. Javasolta, hogy a többi püspök is készítsen ilyen összeírást, bizonyítható adatok alapján."*[809]

Az ifjúságpasztoráció legális kereteinek szűkülésével sokhelyütt új, az akkori kor szellemiségéből fakadóan illegálisnak minősülő stratégiákhoz nyúltak. Az ifjúság körében végzett nem legális vallásos nevelés legjelentősebb centrumaként Eger emelhető ki. Az 1950-ben történt ciszterciek és gimnáziumi tanárok körében foganatosított internálások, illetve a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után is a városban szolgáló tanítórendek számítottak nevelőmunka fő motorjának. Az egri ciszterci templom továbbra is rendi kezelésben marad, így szerzetesek dolgozhattak a Szent Bernát plébánia falai között. Az 1950. évi 34. törvényerejű rendelet hatályba lépésével területi alapon szerveződő titkos rendi központok[810] jöttek létre, ezek közül az egyik Eger volt. A városban a ciszterciekét Hegyi Gábor Kapisztrán a kiürített rendház perjele tartotta össze, a Szent Bernát plébánia pedig Debreczeni Imre Sixtus, később Hervay Levente, majd kilenc éven keresztül Vastag Sándor Tibold plébánosok vezetése alatt a rend kezében maradt. Debreczeni 1948-tól egészen az ÁEH intézkedésének köszönhető 1951-es kényszerű távozásáig az egri Szent Bernát plébánia élén tevékenykedett.[811] Lelkipásztori adottságainak és elhivatottságának köszönhetően 1954-es tisztázatlan haláláig meghatározó személyiségnek számított. Debreczeni 1951 után idegennyelv-tanításból tartotta el magát, de a házi hitoktatást továbbra is folytatta. Távozása után Hervay Ferenc Levente szerzetes pap-tanár vette át a Szent Bernát plébánia vezetését. 1952-ben aztán őt is eltávolították, amiért nem olvasott fel egy mezőgazdasági munkára szólító körlevelet. Levente atya civil foglalkozása mellett 1950-1958 között titokban ifjúságpasztorcáiót végzett, fiatalokból álló csoportokat szervezett, akiket hittanra, illetve erkölcstanra oktatott. Hervay az MDP egri szervezetének értesülései szerint „illegális tevékenységét" az iskolai oktatás megkezdése előtt a város főterén található Páduai Szent Antal templomban végezte.[812] Az egri ifjúsági csoport szervezésében Hervay munkássága kiemelkedő, s egyfajta összetartó erőként értelmezhető a személyi ellentétek miatt több ágra

[808] Nagybetűkkel az eredeti forrásban.
[809] Balogh, 2008/b. 517.
[810] Zirc, Eger és Székesfehérvár, valamint a Balaton környéki centrumokkal. A vidéki központok a budapesti vezetéssel aktívan tartotta kapcsolatot, sok tekintetben függött attól. Az ifjúság körében végzett munka azonban nem a központ utasítására végezték, ám azt a vezetés is fontosnak tartotta. A titkos rendi szervezet felépítéséről és működéséről lásd Cúthné, 2014. 186-199.
[811] Cúthné, 2014. 192.
[812] MNL HML XXXV-19/2./54. MDP Egri Városi Bizottság 1951. április 12-i jelentése.

oszlott oktató-nevelő és cserkész hagyományokból táplálkozó spontán munkaközösségben.[813] Az angolkisasszonyok ifjúságnevelő hivatása sem szűnt meg a rendház kiürítése és a rend működési engedélyének megvonását követően. A szerzetesnők összefogásában előbb Debreczeni Imre, majd Kalász Mihály Elek atya gondoskodott, s leginkább családi körben, magánlakásoknál folytattak hitoktatást. Wéber Etelka Debreczeni vezetése alatt a ciszterci templom kántora lett, ő szervezte a felnőtt és gyermek énekkarokat is. Wéber a ciszterci atyák által szervezett kirándulások lebonyolításában is fontos szerepet kapott.[814] Balázs Magdolna az egri Görög utcában található lakásán és családoknál végzett illegális hitoktatást, az állambiztonság értesülései szerint Debreczeni Imre halála után, 1955-ben kezdett újra komolyabban foglalkozni a diákokkal.[815] Wolszky Gizella főként gimnazista lányoknak tartott hitoktatást az angolkisasszonyok kápolnájában és a lakásán. Miután ez a hatóságok tudtára jutott, Borai Emil Czapik Gyula egri érseken keresztül figyelmeztette, így Wolszky egy időre felhagyott tevékenységégével.[816] Ambrus Adrienn később műszaki rajzolóként dolgozott, vallásos témájú plakátok tervezésben működött közre.[817] A közösséget növendékek is bővítették, például Barczy Erzsébet, Kövér Erzsébet és Spányi Kornélia.[818] Debreczeni 1954-es halála után a csoport összetartó ereje is megingott, a személyi ellentétek miatt a munkaközösség tagjai plébánia szolgálatot töltöttek be, vagy polgári foglalkozásba (műszaki rajzoló, gyári munkás, gazdasági alkalmazott) kerültek. Egerben titkos hitoktatás és fiatalok lelki gondozása folyt még a Fájdalmas Anya templomban. 1953-ig Kováts Károly szervita szerzetes vezette a plébániát.[819] Sajnos az itt folyó ifjúságnevelő munka tartalmáról és annak szervezőiről – a jelentést tevő Vincze Sándor iskolaigazgató szerint 6-7 papról – sincs pontos információnk.[820] Annyi azonban biztos, hogy számos fiatal vett részt a templomi kórusok késő délutáni próbáin és a rendház udvarán tartott sportfoglalkozás is sokakat vonzott.[821] Az egri pártbizottság úgy ítélte meg, hogy Kováts nagy hatással van a környéken élő családokra, akik között komoly nimbusza volt a lelkésznek. Az MDP ezért a körzetben fokozott agitációval válaszolt a vallásos nézetek terjesztésére.[822]

[813] Cúthné, 2014. 248.; Wirthné, 2015. 8.
[814] ÁBTL 3.1.5 O-11763/2. 19.
[815] Uo. 103-104.
[816] Uo. 90-91.
[817] Uo. 22.
[818] Uo. 245., 412.,
[819] Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 53.
[820] MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. Vincze János iskolaigazgató bizalmas jelentése. 1951. január 11.
[821] MNL HML XXXV-19/2./54. MDP Egri Városi Bizottság 1951. április 12-i jelentése.
[822] MNL HML XXXV-11/29. d./2./108. MDP Egri Városi Bizottság 1951. május 22-i jelentése.

Az illegális hitoktatás nem csak Egerben szolgált ellenállásként a korlátozások, erőszakos adminisztráció és megfélemlítések időszakában. 1952-ben Fekete János ÁEH megbízott Lőrinci, Pély és Verpelét településeken észlelt ilyen jellegű tevékenységet. Azt itt szolgáló papokat az egyházügyi előadó elbeszélgetésre invitálta Egerbe és a politikai rendőrséget is informálta. Fekete észrevételei szerint ekkor még nem volt igazán feltárva a községekben jelentkező „zughitoktatás" kérdése, mivel a tanácsok nyomozás és leleplezés helyett nem létezőnek tekintették a problémát.[823] 1952-ben a megyei pártbizottság napirendre tűzte a hittanoktatás kérdését. A napirend vitájáról készült jegyzőkönyvből kiderül, hogy az adminisztratív szorítás hatására a klérus és a megfélemlített lakosság egyre gyakrabban a titokban folyó hittanoktatást választotta. Lendvai Vilmos az MDP egri első titkára hozzászólásában kifejtette, hogy Egerben eleinte magánházaknál zajlottak hitoktatás, idővel azonban a ciszterci és szervita templomok mellett megjelent a főszékesegyházban is. Lendvai sérelmezte, hogy a tanárok tetemes hányada a lakhelyétől távol eső templomokban rendszeresen részt vett a szertartásokon, ezért az iskolák élén újabb személycseréket forszírozott.[824]

Az Oktatásügyi Minisztérium folyamatosan tájékoztatta és utasította a megyei tanácsok oktatási osztályát illetve a megyei pártbizottságot a hittanbeírások idején aktualitást nyert feladatokról. Így történt például 1954. június 1-én is, amikor a küszöbön álló 1954/55. tanév hittanbeírásainak kapcsán foganatosítandó intézkedésekről közölt leiratot a minisztérium. Az utasítás jól tükrözi a diszkriminatív eljárásrendet és feszült légkörét. A szülőket a beiratkozások időpontjáról – mindössze – két nappal az esemény időpontja előtt az iskola kapujában kifüggesztett hirdetésben értesítették. Az iskolaigazgatók a beiratkozások mindkét napján bent tartózkodtak az intézmény épületében. Kötelesek voltak gondoskodni procedúra „nyugodt menetét" garantáló nevelőlétszámról. A hittanbeírások helyszínén csak a gyermekek és a szülők, illetve a pedagógusok lehettek jelen. A szabály alól kivételt csupán a párt és állami szervek képviselői jelentettek, akik a „szükséges ellenőrzés" elvégzésére vonultak fel a helyszíneken. A procedúra során „csak" az egyik szülőnek kellett megjelennie, ám kötelesek voltak magukkal hozni a házastárs által kitöltött nyilatkozatot is. Katonai szolgálat, súlyos betegség, távoli munkahely esetén elegendőnek bizonyult az egyik szülő aláírása is, ám a pótlásra kiszabott határidő hossza az igazgató jóindulatán múlott.[825] A beíratások előtt, június 23-án a megyei tanács végrehajtó bizottsága a járási pártbizottságon

[823] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János 1952. március 31-i jelentése.
[824] MNL HML XXXV-21/2./6. d./23. Feladataink a hittanra való beiratkozás terén.
[825] MNL HML XXIII-3/b./20. d./ 799. Utasítás a hittan beiratkozásra vonatkozóan.

keresztül utasította községi tanácselnököket, hogy figyelmeztessék a területükön szolgáló papságot az állam és az egyház közötti megállapodás betartására. Az események közeledtével erősödő egyházellenes szólamok és a túlzott állami jelenlét ellensúlyozására a településeken a papság minden lehetőséget felhasznált. A pártfunkcionáriusok az egyháziak által végzett családlátogatásokat, személyes hangvételű beszélgetéseket a családi béke megbontásának kísérleteként érzékelték, mindenekelőtt az 1950-es megállapodás megsértésének nevezték. A tanácselnökök minden próbálkozást megakadályoztak. Az előzetes ellenőrzések azonban rámutattak, hogy az intézkedések nem haladtak megfelelő mederben. A lelkipásztorok agilisan kitartottak a beírások sikere mellett, a tanácselnökök ezzel szemben nem törődtek súlyához mérten a kérdéssel. Az elrendelt ellenőrzések során ezért az elnök mellett az elnökhelyettesnek, a titkároknak és a járási tanács politikailag „legfejlettebb" tagjának is meg kellett jelennie. A fenyegető számbeli fölény eleve erősebb pozícióba hozta a plébániák hívatlan vendégeit, a megyei pártbizottság mindazonáltal figyelmeztette a járási tanácsokat, hogy minden túlkapástól tartózkodjanak.[826]

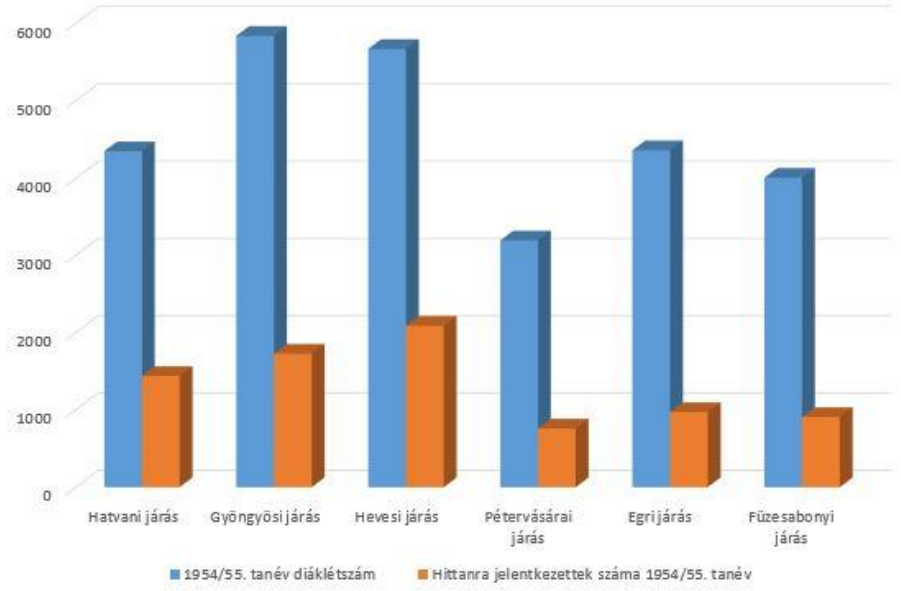

4. ábra: Általános iskolai hittanosok száma Heves megyében 1954/55. tanévben
(MNL HML XXIII-3/b./28. d./991.)

Az elmúlt esztendőkhöz képest az 1954/55-ös tanévben az összes járásban csökkentek a diáklétszámok. Mindezzel együtt a hittanra beírtak aránya az Egri járásban 21,7%-ra, a Füzesabonyi járásban 22,2%-ra, a Hevesi járásban 36,6%-ra, a Gyöngyösi járásban 29%-ra, a Hatvani járásban 32,3%-ra, a Pétervásárai járásban pedig 23,7%-ra apadt.

[826] MNL HML XXIII-3/b./20. d./799. Tóth István VB titkár 1954. június 23-i levele.

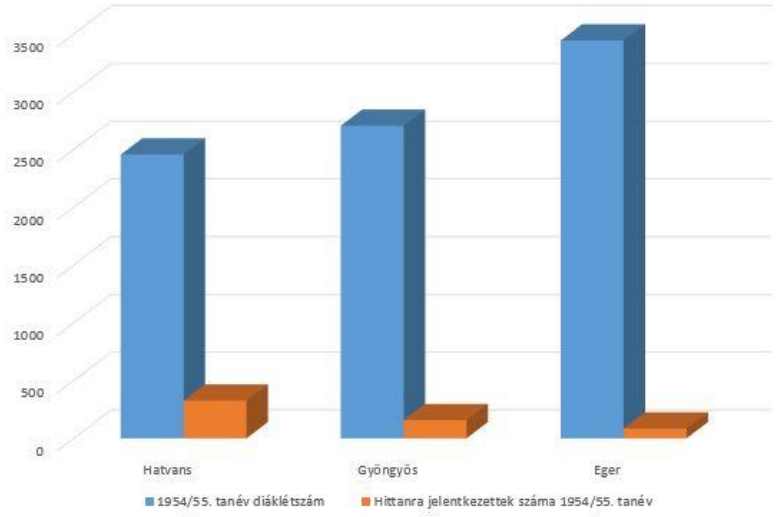

5. ábra: Általános iskolai hittanosok száma Hatvanban, Gyöngyösön és Egerben
(MNL HML XXIII-3/b./28. d./991.)

A járásokkal szemben a városokban stagnáló, vagy csökkenő iskolai diákállomány jellemezte az intézmények helyzetét. Egerben ekkora szinte eltűnt az iskolákból a legális hittan, a diákok mindössze 3%-át írták be. Gyöngyös város általános iskoláiban az 1953/54. tanévben a tanulók 36%-a járt hitoktatásra, a következő évben az Oktatási Osztály már csak 5,8%-ot regisztrált. Hatvanban 32%-ról 13,35%-ra zsugorodott a hittanosok megoszlása.[827]

A megyei tanács Oktatási Osztálya úgy ítélte meg, hogy 1955/56. tanév „előkészítő időszakában" a hangsúlyok már jellemzően a természettudományos előadások, agitáció, illetve a meggyőzés irányába tolódtak el. „*A beiratkozások során az adminisztrációs lehetőségek felhasználása is folyt, azonban sokkal színvonalasabb és finomabb formában, mint az elmúlt években."* – állt a beírásokról készült összefoglalóban. A papság és a hitoktatók természetesen ekkor is minden megtettek az iskolai hittanoktatás teljes elsorvasztása ellen. Ismertették a szülőkkel a beírásokhoz szükséges nyilatkoztatok helyes kitöltését. Apcon, Abasáron, Füzesabonyban, Mezőszemerén és Szihalmon azonban találkoztak olyan esetekkel, hogy a lelkipásztorok a vasárnapi miséken sokszorosított nyilatkozatokat osztottak.[828] A megyei tanács által készített jelentést valamelyest árnyalja Czapik Gyula egri érsek az éppen ÁEH-ba készülő Hamvas Endre csanádi püspöknek szóló, a püspöki kar 1955. május 4-i tanácskozásán elhangzott kérése. *„Czapik hozzáteszi, arról is tárgyaljon Hamvas, hogy a beiratkozásokat hogyan hirdessék meg a szószékről, mert voltak olyan helyek, ahol a helyi szervek azt is tilos propagandának minősítették. Majd Czapik hozzáfűzte: Ha arra kell*

[827] MNL HML XXIII-3/b./28. d./991. Hittanoktatási beszámoló 1955.
[828] Uo.

buzdítást adnunk, hogy tavalyi búzát kell vetni a híveknek, akkor a hittan beíratása se legyen bűn."[829]

A katolikus egyház ellen foganatosított nyílt támadások

Fekete János főelőadó 1952-ben úgy készítette elő a békeívek aláírását, hogy a „reakciós" papok kimaradjanak a békeakcióból, mindezzel bizonytalanságot akart kelteni körükben. Czapik érsek taktikusan úgy érvelt, hogy nem lenne tanácsos bármilyen hátrányban részesíteni a papok e körét, hiszen *„ennek olyan színezete lenne, hogy azért van bántódásuk, mert nem írták, nem írhatták alá"*. A „reakciós papok" elszigetelését alapvetően a békemozgalom, a pártszervezetek és a hatóságok kapták feladatul. A lakosság számára is érzékelhető támadások leglátványosabb momentumai mégis az ÁEH megyei megbízottja által is forszírozott sajtóhadjáratban öltöttek testet, amely markánsabban 1953 első napjaiban vette kezdetét.[830] A napi sajtóban megjelenő rágalmak a kritikussá váló ellátási- és gazdasági zavarokért hibáztatott csoportok és személyek „publikus felderítését" szolgálták. A vádak a zughitoktatás, rémhírterjesztés és háborús uszítás mellett legkoncentráltabban a gazdasági visszaélések, feketézés, felhalmozás és harácsolás irányában koncentrálódtak. A sajtóban szerepeltetett papok személyének kijelölése a párt, állambiztonság és természetesen az ÁEH megbízottak adatgyűjtései alapján történtek. A hatóságok úgy ítélték meg, hogy az 1950-es megállapodás, illetve Grősz József és társainak letartóztatása után a „klerikális reakció" taktikát váltott, *„az uszítás burkoltabb vonulatára tért át"*. A párt által vizionált stratégia lényegen abban állt, hogy a papság a „legkisebb nehézségből" is igyekezett előnyt kovácsolni úgy, hogy a bajokat eltúlozta a hívek előtt.[831] A sajtó ezekből az egyházi személyek által megfogalmazott rendszerkritikákból igyekezett felépíteni a közéleti támadások gerincét.

A Hevesmegyei Népújság 1953. január 4-i számában „*Forintra mérik a kegyet, illegális hitoktatást tartanak a bélapátfalvi lelkipásztorok"* címmel úgynevezett leleplező írást közölt Nemes János plébánosról és Erdődy Imre káplánról. Nemes korábban számos alkalommal nyilvánosan is támogatta a kormányzat politikáját, 1952-től azonban az ÁEH látóterébe került. Fekete különösen sérelmezte Nemes János bélapátfalvai plébános viselkedését. *„Ez a pap egyébként békepap, ki a múlt év őszén Mátraszentimre községből /kisközség/ azért lett Bélapátfalva községbe disponálva, hogy mivel fontos ipari objektumról van szó s mivel ő aktív békepap, segítségére lesz a helyi Párt (sic!) és Állami (sic!) vezetőknek a korm. előtt álló feladatok elvégzésébe[n] saját hívei felől. Bélapátfalva cementgyár, s így*

[829] Balogh, 2008/b. 665.
[830] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. November havi jelentés.
[831] MNL HML XXXV-11/11. d./46. Jelentés a vallásos ideológia és az egyházi reakció elleni harcról a megyében. 1956. január 2-3.

igen fontos ipari objektum. De az odahelyezett plébános semmit nem tesz a békemozgalom, vagy a helyi állami feladatokra való buzdítás terén. Nem érdekli a munkaverseny és a többi ipari kérdés. Azonban annál jobban foglalkozik csak egyházi kérdésekkel."[832] A plébános tehát nem szívesen vett részt a békegyűléseken és az elvárásokkal ellentétesen alakította ki szentbeszédei tartalmát. A cikk szerint a magát békepapnak tituláló plébános és káplánja a világi béketörekvések helyett sokkal inkább a túlvilági boldogulásról prédikált.

„De maga is túl távolinak látja a hívek előtt kecsegtetett túlvilági boldogságot, ezért kiveszi részét a földi gyönyörökből is. Nem veti meg a bort, megeszi a csirkét, a tojást, a tejet – ehhez persze pénz is kell. Meg aztán ott van a fiatal „sógornő" két gyermekével – ezeket a pap gyerekeinek is hívják a faluban – aztán az apja is, ezek is szeretik a földi jókat.

Igyekszik is szorgalmasan összekuporgatni a sóra valót a plébános úr: az állam is fizet, nősülnek is, halnak is az emberek és ez mind pénzt hoz a konyhára. Nem tartja be még azt a régi közmondást sem: „hogy előbb szolgálnak és úgy adnak" – addig nem szolgál a plébános úr, míg nem fizetnek. Nem temet el senkit, míg előre ki nem fizetik a költséget. Ez a költség nem is olyan kevés. Az egyik elismervényen két forint nyolcvanfilléres bélyeg hitelesíti, hogy Nemes János plébános Bakos Gusztáv Mónosbélen elhunyt dolgozó temetési költsége címén 280 forintot fizettek be a hozzátartozók. Drágán árulja a kegyet Nemes plébános. A szenteltvíz többe van, mint a leghíresebb kölni. Csak a beszentelésért 18 forintot vasal be a plébános. A temetés, a harangozás 160 forint, de még a tömjénfüst is 2 forintba kerül.

[…] Erdődi Imre (sic!) káplánnak még nincs olyan gyakorlata, mint főnökének, ezért havonta „csak" 400 forintot tud megspórolni. De a spóroláson kívül, van egy nagyobb „szenvedélye" is a káplánnak: szereti megszegni az állammal történt megegyezést, illegális hitoktatást tart. Kiderült, hogy októberben a litánia után a sekrestyében foglalkozott a gyermekekkel – mintha nem tudna arról, hogy az illegális hitoktatás megszegése kicsúfolása az állam és az egyház közötti megegyezésnek. Mikor felelősségre vonták, papi buzgóságára hivatkozott, szép, nemes cselekedetnek minősítette aljas munkáját és hazudozással próbálta „elkenni" a dolgot. Vörös gyermekekről is beszélt Erdődi káplán, aki neveletlen, rossz, nem hallgat a tisztelendőre, nem jár hittanra, s ezeket nekik papoknak kell megnevelni.

Most, hogy leleplezték Erdődit (sic!), egyre gyakrabban ölt magára civil ruhát, járja a falut. Főleg olyan családokhoz megy, ahol gyerekek vannak, s itt beszélgetés közben elmondja azt, amit hittanórán szokott, azon az elven, hogy majdcsak ragad valami a gyerekekre.

[832] MNL HML XXIII-3/b./5. d./257. Fekete János május havi összegző jelentése.

[…] A két pap mindent elkövet, hogy hazudozásával, a túlvilág ígéreteivel félrevezesse a dolgozókat. De sikertelenül! A bélapátfalvi dolgozók is rájöttek, hogy az ő papjuk is olyan mint a többi, „vizet prédikál és bort iszik", s időnként nem riad vissza még törvényellenes cselekedetektől sem."[833]

A sajtópublicisztika közölt részletei jól illusztrálják a Rákosi-korszakban jellemző hangütést. A központi intenciókkal szembeszegülő papokat erkölcsi és politika aggályokra való hivatkozással a nagyobb nyilvánosság előtt leplezték le. A sajtócikkben foglaltak a közvélemény mannipulálása mellett alapként szolgáltak az egyház autonómiáját durván megsértő kézi vezérelt dispozíciók végrehajtásához is. Czapik érsek – nyilvánvaló külső kényszer hatására – Nemes Jánost 1953-ban Újlőrincfalvára, Erdődy Imrét pedig segédlelkésznek Kisvárdára helyezte.[834]

A Népújság 1953 januárjában Vizy Miklós kanonokot is célba vette. A közkedvelt egri papot a sajtóorgánum *„Vizi Miklós (sic!) kanonok „nem politizál"* címmű írásában „a háború és a pusztulás képviselőjének" nevezte. A cikk olvasók elől rejtve maradt szerzője Vizyt Subik Károly egykori egri kanonokhoz hasonlította, aki ekkor már emigrációban élt Ausztriában. *„A Subik-féle szellem fő istápolója, egykori leghűségesebb „fegyvertársa" dr. Vizi Miklós (sic!), kanonok, főplébános. Rémhírterjesztés, illegális hitoktatás, a háborús uszítok, a múlt levitézlett urainak lelkes támogatása – ezek azok a fegyverek, amelyekkel dr. Vizi Miklós (sic!) kanonok elkeseredetten harcol az újjal, ötéves tervünk építésével szemben. Mint főplébános, a kisebb plébániáiktól a maga kezébe gyűjti össze a beszedett egyházi adót – hörcsögtermészetének eredménye, hogy a főplébánia évi jövedelme eléri a 70-80 ezer forintot. Jómagának is 2100 forint a havi jövedelme – ehhez jön még, minit egyházközségi elnöknek, közel 500 forint stólaváltság, s majd 1 000 forint „hozzájárulás". De szükség is van ennyi pénzre, mert négyszobás lakásának fenntartása, két háztartási alkalmazottjának és saját magának fényűző ellátása meglehetősen sok pénzt emészt fel."*[835] A cikkből viszont az is kiderül, hogy Vizy Miklós 40-50 fős gyermekkórust szervezett a Nagyboldogasszony plébánián. Kovács Károly[836] plébános és Angyal Géza[837] volt internált segédlelkész

[833] Hevesmegyei Népújság, 1953. január 18.
[834] Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 58., 43.
[835] Hevesmegyei Népújság 1950. január 18.
[836] A cikk szerzője helytelenül Kovács János néven szerepelteti, de valójában Kovács Károlyról (1914-?) van szó, akit 1937-ben szenteltek pappá, 1950-ig szervita rend tagja volt, 1950-től a rend egri templomának plébánosaként szolgált, 1953-től segédlelkész Nyíregyházán, 1957-től plébános Tiszanagyfalun. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 53.
[837] Angyal Gézát (1891-?) 1915-ben szentelték pappá, plébánosi szolgálatból Tiszapüspökiről került Egerbe segédlelkésznek 1950-ben a Fájdalmas Anya plébániára. 1956-ban szentszéki bíró, 1959-ben segédlelkész Ózdon. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 35.

segítéségével a Fájdalmas Anya plébánián is megindult egy hasonló kezdeményezés. A szerző az ismert frázisokkal ostorozta a fiatalok lelki gondozásán fáradozókat. *„Amíg Sulyok Pál*[838] *s a többi szülő becsülettel helytáll a munkáiban, hazafiságra, áldozatkészségre neveli gyermekeit, addig ezek a lelki kufárok azon igyekeznek, hogy zavart keltsenek a gyermekekben, hogy hazug embereknek állítsák be a szüleiket, hogy eltereljék a gyermekek figyelmét építésünk nagy problémáiról. Az illegális hitoktatásról – mondani sem kell – dr. Vizi Miklós (sic!) kanonok úrnak is tudomása van, de mit sem törődve az állam és egyház közötti megegyezéssel, amelynek pedig papi kongruáját is köszönheti, szívvel-lélekkel támogatja a megegyezés megszegőit."*[839] A publicisztika egyértelműen a „reakciós tábor" egyik meghatározó személyiségeként azonosította Vizyt az olvasók előtt. *„A klérus berkében is megtalálja segítőtársát dr. Vizi Miklós (sic!) – természetesen nem a néphez hű papok soraiban, hanem azok között, akiktől még a legbuzgóbb hívek is undorral fordulnak el. Angyal Géza, a Szervita-templom papja internálva volt, most is rendőri felügyelet alatt áll. Bár semmi köze sincs a főplébániához, mégis rendszeresen feljárogat „tanácsot kérni". […] A másik legkedvesebb embere, Császti Vilmos*[840] *(sic!) lajosvárosi plébános, aki a háború mellett prédikál, aki minősíthetetlen pimaszsággal uszít népi rendszerünk ellen – ezt az emberi mivoltából kivetkezett papot, a „kéz kezet mos", a hűséget jutalmazni kell – elv alapján gondosan patronálja a kanonok úr."*[841] Vizy személye rendszerkritikus véleményei és aktív pasztorális tevékenysége mellett már csak azért is kellemetlen lehetett a pártállam számára, mert 1955-ös Tibolddarócra történő „száműzéséig" ő volt az Unio Apostolica Cleri lelkiségi mozgalom egyházmegyei vezetője. A közösség 1945 előtti íve a világháború után megtört, nyilvános működését ellehetetlenítették. A mozgalom lényege az egységes papi lelkületben ragadható meg, amelyet közös imákkal, lelkigyakorlatokkal mélyítettek, központjai pedig a szemináriumok voltak. A politikai rendőrség egyértelműen ellenségként kezelte a hozzávetőlegesen 40 tagot számláló mozgalmat.[842] *„Tagjai nyíltan szemben álltak a Párttal, az Állammal és a Békemozgalommal. Tagjai úgy vélték, hogy a népi demokrácia csak egy átmeneti korszak az egyház számára, amely megfertőzte a klérust, és csak a tiszta hitűek juthatnak tovább a rendszerváltás utáni tisztuláson."* – olvasható egy állambiztonsági összefoglalóban.[843]

[838] Sulyok Pál állítólag felháborodott hangú levélben kereste fel a lap szerkesztőségét azzal, hogy gyermeke egyházi befolyás alá került.
[839] Hevesmegyei Népújság 1950. január 18.
[840] Helyesen Császti Gyula plébános.
[841] Hevesmegyei Népújság 1950. január 18.
[842] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 195.
[843] Uo. 249.

1953. február 1-én az egyházellenes sajtóoffenzíva újabb felvonásában a Vízy egyik „bizalmas kapcsolataként" számontartott Császti Gyulát pellengérezte ki. Jenei Artúr az egri pártbizottság titkára *„Leplezzük le a rémhírterjesztőket, a spekulánsokat"* című tudósításában a közellátást „szándékosan veszélyeztető" sorban állásra buzdító árufelhalmozók elleni tudatosabb fellépésre buzdított. A cikk név szerint közölte azokat, akik az aszály ellenére is „stabil" ellátásban zavart akartak okozni. *„Az ellenség igyekszik támadni, hangulatot kelteni, sorbanállást (sic!) szervezni, hogy felvásárolják dolgozóink elől a kenyeret és lisztet. Bizonyíték erre Blickhard József volt királyi főtanácsos tettenérése is, aki nagymennyiségű kenyeret és lisztet vásárolt fel, bár hatalmas mennyiségű áru volt lakásán már felhalmozva. Dr. Kovács Lajos volt bírósági titkár, akinek 27 hold földje van, 55 kiló lisztet harácsolt össze. A Farkasvölgy utcai népbolt előtt Németi, volt horthysta ezredes és Cikolay Ilona volt óvónő szervezik a sorbanállást (sic!). A volt óvónőt rendszeresen felkeresi lakásán Császti József*[844] *(sic!) kanadai plébános, aki maga is sorbanállásra (sic!) szólítja fel a Népboltból hazaigyekvő dolgozókat. Nem egy esetben kivetkőzött szerzetesek a főhangoskodók, a sorbanállást (sic!) szervezők. Az ellenség agyafúrt módszerét mutatja, hogy csak időnként jelentkezik a kenyérfelvásárlási láz. Öt-hat napig nincs sorbanállás (sic!), elegendő az árudákban lévő kenyérmennyiség, utána órák alatt felvásárolják a harácsolok és azok a dolgozók, akik a párt helyett a nép ellenségeire hallgatnak."*[845] Az állításokkal szemben köztudomású tény, hogy 1952-ben csúcsot döntött a mezőgazdasági szektort elhagyók száma, ezzel együtt a falvak elnéptelenedése is. A szocialista mezőgazdaság nyomorúsága elől menekülők száma meghaladta a 100 000 főt. Az önellátókból lett ellátandók magas aránya és a csúcsra járatott hadigazdaság nyomán a városokban új jelenségként ütötte fel a fejét a kényszerű sorban állás és a korábbi időszakból ismeretes élelmiszer-jegyrendszer újbóli bevezetése.[846] Az amúgy is időszerű „antiklerikális" sajtótámadások alkalmasak voltak az ellátási zavarok bűnbakjainak felfedésére is. Az árufelhalmozással, sorban állással, feketézéssel vádoltak névsora – nem véletlenül – metszésben volt az ÁEH és a helyi pártszerveztek által keletkezetett forrásokban szereplő klerikusok személyével.

[844] Helyesen Császti Gyula.
[845] Népújság. 1953. február 1.
[846] Bővebben Gyarmati, 2010. 207-208.

Az ellátási zavarok tekintetében meginduló bűnbakkeresést kiegészítette az 1953. május 17-én esedékes országgyűlési választások adta újabb sajtótematika. Maga a választás – a cáfolhatatlan válság ellenére is – azt igyekezett demonstrálni, hogy az urnákhoz kényszerített lakosság bizalmat szavaz a Rákosi-rendszernek. Márciusban egy időre enyhült a parasztságot érintő terhelés, illetve a kuláküldözés, áprilisban a boltok polcai és raktárait is a korszakban rendkívülinek mondható árukészlettel töltötték fel.[847] Amellett, hogy a békemozgalom prominensei a választási részvétel mellett buzdítottak,[848] a sajtó tovább ostorozta a katolikus egyházat. Az „antiklerikális" propaganda ekkor jellemzően a múlt igazságtalanságaiból táplálkozott, s ezt hánytorgatták fel a választók előtt. *„Az egri érsekség kezén 42 ezer, az egri székesfőkáptalan kezén 89.953, Szász Cobourg herceg és társai kezén több mint 20 ezer hold volt a múltban. A gazdasági cselédek száma a megyében ugyanakkor hatezer, a mezőgazdasági munkásoké 30 ezer volt"* – közölte a Népújság 1953. május 1-jei száma.[849] Havas András kömlői plébános visszatérő verbális kritikái és az urnától való távolmaradása miatt találta magát a választások után a sajtó hasábjain. *„Havas András plébános megtagadta a szavazást, azt mondta, hogy őt nem érdekli a választás" – írja a falu felháborodását tolmácsolva – Szabó Zsigmond kömlői levelezőnk. Hát ezt tette! Azt hiszi ez a kömlői plébános, hogy a kavics megállíthatja a száguldó vonatot. Azt hiszi, s előbb-utóbb úgy fog járni, mint az a kavics."*[850]

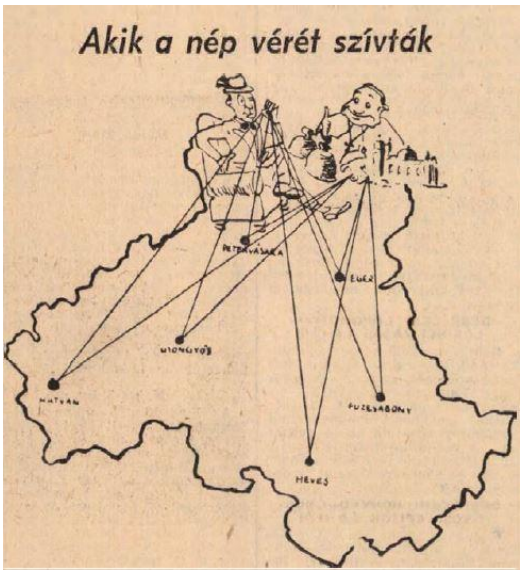

6. ábra: "Akik a nép vérét szívták"
(Népújság, 1953. május 1.)

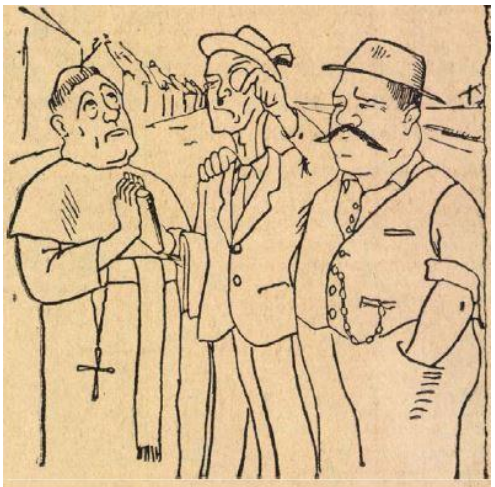
Havas András kömlői plébános nem szavazott. Nem véletlen! Szavazatával a nép országát erősítette volna, azt az országot, amelynek ő maga is esküdt ellensége. Nyíltan elárulta ezzel, nem a népet szolgálja, hanem a kitelepítetteket, a kulákokat, a nép ellenségeit.

7. ábra: A Havas András plébánosról készült karikatúra
(Népújság, 1953. május 28.)

[847] A szavazók 98,2%-a a népfront jelöltjére adta le voksát. Gyarmati, 2010. 305.
[848] Patócs József érseki helynök 1953. május 1-én cikket közölt „Választási békeakaratunk" címmel. Népújság, 1953. május 1.
[849] Népújság, 1953. május 1.
[850] Népújság, 1953. május 28.

Akadt arra is precedens, hogy egyes klerikusok rendszeres szereplőivé váltak a Népújságnak. A megyei pártbizottság már 1951-ben megállapította, hogy Andornaktályán az „éberség és a pártélet" hiányából fakadóan még a párttitkár gyermeke is járt hittanra, a bevonuló kiskatonákat pedig a templomban búcsúztatják.[851] Az MDP tájékozottnak bizonyult Ligeti József prépost tevékenységét illetőn, ez részben a Heves Megyei Tanács VB Oktatási és Népművelési Osztályának közlésein alapult. Az andornaktályai plébános 1950-ben sorozatos panaszokat tett a hittanoktatásra történő beiratkozást övező sérelmeket illetően. A panaszleveleket közvetítés útján minduntalan megkapta pártbizottság illetve az ÁVH Heves Megyei Osztálya is.[852] Ellenállása és bíráló magatartása miatt Ligetiről 1953-ban három alkalommal jelent meg – augusztusban kétszer is – dehonesztáló tartalmú írás a Népújságban. Császtihoz hasonlóan őt is a közellátásban tapasztalható gondok szándékos mélyítésével feketítették be. A Népújság 1953. február 6-án a Ligeti legkomolyabb híveként számontartott Pócsik Istvánné állítólagos kukoricalopási ügyét tárta fel. *„Pócsikné nagy áhítattal csókolja meg a prépost szoknyáját is, maga is lelkes hirdetője a parancsolatnak, de úgy van vele mint gazdája – magára nem vonatkoztatja. Sokan beszélnek a községben még ma is arról, hogy az ősszel Pócsikné hangosan imádkozva lopta a kukoricát a szihalmi határban – közben oda-odaszólt lányának: „Nézz körül, nem jön-e valaki". Pócsikné lányával együtt megnyugodva vitte haza a szihalmi parasztok kukoricáját. Idejében, még lopás közben megkérték az „urait", bocsássa mag vétkeiket."*[853] Márciusban Ligetiről hosszabb lélegzetvételű cikk látott napvilágot, ebben a fejlődés legkomolyabb gátjaként szólt a „nép ellenségeként" említett lelkipásztorról az írás meg nem nevezett szerzője.[854] *„Nagy és szép lehetőségek tárultak fel az andonaktályai dolgozóik előtt, de az ördög itt sem alszik, s a falu fejlődő szép életét a klerikális reakció, a*

8. ábra: Ligeti Józsefről készült karikatúra a Népújságban
Népújság. 1953. február 26.

[851] MNL HML XXXV-11/12. d./2./51. A Megyei bizottság Agit.prop. Osztályának jelentése a klerikális reakció tevékenységéről és a papi békebizottság munkájáról. 1951. május 2.
[852] MNL HML XXXV-11/29. d./2./109. Ligeti József plébános hitoktatással kapcsolatos megnyilvánulása. 1950. november 20.; Ligeti József plébános beadványa. 1950. december 5.
[853] Népújság. 1953. február 26.
[854] Feltehetően az a Papp János írhatta cikket, csakúgy, mint az augusztusban már névvel ellátott „Végén csattan az ostor" című publicisztikát.

kitelepítettek és a kulákok aknamunkája háborgatja."[855] A folytatásban feltárták Ligeti társadalmi kapcsolatait, a publicisztikában szokványos ellenségképekkel találkozunk. Szembetűnő, hogy a feketeáruvá minősített élelmiszertartalékok mellett rejtegetett fegyverek, „fasiszta egyenruhák és sajtótermékek" is előkerültek. „*A prépost úr legkedvesebb barátnője Strémer Jenőmé, egy volt tábornok özvegye. Együtt sétálnak, a prépost néha meglátogatja lakásán – „nyelvet" tanulnak, de a faluban ezt másként mondták. Strémerné Kenesei Antalné, volt alezredes elhagyott feleségével lakik együtt. Úgy látszik a prépost nemcsak azért jár az „asszonykához", hogy idegen nyelvet tanuljon, mert intim barátnőjük, Keneseiné egyike volt a legszorgalmasabb sorbanállóknak (sic!) – az utóbbi napokig. Most aztán leleplezték. A kora tavaszi szélben cukorért állt sorban szegényke és amikor megnézték lakását, – uram segíts – nagyobb mennyiségű lisztet, cukrot, szappant, tönkrement kenyeret és sok egyebet találtak nála. Volt ott az úr nagyobb dicsőségére egy kis puskapor, hajnali miséhez nehéz géppuskatöltény, rakéta és ködösítő lövedék, ministráláshoz fasiszta egyenruhái, rohamsisakok és breviáriumként fasiszta könyveik és folyóiratok. – Hejj, ti ördögök!"*[856] A Népújság publicistája Ligeti legszorosabb kapcsolatai mellett feltárta az áldatlan állapotok mögött rejlő éberséget leginkább elmulasztók nevét is. „*Póta Béla tanácselnök "nem tud semmiről". Az a véleménye, hogy ezt a papot nem lehet kiismerni (valóban nagyon „rejtélyes" ember). „Valamikor demokráciaellenes volt nagyon, de most már lecsendesedett". Csak nem a komája a prépost a tanácselnöknek? – bár a faluban minden ember ezt mondja – meg a közös borozgatások is erre vallanak –, de az elnök tagadja! Most kinek higgyünk? Döntse el az egri járási tanács, meg ahová tartozik ez az ügy."*[857] 1953 augusztusában aztán újra előkerült Ligeti prépost neve a politikai sajtó hasábjain. Ezúttal az éppen aktuális begyűjtési és cséplési munkálatok egyik kerékkötőjeként ábrázolták. A prépost a korábbi években is bíráló hangon lépett fel a termelőszövetkezetekkel szemben. Többször kritikával illette a mezőgazdaság kollektivizálásnak mindinkább szembetűnőbb rendellenességeit. Egyre érezhetőbbé vált a helyi társadalom életében is, hogy a mezőgazdaság átszervezése nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket és nem tükrözi a sikerpropaganda szólamait, inkább konzerválja, mintsem eltörli a szektort érintő nyomorúságot. Ligeti 1951-ben már azt jósolta, hogy amennyiben továbbra is a termelőszövetkezetek teljesítményén múlik, úgy jövőre nem lesz kenyér.[858] Az andornaktályai lelkipásztor megjegyzései 1953 nyarán visszhangra találtak a politikai sajtóban is. *„De nemcsak a csoportokban, hanem az egyénileg dolgozó parasztok*

[855] Népújság. 1953. március 29.
[856] Uo.
[857] Uo.
[858] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. MDP Egri Járási Pártbizottságának 1951. április 14-i jelentése.

között is támad az ellenség. Soha nem tapasztalt együttműködés van most a kulák, a reakciós pap és egyéb falun élő ellenséges elemek között. […] Andornaktályán dr. Ligeti József prépost se sajnálja öreg lábait, házról házra, jár, hogy meggyőzze a dolgozó parasztokat, ne adják be az államnak járó gabonát. Vasárnap az egri járásban egyes buzgó papok faluról falura járva, agitáltak a begyűjtés ellen."[859] A Papp János által jegyzett, 1953. augusztus 23-án megjelent cikk az előzőhöz hasonló témát feszegetett. Az írásból világosan kiderül, hogy a cséplési munkálatok örve alatt a tanács korlátozta a vasárnapi miséket, e miatt ellentét alakult ki a pap és a tanácsi dolgozók között. Papp a történtek miatt – nyilván provokatív szándékkal – állítólag otthonában kereste fel a lelkipásztort, s arra volt kíváncsi *„mi fűti, mi buzdítja őt, hogy hosszú évek óta minden eszközzel ártani próbál dolgozó népünknek"*. Ligeti elmagyarázta, hogy a híveknek nem szimpatikus, hogy vasárnap is hajtják őket, ám azt mindjárt hozzátette, ő senkit nem óhajtott elvonni a munkálatok alól. A riporter maliciózus hangon a szokványos érvekkel támadta Ligeti magyarázatát. *„S míg hangját hallgattam, arra gondoltam – igazán nem szép dolog tőle, hogy így hazudik. Persze mentségére szolgáljon, hogy elég régen csinálja ezt. De a legnagyobb hatást nem is ezzel érte el. Mélységesen és őszintén meghatott az a humanizmus, emberszeretet, mely a vasárnap csépelni akarók felé csengett ki szavaiból. Hogy kíméli őket a lelkek istápja, hogy törődik velük – igazán megható. De az ördög újból incselkedett, s eszembe hozta, hogy most ugyanaz beszél – ha egy kicsit kövérebb is – aki a maga több mint, 100 holdján vasárnap is hajtotta a cselédeket."*[860]

Kiss István teológiai tanár egy márciusi ügynökjelentés szerint a sajtócikkeknek az egyház és a kormány között megkötteted egyezmény fényében nem tulajdonított nagy jelentőséget. Úgy vélte a renitensek ellen foganatosított nyilvános támadások látványosak. *„De egy biztos: nem következik a cikkek után letartóztatás, mint régebben és ugyancsak nem látszik a sajtóirat személyi hajsza jellegűnek, mint akkor régebben volt. Egy hibájuk azonban van a cikkeknek, hemzseg bennük a valótlan adat. És ezzel szoktuk magunkat vigasztalni, mert olyan nyilvánvaló hazugsáok vannak bennük, amiből mindenki hamar rájön, és így nem hiszi el azt a kevés valóságot sem, ami csaugyan benne van a cikkben*."[861] Az, hogy nem bizonyos személyek ellen indított hajszáról volt szó augusztusban a Ligeti József ellen foganatosított sorozatos lejáratások miatt sem bizonyulhatott reális meglátásnak. De itt érdemel említést Vizy kanonok esetét is. „Korpás" fedőnevű ügynök 1954. februárjban azt jelentette, hogy Vizy Miklós kanonok ellen foganatosított vádaskodás nem feltétlen ért célt a lakosság

[859] Népújság, 1953. augusztus 13.
[860] Népújság, 1953. augusztus 23.
[861] ÁBTL 3.1.5. O-8934 162.

körében. *„A múlt évben több támadás érte a megyei újságban. Ezeken ügyesen felhasználta, hogy üldözöttnek mutassa magát.”*[862]

Borai Emil 1958-as visszatekintő jellegű jelentésében úgy jellemezte ezt az időszakot, hogy Czapik érsek sok kérdésben egyezségre jutott az állam képviselőivel, s ezért cserébe számos döntésben szabad kezet kapott. *„Ez sikerült is neki, ráadásul a meglévő kulcshelyeket is őrizni tudta, ahol a legreakciósabb vezető papok maradhattak”* – idézte fel a múltat Borai Emil főelőadó. Az egyházügyi megbízott – saját pozícióját erősítve a hivatal előtt – a megyébe érkezésesével egy időben, 1953-tól datálta az az „ellenséges egyházi front” megtörésének kezdetét. Borai 1954-re tette a „klerikális reakció” frontjának áttörését, ezzel együtt Vizy Miklós kanonok, valamint öt másik „reakciós” pap Egerből történő száműzetését.[863] A főelőadó egy évvel később a papi békemozgalom erősödésével hozta párhuzamba a „papi reakció egységfrontjának” széthullását. *„A papi békemozgalom tagjai maguk szigetelték el ezeket az embereket, s ehhez hozzájárult az is, hogy határozottan léptünk fel ellenük, s kijelentéseiket megtoroltuk, ha másként nem lehetett anyagilag silány helyekre helyeztettük.”* – emlékezett vissza 1959-ben az évtized első felére.[864]

Nem csupán az erőltetett sajtóoffenzíva és Vizy Miklós kanonok, illetve más klerikusok eltávolítása jelezte az egypártrendszer elszántságát. Az 1948-1951 között a Szent Bernát plébánia élére került Debreczeni Imre Sixtus ciszterci szerzetes, lelkipásztor a korábban részletesebben kifejtett sokszínű, közösségszervező munkássága 1951-es félreállítása után sem maradt abba. Magántanításból élt, s közben titkos lelkipásztori munkát folytatott, gyermekeket hitoktatott, s lelki vigaszt nyújtott a rászorulóknak. Debreczeni 1954. február 21-i halálát több rejtélyes gázolási kísérlet előzte meg, végzetét is közúti baleset okozta. A lelkész azon a napon kerékpárját tolta Eger város főutcáján, amikor egy katonai teherautó állítólag ittas sofőrje halálra gázolta. Nem sokkal távolabb az autó egy öt gyermekes református lelkész életét is kioltotta, aki egy talicskát tol az úttesten. Az eset felkavarta Eger vallásos társadalmát. Az ügy rekonstrukciója ma már nem lehetséges, ám számos gyanús jel utal arra, hogy az ÁVH megrendezett akciójáról lehetett szó.[865]

Hosszú szünet után az MDP megyei bizottsága 1956 nyarán tárgyalta a forradalom előtt utoljára a „vallásos ideológia” és a „klerikális reakció” elleni harc kérdését. Az előterjesztés úgy tipologizálta az „egyházi reakció” munkáját, hogy az a Grősz-perig jellemzően nyílt formában zajlott. Összeesküvések előkészítése, a régi rendszer

[862] Uo. 180.
[863] MNL HML XXXV-22/12./6. doboz/57. Összefoglaló jelentés, Eger, 1958. január 16.
[864] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[865] Az eset legrészletesebb feldolgozásait lásd: Wirthné, 2012. 229., Cúthné, 2014. 209-211.

visszaállítására tett kísérletek jellemezték az időszakot. Mindszenty, majd Grősz letartóztatása után azonban a „burkoltabb munka" vette kezdetét. A párt véleménye szerint ennek tudható be, hogy a klérus a *„legkisebb nehézségekből is igyekszik tőkét kovácsolni, a nehézségeket eltúlozta a hívek előtt"*. Erre a sokat sulykolt meggyőződésre épült az a fajta sajtóhadjárat, amelyet például az ellátási zavarok körüli bűnbakkeresésre alapoztak. A jelentés születésének időszakában az egyház már nem zárkózott el egységesen a kormányprogramok támogatásától. A sokszorosan megzsarolt és üldözött klérus nyíltabb gesztusait – a szokványos sikerpropagandától fűtve – az MDP megyei funkcionáriusosai úgy értékelték, hogy a megváltozott módszert a *„meglévő objektív helyzet"* szülte. *„Ma már a papok is tudják, hogy senki se hinné el nekik a tsz-ről korábban hangoztatott rágalmaikat, szólamaikat"* – vélekedett az előterjesztés készítője. Mindennek ellenére az egyházat továbbra sem kezelték lehetséges szövetségesként, a harcot nem szüntették be. Az állampárt helyi aktorait nyilvánvalóan frusztrálta a tudat, hogy az emberek még mindig nem szakítottak vallásos nézeteikkel, s a szűkülő mozgástér ellenére sem sikerült az egyházat teljesen ellehetetleníteni. Magyarázatként újabb abszurd rögeszmék merültek fel. Az egyik teória úgy szólt, hogy a „klerikális reakció" leplezett tényked̄ését az egyházközségi képviselő-testületek bevonásával folytatta. *„A képviselőtestületben (sic!) nagyrészt kulákok és osztályidegenek vannak, bár az utóbbi időben erős törekvésük, hogy ezekbe munkásokat, dolgozó parasztokat és tsz. tagokat (sic!) vonjanak be. Megyénk minden községében van egyházképviselő testület (sic!), tagjaik száma 530-550 fő. A papok az osztályidegenek segítségével egyszerű vallásos emberek előtérbe állításával szervezik a legális és illegális vallási tevékenységet. Amikor az illegális tevékenységért felelősségre vonják őket, akkor ezt úgy tüntetik fel, mint a hívek spontán mozgalmát."*[866]

Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház Heves megyében

Változás az egri egyházmegye élén és az 1956-os forradalom

A forradalmat megelőző időszakban fontos változás történt az egri egyházmegye és a katolikus püspöki kar élén. Czapik Gyula egri érsek, a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke 1956. április 25-én elhunyt. A nagyformátumú, de ellentmondásos főpásztor végig a kommunistákkal történő hosszú távú együttélést prognosztizáló egyházi vezetőcsoport tagja maradt. Az egyházkorlátozás legvadabb időszakában is a szentségkiszolgáltatás és a hitoktatás szabadságának megőrzésére törekedett. Tagadhatatlan, hogy a cél érdekében Czapik egyre

[866] MNL HML XXXV-11/11. d./2./46. Jelentés a vallásos ideológia és az egyházi reakció elleni harcról a megyében.

nyíltabban vállalt rendszerstabilizáló szerepet.[867] Ezért cserébe természetesen sikerült néhány engedményt kicsikarni, például az egri érsek közbenjárásnak tudható be Grősz József áthelyezése a püspökszentlászlói kastélyba.[868]

Czapik Gyula törekvéseiét nem csupán eredmények, hanem komoly megpróbáltatások és szenvedések is jellemezték. 1955-re teljesen felőrölte az állandó állammal folytatott politikai kötélhúzása, az egri érseket nem erősítette püspöktársai bizalmatlansága sem. Már 1955 legelején megfogalmazódott benne a püspöki kar elnöki tisztségéről való lemondás ötlete. *„Kijelentette, hogy fel van készülve mindenre és abban az esetben, ha valami baja történne, úgy minden leleplező irat, amely jelenleg hozzáférhetetlen helyen van, fel fogja tárni a való helyzetet."*[869] A püspöki kar 1955. december 13-i konferencia-előkészítő ülésén történt meg, hogy Czapik újabb határozott utalást tett az állandó zaklatásokból fakadó romló egészségügyi állapotára. *„Amikor a püspökök már az előszobában voltak és készültek eltávozni, Czapik érsek utánuk kiabált, visszahívta őket és a következőket mondotta: Nézzétek, azzal számolni kell, hogy esetleg én kidőlök. Nem fogom bírni idegekkel. Erre a legerősebb adatom az, hogy az éjjel 1 órakor még nem aludtam. Nem bírom lelkiismerettel sem. Tudom azt, hogy hogyan kellene csinálni, tudom, hogy nem jól csinálom, de ez azért van, mert mindig azt kell csinálnom, amit lehet, és nem azt, amit akarok. A jelen lévő püspökök igyekeznek Czapikot megnyugtatni, azt javasolják neki, feküdjön be a Széher úti kórházba stb."* [870] *„Már nem bírom idegekkel ezt a munkát – mondta az érsek. – Holnap, a püspökkari konferencián ugyan nem hozhatom elő, de legjobban szeretném, ha választanátok egy elnököt, mert én nem sokáig bírom. Nem bírom idegekkel, örökké a legapróbb dolgokban tanácskozni, folyton telefonálnak, felrendelnek Budapestre, azután hozzá nem értő emberekkel tanácskozni, stb. Bajainak okául elsősorban az Állami Egyházügyi Hivatallal való kapcsolatára hivatkozik."*[871] Az érsek kijelentette, *„a Széher úti kórházba azért nem megy, mert ott van a közelben az ÁEH, és mindennap kétszer meglátogatnák."*[872]

Czapik egészségügyi állapota 1956 elejére radikálisan megromlott, ez nyilvánvalóan fájdalommal és aggodalommal töltötte el a főpásztorokat. A jelek szerint a kormányt is aggasztotta az egri főpásztor helyzete, bár őket teljesen más motivációk vezéreltek. 1956. április 23-án az ÁEH képviselői látogatást tettek az érseknél, aki ekkor már a Széher úti

[867] Kálmán, 2014. 62-63.
[868] Kálmán, 2007. http://real.mtak.hu/24195/7/K%C3%A1lm%C3%A1n%20Peregrin_Vigilia%202007%2010.pdf (Letöltve: 2020. november 18.)
[869] Balogh, 2008/b. 32.
[870] Uo. 688-689.
[871] Uo. 32.
[872] Uo. 689.

kórházban volt. A látogatásról szóló sajtókommünikét Varga József ÁEH elnökhelyettes küldte meg a Magyar Távirati Iroda részére kérve, hogy juttassák el azt a lapoknak, jelezve, hogy a Szabad Nép közlése „feltétlenül szükséges".[873]

Meggyőződve Czapik kritikus egészségügyi állapotáról az egri ordinárius halála előtt néhány nappal megindult a tervezés a megüresedni látszó püspöki kar elnöki pozíciójának betöltésére. Az ÁVH 1955 októberében úgy érzékelte, hogy a Czapik-vonal elszigetelődött, a békemozgalom pedig inkább összekovácsolta, mintsem kettészakította a főpapokat és az alsópapságot. Az államvédelem igen korán, 1955-től Grősz József rehabilitációját sürgette.[874] Czapik 1956. április 25-i halála felgyorsította az eseményeket. A kormányzat saját halottjának tekintette az egri érseket, az érseki központban megrendezett temetésén szép számban képviseltették magukat komoly állami méltóságok. A főpásztor halálhíre után egy nappal az MDP Politikai Bizottsága napirendre tűzte az utódlás problémáját. Az ÁEH képviselői Horváth János elnök és Varga József alelnök személyében – börtönbüntetése miatt első ízben – április 23-án tettek látogatást Grősz Józsefnél. Az érsek tárgyalókésznek mutatkozott, s olyan kritikus kérdésekben is alkalmazkodó volt, mint például a belpolitikai viszonyok vagy a papi békemozgalom. Grősz szabadon bocsátásáról az ÁEH akkori elnöke, Horváth János május 3-án készített előterjesztést az MDP PB részére. A tervek szerint miután a püspöki kar legtekintélyesebb három tagja május 19-én írásban tesz nyilatkozatot, s kifejezei a kormány törekvései melletti együttműködését, a minisztertanács elnöke a kalocsai érseknek május 21-én fogadja, ekkor a főpásztor írásban erősíti meg lojalitását. A PB május 4-én hagyta jóvá a javaslatot, majd megindult a kalocsai érsek szabadon bocsátásának procedúrája.[875] Hamvas Endre csanádi püspök május 11-ére hívta össze a püspöki konferenciát, ahol elfogadták a hűségnyilatkozatot és a kegyelmi kérvényt. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1956. május 11-én kegyelemben részesítette a kalocsai érseket. Grősz első publikus nyilatkozataival sokakban kételyeket ébresztett. A Magyarországon meglévő háborítatlan vallásszabadságot hirdető szavai többekben, például Papp Kálmán győri püspökben is aggodalmat keltettek. Kálmán Peregrin ferences történész azonban a közelmúltba rámutatott, hogy a gesztusok taktikai lépések voltak és inkább óvatosságra utalnak, mintsem vak szervilizmusra. Az idő múlásával ugyanis a püspöki kar elnöke egyre több követeléssel állt elő az egyház szabad mozgásterének bővítése érdekében.[876]

[873] MNL OL XIX-A-21-a/6. d./ 71/1956. Dr. Czapik Gyula egri érsek betegségéről és a kormány megbízottjának nála tett látogatásáról szóló kommüniké.
[874] A végrehajtást illetően született tervezetekről lásd Kálmán, 2014. 64-65.
[875] Uo. 66-67.
[876] Uo. 70.

1956 nyarán Domenico Tardini bíboros-államtitkár levélben közölte Grősz Józseffel a Vatikán álláspontját az egri érseki széküresedés tárgyában. Az üzenetből világosan kiderült, hogy a széküresedést ideiglenesen csak apostoli adminisztrátori kinevezéssek kívánják megoldani, a pozícióra pedig Endrey Mihály segédpüspököt[877] látták a legalkalmasabbnak. Grősz, mivel Endrey nem ismerte az egyházmegyét aggályosnak tartotta a Vatikán álláspontját. Időközben megérkezett az ÁEH koncepciója is. A hivatal Hamvas Endrét látta volna szívesen az érseki székben, az esztergomi ordináriusi tisztséget Szabó Imre, csanádi püspöki stallumot pedig Brezanóczy Pál lölthette volna be. Brezanóczy személye azonban elfogadhatatlannak bizonyult a püspöki kar számára, felszentelésének támogatásával a békemozgalom erősödésének reális veszélyét látták a püspöki karon belül. [878] Ezt a megállapítást erősíti, hogy Borai Emil információi szeint Endrey Mihály az Actio Catholica elnökeként, 1956. november 25-i bécsi útján találkozott Giovanni Dellepiane nunciussal. A bécsi nunciussal történt egyeztetés közben Endrey beszámolt a magyarországi viszonyokról. Az egyházügyi főelőadó az Brezanóczyval kapcsolatban úgy érezte, hogy Endrey bécsi útja óta magatartása megváltozott, az állam és a hivatal irányába még pozitívabb lett. *„Ez a pál-fordulás (sic!) bécsi útja óta következett be, amikoris őt Endrey alaposan befeketítette, a nuncius előtt, mikor a magyarországi helyzetről refeált.”*[879] Egy másik alkalommal pont az egri ordinárius jegyezte meg Borai Emilnek, hogy gyanúja szerint Takács József a sokat zaklatott bátori plébános, 1956 februárjában a Központi Szemináriumból az ÁEH kérésére eltávolított teolgóiai tanár feljelentette őt a Vatikánban.[880] A püspöki kar a Vatikánnak végül azt üzente meg, hogy Brezanóczy Pál helynökként is képes ellátni az egri egyházmegye kormányzatát.[881]

Czapik Gyula halálát követően az egri egyházmegye és az országhatáron kívül szakadt központtal rendelkező, 1951-től a főegyházmegye irányításába került kassai, rozsnyói és szatmári „csatolt” részekkel együtt Brezanóczy Pál káptalani helynök kormányzata alá

[877] Endrey Mihrályt (1901-1977) 1928-ban szentelték pappá, 1948-tól az Actio Catholica országos igazgatóji pozícióját töltötte be. 1950-től egri segédpüspök, 1957-től speciális delegátusként irányítja az Esztergomi Főegyházmegyét. 1972 és 1975 között pécsi segédpüspök, majd váci püspök lett. 1956-1958-ban a bécsi nunciatúrával élénk kapcsolatban állt, többször járt a városban, ahol anunciusnál az egyház és állam ügyeinek rendezése érdekében folytatott tárgyalásokat. Komoly szerepet töltött be az 1956-os forradalom után a karitászmunkában. Endrey Mihály és a bécsi nunciatúra tevékenységéről lásd bővebben Kálmán, 2014. 105-120.
[878] Vö. Balogh, 2008/b. 770., 783.; Kálmán, 2014. 77.
[879] Endrey Mihály és Esty Miklós az AC alelnöke 1957 áprilisában Tomek Vince piarista generálissal találkoztak Bécsben. Esty a püspökök helyzetéről szóló értékelésében Brezanóczy Pált besúgónak tartotta, illetve beszámolt arról is, hogy Hamvas Endre és Brzanóczy egri érsekké történő kinevezését a püspökök is ellenzik. MNL OL XIX-A-21-d/2. d./007-35/1958. Borai Emil 1958 februári összefoglaló jelentése.; Kálmán, 2014. 111.
[880] MNL OL XIX-A-21-d/2. d./0018-1/1957. Borai Emil 1957. április 12-ei jelentése.; Vö. Kálmán, 2014. 77.
[881] Balogh, 2008/b. 783.; Kálmán, 2014. 77.

kerültek. A Máramaros vármegyei születésű[882] Brezanóczyt 1935-ben szentelték pappá, előtte Innsbruckban tanult. Pappá szentelését követően káplánkodott, majd tábori lelkészként szolgált. Kassán teológiai tanár, majd püspöki titkár, 1946-tól a Kassai Egyházmegye általános helynöke, 1951-től kanonok és a Rozsnyói Egyházmegye anyaországi részének apostoli kormányzója lett. 1952-től a Szatmári Egyházmegye magyarországi területeinek érseki helynöke, ekkor került Egerbe. az Egri Főkáptalan főkáptalani helynökké választotta.[883] A Szentszék 1956 júliusában 8-án írásban adta meg Brezanóczy Pál káptalani helynöknek a főegyházmegye kormányzásához szükséges fakultásokat. A levél a hosszú idő óta az első Apostoli Szentszéktől érkezett hivatalos dokumentum volt, amely egyáltalán eljutott a címzettig. Július 16-án újabb üzenet érkezett Grősz Józsefhez, amelyben javaslatot vártak az Egri Főegyházmegye egyházkormányzatát illetően.[884]

Brezanóczy Pál kiváló nyelvtudással, éles diplomáciai érzékkel rendelkezett, idegen nyelvi ismeretei kiemelték az akkori főpásztorok sorából. Nem utolsó sorban a Czapik által képviselt elképzeléseket tette magáévá, így ő is a hosszabb távú együttélésre történő berendezkedés jegyében kereste az együttműködést, s az ebből származó előnyöket egyháza számára. Az egri érsekhez hasonlóan Brezanóczy az 1950-es évek első felétől kezdve aktívan részt vett a papi békemozgalomban. 1949-ben a közelgő választások kapcsán az akkor kassai helynök a következő sorokat küldte a Népfront Abaúj Megyei Bizottságához. *„Egyházam és az egyetemes magyar dolgozó nép érdeke mindenkor szívügyem volt. Népi demokráciánk, mind anyagi, mind kulturális téren elért vívmányait örömmel üdvözlöm és annak további sikeres előrehaladására Isten áldását kérem. Az ötéves terv elé a legnagyobb bizakodással tekintek. Mint Krisztus papja és a nép szolgája, kötelességemnek tartom mindenekelőtt az igazi békét szolgálni. Kívánom, hogy ennek az építő békének a jegyében gyakorolja mindenki hazafias kötelességét május 15-én, a választás napján."*[885] A Katolikus Papok Országos Békebizottsága 1951. október 23-i ülésén Brezanóczy alelnökként a szervezet elnökségébe került, amelynek végig tagja maradt.[886]

[882] Brezanóczy Pál 1912. január 25-én született Máramaros vármegyében található Aknaszlatinán, egészen pontosan Pávelsósfürdőben. Szülei vágóhidat és fürdőt üzemeltettek, testvérei közül még négyen élték meg a felnőttkort. Sági, 2015. 113-114.
[883] Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 40.
[884] Kálmán, 2014. 103-104.
[885] Szabad Nép, 1949. május 10.
[886] A Katolikus Papok Országos Békebizottsága elnökségének összetétele 1951-ben a következőképpen nézett ki: Bresztóczy Miklós elnök, Horváth Richárd alelnök Vértes Andor titkár. Alelnöki pozíciót kapott Bády Ferenc budapesti plébánost, Brezanóczy Pál apostoli kormányzó, dr. Csömör Gáspár váci püspöki irodaigazgó, Farkas Dénes szombathelyi püspöki helynök, Gyérgyesi Ferenc győri püspöki helynök, Langmár Linót szegedi irodaigazgató, Máté János veszprémi püspöki helynök, dr. Nagy Béla nyíregyházi görög katolikus püspöki

A káptalani helynök képességeivel és indíttatásaival az ÁEH is tisztában volt. Erről tanúskodik az elnöki iratok között fennmaradt, egyébként számos tévedést[887] tartalmazó jellemzés. Nem lehet tudni, hogy ki lehetett az 1957. április 27-i keltezésű dokumentum készítője. Elképzelhető, hogy a munkaterületre a forradalom leverése után visszatérő, de az érseki aula életét 1953 őszétől 1956 nyaráig ellenőrző Borai Emil miniszteri biztostól kértek elemzést. Az sem kizárható, hogy a hivatal más munkatársa a szerző. *„Brezanóczi Pál (sic!) káptalani helynök éles eszű egyén, aki jelenleg a róm. kat. püspöki karon belül az állammal szemben lojális magatartást tanúsító csoporthoz tartozik. Felfogásában és intézkedéseiben az elhunyt Czapik Gyula érseket követi. Az a személy, aki egyszerre két vasat tart a tűzbe. Híve az állammal való tárgyalásoknak, megegyezéseknek, ugyanakkor egyházi vonatkozásban is megtesz minden tőle telhetőt, hogy kiérdemelje a Vatikán bizalmát. Az állammal való jó kapcsolatát ügyesen gyümölcsözteti az egyház javára. Minden cselekedetében meglátszik, hogy Insbruckban (sic!) a Jezsuitáknál (sic!) végzett."* – olvasható az életrajzban.[888]

Brezanóczy Pál nem csupán a széles publikum számára ismert módon mutatott együttműködést a pártálammal. Manapság a közvélemény számára talán ez utóbbi szegmens a legismertebb momentum az egri főpásztor életútjának egyébként sokkal színesebb pályáját illetően. Brezanóczy és a kádárista állambiztonság igazolt és hivatalos kapcsolatának kezdete 1958-ra tehető. Régóta köztudott, hogy a „Kékes Pál" fedőnéven – a korszakban számos kényszerítő lehetőséget maga mögött rejtő – „hazafias alapon", elviekben minden presszió nélkül beszervezett helynök már 1956 decemberétől együttműködőnek bizonyult. Brezanóczy Pál tartótisztjei előbb Berényi István őrnagy, majd – a „Kékes Pál" tevékenységének legismertebb, legfeltártabb részét képező II. Vatikáni Zsinattal összefüggő akciót koordináló[889] – Eperjesi László és Geréb Sándor alezredesek voltak.[890] Horváth János ÁEH elnök 1959. június 2-i leváltásáig „Kékes Pál" és az állambiztonság közötti találkozók lebonyolításában az egyházügyi hivatal közreműködött. Horváth távozása okozott némi bizonytalanságot az ügynökben, ám csupán annyi történt, hogy a találkozók megszervezéséből ezek után kivonták az ÁEH-t.[891] Az egészen biztos, hogy a „Balassa" fedőnéven tartott Beresztóczy Miklós, „Kékes Pál" és egy harmadik, egyértelműen be nem

irodaigazgatót, Patócs József egri és Szécsi Antal Csanádi püspöki helynökök. Új Ember, 1951. november 4., A további évek elnökségi tagságát illetően lásd Népszava, 1953. október 23., Szabad Nép, 1954. október 7.

[887] Az ismeretlen szerző 1953-ra tette a csonka egyházmegyék egri egyházmegyéhez történt csatolását, Czapik Gyula érsek halálát pedig 1955-re datálta. MNL OL XIX-A-21-a/7. d./ E-223/1957. Brezanóczy Pál egri káptalani helynök életrajza.

[888] MNL OL XIX-A-21-a/7. d./ E-223/1957. Brezanóczy Pál egri káptalani helynök életrajza.

[889] Kiszely, 2001. 107-117.

[890] Tabajdi-Ungváry, 2008. 115., 118.

[891] ÁBTL 3. 1. 5. O-13405/3b. 331.

azonosítható „Galambos" fedőnevű ügynök voltak, akik rendszeresen jelentettek a Központi Szeminárium rektori irodájában megtartott püspökkari konferenciákról.[892] „Kékes" az első ilyen jellegű jelentését 1959. június 17-én adta.[893] Első általunk ismert megbízatását a brüsszeli Világkiállítás kapcsán kapta, az utazás folyamán az ÁEH és az állambiztonság által közösen összeválogatott egyházi delegáció tagja lett.[894] Az egri helynök és az állambiztonság, illetve az ÁEH közötti kapcsolattartást megkönnyítette, hogy Czapik Gyula budapesti lakását, amely a korábbi, az állambiztonság által rendre lehallgatott bizalmas püspökkari előtanácskozásoknak is otthont adott Brezanóczy használta.[895] Czapik Gyula érsek halála tehát változást generált az egyházkormányzat élén, ám irányzatát Brezanóczy Pál konzerválta, sőt sokkal nyíltabb, már-már barátinak nevezhető viszonyba került a pártállam képviselőivel. Az egri egyházügyi főelőadó – hasonlóan az állambiztonsági vonalhoz – a kapcsolat mélyülését kezdetét 1956 év végére tette, amikor az őt ért egyházi kritikák is nagyon teret kaphattak. „*Brezanóczy a bécsi eset óta, majd, hogy megtudta, hogy Endrey, s mások rébeszélésére nem terjesztette fel nevét Grősz Rómába nagyon ideges és elkeseredett. Felénk való kapcsolatait építgette, s új barátok után nézett, kiknek nyugat felé is jó kapcsolatai vannak. Ilyen kapcsolata Radó Polikárp[896] dr. (sic!) és dr. Szörényi Andor[897] a központi teológián. Ilyen körülmények között aztán érthető, hogy a helynök az akadálymentes együttműködést keresei, semmint a nézeteltéréseket. Az állami kéréseket ellenvetés nélkül igyekszik teljesíteni, s annyiban udvarol egyes magasabb állású, reakciós papoknak, amennyiben Róma felé azt fontosnak látja."*[898]

1956 őszén elementáris erejű csapás rázta meg a pártállamot. Az 1953-as Nagy Imre nevével fémjelzett „új szakasznak" nevezett erjedés 1956 októberében forradalmi eseményekhez vezetett.[899] A fegyveres felkelés felkészületlenül érte az egyházakat. A Rákosi-korszak generálta nyomasztó viszonyoktól ők maguk is sokat szenvedtek. Hiába töltötte meg az újságokat és a hivatalosan terjesztett propagandaszólamokat a papság lojális

[892] „Galambos" ügynök kiléte ismeretlen, ám Kálmán Peregrin szerint két személy jöhet szóba, akik mindketten hosszabb időt voltak távol betegség miatt a konferenciától, s ez egybevág az ügynöki jelentésekkel is. Az egyik Dudás Miklós hajdúdorogi püspök, aki ugyan komoly konfliktusokat vállalt az állammal. Mindazonáltal 1957-es svájci útja, Mindszentynél tett 1950-es meglátogatása, illetve a szemináriumalapítás és annak megőrzése egyedülálló előnyt jelentett számára. Szántay-Szémán István miskolci helynök személye azért kerülhet szóba, mert belügyi szervek részéről ő volt kiszemelve egy esetleges egyházszakadás végrehajtására. Kálmán, 2014. 73-74.
[893] ÁBTL 3. 1. 5. O-13405/3b. 332.
[894] ÁBTL 3.1.5. O-13405/3a. 143.
[895] MNL OL XIX-A-21-d/2. d./007-35/1958. Borai Emil 1958. április 7-i jelentése.
[896] Radó János Polikárp OSB (1899-1974) bencés szerzetes, római katolikus pap, 1950-1971 között a Központi Hittudományi Akadémia dogmatika tanszékének egyetemi tanára.
[897] Szörényi Andor (1908-1969) 1951-1969 között a Központi Hittudományi Akadémia professzora.
[898] MNL OL XIX-A-21-d/2. d./007-35/1958. Borai Emil 1958. februári összefoglaló jelentése.
[899] A forradalom legújabb interpretációja Rainer, 2016.

nyilatkozataival, a lelkészkedő egyháziak túlnyomó többsége a legvadabb években is kizárólag a hitátadáson dolgozott, többüknek pusztán hivatásuk miatt kellett szenvednie. Az egyházak a forradalom eszmei-ideológiai előkészítésében és megszervezésében nem vettek részt. Az kényszerű együttéléshez, az Állami Egyházügyi Hivatal külső irányításához alkalmazkodó egyházi vezetés és a forradalom szervezetei között nem alakult ki állandó, élő kapcsolat. Másfelől a katolikus egyház szervezetrendszerétől idegen volt a forradalomi események nyílt és tevőleges támogatása. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy ne töltötte volna el örömmel és várakozással a papságot a hirtelen jött szabadság légköre, amely pozitív hatással volt a hitéletre is.[900]

Az egyházellenőrzés egyik pillanatról a másikra omlott össze. Egerből az ÁVH megyei egységei 1956. október 27-én szabadon távozhattak.[901] Az ÁEH esetében a zavarok nem a forradalom kirobbanásával kezdődtek. A hivatal korábban tisztában volt a saját személyzetét és politikáját átitató negatív jelenségekkel. Erről árulkodik egy jóval később, 1967 decemberében keletkezett feljegyzés és a hozzá tartozó egykorú jelentés. A feljegyzés ismeretlen szerzője a forradalom előtti időszak gondjaival összefüggésben rögtön a hosszas okfejtés elején az állomány helyzetéről nyilatkozva a „történelmi távlat" tükrében megállapította, hogy annak személyi összetétele „egyáltalán nem volt szerencsés".[902] Az állomány az 1950-es években csupán a „durva adminisztratív módszerek" alkalmazásában látta az egyetlen lehetőséget a papokkal történő kapcsolatfelvétel közben. A szerző 1967-ből visszatekintve rávilágított, hogy a kádergondokra az évek – akkor már – ugyan hoztak némi enyhülést, de nem olyan mértékben, mint amire szükség lett volna. A kritikus vélemény súlyos taktikai melléfogásként tartotta számon, hogy az ÁEH ezekre a *„nem jelentéktelen posztokra nem a minden vonatkozásban legmegfelelőbb kádereket"* állította.[903]

A hatvanas évek második felében született kritika megalapozottságát bizonyítja Fekete János püspökségi megbízott távozása is. Czapik Gyula a küszöbön álló püspökkari értekezlet megelőzően, 1956. február 1-én, szűkebb körben számolt be az ÁEH egri munkatársának menesztéséről. *„Czapik a bizalmas megbeszélésen felvetette Fekete János ügyét. – (Fekete János az ÁEH megbízottja volt az egri érsekségen, aki fegyelmi úton leváltottak. Czapik és Fekete igen jó viszonyban voltak. Czapik több esetben hangoztatta, hogy „jól megneveltem az ÁEH megbízottamat".) Kijelentette, hogy: „Elcsapták az én megbízottamat, ezt az elsőrendű becsületes állami megbízottat. Ez egy igaz, tisztességes ember, – igen jól megértettük egymást*

[900] Balogh, 2007. 29-30., Balogh, 2006. 37-38.
[901] Cseh, 2006. 11.
[902] MNL OL XIX-A-21-d/37. d./002a-5/a/1967. Jelentés az ÁEH munkájáról. Idézi még: Soós, 2010. 223–224.
[903] Uo.

és ezt ők nem tudták nézni." Itt Hamvas püspök megjegyezte Feketéről, hogy „ez ember volt legalább"."[904] Fekete Jánosnak 1956. január 18-án kellett távoznia egri szolgálati helyéről.[905]

A hivatalban uralkodó légkör kapcsán fontos megemlíteni Turai István[906] budapesti főelőadó egyik ÁEH-nak címzett 1959-es panaszlevelekére is. Ebben Miklós Imre[907] elnökhelyettest vádolta az ÁEH és az egyházpolitika problémáiért, illetve a politikai munkatársak „szakmával" szembeni bizalmatlanságáért. A fővárosi főelőadó szerint Miklós Imre Borai Emilnek azt javasolta, hogy *„nézzen más munka után, mert az egyházpolitikai munkának nincs jövője, ebben a munkában már nincs semmi fantázia"*.[908] Az ÁEH dolgozóinak a forradalom időszakában tanúsított viselkedése tovább rombolta a hivatal amúgy sem szilárd presztízsét. A központot és a vidéki állomáshelyeket (püspöki és érseki irodákat) a munkatársak elhagyták. A félelem érdekes szituációt idézett elő az egri megbízott esetében. Borai Emil – akinek már 1956. június 1-i hatállyal megszűnt egyházügyi előadói munkaköre – októberében az Egri Érseki Papnevelő Intézet rektor helyettesétől, Kiss Istvántól kért menedéket a szeminárium falai között. A vicerektor mély humanizmusáról tett tanúbizonyságot, amikor megelőzve a lehetséges atrocitásokat elbujtatta üldözőjét.[909]

A forradalom és fegyveres lázadás híre Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből érkezett Heves megyébe. Borsodban nagyon korán megindult a forradalmi erjedés, az onnan terjedő hírek és a térségből érkező forradalmárok jelezték, hogy a változások szele megérintette a vidéki Magyarországot is. Egerben október 25-ig még a párt- és tanácsi apparátus, valamint a rendőrség primátusa érvényesült. Október 28-án a forradalmi vezetőség azonban megalakította Eger Város Forradalmi Nemzeti Tanácsát.[910] Az egyház a Gárdonyi Géza Színházban tartott nyitóeseményre Brezanóczy Pál helynök utasítására a közéletben jártas Kiss István teológiai tanárt delegálta. *„Erre azért volt szükség, hogy a felzaklatott kedélyeket*

---

[904] Balogh, 2008/b. 725.
[905] Soós, 2014. 243.
[906] Turai István (1922–?) legmagasabb iskolai végzettsége reálgimnáziumi érettségi. 1953 szeptemberétől 1957 januárja között az ÁEH munkatársa, mint előadó, főelőadó Szegeden. 1957. február és április között Szeged Megyei Jogú Város Tanácsának egyházügyi főelőadója, 1957 áprilisától 1958 novemberéig Csongrád Megye egyházügyi főelőadója. 1958. novembertől 1973-ig Budapest Fővárosi Tanács egyházügyi főelőadója. Soós, 2014. 312.
[907] Miklós Imre (1927–2003) eredetileg három kereskedelmi iskolai osztályt végzett, majd 1966-ban az ELTE BTK-n középiskolai tanári képesítést szerzett. 1951. szeptember 15. – 1989. április 30. között dolgozott az Állami Egyházügyi Hivatalban, először, mint előadó; alosztályvezető 1953. június 1-jétől, osztályvezető 1953. augusztus 26-tól; elnök-helyettes 1956. június 1-jétől, elnök, államtitkár 1971. május 12-től. 1989. április 30-tól nyugdíjaztatását kérte, 1989. november 1-jétől nyugállományban. Soós, 2014. 280
[908] Turai, 1959. Idézi még Kálmán, 2014.100. Köszönet illeti Kálmán Peregrint, aki a rendelkezésemre bocsájtotta az idézett forrást.
[909] Szántó, 1993. 53.; Szecskó, 1999. 77.; Kápolnai, 2011. 216.
[910] Elnökségi tagjai a következő személyekből tevődtek össze: Balogh László és Bíró Lajos (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége), Rákóczi Lajos (városi tanács), Bárdos Lajos és Komenczi Lajos (munkásság), Varjú Mihály (parasztság), Jobb László főhadnagy (honvédség). Cseh, 2006. 17.

lecsillapítsuk és elejét vegyük az esetleges vérontásnak." – mondta akkor a helynök.[911] A folyamatokban azonban szinte semmilyen szerepet nem vállalt az érsekség. A város politikai centruma – a rendelkezésre álló információk alapján – mindössze egyetlen kéréssel kereste fel Kiss Istvánt. A november 2-án, a keresztény liturgia szerinti halottak napján szentmise celebrálására kérték a szeminárium vicerektorát.[912] A 9.00 órakor kezdődő szentmise hírét a Líceumban berendezkedő Szabad Eger Rádió[913] hirdette, a szertartást hozzávetőlegesen 5-6 ezer ember hallgatta végig.[914] Kiss szentbeszédének szövegéről az állambiztonság utólagos adatgyűjtéséből értesülhetünk.[915]

„Iszonyú ravatal előtt állunk. – mondta – *Tizenötezer halott ravatalánál. Nem is ravatal ez még, hiszen a Széna-téren, az Üllői út sarkán, házromok alatt temetetlenül feküsznek. Oltott mésszel öntötték le őket, ez a szemfedőjük. Dehogyis ez a szemfedőjük. Szemtanúk látták, hogy itt-ott háromszínű nemzeti lobogóval takarták le őket, ez a szemfedőjük. Takarjon el téged magyar zászló te fiatal ápolónő, aki az Astoria téren pergőtűzben sebesültért mentél ki, s ott maradtál holtan. Magyar zászló igyad fel tiszta vérét annak a fiúnak, akit az Üllői úton ért útol a halál. Magyar zászló, kivívott címer kettős kereszttel, takard el őket mind, akik temetetlenül ott feküsznek. Valaki kérdezte: Üdvözül-e a katona, vagy a harcos, aki úgy halt meg, hogy nincs keresztvetésnyi ideje sem a halál előtt? Vigasztalásotokra felelem, hogy katholikus hittétel, hogyha valaki halála előtt szeretetből vállal áldozatot, s megbánja bűneit, lelke szentgyónás nélkül is megtisztul. Ez a szeretet legyen Isten iránt, legyen haza iránt, legyen eszme iránt, megtisztul. Íme ez a felelet: Aki tehát nem gyűlöletből harcolt, hanem azért, hogy a haza boldoguljon, elnyerte üdvösségét. Látod, most már nem is olyan iszonyú ez a ravatal. Fáj a pusztulás, fáj a fiatal életek megroppanása, rémséges lehetett az egymás ellen fordult hazafiak harcainak egyes jelenete, de a halottak sorsáért való aggodalom megenyhült. Tanulság: legyen nagyobb becsülete a nemzeti érzésnek. Okuljunk a félreértések sorozataiból, s menjünk végig a tanulság útján úgy, hogy az*

[911] MNL OL XIX-A-21-d/1. d./0018-2/1957. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején. 1957. április 11.
[912] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 236.
[913] A Szabad Eger Rádiót a város forradalmi központjából, a líceum épületéből főiskolai hallgatók működtették. A rádióhoz szükséges berendezést az ÁVH épületéből hozták el, miskolci műszaki egyetemisták helyezték üzembe. Cseh, 2006. 19.
[914] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 247.
[915] Nem lehet egészen pontosan kideríteni, hogy kitől származik a prédikáció szövegezése, az viszont egészen biztos, hogy Kiss István 1959.május 25-i kihallgatásakor csak bizonyos részleteket tudott felidézni belőle. Mivel 1956-os szerepvállalásáért rövid időt vizsgálati fogságban töltött, elképzelhető, hogy 1956 novemberében ő maga adott pontos tájékoztatást minderről fogva tartóinak. ÁBTL 3.1.5. O-8934. 224., 310.

életben maradottak lelkei összebékéljenek, s a közös jó folytatásában, a romok felépítésében, hazánk szeretetében egybeforrjanak."[916]

Brezanóczy Pál – az ÁEH egri megbízottjának értesülései szerint – október 24-én azt prognosztizálta, hogy a fegyveres felkelés kisvártatva vidékre is ki fog terjedni, de papjait várakozásra intette. Az ordinárius intelmei a zavaros közállapotok miatt azonban nem mindenhová jutottak el időben, mindennek ellenére azt lehet mondani, hogy a papok alapvetően tartották magukat az egyház forradalmakkal szemben tanúsított gondolkodásmódjához.[917] Az ÁEH utólag úgy értékelte, hogy – eltekintve egy-két kirívó esettől[918] – a teológiai főiskolák *„távol tartották magukat az ellenforradalom minden akciójától"*. A legtöbb vidéki intézetben az elöljárók szigorúan tiltották, hogy a növendékek közvetlen kapcsolatba kerüljenek a forradalom történéseivel. Az egri szemináriummal összefüggésben a Grnák Károly[919] ÁEH csoportvezető által készített tájékoztató a következőket állapította meg. *„Rakolczai Gábor rektor a teológusoknak megtiltotta, hogy semmiféle rendzavarásban nem vehetnek részt (sic!). Brezanóczi (sic!) helynök kijelentette, hogy biztosit (sic!) minket arról, hogy a teológián ezek után sem lesz semmiféle rendzavarás."*[920] A forradalom időszakában sokhelyütt előforduló röplapok terjesztése és gyűjtése ellen Rakolczai rektor a megtorlások időszakában is erélyesen fellépett. Kiss István 1957 decemberében postai úton tíz oldalas brosúrát kapott Budapestről. A vicerektor miután átfutotta a dokumentumot az elöljáró utasítását követve eltüzelte azt. Rakolczai az esetet követően a növendékek társaságában az intézet ebédlőjében kijelentette, *„nehogy ilyen röpiratot befogadjanak, vagy tovább adjanak, mert az veszélyt jelent házunkra, terjesztőkre"*. A rektor a központi szemináriumban megtartott házkutatások[921] után újfent bejelentette a tilalmat.[922]

Az idővel minden községben megalakuló nemzeti bizottságokban elvétve találkozunk egyházi személyek nevével. Borai Emil egyházügyi főelőadó természetesen úgy ítélte meg,

[916] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 236.
[917] MNL OL XIX-A-21-d/1. d./0018-2/1957. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején. 1957. április 11.
[918] A Központi Papnevelő Intézet növendékeinek egy része Kuklay Antal és Marcheschi Károly vezetésével a szeminárium jegyzetsokszorosítóját használva a vallásszabadságot és Mindszenty József bíboros hercegprímás szabadon bocsátását követelő röplapokat terjesztettek. Bővebben lásd Mészáros, 2018. 91–109.
[919] Grnák Károly (1928–?) nyolc általánossal és kőműves szakképesítéssel a Budapest I. kerületi Lakáskarbantartó Ktsz munkatársaként került az ÁEH-hoz. 1955. november 1-től a Protestáns Főosztály politikai munkatársa, csoportvezető, osztályvezető volt, 1956 után önálló munkakört kapott, az evangélikus egyház és a szekták ügyeit intézte. 1964. április 1-től főosztályvezető-helyettes, 1966. március 1-től főosztályvezető. Grnák egészen 1989. december 31-i nyugdíjazásáig a hivatal alkalmazásában állt. Soós, 2014. 249–250.
[920] MNL OL XIX-A-21-a/7. d./H-87/1957. Tájékoztató a teológiák és az egyházi iskolák magatartásáról. 1–2.
[921] A házkutatásokra 1957. május elején került sor. Mészáros, 2018. 100.
[922] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 211.

hogy az egyház a felszín alatt vehemens munkába kezdett. A „klerikális reakció” a „polgári diktatúra” kiépülésére tett kísérletet azzal magyarázta, hogy itt-ott egyháziak is feltűntek az új elit soraiban. A valóságban csekély számban találkozhatunk tapintható közéleti tevékenységet kifejtő klerikusokkal. A szűk létszámú csoport Heves megyében a következő személyekből tevődött össze: Breznay Ferenc[923] plébános Szajlán, Kovács József,[924] illetve Fellegi Sándor[925] Domoszló és Szihalom plébánosai, vagy Schóber Tibor érseki tanácsos, szentszéki bíró, maklári plébános.[926] Borai erőteljesen manipulált történeteivel szemben a klérus tagjai korántsem az egyházi földek visszaszerzését, a „kommunisták megbüntetését”, vagy a „jobboldali” hatalomátvételt igyekeztek segíteni. Schóber Tibor esete jól megvilágítja, hogy milyen küldetés vezérelte a plébánosokat a hirtelen jött szabadság rövid periódusában. Schóber ellen 1957. július 10-én indított nyomozást a BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya. A fennmaradt vizsgálati anyag alapján az állambiztonság érdeklődését azért keltette fel Schóber személye, mert *„követelte az orosz csapatok kivonását, Mindszenty kiszabadítását, az egyházi birtokok visszaadását az egyháznak, az iskolák átadását az egyháznak, a kommunista vezetők eltávolítását. A pesti „szabadságharcosok” megsegítésére gyűjtést szervezett.”*[927] Azt a néhány pártfunkcionáriust[928] leszámítva, akiknek maximálisan érdekében állt a pap lejáratása, az augusztus 6-án elrendelt előzetes letartóztatás és házkutatás után meghallgatott tanúk túlnyomó többsége, köztük a forradalom idején leváltott iskolaigazgató is a plébános békítő akaratát emelte ki. „*Én Schóber Tibor szerepét a munkástanácsban úgy látom, hogy őt nem vezette a bosszúállás, inkább tartózkodó volt és azon volt, hogy az akkori eseményeket simán levezessük és senkinek ne essen bántódása. A népi demokratikus rendszert nem szidta. Azt sem*

[923] Brezanay Ferencet (1913-?) 1937-ben szentelték pappá, majd segédlelkész lett Oroson, 1939-ban Horton, Balmazújvároson 1941-ben, majd 1942-ben Törökszentmiklóson. 1946-tól hitoktató lett Sajószentpéteren. Plébánosként szolgált 1946-tól Kunmadarason, majd 1950-től Szajlán, 1957-ben helyezték át Egerszalókra, 1958-ban Szihalomra, 1959-ben Ózdon kezdett szolgálni. 1961-ben helyettes esperesi rangra emelkedett Sajóvárkonyban. Az Egri Főegyházmegye schematizmusa (1963) 40.

[924] Kovács Józsefet (1910-?) 1934-ben szentelték pappá, majd segédlelkész lett Bodonyban 1934-ben, 1935-ben Jászfényszarun töltött be segédlelkészi és adminisztrátori tisztséget. 1937-től segédlelkész Besenyszögön, 1938-tól Jásszentandráson, 1939-től adminisztrátor Nagybátonyban, segédlelkész Törökszentmiklóson. 1939-től lelkész Pusztakengyelen, 1941-től plébános Nyíracsádon, 1943-tól Sajónémetiben, 1950-től Mándokon, 1954-től Domoszlón. 1959-ben tanácsos-plébánosi rangra emelkedett. Az Egri Főegyházmegye schematizmusa (1963) 53.

[925] Fellegi Sándort (1915-?) 1940-ben szentelték pappá, majd segédlelkész lett Erdőtelken, 1941-ben Arlón, 1942-ben Sarudon, 1944-ben Nagykállón, 1945-től hitoktató. 1949-ben segédlelkészként, illetve hitoktató Jászapátiban és Mezőkövesden. 1952-ben plébános Szihalmon, 1958-ban Adácson, 1959-től helyettes esperesi rangra emelkedett. 1962-ben a miskolci Szent Teréz plébánia plébánosa, 1971-től a kunszentmártoni I. plébánián szolgált plébánosként, 1975-től főesperes. Az Egri Főegyházmegye schematizmusa (1975) 94.

[926] MNL OL XIX-A-21-d/1. d./0018-2/1957. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején. 1957. április 11.; ÁBTL 3.1.9. V-150371/1

[927] ÁBTL 3.1.9. V-142032 6.

[928] Egy tanácsi dolgozó és a Füzesabonyi Járási Tanács kerületi osztályvezetője.

csinálta – amit sok helyen megcsináltak a papok – hogy az ellenforradalom alatt a kereszteket felrakta volna az iskolában, vagy követelte volna a tanítás előtt és végén az imát, vagy testületileg a templomba menetelt és ehhez hasonló dolgokat. Ilyet nem csinált, és ezért mondom, hogy tartózkodó volt. Ő inkább várt, hogy a helyzet merre fordul. Így tudnám meghatározni a szerepét." – állt az egyik helyi tanár vallomásában.[929] A maklári plébánost többszöri kihallgatás után 1957. október 30-án szabadon engedték. Schóber Tibornak 1958. május 13-án kellett az Egri Megyei Bíróság elé állnia izgatás bűntettének vádjával. Ekkor az ítélőszék 7 hónapnyi szabadságvesztésre ítélte, amelynek végrehajtását 3 év próbaidőre felfüggesztették.[930] A forradalom idején politikailag aktívabb plébánosok nagyobb része figyelmeztetésben részesült, de a szolgálati helyén maradhatott, ám az egyházügyi főelőadó és az állambiztonság szorosabb ellenőrzés alatt tartotta őket. A klerikusok forradalom alatt kifejtett tettei azonban az 1945 után mind gyakrabban sulykolt tekintélyelvű, népnyúzó és feudális egyházkép erős és hiteles cáfolatát jelentették.

Az újjáéledő karitászmunka erősítése és a pártállam reprezentánsai ellen felszínre törő bosszú elkerülése érdekében tett egyházi erőfeszítések mellett a forradalom egyháztörténeti vetületéhez hozzátartozik a hitéleti pezsgés is. A jelenség a visszarendeződés periódusában is éreztette hatását.[931] Az állami adminisztráció megszűnésével a hitoktatás korábban szoros korlátok közé szűkített és fokozottan ellenőrzött rendje megbomlott. Az Oktatási Minisztérium Nemzeti Forradalmi Bizottsága lehetővé tette, hogy a hittanra korábban be nem írt diákok is részt vehessenek a hittanórákon.[932] Borai a rá jellemző túlzással úgy jellemezte e rövid periódust, hogy a *„papok jóindulatára volt bízva, hogy milyen óraszámban és mikor akarnak tartani hittanórát"*. „*Obeda Endre nagyfügedi plébános valóságos kötelező hitoktatást vezetett be és pedig azzal kezdte, hogy egy tömeg élén bement az iskolaigazgatóhoz és megcsókoltatta vele a keresztet."*[933] Az 1948-tól Varga Péter, majd Takács Sándor álnéven bujkáló Klembala Ernő jezsuita szerzetes, aki 1956-ban tért vissza ismét a megyeszékhelyre, bátor módszert választott a hitoktatás népszerűsítésére.[934] Azt feltételezve, hogy a

[929] ÁBTL 3.1.9. V-142032 67.
[930] Schóber Tibor „Egervári" fedőnevű ügynök jelentése szerint a vizsgálatot követően igen zárkózott lett, ám a beszélgetések során zenei és tudományos témákhoz szívesen hozzászólt. Később az állambiztonság társadalmi kapcsolatként tartotta számon, ám tevékenységéről szinte semmilyen iratot nem leltünk fel. ÁBTL 3.1.9. V-142032 96.; ÁBTL 3.1.2. O-11763/2a 451.; ÁBTL 3.1.5. O-12857 78.
[931] Országos kontextusban lásd Kálmán, 2007. 2015-217.
[932] Nagy, 2000. 122.
[933] MNL OL XIX-A-21-d/1. d./0018-2/1957. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején. 1957. április 11.
[934] Első álnevét (Varga Péter) még a kispesti Jézus Szíve templomban ragasztották rá társai, vallomása szerint előtte egy szintén alacsony termetű Varga nevű jezsuita szolgált itt, s mivel neki is alacsony termete volt, illett rá ez a név. A személyazonosság elfedésére a gyakorlatban azért volt szükség, mert 1946-ban a Szegedi

hittanoktatást érintő keretek lazulásával megnő az igény a hitoktatókra, jelentkezett Brezanóczy Pál káptalani helynöknél. Brezanóczy közölte vele, hogy van mód szerzetesek és apácák bevonására, de a létszámigényeket a jelentkezők számától tette függővé. A forradalom leverését követően sem apadt Klembala Ernő lelkesedése. 1957 januárjában nyílt formában kezdte propagálni a hitoktatás fontosságát, amelyhez két plakátot is gyártott a következőkben idézett szöveggel. „*Magyar fiúk, magyar lányok a komoly hittudás biztos világnézetet ad! A sekély hittudás bizonytalan világnézetet szül. Szent István, Szent László, Hunyadi, Zrínyi, Rákóczy és Kossuth, Eger és Budavár hős védői a hit emberei voltak, lépjetek nyomdokaikba”*.[935] A plakátokat a főszékesegyház és a ciszterci templom ajtajának belső részére függesztette ki, hogy a miséről kifelé haladók jól láthassák azt. Az állambiztonság figyelmét az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársa és besúgás irányíthatta a jezsuita szerzetesre.[936] A forradalom leverését követő hitéleti ébredést nem csupán a papság buzgalma, hanem a hittanosok száma is jól tükrözi. Heves megyében az 1956 előtt mért alacsony adatokhoz képest az erősödő pártállami nyomás időszakában induló 1958/59. tanévben is az általános iskolások 45%-át írták be hittanra.[937] A forradalom következtében jelentkező hitéleti dinamizmus kifejezetten erősen éreztette hatását a térségben. A hittanosok száma Heves megyében több mint duplájára emelkedett 1956 és 1958 között.[938] A Heves, Baranya és Szolnok megyékben tapasztalható komolyabb érdeklődést az egyházi elhárítás szűklátókörűen az egyház lelki terrorjának tudta be.[939]

Az állampárt számára stabil, bizalmi támaszt és egyfajta szócsövet jelentő papi békemozgalom intézménye a forradalom alatt gyorsan összeroskadt. A központilag támogatott békemozgalmi papoknak hamar szembesülniük kellett azzal a ténnyel, hogy tekintélyük az állami háttér eltűnésével csupán illúzió. Heves megyében is akadt példa arra, hogy a békebizottság prominenseit egyháziak részéről megnyilvánuló éles kritika ért. Egerben

---

Népügyészség izgatás vádja miatt nyomozást indított ellene és menekülni kellett. A szerzetesrendek feloszlatása után Takács Sándor nevű rendtársa hamis rendőrségi bélyegzők segítségével új személyi okmányokkal látta el többet között Klembalát is. Az eset furcsasága, hogy a valódi Takács Sándor saját személyazonosságát ruházta át rendtársára, így ő Takács Gáspár néven élte életét egészen 1957-es lebukásáig. ÁBTL 3.1.9. V-144216 9.; 76-77., ÁBTL 3.1.9. V-142441 38.; MNL HML. XXV-21/b 80.d. 388/1957.; Szabó, 2020. 24-25. Köszönet illeti Szabó Tamást, aki a számos fontos történeti forrást és az általa írott tanulmányokat elérhetővé tett számomra.

[935] ÁBTL 3.1.5. O-13405/3a. 107.

[936] ÁBTL 3.1.9. V-142441; MNL OL XIX-A-21-d/0018-2/1957. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején. 1957. április 11.

[937] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. 1959/60. évi hittanbeíratások.

[938] Az 1956/57. tanévben az általános iskolás diákok 23,3%-a, az 1957/58. tanévben a tanulók 48,9 %-a került beírásra. ÁBTL 3.1.5. O-13405/3a 95.

[939] ÁBTL 3.1.5. O-13405/3a 93.

Sebestyén Sándor Árpád OFM[940], az egri ferences rendház főnöke, majd a szerzetesek működési engedélyének megvonása után az eredetileg ferences vezetés alatt működő Nagyboldogasszony templom segédlelkészeként szolgáló pap, október 31-én levelet írt Rozsáli Menyhértnek a megyei békemozgalom másodtitkárának. Sebestyén a levélben szembesítette Rozsálit szervilis magatartásával. *„Miután azonosította magát a fennálló rendszer egyházüldöző politikájával remélem képes lesz levonni a következtetéseket […] Mindesetre, ha Egerben jár kerülje el a plébániánkat és más templomban misézzen."*[941] „Asztalos János" ügynök a Nagy Balázs plébánostól szerzett információk alapján azt jelentette az állambiztonságnak, hogy Sebestyén Sándor a forradalom alatt úgy intézkedett mint ferences rendfőnök és a plébániai pecsétjét is használta az iratok hitelesítésére.[942] Az egri ferences 1959-ben elkerült a plébániáról a Nyírségbe, előbb Nyíregyházára, majd az 1948-as tragédia óta az állampárt által megbélyegzett Pócspetrire. Az áthelyezésekben bizonyosan benne volt Borai Emil keze, főként azért, amiért a segédlelkész tisztában volt az egyházügyi előadó államvédelmis múltjával, amely különösen érzékeny információnak számított a forradalom által felfűtött és ideges közhangulat közepette.[943] Borai 1959 márciusában maga írta a hivatalnak, hogy Brezanóczy minden ellenállásának dacára nyolc másik „reakciós" pap mellett Sebestyéntől is megvonatta a kongruát.[944] Varga Sándorral szemben, aki 1953-tól a korábban ferences rendi fenntartású Gyöngyös-Alsóvárosi Plébánia plébánosa, valamint a megyei békebizottság titkára volt, Kiss István teológiai tanár fogalmazott meg szemrehányásokat. Kiss a békemozgalmat a kezdetektől fogva bírálta. Rozsáli Menyhért 1956 nyarán több alkalommal győzködte Kisst, hogy legyen elnézőbb a békemozgalmi papokkal szemben.[945] „Asztalos János" ügynök békepapi háttere miatt nem kereste a teológiai tanár társaságát. *„Tudtam, hogy nem szimpatizál a békemozgalomban szereplő papokkal és ezért közöttünk nem volt az utóbbi években semmilyen kapcsolat."* „Asztalos" 1956. október 29-én mégis találkozott Kissel, aki ekkor őt arra kérte, hogy adjon át egy üzenetet Vargának. Ebben arra figyelmeztette az 1950-ig ferences kézben lévő templom plébánosát, hogy mondjon le, mert a ferences barátok hamarosan visszatérnek a városba.[946] Kiss István forradalom ideje

[940] Sebestyén Árpád Sándor OFM (1903-1990) 1926-ban lépett be a rendbe, 1930-ban tette le a szerzetesi fogadalmát és akkor szentelték pappá, 1948-tól házfőnök Egerben, 1950-től az egri Nagyboldogasszony templom segédlelkésze, 1959től Nyíregyházán, majd Pócspetriben, 1961-től Horton, 1962-től Kerecsenden, 1969-től Jászberényben segédlelkész, 1981-től a Pannonhalmi Szociális Otthon lakója. Az Egri Főegyházmegye schematizmusa (1963) 64., http://lexikon.katolikus.hu/S/Sebesty%C3%A9n.html (Letöltés: 2020. november 23.)
[941] MNL OL XIX-A-21-d/0018-2/1957. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején. 1957. április 11.
[942] ÁBTL 3.1.2 M-13238 22.
[943] MNL OL XIX-A-21-d/0018-2/1957. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején. 1957. április 11.
[944] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Egyházi összefoglaló. 1958. március 23.
[945] ÁBTL 3.1.5. O-8934 190.
[946] ÁBTL 3.1.2 M-13238 22., 340.

alatt vállalt – ugyan súlytalan – politikai szerepvállalása, Borai Emil személyes bosszúvágya újra a figyelem középpontjába helyezte személyét.

Köztudott, hogy a békepapok egyházmegyékben történő elmozdítása Mindszenty József hercegprímás nevéhez köthető. Mindszentyt 1948. december 26-én tartóztatta le az államvédelem, majd a több helyszínen[947] zajló fogva tartását követően 1955. november 2-tól Felsőpetényben raboskodott. Innen a rétsági honvédtisztek Pálinkás-Pallavicini Antal vezetésével hozták el a prímást 1956. október 30-án Rétságra, ahonnan másnap reggel a fővárosba utazott.[948] November 3-án elmondott híres rádióbeszéde[949] előtt egy szűk körű püspökkari értekezletet hívott össze. A feszült hangulatú megbeszélésen részvevő Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Grősz József kalocsai érsek, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Pétery József váci püspök abban állapodtak meg, hogy az egyházmegyék a vezető állásaiból visszahívják a békepapokat.[950] Az ordináriusoknak tehát sok év után lehetőségük nyílt rendezni az egyházkormányzati jogkörüket. Az ÁEH 1951 óta tartó szisztematikus kontrollja és korlátozása ezzel és a központi iratainak lefoglalásával pillanatok alatt talaját vesztette. A forradalom leverését követő években viszont a hivatal igyekezett felmérni a rövid periódus alatt történt személycseréket és a békemozgalom újjáélesztésével egy időben megindult a „reakciós egyházi elemek" kiszorítása és a kulcshelyek feltöltése „haladó felfogású" papokkal. A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala 1958. szeptember 11-én készített kimutatást az egyházmegyék helyzetéről. Az egri egyházmegyében – egyedülálló módon – az „ellenforradalom" nem okozott látható „személyi problémákat". A dokumentum 71 kulcspozíciót realizált, ebből 17 helyet már a forradalom előtt úgynevezett „haladó személyekkel" sikerült feltölteni. Az októberi-novemberi események által megnyílt egyházkormányzati szabadság nem hozott szignifikáns változásokat. Az ÁEH úgy érzékelte, hogy egyetlen fontos pozícióból sem kerültek visszahívásra lojális egyházi személyek, sőt egy később keletkezett, hasonló témájú dokumentum tanúsága alapján 1959-re 46 főre[951] duzzadt a „megbízható", „haladó szellemű" papok létszáma a fontosabb tisztségekben.[952] Az okokat Brezanóczy Pál káptalani helynök megfontolásaiban kell keresnünk. A helynök kivárt, az

[947] Mindszenty József először a Gyűjtőfogházban raboskodott, majd átvitték a Conti – ma Tolnai Lajos – utcai Állambiztonsági Büntetőintézetbe, ahol 1954. május 13-ig tartották fogva, ezután újból a Gyűjtőfogház rabkórházában őrizték. 1955. július 17-én szállították Püspökszentlászlóra, november 2-től Felsőpetény volt kényszertartózkodásának helyszíne.
[948] Balogh, 2015. 1005-1014.
[949] A rádióbeszéd elemzését lásd Szabó, 2007. 99-117.
[950] Mindszenty József kevésbé ismert intézkedéseiről lásd Kálmán, 2014. 82-88.
[951] Hozzá kell tennünk, hogy e dokumentum 85-re taksálta a kulcspozíciók számát, amelyből 39 tisztségben sikerült megtartani a lojális személyi állományt.
[952] MNL OL XIX-A-21-a/11. d./H-31-4/1958. Kulcspozíciók betöltése haladó felfogású papokkal.; MNL OL XIX-A-21-a/15. d./H-31-4/1959. Egyházi kulcspozíciók helyzete.

egyházellenőrzés később ennek tulajdonította, hogy a római katolikus egyház óvatosan viselkedett a békepapokkal. Az ÁEH megyei referense sok apróbb ügy mellett 1957 áprilisában mindössze Asztalos János forradalom idején szabadult, életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt pócspetri plébános megyei látogatását értékelte nagyobb politikai horderejű kérdésnek. Asztalos, miután meglátogatta rokonait Feldebrőn, előbb Endrey Mihály egri segédpüspökkel, majd Brezanóczy Pál káptalani helynökkel értekezett, pénzt, breviáriumot, a czapiki hagyatékból télikabátot adományozott neki.[953] Rövid Heves megyei látogatása után „Asztalos János" ügynök értesülései szerint a pap előbb Jugoszláviába, Bécsbe, majd Rómába disszidált.[954]

A korai Kádár-korszak egyházpolitikája Heves megyében
Zavarok és újrakezdés az egyházellenőrzés és az egyházpolitika területén

Az 1950-es évek közepétől egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az egyházellenőrzés szervezetrendszerének problémái eluralkodtak az ÁEH fölött. A forradalom történései jelentették ugyan az igazi törést, de az államvédelem már a mozgalmas őszi események előtt is az egyházügyi hivatalt okolta az eredménytelenségekért. *„Az ellenforradalom előtti hónapokban az egyházi reakció aktivizálódott és készült az egyházon belül haladó erők eltávolítására és a hatalom megragadására. Ehhez a külföldi szervezetetek bátorítást és támogatást adtak. Ebben az időben az [Á]EH (sic!) lebecsülte és nem vette figyelembe az egyházi reakció aktivizálódását. Ugyanígy lebecsülte a külföldi egyházi világszervezete tevékenységét is."*[955] A hivatal 1956 decemberében elvesztette önállóságát. A szélesebb körben terjesztett indok a rossz gazdasági helyzet miatt történő, állami szervek körében indokolttá váló átszervezés és összevonás volt. A valóságban azonban a halmozódó hibák és hiányosságok, a dolgozók 1956-os forradalom alatti viselkedése rombolták le az ÁEH amúgy sem erős tekintélyét. Az 1956. évi 33. törvényerejű rendelet az egyes minisztériumok összevonásáról 3. §. értelmében az 1951. évi I. törvénnyel alapított Állami Egyházügyi Hivatal 1956. december hó 31. napjával megszűnt. Az ÁEH feladatkörét a Művelődési Minisztérium vette át, a rendelkezés hatálybalépését követően, Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala néven működött egészen 1959-ig. A vezető személyek sorában nem következett be érdemi változás, ugyanakkor nem készült új szervezeti és működési szabályzat sem.[956]

[953] MNL HML XIII-3/b./32. d./1120. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején. 1957. április 11.
[954] ÁBTL 3.1.2. M-13238/1. 59.
[955] ÁBTL 3.1.5. O–13405/3a. 21.
[956] Soós, 2014. 104-105.

Elképzelhető, hogy az ÁEH apparátusában tapintható bizonytalanság okozta Borai Emil egyházügyi főelőadó 1956. május 31-i távozását is.[957] Arra a kérdésre, hogy Borai mivel foglalkozott 1956. június 1-e és 1957. február 18-a között, az eddig feltárt dokumentumokból nem kapunk választ.[958] Nem tudjuk azt sem, hogy az egri főelőadó személyét pótolta-e a hivatal. A dicstelen bujdosást azonban ő sem kerülhette el, a forradalom idején tanúsított viselkedése nyilván nem kedvezett volt munkahelye megítélésének sem. Borai tevékenységét illetően 1957. február 18-tól adnak hírt a források. A férfi ekkor az Egri Járás Tanács Végrehajtó Bizottságánál dolgozott, mint építési technikus. Az egyházpolitikai pályára történő visszatérésére viszonylag későn[959] 1957. március 14-én került sor, akkor kapta meg egyházügyi főelőadói kinevezését a Heves Megyei Tanács VB Művelődési Osztályára.[960] A káderhiányon és zavaros közállapotokon kívül a kései érkezést magyarázhatja, hogy Brezanóczy Pál taktikájának köszönhetően az egyházmegyét alapvetően nem érték komolyabb mérvű változások a forradalom ideje alatt. 1957. március 14-én került sor.[961] Az ÁEH 1957 májusában – a többi egyházmegyéhez hasonlóan – az Egri Főegyházmegyében is létesített az egyházmegyei hatóság mellé rendelt miniszteri biztosi státuszt.[962] A feladatkört szintén Borai töltött be egészen 1962-ig, ekkor ugyanis feloldották a miniszteri biztosi ellenőrzést.[963]

Az ÁEH vezetősége egy 1957. július 13-án kelt elemzésében a következőképpen jellemezte Borai tevékenységét: „*Eddigi működése alatt mindenkor, az ellenforradalom alatt is szilárd magatartást tanúsított, és jól oldotta meg a különleges igényeket megkövetelő munkáját”*.[964] A Miklós Imre elnökhelyettes által készített és a Külügyminisztérium Személyzeti Osztályának megküldött feljegyzés tanúsága szerint 1956 után Borai külügyi vonalon akarta tovább folytatni karrierútját. Az ÁEH vezetése „eddigi munkája elismeréséül” támogatta ilyen irányú törekvéseit, azonban a rövidre szabott feljegyzés végén hozzátette az elnökhelyettes, hogy nem szívesen válnak meg a bevált munkatárstól.[965] Borai kérelme arra enged következtetni, hogy a főelőadónak az egyházpolitikai munkakörön kívül eső tervei

[957] Távozását követően 1956. június 14-én a Népköztársaság Elnöki Tanácsa jó munkája elismeréséül a „Szocialista Munkáért Érdemérem” kitüntetést adományozta Borai Emil részére. Magyar Közlöny, 1956. június 14. 50.; MNL HML XV-41. Borai Emil.
[958] MNL HML XV-41. Borai Emil.; MNL OL XIX-A-21-b/558. d.
[959] Badalik Bertalan veszprémi püspöknél 1956. decemberben megjelent az ÁEH munkatársa, Shvoy Lajosnál már 1956 novemberben felbukkant Gálik István előadó, ekkor azonban nem fogadták. Hivatalos visszatérésére 1957. január 25-én került sor. Kálmán, 2014. 123.
[960] MNL HML XV-41. Borai Emil.; MNL OL XIX-A-21-b/558. d.
[961] Uo.
[962] Köbel, 2005. 73., Soós, 2014. 209.
[963] MNL OL XIX-A-21-d/21. d./0042-5/1962. Összefoglaló jelentés. 1963. január 19.
[964] MNL OL XIX-A-21-a/7. d./245/3./1957.
[965] Uo.

voltak. A vidéki státusszal kapcsolatban felmerült továbblépési szándékra magyarázattal szolgálhat Turai István budapesti főelőadó ÁEH-nak címzett már idézett tartalmú panaszlevele.[966] Az egri főelőadó feltehetően megfogadta az elnökhelyettes tanácsait, amelyeket megerősítettek a hivatalban uralkodó légkör és a forradalom traumája. Arra a kérdésre, hogy az 1956-os „affér", az ÁEH szervezetén belül tapasztalható hibák, bizonytalanságok, a vezetők és munkatársak kiábrándultságának ellenére miért maradt Borai Emil az egyházpolitika „üzemeltetői" között, a források nem adnak választ. Csak feltételezni lehet, hogy a káderhiány, a megbízható munkaerő csekély száma, ezzel szemben a Borai Emil részéről garantált munkaköri tapasztalat arra motiválhatta a hivatal vezetőségét és Heves megye pártapparátusát, hogy marasztalják bevált emberüket.

A belső gondoktól terhelt hivatal önállóságának megvonása azt eredményezte, hogy a Belügyminisztérium a Magyar Szocialista Munkáspárt határozatait jól ideig sokkal határozottabban és keményebben hajtotta végre, mint az ÁEH.[967] A Kádár-korszakban az 1956-os forradalmat követően, 1957. január és május között a BM II/3-C Alosztálya, 1957-1962 között a BM II/5-C Alosztálya, 1962-től a rendszer konszolidálását követően a BM III/III-2. Osztálya foglalkozott az egyházakkal egészen rendszerváltozásig.[968] Korábbi kutatások révén ismertté vált a központi, budapesti állomány egyházi elhárítás vezetéséért felelős tisztikar karrierútja.[969]

A megyei politikai rendészeti osztályokat a korábbi megyei államvédelmi szervek létszámának átlagosan 25%-os csökkentésével szervezték újjá. Az 1957 tavaszán felállított apparátus keretszáma a következő hét évben nem módosult. Heves megyében az 1956. októberi állapothoz képest a 78 fős létszámot 1957 áprilisára 50 főre redukálták, ebben 1959-re sem állt be szignifikáns változás, hiszen 53 emberrel dolgozott a szervezet.[970] A Lénárt József főoperatív tiszt, az egyházi elhárítás vonalvezetője 1957. február 1-én került BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályára. Lénárt a szomszédos Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Cserépfaluban nőtt fel munkás-paraszt családban. Az leendő ávós a néphadseregen keresztül került kapcsolatba az állambiztonsággal. Lénárt 1952 szeptemberében jó eredménnyel elvégezte a tiszti képzést. A Magyar Néphadsereg égisze alól

[966] Idézi: Kálmán, 2016. 100.
[967] Soós, 2010. 222-224.
[968] Vörös, 2016. 27-34.
[969] A tárgyalt időszakban az BM II/5-C alosztály vezetője 1957-1962 között Berényi István volt, majd a BM III/III-2. Osztályát 1962-1966 között Geréb Sándor vezette. Bővebben Tabajdi, 2009. https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tabajdigabor.htm (letöltve: 2020. november 26.)
[970] Tabajdi-Ungváry, 2008. 54-55.

útja az ÁVH-hoz vezetett.[971] Tanulmányai befejeztével a Műszaki Egyetem Hadmérnöki Karán tevékenykedett mint elhárító tiszt. Itt teljesített szolgálatot egészen 1955 októberéig, amikor a Honvédelmi Tiszti Iskola Elhárító Osztályára került instruktornak. A forradalom és szabadságharc hónapjaiban, illetve az eseményeket követő időszakban, 1956 októberétől 1957. február 8-ig a Magyar Néphadsereg I. karhatalmi ezredében fegyveres szolgálatot töltött be.[972] Lénárt József 1956-os „szilárdsága" és „helytállása" illetve korábbi ÁVH-s rutinja belépőkártya volt az újjáéledő állambiztonság soraiba. Lénárt József rendőrhadnagy, főoperatív tiszt a róla készült értékelések szerint 1957-ben elszántan de nem minden hiányosság nélkül vágott neki új feladatkörének. Az amúgy mezőgazdasági szakérettségivel rendelkező belügyes tiszt nagy hévvel vette bele magát az egyháztörténeti és ezzel párhuzamosan a materialista irodalom olvasásába. Felettesei szerint „*ennek köszönhetően így tudományosan is képes a vallásos reakció tanait cáfolni, illetve leleplezni"*. „*Ezért a papi körökben kellő tekintélye van. Kapcsolatainak nagy részét sikerült szembeállítani az egyház által terjesztett idealista világnézettel.*"[973] A hadnagy szélesedő tájékozottsága nem pusztán az önszorgalmának köszönhető, annál inkább központilag előírt kötelezettség volt. Az egyházi elhárításnál dolgozó operatív tisztek esetében különösképpen figyeltek a politikai megbízhatóság mellett a megfelelő ideológiai képzettségre, hiszen mindennapi munkájuk során világlátott, nyelveket beszélő és művelt személyekkel kellett foglalkozniuk. A központi elvárásoknak köszönhető, hogy Lénártot 1957-től beiskolázták az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karára.[974]

Az első, az MSZMP Intéző Bizottságának (IB) ülésén elhangzott egyházellenes nyilatkozatok nem a katolikus egyház egésze, hanem Mindszenty József ellen szóltak. Az ÁEH központjában tapasztalható bizonytalanságnak XII. Piusz pápa karácsonyi szózata vetett véget. A pápa ebben egyértelművé tette, hogy a katolikus egyház és a kommunizmus között mély szakadék tátong, amely nem nyújt lehetőséget a közeledésre. Az ÁEH 1956. december 31-én kongruamegvonást jelentett be, a központi narratívában pedig innentől eredeztethető az ellenforradalmár katolikus egyház retorikája.[975] Az állam 1957. január 5-én fogalmazta igényeit koherens formában a katolikus egyház irányában. Az elvárások a következők voltak: az egyházi vezetők álljanak a konszolidáció élére, ne képviseljenek az állammal ellentétes

[971] ÁBTL 2.8.1. 0779. 45.
[972] Karhatalmi tevékenységéért 1957-ben megkapta a Munkás Paraszt Hatalomért Emlékérmet, illetve a Partizán Érdemérmet. ÁBTL 2.8.1. 0779. 36.
[973] ÁBTL 2.8.1. 0779. 29.
[974] Tabajdi, 2009.
https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tabajdigabor.htm (letöltve: 2020. november 26.)
[975] Kálmán, 2016. 102.

álláspontot, helyezzék vissza az 1956 őszén elmozdított békepapokat.[976] A restauráció jegyében született meg az MSZMP IB 1957. március 5-i határozata. Elrendelték a megbízható papi személyi állomány megteremtését, nem csupán a központi egyházi pozíciókba, hanem a kevésbé súlyponti helyeken is. Ennek kapcsán szükségessé vált az Elnöki Tanács 1951. évi 20. sz. rendeletének korrekciója. Az 1957-ben kibocsájtott 22. sz. törvényerejű rendeletet egyedülálló módon sértette az egyházkormányzati jogkört. Minden papi – kivéve a kisebb vidéki plébánosi és kápláni posztot –, teológiai professzori és egyházi középiskolai igazgatói állás betöltését, illetve az áthelyezés, leváltás állami hozzájárulástól tett függővé.[977] A törvényerejű rendelet végleges formáját a 18/1959. (IV. 6.) sz. kormányrendelettel létrejött végrehajtási utasítás fogalmazta meg.[978] A forradalom idején dispozíciót kapott egyházi személyeket – ha a központi akarat úgy kívánta – a legrövidebb úton át kellett helyeztetni az ordináriusokkal. A félreállítás eszközeit egyébiránt az adott helyzet határozta meg. A kényszerített lemondástól a kierőszakolt eltávolításon és egyházi büntetésen át a szabadságvesztésig, valamint a balesetnek beállított gyilkosságig a paletta igen színesnek bizonyult.[979] Végül az MSZMP IB március 5-i határozata harmadik pontként az egyház és a hívek előtt is erősen kompromittálódott békepapság szerepének helyreállítását jelölte meg. A történtek miatt a politikai vezetés jobbnak látta megvalósítani a mozgalom reformját. Május 24-én megalakult az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága (OBKB), valamint az Opus Pacis (OP), és utóbbi egyfajta ellensúlyként a katolikus püspöki kar égisze alatt működött. Az állami egyházpolitika az országos kiterjedésű OP-t nyilvánvaló okokból hamar ellehetetlenítette és idejekorán egy Szabolcs-Szatmár megyei zárványszervezetté üresítette. Az Intéző Bizottság végezetül hangsúlyozta, hogy a „reakciós erők" visszaszorításával szimultán teljesíteni kell az egyházak részéről felmerülő jogszerű igényeket (vallásos lapok megjelenése, hittanbeíratások szigorú szabályozásainak enyhítése, egyes egyházi épületek visszaadása etc.).[980]

[976] Balogh–Gergely, 2005. 1014.; Köbel, 2005. 128.; Kálmán, 2016. 122-123.
[977] Balogh, 1997. https://www.eszmelet.hu/balogh_margit-egyhaz-es-egyhazpolitika-a-kadar-rendszerben/ (Letöltve: 2020. november 26.)
[978] A végrehajtási utasítás számos szigorítást tartalmazott az 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendelethez képest. A 18/1959. (IV. 6.) sz. kormányrendelet előzményeiről, kialakulásáról és hatásairól lásd bővebben Kálmán, 2014. 166-190.
[979] A forradalmat követően megfélemlítő célzattal végrehajtott politikai gyilkosságok számos egyházi áldozatot is követeltek. A váci egyházmegyés Kenyeres Lajost 1957. február 28-án, 1957. december 7-én Szekuli Pál piarista káplánt, Brenner János ciszterci atyát 1957. december 7-én gyilkolták meg. Kováts Ferenc pálos szerzetes 1958. október 7-én belehalt bántalmazásai közepette szerzett sérüléseibe. A megtorlásokról lásd Szántó,1993. 123-169.; Szántó,1992. Szántó, 1991.
[980] Balogh, 1997.

Az 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendeletet kapcsán fontos megjegyeznünk, hogy az ÁEH igen homályosan fogalmazott a be nem töltött egyházi állások tekintetében. A ködös szövegezés arra szolgált, hogy a hivatalnak módjában álljon az egyes állások ideiglenesen, másokat pedig betöltöttnek tekinteni. A mechanizmus a gyakorlatban már 1959-ben alkalmazásra került. Ekkor az Apostoli Szentszék előterjesztését követően, június 6-án Kovács Vince püspök váci, Schwarz Eggenhofer Artúr esztergomi, Brezanóczy Pál egri, Klempa Sándor veszprémi apostoli kormányzóvá történő kinevezését ismerte el a magyar állam. Hozzá kell tennünk, hogy 1959 októberében Belon Gellért és Winkler József püspökké szentelését éppen erre a törvényre hivatkozva utasította el.[981]

Az MSZMP-nek az egyházpolitika színterén 1958-ra sikerült restaurálni az 1956. október előtti viszonyokat. A Kádár-rendszer azonban érzékelte az egyházakkal történő együttműködés rendszerstabilizáló hatását, így a kompromisszum lehetősége ugyanúgy jelen volt a párt politikai koncepciójában, mint a vallás elsorvasztására irányuló propaganda. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy amíg a Rákosi-korszakban a döntéshozók, elsősorban maga Rákosi Mátyás ténylegesen halálra ítélte az egyházakat, addig a Kádár János figyelembe vette a kooperáció lehetőségét. Rákosi mindazonáltal jócskán elszámolta magát, amikor az egyházakat politikai ellenfelei egyikeként kezelte. Azt már nehezebb eldönteni, hogy az MDP első embere vajon rosszul mérte fel az „ellenség" mély társadalmi beágyazottságát, vagy pont erre hivatkozva vélte úgy, hogy a legagresszívabb hatalmi eszközökkel kell harcba vonulni ellene?[982] Valószínűsíthetjük, hogy a vallás társadalmi ereje miatt nyúlt a politika a legdrasztikusabb módszerekhez. Kádár János és az akkori hatalmi elit hamar rádöbbent a brutális módszerek kizárólagosságának hasznavehetetlenségére. Az MSZMP a nemzetközi elismertség, a labilis közállapotok oldása és a gazdasági tervek megvalósítása érdekében a nyílt megsemmisítés helyett a „nemzeti egység" integrációs hatását akarta kihasználni.[983] A kádári hatalomgyakorlás szövetségi politikája folyamatosan kereste a központi hatalom megszilárdítására alkalmas semlegesítő-integráló tényezőket. A stabilitás megteremtésekor ügyeltek arra, hogy a vezető pozíciókba lojális emberek kerüljenek. A kerületi esperesek, jól

https://www.eszmelet.hu/balogh_margit-egyhaz-es-egyhazpolitika-a-kadar-rendszerben/ (Letöltve: 2020. november 26.)

[981] Kálmán, 2014. 170-171.

[982] Gyarmati, 2010. 27.

[983] Balogh, 1997. https://www.eszmelet.hu/balogh_margit-egyhaz-es-egyhazpolitika-a-kadar-rendszerben/ (Letöltve: 2020. november 26.)

jövedelmező plébániákon szolgáló lelkipásztorok idővel feltűntek a Hazafias Népfront, a Béketanács, az egyházi békebizottság megyei szervezetének soraiban.[984]

A finomított hatalmi struktúra előrevetítette az egyházpolitika átalakulását is, amely az egész Kádár-korszakban jellemző maradt. Az 1958-as párthatározatok értelmében a nyilvános diskurzusban előtérbe kerültek az állam és az egyházak viszonyának tárgyalásos rendezésére törekvő elvek. A Politikai Bizottság élesen különválasztotta a „klerikalizmus" és a „vallásos ideológia" elleni harcot. A PB 1958. június 10-ei határozatának rövid alapvetése az volt, hogy az egyházak a szocializmus időszakában még hosszú ideig létezni fognak, ezért az együttműködés *„szükséges"* és *„lehetséges"* az állam és az egyházak között. Az egyházi reakció viszont politikai ellenség, tevékenysége az állami és társadalmi rend megdöntésére irányul, így az ellene folytatott – adminisztratív módszerektől sem mentes – harc a „*szocialista hatalom megvédéséért folytatott harc"*.[985] A határozat külön foglalkozott a vallással, mint ideológiával, s az ateista értékrendet preferáló „*türelmes, körültekintő"* nevelőmunkával. A direktíva szerint a küzdelem során abból kell kiindulni, hogy „*amilyen mértékben terjed a dialektikus materialista világnézet, ugyanolyan mértékben szorulnak háttérbe a különböző más világnézetek, közöttük a vallásos világnézet is"*. A párt nagyobb nyilvánosságnak szánt eszköztárát a materialista világnézetet propagáló természettudományos ismeretterjesztő előadások jellemezték, amelyeket az iskolák, kiállítások, rádióműsorok, filmek stb. segítségével szólaltattak meg. A hivatalos ideológia egyedüli, tudományos és haladó voltának artikulálása a központi narratíva lényeges részét képezte.[986] Az MSZMP ezzel életre hívta a kétpólusú egyházpolitika elméletét, ha úgy tetszik kétfrontos harcot hirdetett az egyházak és a vallás ellen, mert a tárgyalások, gesztusok mellett a rendszer része maradt a radikális fellépés is.

A PB június 10-ei határozatával szerves összefüggésben látott napvilágot a PB július 22-ei határozata. A pártdirektíva – egyebek mellett – felhívta a figyelmet az egyházakkal történő pozitív, de átmenetinek tekinthető együttműködésre. Kádár János úgy vélekedett, hogy törekedni kell az egyházakkal való kapcsolattartásra, vonatkozott ez főleg a főpapokra. A kádárizmus tehát intenzíven kereste a papság szimpátiáját, pontosan azért, hogy ezzel informálisan növelje az egymásrautaltság érzését, s persze kifelé az állam és az egyház közötti jó kapcsolat etalonná váló szlogenjét.[987] Az átmeneti együttműködés során a vallásos világnézet ellen harcolni kellett a „*marxizmus-leninizmus fegyvereivel… mindaddig, amíg a*

[984] Kalmár, 2014. 156. A szövetségi politikáról bővebben lásd még Balogh, 2013., Tabajdi, 2013.
[985] Köbel, 2005. 132.
[986] Balogh–Gergely. 2005. 1003.
[987] Kalmár, 2014. 156.

vallásos világnézet az emberek tudatából el nem tűnik". Az egész nép szocialista átnevelése azonban nem sérthette a hívők vallásos érzületét és a vallásgyakorlás szabadságát. A vallás tehát magánügy volt kivél a párt és tagjai számára.[988] Az újragondolt érintkezési szabályok azonban a pártfunkcionáriusoknak, belügyminisztériumi dolgozóknak és katonáknak, valamint családtagjaiknak engedélyezte, hogy a családi élet vallási szertartásain részt vehessenek. Ellenben nem mehettek gyónni és tartózkodniuk kellett a nagyobb „egyházi demonstrációkon" való részvételtől. A keresztelőknek, egyházi esküvőknek csupán passzív részesei lehettek, hivatalos minőségben a párt- és állami funkcionáriusoknak kerülniük kellett az ilyen rendezvényeket.[989] A határozat azonban arról nem szólt bővebben, hogy konkrétan mit kell érteni a „klerikális reakció", az egyházon belüli politikai reakció alatt.[990] Ellenben tiszta definíciót próbált alkotni a vallásos ideológiáról. „*Vallásos világnézet alatt az összes egyházak és vallási szekták által terjesztett idealista nézetek összességét értjük, amelyek a természet és a társadalom jelenségeit fantasztikus, emberfeletti és misztikus tulajdonságokkal ruházzák fel."*[991] Az MSZMP a „klerikális reakció" fogalmát nem véletlenül hagyta homályban, ezzel a „szándékos mulasztással" lehetőséget nyújtott a BM és az ÁEH számára, hogy pragmatikus módon értelmezzék az ellenségképet. A két szerv így céljaihoz igazítva formálhatta az ellenfeléről éppen aktuálisan kialakított vádakat és különböző indokokkal zaklathatott, figyeltethetett, büntethetett, vethetett börtönbe és hurcoltathatott el egyházi személyeket.

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1958. június 10-ei ülésén született döntés arra vonatkozóan is, hogy szükséges felülvizsgálni azt a 20-25 kádert, akik felső, vagy középfokon egyházügyi kérdésekkel foglalkoznak. Az előterjesztések vitájához tartozó emlékeztető tanúsága szerint maga Kádár János vetette fel a problémát. *„Meg kell nézni azt a 20-25 embert, akik állami vagy társadalmi területen felső-, vagy középfokon egyházügyi kérdésekkel foglalkoznak"*.[992] Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1958. június 10-ei határozatának értelmében az egyházpolitikai munkatársak felülvizsgálatának céljából létrehozott bizottság 1958. július 22-én ült össze. A csoportba több pártállami szerv is delegált tagokat: az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya Köteles Istvánt[993], a Belügyminisztérium Zsiga Ferenc[994]

[988] Köbel, 2005. 133-134.
[989] Kalmár, 2014. 157.
[990] Gergely, 1989. 156-157.
[991] Balogh–Gergely 2005. 1008-1009.
[992] Soós, 2016. 514.
[993] Köteles István (1927–?) hat elemi iskolája mellett Ifjúsági Pártiskolát és MDP Pártfőiskolát végzett. 1956 novemberétől 1957 januárjáig karhatalmista a BM kötelékében. 1957 márciusától 1962 januárjáig az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának politikai munkatára volt, majd 1962-től újra a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályán (II/8.) teljesített szolgálatot.

rendőrnyomozó őrnagyot, az ÁEH Miklós Imre elnökhelyettest, végül a Tolna megyei Pártbizottság szekértőként Prantner Józsefet[995].[996] A négyfős bizottság személyi összetétele és a nevekhez kötődő életpályák szimbolizálják az MSZMP, ÁEH és a BM közötti kapcsolattartást, együttműködést és átjárást.[997] A bizottság egyeztetve a Heves Megyei Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztályával arra a megállapításra jutott, hogy Borai Emil az egyházpolitika területén maradhat. A grémium véleménye szerint az egri megbízott *„általános és politikai műveltsége, diplomáciai és politikai készsége feltétlenül alkalmassá teszi erre a munkaterületre”*. Figyelemreméltó, hogy már az 1958-as felülvizsgálat során felbukkantak a Borai mentalitását kritizáló észrevételek: *„[…] egyházi személyekkel szükséges diplomáciai ravaszkodást az elvtársak felé is sokszor alkalmazza, amivel sokszor sértő is”*.[998] Erre azért fontos külön kitérnünk, mert az évek múlásával kritikai színezetét tekintve a vizsgálatot végző funkcionáriusok megjegyzéseihez nagyon hasonló elemzések születtek Borai Emil viselkedésével kapcsolatosan.

A párton belüli balos ellenzék erősödésével időről-időre újra előtérbe került a radikális egyházüldözés metódusa. A hatvanas évek elején, 1960. június 21-én fogadták el az MSZMP PB újabb, az egyházpolitika területén is balratolódást eredményező határozatát. E szerint a nemzeti kommunista és horthysta szervezetek mellett az „egyházi jobboldal”, a „klerikalizmus” képezi a legfőbb ellenségek egyikét.[999] A „szilárd bizonyítékok” birtokában megkezdhető nyílt intézkedések engedélyezése elvi lehetőséget jelentett az egyébként Heves megyei szállal is rendelkező országos kiterjedésű monstre 1961-es „Fekete Hollók” ügy realizálásához.[1000] Talán kevésbé ismert, hogy az országot megrázó újabb papi perekkel

---

(https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:1896649720540704::NO::P5_PRS_ID:21165 (Letöltve: 2016. máj. 16.)

[994] Zsiga Ferenc (1928–?) alkalmi segédmunkás, kisegítőmunkás, hivatalnok, majd hallgató a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1952-től dolgozott az állambiztonság kötelékében mint hadnagy, 1955–1958 között rendőrnyomozó főhadnagy, 1958-tól őrnagy, 1969–1985 rendőr alezredes, BM karrierje csúcsán ezredesként tevékenykedett. 1957-től az egyházi elhárítás BM II/5-c alosztály alosztályvezető-helyettese egészen 1961-ig. (https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:3360584713414804::NO::P5_PRS_ID:2329 (Letöltve: 2016. ápr. 29.)

[995] Prantner József (1911–1975) először 1951 és 1955 között dolgozott az Állami Egyházügyi Hivatalnak, mint főelőadó Vácott, alosztályvezető 1955-ig. 1955 szeptemberétől 1956 novemberéig az Országos Béketanács munkatársa. Az MSZMP Tolna Megyei Bizottság első titkára 1956. december 1. – 1961. október 31. 1961. november 1. – 1971. május 11. között dolgozott az Állami Egyházügyi Hivatalban, mint elnök. Soós, 2014. 293-294.

[996] MNL OL XIX-A-21-d/3. d./0034-1/1958. Feljegyzés az ÁEH vidéki munkatársainak felülvizsgálatával kapcsolatban.

[997] Soós, 2016. 514.

[998] MNL OL XIX-A-21-d/3. d./0034-1/1958. Feljegyzés az ÁEH vidéki munkatársainak felülvizsgálatával kapcsolatban.

[999] Köbel, 2005. 137.; Balogh, 1997. 3.

[1000] A „Fekete Hollók” ügy elemzését lásd Wirthné, 2015. Az akció egri vonatkozásáról bővebben Wirthné, 2012. 227-238

párhuzamosan a hívő közösség megdöbbenésére Egerben két – korábban rendi fenntartásban működő – templomot is állami használatba vettek.[1001]

A hatvanas években a rezsim az egyházpolitikát minden radikális lépés ellenére jellemzően a szövetségi politika dimenziójában értelmezte. A társutasok intézményes keretek között, leginkább a Hazafias Népfront égisze alatt a társadalmi egységet és a konszolidációt reprezentálták. A „szövetségeseknek" ugyanakkor a nemzetközi szintéren Magyarország mozgásterének bővítésében is komoly szerep jutott. A színfalak mögött azonban alkalmuk nyílt a rendszerrel történő alkudozásokra, előnyök kicsikarására. Eközben az állambiztonság mindvégig az egyházak bomlasztásán dolgozott.[1002]

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata értelmében a szűk körű konzultáció eredményéről értesíteni kellett az adott egyházügyi főelőadó munkaterületének megfelelő megyét, majd az ott felkért személyek reflektálhattak és kiegészíthették az elemzéseket. A bizottság tagjai közül Prantner József egyeztetett a megyei Agitációs és Propaganda Osztály vezetőjével, Dorkó Józseffel. Dorkó a testület álláspontjának első részével egyetértett, a politikai konspirációval összefüggő vádakat viszont elutasította, mondván ők ilyet nem tapasztaltak. A vidéki apparátus figyelmét inkább az egyházügyi főelőadó feltűnően közlékeny magaviselete keltette fel. Ennek következtében a megbízott szükségtelenül is „kifecsegett" bizonyos információkat.[1003] Arról lehetett szó, hogy Borai Emil illetéktelen civileket, alkalomadtán papokat avatott be bizalmas ügyekbe. Ezt a hipotézist bizonyíthatja Prantner József ÁEH elnök 1964. augusztus 11-ei figyelmeztetése. Az elnök levelében nagyobb elővigyázatosságra intette beosztottját a bennfentesekre tartozó adatok egyházi személyekkel történő megosztásával kapcsolatban.[1004] Az egyeztetéseket követően 1959. január 22-én készült el a *Feljegyzés az Egyházügyi Hivatal vidéki munkatársainak helyzetéről* címet viselő dokumentum. A feljegyzés értelmében tíz egyházügyi főelőadó – köztük Borai Emil – a beosztásában maradhatott. A főelőadók közül öt fő esetében vetődött fel a leváltás igénye, ám mindössze kettőjüknek kellett távoloznia státuszából. További öt személy esetében ellentétes álláspont alakult ki a négyfős bizottság, valamint a megyei pártbizottságok és a megyei tanácsok részéről, utóbbiak a káderek pozíciójának megerősítése mellett érveltek. Az ÁEH végül a helyi pártvezetők akaratát támogatta.[1005]

[1001] Az események történeti feldolgozásáról lásd bővebben Gál, 2017. 69-91.
[1002] Tabajdi, 2017. 54-57.
[1003] Uo.
[1004] Soós, 2014. 233.
[1005] A felülvizsgálat kapcsán felmerült véleménykülönbségekről lásd bővebben: Soós, 2016. 528-529.

A hivatal 1959. június 2-án ismét autonóm országos főhatóság lett a Minisztertanács ellenőrzése alatt. Olt Károly[1006] elnök leiratot intézett a megyei tanácsi végrehajtó bizottságok elnökeihez. *„A feladat fontosságára való tekintettel kívánatosnak tartom, hogy a felügyeleti jogot a megyei Végrehajtó Bizottság részéről lehetőleg a VB elnöke gyakorolja, és az egyházügyi főelőadók közvetlenül a VB elnöknek legyenek alárendelve. Szükséges ez azért is, hogy az egyházak felé az egyházpolitikai kérdések fontossága ezáltal kiemeltessék. ”*[1007] Lendvai Vilmos[1008], az MSZMP Heves Megyei Végrehajtó Bizottságának elnöke egy héttel később reagált Olt levelére. Az idézett sorokból jól kitűnik, hogy Lendvai az ÁEH kérésnek maximálisan eleget tett. *„A 97.402/1959. számú megkeresésre közlöm, hogy a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága Tanácsszervek Osztálya értesített arról, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal önálló országos főhatóságként az Minisztertanács közvetlen felügyelete alá tartozik. Ez értesítés kapcsán intézkedtem annak érdekében, hogy a megyei egyházügyi főelőadó, aki a művelődésügyi osztály szervezeti keretében működött, innen ki legyen emelve, és közvetlen a Végrehajtó Bizottság alá legyen rendelve.*
A Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság előterjesztésem alapján 510/1959. VB. számú határozatával az egyházügyi főelőadó működése feletti felügyelettel a vb. elnökét bíztam meg. Helyiség és egyéb, a működéshez szükséges dologi feltételek biztosítva vannak.”[1009]

A Heves megyei mondhatni ideális helyzethez képest bizonyos helyeken eltéréseket lehet felfedezni. Szolnok megye vagy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén például nem a VB elnökére, hanem annak helyettesére bízták az egyházügyi főelőadót. Problémát jelentett, hogy nem álltak rendelkezésre megfelelő körülmények (helyiség, írnok, irodai eszközök) az „adminisztratív feladatot ellátó bizalmi munkakörben dolgozó személy” tevékenységéhez. A rossz káderpolitika jelei ezekben az iratokban is menetrendszerűen megmutatkoztak, amalyekben ekkor néhány VB elnök fogalmazta meg az egyházügyi főelőadó személyével kapcsolatos kételyeit.[1010]

[1006] Olt Károly (1904–1985) 1959. június 2. és 1961. október 20. között az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke. Soós, 2014. 286–287.
[1007] MNL OL XIX-a-21-b/38. d./3/1. t. Az ÁEH megyei egyházügyi főelőadók feletti felügyeleti jog.
[1008] Lendvai Vilmost (1918–?) 1953. szeptember 1-jén választották meg a Heves Megyei Tanács VB elnökévé, ezt a tisztséget 1962. október 1-ig töltötte be. Eredetileg négy polgári elemit végzett, majd négy hónapot töltött pártiskolai képzésben, végül elvégezte a Jogi Egyetemet. Tisztsége alól történő felmentése után egy termelőszövetkezet elnöke lett.
(http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4963&catid=75%3Al&Itemid=67&lang=de (Letöltve: 2016. 05. 16.)
[1009] MNL OL XIX-a-21-b/38. d./3/1. t. Az ÁEH megyei egyházügyi főelőadók feletti felügyeleti jog.
[1010] Uo.

A forradalom hosszan tartó hatása: a hitélet felélénkülése

A forradalmat követő több mint egy éves időszak jelentős hitéleti fellendülést hozott magával. Annak ellenére, hogy a visszarendeződés Heves megyében igen gyorsan végbement, a központi szervek zavaraival párhuzamos hitéleti élénkülés látványos volt.[1011] A hitélet felpezsdülésének egyértelmű jelét adta a vallásos szertartások résztvevőinek, illetve a hittanoktatásra járó fiatalok létszámában tapasztalható gyarapodás és az enyhülést kihasználó papság aktivitása. Az 1956. októberi, novemberi és decemberi hónapokban sok olyan ember látogatta a miséket, aki ismerve az esetleges következményeket jó ideje nem merészkedett a templom falai közé. Az egyházügyi főelőadó ÁEH-nak küldött 1957-es jelentése szerint az úrnapi és feltámadási körmeneteket még ekkor is az 1956 októberében tapasztalható érdeklődés övezte.[1012] A forradalmi erjedéssel együtt a vallás nyílt gyakorlásához újonnan visszatérő emberek közül sokaknak a szabadságharc eltiprása sem csökkentette buzgalmát. Meg lehet kockáztatni, hogy többen az ellenállás szelídebb formájaként tekintettek a vallási szertartásokra. A húsvéti feltámadási körmenetek 1957-ben és 1958-ban megye szerte hozzávetőlegesen 48 750 részvevőt vonzottak. Az 1957. március végén visszatérő Borai Emil összegezve a járások és városok adatait, 1959-ben megyeszerte 59 700 főt regisztrált.[1013] A helyi szervek a hitélet visszaszorítására már 1957-ben ellenakcióba kezdtek. Az ötvenes évek első feléből jól ismert módon úgynevezett „elvonó rendezvényeket", például zenei programokat időzítettek a körmenetek időpontjára.[1014]

A hittanbeíratások terén a vallásos szertartásokhoz hasonló tendencia érvényesült. Fontos megjegyezni, hogy az MSZMP a fakultatív hitoktatást egy alku részének tekintette, s ezzel szemben várta el az egyházaktól a törvények betartását. Az 1957. január 5-ei kormányprogram még engedélyezte a be nem írt diákok órákon való megjelenését, de már érezhetőek voltak a szorosabb ellenőrzés előjelei, hiszen a rendelet kimondta, hogy az órák csak az iskolaépületen belül tarthatók meg.[1015] A kormány 1957 januárjától azonban következetes sajtóhadjáratot indított a hitoktatás ellen. Jó ürügyet adtak erre a január 23-án, a budapesti iskolák egy részében megszervezett tüntetések, melynek során előfordult, hogy az iskolások az utcákra vonultak.[1016] 1957-ben a hitoktatás keretét még az 1950-es egyezménybe foglaltaknál is szűkebbre szabták. A szabályozás kötelezte a hitoktatókat, hogy a be nem írt

[1011] Kálmán Peregrin tanulmányában országos perspektívába helyezte a forradalom okozta hitéleti fellendülést. Lásd Kálmán, 2007. 215-217
[1012] MNL OL XIX-A-21-d/1. d./0018-15/1957. Borai Emil 1957. második negyedévi jelentés 2.
[1013] MNL OL XIX-A-21-a/15. d./H-26-7/g/1959. Húsvéti körmenetek 2.
[1014] MNL OL XIX-A-21-d 0020-7/1957. Jelentés a húsvéti körmenetek lefolyásáról Heves megyében
[1015] Nagy, 2000. 121.
[1016] Az 1957. év iskolai hitoktatásáról lásd Somogyvári, 2016. 1535-1562.

diákokat kiküldjék az óráról.[1017] Borai Emil természetszerűen üdvözölte a megszorító intézkedéseket. Egy 1958. január 16-ai jelentésében vázolta az állami beavatkozás „pozitív" hatásait. *„A hittanórák viszonylag zökkenőmentesen folynak. Az iskola igazgatók (sic!) szigorúan tartják magukat a rendeletben írtakhoz, amit minden hitoktatóval is betartatnak. Nagyon üdvös volt ezen rendelet, mert eleve kizár sok korábban előfordult konfliktust."*[1018]

Heves megyében egy 1959-es dokumentum tanúsága szerint 1957-ben a 37 772 tanuló 45,5%-át, 1958-ban 36 357 tanuló 43,3%-át, 1959-ben 38 278 tanuló 34%-át írtak be általános iskolai hittanoktatásra.[1019] A hittanosok számának drasztikus csökkenése kis idő múlva az ország más részeihez hasonlóan a megye iskoláiban is jellemző lett. Az egyházügyi megbízott és az MSZMP Heves Megyei Bizottságának Propaganda és Művelődési Osztályának közös jelentése 1960-1961-ben az általános iskolákban a hittanosok arányát 27,9%-ra, majd pár évvel később, 1964-ben 10,5%-ra tette.[1020]

Ameddig csak hagyták a papság a hitélet fellendülését próbálta konzerválni. A klérus a törvényes keretek között, akár azokat feszegetve különböző eszközökkel igyekezett felvenni a versenyt az erőltetett pártállami társadalomszervezéssel szemben. *„A katolikus egyház ifjúsági munkájára jellemző, hogy nemcsak az iskolában, hanem az iskolán kívüli foglalkozást is megszervezték. Ebből a célból országos viszonylatban is tapasztalható, hogy különböző csoportokat hoztak létre melyeket, mint ministránsokat tartanak nyilván."* – vélekedett az állambiztonság.[1021] Heves megyében leginkább két színtéren jelentkezett az egyház ifjúságszervező munkája: egyrészről a sport és szabadidő, másrészről az iskolán kívüli illegális hitoktatás és családlátogatás területén. Az egyházak felügyeletével foglalkozó szervek ministráns sportcsapatok jelenlétét érzékelték Egerben, Gyöngyösön és Hatvanban.[1022] A BM – tartalmi összefüggésben Borai hasonló témájú jelentésével[1023] – úgy értékelte, hogy *„az októberi események után a római katolikus egyház az illegális akciók helyett egyre inkább a leplezett és az állam által engedélyezett legális lehetőséget használja fel ellenséges tevékenységéhez". „Hevesmegye (sic!) területén tapasztalható, hogy az utóbbi években a papok erőteljes mértékben szervezik a ministráns csoportokat. Korábban egy-egy plébánián 5-6 fő működött, addig ma ez a létszám általánosságban eléri a 20-30 főt.*

[1017] Kálmán, 2014. 127-128. A Kádár-korszak hittanoktatással kapcsolatos politikájáról lásd még Nagy, 2000. 121-124.
[1018] MNL HML XXXV-22/12/6. d./57. Borai Emil összefoglaló 1958. január 16-i jelentése.
[1019] MNL HML XXXV-22/12/6. d./57. 1959/1960. évi hittanbeíratások.
[1020] MNL HML XXXV-22/12/6. d./57. Tájékoztató jelentést az 1964-65-ös iskolai év hittanbeíratásainak tapasztalatairól. 1.
[1021] ÁBTL 3.1.5. 0-13405 3/a. 109.
[1022] MNL OL XIX-A-21-d/2. d./007-24/1958. Borai Emil 1958. március 8-i jelentése.
[1023] Uo.

Kiemelkedő példa a hatvani pap szervező munkája (sic!), ahol egy plébánián 60 fős ministráns csoportot tart össze. A papok ezirányú (sic!) szervező munkájához vándor-zászlót (sic!) rendszeresítettek, melyet a legjobb ministráns brigádok (sic!) részére adnak át. Ezzel lehetővé tették, hogy a megyében működő ministránsok versenyben állnak. Ministráns csoportok szervezésével a papságnak módszeréhez tartozik, hogy különböző sport- és kultúr műsorokat szervezzenek. Egerben a volt ferencesek plébániáján az ottani pap banketteket rendezett azon a címen, hogy két különböző templom ministráns-csoportja (sic!) egymás között futball-mérkőzést (sic!) *játszott."*[1024] A dokumentum szerzője az elhárítás eszközeikhez híven radikális megoldásokat tanácsolt a szerveződések ellen. Az adminisztratív akciók nagyban támaszkodtak az Állami Egyházügyi Hivatal aulákba bejáratos munkatársaira. A BM kezdeményezte, hogy a püspökségeken keresztül tiltsák meg a papság templomon kívüli egyéb szervező tevékenységét, például sportklubok felállítását. Ezen kívül korlátozni kívánták a ministránsok létszámát. „*Nagyvárosokban plébániánként 10 fő, városokban 8 fő, falvakban 6 fő. Meg kell tiltani, hogy a lelkészek ministráns csoportokat szervezzenek."*[1025] Borai Emil egyházügyi főelőadó hasonlóképpen gondolkodott. „*Amíg a vallásos propaganda szabadon folyhat, addig itt materialista, atheista (sic!) felvilágosítás nincs*" – írta az ÁEH-nak szóló egyik 1958-as jelentésében.[1026] Az elképzelések természetesen egybeestek az MSZMP-nek az egyházak és az ifjúság kapcsolata irányában támasztott elvárásokkal. Az állampárt kívánalmai szerint az egyházak az ifjúsággal kizárólag az iskolai hitoktatás, valamint elsőáldozás, bérmálás és konfirmáció keretén belül foglalkozhatnak.[1027]

A vallásoktatás terén kibontakozó komolyabb érdeklődés mögöttes tényezőjeként az országos sajtóhadjáratban terjesztett vádak kerültek elő. A hitoktatással kapcsolatos mutatók megugrását egyfelől azzal magyarázták, hogy a legális kereteken kívül az egyház volt szerzetesek segítségével agitációt folytatott, illetve presszíót gyakorolt a szülőkre. *„Esetenként megfélemlítéssel és lelkiterror (sic!) alkalmazásával kényszerítenek egyes gyermeket hitoktatásban való részvételre."*[1028] A következőkben idézett, állambiztonság által keletkezetett sorok jól tükrözik a sajtópropagandában is megjelenő frázisokat. *„Stibál Károly*[1029] *Nagybátony község plébánosa illegális hitoktatást folytatott, s erről a helyi*

[1024] ÁBTL 3.1.5. 0-13405 3/a. 102.
[1025] Uo. 135.
[1026] MNL OL XIX-A-21-d 2. doboz 007-24/1958 Borai Emil 1958. március 8-i jelentése.
[1027] Rajki, 2002.
http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajki-kadar.htm (Letöltve: 2016. április. 12.)
[1028] ÁBTL 3.1.5. 0-13405 3/a. 106.
[1029] Stibál Károlyt (1922-?) 1953-ban szentelték pappá, majd segédlelkész lett Polgáron, 1954-től Sajónémetiben, 1957-től Egercsehiben és Nagybátonyban szolgált. 1958-ban került Mándokra ugyan ettől az évtől kezdve hitoktató Mezőkövesden. 1959-ben Újszentmargitán segédlelkészi pozíciót kapott, majd 1960-tól plébániát

pedagógusok és szülők is tudtak. A „kényszert" alkalmazók között említették Pongrácz Sándor szajlai plébánost, aki az iskolás gyermekek előtt kijelentette, hogy akik hittanból rossz osztályzatot érnek el, azok kimaradnak az első gyónásból. Azoknak a gyermekeknek szüleit, akik nem jó osztályzatot érnek el, magához rendelte és felelősségre vonta őket. Feldebrő községben Tobákos Péter[1030] plébános (sic!) hitoktatás alkalmával felállította azokat a gyermekeket, akik nem járnak rendszeresen hittanra és egyenként vonta őket felelősségre. Ezeket a gyerekeket külön megfenyegette és ennek eredménye lett, hogy a klérus befolyása alatt álló gyermekek a nem járókat csúfolták és tettleg bántalmazták. Előfordult olyan eset is, amikor a pap irányításával a hívő és nem hívő gyermekek között ellentétet provokál[t]. Kompold[1031] (sic!) községben a lelkész misét tartott reggel 7 órakor, amelyen az ált. iskola 7-8 osztályos tanulói az igazgató és a pedagógus tudta nélkül vettek részt. A misének 9 órakor lett vége és az iskolába visszatérve verekedést kezdeményeztek azokkal szemben, akik a templomban nem jelentek meg. A teremben tartózkodó pedagógusok ahelyett, hogy a verekedést meggátolták volna, csendes szemlélői voltak az eseményeknek."[1032]

Az ÁEH és a BM a hitélet látványos térnyerésével szemben alkalomadtán a papság soraiban elrettentő hatású adminisztratív módszerekkel lépett fel. A társadalom „világnézeti átnevelésére" tett kísérletek adminisztratív metodikától „mentesített" eszközeinek egyre erősebb propagálása nem jelentette azt, hogy a radikális egyházüldözés teljesen kikopott volna az egyházpolitika mechanizmusaiból. A hatóságok továbbra is rendszeresen azokon az egyházi személyeken álltak bosszút, akik karizmájuk, nagy népszerűségük miatt széleskörű pasztorális munkát végeztek. A forradalommal felszínre kerülő „nyíltan reakciós elemek" háttérbe szorítását követően az egyházellenőrzés figyelme a még „megbúvó ellenséges egyházi személyek" felé fordult. Az állambiztonság az így kategorizált papok legfőbb céljaként a korábbi hitbuzgalmi élet és az egyház anyagi helyzetének helyreállítását azonosította.[1033] Az egyházellenőrzés továbbra is bevett módszerként alkalmazta a köztiszteletnek örvendő, közkedvelt papok háttérbe szorítását. A BM által kitervelt és ÁEH közreműködésével végrehajtott retorziók kárvallottjai között volt a korábban említett Stibál Károly plébános, az állambiztonság törvénybe ütköző magatartásáért kongruájának

---

Poroszlón és 1966-tól Mezőladányban. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa az 1975. szentévben. 133.; MNL OL XIX-A-21-b/32. d./2. t. Brezanóczy Pál levele az ÁEH-nak a legutóbbi áthelyezésekről.

[1030] Tobákos Pál Kilit ciszterci szerzetes szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után elköltözött Egerből és Feldebrőn, mint kántos teljesített szolgálatot. ÁBTL 3.1.5. 0-11763/2a.

[1031] Helyesen Kompolt község, ahol ekkor Vágó Lajos kápolnai kerületi esperes, plébános teljesített szolgálatot. Az Egri Főegyházmegye 1963-as Schematismusa. 70.

[1032] ÁBTL 3.1.5. 0-13405/3a. 106.

[1033] MNL HML XXXV-22/12/6. d./57. Jelentés az egyházak és szekták tevékenységéről. 1959. március 27.

megvonatását adta utasításba.[1034] A lelkipásztort 1958-ban áthelyeztették Mándok községbe. A korszakban szokványosnak számító forgatókönyv szerint a dispozíciót Borai Emil utasítására hajtották végre. Borai utalva a pap, pedagógusok és szülők „érdekszövetségére" az illegális hitoktatással kapcsolatban megjegyezte, hogy *„különösen azok a szülők kultiválják ezt, akiknek valami oknál fogva kényelmesebb a homályban maradás"*.[1035] A politikai rendőrség is hasonlóképpen nyilatkozott a „kollaboráns" szülők illetve pedagógusok és az illegalitásban működő papok összefonódásairól. *„Ezirányú* (sic!) *munkáját elősegíti a pedagógusok liberális magatartása, akik ahelyett, hogy felvennék a harcot, behódolnak, egyesek tevőlegesen támogatják azt."*[1036]

A megyei békemozgalom újjászervezése és a békepapok pozícionálása

A kora Kádár-korszak egyházpolitikai programjának egyik első, rövidtávú célkitűzése a szövetséges papi békemozgalom restaurációja volt. 1951-től kezdve a jellemzően más egyházmegyékből érkezett békemozgalmi aulisták komoly hatalommal járó egyházi pozíciót kaptak. Ez ellenszenvet szült mind a felsőpapság, mind az alsópapság körében. A szervezetet olyannyira átitatta a politika, hogy sosem tudott magára egyházi jelleget ölteni, nem gyakorolt komoly hatást a klérusra és a gyülekezetek sem nézték jó szemmel az egyházi szolgálat és a közélet összefonódását. Az exponált békemozgalmi személyiségek a forradalom idején nehéz helyzetbe kerültek. Sokukat paptársaiktól érkező nyílt kritika ért, korábbi állami támaszaik kihátráltak mögülük. Az ÁEH egészen 1957 tavaszáig nem tudott kiállni a békepapok mellett. A békepapok helyzete megdöbbentette a munkaterületre visszaérkező egyházügyi megbízottakat.[1037] A kezdeti nehézségek dacára és feltételezhetően a belügy, illetve a pártszervezetek ösztökélésére az ÁEH mégis felkarolta a mozgalmat. Horváth János elnök a püspöki kar előtt mondott március 26-i beszédében már azt hangsúlyozta, hogy az állam és az egyház kapcsolatának zsinórmértéke a békepapok státuszának helyreállítása. Az ordináriusok felháborodtak az újbóli zsarolásokon és igyekeztek hangot adni sérelmeiknek. A békemozgalommal kapcsolatban április 10-én az ÁEH-ban Grősz József, Rogács Ferenc és Papp Kálmán az állam részéről Horváth János és Miklós Imre megállapodtak abban, hogy nem támasztják fel a korábbi szervezetet, hanem 25–30 taggal az Országos Béketanácsnak lesz egy katolikus bizottsága. Több tárgyalási forduló után a püspöki kar úgy döntött, hogy saját szervezeteként vállalja fel az Opus Pacist (OP), ezzel is enyhítve valamelyest az állami

[1034] ÁBTL 3.1.5. 0-13405/3/a. 133.
[1035] MNL OL XIX-A-21-b/2. d./007-25/1958. Borai Emil1958. március 8-i jelentése.
[1036] ÁBTL 3.1.5. 0-13405 3/a. 108.
[1037] Erről Turai István egyházügyi előadó írt levelet a hivatalnak 1959-ben, aki Miklós Imre elnökhelyettes bizalmatlanságát tette felelőssé a kialakult helyzetért. Lásd Kálmán, 2014. 139.

felügyeletet. Az OP első ülését október 24-én tartotta meg a Központi Szemináriumban. A részvevőket a püspökök jelölték ki. A főpásztorok kényesen ügyeltek arra, hogy a békemű ne idézze az ötvenes évek békemozgalmi stílusát, a megyei szervezetekbe is jellemzően a saját embereiket ültették, a korábbi békepapok csupán látszatszerepet kaptak.[1038]

Az Opus Pacis működésével párhuzamosan a béketanács katolikus bizottsága törekedett visszaállítani korábbi befolyását. Grősz József és Hamvas Endre minden erejükkel igyekeztek ezt megakadályozni, erőfeszítéseik azonban az erősödő pártállami szorításában mindinkább hiábavalóvá váltak.[1039] A megyékben héttérbe szorult békepapok az elnökség és a püspöki kar tudta nélkül, az ÁEH közreműködésével élénk kapcsolatfelvételbe kezdtek a Hazafias Népfronttal. Az OP-t mellőző szervezkedésben Heves, Somogy és Veszprém megye járt az élen.[1040] Egerben 1957 decemberében Borai Emil egyházügyi főelőadó közreműködésével a megyei Hazafias Népfront szervezésében ült össze Brezanóczy Pál helynök vezetésével a „haladó papság" egy „baráti eszmecserére" a párt lokális képviselőivel. A decemberi találkozó egyértelműen népfrontos szerveződésű OBKB vidéki fölényének biztosítására irányult. Erre utal Borai 1958. január 16-i jelentése is. *„Az Opus Pacisnak a legutóbbi időkig – legalábbis vidéki vonatkozásban – kevés haszna volt, inkább mutatós, reprezentatív szerepe volt. A legtöbb vidéki megbízott, köztük én is számolva az OP minden pozitívuma mellett annak tespedtségével, továbbra is összetartottuk az u. n. „békepapokat", sőt múltév decemberében meg is hívtuk őket a M. Hazafias Népfront égisze alatt baráti eszmecserére. Ezen a párt és [a] megye vezetői is részt vettek, s nagyon kellemes légkör alakult ki, melynek rövidesen híre futott a megyében. Brezanóczy helynököt is meghívtuk, ami később jó hatást váltott ki. Ezen az összejövetelen Rozsáli esperes javasolta, hogy az ordinárius tegyen javaslatot az OP. felé, hogy vidéki értekezletet hívjon össze, hogy végre meginduljon a békemunka. […] Brezanóczy helynök pl. tényleg lelkesen minden megyében a szervezés élére állt, ugyanakkor a Váci egyházmegye vidéken csak Kecskeméten hajlandó értekezletet tartani, így Szolnok megyében már nem lesz, bár Brezanóczy ismételten sürgette Vácot."*[1041] 1958 márciusában az ÁEH országos értekezlete után az egyházügyi főelőadó intenciói alapján állt össze az OP egyházmegyei intézőbizottsága, a testületben számos korábbi ismert békepap is helyet kapott. A bizottság elnöke Brezanóczy Pál káptalani helynök, ügyvezető titkár Rozsáli Menyhért verpeléti esperes lett. Heves megyében a

[1038] Kálmán, 2014. 141-142.
[1039] A két főpásztor állandó tájékoztatást adott a külföldnek az Opus Pacis működéséről, székház biztosított és anyagilag is támogatta a mozgalmat. Kálmán, 2014. 145.
[1040] Kálmán, 2007. 228.
[1041] MNL HML XXXV-22/12/6. d./57. Borai Emil 1958. január 16-ai összefoglaló jelentése.

következő személyek alkották a titkárságot: Varga Sándor gyöngyösi plébános, Rakolczai Gábor teológiai rektor, Csontos Barna irodaigazgató.[1042]

A megyei katolikus békebizottságok megalakítását az ÁEH azzal magyarázta, hogy az OP ugyan helyeselte a békefeladatokat, de nem adott konkrét támogatást a papoknak a mindennapi békemunkában, akik ezért nem is tarthatták elégségesnek a békemű tevékenységét. *„Ugyanakkor a haladó papoknak a katolikus békeszervezetnek további kielégítésével kapcsolatos további igénye találkozott a Párt (sic!), az állami szervek, a Hazafias Népfront és az Országos Béketanács ilyen irányú törekvésével és célkitűzésével."*[1043] A kérdés egyértelmű tisztázását az MSZMP PB 1958. június 10-i határozata végezte el. A feladat világossá vált: egységbe kell tömöríteni a „haladó papokat". Az ÁEH végleg feladta a konzultáció lehetőségét, nem kívánt újabb egyezséget kötni a püspöki karral. *„A legcélszerűbb megoldásnak bizonyult, hogy újabb vitába és tárgyalásba a püspökökkel e témával kapcsolatban nem bocsátkoztunk, hanem a megyei bizottságot társadalmi keretben, a Hazafias Népfront békebizottságainak keretében hoztuk létre, mintegy alulról jövő kezdeményezést, amelyet az illetékes szervek támogatnak."*[1044] Abban azonban véleménykülönbség alakult ki a központ és a vidéki munkatársak között, hogy a korábban bevett szokás szerinti nagy létszámú választmányokat, vagy az OBKB mintájára szűkebb bizottságokat hozzanak-e létre. Végül az utóbbi koncepció nyert érvényt, mivel a kis létszámú grémiumokat egyszerűbb volt mozgatni és az esetlegesen felmerülő személyi problémák megoldása is zökkenőmentesebben intéződhetett. A régi, diszkreditálódott választmányok újjászervezése mindazonáltal komolyabb ellenállást válthatott volna ki a papság és a püspöki kar részéről. Az ÁEH határozott, meglepetésszerű és gyors cselekvése jelentette az egyetlen megoldást az ordináriusok és a „reakciós, illojális" egyháziak ellenállásának tompítására. A bizottságok megalakulása mindenütt papi békegyűlés keretén belül történt meg. A gyors és ellenállásmentes lebonyolítás megkövetelte, hogy a meghívókat célzottan, kizárólag az együttműködésre hajlamos és a politikai kérdésekben semleges magatartást mutató papok kapják meg. További taktikai lépésként az értekezleteken igyekeztek elfedni a bizottságok megalakulásának szándékát, a tematikát jellemzően aktuális békemozgalmi kérdések köré építették fel.[1045]

[1042] MNL OL XIX-A-21-d/2. d./007-24/1958. Borai Emil 1958. április 17-i jelentése.
[1043] MNL OL XIX-A-21-a/14. d./O-24-21/1958. Jelentés a megyei és budapesti katolikus bizottságok megalakulásáról.
[1044] Uo.
[1045] Uo.

Némi véleménykülönbséget okozott a főpásztorok bizottságokban betöltött szerepe is. A gyűlések előkészítésénél e tekintetben is vita alakult ki a központ és az egyházügyi előadók között. Végül sikerült meggyőzni a vidéki megbízottakat, hogy a bizottságok működését *„nem kell és nem szabad függővé tenni az egyházmegyék ordináriusainak állásfoglalásától”*.[1046] Veszprémben Klempa Sándor Károly[1047] püspöki helynök megnyilatkozása kifejezetten félrevitte az ülés hangulatát. Klempáról tudvalevő, hogy Badalik Bertalan veszprémi püspök internálása után ő kapta meg az egyházkormányzati jogköröket. A hatóságokkal[1048] kifejezetten együttműködőnek mutatkozott és később tág teret engedett a békemozgalomnak.[1049] A veszprémi alakuló gyűlésen az amúgy határozatlan jellemű[1050] Klempa beszédében eltökélten állította, hogy *„az egyházmegyei hatóság fenntartja magának a jogot a bizottság tevékenységének meghatározására és átalakítására”*.[1051] Az alakuló üléseken összességében „jó hatást gyakorolt” a főpásztorok megjelenése és felszólalása. A Heves megyei gyűlés kapcsán az ÁEH észrevételei szerint Brezanóczy Pál káptalani helynök felszólalása kifejezetten segítette a folyamatokat és szereplése „megzavarta” a püspöki kart is.

A békegyűlések közönségének kiválogatása is irányítottan történt. Az ÁEH pozitívumként említette, hogy nem csupán a „régi békepapok”, hanem számos újonnan bekapcsolódó egyházi személy is megjelent, a fiatalabb papok azonban továbbra sem vállaltak közösséget a mozgalommal.[1052] Az újmisés papok békemozgalomba történő bevonása a hatvanas évek első felében is problémát jelentett, Borai még 1962-ben is úgy látta, hogy a békemozgalom elsődleges feladata a „kötekedő” fiatal papok „nevelése” lenne.[1053]

Az elnökök és titkárok általában mindenütt a kipróbált békepapok sorából kerültek ki. Heves megyében, de másutt is[1054] a volt elnökök és titkárok tagjai maradtak a bizottságoknak, és a tagság körében végbement „vérfrissítés” ellenére a testület kétharmada rutinos békemozgalmi személy maradt. A bizottságokat egyébként nem választás útján hozták létre,

[1046] Uo.
[1047] Klempa Sándor (1898-1985) 1916-tól a jászói premontrei apátság tagja, 1950-ben került a veszprémi egyházmegyébe. 1955-től irodaigazgató, Badalik Bertalan 1957-es internálása után püspöki helynök. 1959-1972 között az egyházmegye apostoli kormányzója, 1972-ben szentelték püspökké, a püspöki konferencia titkára.
[1048] Klempa Sándor Károly „László” fedőnéven jelentett az állambiztonságnak. Klempa ügynöki tevékenységével kapcsolatban lásd Soós, 2012. 127-177.
[1049] Az 1957-1961 közötti időszak egyházpolitikai mozgásairól a veszprémi egyházmegyében lásd Gárdonyi-Horváth, 2017. 133-197.
[1050] Gárdonyi-Horváth, 2017. 177-178.
[1051] MNL OL XIX-A-21-a/14. d./O-24-21/1958. Jelentés a megyei és budapesti katolikus bizottságok megalakulásáról.
[1052] Uo.
[1053] MNL OL XIX-A-21-d/15. d./007-47/1962. Borai Emil 1962. IV. negyedévi összefoglaló jelentése. 1963. január 3.
[1054] A források Heves, Tolna, Veszprém, Baranya, Szabolcs megyéket említik. MNL OL XIX-A-21-a/14. d./O-24-21/1958. Jelentés a megyei és budapesti katolikus bizottságok megalakulásáról.

hanem a gyűlés elnökei egyszerűen bejelentették a megyei békebizottságok katolikus bizottságainak megalakulását.[1055]

Az állami kényszert leplezendő a nyilvánosság előtt végig a Hazafias Népfront szerepét hangsúlyozták. A papok így nem tudtak arra hivatkozni, hogy a bizottságokat valamely állami hatóság hozta létre, így ez nem szolgálhatott ellenérvként vagy kibúvóként sem. A népfront és az egyházügyi előadók előre megbeszélték a névsorokban szereplő papokkal a leendő békemozgalmi funkciójukat, a gyűlés egyszerűen tudomásul vette az összeállított bizottság névsort. Ilyen körülmények között alakult meg a Heves Megyei Katolikus Békebizottság. Tassy Ferenc[1056] esperes, markazi plébános elnöki pozíciót, Csépányi Ferenc[1057] káli plébános, kerületi esperes titkári pozíciót kapott. A tagság további 11 személyből állt: Csontos Barna érseki tanácsos, irodaigazgató, Rakolczai Gábor[1058] szemináriumi rektor, Csik József hatvani prépost, Marosi Ernő apát, Katona István esperes, füzesabonyi plébános, Kovács József[1059] esperes, gyöngyöstarjáni plébános, Bernolák Máté esperes, viszneki plébános, Lázár Pál[1060] esperes, sarudi plébános, Szily Jenő[1061] verpeléti plébános, Sály Miklós[1062] verpeléti segédlelkész, Borsos Imre[1063] mátraderecskei plébános.[1064]

[1055] MNL OL XIX-A-21-a/14. d./O-24-21/1958. Jelentés a megyei és budapesti katolikus bizottságok megalakulásáról.

[1056] Tassy Ferencet (1898-1971) 1921-ben szentelték pappá, 1924-1940 között Jászapátiban, Tiszabőn, Rakamazon, Mezőkövesden. 1945-ben a szovjet katonai hatóság letartóztatta a Borsod című lapban megjelent izgató cikkeri miatt. A népbíróság Országos Tanácsa 1946-ban jogerősen 4 évi börtönre ítélte. 1949-ben betegen szabadult, a műtét és a hossza lábadozás után 1954-ben disponálták Markazra kisegítőlelkésznek, 1957-től esperes, 1959-től kácsi apát-plébános. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 67.

[1057] Csépányi Ferencet (1919-?) 1944-ben szentelték pappá, 1953-tól plébános Kisnánán, 1955-től Kálban, 1958-tól kerületi esperes, 1960-tól plébános Nyíregyházán, szabolcsi főesperes. Kiss István teológiai tanár kérésére ő kereste fel a forradalom idején a Varga Sándor plébánost, hogy mielőbb kérjen maga ellen fegyelmi eljárást Brezanóczy Páltól. Ezért Borai Emil egyházügyi főelőadó felelősségre vonta, lojalitása mögött ezért valószínűleg a zsarolás is közrejátszhatott. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 41.; ÁBTL 3.1.5. O-8934. 197.

[1058] Rakolczai Gábort (1900-1966) 1923-ban szentelték pappá, 1948-tól a Szent József Internátus igazgatója, főszékesegyházi kanonok, 1950-től kisszemináriumi igazgató, 1951-től az egyházmegyei alapítvány gondnoka, szemináriumi rektor, 1959-ben rektori teendői alól felmentették. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 62.

[1059] Kovács Józsefet (1904-?) 1929-ben szentelték pappá, segédlelkész Recsken, 1930-tól Sirokban, Szendrőn, 1931-től Jászapátiban, 1933-ban plébános Gyöngyöstarjánban, 1944-től helyettes esperes, 1945-től kerületi esperes. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 53.

[1060] Lázár Pált (1904-?) 1929-ben szentelték pappá, 1945-től plébános Sarudon, 1957-től kerületi esperes, 1959-től plébános Kunszentmártonban, kerületi esperes. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 54.

[1061] Szily Jenőt (1911-?) 1935-ben szentelték pappá, 1958-tól plébános Verpeléten, 1960-tól helyettes esperes. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 67.

[1062] Sály Miklóst (1931-?) 1956-ban szentelték pappá, 1958-tól segédlelkész Bélapátfalván, Verpeléten, 1959-től Füzesabonyban. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 63.

[1063] Borsos Imrét (1915-?) 1940-ben szentelték pappá, 1951-benplébános Mátraderecskén, 1960-tól helyettes esperes. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 39.

[1064] MNL OL XIX-A-21-a/14. d./O-24-21/1958. Jelentés a megyei és budapesti katolikus bizottságok megalakulásáról.

Az első Opus Pacistól függetlenül megtartott békegyűlésről értesülve 1958. augusztus 1-én Grősz József kalocsai érsek dörgedelmes hangú levelet írt Brezanóczy Pálnak. Az érsek az Új Ember július 31-i számából értesült a rendezvényről, s mélységes megdöbbenésének adott hangot az egri káptalani helynöknek írott soraival. A püspöki kar döntéseivel való nyílt szembehelyezkedésként értékelte a történteket. Grősz aggályosan jegyezte meg: „*félő, hogy a Heves megyei példa követőkre talál"*. „*Ez esetben* – folytatta ugyanő – *a Püspöki Kar kénytelen lesz úgy az Országos Béketanács Katolikus Bizottságát, mint az Opus Pacist feloszlatni."*[1065] Az érsek azt is tudtára adta Brezanóczynak, hogy érzékeli a Heves Megyei Katolikus Békebizottság és az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága közötti hatalmas átfedéseket.[1066]Az OP elnökének ellenszenvét kiváltó egri békegyűlés „szükségességét" egyébként Mag Béla OP ügyvezető igazgató által a stockholmi békegyűlésen szerzett tapasztalatairól tartott előadásával indokolták. Kálmán Peregrin szerint az ilyesfajta taktikai lépések vezettek el odáig, hogy az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága egészen rátelepedett az Opus Pacis intézményére és a mozgalom tagjai meghiúsították a püspöki kar stratégiáját.[1067]

Borai Emil egyházügyi főelőadó visszatérésétől kezdve élénken foglalkozott a korábbi békemozgalmi személyiségek reaktivizálásával és az együttműködésre fogékonyabb klerikusok feltérképezésével. A „szimpatizáns papi bázisok" egyrészt információ forrásként, másrészt a konszolidáció tekintetében mutatkozó szövetséges támaszként is szolgáltak. Az ÁEH Heves megyei megbízottja mielőbb igyekezett újra támogatásáról biztosítani a forradalom időszakában szövetségesüket vesztett békepapokat, akikkel szemben előszeretettel alkalmazta a politikai manipuláció eszközeit. *„Itt elsősorban a volt papi békemozgalom választmányi tagjaira támaszkodtam, kik az ellenforradalom idején szilárdnak bizonyultak. A választmányi tagokat sűrűn felkerestem, vagy ők engem, s sok ügyben véleményük meghallgatása után intézkedtem csak, vagy egyes ügyekben úgy állítottam be a javulást, hogy az valamelyik választmányi tag befolyásának köszönhető."*[1068] Borai 1957 nyarától úgy irányította a dispozíciókat, hogy az esperesi stallumokat békemozgalmi papok kaphassák meg. *„A hatás már a nyári dispozíciók során megmutatkozott, s méginkább mikor a 12 újonnan kinevezett esperes mind közismert békepapból került ki. Ezen személyeket már korábban felkészítettem az eseményre, vagy, hogy várható lesz a papok egy részének köréjük*

[1065] MNL OL XIX-A-21-a/14. d./O-24-14/1958. A „Katolikus papok békegyűlése Egerben" című közlemény véleményezése.
[1066] Uo.
[1067] Kálmán, 2007. 228.
[1068] MNL HML XXXV-22/12/6. d./57. Borai Emil 1958. január 16-ai összefoglaló jelentése.

polarizálódása, ami [a] fenti események után be is következett."[1069] Az egri megbízott büszkén említette 1959-ben, hogy Heves megyében alakult meg legelőször[1070] a papi békemozgalom, amely nagyon korán függetlenítette magát az Opus Pacistól. Az ÁEH-nak a lelkipásztori hivatás irányába tanúsított megvetését tükrözte, hogy a papság lojalitásának okát az egyházkormányzat együttműködése mellett abban látta, hogy Heves megyét „fekvése és anyagi helyzete" az egyházmegye legjobb helyévé avatta.[1071] Lénárt József rendőr főhadnagy véleménye is jól tükrözi a pártállami szervek hozzáállását. *„A megye papságának nagy része nem adja meg a tiszteletet a pápának, vagy az egyházmegye fejének, mint korábban. A békemozgalmi papok nincsenek kiszolgáltatva a főpapok akaratának, mert az állam megvédi őket. […] Az egri egyházmegye, ezen belül is Heves megyében az állami vonal keményen tartja kezében a haladó papok ügyét. Esperesi beosztásban majdnem kivétel nélkül békemozgalmi papi személy van, akik az állammal való együttműködést, a békéért való küzdelmet tekintik feladatuknak. A Demokratikus papság (sic!) helyzete megyénkben megszilárdult, minden jó plébánia az övék, az áthelyezni, vagy megbüntetni nem tudja az érseki helynök. Munkánknak az lett az eredménye, hogy a papság jövőjének útját az állam kezében látja, mert ahhoz, hogy egy pap plébános legye, vagy jó helyre kerüljön az állam beleegyezése kell."*[1072]

Az ÁEH 1959. október 23-án az MSZMP PB 1958. június 10-i és július 22-i határozatainak nyomán a megyék egyházpolitikai helyzetének felmérésére adott utasítást.[1073] Az elemzésben külön fejezetet kellett szentelni a papság politikai magatartásának különös tekintettel a békemozgalom helyzetére. *„Miután a papi békemozgalom tagjaival, általában a papokkal foglalkozás módszeres volt, ennek tulajdonítható, hogy itt mindig volt egy erős, lojális papi káder, akik különösen az ellenforradalom alatt, majd után mozgósíthatók voltak, ha állami feladatokat kellet végrehajtani. A papi békemozgalom tagjai, miután 6 év óta feladatuk volt, hogy a névszerint (sic!) hozzájuk beosztott semleges papokkal foglalkozzanak, így komoly erőt képviselnek Heves megyében."* – írta Borai.[1074] Az egyházügyi főelőadó által favorizált békepapok közül kiemelkedett Rozsáli Menyhért és Varga Sándor. Velük – 1953-

[1069] Uo.
[1070] Valójában Heves megye mellett az élenjárók között volt Somogy és Veszprém megye is. Kálmán, 2017. 228.
[1071] MNL HML XXXV-22/12/6. d./57. Borai Emil 1959. március 23-i jelentése.
[1072] MNL HML XXXV-22/12/6. d./57. Jelentés egyházak és szekták tevékenységéről. 1959. március 27.
[1073] Heves megyében Lendvai Vilmos VB elnök 1959. november 25-i határidővel adott utasítást a járási és városi VB elnököknek az őket érintő témakörök kifejtésére. Tételesen be kellett mutatni mely községekben működnek szekták. Az egyház anyagi helyzete kapcsán szükséges volt felsorolni a nagyobb jövedelmű plébániákat és az anyagilag gyengébb helyeket. A klérus adománygyűjtő tevékenysége mellett az esetleges korrupciós ügyeket is be kellett mutatni. MNL HML XXIII-3/b./34. d./1239. Lendvai Vilmos VB elnök 1959. november 4-i utasítása.
[1074] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.

óta – „komolyabban foglalkozott" az ÁEH és a megbízott által előkészített hosszabb távú „papi káderfejlesztési" tervben is szerepeltek.[1075]

A kádári megtorlások időszakában a hatalom idővel egészen nyílt formában is kinyilatkoztatta, hogy újra támogatni szándékozik a társutas papokat. 1957. december 16-án Horváth János ÁEH elnök kitüntetésben részesített több egyházi személyt, aki „*kiemelkedő tevékenységet fejtett ki az állam és az egyház közötti jóviszony (sic!), valamint a békemozgalom terén"*. „*Ezek a személyek az ellenforradalom alatt a reakció részéről, több esetben életveszélynek voltak kitéve. Ezeknek a papoknak a kormánykitüntetésben való részesítése nagy biztatást jelentene a különböző egyházakban működő erőknek."*[1076] Horváth az Országos Béketanáccsal egyetértésben 15-20 *„haladó hazafias pap"* kitüntetését szorgalmazta. Az ÁEH elnökének rendelkezése szerint a kitüntetetteknek a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének megfelelő fokozatában (II. és V.) részesültek, amelyet 1957. december 27-31-e között kaptak kézhez. A végleges listát Horváth megbízásából Miklós Imre küldte meg Szirmai Istvánnak, az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság vezetőjének. A kitüntetettek között szerepelt Rozsáli Menyhért esperes, verpeléti plébános, akinek a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének V. fokozatát adományozták.[1077]

Rozsáli Menyhért személyét Borai Emil főelőadó és az állambiztonság is nagyon komolyan támogatta. Rozsálit 1950-ben disponálta Czapik Gyula Egerszalókra. Az MDP Egri Járási Bizottsága 1951 szeptemberében úgy ítélte meg, hogy az egerszalóki plébános a kongruarendezés után igyekezett élénk kapcsolatot kialakítani a párt- és tanácsi szervezetekkel. Több esetben elment a tanácsházára, ahol tárgyalt a tanácselnökkel az aktuális feladatokról. A hívek között is egyre aktívabb közéleti tevékenységet fejtett ki, a tanácselnöknek már ekkor felajánlotta, hogy akár háznál, akár az utcán szívesen tart békegyűléseket.[1078] Borai 1959-ben Olt Károly elnöknek írott, egyébként Mikós Imre elnökhelyettest kritizáló levelében részletesen szólt Rozsáli Menyhért általa is egyengetett karrierútjáról. Az egri egyházügyi főelőadó komolyan számíthatott személyére a békemozgalom területén. Aktív közéleti tevékenysége és rendszerkonform megnyilvánulásai miatt a Heves Megyei Római Katolikus Papi Békemozgalom Bizottság másodtitkárának neve nem volt ismeretlen a megyei pártbizottság előtt sem. A főelőadó visszatekintésében úgy érzékeltette az ÁEH akkori vezetésével, hogy számottevő harcok árán sikerült 1958-ban Rozsálit előbb Jászberénybe helyeztetnie, illetve később elérnie a plébános főesperesi

[1075] Uo.
[1076] MNL OL XIX-A-21-d/1. d./0057-1/1957. Javaslat haladó papok kitüntetésére.
[1077] A kitüntetésekről lásd még Köpeczi, 2004. 115-116.
[1078] MNL HML XXXV-11/29. d./2./111. Egri Járási Tanács kádercsoportjának jelentése. 1951. szeptember 24.

kinevezését. Borai Brezanóczy Pál káptalani helynököt vádolta a pap előmenetelének akadályozásáért. Az egyházügyi megbízott az ügy mihamarabbi rendezésének érdekében szándékosan konfliktust gerjesztett. A manipulált ellentétnek az lett az eredménye, hogy 1959-ben Brezanóczy apostoli kormányzó nyíltan színt vallott Rozsáli helynöki pozícionálását illetően. *„Elmondta Brezanóczy Budapestről visszatérte utáni nap, hogy mikor Miklós elvtárs közölte vele Rozsáli nevét, ez ellen tiltakoztam, de akkor megmondta Imre, hogy neki éppen mindegy volna, de más állami szervek óhaja a kinevezés. Ja, az más! Így már természetesen beleegyeztem mondva Miklósnak, hogy nem akarok neki problémát okozni."*[1079] Ismeretes, hogy Rozsáli Menyhért „Jánossy Ferenc" fedőnéven jelentett az állambiztonságnak.[1080] Miklós Imre Brezanóczy Pálnak tett megjegyzéséből, illetve a Rozsáli és BM között kialakult kapcsolatból arra lehet következtetni, hogy az állambiztonság instruálta az ÁEH-t az irányított kinevezés kijárására. Mindazonáltal Borai Emil is igyekezett nagy teret nyerni Rozsálinak. Utalva Czapik Gyula érsek és Patócs József helynök viszonyára gondoskodott arról, hogy Rozsálit ne tudja az apostoli adminisztrátor úgy „kikapcsolni", ahogy annak idején az érsek tette azt Patócs helynökkel.[1081] Brezanóczy 1959. augusztus 22-én kérte az ÁEH hozzájárulását Rozsáli Menyhért apostoli kormányzói helynökké történő kinevezéséhez.[1082] Rozsáli miután 1958-ban Jászberénybe került és főesperes-plébános lett, nagyon fontos szerepet kapott az ottani békemozgalom újjászervezésében. 1959. április 9-étől a Szolnok Megyei Római Katolikus Papi Békemozgalom Bizottságának az elnöke lett. Cseh Lajos Szolnok megyei egyházügyi előadó szerint a jászberényi főesperes-plébános szervezőmunkájának, habitusának és komoly fellépésének köszönhetően észlelhető dinamikus fejlődés a megyei papi békemozgalom életében.[1083] Rozsáli Szolnok megyébe történő áthelyezése része volt annak az ÁEH által irányított törekvésnek, amelynek során a Heves megyében „jól teljesítő", Rákosi-korszakban ismertté vált békepapok más megyékben kaptak

[1079] Az iratot Miklós Imre a halála előtti hónapokban bocsátotta Kálmán Peregrin OFM és Szabó Csaba rendelkezésére. Köszönet illeti Kálmán Peregrint, amiért felhívta a figyelmemet a dokumentumra és eljuttatta azt részemre. Borai, 1959. október 14.

[1080] „Jánossy Ferenc" ügynök 1958 szeptemberében tagja volt annak az egyházi küldöttségnek, amely 6 napot töltött el a brüsszeli világkiállításon. „Jánossy Ferenc" csekély hírszerzési lehetőségei révén az egyházi küldöttségen belüli feladatok megoldására kapott megbízást. E mellett részt vett a Kiss István teológiai tanár személyére foganatosított adatgyűjtésben is. ÁBTL 3.1.5. O–13405/3a 143.; ÁBTL 3.1.5. O-8934.

[1081] MNL OL XIX-A-21-d/4. d./007-45/1959. Borai Emil 1959. szeptember 7-i összefoglaló jelentése.

[1082] MNL OL XIX-A-21-a/15. d./ E-14-3/1959. Rozsáli Menyhért kinevezése apostoli kormányzói helynökké, az egri Hittudományi Főisk. rektori tiszte alól Rakolczai Gábor felmentése, dr Maksa József rektori és dr. Bokori József rektorhelyettesi kinevezése.

[1083] Sulák, 2019. 395.

magas egyházi – jellemzően kerületi esperes – pozíciójuk segítségével induljon meg a békebizottságok reorganizációja és üzemeltetése.[1084]

A Borai által támogatott másik, 1950-es évek első felétől kezdve érzékelhető módon békemozgalmi aktivistaként szereplő egyházi személy Varga Sándor volt. Varga Sándor balatoni plébános 1951 előtt nem igazán kereste a párttal és tanáccsal a kapcsolatot, sőt kifejezetten kerülte az együttműködést. A Grősz-pert követő 1951. szeptember 12-i békegyűlésre azonban, ahogy kézhez kapta a meghívóját, jelentkezett a pártbizottságon és a tanácselnöknél.[1085] 1951-től kezdve számos jel utal arra, hogy a pap jó kapcsolatot ápolt az állam helyi képviselőivel, amelyet főként békemozgalmi tevékenysége bizonyít. 1951. szeptember 12-én a Heves megyei papi békebizottság ülésén titkári pozíciót kapott.[1086] Borai Emil Rozsáli Menyhért érseki helynök mellett Vargát a békemozgalom legkomolyabb helyi képviselőjének nevezte, akit tapasztalata miatt 1958-ban „kiengedett a megyéből" és a Gyöngyös-Alsóvárosi plébániáról a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Mezőkövesdre helyeztette.[1087] *„Megjegyezendő, hogy a Heves megyei Papi Békemozgalomnak (sic!) nagy előnye más megyékkel szemben, hogy kevésbé volt annyi zökkenőnek kitéve, mint a többi megye békemozgalma. Köszönhető ez Varga Sándor jelenleg mezőkövesdi apát-plébánosnak, aki már 1953 után következő időkben egy stabil gárdát alakított ki, akik mentesek voltak a politikai és erkölcsi terhektől, akik, amit mondtak és hirdettek, beigazolódott. Ez a választmány komoly befolyásoló tényezővé vált az elmúlt években mellyel az ordináriusnak is számolnia kellett, mint ahogy a megye papsága maga is irányító tényezőnek ismerte el."*[1088] Megint máshol Borai a következőképpen szólt a plébános áthelyezésének egyházpolitikai megfontolásairól. *„Varga Sándorral a legharmonikusabban tudtam, mint a Heves megyei papi Békebizottság titkárával együttműködni. Mivel régi praxisa van a szervezésben, s mert megbízható, ezért küldtük Borsod megyébe, hol az újjáalakuló békemozgalom titkára lett."*[1089]

A pap állam képviselőivel kialakított harmonikus kapcsolata új plébániáján szakadt meg. Lobkovitz László[1090] Borsod megyei egyházügyi főelőadó a legelejétől ellenséges

[1084] MNL OL XIX-A-21-d/14. d./001-1-21-1962. Borai Emil 1962. április 14-i jelentése a Heves megyei békemozgalomról.
[1085] MNL HML XXXV-12/2./49. Egri Járási Tanács kádercsoportjának jelentése. 1951. szeptember 24.
[1086] MNL HML XXXV-11/29. d./108. Jegyzőkönyv. 1951. szeptember 12.
[1087] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[1088] MNL OL XIX-A-21-d/15. d./007-47/1962. Borai Emil 1962. IV. negyedévi összefoglaló jelentése. 1963. január 3.
[1089] MNL OL XIX-A-21-a/15. d./E-27-10/1959. Varga Sándor mezőkövesdi esperes plébános panaszlevele – Labkovitz László Borsod megyei egyházügyi főelőadó magatartásával kapcsolatban.
[1090] Lobkovitz László (1918-?) 1957-től 1963. december 15-ig dolgozott az ÁEH-nak mint egyházügyi főelőadó. 1963. december 15-től a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Talajerőgazdálkodási Vállalat műszaki vezetője. Soós, 2015. 275.; Fazekas, 2000.

stílusban tárgyalt vele, ezért Varga áthelyezése után nem sokkal személyesen kérte Borai Emiltől, hogy mihamarabb visszakerülhessen Heves megyébe. Varga Sándor és Lobkovitz László között a helyzet 1959. április 15-i találkozásuk következtében annyira elmérgesedett, hogy a plébános Boraihoz fordult. Varga éppen a békebizottság plenáris üléséről óhajtott tárgyalni, ám Lobkovitz mindenféle előzmény nélkül letorkollta a hozzá érkezőt. *„Ki volt az a csibész, aki az Egyházügyi Hivatalt úgy tájékoztatta, hogy a legutóbbi békebizottsági ülés este 6-h-ig (sic!) tartott?”* – vonta kérdőre vendégét. Ezek után a plébános azzal védekezett, hogy a rendezvény valójában mindössze öt perccel este hat óra előtt ért véget. A főelőadó az érvekkel mit sem törődve tovább vádaskodott. Meggyőződése volt, hogy a békemozgalom egyeseknek csak egzisztenciális kérdés és ennél fogva ő nem tartja szükségesnek összehívni a jelenlegi bizottságot. Varga Borainak írott soraiból egyébként az is kiderül, hogy hasonló stílusú kinyilatkoztatások hagyták el Lobkovitz száját az általa inkriminált békegyűlésen is. *„A pap nem lehet tsz. tag, mert ott is prédikálna […].”* – elevenítette fel Varga a főelőadó kirohanását. *„Lobkovitz főelőadó úr kijelentésével kapcsolatban legyen szabad megjegyeznem, hogy sem több éves békemozgalmi tevékenységemmel, sem papai magatartásommal nem érdemeltem meg azt, hogy engem csibésznek minősítsen. Ez a kijelentése olyan mély szakadékot árul el közöttem és az egyházügyi főelőadó úr között, hogy a további együttműködés közöttünk erkölcsileg lehetetlen.”*[1091] Az idézett sorok után a plébános egy a korszakban az ÁEH vidéki megbízottainak és a klérus közötti konfliktusforrások tipikus forrására hívta fel Borai Emil figyelmét. *„Tapasztalatból szerzett meggyőződésem, hogy fogalma sincs arról, miként kell papokkal beszélni. Megnyilvánulásaival inkább elriasztja a jobb érzésű papságot is a béke ügye támogatásától mintsem megnyerné.”*[1092] Borai az ügyében segítséget kérő Varga Sándornak adott igazat és jelentést írt az ÁEH-nak az esetről. Lobkovitznak azonban nem ez volt az utolsó konfliktusa a katolikus békepapokkal. A történtek mindazonáltal jól tükrözik az ÁEH vidéki munkatársainak mentalitását is. A katonai pálya után egyházpolitikai vonalra került borsodi főelőadó nem igazán tudott megbirkózni az új típusú szövetségi politika kétségkívül komolyabb diplomáciai rátermettséget igénylő feladataival.[1093]

Heves megye területén 1960-ban 155 katolikus pap és 15 református lelkész tevékenykedett. A megyei, járási, városi és községi szintű HNF-bizottságoknak 1960-ig 22

---

https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/janicsar.htm (letöltve: 2020. december 7.)

[1091] MNL OL XIX-A-21-a/15. d./E-27-10/1959. Varga Sándor mezőkövesdi esperes plébános panaszlevele – Lobkovitz László Borsod megyei egyházügyi főelőadó magatartásával kapcsolatban.

[1092] Uo.

[1093] Lásd bővebben Gál, 2019. 269-279.

egyházi személy bővítette a tagságát. 1960-ra 13 fősre olvadt ez a csoport, benne 11 katolikus és 2 református egyházi személlyel.[1094] A csökkenés nem a papság ellenállása miatt alakult ki, hanem az ÁEH és Borai Emil intenciói alapján a járási tanácsok irányították így az eseményeket. A Községi Népfront Bizottságok és Végrehajtó Bizottságok népesebb egyházi csoport létrehozására törekedtek, ám a járási pártbizottságok határt szabtak az alacsonyabb szintű közigazgatási szervek bővítési törekvéseinek. Borai Emil egyházügyi főelőadó az „új típusú" egyházpolitika megyei végrehajtásával magyarázta a pártszervezetek egyház közéleti tevékenységét csökkenteni szándékozó döntését. *„Kialakult tehát egy olyan álláspont, mely szerint a papsággal olyan viszonyt alakítottak ki, hogy azok felhasználhatók legyenek egyes olyan akciók során, amikor a vallásos emberek meggyőzéséről van szó /pl. az őszi és tavaszi tsz. szervezés/. Ennek a papság jelentős része megfelel. Azt viszont nem óhajtják a pártbizottságok, hogy döntő számba kerüljenek valamilyen bizottságban, melyen keresztül „megsüthetnék a saját gesztenyéjüket", amihez a papságnak különösen kifejlett érzéke van. Így történt azután, hogy a legutóbbi tanácsválasztás idején, a korábbi 5 pappal szemben, egyet sem választottak be tanácstagnak, most pedig a Népfront-bizottságok (sic!) ujjáválasztásakor (sic!) ügyeltek arra a járási Pártbizottságok (sic!), hogy csökkenjen a papi létszám, s akit beválasztottak, az is megfelelő ellenőrzés alatt álljon."*[1095] A papság túlzottan direkt politikai szereplésének tompítására tett intézkedések eredménye az lett, hogy egyetlen egyházi személy sem kapott helyet a Megyei Népfront Bizottságban. A 13 bizottsági pozícióba került egyházi személy közül a Városi Népfront Bizottságba egyedül Csík József hatvani prépostot választották be, a Járási Népfront Bizottságok soraiba pedig Csépányi Ferenc káli plébánost és Szilva Sándor református esperest.[1096]

Az ÁEH minden konfliktus ellenére kiemelkedő eredményként értékelte az egri egyházmegye területén a katolikus papi békemozgalom megerősítését. Ebben fajsúlyos szerep jutott Brezanóczy Pál apostoli kormányzónak, aki idejekorán függetlenítette a mozgalmat az Opus Pacistól. A „kedvező helyzetet" Heves megyében különösen jól kihasználták, hiszen 1958-ban szinte elsőként alakult meg a katolikus békebizottság. Az állami presszionak köszönhetően 1963-ra egyházmegyei szinten a katolikus papok 60-70 %-a rendszeresen részt vett a békegyűléseken, ez Heves megyében 110-120 egyházi személyt jelentett.[1097] Azt már

[1094] MNL OL XIX-A-21-d/ 6. d./0028-14/1960. Hazafias Népfront Bizottságokba választott papokról jelentés. 1960. augusztus. 6.
[1095] Uo.
[1096] MNL OL XIX-A-21-a/21. d./O-24-9/a/1960. Kimutatás a Hazafias Népfront-bizottságokba beválasztott papok létszámáról.
[1097] Ekkoriban hozzávetőlegesen 150 római katolikus pap élt Heves megye területén. MNL OL XIX-A-21-d/21. d./0042-5/1962. Összefoglaló jelentés. 1963. január 19.

jóval nehezebb mérni, hogy a békegyűléseken érzékelhető tömeg hány százaléka tekinthető meggyőződéses „békeaktivistának", vélhetően csupán elenyésző hányaduk.

A békemozgalom kiszélesítése más célokat is szolgált. Az Agitációs és Propaganda Osztály által képviselt 1958-as egyházpolitikai irányelvekben egyértelműen kifejtésre került, hogy a magyarországi katolikus egyházat fokozatosan el kell szakítani a Vatikántól.[1098] Ennek érdekében mesterségesen erősítették a magyarországi egyház Vatikánnal szembeni kritikáit, a főpásztorok pápával szembeni ellenállását igyekeztek hangsúlyozni a sajtóban.[1099] Lénárt József rendőr főhadnagy korábban idézett és Borai Emil egyházügyi főelőadó megyei békemozgalmi „magról" írott jellemzései a rögzített elvárások szerinti eredményeket visszhangozták. *„Ennek az erős csoportnak egy nagy előnye, hogy a nevelés hatására az egyházi hierarchikus vonaltól már elcsúsztak. Külsőleg, s ez fontos, a hívek felé nagyon ügyelnek, hogy egyházi kötelességüket ellássák, ugyanakkor belsőleg már nincs bennük tekintélytisztelet az egyházi, vagy vaticáni (sic!) felsőbbség iránt.*[1100] *Az itteni papi békemozgalom tagjainak mintegy 50%-a bármikor felhasználható lenne, akár arra, hogy a főpásztorával szembehelyezkedjen, ha mi úgy akarnánk, akár arra, hogy a Vatikán reakciós politikáját elítélje."*[1101]

A Vatikán „ellenséges magatartására" válaszul létrehozott nemzeti egyház koncepciójával szemben 1959-ben kezdett támogatókra találni egy másik irányzat. Az önállóságát visszanyert ÁEH ettől kezdve egyre komolyabb figyelmet szentelt a külpolitikai vonalnak. A hivatal egyházpolitikai gondolkodásmódja – igaz ekkor még az MSZMP Politikai Bizottság támogatását nem élvezve – egyre erősebben olyan irányba kezdett tolódni, hogy a Vatikán mérsékelt irányvonalának támogatása több hasznot hozhat a magyar fél számára, mint a totális elszakítás. A stratégia mindazonáltal nem zárta ki az egyház további állami ellenőrzését sem. 1959-ben a PB nem tartotta időszerűnek a változtatást, ám a hatvanas évek első felétől kezdve már egyértelműen ez a látásmód dominált. 1961-től az ÁEH mindinkább erőltette a Szentszékkel történő legális kapcsolatfelvételt.[1102] A paradigmaváltást XXIII. János pápa szocialista országok felé gyakorolt nyitottabb magatartása indukálta. 1960-1961-re lehetségessé vált, hogy a magyar viszonylatban alkalmazott kettősséget a Vatikán irányában is foganatosítsák. Ahogy Fejérdy András történész fogalmazott: *„XXIII. János „haladó" irányvonalának támogatásával és a Vatikán „konzervatív-reakciós" szárnyának*

[1098] Róma érzékelve az elszakításra irányuló terveket egy titkos püspöki hierarchia szervezésébe kezdett. Erről bővebben lásd Fejérdy, 2010. 129-157.
[1099] Kálmán, 2014. 186.
[1100] MNL HML XXXV-22/12/6. d./57. Borai Emil 1959. március 23-i jelentése.
[1101] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[1102] Fejérdy, 2010. 147-148.

lejáratásával és elszigetelésével lehetségesnek látszott, hogy sikerül egy Magyarország számára kedvezőbb szentszéki politika létrejöttét elősegíteni (és befolyásolni)".[1103]

Az viszont kétségtelen, hogy a Vatikántól elszakított magyar nemzeti egyház koncepciójának céljait is szolgálta az egri egyházmegye „papi összetételének politikai átszervezése és a papi békemozgalom kiszélesítése". 1962-ben az állambiztonság úgy értékelte, hogy a hozzávetőlegesen 550 fős személyi állományból 50 fő aktív munkát fejtett ki a kormányzat mellett és nagyjából 100 békepap tevékenykedett az egyházmegyében*, „akik szimpatizálnak az állam politikai és gazdasági célkitűzéseivel".*[1104] Az már vitára ad okot, hogy az ÁEH külpolitikai irányváltása végleg margóra helyezte-e a nemzeti egyház kiépítésére tett kísérleteket vagy az állambiztonság a konszolidációs tervek megbicsaklása esetére csupán tartalékba tette a korábbi elképzeléseit.[1105]

Konfliktusok az egyházkormányzattal

Az ÁEH egri munkatársa 1958-as jelentéseiben jelentős áttörésről számolt be, amellyel a hivatal komolyan beavatkozhatott a megyében található esperesi kerületek és plébániák élén szolgáló papok személyének kiválogatásába. Mindez jellemzően a békemozgalom megerősítésének kedvezett. A jelek szerint Borai Emil az érseki aula tisztségviselőinek és a szeminárium elöljáróinak, oktatóinak tekintetében is hasonlóan gyorsan végrehajtható terveket szőtt. Ütemtervét azonban Brezanóczy helynök – mint ahogy azt Rozsáli Menyhért esetében is láttuk – ameddig csak tudta akadályozta. Az egyházügyi főelőadó eredetileg az 1958 nyarán esedékes dispozíciók idejére tervezte a személycserék első szakaszát. Borai a papneveldében oktató tanárok közül Hegyi Gábor Kapisztrán latin-művelődéstörténet tanár, illetve Kiss István vicerektor lecserélését vetítette előre, az aulából pedig Miklós Béla érseki tanácsos, jegyző eltávolításához kérte a hivatal jóváhagyását.[1106]

Borai Emil a személycserék körüli elképzeléseit Brezanóczy kezdeti, s minden bizonnyal taktikusan időzített pozitív hozzáállására alapozta, amely idővel lendületét vesztve ellenállásba fordult át. Az egyházügyi megbízott úgy látta, hogy Brezanóczy Pál egyházpolitikai kérdésekben tanúsított pálfordulásának fő oka a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Egyházügyi Tanács meghívására a Szovjetunióban 1958. április 22. és május

[1103] Fejérdy, 2009. 65.
[1104] ÁBTL 3. 1. 5. O-14963/1 369-372. Idézi még Kiszely, 2001. 106.
[1105] Fejérdy András szerint 1961-re az ÁEH területen betöltött szerepének erősödésével végleg ejtették a nemzeti egyház kiépítésének terveit. Kálmán Peregrin az általunk is hivatkozott 1961-es BM jelentésre támaszkodva úgy ítélte meg, hogy a terv a körülmények függvényében bármikor aktualitást nyerhetett. Fejérdy, 2010. 149.; Kálmán, 2014. 190.
[1106] MNL OL XIX-A-21-d/2. d./007-35/1958. Borai Emil 1958 márciusi összefoglaló jelentése.

6-a között tett utazásának hatásaiban keresendő.[1107] *„Nagyon megnőtt önbizalma, pótolhatatlanságába vetett hite. Egyházpolitikai kérdésekben tárgyalásánál esetleg merevebb lesz. Gondolok pl. arra, hogy utazása előtt maga indítványozta az aulisták, s 2 teo. tanár (sic!) kicserélését, most viszont más témára tereli a beszélgetést, pedig ezt okvetlen meg kell oldani."* – állt az áprilisi összefoglalóban.[1108]

Az egri főelőadónak ugyanakkor csalódnia kellett az ÁEH hozzáállásában is. A hivatal ugyanis vonakodott támogatni alárendeltje egyházpolitikai törekvéseit. A főelőadó elsődlegesen Brezanóczy és a hivatal túlzott együttműködését okolta az érseki aula és a szeminárium „antidemokratikus elemeinek" további működéséért. A helynök ugyanis a megbízottal történt megegyezést követően hirtelen Budapestre utazott, s ott külön tárgyalásokat folytatott a hivatal vezetésével. *„Így pl. a megyében fontos hely az érseki titkári valamint, hogy kik a teológiai tanárok. Bár párthatározat is van, hogy e téren loyális (sic!) elemekkel cseréljünk, s bár Brezanóczy maga is bólogat, hogy megoldja, egy lépést sem haladtunk előre. Maga az Egyházügyi Hivatal sem segít ebben, sőt kijelentette, hogy nem kell úgy forszírozni a kérdést."* – vázolta a problémát Borai Emil 1959. március 23-i ÁEH-nak készült jelentésében.[1109]

1959 őszére az imént idézett kritikák felerősödtek. A vidéki megbízott úgy érzékelte, hogy munkaterületén eltávolodott egymástól a „papi jobbszárny"[1110] és a „demokratikus irányzat". A helynököt „kétkulacsos" magatartása okán egyre inkább a „jobbszárny" képviselői közé sorolta, aki a nyilvánosság előtt *„demokratizmusát hangoztatta"*, amely *„egyeseknél talán még hitelre is talált"*, ám eközben *„mind nyíltabban támaszkodott a káptalan tagjaira, szórt rágalmakat haladó papokra"*. *„Ez a viselkedés választ elé állított. Vagy a Politikai Bizottság határozatát hajtjuk végre, vagy a Brezanóczyval való, mindenáron békés együttműködés opportunizmusához fordulunk. Természetes, hogy az elsőt választottuk, s igyekezve a jóviszonyt (sic!) fenntartani, ellenálltunk minden olyan burkolt kísérletnek is, amely az „ancien regime"-t (sic!) volt hivatva restaurálni. Ez pedig bizonyos harcot eredményezett."*[1111]

[1107] Az utazáson 27 egyházi személy, köztük 14 katolikus, 9 református és 4 evangélikus lelkész vett részt, a küldöttség vezetője Miklós Imre volt. Az utazás előkészítéséről bővebben lásd MNL OL XIX-A-21-a/12. d./K-2-12/1958. Javaslat a Szovjetunióba utazó egyházi delegációval kapcsolatban. A látogatás és a kádárizmus szövetségi politikájának egyháztörténeti vetületeiről lásd Balogh, 2013. 57.

[1108] MNL OL XIX-A-21-d/2. d./007-58/1958. Borai Emil 1958. áprilisi összefoglalója.

[1109] MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. d./57. Egyházi összefoglaló. 1959. március 23.

[1110] Borai Emil e csoport tagjaként azonosította a kanonokok közül Bordás Alfrédot, Frindt Jenőt, Száva Jánost, Vágó Lajost és Marosi Ernőt.

[1111] MNL OL XIX-A-21-d/4. d./007-45/1959. Borai Emil 1959. szeptember 7-i összefoglaló jelentése.

A Heves megyei megbízott idézett jelentése már csak előzőekben citált sorok miatt is érdekes, hiszen beszédes kordokumentuma az ÁEH és egy vidéki munkatárs korabeli ellentéteinek. Másfelől Borai részletekbe menően összegezte a kormányzóval kialakult összeütközéseinek főbb csomópontjait. Az aulisták „demokratizálásának" kérdésében 1958 óta húzódó ellentét 1959-re gerjesztett különösen nagy hullámokat. Az egyházügyi főelőadó Arnóti Mihály érseki titkárt és Miklós Béla érseki jegyzőt a „czapiki hagyaték", vagyi a régi egyházkormányzat képviselőinek tartotta, akiket mindenáron az érseki palota falain kívül akart látni. Mindezt azzal okolta a hivatal vezetése előtt, hogy „békepapokat fenyegettek", róluk adatokat gyűjtöttek, amely – fenntartva korábbi meggyőződését[1112] – már az 1956-os forradalom előtt megindult. *„Le kellett tehát őket váltani, mely másfél éves harcba került a helynökkel, de sikerült, éspedig úgy, hogy olyan pap nevét híreszteltük a vidéken, ami a helynöknek is a fülébe jutott, akiről ő hallani sem akart /persze mi sem!/, s ennek hatására kényszerült Pákozdy Józsefet*[1113] *ir. igazgatónak (sic!) Tóth Antalt*[1114] *pedig é. titkárnak (sic!) kinevezni."*[1115]

A következő szakítópróbát az 1959 nyarán végbement áthelyezések hozták meg. Az áthelyezések az úgynevezett „jobbszárny" gyengülését hivatottak elérni. Kényszerűen távoznia kellett Frindt Jenő kanonoknak a Gyöngyös Felsőváros Szent Bertalan plébániáról és Jászjákóhalmára kapott dispozíciót. Gell Antal hevesi főesperest, törökszentmiklósi plébánost és Kiss Péter kunszentmártoni plébánost nyugállományba helyezték. A küszöbön álló, augusztus 3-i áthelyezések előtt a papok e csoportja rendszeresen felkereste Brezanóczyt, Borai ennek tulajdonította, hogy a kormányzó ameddig csak tudta, elodázta az eseményeket. *„Ennek során ismételten megsértette saját adott szavát is, ravaszkodott, s olyan „megegyezésünkről" beszélt, amely sosem történt meg, csakhogy megmentse szövetségeseit."*[1116] Az egyházügyi főelőadó ekkor mozgósította a békemozgalmi papságot, rajtuk keresztül azt a hírt terjesztette, miszerint az apostoli kormányzó és köre akadályozza,

[1112] Borai Emil az inkriminált adatgyűjtésről már 1957-ben tájékoztatta az ÁEH-t. MNL HML XXIII-3/b./32. d./1120. Borai Emil 1957 második negyedévi összefoglaló jelentése.
[1113] Pákozdy Józsefet (1912-1979) 1936-ban szentelték pappá, 1936-1941 között segédlelkész Pusztagyendán, Dévaványán, Adácson, Tardon, Borsodszirákon, Törökszentmiklóson és Hajdóböszörményben. 1942-től főkáptalani karsegéd, egyházmegyei számvevő, tanfelügyelő, 1945-től segédlelkész az egri belvárosi plébánián, 1947-től az egri Szent István Kollégium igazgatója. 1950-től érseki tanácsos, 1951-től levéltáros, 1959-től irodaigazgató, 1964-től főszentszéki bíró, 1965-től egyházmegyei főszámvevő, 1972-től főszentszéki elnök. http://lexikon.katolikus.hu/P/P%C3%A1kozdy.html (Letöltve: 2021. november 9.)
[1114] Tóth Antalt (1916-?) 1929-ben szentelték pappá, 1929-1937 között segédlelkész Kisnánán, Harsányban, Rakamazon, Makláron, Nagyrédén, Jászladányban, Törökszentmiklóson, Gyöngyös-Felsővárosban, Kunszentmiklóson és Polgáron. 1940-től Zalkodon plébános, 1969-től nyugdíjas. http://lexikon.katolikus.hu/T/T%C3%B3th.html (Letölve: 2021. november 9.)
[1115] MNL OL XIX-A-21-d/4. d./007-45/1959. Borai Emil 1959. szeptember 7-i összefoglaló jelentése.
[1116] Uo.

hogy *„az eddig elnyomott, rossz helyen lévő becsületes papok feltörhessenek”*. *„Ez az agitáció olyan eredménnyel volt, s akkora tömegméretet öltött, hogy mi is meglepődtünk, de a helynök annál inkább.”*[1117] Borai Emil ezzel az akcióval azt sugározta az ÁEH és a megyében szolgáló papok felé, hogy az ő munkájának köszönhetően restaurált erős békemozgalomnak nagyobb a tekintélye mint az ordináriusé.

Végül Borai Emil – az Egri Érseki Papnevelő Intézet értekezésünk vonatkozó fejezetében tárgyalt problémái után – negyedik gócpontként emlegette fel az egri Főszékeskáptalanban elhalálozás miatt megüresedett préposti és kanonoki stallumok, illetve apáti tisztségek körüli huzavonát. A fő problémát ekkor is a két fél ellentétes elképzelései okozták. *„A szándék körül nem volt baj, csak azzal, hogy Brezanóczy reakciós elemeknek, addig mi a papi békemozgalom tagjainak akartuk adni. Így inkább senkinek nem adott volna, különösen Rozsálitól és Pákozdytól viszolygott.”*[1118] A kormányzó végül a vitát úgy igyekezett lezárni, hogy július 1-én csak Rozsáli Menyhért és Pákozdy József kanonoki kinevezésére tett volna szentszéki előterjesztést. Borai egyházi köröktől származó adatgyűjtésből megtudta, hogy e lépés olyan hatást kelthetett, miszerint a kinevezések az állami kényszert tükrözik. Ilyenformán az egyházügyi előadó nem is járult hozzá ehhez a forgatókönyvhöz. A megegyezés ősszel született meg, amely Brezanóczy Pál december 18-i Elnöki Tanácsnak szóló kérésében realizálódott. A kormányzó a betöltetlen éneklőkanonoki stallumot Vizy Miklós őrkanonokra, az őrkanonoki stallumot Frindt Jenő egervári prépostra, a főszékesegyházi főesperesi és pankotai főespresi tisztségeket Dr. Turtsányi Ambrus, Dr. Száva János és Rakolczai Gábor mesterkanonoknak javasolta. A négy mesterkanonoki állásokban maradt az 1951-ben kinevezett Dr. Bőthy Lajos, Dr. Bordás Alfréd, Endrey Mihály és Vágó Lajos. Turtsányi Ambrus, Száva János, és Rakolczai Gábor fokozatos előléptetése folytán gazdátlanná váló három mesterkanonoki stallumra az adminisztrátor Rozsáli Menyhért apostoli kormányzói helynököt, Marosi Ernő egri apát-plébánost és Dr. Pákozdy József érseki irodaigazgatót javasolta és kérte az engedélyt a szentszéki előterjesztéshez. Olt Károly elnök 1960 januárjában változtatás nélkül terjesztette fel a névsort az Elnöki Tanácshoz előzetes hozzájárulás céljából.[1119]

Érdekellentétek: a központi és megyei egyházpolitika összeütközése

Borai Emil Brezanóczy Pál kormányzóval kialakult nézeteltérései és egyházpolitikai manőverei nem váltották ki az ÁEH elismerését, sőt egyre negatívabb vélemény kezdett

[1117] Uo.
[1118] Uo.
[1119] MNL OL XIX-A-21-a/15. d./E-14-6/1959. Az egri Főszékeskáptalanban megüresedett kanonoki stallumok betöltéséhez kinevezések felterjesztése a Vatikánhoz.

kialakulni a korábban még „politikai szilárdságáért” méltatott vidéki megbízottról. A főelőadó – előző fejezetben idézett – 1959 szeptemberi beszámolójára tollal felírt széljegyzetek tanúsága szerint Olt Károly elnök és Miklós Imre alelnök alaptalan vádaskodásként értékelte az apostoli adminisztrátorral szemben támasztott észrevételeket, miszerint a kormányzó „fokozatosan jobbra tolódik”. A hivatal felső vezetése úgy gondolta egri beosztottjuk teljesen hamis képet festett a helyzetről, ezzel készakarva szembe állította az országos egyházpolitikai elképzeléseket és vidéki törekvéseket. Mindez ráadásul sértette a hivatal – ekkor még amúgy sem túl erős – tekintélyét.[1120] Egy Budapesten történt – Borai számára feltételezhetően igen kellemetlen – egyeztetést követően az egyházügyi főelőadó októberben Olt Károly elnöknek már egyenesen Miklós Imre elnökhelyettest vádolta meg a személycserék és ezzel együtt a pártdirektívák megvalósulásának akadozásáért. A főelőadó a budapesti egyeztetést megelőzően értesült arról, hogy Miklós dehonesztáló kijelentéseket tett róla egyházi személyek előtt. A hallottakat sértődötten tette szóvá kollégái, Herling Jakab és Lobkovitz László előtt, akik valószínűleg visszajuttatták az információt az ÁEH-nak. Miklós Imre az 1959. október 5-én lefolyt egyeztetésen Olt Károly elnök jelenlétében nyíltan szembesítette munkatársát a vádakkal. Borai ezt követően fogalmazta meg panaszos feliratát. A levél tartalmából egészen egyértelműen látszik, hogy az információk tetemes hányadát Rozsáli Menyhért érseki helynökön keresztül szerezte be.[1121]

Az egri megbízott azzal nem vitatkozott, hogy Brezanóczy Pált „amennyiben további állami célok vannak vele”, nem szabad ellehetetleníteni a Vatikán előtt. A jó viszony fenntartása mindazonáltal nem nélkülözhette a megyei egyházpolitikai szempontotokat. Borai mindennek kapcsán sérelmezte, hogy a központi egyeztetésein a kulcspozíciók körüli anomáliák kérdésével összefüggésben Miklós folyamatosan leintette őt azzal, hogy *„Brezanóczy mindig teljesítette ígéretét”*. A megyei megbízottnak más tapasztalati voltak: „*odafönt [Budapesten – G. M.] felölti a nyájas, szíves (sic!) álarcot, s amit ott kérnek tőle, teljesíti, így biztosítva a jóindulatot renitens megbízottjaival szemben”*, ugyanakkor az aktuális párthatározatokat érintő komoly döntéseket kevésszer várnak el tőle.[1122] Az ÁEH vezetése és az egyházügyi főelőadó láthatóan nem kezelte egységes súllyal a teológia és az érseki aula személyi kérdéseit. A megbízottnak azt tanácsolták, hogy „kis dolgokban” – mint például az érseki titkár vagy a teológiai tanárok személye – hagyni kell Brezanóczyt a „saját feje után menni”. Az egyházügyi főelőadó egyetértésben a megyei pártbizottsággal úgy vélte,

[1120] MNL OL XIX-A-21-d/4. d./007-45/1959. Borai Emil 1959. szeptember 7-i összefoglaló jelentése.
[1121] Borai, 1959.
[1122] Uo.

hogy pont e helytelen álláspont miatt egész egyszerűen nincs beleszólásuk az általuk lényegesnek értékelt problémák megoldásába. A Brezanóczy magatartását egyre gyakrabban kritizáló vidéki munkatárs személye az ordinárius és az ÁEH között mélyülő viszony miatt folyvást kellemetlenebb lett, amelynek Miklós Imre hangot is adott. *„Borai nem jó Brezanóczy mellett, kicsinyes nem nagyvonalú… ugrasztja, pedig nyíltan kell vele beszélni. […] Borai nem tudja levetkőzni előző beosztásának munkamódszereit."*[1123] Miklós az idézett sorok mellett ugyancsak Borait hibáztatta a Rozsáli és Brezanóczy között érlelődő konfliktus miatt. Az egri megbízott az ellene felhozott megállapításokra főleg az ÁEH központ, de leginkább Miklós Imre hiányosságainak feltárásával válaszolt. A hivatal legkomolyabb hibájának kétségtelenül a Brezanóczyval szemben megnyilvánuló engedékenységet és bizalmaskodást tartotta. A rossz munkastílusával összefüggésben felhozott bírálatokkal szemben Borai a vidéki munkatársak magárahagyatottságát emlegette fel, mondván Madai András osztályvezető-helyettesen[1124] kívül mástól segítséget nem kapott. Az egri egyházügyi főelőadó mindazonáltal a legkomolyabb kritikusával, Miklós Imrével kapcsolatban leleplező jellegű, érzékeny információkat osztott meg Olt Károly elnökkel, amelyben megkérdőjelezte az elnökhelyettes integritását. A levél idevágó tartalmi elemei ezáltal adalékul szolgálnak Miklós Imre és Brezanóczy Pál közeli kapcsolatáról is. Az apostoli adminisztrátor Németországi Szövetségi Köztársaságban élő megözvegyült nővére, Brezanóczy Júlia és gyermeke, Ernst Shabatil minden évben Magyarországra látogattak. A rokonok beutazásához Brezanóczy az ÁEH közreműködését kérte, akik így az ordinárius vendégeként hozzávetőlegesen 1 hónapot tölthettek az országban.[1125] Az eutingeni származású Sabathil Ernő gyógyszerészként dolgozott, akit Borai jómódú és politikailag kifogásolható[1126] személynek tartott. Itt tartózkodásuk alkalmával Brezanóczy rokonai és az ordinárius felkeresték Miklós Imrét, az elnökhelyettes is gyakorta látogatásokat tett felesége kíséretében Egerben. A megbízott roppant aggályosnak tartotta, hogy ilyenkor Miklós különböző ajándékokat fogadott el a látogatóktól és – információi szerint – gyógyszereket kapott Sabathil Ernőtől, ezenkívül levélkapcsolatban volt vele. „*Úgy tűnik, hogy az ily módon*

[1123] Uo.

[1124] Madai András (1921-?) 1958-1980 között dolgozott az Állami Egyházügyi Hivatalban. Csoportvezető, főosztályvezető-helyettes a Protestáns Főosztályon 1967. augusztus l-jétől, főosztályvezető 1972. június l-jétől a Protestáns és más felekezetek Főosztályon, 1973. május l-jétől megbízott főosztályvezető. 1981. január l-jétől korhatár előtti nyugdíjazására került sor. Soós, 2014. 277.

[1125] MNL OL XIX-A-21-a/20. d./ K-2-37/1960. Dr. Brezanóczy Pál apostoli kormányzó kérelme családtagjainak kiutazása tárgyában.

[1126] Borai Emil Olt Károly elnöknesz szóló levelében egészen konkrétan a következőkben idézett jellemzés szerepelt. *„A háború alatt az „Afrika Hadtest"-ben (sic!) szolgált. Most az adenaueri CDU tagja, a fasiszta körökkel baráti kapcsolata van, revansista."* Borai, 1959.

létrejött kapcsolatok befolyásolhatták Miklós elvtársat, mikor Rozsáli Menyhértnek mondott véleményt Brezanóczyról, annak politizálásról, valamint rólam, s ezt a kapcsolatot akarta volna Brezanóczy felhasználni arra, hogy egy neki kényelmetlenné vált megbízottat felső segítséggel félreállítson." – állt Borai Emil összegzésében.[1127] Brezanóczy Pálnak a hivatallal főleg Miklós Imre elnökhelyettessel, illetve a békemozgalmon keresztül más állami szervekkel kialakított bizalmi viszonya közismert.[1128] Mindez a forradalom előttről eredeztethető. A szabadságharc eltiprását követően a káptalani helynök maga mondta Borainak, hogy aggódik azért, hogy 1956 októberében feljelentették őt a Vatikánban és emiatt nem mutatkozik az ÁEH-ban, főleg olyankor, amikor más püspökökkel is találkozhat.[1129] Felsőbb kapcsolatait a Borai által szerkesztett jelentések tükrében a későbbiekben is igyekezett felhasználni bizonyos kérdések elnapolására, vagy az egyházügyi megbízottal korábban megszületett alkuk felülírására.[1130]

A központ és a vidék konfliktusának egri viszonylatában véleményünk szerint gyújtópontnak tekinthető a Borai által favorizált Rozsáli Menyhért helynök és Brezanóczy viszálykodása. Az ordinárius és a helynök viszonya 1962-re végképp elmérgesedett.[1131] A hivatal úgy ítélte meg, hogy Rozsáli kifejezetten ellenségesnek állította be egyházi felettesét, nézetét pedig a papok előtt is terjesztette. *„Egyik alkalommal előttünk is kijelentette, hogy a papság 90%-a őt támogatná Brezanóczyval szemben. Ehhez némi támogatást Borai elvtárstól is kapott, ha nem is közvetlen formában. Pl. (sic!) tudomásunk van arról a kijelentéséről, hogy ha Rozsáli volna az ordinárius, mennyivel könnyebben oldódnának meg a dolgok."*[1132] A jelentést készítő Madai András főosztályvezető-helyettes korábban tudomására hozta Rozsálinak, hogy támogatnia kell a kormányzót. Az ÁEH megítélése szerint a helynök az intelmek ellenére Brezanóczy lejáratásán[1133] dolgozott. Madai ezért 1962. május 5-én azt

[1127] Borai, 1959.
[1128] Vö. Adriányi, 2004. 72.; Kálmán, 2014. 114.; Casaroli, 2001. 87.
[1129] MNL HML/XIII-3/b./32. d./1120. Borai Emil 1957. április 12-i jelentése.
[1130] Erről tanúskodik Borai Emil 1961. április 8-i feljegyzése. MNL OL XIX-A-21-a/22. d./
[1131] Borai és az ÁEH központ is úgy ítélte meg, hogy a Brezanóczy és Rozsáli között nyílt kenyértörésre a kormányzó születésnapján került sor az ünnepségen történt affér miatt, ami a hivatal előtt sem volt ismeretlen. Állítólagos lejáratásáért Rozsáli Brezanóczyt és Csontos Barna kancellárt okolta. Bővebben: MNL OL XIX-A-21-d/14. d./006-12/1962. Borai Emil 1962. május 17-i feljegyzése.
[1132] MNL OL XIX-A-21-d/21. d./0042-5/1962. 1962. I. negyedéves összefoglaló jelentés az egri egyházmegyéről. 1962. május 5.
[1133] Brezanóczy Pálról számos kompromittáló tartalmú levél látott napvilágot, ezt Madai András Rozsáli Menyhért intrikus magatartásához kötötte. Az üzeneteket egyébként álnéven adták fel és Brezanóczyn kívül több békepap személyére – köztük Rozsálira is – tartalmaztak dehonesztáló megállapításokat. Az állambiztonság levélellenőrzés és társadalmi kapcsolatai útján 1965-ig hozzávetőlegesen 300 darab rágalmazó és fenyegető tartalmú levelet gyűjtött be. Az üzenet címzettjei között több egyházi és világi ember, állami szerv is szerepelt. A terjesztő azonban nem csupán a Magyarországon szolgáló papságnak, hanem például a Rómában tevékenykedő, egri egyházmegyés Mester Istvánnak szentszéki ügyvivőnek is próbált üzenni. Az állambiztonság a hatvanas években Sziklási István volt egri egyházmegyés papot azonosította be a névtelen levelek alkotójaként. ÁBTL

javasolta az ÁEH-nak, hogy Rozsálit más megyébe kellene kinevezni, ahol „*perspektívát is látna, esetleg, ahol ordinárius is lehetne később”*, már ekkor a győri egyházmegye került kilátásba.[1134] A kormányzó és a helynök közötti konfliktusról 1962. május 17-én Borai Emil is jelentést tett, ebben korábbi bizalmasának „megváltozott magatartásáról” számolt be. Az egyházügyi főelőadó Rozsáli korábban kifejezetten pozitív viselkedésében az első változást 1962 év elején tapasztalta. A helynök az érsekséget „rendszertelenül kereste fel”, a megbízottat pedig egyáltalán nem, „segítő együttműködése” megszűnt, ugyanilyen mulasztásai adódtak a megyei békegyűlések terén is. A helynök egyik májusi szóváltásuk alkalmával azzal fenyegetőzött a kormányzó előtt, hogy neki „az ÁEH felett álló kapcsolatai vannak”. Rozsáli úgy értékelte, hogy Csontos Barna kancellárnak is köze van az ellene „állami támogatással folytatott hajszához”, ezért menesztést helyezett számára kilátásba.[1135] A konfliktus rendezésére 1962. május 9-én született konkrét javaslat Madai Andrástól és Herling Jakabtól[1136], az ÁEH Katolikus Főosztály csoportvezetőjétől. Az „egyházpolitikai érdek, a papok közötti bázis szélesítése és a koncepciók következetes érvényesítése” érdekében szükségesnek tűnt az egri és győri egyházmegyékben bizonyos személyi változások végrehajtására. „*Rozsáli fő hibája az, hogy helytelen és rossz a szemlélete és ezen sajnos a vele való rendszeres és többszöri foglalkozás sem tudott változtatni. Brezanóczy kormányzót alapjában véve reakciós felfogású egyénnek tartja, ezért úgy érzi, hogy az állam opportunista, amikor Brezanóczyt helyes egyházpolitikai lépéseiben támogatja, kitünteti, külföldre küldi stb. […] Ebből a szemléletből következik, hogy igyekszik akadályokat gördíteni és nehezíteni Brezanóczy kormányzói tevékenységét és perspektívában törekszik annak megbuktatására. Ebben támogatják őt hasonló gondolkodású paptársai.”*[1137] Az ÁEH figyelembe véve Rozsáli eddigi érdemeit és képességeit, hozzájárult ahhoz, hogy ugyan más egyházmegyében, de helynöki tisztségben folytathassa egyházi pályafutását. A hivatal Pajtényi László győri püspöki helynök leváltására tett javaslatot. A szerv álláspontja szerint Pajtényi „gyengeségén és következetlenségén” múlott, hogy Papp Kálmán győri püspök 1958-ban leleplezett

3.1.5. O-13256 13.; 16.; 19.; MNL OL XIX-A-21-a/23. d./M-6-16/1961. Brezanóczy egri apostoli kormányzó elleni névtelen levél.

[1134] MNL OL XIX-A-21-d/21. d./0042-5/1962. 1962. I. negyedéves összefoglaló jelentés az egri egyházmegyéről. 1962. május 5.

[1135] MNL OL XIX-A-21-d/14. d./006-12/1962. Borai Emil 1962. május 17-i feljegyzése.

[1136] Herling Jakab (1926-?) 1945-ig repülőgép szerelőként dolgozott, 1953. április 24-én került az Állami Egyházügyi Hivatalhoz politikai munkatársnak. Püspökségi megbízottként felügyelte a kalocsai érsekség, majd a székesfehérvári püspököt. 1955-ben helyezték át a Hivatal központjába. 1957-ben az Országos Béketanácsnál osztályvezetői beosztásban. 1960-tól az ÁEH Katolikus Főosztályának csoportvezetője. 1958-1968 között csoportvezető, a hivatal személyzeti osztályvezetője, 1966-ban nevezték ki főosztályvezető-helyettesnek. Soós, 2014. 254.

[1137] MNL OL XIX-A-21-d/21. d./0042-12/1962. Javaslattervezet az egri apostoli kormányzói helynök és győri püspöki helynök ügyének rendezésére. 1962. május 9.

reakciós tevékenységéből[1138] előálló kedvező helyzetet a püspöktől való félelmében nem tudta megfelelően kiaknázni. A konkrét intézkedési terv szerint Rozsáli Menyhért kerül kinevezésre győri általános helynöknek, Győrben plébániát is kap, ezzel párhuzamosan lemond jászberényi plébánosi tisztségéről. Pajtényi Lászlónak betegségére történő hivatkozással „önként" kellett lemondania helynöki rangjáról, a továbbiakban a soproni főplébánián kapott dispozíciót, ahol az ÁEH a „reakciós csoport" megbontásában szánt neki komolyabb szerepet. Az ÁEH akaratát Prantner József elnök személyesen közölte az érintettekkel.[1139] *„Ezzel az intézkedéssel a kedélyek lecsillapodtak és ma már jónak mondhatjuk az aulában uralkodó helyzetet."* – állapította mag elégedetten Madai.[1140] Végül Brezanóczy Pál 1962. június 5-én kérte az ÁEH hozzájárulását Rozsáli Menyhért apostoli helynök tisztsége alóli felmentéséhez. A levél tartalmából látszik, hogy a hatóságok Papp Kálmán győri püspököt utasították Rozsáli „átkérésére". *„Papp Kálmán győri püspök úr megkeresett, hogy járuljak hozzá ROZSÁLI[1141] Menyhért egri apostoli kormányzói helynök győri püspöki helynöki kinevezését. A győri püspök úr azt initimálta, hogy az ügyet Elnök Úrral már megtárgyalta."*[1142]

Az ÁEH 1962-ben részletes értékelést készített saját vidéki munkatársairól. A Madai András főosztályvezető-helyettes által írott 1962. november 20-i Borai-jellemzésből jól kirajzolódik, milyen megítélés alá esett ekkor a főelőadó. A jellem- és munkamódszer-analízis kétségkívül a pozitívumokra is nagy figyelmet fordított. Elismerően értékelték Borai több éves tapasztalatát, kapcsolati hálóját, jó együttműködő készségét (például a BM munkatársaival), az adminisztrációban tetten érhető precizitását. *„Képességei megvannak hozzá, hogy egyházpolitikai feladatait jól el tudja látni. Ehhez hozzájárul az is, hogy Borai elvtárs elvégezte a Pedagógiai Főiskolát jó eredménnyel. Mivel több éve dolgozik egyházpolitikai területen /Heves megye/ így jól ismeri a megyéhez tartozó papságot személy szerint is, de ezen túlmenően az egyházmegye papságának jelentős többségét. Maga az a tény, hogy a papi békemozgalom nagy sikereket ért el a megyében, ebben Borai elvtársnak is jelentős szerepe van. Sokat foglalkozik azokkal a papokkal, akik pozitív magatartást tanúsítanak államunkkal szemben. Az ügyintézést nagyon jónak lehet értékelni, különösen adminisztrációs módszerét. /A legkülönbözőbb anyagok betűrendes sorrendben fel vannak*

[1138] A Belügyminisztérium 1958. augusztus 26-án leleplezte Papp Kálmán Győri püspök Vatikánnak küldött bizalmas jelentéseit. Az ÁEH az esetet felhasználta a püspöki kar zsarolására, amelyben újra a püspöki kar együttműködését próbálta kicsikarni.
[1139] MNL OL XIX-A-21-d/21. d./0042-12/1962. Javaslattervezet az egri apostoli kormányzói helynök és győri püspöki helynök ügyének rendezésére. 1962. május 9.
[1140] MNL OL XIX-A-21-d/21. d./0042-5/1962. Összefoglaló jelentés. 1963. január 19.
[1141] Az eredeti forrásban nagybetűkkel írva.
[1142] MNL OL XIX-A-21-a/25. d./E-14-5/1962. Rozsáli Menyhért felmentése az egri apostoli helynöki tisztsége alól.

fektetve, így könnyen megtalálhatóak./ A megye pártbizottságával a belügyi szervekkel jó a kapcsolata. A megye agit. prop. osztálya Borai elvtársat megszokta bízni esetenként pártmunkával, többek között előadások tartásával is."[1143] A vezető káder és az ÁEH rosszallását legfőképpen Borai Emil „jellembeli magatartásáról" szólva fogalmazta meg. Borai ugyanis „*több esetben állított olyan dolgokat, ami nem felelt meg a valóságnak"*, vagy éppen *„letagadott olyan eseteket, ami ő neki személy szerint kellemetlen volt"*. Madai a főelőadó rossz modorának számlájára írta, hogy többször „*alap nélkül, vagy vélt esetek alapján marasztalt el embereket, ez vonatkozik civil és papi személyekre egyaránt"*. *Negatívumként jelentkezik munkájában még az is, hogy az országos jelentőségű egyházpolitika figyelmenkívül (sic!) hagyásával vélt megyei érdeket helyez előtérbe. /Brezanóczy, Rozsáli esete stb. (sic!)/.*[1144]

Miklós Imre az ÁEH munkamódszerének kérdéskörében az 1963. január 29-ei országos értekezleten hosszú referátumban összegezte a hivatal addigi tapasztalatait, és kijelölte a jövőben esedékes irányelveket. Az elnökhelyettes témakörönként vette górcső alá a fontosabb gócpontokat, s adott esetben nem zárkózott el a vidéki példák idézésétől sem. A jegyzőkönyvben rögzítettek szerint a bírálatokat – köztük említve a Madai-féle kritikát – az intézmény egyes dolgozói úgy értelmezték és híresztelték, hogy ezek különböző személyek közti ellentétek megnyilvánulásai. A vélhetően nem minden alap nélküli híresztelések tovább rombolhatták a konfliktusoktól amúgy sem mentes belső morált. Ugyanitt előkerült a Heves megyei anomáliák között is szereplő *„központ és vidék ellentét"*. Miklós Imre hangsúlyozta, hogy a megbízottaknak járó nagyobb önállósággal meglazult a munkafegyelem. *„Bizonyos helyi politika kialakítása címén helyenként központ-ellenesség jelentkezik […]"* – hangoztatta az elnökhelyettes, kimondatlanul utalva ezzel például Madai András Borai helytelen lépéseivel összefüggő gondolataira.[1145]

Az említett okok miatt az ÁEH sokat foglalkozott Borai Emillel, ám áttörő változást nem sikerült nála elérni.[1146] A központ folyamatos instrukcióival valamelyest enyhítette az egyházügyi főelőadó és Brezanóczy között mélyülő ellentétet, főként azáltal, hogy Rozsáli Győrbe került. *„Az elmúlt évben sikerült elérni, hogy néhány megyei elvtársnál, különösen Borai elvtársnál tisztáztuk [a] Brezanóczy személyével kapcsolatos vitát, vagyis személyének egyházpolitikai szempontból helyes értékelését."* – írta a megyei helyzetről Madai András

[1143] MNL OL XIX-A-21-d/21. d./0038/1-13. Borai Emil elvtárs munkamódszerének jellemzése.
[1144] Uo.
[1145] MNL OL XIX-A-21-d/23. d. 0010/1/1963. Jegyzőkönyv az Állami Egyházügyi Hivatal 1963. január 29-i orsz. értekezletéről.
[1146] A téma kapcsán lásd Gál, 2017. 137-140.

1963-ban.[1147] Brezanóczy ÁEH előtti elismertségét a hatvanas évek legelejére tovább növelte az 1958-as, a nyugati világ előtti demonstrációt szolgáló brüsszeli utazása, a kádárista pragmatikus egyházpolitikát tükröző, azaz „amíg az egyházak léteznek, fel kell őket használni" doktrína érvényesülését tükröző Szovjetúnióbeli[1148] és 1961-es vietnami utazása.[1149]

Az Egri Érseki Papnevelő Intézet ellenőrzése

Az Egri Érseki Papnevelő Intézet 1956 őszén amennyire tehette bezárkózott, ám Brezanóczy Pál káptalani helynök döntésének köszönhetően Kiss István vicerektor újra a közélet színterére került. Nem véletlen, hogy Brezanóczy a katolikus egyház részéről a közismert és a városban köztiszteletnek örvendő, kiváló szónoki képességekkel rendelkező Kiss Istvánt delegálta az Egri Városi Forradalmi Bizottságba. A zavaros politikai helyzet felmérése mellett a teológiai tanár személye kiválóan alkalmasnak mutatkozott arra, *„hogy a felzaklatott kedélyeket lecsillapítsuk és elejét vegyük az esetleges vérontásnak"* – érvelt a káptalani helynök. Borai Emil egyházügyi főelőadó és a Heves megyei egyházi elhárítás élén 1957 februárjától szolgálatot teljesítő Lénárt József rendőr főhadnagy benyomása mindezzel szemben az volt, hogy a helynök a hozzá közel álló „reakciós kör"[1150] segítségével valójában az egyház hatalmának restaurációjára készült.[1151] Az „egyházi ítélőszék" első lépései az ÁEH és a politikai rendőrség álláspontja szerint is a papi békemozgalom exponált személyiségei ellen irányultak volna, amelynek csak a forradalom bukása vetett véget.[1152] A valóságban Kiss mindössze egyszer vett részt a munkástanácsnak az Egri Pedagógiai Főiskolán megtartott ülésén, ekkor főpásztora intelmeit követve felszólalt a rend és a béke érdekében. A bizottság felkérésére és egyházi elöljárója beleegyezésével Kiss István, mint főszékesegyházi hitszónok 1956. november 2-án, halottak napján, a Budapesten elesett forradalmárok lelki üdvéért gyászmisét celebrált. A közelgő eseményről a főplébánia hangos híradón értesítette a hívő

[1147] MNL OL XIX-A-21-d/21. d./0042-5/1962. Összefoglaló jelentés. 1963. január 19.
[1148] Balogh, 2013. 57.
[1149] A Vietnami Demokratikus Köztársaságban 1961. október 10-12-e között megrendezett Vietnámi Katolikus Bizottság II. kongresszusára egyházi részről, mint vezető Brezanóczy Pál, Vitányi György címzetes prépost, Budapest-Szentimreváros plébánosa, a Katolikus Szó szerkesztőbizottságának tagja, az ÁEH képviseletében Herling Jakab az ÁEH és az Országos Béketanács papi békemozgalommal foglalkozó csoportvezetője, illetve Lippényi Ferenc az ÁEH főelőadója, tolmács vett részt. Az egyházi küldöttségnek – nem támadó, a tömegekre ható – referátumai során magyar példákon keresztül kellett bizonyítaniuk, hogy „a katolikus és a jó hazafi fogalma nem ellentétes", a „katolikusok is részt vehetnek a szocializmus építésében", a hívek zavartalanul élhetik a vallásos életüket, mivel az állam maga biztosítja a vallásszabadságot. A delegáció október 8-án érkezett Vietnámba, ahol 15 napot töltöttek el. MNL OL XIX-A-21-a/23. d./K-2-62/1961. Vietnami konferenciára delegáció küldése.; ÁBTL 3.1.2. M-30613/1. 166-167.
[1150] A jelentések Kiss mellett Arnóti Mihály érseki titkár személyét emelték ki, akit Borai az érsekség „egyik legfőbb konspirátorának" nevezett.
[1151] MNL HML XIII-3/b./32. d./1120. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején. 1957. április 11.
[1152] MNL HML XIII-3/b./32. d./1120. Esemény jelentés. 1957. május 27.; ÁBTL 3.1.2 M-13238. 22–23.

lakosságot. Az Egri Főszékesegyházban megtartott szentmisét hozzávetőlegesen kétezer hívő hallgatta.[1153]

A teológiai tanárnak a forradalom egri történései szempontjából súlytalannak tekinthető szerepvállalása elegendőnek bizonyult mindahhoz, hogy rövid idő után ismét a zaklatás látóterébe kerüljön. Az egypártrendszer újbóli megszilárdulásának időszakában az állami felügyelet és nyomás a szeminárium egésze fölött erősödni kezdett. A befolyás elsődlegesen a tanári kar személyi összetételének változásaiban éreztette hatását. A helyi szervek szorítása mögött az ÁEH és az állambiztonság teológiai fősikolákat övező gyanakvása állt. Az elmélet alapja abban a meggyőződésben keresendő miszerint a papnevelők a feloszlatott szerzetesrendek, vallási egyesületek tagságának fontos kapcsolatai maradtak. Ennek a „hadseregnek" a parancsnokságai székeltek a teológiákon, s a tanárok, mint a „püspökök legmegbízhatóbb emberei" voltak a „tábornokok", a teológusok pedig a „segédtisztek, összekötők, futárok".[1154] A BM egyházi elhárítása 1958 nyarán a „klerikális reakció" tevékenységét taglaló igen terjedelmes elemzésében úgy vélekedett, hogy *„a szemináriumokban javarészt népi demokrácia ellenes deklasszált elemek tanulnak (akiknek a felvételiért előnyben részesíti az egyház)"*. Éppen ezért a jelentés készítője a papi szemináriumokban felmerülő demokráciaellenes magatartást tanúsító hallgatóknak a püspök segítségével történő eltávolítására tett javaslatot.[1155]

Borai Emil eltökéltségét csak fokozta, hogy tartva az esetleges retorziótól ő és családja a papnevelő intézet falai között kapott védelmet a forradalom időszakában.[1156] A bujtatás Kiss közreműködésével történt. Kiss humánus cselekedetéről 1960. január18-án keletkezett kihallgatása során maga is vallomást tett. *„A nyilaskeresztes években üldözötteknek adtam helyet, az ellenforradalom idején pedig lakásomon rejtekhelyet és ellátást adtam üldözötteknek."*[1157] Mindennek ellenére sem ő sem a szeminárium nem számíthatott hálára az állami szervek részéről. A vélhetően 1957 áprilisában visszatérő megbízottról hamar elterjedt a papok és hívek között az eset híre, amely rombolta a főelőadó és a jellemzően pont a munkatársak magatartása és alkalmatlansága miatt amúgy sem éppen elismert ÁEH tekintélyét. Borai a kilátásba helyezett retorziók kapcsán már 1957 májusában megjegyezte a hivatalnak, hogy éreztetni fogja a papsággal, hogy az elkövetkező intézkedések a vizsgálati őrizetből – Brezanóczy közbenjárásának köszönhetően – a frissen szabadult Kiss István

[1153] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 331.
[1154] Mezey, 2010. 343.
[1155] ÁBTL 3.1.5. O-13405/3-A 136.
[1156] Lásd még Szecskó, 1999.. 77.; Kápolnai, 2011. 216.
[1157] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 341.

tevékenységének eredményei.[1158] Az egyházügyi hivatal mellett az állambiztonság sem maradt tétlen. Az egyházi elhárítás a vicerektort fogsága alatt kényszer hatására igyekezett erőterében tartani és információszerzésre bírni.[1159] Kiss mivel abszolút nem volt képes azonosulni a feladattal már 1957-ben értesítette Brezanóczy Pált a történtekről, aki – feltehetően papja érdekeit szem előtt tartva – minderről beszámolt Horváth János ÁEH elnöknek, s rajta keresztül hamar eljutott az információ az állambiztonság illetékes alosztályáig.[1160] A kényszerkapcsolat megszakadását követően a teológiai tanár újfent az üldözött egyházi személyek közé került.

Az állambiztonság 1957 tavaszától kezdte gyűjteni a Kiss személyére vonatkozó információkat. A korábban foganatosított nyomozati munka jellegéhez hasonlóan az érdeklődés homlokterébe került a teológiai tanár forradalom előtti magatartása, tanórai tematikái, az általa forgatott és a növendékeknek is kiadott tankönyvek tartalma, illetve a békemozgalomról, aktuálpolitikai kérdésekről alkotott véleménye. Kiss társadalmi kapcsolatairól, a Mindszentyvel történt találkozásairól, 1956-os szerepvállalásáról, teológiai munkásságáról, kezdetben „Jánossy Ferenc" fedőnevű ügynök nyújtott információkat. Az egyházi elhárítás Kiss István politikai tartalmú kijelentéseit és ismerősi körét illetően 1957 második felétől „Kopernicus Jánoson"[1161] hálózati személyt is bevonta az adatgyűjtésbe.

A teológiai tanár megfigyelésére operatív terv 1958. február 22-én született. A nyomozati munkának ugyanis új lendületet adott „Tarjáni József" ügynökön tevékenysége. „Tarjáni" február 21-én arról informálta Lénárt József operatív tisztet, hogy a teológiai tanár *„a megbízható papok kezébe kézirat gyanánt sokszorosított műveket ad"*. Mint később kiderült a szóban forgó munka a *Ketten egy felé: Szent Goretti Mária és Bódi Mária Magdolna útja*[1162] című engedély nélkül kiadott és sokszorosított életrajzi kiadvány volt. A börtönévei alatt Galambos Miklós szombathelyi plébános által írott művet Kiss 1957 júniusában a városban történt vendégeskedése alkalmával kapta ajándékba. „Tarjáni" 1958. április 23-i jelentésében részletes elemzést nyújtott az éppen Szikla Sándor besenyőtelki

[1158] MNL OL XIX-A-21-d/ 1. d./0018-8/1957. Eseményjelentés Heves megyéből. 1957. május 27.

[1159] Kiss István beszervezésének körülményeiről nem sok információ maradtak fent, annyi bizonyos, hogy „Kállai Miklós" fedőnéven kényszer hatására lett hálózati személy. Az általa adott jelentések Lénárt József véleménye szerint csekély hasznot hoztak az egyházi elhárításnak. ÁBTL 3.1.5. O-8934. 236.

[1160] Horváth János 1959-es leváltásáig az állambiztonság az ÁEH elnökön keresztül került a helynökkel kapcsolatba, ami megkönnyíthette számára a Kissről szerzett információ eljuttatását az egyházi elhárításig. ÁBTL 3.1.5. O-134053b. 330–331.

[1161] Az ügynök kilétét és beszervezésének körülményeit illetően nincsenek következetes információink.

[1162] A művet Galambos Miklós szombathelyi plébános írta, akit 1952-ben börtönöztek be, s börtönévei alatt hallott a Litéren vértanúhalált halt mélyen vallásos munkáslány Bódi Mária Magdolna (1921–1945) életéről. A munkáslánnyal 1945. március 23-án a litéri kastély udvarán felállított óvóhely közelében több lövéssel végzett egy vele erőszakoskodni próbáló szovjet katona, akit a lány a dulakodás közben a nála lévő ollóval megsebesített. Bódi Mária Magdolna emlékezetéről lásd Sarusi, 2006. 83–86.

plébánosnál lévő kiadvány külleméről és tartalmáról. Az ügynök elemzésében a könyv III. részére koncentrált, amelyben a szerző a szüzességet fogadó, mélyen vallásos munkáslány Bódi Mária Magdolna kálváriáját mutatta be. A 1945. március 23-án vértanúhalált halt lánnyal egy szovjet katona végzett, miután az erőszakoskodni próbált vele, Magdolna pedig magát védve megsebesítette.[1163] Lénárt József rendőr főhadnagy a tartalmi ismertetés alapján „illegális vallásos fasiszta sajtóterméknek" minősítette a könyvet, amely tele van „szovjet és népi demokráciaellenes" idézetekkel.[1164] A kiadvány terjesztésének gyanúját Kiss személyi dossziéjának felújítására, illetve az állambiztonság és a teológiai tanár kapcsolatának újbóli elmélyítésére akarta felhasználni.

A Kiss István és „Kopernicus János" között lezajlott beszélgetésekről készült jelentéseknek általában csekély operatív értékkel bírtak. Az egyházi vonaltartó által diagnosztizált sikertelenségeknek két oka is lehetett. Előfordulhatott, hogy a teológiai tanár politikai jellegű témákban tett véleményalkotása bizonyos személyek körében igen megfontolt maradt. Nem szabad azonban figyelmem kívül hagynunk az ügynök habitusát sem. Előfordulhatott ugyanis, hogy jelentéseinek súlytalanságával éppen azt akarta elkerülni, hogy bárkinek is ártson.[1165] Kiss detektált „ellenséges kapcsolatai" közül nagyobb figyelmet Lutter Imre, a II. sz. posta vezetője kapott. Az egyházi elhárítás szerint a vicerektor szigorúan tiltotta a teológusok „demokratikus papokkal" kialakított kontaktusát. A növendékek fokozott ellenőrzésében a gyanú alapján Lutter asszisztált, akin keresztül Kiss betekintést nyert azok levélváltásaiba.[1166] Az állambiztonság kezdetben komoly figyelmet szentelt Szűcs István egri származású angol követségi alkalmazottnak is. Szűcs sok év után 1957. október 13-án családjával és egy angol házaspár kíséretében borkóstolóval kibővített kirándulást tett a városban. A teológiai tanárral kialakult korábbi kapcsolatát felhasználva a szeminárium gazdasági udvarán parkolt le hivatali autójával, majd rövid beszélgetést folytattak Kiss szobájában. Mivel a kapcsolati háló felderítése nem vezetett gyors eredményre, a nyomozati munka fő csapásiránya az illegális sajtótermék és terjesztése irányába összpontosult.

A titkos nyomozati szakasz során begyűjtött információk alapján és a *Ketten egy felé* c. mű megszerzését követően Kiss István kihallgatására 1958. június 5-én került sor. Kiss vallomása szerint a könyvet – miután annak tartalmát illetően különösebb kivetni valót nem

[1163] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 229.
[1164] Uo. 248.
[1165] Feltételezéseinket támaszthatja alá, hogy Lénárt József rendőr főhadnagy az ügynök 1958. február 20-án adott jelentéséhez a következő megjegyzést tette. „Kopernicus" ügynök a feladatát hiányosan hajtotta végre. Jelentése operatív szempontból nem értékes. Az ügynök idáig nem igen hozott ellenséges tevékenységre utaló adatokat. Állandóan azt mondja, hogy nem észlel ellenséges tevékenységet." Uo. 221.
[1166] Uo. 224–225.

talált – olvasás céljából kölcsön adta Tóth József egri teológiai tanárnak, Tóth Könyves Gábor IV. éves teológusnak, Balászkovics Anna Polikárpa annunciáta rendi apáca házfőnöknek, Szikla Sándor besenyőtelki plébánosnak, illetve Brezanóczy Pál káptalani helynöknek is.[1167]A június 11-én keletkezett összefoglaló jelentés tanúsága szerint a „terhelt" beszervezése annak „fanatikus ellenállása" miatt mégsem valósulhatott meg. „*A brossura, illetve a könyv a kezünkben van. Szükséges a sajtótermék terjesztésének dokumentálása. Ezért azokat a személyeket, akik a művet megkapták ki kell hallgatnunk részletesen és az így megszerzett bővebb bizonyítékok alapján eljárást indíthatunk Kiss ellen. Őrizetbe vétele, csak főosztályvezetői engedélyjel lehetséges, ezért a vizsgálatot a szabadlábon hagyás mellett kell végezni."* – olvasható a beszámoló végén.[1168]

Az ügyében végrehajtandó tanúkihallgatások és a terhelt júliusra tervezett őrizetbe vétele elmaradtak. A BM II/5–c egyházügyi alosztálya ugyanis a Heves megyei nyomozati munkát szeptember 15-ig leállította. A hirtelen tempóváltás oka két tényezőben keresendő. Egyfelől a központi alosztály utasította a szombathelyi egyházi vonaltartót, hogy azon a területen is kerüljön feltárásra az illegálisan terjesztett sajtótermék olvasói köre, így egy komolyabb állambiztonsági akcióra is sor kerülhetett volna. Másfelől az 1956-os forradalom vérbefojtását követően a megtorlás kellős közepén javában zajlott a készülődés a Kádár-rendszer nyugati imázsépítése szempontjából kiváló lehetőséget magában rejtő szeptemberi brüsszeli világkiállításra. A BM felhasználva az egyházügyi hivatalt[1169] a katolikus[1170] és protestáns[1171] küldöttség kiutazásának előkészítésekor ügyelt arra, hogy hálózati személyek is helyet kapjanak a csoportban. „Kékes Pál" mellett a Kiss Istvánra ráállított „Jánossy Ferencet" is a delegáció tagjai között találjuk, így a célszemély figyelése már csak e miatt is akadályokba ütközött.[1172] Másfelől az egyházi részvétel szimbolikus jelentőséggel bírt. A politikai vezetés azt a Nyugaton elterjedt álláspontot igyekezett megcáfolni, miszerint Magyarországon katolikus papok nem kaphatnak kiutazási engedélyt vasfüggöny túloldalára. A kihallgatások és őrizetbevételek természetesen nem kedveztek volna a szocialista országok

[1167] Uo. 298.
[1168] Uo. 243.
[1169] Az ÁEH engedélyezte az egyházi delegáció kutazását, illetve a küldöttség egésze a kiutazás előtt a hivatalban általános eligazítást kapott. ÁBTL 3.1.5. O–13405/3a 145.
[1170] Brezanóczy Pál egri káptalani helynök, Rozsáli Menyhért esperes, Langmár Lipót siófoki plébánoshelyettes, Draskovits Károly budapesti esperes-plébános.
[1171] Esze Tamás történész, a Dunamelléki Egyházkerület főgondnoka, Békefi Benő a Tiszántúli Református Egyházkerület esperese, Koren Emil budavári evangélikus gyülekezet lelkésze.
[1172] „Jánossy Ferenc" csekély hírszerzési lehetőségei révén az egyházi küldöttségén belüli feladatok megoldására kapott megbízást. ÁBTL 3.1.5. O–13405/3a 143.

nyugati megítélésének, amelynek szalonképessé tételére éppen a világkiállítás nyújtott kiváló lehetőséget.

Borai Emil egyházügyi főelőadó, aki amellett, hogy a teológián alkalmazott ellenőrzései eredményeiről rendszeresen beszámolt Lénárt József rendőr főhadnagynak, maga is kitartó hadjáratot folytatott a szeminárium oktatóinak lejáratására érdekében. A miniszteri biztos szemben az egyházi elhárítás taktikájával és a nyomozati munka lassulásával inkább siettette volna a szeminárium személyi összetételének megváltoztatását. A Kiss István és a korábban oltalmat nyújtó intézet iránt táplált negatív érzelmeit sosem rejtette véka alá, s ezt csak fokozta a korai kádárizmus egyházpolitikai légköre.[1173] Borai – mint ahogy azt korábban említettük – már 1958 tavaszán tervet forralt a teológiai tanárok és az aulában tevékenykedő papok leváltására. A megbízott márciusi összefoglalójában a nyári dispozíciókra időzítette Kiss István és a ciszterci szerzetes, rendházfőnök Hegyi Kapisztrán latin-művelődéstörténet tanár eltávolítását, egyben javaslatot tett az így megüresedő pozíciók betöltésére is.[1174] Hegyinek 1958-ban távozni kellett az intézményből, helyére Szűcs Ferenc váci egyházmegyés hitoktató került, aki latin nyelvet oktatott a szemináriumban.[1175]

A dolgok csakúgy mint az érseki aulával kapcsolatosan előirányzott személycserék esetében, a teológiái fősikolán sem haladtak Borai elképzelésének megfelelően. Az egyházügyi főelőadó ekkor is Miklós Imre elnökhelyettes és Brezanóczy „túlzottan jó kapcsolatát okolta az ÁEH hozzáállásáért. *„…hagyni kell Brezanóczyt, hogy kis dolgokban a feje után menjen. Éppen ezért, ha pl. Kiss Istvánhoz ragaszkodik, ám legyen és maradjon Kiss.”* – elevenítette fel az egri egyházügyi megbízott Oltnak Károly elnöknek szóló panaszlevelében Miklós Imre egyik intencióját. *„Ez cseppet sem kis dolog, dr. Kiss István prominens fasiszta, aki ma is a klerikális reakció összetartója, irányítója. Fontos neki tehát, hogy központi helyen, a szemináriumban legyen, ahol kapcsolatai nyugodtan felkereshetik.”*[1176] Az idézettekből jól kiviláglik, hogy Borai Emil esetében a hivatal felső vezetésétől kapott útmutatásokkal szemben egészen más súllyal esett latba a vicerektor szerepe. A főelőadó makacs álláspontját erősítette a szeminárium iránt táplált kérlelhetetlen

[1173] A Magyar Szocialista Munkáspárt Intéző Bizottságának restauráció jegyében megfogalmazott 1957. március 5-i határozata szerint megbízható személyi állománnyal kellett feltölteni nem csak a kulcshelyek, de a kevésbé fontos egyházi állásokat is. Balogh 1997.
http://eszmelet.hu/balogh_margit-egyhaz-es-egyhazpolitika-a-kadar-rendszerben/ (2019. május 7.)
[1174] MNL OL XIX-A-21-d/2. d./007-35/1958. Borai Emil 1958 márciusi összefoglalója.
[1175] MNL OL XIX-A-21-a/8. d/E-14-2/1958. Szűcs Ferenc teológiai tanári kinevezése.
[1176] Borai, 1959. október 14.

gyűlölete, az állambiztonság és a közte folyó kooperációból származó szűrt információhalmaz illetve a megyei pártbizottság[1177] véleménye, miszerint *„dr. Kisst el kell Egerből távolítani”*.

A valóságban azonban már 1959. január 14-én – tehát Borainak hivatalhoz írott panaszait megelőzően – újabb operatív terv született a teológiai tanár ügyében. A Kiss papnevelő intézetben lévő lakásán – addig ismeretlen ellenséges tartalmú iratok detektálása és lefoglalása céljából – tartott házkutatással, majd a *Ketten egyfelé* c. kiadvány olvasói, Lutter Imre postamester és a halottak napi szózat ügyében Marosi Ernő apát, egri főszékesegyházi plébános kihallgatásával folytatódó, végül a teológiai tanár közbiztonsági őrizetbe vételével végződő januárra és februárra ütemezett terv megvalósulása elhúzódott. A Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya január végén a „Bogár Márton” fedőnevű ügynökön keresztül, s Baksa Dezső százados együttműködésével beszerzett információk szerint a növendékek több alkalommal az egri II. sz. postán adják fel küldeményeiket. Ebből és a vallásos meggyőződésű Lutter, illetve Kiss kapcsolatából az állambiztonság újfent csak azt szűrte le, hogy a teológiai tanár a postamesteren keresztül ellenőrzi a kispapok leveleit.[1178] A tanúkihallgatásokra végül májusban került sor. 1959. május 25–26-án Egerben és Füzesabonyban az illegális sajtótermék ügyében kellett beszámolnia a szemináriumban szolgáló Baláskovits Anna Polikárpa annunciáta főnöknőnek[1179], Szikla Sándor besenyőtelki plébánosnak és Sára nevű húgának, Tóth József teológiai tanárnak és Könyves-Tóth Gábor kispapnak. Luttert május 28-án hallgatták meg a postai küldemények állítólagos ellenőrzési ügyében. A postamester határozottan tagadta, hogy bárki felkérte volna őt a növendékek leveleinek visszajuttatására a szeminárium vezetéséhez.[1180] A kihallgatások májusban nem vezettek újabb eredményekre, a nyomozati munka így egy időre megtorpant. Az ismételt tempóváltás kapcsán ugyanakkor okvetlenül figyelembe kell vennünk Borai Emil hivatalnak címzett kritikáit. Brezanóczy Pál a szeminárium védelmében ténylegesen kihasználhatta korábbi lojalitásán alapuló kapcsolatrendszerét és megbecsülését. Másfelől Olt Károly elnök és Miklós Imre elnökhelyettes miközben bizonyos, állami érdekeket nem sértő kérdésekben „nagyvonalúan” engedtek a kormányzó időhúzó taktikájának, maguk is érvényesítették akaratukat az egyházkormányzat irányába. Ennek a „húzd meg, ereszd meg” politikának a jeleit mutatja a Heves megyei papi békemozgalom korai megerősödése illetve az a tény, hogy

[1177] A megyei pártbizottságok művelődési osztályainak már 1957. február 1-én tanulmányoznia kellett a teológiákon folyó oktatás jellegét. MNL OL XIX-A-21-a/7. d./H-59/1957. A megyei tanácsok művelődési osztályainak az egyházakkal kapcsolatos feladatköre.
[1178] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 295-296.
[1179] A feloszlatott női szerzetesrendek közül annunciáta, orsolyita, irgalmas, szervita és karmelita nővérek is szolgálatot teljesítettek a szemináriumban. Évente összesen 20 szerzetesnő dolgozott az intézet szolgálatában. Veres, 2014. 176–177.
[1180] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 301–315.

már 1957 nyarán megindult az egyházmegyében található esperesi helyek békepapokkal történő feltöltése nem beszélve Brezanóczy felsőbb igényekhez igazított reprezentatív külföldi utazásairól és az állambiztonsággal ápolt viszonyáról.

Borai Emil Brezanóczy Pál makacs ellenállásának megtörésére a hivatalnak küldött vehemens kritikák mellett 1959-től taktikai lépéseket tett a szeminárium oktatói összetételének megváltoztatására. Az ÁEH vidéki megbízottja szerint a szeminárium Czapik Gyula érsekségének idején fontos gyűjtőhelye volt azon papoknak, akiknek „differenciájuk" akadt az állammal[1181] és – akárcsak utódja Brezanóczy Pál helynök – élesen harcolt az ellen, hogy az ÁEH a teológiát ellenőrizze.[1182] 1959-ig nem történt meg az elvárt áttörés, s lényegében a Heves megyei egyházügyi főelőadó ezt tekintette a közte és az ordinárius között húzódó egyre mélyülő frontvonal harmadik szegmensének. Csakúgy, mint a Brezanóczy köré csoportosuló „jobbszárny" felőrlésekor Borai a „teológia demokratizálása" előkészítésében a „haladó papok" súlyát emelte ki a felettesei előtt. *„Ennek lényege az, hogy míg a múltban 120-150 teológus mellett 6 teo. tanár (sic!) volt, addig most 1949 óta 12 a tanárok száma. Ez pedig nem abból fakad, hogy 2 mai tanár ér 1 régit (sic!), hanem abból, hogy mindazokat idegyűjtötte Czapik, akiknek az államellenes magatartásukból kellemetlensége származhatott, s így plébániákon nem maradhattak. […] Elkészült tehát a teológia átszervezésének tervet, melyet személyesen szeretnénk bemutatni a Hivatalnak, jóváhagyás végett. E szerint dr. Kiss [István] és Tóth [József] is kikerülne, helyettük felesleges újat behozni, tekintve, hogy összesen 110 a tanulók létszáma, már évek óta s inkább csökkenő tendenciát mutat. […] A nyári dispozíciók körüli bonyodalmak kizárták, hogy a teológiával is foglalkozzunk, így ezt nem forszíroztuk a tárgyalások során, csak halvány említés történt pusztán azért, hogy ez siettesse a dispozíciók sikerét."*[1183] A Borai által „pozitív" egyházi személyként jellemzett Borovi Józsefet a főelőadó arra instruálta, hogy kérje magától az apostoli kormányzótól Salgótarjánból Budapestre teológiai tanárnak. A háttérből irányított áthelyezésre Brezanóczy rábólintott, ám az valójában egy kombináció része volt. Az egyházügyi főelőadó 1959 őszén, cinikus hangon elbüszkélkedett a hivatal előtt annak sikeréről. *„Mikor […] beleegyezését a helynök közölte, mi is beleegyeztünk azzal, hogyha olyan kiválónak tartja, hogy Budapestre is elengedné, akkor a távozó dr. Gaál [József – G. M.] helyett idehozza. Ezt már nem lehetett kipapírozni anélkül, hogy a valódi indokotokat el ne mondja, amit nem tehetett meg. Így került*

[1181] MNL OL XIX-A-21-d/4. d./008-11/1959. Feljegyzés az egri teológián történtekkel kapcsolatban. 1959. november 14.
[1182] MNL HML/XIII-3/b./34. d./1239. A Heves megyei egyházak, szektáinak helyzete, tevékenysége. 1959. december 3.
[1183] MNL OL XIX-A-21-d/4. d./007-45/1959. Borai Emil 1959. szeptember 7-i összefoglaló jelentése.

Borovi az ap. kormányzó (sic!) jóvoltából Egerbe."[1184] A szemináriumot érintő másik fontos esemény Rakolczai Gábor rektor felmentése volt. Borai ennek hátterében Brezanóczy Pál apostoli kormányzói kinevezését látta. Úgy ítélte meg, hogy a kormányzó Rakolczait képzelte el az így gazdátlanná vált helynöki székben, aki e miatt mondott le rektori teendőiről. Az ÁEH azonban értesítette Brezanóczyt, hogy – Borai legnagyobb örömömére – Rozsáli Menyhértet kell erre a rangra emelnie.[1185] Az egyik 1959. október 5-én történt egyeztetésről szóló emlékeztető arról árulkodik, hogy a kormányzó és Olt Károly ÁEH elnök között valóban történtek alkudozások a helynök személyét illetően.[1186] Tekintettel Rakolczai megromlott egészségügyi állapotára – amelyben saját kérésére történt felmentésének valódi oka keresendő – a helynöki szék iránti aspirációit Borai torzításaként kell értékelnünk.[1187] Ezek után a rektori feladatokat előbb ideiglenes jelleggel, majd 1960. január 1-től 1964-es haláláig Maksa József[1188] vette át.[1189] A teológiát övező vitákat azonban nem ekkor és nem kizárólag az ÁEH közreműködésével zárultak le.

Az ÁEH egri főelőadója 1959 novemberében terjedelmes jelentést írt az Egri Érseki Papnevelő intézet helyzetéről. Ekkor újfent igyekezett lejáratni az oktatókat, s negatív képet festett a szeminárium légköréről és a növendékek felkészültségéről is. *„Nemcsak politikai huligánoknak volt ez a mentsvára, különösen az ellenforradalom után /mutatja ezt a III. évesek magas száma is!/, hanem minden analfabétáé is."* – állt Borai értékelésében. Az oktatás színvonalával kapcsolatosan Borai felemlegette az intézmény által létrehozott úgynevezett „C" osztályt, ahova az érettségi nélküli hallgatók kerültek.[1190] A valósághoz hozzátartozik, hogy az állami propaganda hatásának köszönhetően a hatvanas évekre a tanulók létszáma a forradalmat követő pár évhez képest mérséklődni kezdett. Valóban sokszor előfordult, hogy az évfolyamok elindításához és a lelkészhiány enyhítésére a püspökök kénytelenek voltak érettségi nélküli növendékeket felvenni az intézményekbe. A felkészültségükben gyengébb hallgatóknál okvetlen pótolni kellett a műveltségbeli

[1184] Uo.
[1185] Borai, 1959. október 14.
[1186] MNL OL XIX-A-21-a/15. d./E-14-4/1959. Emlékeztető feljegyzés dr. Brezanóczynak 1959. okt. 5-én az ÁEH elnökénél tett látogatásakor folytatott tárgyalásról. 2.
[1187] MNL OL XIX-A-21-a/15. d./E-14-3/1959. Rozsáli Menyhért kinevezése apostoli kormányzói helynökké, az egri Hittudományi Főisk. rektori tiszte alól Rakolczai Gábor felmentése, dr Maksa József rektori és dr. Borovi József rektorhelyettesi kinevezése.
[1188] Az Egri Főegyházmegyei Schematizmusa. Eger 1963. 55.; MNL OL XIX-a-21-b 23. doboz 007-23/1964. 1964. I. negyedéves összefoglaló 2.
[1189] MNL OL XIX-A-21-b/32. d./2. t. Brezanóczy Pál levele a legutóbbi áthelyezésekkel kapcsolatban. 1959. szeptember 12.
[1190] MNL OL XIX-a-21-d/4. d./008-11/1959. Feljegyzés az egri teológián történtekkel kapcsolatban 1959. november 14.

hiányosságokat.[1191] A jelentés ugyanakkor kedvező alkalmat nyújtott az egyházügyi előadó számára a Kiss Istvánnal szembeni támadóhadjárata újabb szakaszához. *„Agresszív jobboldali elem. A teológia jobboldali nevelését valóban ő irányítja még most is, mikor látszólag félreállították. Teheti ezt azért, mert dr. Brezanóczy Pál egyik szoros kapcsolata tanácsadója, s aki ezért őt eddig mindig sikerrel mentette, ha el akartuk távolítani a teológiáról."* – írta Borai jellemzésében.[1192] Kisshez hasonló, s vele azonos politikai meggyőződésű „reakciós magatartású" személynek ábrázolta Tóth József teológiai tanárt is. Tóth és Kiss meglátása szerint aktív ellenkampányt folytattak a termelőszövetkezetekkel szemben, hiszen azok az egyház „ideológiai és anyagi" befolyását is megkérdőjelezik, veszélyeztetik.[1193] A két teológiai tanár esetleges távozásával megüresedett helyek feltöltését Borai nem látta indokoltnak. Ezt azzal magyarázta, hogy 1949 előtt 120–150 teológusra mindössze hat oktató jutott, az ötvenes évekre viszont hasonló, sőt inkább apadó növendéklétszám mellett tizenkét teológiai tanár tanít az intézményben. Az egyházügyi főelőadó szerint mindennek politikai okai voltak: *„mindazokat idegyűjtötte Czapik érsek akiknek államellenes magatartásukból kellemetlensége származhatott, s így plébániákon nem maradhattak"*.[1194] A figyelembe véve az ötvenes évek komoly növendéklétszámait, a főelőadó érvelése nem tekinthető helytállóak. Az oktatók számarányának hirtelen gyarapodása mögött pedig inkább a bezáratott más teológiai főiskolákrók Egerbe érkezett tanárokat, mintsem politikai konspirációt kell látnunk. Nem beszélve arról, hogy sokat vádolt Kiss István 1936 óta és Tóth József pedig 1940 óta tanított a szemináriumban, tehát nem az egyházügyi főelőadó által felemlegetett 1949-es esztendőt követően érkeztek.

Az 1959 őszén megindult folyamatoknak új dinamizmust adott egy a növendékek számára kápolnai használatra összeállított 155 oldalas imakönyv, amelyben Borai Emil észrevételei alapján „reakciós rigmusok is helyet kaptak", ráadásul 1959 októberére 202 példányban engedély nélkül[1195] került sokszorosításra.[1196] Az imakönyv szerkesztését és az imák összeválogatását Maksa József rektor bátyja, Maksa János spirituális, a sokszorosítást pedig Ritter Márton teológia tanár végezte.[1197] Borai a lelki igazgatóban látta a kispapok

[1191] A papi utánpótlás korabeli helyzetéről Tolnay Imre írt kritikus hangütésű cikket. Lásd bővebben Katolikus Szemle, 1960. 2.
[1192] MNL OL XIX-a-21-d/4. d./008-11/1959. Feljegyzés az egri teológián történtekkel kapcsolatban 1959. november 14.
[1193] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megyei egyházak és szekták tevékenysége. 1959. 19.
[1194] MNL OL XIX-A-21-d/4. d./007-45/1959. Borai Emil 1959. szeptemberi összefoglalója.
[1195] Hivatkozással a Művelődésügyi Minisztérium 4/1959/VI. sz. rendeletének 6. § amelynek értelmében az ÁEH előzetes engedélyére volt szükség a sajtótermék megjelenésére.
[1196] MNL OL XIX-A-21-d/10. d. 0024-4/1961. Egyházi személyek ellen indított büntető eljárások.
[1197] MNL OL XIX-a-21-d/4. d./008-11/1959. Feljegyzés az egri teológián történtekkel kapcsolatban 1959. november 14.

körében végzett „ellenséges szervezőmunka” egyik fő irányítóját.[1198] Az imádságos könyv létrejöttét a valóságban praktikus okok indokolták. A szeminárium vezetősége és oktatói egy koherens, belső használatra szánt, az első éves, kevésbé mély latin tudással felvértezett növendékek számára magyar nyelvű imákat tartalmazó liturgikus könyvet óhajtottak megalkotni. Az egyházügyi főelőadó végül Maksa József rektor és Ritter Márton teológia tanárok ellen 1959. november 21-én tette meg feljelentését az Egri Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának Igazgatási Osztálya felé.[1199] *„Dr. Ritter Márton 1959. október folyamán egy 156 oldalas imakönyvet sokszorosított a Teológiai Főiskola sokszorosító gépén és annak használatát dr. Maksa József teológiai rektor kötelezővé tette a főiskola hallgatóinak”* – olvasható Borai perindítványában.[1200] Az egyházügyi főelőadó szabálytalanság mellett felhívta az Igazgatási Osztály figyelmét a könyv „súlyosan kifogásolható” tartalmára, amelynek alapján az „egyébként sem alkalmas a megjelenésre”.[1201] Az üggyel Dr. Gyulai László Heves megyei főügyész foglalkozott, aki a Borai által küldött bizonyítékok[1202] alapján elrendelte a nyomozás megindítását. A BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály Vizsgálati Alosztálya feladata lett az eset felgöngyölítése. A főügyész a két hónapos vizsgálati munka lezárására 1960. február 17-i dátummal adott határidőt.[1203]

Az állambiztonsági nyomozómunka mellett az Állami Egyházügyi Hivatal felső vezetését szintén foglalkoztatni kezdték az imádságos könyv keletkezésének és sokszorosításának körülményei. Madai András a hivatal főosztályvezető-helyettese 1959. december 21-i egri kiszállása alkalmával személyesen vizsgálta meg a történteket. Madai meghallgatta Maksa József rektort, illetve Maksa Jánost és Ritter Mártont is. A Madai által írott jelentésből világosan kiderül, hogy az ÁEH az ügyet a személycserék lebonyolítására akarta felhasználni. Kiss Istvánt és Tóth József teológia tanárt *„el kell távolítani és olyan helyre disponálni, amely hely távol van az érsekségtől és a közlekedési lehetőségek is rosszak”* – állt a dokumentumban. Maksa és Ritter mellett Tóth felelőssége szintén felmerült, mivel a sokszorosítás előtt ő nézte át a munkát.[1204] Madai András feljegyzésében – Borai korábbi élesebb hangú megállapításával szemben – Maksa János lelki igazgató szervezőmunkája helyett Kiss és Tóth tevékenységét sejtette a háttérben. A spirituális másokat mentve inkább mindent magára vállalt, s az „*imák során a reakciósok által az*

[1198] Uo.
[1199] ÁBTL 3.1.9. V-147155. 65.
[1200] MNL OL XIX-A-21-b 32. d./2. t. Borai Emil ÁEH-nak szóló levele az esetről. 1959. november 23.
[1201] Uo.
[1202] A főelőadó megküldte a könyv egy példányát az ügyészség irányába.
[1203] ÁBTL 3.1.9. V-147155. 7.
[1204] MNL OL XIX-A-21-b/4. d/008-11/1959. Feljegyzés az egri teológián történtekkel kapcsolatban.

imakönyvbe helyezett fecniket olvasta fel” – értékelte a főosztályvezető-helyettes a történteket.[1205] Az egri egyházügyi főelőadó mindazonáltal ismét Brezanóczy Pál aknamunkáját vélte felfedezni, aki állami pozíciót viselő (ügyészségi) pártfogóin keresztül igyekezett eltussolni az történteket. Erre utalt Brezanóczy egyik papnak tett kijelentése: *„mindent előkészítettünk, hogy az ügy ne sokáig legyen ügy”*. Borai természetesen biztosította a hivatalt, hogy nem nyugszik addig, amíg az eset tisztázásra nem kerül, sőt a prognosztizálhatónál komolyabb végkifejletet ígért.[1206]

Az állambiztonság által végzett tanúkihallgatások[1207] és a begyűjtött bizonyítékok alapján a nyomozók arra jutottak, hogy a sajtóanyag körüli mulasztásokért – mivel sürgették annak kiadását – az egész tanári kar felelős, legfőképpen Maksa József rektor, aki engedélyt adott a nyomtatásra, illetve Tóth József teológia tanár és Kiss István. Az ÁEH véleményéhez hasonlóan a Vizsgálati Osztály is azt igyekezett bizonyítani, hogy Tóth és Kiss segítségével egy korábbi szertartáskönyvből kerültek bele a kifogásolható szövegek a mostani kiadványba. *„A szertartás könyvet (sic!) ő* [Tóth József – G. M.] *kezeli rendszeresen. A szertartás könyv (sic!) tele van berakott demokrácia ellenes (sic!) imákkal, amelyeket Rozmán János jezsuita szerzetes, volt spirituális írt és helyezett el. Hogy ezeket az imákat kiirják (sic!), ahhoz az kellett, hogy a papircetliket (sic!) Dr. Tóth József rendelkezésére bocsájtsa Maksa Jánosnak.”*[1208]

A Politikai Nyomozó Osztály munkatársai több szemináriumi oktató és növendék vallomását is felvették. Különösen érdekes Ritter Márton és Maksa József kihallgatási jegyzőkönyve, amelyben az intézet belső anyagait érintő kiadás és sokszorosítás tekintetében egy bizonyos „helytelen gyakorlat” elterjedéséről vallottak. Az elmondottak azt sugallják, hogy az engedélyeztetés elmaradása Borai Emil korábbi mulasztásaiból következhetett. Ennek bizonyítására érdemes idéznünk Maksa József 1960. február 11-ei kihallgatási jegyzőkönyvének ide vágó részeit. *„Itt megjegyezni kívánom, hogy a sajtótörvény megjelenése után szó volt róla közöttünk, hogy nem kellene-e pontosan megérdeklődnünk, hogy az eddigi gyakorlatunk mellett maradhatunk-e. Akkor dr. Gál Ferenc a sokszorosító eddigi felelős kezelője úgy nyilatkozott, hogy az fölösleges, hiszen a sajtótörvény is kifejezetten mondja, hogy az előbb kiadott engedélyek érvényesek. Ugyanebben a hiszemben megerősített minket az a körülmény is, hogy 1959. június második felében, tehát a*

[1205] MNL OL XIX-A-21-b/ 4. d./008-11/1959. Feljegyzés az egri teológián történtekkel kapcsolatban.
[1206] MNL HML XIII-3/b./34. d./1239. A Heves megyei egyházak, szektáinak helyzete, tevékenysége. 1959. december 3.18.
[1207] A tanúkihallgatási jegyzőkönyvek alapján négy tanárt és tizenegy papnövendéket hallgattak meg az ügyben.
[1208] ÁBTL 3.1.9. V-147155. 61.

sajtótörvény megjelenése után, a régi gyakorlatunk szerint vagyis a sokszorosítás elkészítése után adtunk be jegyzeteket az egyházügyi előadó urnak (sic!) és semmi kifogása, észrevétele nem történt emiatt."[1209]

A nyomozás lezárulta után végül Ritter Mártonnak és Maksa Jánosnak kellett bíróság elé állnia, tárgyalásukra az Egri Megyei Bíróságon1960. augusztus 5-én kerül sor. A Ritter ellen felhozott vád a sajtóanyag engedély nélküli sokszorosítása és államrend elleni izgatás volt, míg az ügyészség Maksát az államrend elleni izgatás mellett a sajtóanyag engedély nélküli kiadásával gyanúsította. A bíróság végül a sajtóanyag engedély nélküli kiadásával kapcsolatban a körülményekre való tekintettel úgy határozott, hogy mindkét vádlottal szemben eltekinthetnek a szabadságvesztés kiszabásától. Ebben az esetben a Megyei Bíróság figyelembe vette az egyházügyi főelőadó mulasztása miatt kialakult „helytelen gyakorlatot", illetve, hogy egyik terhelt sem került szembe korábban a törvénnyel. Mivel az előzetes engedélykérés Ritter Márton feladata lett volna, a bíróság 800 forint pénzbüntetéssel sújtotta. [1210]

A tárgyaláson az államrend elleni izgatás ügyében Borai Emil és Gyulai László főügyész korábbi észrevételei kerültek előtérbe. A vád szerint a 124. oldalon szerepelő Szent Terézhez intézett búcsúima tartalma minősült erősen kifogásolhatónak. A növendékek az év első hónapjában ezzel az imával fohászkodtak a római katolikus egyház megsegítéséért. Az ügyészség és Borai a következőkben idézett részt találta demokráciaellenes tartalmúnak. *„Méltóztassál orosz testvéreink terheit megkönnyíteni, nyerj számukra állhatatosságot a hitben Isten és a felebaráti szeretetben… készíts elő számukra szent papokat, akik kiengesztelik az Oltári szentség ellen elkövetett szentségtöréseket és káromlásokat. Virágoztasd fel főként az ifjúságban az anyai tisztaságot, és keresztény erélyeket, hogy ez a nemes nép megszabaduljon, minden szolgaságtól és önként visszatérjen az egyetlen akolba amelyet (sic!) a feltámadt üdvözítő teljes egészében szent Péterre és utódaira bízott…".*[1211] A peranyag szerint Borai az előzőekben citált sorok mellett még két passzust emelt ki vallomásában. Tételesen a 125. oldal fellelhető *„tekints a lelkekre, akiket az ördögi ravaszság elámított, hogy a tévelygők elhagyván a hamis hit minden gonoszságát megtérjenek"* és a 123. oldalon lévő „*könyörülj mindazokon, akik új hamis tanokat követnek vagy kárhozatos tévelyektől eltántorítva"* imarészleteket.[1212]

[1209] ÁBTL 3.1.9. V-147155. 34.
[1210] MNL OL XIX-A-21-d/ 10. d./0024-4/1961. Egyházi személyek ellen indított büntető eljárások.
[1211] Uo.
[1212] Uo.

A vádlottak a tárgyaláson azzal védekeztek, hogy az imaszövegeknek nincs és nem is lehet politikai tartalmuk. Ritter és Maksa természetesen teológiai oldalról igyekeztek megvilágítani a problémát, s ennek értelmében – szólt a magyarázat – *„az orosz testvérek nem nemzetiségi, hanem vallási fogalomként”* értelmezendők. A teológiai tanárok kifejtették, hogy a kiragadott részek az 1054-es egyházszakadásra utalva az egység kérdését tárgyalják, ráadásul az ima sorain változtatni nem lehet, hiszen az a liturgiába bevett imaként a római imagyűjtemény 632. száma alatt található. Maksa személyes felelősségét pedig jócskán tompította az a tény, hogy régen használatos imáról volt szó, így ő csak beleszerkesztette az imádságoskönyve az inkriminált részleteket.[1213]

Az Egri Megyei Bíróság végül a 124. oldalon található a kérdéses szakaszt vizsgálta meg annak tükrében, hogy beleillik-e a vallásgyakorlatba, vagy ténylegesen kimeríti a szocialista államrend elleni izgatás kategóriáját. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a régi egység helyreállítása a katolikus egyházban „állandó probléma”, így a szövegrészlet beleillik az elismert vallásgyakorlatba. Az ítélőszék a szövegben szereplő „szolgaság” kifejezés imában megjelenő tartalmát is fejtegette. A megállapítás szerint a szolgaság valójában mindaz, ami a „lelki és egyházi egység útjában áll”. Az egységtörekvés további akadályozó tényezőjeként értékelte a bíróság „az egyes lelki erények hiánya” passzust is. Az Egri Megyei Bíróság szerint a felsorolt érvek figyelembevételével a szöveg nem alkalmas a szocialista államrend ellen történő izgatásra, mivel az egyházi egység igénye „élesen elkülönül és különbözik a politikai és gazdasági törekvésektől”. Az ügyészség képviselője a tárgyalás idején ejtette a Ritter Márton ellen felhozott izgatás vádját. Maksa János terheltet bűncselekmény hiányában végül a bíróság mentette fel az államrend elleni izgatás vádpontja alól.[1214]

Az ügy láthatóan nem zárult papokat sújtó börtönbüntetéssel, de jó alkalmat biztosított a korábban kiszemelt egyházi személyek félreállítására. A Brezanóczy Pálnak és az Egri Érseki Papnevelő Intézet oktatóinak egy részét a hatvanas évekre le kellett cserélnie. Maksa Jánost és Ritter Mártont az eljárás idejére felfüggesztették. Maksa a tárgyalás után Vámosgyörkre került és ott plébánosi tisztséget töltött be, Ritter pedig szentszéki jegyzőként, illetve főegyházmegyei segéd könyvtárosként tevékenykedhetett tovább.[1215] Az imádságoskönyv ügyében szintén a hatóságok látóterébe került Tóth József érseki tanácsos, teológiatanár és tanfelügyelő, illetve Kiss István teológiai tanár szemináriumi működési

[1213] Uo.
[1214] MNL OL XIX-A-21-d/10. d./0024-4/1961. Egyházi személyek ellen indított büntető eljárások.
[1215] Az Egri Főegyházmegyei Schematizmusa. Eger 1963. 55.; 62.

engedélyét 1960 januárjában vonta meg az ÁEH.[1216] Tóth új szolgálati helye Jászkisér lett, ahol plébánosi feladatokat kapott.[1217]

Kiss Istvánt az imádságoskönyv ügyétől függetlenül 1960. január 3-án újfent kihallgatták. A kihallgatási jegyzőkönyv tanúsága szerint Kiss az ellene felhozott, s a korábbiakban ismertetett vádpontokban következetesen tagadta bűnösségét. Lénárt József főhadnagy mindennek ellenére 1960. január 6-án a lelkipásztor rendőri felügyelet alá helyezését, s Poroszlóra történő áthelyezését javasolta, ahol egyben ellenőrzését is meg tudták oldani. A két teológiai tanári működési engedélyének állami megvonásával egy napon 1960. január 18-án született határozat Kiss István rendőri felügyelet alá helyezésére. Utolsó 1960. január 25-i kihallgatása után rendőri követően az ÁEH „büntetésből" Egerből Szajla községbe helyeztette plébánosnak, rendőri felügyeletét itt sem oldották fel.[1218] A szemináriumot február 1-éig kellett elhagynia, távozásakor könyveinek egy részét a szeminárium könyvtárának és a költözésben segítő ötödéves teológusoknak ajándékozta. Jellemző, hogy Lénárt ebben is szervezkedést sejtett. Kisst a kihallgatása alkalmával azzal vádolta meg, hogy a növendékeket szándékosan összehívta, hogy *„szánalmat keltessen a hallgatókban maga iránt és azok követeljék a visszatartást"*.[1219]

Az üldözött lelkész sokáig új szolgálati helyén sem lelhetett nyugalomra, hiszen Borai Emil 1960 nyarán ide is utána nyúlt. Kissnek az 1957. évi 22. tvr. értelmében tíz paptársával együtt 1960. március 25-re állami eskütételen kellett részt vennie a Heves Megyei Végrehajtó Bizottságon. Mivel március 25-e egyházi ünnep[1220], s káplán nélkül két falu lelki gondozása is a feladata volt, nem beszélve a rendőri felügyelet okozta korlátozásokról a szajlai plébános március 19-i levélben új terminust kért Lendvai Vilmos VB elnöktől. Az eset kapóra jött Borainak, aki az ügyről már Kiss kérelmének beérkezését követően értesítést kapott Lendvaitól, s így együtt tervelték ki közös ellenlábasuk teljes ellehetetlenítését. Lendvai elutasító válaszát és a kilátásba helyezett szankciókat tartalmazó hivatalos állásfoglalást március 25-én adták postára, amit a plébános csak 26-án, tehát csak az eskütételre kijelölt nap után kaphatott kézhez.[1221] A VB elnöktől érkezett fenyegetőzések hatására Kiss ordináriusától kért segítséget a nevének tisztázására. Brezanóczy igyekezett közbenjárni lelkésze ügyében, ám Lendvaitól azt a választ kapta, hogy amennyiben az eskü megtételére rendelkezésre álló, jogszabályban rögzített kilencven napos határidőn belül elegendő számú jelentkező lesz, úgy

[1216] MNL OL XIX-A-21-a/19. d./ E-14-1/1960. Teológiai tanári kinevezés. 1960. január 18.
[1217] Az Egri Főegyházmegyei Schematizmusa. Eger 1963. 69.
[1218] ÁBTL 3.1.5. O-8934. 337–338., 345.
[1219] Uo. 341.
[1220] Jézus fogantatásának ünnepe, régies nevén Gyümölcsoltó Boldogasszony napja.
[1221] MNL OL XIX-A-21-a/19. d./ E-14-3/1960. Kiss István szajlai plébános papi működésének megvonása.

Kiss István is be fogja hívni. A kilencven napos teljesítési idő június 26-án lejárt, így az egyházügyi főelőadó Kiss működési engedélyének megvonását kérte az ÁEH-tól. Borai tolmácsolásában a történtek természetesen egészen más színezetet kaptak. Igyekezett úgy bemutatni az esetet, mintha a szajlai plébános „reakciós magatartásából" következő hanyagsága miatt nem jelent volna meg az eskütételen. Kiss Lendvainak szóló levélről mindössze annyit közölt a hivatalnak, hogy a lelkész egész egyszerűen csak azzal magyarázta mulasztásának okát, hogy „nem ért rá". Borai a volt teológiai tanár korábbi „bűnlajstromának" felsorolásával zárta feliratát, s azzal, hogy „nevezett kikapcsolása békepapi körökben is nagy megnyugvást keltene".[1222] Kiss eskütétel kapcsán tanúsított hanyagsága nem felelt meg a valóságnak. A plébános két bocsánatkérő levelet írt Lendvainak, amelyben új időpontot kért az eskütételre, illetve két ízben kereste Borai Emilt is. Választ az állami szervek részéről egyszer sem kapott. Utolsó mentsvárként Olt Károly ÁEH elnök részére írt őszinte sorokat, amelyben az alapvető emberi jogokra, a törvényességre, az elnök emberségére hivatkozva kérte ügye felülvizsgálatát.[1223] Jóakaratra azonban most sem számíthatott, 1960. július 28-án Kiss István papi működési engedélyét véglegesen megvonták, harminc oktatásra szentelt év után 54 évesen nyugdíjazták, új otthona 1981-es haláláig a székesfehérvári Országos Papi Otthon lett.

Az állami akarat hosszú és kitartó harcok árán végül a szeminárium oktatóit sújtó börtönbüntetések nélkül érvényesülhetett. Az állambiztonság már 1958-ban sürgette, hogy a nem kívánatos egyházi személyek félreállításánál a komolyabb állami perek helyét vegyék át az egyházfegyelmi büntetések.[1224] A javaslat az ÁEH és a vidéki szervek részéről nem minden esetben talált meghallgatásra, ám az egri teológiai oktatók üldözésében mégis ez a koncepció érvényesült. Borai Emil 1963-ban Maksa József rektor személyét úgy értékelte, hogy az 1959-es esztendőt követően a korábbi „negatív" magatartásában pozitív változás állt be. Miután testvérét az imádságos könyv ürügyén bíróság elé állították, s akkor az ÁEH-nál – tudva hogy a háttérben Kiss István és Tóth József álltak – Maksa Jánost „inkább mentették". Borai szerint ez a gesztus és természetesen a „szélsőséges" oktatók távozása vezetett odáig, hogy Maksa József rektorsága idején „viszonylagos nyugalom" dominált az intézetben.[1225] Az idézett személyek illetve az általunk feltárt esetek tanúságai alapján látható, hogy az egypártrendszer az egri szeminárium falai között uralkodó „demokratikus és lojális" légkört a

[1222] MNL OL XIX-A-21-d/7. d./006-15/1960. Borai Emil levele Olt Károly ÁEH elnöknek. 1960. június 30.
[1223] MNL OL XIX-A-21-a/19. d./ E-14-3/1960. Kiss István szajlai plébános papi működésének megvonása.
[1224] Kis–Soós–Tabajdi, 2012. 30.
[1225] MNL OL XIX-A-21-d/23. d./007/1–23. Borai Emil 1964. I. negyedéves összefoglaló jelentése. 2–3.

hosszú börtönévekkel járó szankciók helyett egyházfegyelmi eljárásokkal, zaklatással, zsarolással, megfélemlítéssel igyekezett megteremteni.

Heves megye egyházpolitikai helyzete

A plébániák anyagi körülményei, kulcshelyek

Heves megyében 1959-ben hozzávetőlegesen 154 katolikus pap teljesített szolgálatot, 93 fő volt a plébánosok és 40 pedig a káplánok száma. Az egri teológiai főiskolán 1959-ben 11 egyházi személy dolgozott, 10 tanár és 1 gondnok. Az egyházügyi főelőadó jelentéseiben rendszeresen megjelent, Heves megye „speciális helyzete". *„A községek jó fekvése, jó anyagi viszonyai a megyét az egyházmegye legjobb helyévé teszik. A papok álma, hogy itt kapjanak plébániát. Ez komoly befolyásoló tényező magatartásukra. Ugyanakkor köztudomású, hogy renitens magatartás esetén azonnal elhelyezést nyertek [a] Hajdúság valamelyik szórványtelepülésére. Itt tehát viszonylag mindig lojálisabban viselkedtek, mint másutt."*[1226] Borai megfigyelései szerint a katolikus papok 50%-a „semleges", 30%-a „haladó" és 20%-a „reakciós".[1227] Az egyházügyi megbízott a felügyelete alá tartozó terület kivételes adottságainak felemlegetésével feladatkörének és sikereinek jelentőségét hangsúlyozta az ÁEH előtt. E narratívából azonban az is kidomborodik, hogy az aktív pasztorális tevékenységet kifejtő, közösségszervező, vagy kritikus egyházi személyeket sorsa rövid úton az elhelyezés volt. Az egyházügyi főelőadó a hívek száma, adakozókedve, a szolgálatot teljesítő pap életkora, habitusa és egyéb paraméterek alapján azonosította be a „jobb anyagi helyzetű" és „gyenge anyagi helyzetű" plébániákat.

[1226] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Egyházi összefoglaló. 1959. március 23.
[1227] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.

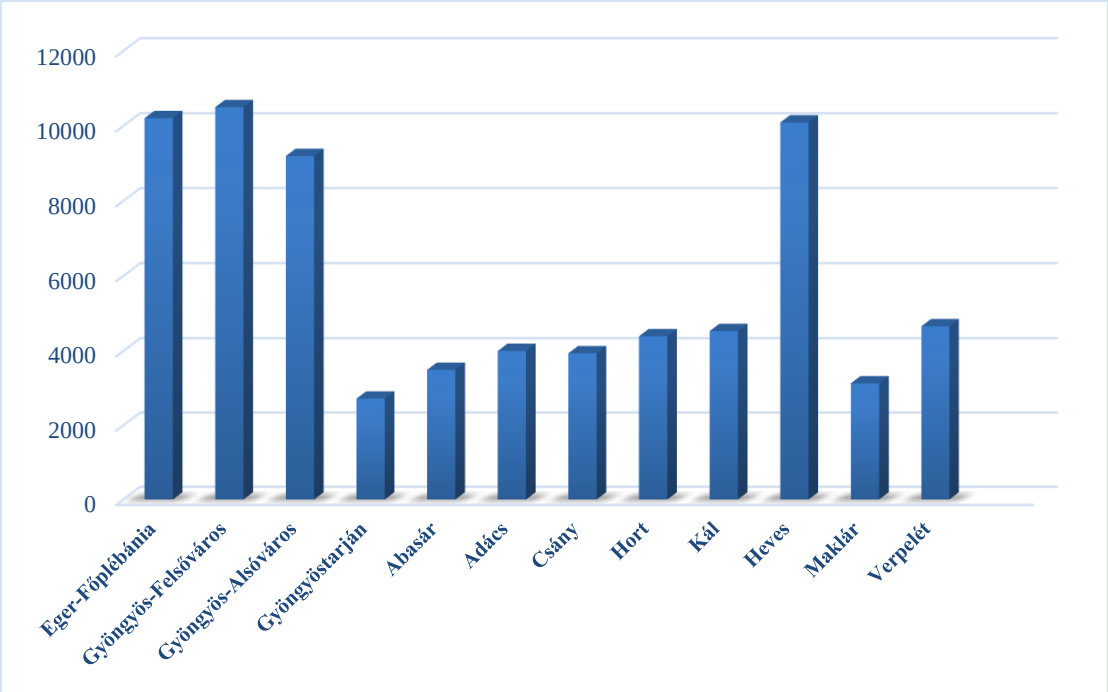

9. ábra: Heves megye "jó anyagi helyzetben lévő" plébániái a hívek száma alapján
(Saját szerkesztésű diagram az MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. levéltári forrás adataiból)

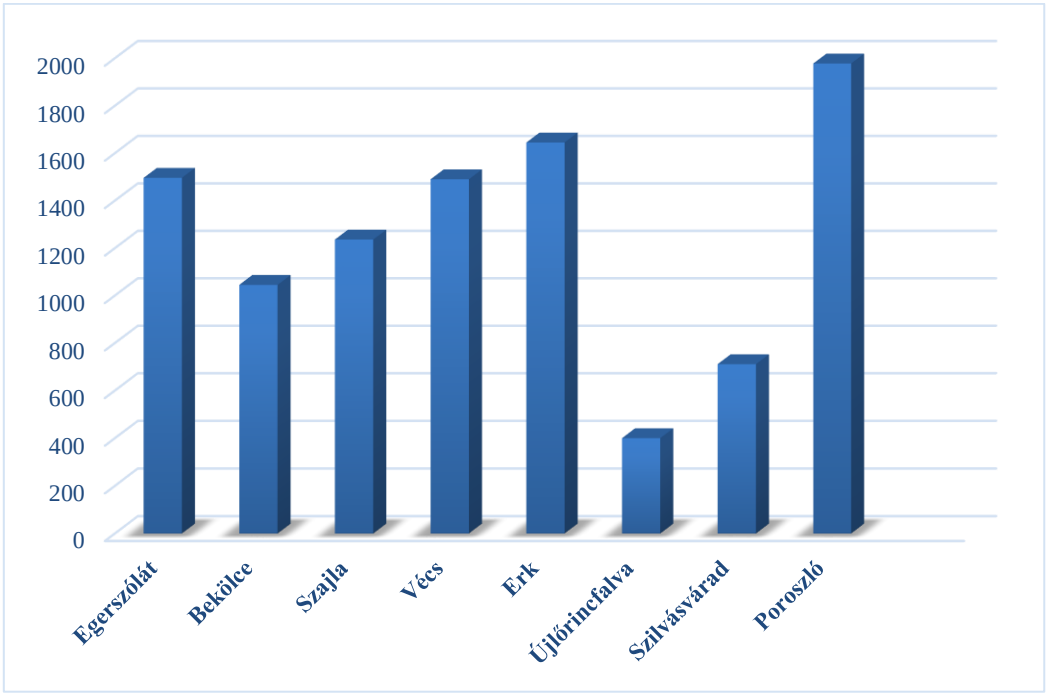

10. ábra: Heves megye "rossz anyagi helyzetben lévő" plébániái és filiái a hívek száma alapján
(Saját szerkesztésű diagram az MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. levéltári forrás adatai alapján)

Az anyagilag esendő vidéki papság egyre inkább a hívekre volt utalva. A kiszolgáltatottság mérséklésére számos községben „pótadót" szavazott meg az egyházközségi képviselőtestület. A plébánosok, az állami hatóságok által „osztályidegen elemeknek" bélyegzett „adószedők" az egyházi adót együtt szedték be a párbérrel. Az adó begyűjtéésrt felelős személyek rendszeresen összeütközésbe kerültek a tanácsokkal. Az egyházügyi

megbízott aggályosnak tartotta, hogy a probléma nincs tisztázva az ÁEH részéről, így az egyház az érsekség hozzájárulásával „kénye-kedve" szerint emelhette a hozzájárulásokat.[1228]

A járási szintű elemzésekből – minden torzítás ellenére – jól kirajzolódik a hívek szolidáris magatartása. A városok közül nyilvánvaló okokból kiemelt helyet foglalt el az érseki központ, ott is nagy súllyal esett latba az Eger Belvárosi plébánia.[1229] Két egyházközség kivételével a plébánia világi tagjai gyűjtötték a hozzájárulást, akik között a „deklasszált személyek" mellett pedagógusok is voltak.[1230] Gyöngyösön a városi tanács templomon kívüli gyűjtésről nem tudott.[1231] Az egyházügyi főelőadó ebből, és a hívek magas számából következtetett úgy, hogy az „őslakos" gyűjtőkkel rendelkező Gyöngyös-Alsóváros, illetve Gyöngyös-Felsőváros plébániák[1232] anyagi szempontból tehetősek.[1233] Az Egri járásban, bár a községek lélekszáma igen alacsonynak számított és a gyenge anyagi helyzetű plébániák felét[1234] is itt tartották számon, a lakosság kifejezetten szolidárisnak mutatkozott.[1235] A járásban a katolikus egyház komoly társadalmi bázissal rendelkezett, amely meglátszott a hívek hozzájárulásának mértékén is. Az adakozásokból befolyt összegeket a legtöbb esetben a templomok helyreállítására fordították. Annak ellenére, hogy Borai Emil a körülményekhez képest a klérus „viszonylag jó anyagi körülményeiről" számolt be a hivatalnak, a valóságban csupán a sok fíliát látogató[1236] egercsehi plébános rendelkezett motorkerékpárral.[1237] A Gyöngyösi járásban több plébániához tartozott 1-1,5 holdas kert, gyümölcsös, vagy szántóföld. Abasáron borospince, Domoszlón pedig egy magtár is a plébánia részét képezte, amelyet bérbeadással hasznosítottak.[1238] A járás területén szolgáló papoknak a kezelésükben lévő kisebb földterületek megkönnyítették a mindennapi megélhetést. A hatóságok mindazonáltal úgy érzékelték, hogy a Mátrai borvidék adottságai jobb jövedelmi viszonyokat eredményeztek a lakosság számára is, így átlagosan az itt élők 60-70%-a adakozott az egyház javára. A területen gépkocsival egyik lelkipásztor sem, motorkerékpárral az abasári, adácsi, gyöngyösoroszi, kisnánai, mátraszentimrei és viszneki

[1228] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése
[1229] Az Egerben működő egyetlen plébánia területének felosztására 1943-ban került sor első ízben. Ekkor Szmrecsányi Lajos érsek felállította az Eger-Lajosváros nevű plébániát. Czapik Gyula érsek 1944. szeptember 22-én, gondolván a hívek akkori körülmények közötti lelki ellátására, a legtöbb férfi szerzetesházat ideiglenes önálló plébániának nyilvánította, templomát, illetve kápolnáját a plébániáknak biztosított kiváltságaival ruházta fel. Eger régi plébániája 1943 óta belvárosi, vagy főplébánia néven működik. Soós, 1985. 55.
[1230] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[1231] MNL HML XIII-3/b./34. d./1218. Varga Ferenc VB elnök 1959. november 20-i jelentése.
[1232] A gyöngyösi plébániák történetéről lásd Soós, 1985. 321-326.
[1233] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[1234] Bekölce, Szilvásvárad, Mikófalva, Szajla, Egerszólát.
[1235] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[1236] Vö. 4. térkép
[1237] MNL HML XIII-3/b./34. d./1218. Hegyei János VB elnök 1959. november 25-i jelentése.
[1238] MNL HML XIII-3/b./34. d./1218. Pethes István VB elnök 1959. november 23-i jelentése.

papok rendelkeztek.[1239] A Hatvani járásban a megbízott adatgyűjtései alapján a legjobb anyagi helyzetben a horti, csányi, boldogi lőrinci és rózsaszentmártoni plébániák voltak. A lakosság adakozókedve Boldogon és Zagyvaszántón csökkent. A településeken – az ateista narratíva szerint – az itteni plébánosok „anyagiassága és agresszivitása" miatt fordultak el az emberek a támogatástól.[1240] A Hevesi járásban 48-80 forint hozzájárulást fizettek a családok, amíg Egri járásban közel a dupláját, 120-150 forintot. A Hevesi járásban Boconádon, Pélyen, Erdőtelken templomtatarozásra folyt adakozás, amelyben a lakosság 45%-a vett részt. Gépkocsija még egy plébánosnak sem volt, motorkerékpárral boconádi, az erki, a hevesi és tarnaszentmiklósi pap rendelkezett, utóbbinak a hevesvezekényi hívek vásároltak azt, hogy könnyebben el tudjon jutni a leányegyházba.[1241] A Pétervásárai járás mélyebb vallásossága miatt a korabeli frazeológia szerint Heves megye „szellemileg elmaradott" területei közé tartozott. Borai Emil az itt működő Rózsafüzér Társulatoknak tudta be, hogy a lakosság adakozóhajlama és a szertartásokon tapasztalható részvétel is igen magas.[1242]

Megyei perspektívából vizsgálva a kérdést, beszédes adat lehet, hogy a sokszor dőzsöléssel, korrupcióval és javak rejtegetésével vádolt plébánosok közül mindössze egy használt személygépkocsit, illetve 24 egyházi kézben lévő motorkerékpárról adtak jelentést a tanácsok. Az érsekségnek 2 személyautója, a teológiának pedig 1 darab másfél tonnás Skoda típusú teherautója volt. Az anyagi kiszolgáltatottságot jelzi, hogy egyes helyeken a plébános igen nehéz körülmények között élt, hiszen élelmezés és a ruházkodás tekintetében is a közösség segítségére szorult.[1243] A járási szintű jelentésekben csupán néhány esettel találkozunk, ahol a pártállami módszerek a hívek támogatásának látványosabb visszaesését okozták volna.[1244]

Mivel komoly társadalmi erő állt a templomépítés, tatarozás és egyéb felújítási célzatú adakozások, hozzájárulások mögött, illetve az egyházkormányzat is szerepet vállalt az ingatlanok restaurálásának elősegítésében az egyházügyi főelőadó eltökélt ellenakciókba kezdett. *„A papoknak másik módszere, hogy – és ez dr. Brezanóczy Pál ap. adm. (sic!) sugalmazására történik – hogy államunkat „fejőstehénnek" nézik és még egy köpőcsészét*

[1239] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[1240] MNL HML XIII-3/b./34. d./1218. Raft Miklós VB elnök 1959. november 24-i jelentése.
[1241] MNL HML XIII-3/b./34. d./1218. Magyar István VB. elnök 1959. november 24-i jelentése.
[1242] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[1243] Uo.
[1244] Erken, ahol a jezsuita szerzetes Pető Jenő SJ volt a plébánosnak a hívek nem szívesen adakoztak, Tarnaörsön a templom körbekerítésére nem jutott pénz, a Hatvani járásban Boldogon és Zagyvaszántón sikerült elterjeszteni a plébánosokról, hogy túlzottan anyagiasok, így itt is lanyhult az adakozókedv. MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.

(sic!) is műemléknek nyilváníttatnának."[1245] Borai előzőekben idézett vitriolos észrevételei mellett folyamatosan arról panaszkodott az ÁEH-nak, hogy a „községfejlesztési járulékok térítését veszélyeztető" törekvések támogatásában a papokkal együttműködött az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) is.[1246] Az egyházi beruházások mindazonáltal az ÁEH központját is érdekelték. Olt Károly elnök levélben fordult Lendvai Vilmos megyei tanácsi VB elnökhöz, hogy a járási és városi tanácsok VB elnökein keresztül mérje fel az 1945 óta lezárult és folyamatban lévő egyházi épületfelújításokat. A beérkezett jelentések arról tájékoztatták Lendvait, hogy a községekben lezajlott felújítási munkálatok többségében állami engedély nélkül valósultak meg. *„A szabálytalan építkezés miatt néhány építkezést az engedély beszerzéséig le kellett állítani.*[1247] *Az alárendelt járási, városi tanácsok vb. elnökeinek figyelmét felhívtam, hogy az egyházi építkezéseket a jövőben nagyobb gonddal ellenőrizzék."*[1248] Borai Emil mind Heves megye, mind az Egri főegyházmegye területén úgy jellemezte a tatarozásokat, hogy azokat az engedélynélküli gyűjtés és építkezés túlburjánzása lengte körül. A főelőadó aggasztó tényként rögzítette, hogy az ÁEH a 10 000 Ft alatti tatarozást, vagy építkezést nem kötötte a hivatal által kiadott engedélyhez.[1249] Az ÁEH 27-14/1960. elnöki rendeletével még az egyházi épületek felújítására kezdeményezett gyűjtésekhez is a hivatal hozzájárulása kellett. Feltételezhetően az elvi engedélyek elhúzódása miatt állagmegóvási célzattal sokhelyütt pótadó szedését kezdeményezték. *„Itt olyan álláspontunk alakult ki, hogy ezt is gyűjtésnek vesszük, mert nem a szokásos egyházi adó, hanem annak 2-3 szorosa, tehát azt sem engedjük, csak ha a Megyei Tanács VB. elnöke ehhez hozzájárul."*[1250] A műemlékvédelmi hatóság és a helyi tanácsok „túlzott jóindulatát" Borai a következő torzítással mutatta be az ÁEH számára: *„a papság úgy spekulál, hogy az állammal csináltatja meg a templomait, plébániáit, ugyanakkor a gyűjtéseket rendez és a pénz neki tisztán megmarad"*, 1965-ben ugyanígy az OMF-et vádolta, amiért a papok a templomtatarozás céljára kivetett pótadókat „saját kényelmükre költhetik".[1251]

Az egyházügyi főelőadók egy-egy plébánia értékelésének nem kizárólagosan az anyagi helyzetet vették figyelembe. A kulcshelyek beazonosítása kapcsán némiképpen

[1245] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[1246] Uo.
[1247] Nem lehet tudni pontosan hány építkezést állítottak le hosszabb-rövidebb időre. Borai Emil 1959. november 12-én részletes kimutatást küldött a megyében lezajlott egyházi fejlesztésekről, ebben külön felhívta a figyelmet a hatósági engedély nélkül végbement beruházásokra. MNL OL XIXI-A-21-a/33. d./2. t. Borai Emil 1959. november 12-i jelentése.
[1248] MNL OL XIX-A-21-a/33. d./2. t. Lendvai Vilmos 1959. november 3-i levele.
[1249] MNL OL XIX-A-21-a/33. d./2. t. Borai Emil 1959. november 12-i jelentése.
[1250] MNL OL XIX-A-21-d/19. d./ 007/1–42. Borai Emil 1963. II. negyedévi jelentése.
[1251] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése., MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Beszámoló Heves megye egyházainak és szektáinak helyzetéről. 1965. október 16.

összetettebb kategorizálást alkalmaztak. A területiség elvét figyelembe véve Borai Emil 15 kulcshelyet határozott meg a fekvésben, közigazgatásban, iparban betöltött szerep[1252], a közúti- és vasúti forgalomban érezhető súly[1253], illetve az anyagi stabilitás[1254] szempontrendszere alapján.

6. térkép: Heves megye egyházi "kulcshelyei"[1255]
(Saját szerkesztés az MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése jeleztű levéltári forrás alapján)

Hitélet, egyházi szertartások, ifjúságpasztoráció

A forradalmat követő hitéleti lelkesedést érzékelve és a központ tehetetlensége előtt értetlenül állva az ÁEH vidéki megbízottai gyakran adtak hangot ellenérzésüknek. Borai Emil 1958 januárjában arról panaszkodott, hogy az ateista felvilágosító munka inkább elméletben létezik és a forradalom óta erősen stagnál. *„Sok pedagógus – helytelenül – arra hivatkozik, „hogy*

[1252] Eger, mint érseki központ, Hatvan, Gyöngyös, Heves és Füzesabony járási székhelyi státusza, Bélapátfalvát pedig egyértelműen a cementgyár emelete a kulcshelyek közé.
[1253] E szempontok alapján Hatvan, Vámosgyörk, Kál és Füzesabony szerepe erősödött, hiszen ezek a települések a 80-as számú vasútvonal mentén fekszenek. Füzesabony ráadásul már akkor is kiemelkedő vasúti csomópontnak számított. Hort a komolyabb közúti átmenő forgalma miatt kerülhetett a kulcshelyek közé.
[1254] Rózsaszentmárton a területén a Mátravidéki Szénbányászati Tröszt működése miatt bányásztelepülésnek számított. Gyöngyöstarján a Mátra borvidék bortermelő településeként a jobb módú települések közé tartozott, az itt élők Borai Emil szerint erősen vallásosak voltak. Abasár és Nagyréde szintén a bortermelésből befolyó jövedelmek miatt kapott nagyobb figyelmet.
[1255] A térképen aláhúzással és nagyobb betűmérettel jelölve.

nem akarja a vallásos meggyőződést megsérteni", vagyis inkább még félnek, mások pedig holmi felsőbb szempontokra várnak, ill. ha már a könnyebb adminisztratív módot nem használhatják, a nehezebb utat óvatosan elkerülik."[1256] A pártállami szervek élénk érdeklődéssel regisztrálták a forradalom után a hitélet változásait, az egyház és az állampolgárok pedig egyfelől kihasználták a lazuló kereteket, másfelől próbára tették a hatalom tűrőképességét. *„Az ellenforradalom idején általában várakozó álláspontot volt az egyház, ugyanakkor a hitéletet igyekeztek maximálisan felemelni az addig korlátozottabb vallásszabadság reakciójára számítva. Az biztos, hogy ezév (sic!) tavaszáig korábbi éveknél jóval magasabb volt az egyházi rendezvényeken való részvétel, de már a feltámadási, úrnapi körmeneteken a korábbi létszám volt jelen, ami lemorzsolódást jelent."* – állt Borai Emil 1957. július 6-i beszámolójában.[1257] Az 1957. évi húsvéti szertartásokról külön jelentést kellett készíteniük a megyei megbízottaknak. Az ordináriusok kényszer hatására körlevélben utasították a plébánosokat, hogy a körmeneteket a templom falai között tartsák meg.[1258]

1957-ben hozzávetőlegesen 45 000 hívő vett részt a feltámadási körmeneteken, Gyöngyös Alsóváros Plébánián 1 200 fő, a Gyöngyös Felsővárosi Plébánián, illetve az Eger Belvárosi Főplébánián 1 400 fő. A körmeneteken a hatóságok 25 000 nőt, 10 000 férfit és ugyanennyi gyermeket regisztráltak. A résztvevők 25%-át tekintették kuláknak vagy osztályidegennek. Borai ugyanakkor sokallta a párttagok és tanácsi alkalmazottak jelenlétét.[1259] 1959-ben már mind a miselátogatás, mind a hittanoktatás területén visszaesés következett be. A húsvéti feltámadási körmenetek esetében azonban atipikus trend érvényesült, a hatóságok megyeszerte hozzávetőlegesen 60 000 hívőt jegyeztek fel. Az egyházügyi megbízott az ateista propagandáért felelős szervezeteket okolta, bepanaszolta a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat megyei vezetését, mivel a társulat *„valótlan és szépítő adataival"* szándékosan félrevezette őt. Borai személyesen érdeklődött a húsvéti ünnepeket megelőző ateista szellemű referátumok előadóinál és a helyszínül szolgáló intézményeknél, de közülük sokan semmit nem tudtak a küszöbön álló eseményről. Az egyházügyi megbízott mindazonáltal a referensekkel sem bánt kesztyűs kézzel. *„Hiba itt még, hogy sokszor érvényesül az előadók kijelölésekor a bratyi szellem. Sokszor olyanokat bíz meg a TIT ilyen kényes ateista előadás megtartására, kinek csak annyira materiális a felfogása, amennyiben az előadásért járó 65 Ft-ra gondol. Így előadását ateista meggyőződés nem fűtheti át."*[1260]

[1256] MNL HML XXXV-22/12/6. d./57. Borai Emil 1958. január 16-i jelentése.
[1257] MNL HML XIII-3/b./32. d./1120. Borai Emil 1957. július 6-i jelentése.
[1258] Így kellett eljárnia Badalik Bertalan veszprémi püspöknek is. Lásd Gárdonyi-Horváth, 2017. 152.
[1259] MNL OL XIXI-A-21-d/2. d./007-35/1958. Borai Emil 1958. április 7-i jelentése.
[1260] MNL OL XIX-A-21-a/15. d./H-26-7/g/1959. 1959. évi húsvéti körmenetekről jelentés.

1960-ban a számadatok visszaesést mutattak, ám a feltámadási körmenetek alkalmával mért 50 000 fő még mindig meghaladta az 1957-es részvételi adatokat. Borai ugyan továbbra sem tartotta túlzottan színvonalasnak az ateista propagandát, de az iskoláskorúak tekintetében észlelhető visszaesést a *„materialista szellemben megtanult anyagoknak”* tudta be.[1261] Az „egyházi demonstrációnak” minősített, tömegeket megmozgató szertartások létszámát illetően a hatvanas években – hasonlóan a hitgyakorlás egyéb alkalmaihoz – trendszerű csökkenés figyelhető meg. A Heves megyei egyházügyi főelőadó 1965-ban – ezúttal – hallgatva az ötvenes évek második felében gyűjtött adatokról a vallásellenes direktívák sikertörténeteként ábrázolta a húsvéti ünnepek helyzetét. *„Az u. n. feltámadási körmeneteken [a] részvétel valamivel de csak kevéssel volt alacsonyabb, mint [a] korábbi években, ami érthető is, hiszen a korábbi években, 1957-től (sic!) olyan rohamos volt a csökkenés, hogy jóformán már csak az idősebb generáció meg a 10 éven aluliak egy része maradt.”*[1262]

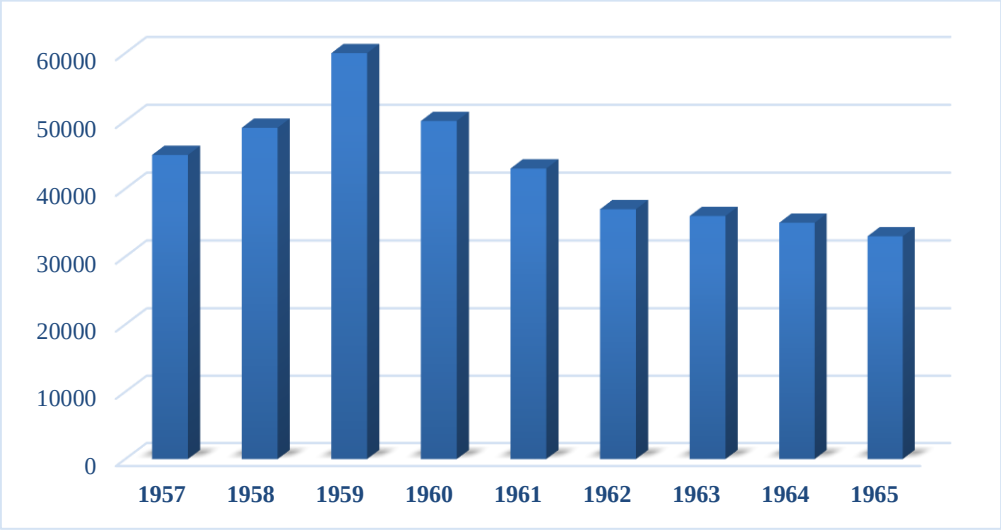

11. ábra: Feltámadási körmenetek részvételi adatai Heves megyében (1957-1955)
(Saját szerkesztésű diagram az MNL HML XIII-3/b./32. d./1120.; MNL OL XIX-A-21-a/15. d./H-26-7/g/1959.; MNL OL XIX-A-21-d/30. d./0023-1/1965. levéltári források adatai alapján)

Az erősödő nyomás hatására 1959-re egyre inkább visszaszorulóban volt a hirtelen jött szabadság hozadékaként meginduló hitéleti fellendülés. Az egyházügyi főelőadó Heves megye tendenciáit az Egri és Füzesabonyi járások példáin keresztül jellemezte. Borai választása nem az egész megyét tükröző adottságaik miatt eshetett e két járásra. A tanácsoktól beérkezett jelentések közül mindössze az említett két járás közölt részletgazdagabb adatokat a téma kapcsán.[1263] Borai Emil – saját információit is latba vetve – a szertartások látogatottságát

[1261] A nők számát 30 000 főben, a férfiakét 13 000 főben a gyermekekét pedig 7 000 főben határozták meg az igazgatási szervektől befutott adatok alapján. MNL OL XIX-A-21-d/8. d./0025-2/a/1960. 1960. évi húsvéti körmenetekről jelentés.
[1262] MNL OL XIX-A-21-d/30. d./0023-1/1965. 1965. évi húsvéti körmenetekről jelentés.
[1263] MNL HML XIII-3/b./34. d./1218.

a forradalom előtti szintre tette. Kivételek természetesen akadtak. A hatóságok az vártnál nagyobb mérvű aktivitást tapasztaltak több településen is, ahol a lakosság az alábbi megoszlás szerint látogatta rendszeresen a miséket és istentiszteleteket: Bélapátfalván 21%, Mikófalván és Andornaktályán 11%-a, Novajon 18%, Verpeléten 13%, a Füzesabonyi járásban Feldebrőn 14%.[1264]

A PB 1958. július 22-i határozatának végrehajtásával összefüggésben 1961-ben az MSZMP városi és járási pártbizottságain keresztül újra felmérte a hitélet helyzetét és az ellene foganatosított lépések eredményeit. A párt helyi aktorai Egerben jellemzően a város peremterületein észleltek komolyabb létszámokat a vasárnapi miséken. Mindebből arra következtettek, hogy a miselátogatók mezőgazdasági munkásokból és a feltűnést kerülő pedagógusokból álltak.[1265] Hatvanban a lakosság 15-20%-át tekintették aktív vallásgyakorlónak.[1266] Gyöngyösön a hívek nagyobb része a parasztságból és kisiparosokból tevődött össze, az értelmiség lemorzsolódóban volt, fiatalok kis számban, körükből inkább lányok látogatták a szertartásokat.[1267] Az Egri járásban Bélapátfalva, Felsőtárkány, Noszvaj[1268], Novaj, Ostoros és Balaton községekben mind a lakosság, mind a párttagság tekintetében nagy tömegek látogatták a vallásos szertartásokat. Verpelét, Kerecsend és Egercsehi bányatelep területén a pártszervezetek erős jelenléte miatt alig járt valaki templomba.[1269] A Füzesabonyi járásban tevékenykedő pártfunkcionáriusok Mezőszemerén, Feldebrőn és Kompolton értékelték úgy, hogy nagyobb a „vallás befolyása", ezeken a településeken a lakosság 25%-a látogatta rendszeresen a miséket. A komoly katolikus vallásossággal jellemezhető Besenyőtelek községben az ötvenes évek első felében lezajlott durva egyház- és kulákellenes lépések megfélemlítették a közösséget. A 3490 lakosú faluban 1961-re mindössze 150 fő volt jelen a vasárnapi miséket, közülük is csak 70-80 fő számított rendszeres templomba járónak. A járás déli részén fekvő Poroszló 4765 fős lakosságának hozzávetőlegesen 58,4%-át a reformátusok, 39,9%-át pedig katolikusok tették ki.[1270] A protestáns többségű községben 80 fő látogatta a református, és mindössze 40 fő a katolikus

[1264] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[1265] MNL HML XXXV-22/12. csoport/1. d./20. Jelentés a vallással kapcsolatos helyzetről és munkáról. 1961. február 21.
[1266] MNL HML XXXV-22/12. csoport/1. d./20. MSZMP Hatvan Városi Bizottságának 1961. február 8-i jelentése.
[1267] MNL HML XXXV-22/12. csoport/1. d./20. Montvai Andor agit. prop. titkár 1961. február 18-i jelentése.
[1268] Noszvaj esetében fontos hozzátennünk, hogy szemben a Heves megyei települések túlnyomó többségével a lakosság nagyobb hányada, 77,7-%-a református volt. 1949. évi népszámlálás Vallási adatok megoszlása településenként. 1996. 51.
[1269] MNL HML XXXV-22/12. csoport/1. d./20. Jelentés a vallással kapcsolatos tömegnevelő munka helyzetéről az egri járásban. 1961. február 20.
[1270] 1949. évi népszámlálás Vallási adatok megoszlása településenként. 1996. 51.

templomot. A szintén a járás déli felén található 2812 lelkes Sarudon is csupán 80-100 fő számított aktív vallásgyakorlónak.[1271] A Pétervásárai járásban a megye más területeiről befutott jelentésekben közölt trendekkel szemben a lakosság 55-60%-a élt rendszeres hitéletet, 15% pedig szórványosan, inkább a nagyobb egyházi ünnepekkor látogatott el a templomokba. A felmérést végzők 25%-ra tették azoknak az arányát, akik egyáltalán nem mutatkoznak a szertartásokon.[1272] Az ÁEH 1962-ben úgy látta, hogy országosan a katolikus hívek 20%-a élt aktív hitéletet, nagyobb vallási ünnepeken 40-50% vett részt a szertartásokon.[1273]

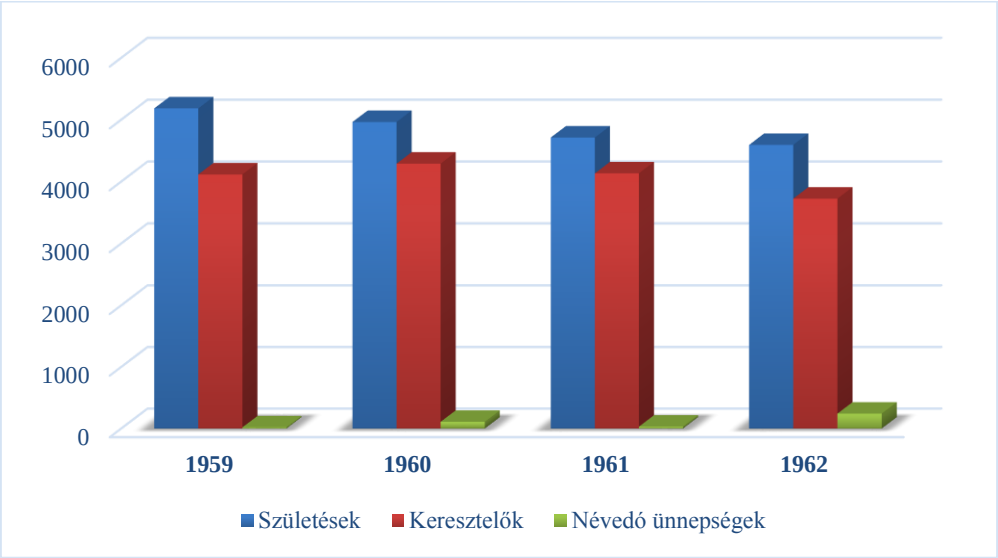

12. ábra: Katolikus szertartás szerinti keresztelők és névadók megoszlása Heves megyében (1959-1962)
(Saját szerkesztésű diagram az MNL OL XIX-A-21-b/79. d./2. t. levéltári forrás adatai alapján)

[1271] MNL HML XXXV-22/12. csoport/1. d./20. Jelentés a politikai bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról. 1961. február 20.
[1272] MNL HML XXXV-22/12. csoport/1. d./20. MSZMP Pétervásárai Járási Bizottságának 1961. február 8-i jelentése.
[1273] MNL OL XIX-A-21-d/17. d./ 0065/3/1962. Kimutatás a hitélet különböző alakulásáról a legkülönbözőbb években.

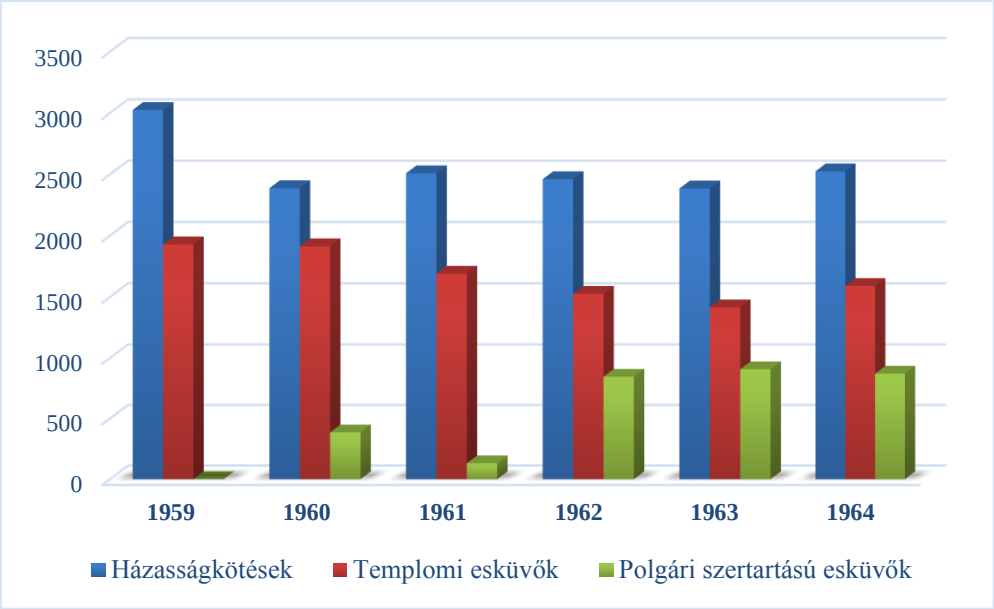

13. ábra: Katolikus szertartás szerinti esküvők és polgári szertartású esküvők megoszlása Heves megyében (1959-1964)
(Saját szerkesztésű diagram az MNL OL XIX-A-21-b/79. d./2. t. és az MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. levéltári források adatai alapján)

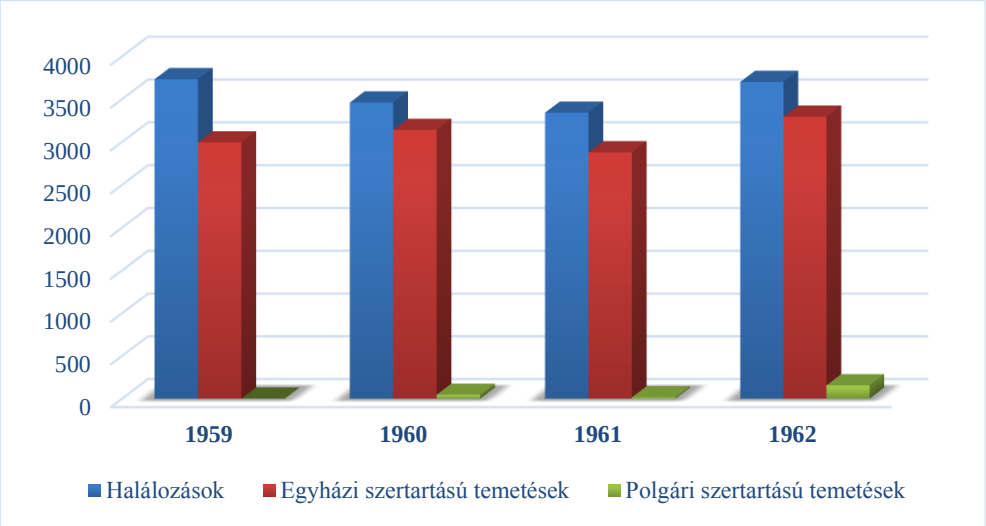

14. ábra: Katolikus szertartású temetések és polgári szertartású temetések megoszlása Heves megyében (1959-1962)
(Saját szerkesztésű diagram az MNL OL XIX-A-21-b/79. d./2. t. levéltári forrás adatai alapján)

A keresztelők, egyházi szokások szerint megtartott esküvők és temetések fentebb közölt adataiból kitűnik, hogy a hatvanasan évek első felében igen magas volt a szertartások aránya. A propagandisták által leginkább erőltetett névadó ünnepségek súlya még 1964-ben is eltörpült a keresztelők mellett. A 3 249 római katolikus szertartás szerint elvégzett keresztelővel szemben csupán 219 névadót regisztráltak. Az esküvők tekintetében a polgári szertartások aránya 1962-ben ugrott meg. Minden központi törekvés dacára 1964-ben a házasulandóknak csak 34%-a döntött a polgári szertartás mellett, ehhez képest a katolikus

szertartás szerinti templomi esküvők aránya továbbra is 60% felett maradt.[1274] A „szocialista módon megrendezett" társadalmi ünnepségek száma leginkább Egerben, Gyöngyösön és Hatvanban emelkedett.[1275] Az egyházügyi főelőadó a falvakban tapasztalható helyzetről úgy nyilatkozott az ÁEH-nak, hogy számos olyan személy igényli az egyházi rítusokat, akik „félnek a falu szájától", így ezek az igények valójában nem a valós meggyőződésből fakadnak. *„Így pl. a megye területén ritka esemény, hogy valaki csak polgári esküvőt köt, vagy nem kereszteli meg a gyermekét. A pártszervezetink komoly törekvése az egyházi szertartások helyettesítése ünnepélyes állami aktussal. Ennek szervezése most vett nagyobb lendületet."*[1276] Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a kádárizmus számára pont a munkahelyi, szakszervezeti, vagy társadalmi keretek között megrendezett esküvők kínálták a legnagyobb lehetőséget, hiszen esetükben az egyik legkomolyabb családi ünnepről beszélhetünk. Éppen ezért a korszakban minden intézményi segítséget meg kellett adni a megfelelő reprezentációhoz és a világnézeti szempontok érvényesüléséhez.[1277]

Az egyházellenes doktrína legelemibb célkitűzése a társadalom teljes átnevelésének elhatározásában öltött testet, ezen belül is kiemelt figyelmet fordított az ifjúságra. Láthattuk, hogy forradalom után a hitélet felpezsdülése az iskolai hittanoktatásban résztvevők számában is megmutatkozott. Az adminisztratív nyomás erősödésének, az állam ideológiai offenzívájának, a szülők egzisztencia-féltésének valamint a gyermek továbbtanulási lehetőségeinek akadályozásának köszönhetően 1963-ra a diákok mindössze 13%-át írták be hittanra. Az adat 1957-hez képest 33%-os csökkenést jelentett. Egerben az 5292 tanulóból mindössze 12 alsós, Gyöngyösön a 3998 tanulóból 27 alsós és 17 felsős, Hatvanban a 2861 tanulóból 66 alsós és 7 felsős tanulót írtak be hittanra.[1278]A gimnáziumi hittanoktatást 1959-re teljesen felszámolták. Mivel a hatóságok úgy érzékelték, hogy a papoknak komoly befolyása van a vidéki lakosságra, így a hitoktatási engedélyt csak nagyon indokolt esetben vonták meg tőlük. Borai mindezt úgy interpretálta az ÁEH-nak, hogy az engedélyek bevonása egy olyan felesleges intézkedés volna, amely a lakosságot az állami szervek ellen hangolnák. *„A papok ugyanis ebből politikai tőkét kovácsolnának maguknak."*[1279] Az adminisztratív lépések ennyire direkt formáját ekkor igyekeztek elkerülni. Ennek oka abban keresendő, hogy a hittanosok egyre apadó létszáma mellett és a hatóságok „engedékenységével" tovább lehetett

[1274] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Beszámoló Heves megye egyházainak és szektáinak helyzetéről. 1965. október 16.
[1275] MNL OL XIX-A-21-b/79. d./2. t. Borai Emil 1963. február 18-i jelentése.
[1276] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[1277] Kalmár, 2014. 159-160.
[1278] MNL OL XIX-A-21-d/18. d./003-1/1963. Hittanbeíratás 1963. évben.
[1279] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.

magyarázni a társadalom elidegenedését a vallástól.[1280] Azt azonban az egyházügyi főelőadó sem rejtette véka alá, hogy – a nagyszámú vallásos család ellenére – a városokban sokan a következményektől való félelem miatt nem íratták be gyermeküket vallásoktatásra. *„Ez vagy arra mutat, hogy az értelmiségi szülők nagy része helyesen látja a kettős nevelés veszélyét, de inkább arra, hogy az értelmiségi szülők főként azok, akik egyetemre akarják később gyermeküket íratni, és nem akarják azt, hogy ezt rossz pontként beszámítsák."*[1281] A falvakban tapasztalható nagyobb létszámok mögött – legalábbis az egyházüldözők narratívja szerint – a közösség „hangadóitól", a Borai által „templomi pribékeknek" aposztrofált vallásos csoportok „szájától" való félelem volt a fő motiváció. A „közvélemény nyomásával" magyarázták az elsőáldozást, bérmálást és konfirmációt megelőző előkészítőket övező érdeklődést. Borai Emil a meggyőződés hiányával indokolta például az évközben tapasztalható komolyabb lemorzsolódást is, amely 1963-ra elérte a 10%-ot. A „segédcsapatok" buzgalma és a valós elkötelezettség fakulása mellett jellemző állami közhely volt még az „egyház terrorja". Támadási felületet jelentett, hogy a keresztelők alkalmával a lelkipásztorok gyakran figyelmeztették a szülőket a hittanra történő beíratás kötelezettségére. Az egyházügyi megbízottat több helységből arról tájékoztatták, miszerint a papság azzal „fenyegette" a híveket, hogy akit nem írnak be hittanra, azt a fiatalt nem részesítik elsőáldozásban.[1282]

A keresztelő, elsőáldozás[1283] mellett a bérmálás szentségének kiszolgáltatása jelentett különös ünnepi alkalmat a gyülekezetek életében. Czapik érsek halála és Kriston Endre segédpüspök bántalmazása okán szerzett egyre súlyosbodó betegsége miatt az 1956-os forradalom után csupán pár alkalommal volt bérmálás a megye területén. Brezanóczy Pál kormányzó 1959 nyarán kapta meg a bérmálási joghatóságot a Szentszéktől. Az említett esztendőben „fedett találkozót" bonyolított le Mester István egri egyházmegyés pappal, vatikáni ügyvivővel, a Pápai Magyar Intézet vicerektorával. Brezanóczy részben ennek, az állambiztonság által irányított akciónak tudta be a joghatóságának megadását. *„Kijelentette, hogy a jövőben is ahoz (sic!) a magatartási vonalhoz kíván alkalmazkodni, amelyet mi meghatározunk, mert ez eredményezheti azt, hogy a Vatikán előtt is elismerjék, így megfelelő egyházi funkciót kapjon, realizálódhat az ő püspöki kinevezése és ezzel megfelelően tájékoztatni tud minket a Vatikán állásfoglalásáról és olyan reális egyházpolitikát folytathat, amely úgy az állam, mint az egyház javára fog szolgálni."* – olvasható a „Kékes Pál"

[1280] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Beszámoló Heves megye egyházainak és szektáinak helyzetéről. 1965. október 16.
[1281] MNL HML XXXV-22/12/6. d./57. 1959/60. évi iskolai hittanoktatás Heves megyében.
[1282] MNL OL XIX-A-21-d/18. d./003-1/1963. Hittanbeíratás 1963. évben.
[1283] A községekben a gyermekek 90%-a, a három városban hozzávetőlegesen 40%-a részesült első áldozásban. MNL OL XIX-A-21-a/57. d./2. t. Egyházi rendezvényekről jelentés.

fedőnevű ügynök által adott 1959. június 17-i jelentés kivonatában.[1284] Olt Károly ÁEH elnök 1959-ben utasításba adta a megyei megbízottaknak, hogy községi szintű kimutatásokat küldjenek a központba, hiszen így kisközösségi szinten még inkább ismertté válhattak a hitéleti adatok.[1285]

A szentszéki felhatalmazás hiányában évről évre nőtt a bérmálandó fiatalok száma, így Brezanóczy már nyáron megkezdte körútját. A templomokban megrendezett egy hónapon át heti két órában tartott felkészítőket előre be kellett jelenteni a községi tanácsokon. A szabálykövetéssel nem merült fel probléma, ám Bükkszenterzsébeten a Váci Egyházmegyéhez tartozó Zagyvaszántón és Heréden megszaporodtak a családlátogatások. Az előkészületekben nagy segítséget nyújtottak a Rózsafüzér Egyesületek. Borai cinikus szavakkal illette a templomok előtt összegyűlt sokadalmat és a keresztény felnőtté válás ünnepének magasztos megnyilvánulásait. *„Inkább népünnepély jellege volt, eszem-iszommal és ajándékozással, semmint vallási. Így is megfelelt a papságnak, mert elérték a célt, hogy a község lakosságának döntő többsége legalább a templom előtt megjelenjen a püspök (sic!) fogadására, így nem csak a felnőttek, hanem az iskolások és a kisz-szesek (sic!) legtöbbje."*[1286] A párt és állami szervezetek részéről nem történt ellensúlyozás, sőt még az erre hivatott rendezvények sem töltötték be megfelelően a szerepüket. Bükkszenterzsébeten a bérmálások napjára ifjúsági önkéntes tűzoltóversenyt szerveztek, ám a leány csapat tagjai inkább az egyházi eseményen jelentek meg. Borai Emil a Heves megye 7 plébániáján elvégzett szentség kiszolgáltatást követően 1 165 főben állapította meg a bérmálkozók számát, hozzátéve, hogy 30%-uk 20-30 év közötti.[1287] A bérmálások száma alaposan megemelkedett, így az egyházkorlátozásért felelős szervek megdöbbenéssel tapasztalták Brezanóczynak a szervezésben kifejtett buzgalmát és a hívő közösségek aktivitását. *„Azóta, mind fokozottabb mértékben, szinte bérmálási düh (sic!) uralkodott el a kormányzón, s ez a szenvedély az oka, hogy majdnem összefolyik a tavaszi és az őszi bérmálások ideje, olyan sok felé akar bérmálni. A bérmálások adatait helyiségenként összehasonlítani a korábbi bérmáltakéval nem lehet, mert ilyen ugyanazon helyen 5-10 évenként van, de a globális megyei adatokon lemérhető a papság és vezetője aktivitása. […] Ennek tudatában 1959 óta készültek, hogy ellensúlyozzák a megfelelő felvilágosítómunkával. Ez azonban csak néhány helyen hozott némi sikert. Rózsaszentmártonban, Bodonyban és Szücsiben legalább a*

[1284] ÁBTL O-13405/3a. 331.
[1285] Gárdonyi-Horváth, 2017. 159.
[1286] MNL OL XIX-A-21-d/6. d.//0045-14/1959. 1959. évi bérmálások Heves megyében.
[1287] Uo.

párttagoknál elérték, hogy ne bérmáltassák a gyereküket (3 kivételével).”[1288] Kitekintő jelleggel elmondható, hogy 1960-1965 között az érsekségre beküldött bérmálási anyakönyvek tükrében az ÁEH megyei megbízottja 86 plébánián összesen 25 211 bérmálási szentségben részesült fiatalt tartott számon.[1289]

A katolikus egyház stratégiái – a hitélet fenntartása, szerzetesi összetartás

Az alsópapság a korszak értelmezése szerint minden legális és illegális csatornát kihasznált az állami túlerővel szemben. Az egyháztörténeti szakirodalom régóta rávilágított, hogy a nyílt ellenállás és a behódolás magatartásformái mellett ott szerepelt a kommunista valláspolitikával szelídebb formában dacoló, csendes túlélés és hitátadás lehetősége.[1290] Az általunk használt pártállami forrásokban természetesen ezek a mozzanatok jóval kevésbé fellelhető, mint a merev ellenállás, vagy éppen a vakbuzgó együttműködés attitűdjei. Az egyház társadalmi súlyának megőrzésére tett kísérleteket az állampárt lokális képviselői cinikus szavakkal illették. *„A papság általában legális módon mindent elkövet, hogy aktivizálja őket [a híveket G. M.], mert ellenkező esetben anyagi alapjai veszélyeztetetté. Ezt szolgálja a családlátogatás, rózsafüzér társulatok működtetése, az abban résztvevő idős asszonyok „propagandistaként” való alkalmazása, a katekézises hitoktatás, a párbér és a pótadók forszírozása, stb.”*[1291] *„Korábban a filiákba sem jártak ki, most annál inkább. A községekben Rózsafüzér Társulatot szerveztek, amelyek többé kevésbé ma is működnek, csak erősen kiöregedtek. Legerősebb csoportok Erdőtelken, Hevesen. Füzesabonyban, Mezőszemerén, Horton, Csányban, Tarnaleleszen, Mikófalván és Boldogon működnek. A csoportok 10-12 főből álló bokrokra oszlanak, amelyek élén egy-egy idősebb asszony, az un. (sic!) „titokhordó” (sic!) áll. Ma ezek képezik a papok tömegbázisát, ezek járnak misére hétköznapokon és a falu közvéleményét is hangolják azok ellen, akik pl. (sic!) polgári házasságot kötnek és egyházit nem.”*[1292] Az egyházügyi főelőadó észrevételei szerint a lelkipásztorok erősen támaszkodtak a parasztságra, az „osztályidegen elemekre” és a volt szerzetesrendek megyében élő képviselőire. *„Így aztán olyan irányzat indul meg az egyház részéről, amely nem is törődik a kifejezetten a pasztoráció nyilvános szélesítésével, annál inkább az illegális pasztorális vonal kiépítésével. Ennek főként a szerzetesek az élharcosai.*

[1288] MNL OL XIX-A-21-a/57. d./2. t. Egyházi rendezvényekről jelentés.
[1289] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Beszámoló Heves megye egyházainak és szektáinak helyzetéről. 1965. október 16.
[1290] Gárdonyi, 2010. 38-41.
[1291] MNL OL XIX-A-21-d/15. d./007/21–59/1962. Borai Emil 1961. IV. negyedévi összefoglalója.
[1292] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Beszámoló Heves megye egyházainak és szektáinak helyzetéről. 1965. október 16.

Egerben pl. csak 12 gyerek jelentkezett hittanoktatásra, mégis a hiányos értesülések alapján is többszáz (sic!) gyerek jár szerzetes nőkhöz (sic!) hittant tanulni."[1293]

Az ÁEH a római katolikus egyház és a pártállam egyik komoly feszültségforrásának tartotta az egyház ifjúság körében kifejtett iskolán kívüli pasztorális tevékenységét. A fiatal generáció teljes elvilágiasodása ellen Heves megyében is akadtak törekvések, amelyek mögött a vidéki megbízott „központi instrukciókat" sejtett, a próbálkozások azonban – mint írta – 1966-ban fiaskóval végződtek. *„Erről volt nyomatékosan szó a tavaszi koronákon fő témaként, úgyszintén a rekollekciókon. Az eredmény az lett, hogy sokat beszéltek róla, mindenki egyetértett, hogy tenni kell valamit, azonban már a hogyanban is eltérők voltak a vélemények, nem beszélve arról, hogy a papi agitáció alanyai sokat változtak az elmúlt 2 évtized folyamán és az ifjúság már nem alkalmas a „mustármag" szerepére."*[1294] Az ifjúságpasztoráció felerősítése mögött az egyházellenőrzés jellemző módon pusztán az egyház anyagi helyzetének visszaállítását látta. Az iskolai hitoktatásban résztvevő gyermekek létszáma az ateista doktrína, az adminisztratív akadályok, a szülők félelme és a változó értékrend okozta széleskörű szekularizáció miatt szignifikánsan csökkent. A hittanoktatás gyorsuló ütemű visszaszorításának enyhítésére a papság templomi katekézisek szervezésével válaszolt, így a be nem írt tanulók is részesei lehettek a vallási nevelésnek. A stratégia nem számított újkeletűnek, Brezanóczy 1957. évi októberi körlevelében rendelte el heti két óra templomi katekézis tartását[1295] és Borai Emil egyházügyi főelőadó korábbi jelentéseiben is feltűntek az általa „katekézises félóraként" emlegetett templomi alkalmak.[1296] A templomi katekézis jelentősége a II. Vatikáni Zsinat hatására megnőtt, ám Borai álláspontja szerint csupán néhány településen, Egerben, Gyöngyösön, Hatvanban, Hevesen, Mikófalván, Gyöngyöspatán, Vámosgyörkön, Erdőtelken és Füzesabonyban volt mérhető. Egerben a főszékesegyház környezetében található általános iskolákból „verbuválták" a résztvevőket. Az ÁEH az iskolaigazgatókat használta fel a katekézist látogató gyermekek szüleinek „lebeszélésére". Mivel több helyen felerősödött a katekézis jelentősége, az ÁEH vizsgálódni kezdett. Borai Emil kiderítette, hogy Brezanóczy 1957-es körlevélben foglaltak nem feleltek meg a Paritásos Bizottság 1950. október 18-i ülésén elfogadott megállapodás tartalmának. A megállapodás értelmében az alkalmakra csupán félórás időtartamot engedélyeztek, a gyerekeket pedig tilos volt csoportokra bontani. Brezanóczy ezzel szemben egyórás, két

[1293] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.
[1294] MNL OL XIX-A-21-d/36. d./007-14. 1966. első félévi összefoglaló jelentés.
[1295] Uo.
[1296] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. 1963. évi IV. negyedéves jelentés.

osztályra bontott alkalmakat rendelt el.[1297] A beavatkozások hatására Egerben 1967 év elején 70 gyermek járt katekézisre, májusra már csak 30-an maradtak. Gyöngyöspatán – mivel a hitoktatás teljesen kiszorult az iskolából – hozzávetőlegesen 54 fiú és 60 leány látogatta a templomi katekézist.[1298]

Mind az ÁEH, mind pedig az állambiztonság „kitüntetett figyelmet" szentelt a megyében élő szerzeteseknek, s jellemzően őket tették felelőssé a szertartások iránti érdeklődés felélénküléséért. *„Az egyházi beosztásba került szerzeteseknek ellenséges tevékenysége egybeesik a világi papok tevékenységével. Magatartásuk abban különbözik, hogy a hitélet terén fanatikusabbak, elszántabb ellenségei rendszerünknek, amely különösképpen vonatkozik a jezsuita rend tagjaira"* – olvasható az állambiztonság egyik a forradalmat követő értékelésében.[1299] A szerzetesek közül többen, akik nem kaphattak lelkipásztori feladatokat kántorként vagy házvezetőként maradhattak az egyház közelében. Előfordult, hogy hitoktatóként tevékenykedtek, ám sokan – egyéb lehetőség híján – polgári hivatást vállaltak. Egerben, Gyöngyösön és Hatvanban, ezenkívül a Bélapátfalván, Csányban, Domoszlón, Egercsehin, Feldebrőn, Felsőtárkányban, Hevesen, Makláron, Kisnánán, Mezőszemerén, Novajon, Pélyen, Halmajugrán, Kömlőn tartózkodtak szerzetesnők[1300] és szerzetesek[1301]. Közülük többen szerveztek énekkart, családlátogatásokat, kirándulásokat, titokban hitoktatást. [1302]

Borai Emil egyházügyi főelőadó hozzávetőlegesen 50 szerzetest tartott számon Egerben. A megbízott két fontos gócpontot határozott meg a városon belül. Ezek közül az egyik az érsekségen található Ostya és Templomellátó Bizottság volt, itt Bárány Irén az angolkisasszony leánynevelő intézet igazgatója és Kövér Erzsébet növendék dolgoztak. Bárány Irén jó összeköttetésekkel rendelkezett rendtársaival, köztük Hajagos Mária rendfőnökkel, vagy Krigoviszky M. Magdolna tartományfőnöknővel, velük az államosított iskola kápolnájában személyesen is többször találkozott. A teológia főiskola falai között is számos apáca lelt menedére. Borai Emil az itt szolgáló nővérek közül Baláskovits Anna Polikárpa annunciáta-rendi főnöknőt tartotta vezéregyéniségnek.[1303] A valóságban a feloszlatott női szerzetesrendek közül annunciáta, orsolyita, irgalmas, szervita és karmelita

[1297] MNL OL XIX-A-21-d/36. d./007-14. 1966. első félévi összefoglaló jelentés.
[1298] MNL OL XIX-A-21-d/38. d./007-14. Egyházpolitikai összefoglaló, 1967 év első féléve.
[1299] ÁBTL 3.1.5. 0-13405 3a. 117.
[1300] A források angolkisasszonyok, orsolyiták, domonkos, irgalmas nővérek és ferences szegénygondozó nővérek jelenlétéről szólnak.
[1301] A források a férfi rendek közül ciszterciekét, ferenceseket, jezsuitákat, irgalmasokat, karmelitákat említik.
[1302] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.; MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Beszámoló Heves megye egyházainak és szektáinak helyzetéről. 1965. október 16.
[1303] MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése.

nővérek is éltek a szemináriumban. Borai abban viszont nem tévedett, hogy hozzávetőlegesen 20 szerzetesnő tevékenykedett az intézet szolgálatában.[1304]

Egerben és környékén jelentősnek nevezhető a ciszterci és angolkisasszony rendi szerzetesek tevékenysége is, amely már 1956 októbere előtt éreztette hatását. Az iskolafenntartó rendek az intézményeik államosítását és a szerzetesrendek feloszlatását követően más működési formát kerestek. Lénárt József főhadnagy jelentésében arról írt, hogy Hegyi Gábor Kapisztrán ciszterci az 1950-ben kiürített rendház perjele, egykori iskolaigazgató, a forradalom alatt *„rendezkedni kezdett”* a Gárdonyi Géza Gimnáziumban, ahol újra *„igazgató akart lenni”*.[1305] Az ötvenes években Hegyi tartotta a kapcsolatot az Eger környéken élő rendtagokkal, így Kádár László Gábor bélapátfalvi plébánia káplánjával, Kassa László Oszkár siroki káplánnal, és Tobákos Pál Kilit feldebrői kántorral. Idővel valóságos hatalmi konfliktus robbant ki Hegyi Gábor Kapisztrán segédlelkész, szemináriumi tanár és Vastag Sándor Tibold plébános között.[1306] A ciszterciek és angolkisasszonyok által kialakított lelkiség illegális formái fennmaradtak a korai Kádár-korszak éveiben is. Hervay Ferenc Levente atya 1958-ig foglalkozott fiatalokkal. Debreczeni Imre halála után Kalász Mihály Elek vállalt szerepet az angolkisasszonyok összetartásában. Kalász kirándulásokat szervezett a Bükkbe és a Mátrába, ahol angolkisasszony rendi kórustagok és a hozzájuk közel álló hívek vettek részt. A szerzetesnők közül Wéber Etelka, Balázs Magdolna, Wolszky Gizella és Ambruss Adrienn, a növendékek közül Barczy Erzsébet és Kövér Erzsébet jellemzően egyénileg családlátogatások alkalmával foglalkoztak gyermekekkel.[1307] A Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya 1959 júliusában előzetes ellenőrző csoportdossziét nyitott „Táborozók” fedőnév alatt. Az adatgyűjtés jellemzően az előzőekben felsorolt személyeket érintette, amely az 1961-ben végrehajtott „Fekete Hollók” fedőnevű monstre állambiztonsági akció egri szálában csúcsosodott ki. Ők tehát hozzájárultak a hitátadás, hitgyakorlás lehetőségének fenntartásához, ám áldozatként is azonosíthatóak, hiszen pontosan meggyőződésük miatt kellett szenvedniük.

A ciszterciek és angolkisasszonyok mellett – legalábbis az általunk feltárt források tükrében – a megyében elszórtan elhelyezkedő jezsuiták megfigyelése, mindennapjainak dokumentálása és zaklatása is rendszeressé vált. A szétszóratásban élő jezsuiták az 1956 előtt jellemző illegális novíciusképzés helyett a civilekkel történő kapcsolattartást helyezték előtérbe. Szemben a ciszterciekkel vagy angolkisasszonyokkal nem foglalkoztak kifejezetten

[1304] Bökő, 2004. 176-177.
[1305] MNL HML XXXV-22/12/6. d./57. Jelentés az egyházak és szekták tevékenységéről. 1959. március 27.
[1306] Cúthné, 2014. 199.
[1307] ÁBTL 3.1.2. O-11763/2a. 14-15.; Wirthné, 2012. 227-230.

ifjúságpasztorációval, ők ekkoriban elsődlegesen értelmiségi fiatalok kapcsolatát keresték.[1308] A rend feloszlatását követően a főpásztoroknak köszönhetően viszonylag sokan kaphattak egyházmegyei szolgálatot. Süle Géza SJ[1309] koordinálta a rendtagok elhelyezését, akik közül – mint már arról szóltunk – többen az egri szemináriumban dolgozhattak tovább.[1310] A forradalom leverését követően legelőször Klembala Ernő SJ ellen indult intézkedés. Klembala a forradalom eltiprásának ellenére és inkognitójának felfedését kockáztatva igen nyílt formáját választotta a hittanoktatás súlyának kinyilatkoztatására. A Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya 1957. február 26-án hozott határozatot a nyomozómunka megkezdésére, márciusban 4-én pedig előzetes letartóztatásra és házkutatásra is került sor. Ekkorra már a hatóságok előtt is világossá vált, hogy Klembala Ernő rendtársa, Takács Sándor személyazonossága alatt bujkált Eger környékén, bár valódi kilétét a vizsgálatnak kellett megállapítania. Korábbi cselekedetei (például „izgató tartalmú" szónoklatai, szökései) a politikai rendőrség szerint eleve indokolttá tették őrizetbe vételét, a plakátok elkészítésével és kihelyezésével illetve a békepapokra tett dehonesztáló megjegyzéseivel pedig újból izgatást követett el. Március 5-én Jerszi Béla[1311] rendőrnyomozó százados vezetésével megkezdődött Klembala kihallgatása. A tanúvallomások felvétele áprilisban vette kezdetét. Takács Sándort Lénárt József rendőr főhadnagy hallgatta ki Budapesten[1312], Egerben kikérdezték az ügyben Vastag Sándor plébánost, Marosi Ernő[1313]

[1308] Bánkuti, 2011. 187.

[1309] Süle Géza SJ (1914-1988) 1933 óta volt a jezsuita rend tagja, 1943-ban szentelték pappá, 1944-ben a Manréza Lelkigyakorlatos Házban házgondnok, 1947-től Pécsett hittanár és házgondnok, az iskolák államosítása után a kollégium templomának plébánosa. 1950-től a rendtartomány gazdasági ügyintézője. A szerzetesek elhurcolását sikerült ugyan elkerülnie, de 1955. augusztus 23-án több más jezsuitával együtt letartóztatták és 1956. február 3-án tizennégy évi börtönbüntetésre ítélték. Októberben kiszabadult, majd 1957 márciusában újra elfogták, büntetését három évre csökkentették. Szabadulása után egészen haláláig a budapesti Szent Rita plébánián dolgozott, mint segédlelkész, pénzbeszedő és raktáros.
http://jezsuita.hu/nevtar/sule-geza/ (letöltve: 2020. november 29.)

[1310] Bánkuti, 2009. 77-81.

[1311] Jerszi Béla (1914-?) a honvédségtől került a BM ÁVH Miskolci Osztályához 1945-ben politikai nyomozónak, majd fogda csoportvezetőnek, 1950-től dolgozott az ÁVH Egri Osztályán, 1957-től a BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály Vizsgálati Csoport vizsgálója, később fővizsgálója. 1969-ben vonult nyugállományba rendőr alezredesi rendfokozatban, alosztályvezetői pozícióból.
https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:9407917468080::NO::P5_PRS_ID:936526 (letöltve: 2020. december 2.)

[1312] Az igazi Takács Sándor SJ (1919-1987) 1937-ben lépett be a rendbe, 1947-ben szentelték pappá. Klembala Ernő Takácsot a szegedi teológiáról ismerte és 1950-ben kapott tőle hamis okmányokat. Takács Sándor ezek után Takács Gáspár néven élte életét, Klembala Ernő pedig Takács Sándor néven. Amikor 1950-ben Klembala 1950-től Czapik Gyula érsek jóvoltából Recsken, az irgalmas nővérek kápolnájában kapott szolgálatot. Itt Takács 1950 húsvétján felkereste őt, aki átadott számára egy Takács Sándor névre kiállított születési anyakönyvi kivonatot és bejelentőlapot. A rendtagok útjai ezek után elváltak, ám sorsuk hasonlóan alakult. Klembala Ernő és Takács Sándor is számos helyen dolgoztak (erdőgazdaság, üzemek). Takács a forradalom előtt a fővárosban, a Magyar Optikai Művekben alkalmazásában állt, ahol szakszervezeti bizalminak választották. 1956. október 24-én a Széna téren, majd október 26-án és 27-én a Margit-híd budai hídfőjénél beszédet tartott az ott gyülekező tömegnek. Az állambiztonság azt feltételtételezte, hogy szónoklatai hatására radikalizálódott a tömeg, a forradalom leverése után „szakszervezeti vonalon folytatta uszító" tevékenységét. 1957. február 22-én fél évre

apátot, Somogyi Géza[1314] plébánost és Hortobágyi Márta[1315] tanítót is. Az Egri Megyei Bíróság 1957. május 16-án Klembala Ernőt 7 hónap börtönre ítélte három rendbeli közokirat hamisításért, az izgatás vádját bizonyíték hiányában elejtették. A Legfelsőbb Bíróság 1957. október 22-én jogerősen helybenhagyta a döntést.[1316] Az Új Úton című politikai napilap 1957. május 25-i számában Klembala okirat hamisítási ügyét és a megyében lezajlott 1956-os események bizonyos helyi vezéregyéniségeinek elítélését egy vasúti fosztogató bűnszövetkezet lefülelésével említette egy oldalon.[1317]

A Heves megyében élő jezsuiták közül – ismereteink szerint – Lipkay (Liska) István SJ, hatvani káplán került bíróság elé az 1956-os forradalom következtében. Lipkayt és társait a „Kedves Barátom" röpirat utolsó tíz oldalának írógéppel történő sokszorosításával vádolták.[1318] A röpirat „Péter levélként" is ismert, annak befejező sora miatt: „barátod Péter". Az írás a Központi Papi Szemináriumban tanuló VI. éves kispapok segítségével látott napvilágot 1956 novemberében. XII. Pius pápa körlevelei mellett az októberi események leírását, illetve a kispapok tevékenységét tartalmazta.[1319] Lipkayt az Egri Megyei Bíróság 1957. október 25-én bizonyíték hiányában felmentette. Borai információi szerint „illegális tevékenységével nem hagyott fel", énekkar ürügyén titokban hitoktatást szervezett az Újhatvani Római Katolikus Plébánián.[1320]

Az 1951-ben szemináriumot elhagyni kényszerülő Hegyi Fábián SJ Hejőkürtön, majd 1957-től a Heves megyei Bekölcén töltött be plébánosi tisztséget. Hegyit és más rendtagok találkozóit rendszeresen figyelték.[1321] Hegyi nem csupán Bekölcén, hanem a környező

internálták, majd két és fél év szabadságvesztésre ítélték. 1959 áprilisában szabadult. A P. Rózsa Elemér SJ és társainak perében 1965-ben újra börtönbüntetésre ítélték, ekkor négy és fél év szabadságvesztést szabtak ki rá. ÁBTL 3.1.9 V-142441 7.; 12-13.; 31-32.; 199.; 3.1.9. ÁBTL 3.1.9. V-17385 76-77.; ÁBTL 3.1.9 V-81347 232-235.

[1313] Marosi Ernőt (1907-?) 129-ben szentelték pappá, 1955-ben disponálták Kisvárdáról Eger-Főplébániára plébánosnak, 1955-től kompolti címzetes apát, 1956-tól zsinati bíró, 1958-től kerületi esperes. Marosi Ernőt azért hallgatták ki, mert 1950-ig Mándokon plébánosi éveiben Klembala Ernő nála szolgált, mint káplán. Az Egri Főegyházmegye 1963-as Schematismusa. 55.; ÁBTL 3.1.9. V-142441 86.

[1314] Somogyi Géza az Eger Maklári úton található Jézus Szíve templom plébánosa 1956-ban néhány alkalommal felkérte mise celebrálására Klembala Ernőt. Klembala a plébános előtt is tett elítélő kijelentéseket a békepapokkal szemben. ÁBTL 3.1.9. V-142441 88.

[1315] Hortobágyi Márta lányát tanította Klembala Ernő idegen nyelvre, a lány segített kifesteni a később inkriminált plakátokat is. ÁBTL 3.1.9. V-142441 85.

[1316] Szabó, 2020. 25.; ÁBTL 3.1.9. V-142441 90.; MNL HML XXV-21/b/80. d./388/1957.

[1317] Új Úton, 1957. május 25.

[1318] MNL HML HMB/B. 1060/1957. Lipkay István és társainak pere.

[1319] Bertalan, 2010. 114.; Mészáros, 2018. 99.

[1320] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Beszámoló Heves megye egyházainak és szektáinak helyzetéről. 1965. október 16.

[1321] Például „Pál János" fedőnevű ügynökön keresztül, aki számos jezsuitáról adott jelentést. ÁBTL 3.1.2. M-26359

településeken is látogatta a vallásos családokat.[1322] Az állambiztonság mellett Borai Emilt is foglalkoztatták a jezsuiták, ám őt inkább a köztük és a káptalani helynök között feltételezett viszony érdekelte. Az egyházügyi főelőadónak meggyőződése volt, hogy Brezanóczy Pál feltétlen lojalitása csupán látszat, ezt számos jelentésében szóvá is tette. „*Brezanóczy nem keresi különösebben az állam előtt lejárt püspökök barátságát, mint amilyen Badalik [Bertalan], Shvoy [Lajos], Kovács Sándor stb. Úgy mutatkozik, hogy azok ezért haragszanak rá, mert felénk szolgálatkész. Ez így részben igaz is, de – gondolom – nem tudja a Hivatal, hogy ugyanakkor olyan csoportok támogatását nyeri meg magának, akik Róma előtt őt nem csak tisztázni, hanem felemelni is tudják. Brezanóczy is tudja, hogy Badaliktól és társaitól mit sem várhat, hiszen azok is az egri érseki és egyéb pozíciók után rohannak, mindenki mást letaposva útjukból, miközben egyházi érdekeket hangoztatnak. Kiépítette tehát kapcsolatát egy higgadtabb, vaticani (sic!) érdekeket szem előtt tartó csoporttal, a jezsuitákkal.”*[1323] Borai Brezanóczy kapcsolataként azonosította Pethő Jenő jezsuita szerzetest. Pethő tagja volt annak a pécsi rendházból 1950. június 10-én elhurcolt 16 atyának, akiket a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Mezőkövesdre internáltak.[1324] 1950-ben Mezőkövesden kapott plébánosi pozíciót, innen 1951-ben Sajóládra, majd 1956-tól Erkre került plébánosnak. Az állambiztonság követte Pethő tevékenységét, akinél gyakran megfordultak a térségben élő jezsuita atyák, köztük az internálásából 1954-ben szabadult Mócsy Imre[1325] is.[1326] Az egri megbízott egyházi informátoraitól származó értesülései alapján biztos volt benne, hogy 1956 nyarán Pethő Erken legfeljebb egy évet kívánt maradni, utána Brezanóczy ígéretének megfelelően Mezőkövesdre kapott volna dispozíciót. Mindebből azt szűrte le, hogy Pethő Jenő tartja össze a keleti részek jezsuitáit, s egy ilyen központi személyiség számára nem lehet megfelelő a félreeső dél-hevesi község.[1327]

Az 1961-ben lezajlott „Fekete Hollók” fedőnevű állambiztonsági akció az étvized legkomolyabb operatív beavatkozása volt, megfigyeltjei és áldozatai között római katolikus

[1322] Az iratok csupán annyit említenek, hogy jellemzően bányászok lelki gondozását folytatta, így arra lehet következtetni, hogy Egercsehiben fejtett ki komolyabb hatást. ÁBTL 3.1.5. O-13405/3a 122.
[1323] MNL OL XIX-A-21-d/2. d./0018-8/1957. Borai Emil eseményjelentése. 1957. május 27.
[1324] Pálos, 1989. 45-47.
[1325] Mócsy Imre (1907-1980) 1925-ben lépett be a jezsuita rendbe, a teológiát Innsbruckban végezte, ahol 1936-ban szentelték pappá, 1947-ben Rómában tanított, 1948-ban Czapik Gyula egri érsek Rómába küldte, hogy számoljon be az állam és egyház kiélezett helyzetéről. 1949-ben letartóztatták, majd Kistarcsára internálták. Fogsága alatt bölcseleti-teológiai kurzust szervezett a letartóztatott szeminaristák számára. 1954-ben feltételesen szabadult, majd számos helyen dolgozott.1965-ben újra letartóztatták, majd a Rózsa Elemér és társai ellen indított „Világszolidarizmus” perben négy évre ítélték. 1968-as szabadulása után a MÁV-nál helyezkedett el. http://jezsuita.hu/nevtar/mocsy-imre/ (Letölve: 2020. november 30.)
Rózsa Elemér és társai peréről bővebben lásd Bánkuti, 2009. 148-172.
[1326] ÁBTL 3.1.2. M-26359 133.; 167.
[1327] MNL OL XIX-A-21-d/2. d./0018-8/1957. Borai Emil 1957. május 27-i eseményjelentése.

papok, a női és férfi szerzetesrendek tagjai, valamint vallásos fiatalok szerepeltek. Az egri szál fókuszába jellemzően olyan – a korábbiakban már említett – angolkisasszonyok és ciszterci szerzetesek kerültek, akik csoportosan, vagy magánlakásoknál egyénileg foglalkoztak fiatalokkal. 1961. február 6-án egy egri eligazítást követően az országos razzia részeként Egerben, Miskolcon és a térség más településein, így Verpeléten, Erken, Bélapátfalván, Zaránkon, Sajószentpéteren és Hatvanban közel 50 opretív munkatárs végzett házkutatásokat és letartóztatásokat. A falvakban élő és szolgáló Schmidt Ferenc verpeléti, Pethő Jenő erki, és Lipkay István hatvani káplánt jezsuita voltuk miatt zaklatták, de az intézkedésnek nem lettek büntetőjogi következményei. Előzetes letartóztatásba végül két személyt helyeztek: Hervay Ferencet és Vastag Sándort. [1328] A persorozatban Hervay Ferencet 4 és fél, Vastag Sándort 2 év börtönbüntetésre ítélték. A kutatások rámutattak, hogy az óvatosságáról híres Vastag Sándor lelkipásztori tevékenysége nem hasonlított elődeiéhez, ő valószínűleg téves ügynöki jelentések alapján került a terheltek listájára. Korrekcióra útközben már nem volt mód, felmentés helyett enyhébb börtönbüntetést kapott, másodfokon Vastag ítéletét egy évre enyhítették. Hervay Ferenc az általános amnesztia keretén belül 1963 márciusában szabadult.[1329]

Az ateista stratégia végrehajtása

Az ÁEH Heves megyei megbízottja egy 1958. január 18-i beszámolójában – még az MSZMP úgynevezett kétpólusú egyházpolitikai direktíváját megelőzően – a következőket írta: „*ún. felvilágosító munka inkább elméletben szerepel, ha így is szerepel”*. Borai Emil a propagandavonalon bekövetkezett dermedtségről adott hírt. „*Sok pedagógus – helytelenül – arra hivatkozik, hogy „nem akarja a vallásos meggyőződést megsérteni” – vagyis még félnek, mások pedig holmi felsőbb szempontokat várnak, ill. ha már a könnyebb adminisztratív utat nem használhatják, a nehezebb utat elkerülik.”* A „forradalmi szellemű pedagógusok” az egyéni felvilágosító munkán túli általános elveket hiányolják – tette hozzá Borai. A koherens irányelvek hiányában az antiklerikális és ateista nevelés Heves megyében elmaradott szinten stagnált, s a pedagógusok javarésze is, ha tehette kerülte a kérdést.[1330]

Azt feltétlenül hozzá kell tennünk, hogy Borai Emil nem csupán az egyházkorlátozás és üldözés, de a propaganda színterén is fontos szerepet töltött be. Vitathatatlan, hogy ilyen irányú ambícióinak beteljesedését nem csupán az ÁEH esetleges elvárásai, hanem saját szorgalma is erősítette. Ő az ÁEH állományában ekkor ritkaságnak számító magyar-

[1328] Wirthné, 2012. 231.
[1329] Uo. 236. A persorozatról lásd bővebben Wirthné, 2015.
[1330] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Borai Emil 1958. január 16-i jelentése.

történelem szakos általános iskolai tanár képesítés birtokában dolgozott. A főiskolai tanulmányait az Egri Pedagógiai Főiskola történelem-magyar szakán „jó" eredménnyel végezte el 1960-ban.[1331] Ezzel a képzettséggel Borai Emil kitűnt a korabeli egyházügyi főelőadók sorából.[1332] A megbízottak műveltségét illetően köztudomású, hogy az ötvenes években csekély arányban találunk köztük felsőfokú tanulmányokkal rendelkező egyéneket, sőt sok esetben még az általános iskolai végzettséget is pártutasításra szerezték meg. A kádárizmus kezdeti évei alatt sem sokat változott ez a tendencia. Szemléletes példa Lobkovitz László[1333], a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei tanács egyházügyi főelőadójának esete, aki kihasználva a párt által kínált mobilizációs lehetőségeket az általános iskola elvégzése után néhány nappal egyetemi (!) hallgató lett.[1334] Borai iskolai előmenetelének története ismeretlen, ám feltételezhető, hogy ő is a párt által nyújtott kedvezményekkel jutott be a főiskolára.

Az MSZMP Heves megyei VB irataiból kiderül, hogy Borai Emil az 1960/1961-es tanévtől a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem Filozófia Tanszékének tiszteletdíjas oktatógárdáját erősítette. Az „egyetem" 1960-as évnyitójáról a megyei Népújság a megszokott módon cikkezett, röviden megemlékeztek a tanévnyitón elhangzott előadásokról és az első nap eseményeiről. Beszédes, hogy a cikk Borai Emilt doktori (!) titulussal tüntette fel a tantestület névsorában, holott ez a cím főiskolai diplomával nem illette volna meg.[1335] Az eset nem egyedülálló, egy 1960. novemberi számban a Hírek rovatban olvasható tudósításban is „dr." előtaggal szerepel az egri főelőadó neve.[1336] A szerkesztők talán e gesztussal óhajtották emelni az olvasók előtt az esti egyetem és az ÁEH presztízsét. A hatvanas évek második felében Borai az oktatói tevékenységgel párhuzamosan az „esti egyetem" politikai gazdaságtani levelező tagozatán folytatott tanulmányokat.[1337] A főelőadó szakosított képzése 1967-ig nem változott, ekkor a pártiskolai vonalon új képesítést szerzett.[1338] Az „esti egyetem" előadásain kívül Borai Emil gyakran szerepelt a megye lakossága számára gyárakban, üzemekben, kultúrházakban és oktatási intézményekben megrendezett,

[1331] MNL OL XIX-A-21-d/21. d./0038/1-13.
[1332] Beszédes korkép, hogy Borai Emilt több esetben dr. titulussal emlegette a helyi sajtó. Népújság, 1960. augusztus 15.;Népújság, 1963. február 17.
[1333] Lobkovicz László 1957-től 1963. december 15-ig dolgozott az ÁEH-nak mint egyházügyi főelőadó. 1963. december 15-től a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Talajerdőgazdálkodási Vállalat műszaki vezetője. Soós, 2016. 275.
[1334] Fazekas, 2000.
https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/janicsar.htm (Letöltve 2021. január 3.)
[1335] Népújság, 1960. szeptember 9.
[1336] Népújság, 1960. november 6.
[1337] MNL HML XXXV-22-3/13. d./239.
[1338] Uo.

tudományos népszerűsítő előadásokon. A programok alkalmával munkaköréhez igazodva az ateista világnézet propagálásával és a vallásos világnézet indirekt kritikájával összefüggő tematikát alakított ki. A referátumok összeállítását megkönnyítette az ÁEH irányelvei alapján végzett egyháztörténeti és aktuális politikai kérdésekről történő állandó tájékozódás és az amúgy nem túl magas színvonaláról híres „esti egyetemen" lebonyolított továbbképzés.

Az 1958-as határozatok végrehajtásának folyamatával kapcsolatban Putnoki László[1339] az MSZMP Heves Megyei Végrehajtó Bizottságának első titkára és Dorkó József[1340] az MSZMP Heves megyei Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztály vezetője kért felvilágosítást 1959. november 11-i keltezéssel a járási és városi titkároktól. A felmérések annak az ÁEH által kezdeményezett folyamatnak a részét képezték, amelyben meg kívánták határozni az egyházpolitika aktuális feladatait vidéken.[1341] A beszámolóknak érintenie kellett a lokális társadalom különböző rétegeinek valláshoz való viszonyát, különös tekintettel az üzemi munkásságra, a parasztságra és az értelmiségre. A nemek szempontjából lényeges volt a nők helyzete illetve az életkor tekintetében az ifjúság világnézeti állása. Az értelmiséget a dokumentum műszaki értelmiségre, orvosokra és pedagógusokra, régi és új értelmiségre bontotta. A hittanra történő beiratkozás kvantitatív mutatói mellett a járásoknak és városoknak külön helyzetelemzést kellett adniuk „a babonás előítéletekről" is. A párton belüliek körében érzékelhető ateista és antiklerikális propaganda tapasztalatai is megkülönböztetett figyelmet kaptak. Az imént említett témakörökön kívül a dokumentum tartalmazott néhány alpontot is. A mi szempontunkból relevánsnak mutatkozik a harmadik alpont, amely a hitélet és az egyházi tömegbefolyás megyei társadalomra gyakorolt hatásáról kért helyzetjelentést.[1342] A forrásban használt fogalmi keret tisztázása végett fontos hozzátenni, hogy a dokumentum a „két osztály egy réteg" politikai-ideológiai indíttatású szemlélet statikus társadalomképét alkalmazta. Eszerint a magyar társadalom három csoportra tagolódik: munkásosztály, szövetkezeti paraszti osztály és a velük szövetséges értelmiségi réteg. Ez olyan társadalomkép

[1339] Putnoki László (?-?) 1956-1964 között töltötte be az MSZMP Heves Megyei Bizottságának első titkári pozícióját. 1964-ben azért mentették fel tisztsége alól, mert szerepe volt egy három halálos áldozatot követelő közúti balesetben.
Cseh, 2018.
https://mnl.gov.hu/mnl/hml/hirek/egy_sulyos_autobaleset_es_annak_politikai_kovetkezmenye
(Letöltve: 2021. január 3.)
[1340] Dorkó József (1926-?) 1957-1965 között volt osztályvezető az MSZMP Heves Megyei Bizottságának Propaganda- és Művelődési Osztályán.
https://www.paap.hu/ords/f?p=2013:3:12196536519391::3::P3_PERSON_ID:64019 (Letöltve: 2021. január 3.)
[1341] MNL HML XIII-3/b./34. d./1218. Szempontok a megyék egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásához.
[1342] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. Dorkó József és Putnoki László utasítása. 1959. november 11.

volt, amely figyelmen kívül hagyta a társadalom sokféleségét, a társadalmi mozgások összetettségét.[1343]

Bíró József[1344] az MSZMP Heves Megyei Bizottságának másodtitkára 1959. december 2-án megküldött jelentéséből kiderült, hogy a direktívák mihamarabbi megvalósítása érdekében a megyei Propaganda- és Művelődésügyi Osztály mellett létrehozott munkacsoport egységes terv alapján hivatott foglalkozni a felvilágosító- és meggyőző munka koordinálásával. A „vallásos befolyás" az addigi tanulságok alapján rétegenként differenciált módon hatott a lakosság körében, ám javarészük kapcsolatban állt az egyházzal vagy a vallással. *„Egy kisebb rész fanatikus templomjáró istenhívő, egyrésze, (sic!) a legnagyobb, időnként jár szertartásokra."*[1345] Összességében azonban a funkcionáriusok pozitív fejlődést diagnosztizáltak a népesség esetében. A kormány politikai, gazdasági és kulturális téren elért eredményei mellett az ateista világnézeti program pozitív hozadékának tudták be, *„hogy a vallásos nézetek a kizsákmányoló osztályok érdekeit védik"* – indokolták a helyzetjelentést. A jelentés metszetben Borai Emil észrevételeivel, s nem nélkülözve az önkritikát sem, arról adott tájékoztatást, hogy az ateista propaganda a korábbi években eléggé elhanyagolt és kampányszerű volt a megyében.[1346]

A látlelet társadalmi rétegekre lebontott képe változatos arculatú. Az elvárások a munkásosztály szempontjából teljesültek a legbiztatóbban. *„A törzsmunkások jelentős része nemcsak, hogy nem jár el vallásos egyházi szertartásokra, de nem is hisz az egyház tanításaiban"*. Az előbbi tendencia javarészt a városokban élő munkáscsaládokra volt érvényes. A nők jelentős része kerülte a templomba járást a gyermekek pedig a hittanórákat. A munkástársadalom fele azonban különböző községekből járt be az üzemekbe dolgozni. Körükben sokkal markánsabban jelen volt a vallásosság mint az asszony illetve a gyermekek hitgyakorlása. Nagy a kontraszt ilyen téren a vasút és az állami gazdaságok, illetve gépállomások alkalmazottai között. Míg a MÁV alkalmazottak esetében erősnek mutatkozott a hithez való ragaszkodás, addig az utóbbi két csoport ezt a fajta viselkedésmódot kezdte elhagyni. A propagandamunka hatékonyságán nagy csorbát ejtett a már említett – leginkább

[1343] Valuch, 2001. 23.

[1344] Bíró József (1915–1975) 1956 novemberétől a Heves megyei úgynevezett kormányösszekötő volt. Az ő kérése alapján kétszer rendeltek el Egerben sortüzet, amelyek nyolc halálos áldozatot követeltek, s harmincnál is többen megsebesültek. Megbízásával párhuzamosan az MSZMP Heves Megyei Ideiglenes Intéző és Végrehajtó Bizottságának második embere lett. A hatvanas években a megyei pártszervezet első titkára, majd a megyei tanácselnöki tisztségét töltötte be. Cseh–Pintér, 2012. (http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=396 (Letöltve: 2021. január 3.)

[1345] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. Jelentés a Politikai Bizottság 1959. (!) július 22-i határozatának végrehajtásáról, 1.

[1346] Uo.

az állami gazdaságok és a gépállomások tekintetében észlelhető – kétlaki életmód. Az emberek állandó mozgása következtében nehezen érte őket utol az „antiklerikális tanítás”, *„akár az üzemben, akár a községben”*.[1347]

A parasztság berkein belül még élesebb differenciák mutatkoztak. A dokumentum különbséget tett az egyéni parasztság ezen belül a középparasztság ezen kívül az új és régi tsz-parasztok között. Az egyház jellemzően az egyéni parasztságra és a középparasztságra gyakorolta a legnagyobb hatást. *„A legtöbb templombajáró (sic!), egyházi esküvő, keresztelő, temetés náluk tapasztalható. Az egyházi adót is főleg a parasztság fizeti. Nem beszélve arról, hogy közöttük van lehetősége a papnak sokszor még illegálisan is különböző címeken gyűjtésre. Az egyéni paraszt szülők íratják be legtöbbször hittanra a gyermekiket. A középparasztokból és kulák személyekből tevődnek ki az egyháztanács tagjainak nagyrésze (sic!) is. Mindezt a régi kiváltságokért, az elsőpadért (sic!), vagy a pap barátságáért teszik.”* A termelőszövetkezetekbe kényszerítettek teljes körében sem beszélhetünk az ateista stratégia térhódításának egyöntetű sikeréről. A kettősség oka a következő: a termelőszövetkezetekbe újonnan belépettek 60-65%-át vallásosnak tekintették, ezzel szemben az idősebb generációt leszámítva a régi tsz-parasztok „*jelentős része azonban már kivonta magát az egyház befolyása alól”*. Ennek tükrében a pártdokumentum a jövőre nézve egyik legjelentősebb feladatként a parasztság körében folytatott nevelőmunkát határozta meg.[1348] A vidéki helyzet azonban még 1963-ban sem volt kielégítő. Az antiklerikális felvilágosítás a vártnál alacsonyabb hatásfokon működött. Borai Emil egyházügyi főelőadó ezért a nevelőmunka olykor lanyha intenzitása és a parasztság vallásossága mellett a vidéki papság bizonyos helyeken érezhető komolyabb aktivitását okolta. Azokon a településeken, ahol agilis és fiatalabb plébánosok szolgáltak, az agitáció is kevesebb eredménnyel kecsegtetett.[1349] Végül a parasztságról készült esettanulmány eredményeit összevetve az értelmiségével azt tapasztalhatjuk, hogy az utóbbi esetében a propaganda sokkal nagyobb sikert ért el falun, mint városon, ám az idősebb generáció itt is komolyabb kadályt jelentett.[1350] Ez a tendencia azzal magyarázható, hogy a vidéki értelmiség egy markáns hányadát a pedagógusok tették ki, s a forradalom leverése után jellemzően ők kerültek először a vallásellenes manipuláció célkeresztjébe, illetve sokkal inkább ki voltak téve az esetleges zaklatásoknak. Emiatt

[1347] Uo.
[1348] Uo.
[1349] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Borai Emil 1963. III. negyedévi összefoglalója.
[1350] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. Jelentés a Politikai Bizottság 1959. (!) július 22-i határozatának végrehajtásáról, 2.

esetükben beszélhetünk talán – a fiatalok mellett – a legkonzekvensebb vallásellenes befolyásolásról.

A munkások és mezőgazdasági dolgozók tudatformálását elsősorban a Szakszervezetek Heves Megyei Tanácsa végezte. A szakszervezetek megyei elnöksége az 1958. július 22-i határozat értelmében célul tűzte ki az addig gyengélkedő ateista propaganda „megjavítását". A megyei szintű értekezlet után a területi bizottságok titkári ülésein speciálisan foglalkoztak a különböző szakterületen dolgozók ateista képzésével.[1351] A Szakszervezetek Heves Megyei Tanácsa az agitációt két eszköz segítségével kívánta megvalósítani. Az egyik a szakszervezeti bizottságok, kulturális bizottságok és kulturális otthonok mozgósításával rendezett a 15-20 alkalomból álló tudományos ismeretterjesztő előadások megindításában érhető tetten. A tematika ebben az esetben vegyesnek mutatkozott. A szakmai, politikai, földrajzi, történelmi, csillagászati, egészségügyi és ateista témájú referátumok érezhetően nem minden esetben bírtak kifejezett vallásellenes mintázattal. A színes paletta feltehetően a munkások és parasztok egyszerűbb toborzását szolgálhatta. A másik szakszervezetek által is koordinált rendezvény az úgynevezett „munkásakadémia" volt, amely 1961-ig 32 vállalatnál indult meg. Az ismeretterjesztő előadásokhoz hasonlóan ebben az esetben is 15-20 alkalmas és nem leplezetlenül vallásellenes felvilágosításról beszélhetünk. Az indirekt nevelési metodika a türelmes taktika részét képezte. A vidék tekintetében a vallás különösen kényes témának számított, ehhez a jelenséghez alkalmazkodva az agitációnak kerülnie kellett a radikálisan egyházellenes színezetet. Referátumok hangzottak el például a Hatvani Cukorgyárban, az egri Dohánygyárban, a Tanácsépítőipari Vállalatban és a Megyei Kórházban, a Mátravidéki Fémművekben, a hevesi, kompolti és füzesabonyi állami gazdaságokban, a bányásztelepülések közül Recsken és Petőfibányán. A felsorolt eszköztáron kívül a szakszervezeti bizottsági titkárok is jelentős politikai befolyásoló tényezőként jelentkeztek. A titkárok alkalom adtán szándékosan próbálták a termelési tanácskozások, szakszervezeti taggyűlések vitáit a vallásos világnézet elleni propaganda irányába terelni. A káderek sokszor személyes beszélgetésekkel eszközölték ki, hogy a szülők elforduljanak a gyermekek vallásos nevelésétől, s ezzel útját állják az otthoni hitátadás kibontakozásának.[1352] A TIT Heves Megyei Szervezete 1961-re több kulturális szerződést kötött bizonyos üzemekkel és intézményekkel. A társulat beleszólhatott a referátumok tematikájába illetve az

[1351] Az országos szervezetek közül a jelentés külön kiemelte az Építők, az Élelmezésipari Dolgozók Szakszervezeteinek Szövetsége (ÉDOSZ), a Mezőgazdasági, Erdészeti, Élelmiszeripari és Vízügyi Dolgozók Szakszervezete (MÉDOSZ) Területi Bizottságait.

[1352] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. A Szakszervezetek Heves Megyei Tanácsának jelentése az ateista és antiklerikális propagandamunka helyzetéről. 1961. szeptember 11.

előadókat is a szervezet delegálta. A szerződések segítségével elérték, hogy egyes üzemekben és intézményekben kizárólag ateista és antiklerikális témájú tudományt népszerűsítő előadások kapjanak helyet. Összegezve, a hatvanas években a szakszervezetek és a TIT megyei apparátusa kooperatív szerepet vállalt a munkásság és parasztság világnézeti nevelésében.[1353]

A pedagógusok köre abban a tekintetben kiemelkedett az értelmiség soraiból, hogy a megyei beszámolók egyfajta sikertörténetnek aposztrofálták megnyerésüket. A felmérések járásonként 3-6 főre tették azoknak a számát, akik még eljártak templomba, ez az arány a városokban valamivel magasabbnak mutatkozott. 1956 után a pedagógusok képezték az agitáció egyik fő célcsoportját. A szívós nevelőmunka alapgondolata az volt, hogy a rendszeres előadásokon és személyes találkozókon megszerzett információk és „tudásanyag" a pedagógusokon keresztül végül a fiatalok felé áramolhasson tovább. A helyzet a sokat visszhangzott siker ellenére sem mutatkozott egyértelműnek. A vallás elleni harc az oktatási intézmények falai között a pedagógusok egy tapintható csoportja számára még mindig kellemetlen feladatnak minősült.[1354] Az oktatók soraiban diagnosztizált siker mögött meghúzódott egy másik az egyházpolitika jellegéből következő tényező is. A „türelmes magatartás" keretein belül megfogalmazott ideológiai küzdelemből adódóan a törvényes keretek betartása esetén vallásos világnézete miatt senkinek sem esett bántódása. A gyakorlatban azonban vallásosnak lenni számos pályán hátrányt, nem egy esetben kizáró okot jelentett.[1355] A pedagógusokkal kapcsolatban tehát szem előtt kell tartanunk, hogy mivel ők jelentették a nevelés legfőbb csatornáját, a nyílt vallásosság esetükben különös érdeklődésre tett szert a pártállami szervek részéről.

A produktívabb nevelőmunka érdekében a Pedagógus Szakszervezet és a Megyei Művelődési Osztály közös felvilágosítómunkát végzett Heves megyében. Egyfelől szervezetten működött a pedagógusok ideológiai síkon történő állami oktatása. A tematika foglalkozott a marxizmus-leninizmussal, dialektikus történelmi materializmussal, a munkásmozgalom történetével, politikai gazdaságtannal és a filozófia történetével. Akik nem jártak állami ideológiai oktatásra, azoknak külön ateista jellegű előadásokon kellett

[1353] A TIT Heves Megyei Szervezete szerződéses viszonyban állt például a gyöngyösi Váltó és Kitérőgyárral és SZTK-val. MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Heves Megyei Szervezetének jelentése a vallással kapcsolatos tömegnevelő munka helyzetéről és feladatairól. 1961. február 7.
[1354] A jelentésben például a következőt olvashatjuk: *„vannak olyanok is, akik azt tartják, hogy az ateista propaganda a párt feladata és nem a földrajz, biológia és már tanároké"*. MNL HML XXXV-22/12. /1. d./20. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról.
[1355] Rajki, 2002.
http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajki-kadar.htm (Letöltve: 2021. január 3.)

megjelenniük.[1356] Az Egri Pedagógiai Főiskola Világnézeti Nevelési Bizottsága az intézményben tanító pedagógusok világnézeti nevelésében kettős célt nevezett meg. Alapvetően abból a felfogásból indultak ki, hogy az ateista meggyőződés még nem minden, hiszen idővel a „*világnézeti tartalom politikai gyakorlatban realizálódik"*. A főiskola ezáltal nagy gondot fordított a „vallásos és nacionalista nézetek elleni harcra". Az oktatógárda köreiben a marxista-leninista tudományos tézisek[1357] – sokszor még hiányos – elméleti adaptációjának praktikus okai voltak, hiszen így később a hallgatók is „tudatos nevelőmunkában" részesülhettek. A hatékonyságot a Világnézeti Nevelési Bizottság nevelőtestületi szakmai és módszertani vitákkal próbálta fokozni.[1358]

A pedagógusokkal szemben – legalábbis a források tükrében – az ügyvédek és az orvosok nehezebben megközelíthető csoportokat alkottak. Azt lehet tehát feltételezni, hogy az ilyen családokban legalább egy ideig erősebben megmaradhatott a hitátadás. A műszaki értelmiség viszont a körülmények miatt nagyobb eséllyel hagyta el a nyílt vallásgyakorlást. A szellemi munkát végzők szinte egészéről kijelenthető azonban a rejtőzködés, a publikum számára látható vallásosság gyakoribb elhagyása, de a hit értékeinek továbbélése a zárt családi környezetben.[1359] Egerben az értelmiségi szülők gyermekei esetében talált komolyabb táptalajra az illegális hittanoktatás és pasztoráció. *„A volt horthysta katonatisztek, bírák és más államapparátusban dolgozó értelmiségi körökkel is aktív a kapcsolatuk, ezek gyermekei körében is aktív illegális tevékenységet fejtenek ki. Sokkal kevesebb a kisiparosok között lévő kapcsolatuk, munkások és parasztok gyermekeivel alig találkozunk az anyagok értékelése folyamán."* Az előzőekben idézett sorok Lénárt József rendőr főhadnagy 1960. május 21-i elemzéséből származnak, amelyben a ciszterciek és angolkisasszonyok ifjúságnevelő tevékenységéről készített összefoglalást.[1360] Az 1961-ben felgöngyölített „Fekete hollók"

[1356] A dokumentum a tematikából külön kiemelten közölt bizonyos előadástémákat pl.: A vallás és tudomány, Az isteni célszerűség, Az egyház és tudomány, Az Ószövetségtől a dogmákig, A vajúdó egyház I-II. MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. A Szakszervezetek Heves Megyei Tanácsának jelentése az ateista és antiklerikális propagandamunka helyzetéről. 1961. szeptember 11.

[1357] A szocialista-kommunista személyiségformálás bázisát a főiskolákon előbb a szociológiát sajátos tartalommal oktatók, illetve a marxizmus-leninizmus és a pedagógia tanszékek alkották, amelyek oktatói a szovjet alapon álló pszichológiával alapozták meg a neveléstudományi tárgyak tanulmányozását. Bővebben: Nagy, 1998, 73-93.

[1358] A nevelőtestületi viták tematikájából itt szeretnék kiemelni három súlypontos témát: 1. Az egyházak politikai vonulatának alakulása a népi demokráciák fejlődése során, az apológia új formái és módszerei. 2. Vallás és nevelés, a középiskolai és általános iskola hittankönyvek kritikája. 3. A főiskolai hallgatók között végzendő nevelőmunka során jelentkező politikai, erkölcsi, stb. megfigyelések, problémák. MNL HML XXXV-22/12/1. d./20. A Pedagógiai Főiskola jelentése az ateista nevelőmunkáról. 1961. február 9.

[1359] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról, 2-3.

[1360] ÁBTL 3.1.5. O-11763/2a. 351.

fedőnevű ügy egri szálának egyik meghatározó személyiségeként felelősségre vont Hervay Ferenc csoportjaiba tartozók fiatalok tetemes hányada is értelmiségi származású volt.[1361]

A fiatal generáció soraiban már az általános iskola keretein belül kezdetét vette az ateista nevelőmunka. A „haladó gondolkodású" pedagógusok és a szülői munkaközösség tagjai legfőképpen a szülőkre próbáltak hatást gyakorolni. A személyes beszélgetések során megvalósuló agitáció legérezhetőbben a hittanórák ellen lépett fel.[1362]

Az ifjúsági tömegnevelő munka sikerességében is döntő tényezőnek számított a társadalmi rétegződés, a család identitása és a lakókörnyezet. A községek fiatalabb tagjai között, elsősorban a lányoknál rendszeres vallásgyakorlást diagnosztizáltak a hatóságok. Az értelmiségi és a polgári származású fiatalok továbbra is mély illetve tartalmas hitéletet éltek. Esetükben az egyházi tradíciók továbbélése az erősebb szülői és a rokoni ráhatásnak köszönhetők, ők ugyanis hagyományosan jó kapcsolatban álltak az egyházak helyi képviselőivel.[1363] A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) az értelmiségi fiataloknál foganatosított agitáció során a legkiemelkedőbb eredményt – pont, mint ahogy azt az idősebb generációnál is láthattuk – a műszaki-, a pedagógus-, illetve az agrárértelmiség soraiban érte el. A falun élő fiatalok ateista világnézeti nevelésében továbbra is gátat vagy féket jelentett a helyi közösség szava. A falvak és városok képe így nagy kontrasztot mutatott. A vidéki „tömegnevelés" az 1960-as évek elején is döcögősen haladt. A városi fiatalok azonban a községekben élő társaiknál jóval „fogékonyabbnak" mutatkoztak a materialista előadások látogatására.[1364] A hatóságok a fiatal lányokkal kapcsolatban felszínes indokokat találtak a templomba járás jelenségére például az új ruha bemutatását emlegették fel.[1365]

A középiskolás diákok tekintetében az „ifjúsági akadémia" unalmasnak ígérkező előadásainak megszervezésekor a KISZ a korabeli technika módszereihez nyúlt, az alkalmakat film- és képvetítésekkel színesítették. Az „ifjúsági akadémiák" mellett az ateista körök klubszerű képződményei főként a technikumokban tanuló diákságra igyekeztek hatást

[1361] Ertsey Csaba orvos, Koncz Attila építészmérnök, Dornbach Alajos ügyvéd, Petőcz István, Várallyay Iván, Vajdovics György mérnökök voltak. Wirthné, 2012. 235.
[1362] HML XXXV-22/12. /1. d./20. Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Agit. Prop. Osztály MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának küldött 1964. szeptember 30-i jelentése; MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. ő. e. Egyházpolitikai vonatkozású ir. Tájékoztató jelentés az 1964-65-ös iskolai év hittanbeírásainak tapasztalatairól
[1363] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról.
[1364] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. KISZ Heves Megyei Bizottságának 1960. január 11-i jelentése.
[1365] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. Jelentés a Politikai Bizottság 1959. (!) július 22-i határozatának végrehajtásáról.; MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. A KISZ Heves Megyei Bizottságának 1960. január 11-i jelentése.

gyakorolni.[1366] Azokat a fiatalokat, akik már elhagyták az iskolapadot, a KISZ és az állami propagandisták közbenjárásával az egyházi ünnepek elhagyására akarták sarkallni. Erre biztosítottak alkalmat a mindinkább színvonalasabb köntösbe bújtatott polgári esküvők, valamint gyermekáldás esetén a névadók. Az „éles versenyhelyzet" és a teljesítménykényszer miatt a társadalmi ünnepeket a külsőségek fokozásával próbálták előnyhöz juttatni. Heves megyében a kezdeményezés eleinte anyagi gondokkal küzdött. Ennek oka jellemzően a tanácsok mulasztásában keresendő, hiszen nem utalták ki a megfelelő pénzösszegeket a szélesebb tömegbefolyással bíró szertartásokhoz szükséges környezet biztosításához. Ráadásul a KISZ vidéki szervezeteinek sokszor nem állt rendelkezésére a rendezvények lebonyolítására alkalmas helyiség sem.[1367]

A Pedagógiai Főiskola – a fokozott állami elvárások hatására – kényesen ügyelt a leendő pedagógusok szemléletformálására. Az oktatóknak figyelemmel kellett kísérniük a hallgatói csoportok szociális, tanulmányi és fegyelmi ügyein kívül a diákság világnézeti fejlődését is. A főiskola és a KISZ együttműködésének égisze alatt jött létre a KISZ-segítő tanári kabinet. A kabinet tagjai különböző tanulói szakcsoportok mellé lettek beosztva erkölcsi, politikai és világnézeti megfigyelés céljából. Az itt szerzett tapasztalatokat aztán beépítették a gyakorlati nevelőmunkába. A főiskola a marxizmus-leninizmus szemináriumok mellett külön ateista szakkört rendszeresített. A hallgatók különböző vallástörténeti kérdésekkel ismerkedhettek meg. A főiskola kollégiuma évenként egyszer ateista előadást rendezett. A fiatalok vallásos kérdésekről alkotott véleményét írásban feltett kérdésekkel kísérelték meg behatóbban felmérni. A kérdésekre adott válaszokat – a nagyobb őszinteség reményében – nem volt kötelező névvel ellátni.[1368]

A párt- és tömegszervezetek a nők csoportjában tapasztalható „egyházi befolyás" különösen a paraszti és polgári családban élőknél érezték erősnek.[1369] A nők és az ifjúság olyan tekintetben átfedéseket mutatott, hogy mindkét esetben jellemzően a paraszti és polgári háztartásokban tapasztalták a vallásos rítusok továbbélését. A források arra engednek következtetni, hogy a családon belül a nőknek juthatott nagyobb szerep a hitátadásban. A vallási szocializáció szempontjából a gyermekkor illetve a gyermekkori neveltetés amúgy is meghatározó jelentőségű. Korábbi kutatások rámutattak, hogy a társadalom vallásos háttérrel

[1366]Az elsők között az egri Közgazdasági Technikumban, illetve a gyöngyösi Mezőgazdasági Technikumban jelentek meg az ateista körök. MNL HML XXXV-22/12. /1. d./20. KISZ Heves Megyei Bizottságának 1960. január 11-e jelentése.
[1367] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. KISZ Heves Megyei Bizottságának 1960. január 11-e jelentése.
[1368] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. A Pedagógiai Főiskola 1961. február 9-i jelentése az ateista nevelőmunkáról.
[1369] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. Jelentés a Politikai Bizottság 1959. (!) július 22-i határozatának végrehajtásáról.

rendelkező csoportja a Kádár-korszakban képesnek mutatkozott felnőtt korára is megőrizni vallásos identitását. Országos szintű tendencia, hogy az 1948-tól az 1960-as évek elejéig terjedő időszakban a vallásos neveltetés aránya csökkent, de korántsem a kedvezőtlen körülményeknek megfelelő dinamikával. A hatvanas évek elejétől a hetvenes évekig azonban az erőteljesen szekularizált környezetben felnövők egyházakhoz való kötődése markánsabb visszaesést mutatott. Ez a folyamat karöltve jelentkezett azzal a felismeréssel, hogy egyre nyilvánvalóbb lett az emberek számára a szocialista rendszer tartóssága.[1370]

A párton belüliek problematikája az 1958-as pártdirektívák értelmében megkülönböztetett figyelmet érdemelt. A párttagok közötti agitáció hatékonyabb megvalósulására a megyei pártbizottság mellett működő munkacsoportot hoztak létre, valamint járási és városi instruktorokat is kijelöltek.[1371] A párttagok ateista gondolkodásában az 1956-os forradalom bizonyos félreértésekhez vezetett. „*Kialakult az a nézet, hogy „a vallás a párton belül is magánügy, résztvehetnek (sic!) szertartásokon, lehet szentkép, kereszt a falon". Fokozódott az egyházi esküvő és keresztelő még funkcionáriusok között is és nőtt a hittanra beíratottak száma. Emellett feltűntek a baloldali túlzók*[1372] *is, akik nem álltak szóba a még vallásos emberekkel, akik kizárást, munkából való elbocsátást követeltek és durva ateista propagandát folytattak."* A határozat megjelenése után az ateista munkabizottság és a tömegszervezetek hathatós tevékenységével megindulhatott a munka a párt alapszervezetiben is. Az agitáció elsődlegesen azoknak a párttagoknak a körében érvényesült, akiknél várható volt, hogy gyermekeiket be fogják íratni hittanra. A párttagokról a titkárok szolgáltattak információt. A megyei, járási, városi pártértekezletek az egyházakkal kialakítandó megfelelő viszony témakörét illetően testületi vitákat rendeztek. Heves megyében 1960-ra „pozitív fejlődés" állt be a párttagok tudatformálásában, azonban az 1958-as direktívák előtti időből örökölt „hiányosságokat" továbbra sem sikerült teljes egészében orvosolni. A vidéki és úgynevezett kétlaki életformában élők esetében – hasonlóan a pártonkívüli munkásokhoz – az egyházi rítusok szerint megtartott esküvők és temetések továbbra is közkedveltek maradtak.[1373] A párttagok gyakorta a rokoni szálakra, illetve a vallásosság és a „jó

[1370] Valuch, 2001. 275-276.

[1371] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. Jelentés az ateista és antiklerikális propaganda helyzetéről. 1964. szeptember 30.

[1372] A baloldali szektáns nézetek ellen történő fellépés ugyanúgy az állami irányelvek között szerepelt, mint a jobboldali opportunizmus és mindenféle megbékélés elutasítása. Bővebben: Balogh–Gergely, 2005. 1011.

[1373] A szertartásokon való részvételt az 1958. június 22-ei pártdokumentum kettéválasztotta, beszélhetünk ún. aktív és passzív részvételről. „Az olyan funkcionárius, aki saját elhatározásából gyermekét megkereszteltetni, hittanra járatja, bérmáltatja, egyházi esküvőt rendez, templomba jár, vagy körmenetben vesz részt pártfegyelmi úton felelősségre kell vonni, pártfunkciót nem tölthet be. Azonban számtalan eset adódik, amikor a pártfunkcionáriusoknak nem saját elhatározásából ugyan, de a körülmények kényszerítő hatására részt kell venniük bizonyos egyházi szertartásokon: például temetés, vagy meghívják keresztelőre, esküvőre. Az ilyen

kommunista" közti ellentmondás feloldhatóságára hivatkoztak.[1374] A megyei beszámoló tartalma harmonizált a PB 1960. március 1-jei ülésén megállapítottakkal. Lényegében arról volt szó, hogy a vallásos világnézet elleni harc végrehajtásában a párton belül érték el a legnagyobb eredményt: a párt eszmei-politikai egysége megerősödött.[1375]

A társadalom tudatformálásában kiemelkedő szerep jutott a TIT Heves Megyei Szervezete. Külön is érdemes lehet górcső alá venni a szervezet működését, hiszen rögtön az 1958-as direktíva után szervezkedésbe kezdett a vallásos világnézet elleni harc frontján. Borai Emil egyházügyi főelőadó egyik korai jelentésének tartalmával összhangban a szervezet megyei titkára is roppant érzékeny témaként kezelte a vallásosságot. A tanárok, de a TIT munkatársai is sok esetben tartózkodtak az egyházellenes előadások megtartásától. Ezt a tendenciát bizonyítja, hogy megyeszerte mindössze 21 ateista tematikájú program került megrendezésre 1958-ban. Az egységes állami direktívák hatására ez a szám megyei szinten 1959-re jelentősen megugrott, ekkor megyeszerte 134-et, majd 1960-ban összesen 221-et regisztráltak. „*A statisztika arra is fényt vet, hogy 1958-ban még alig volt ilyen jellegű előadás vidéken. 2 kivételével az előadásokat városon tartották. 1960-ra ez a szám /2/ 74-re emelkedett."* – olvasható a jelentésben. A szabadegyetemi forma az oktatások fluktuációjának redukálása és az állandó hallgatóság biztosítására került bevezetésre. A szabadegyetemeken történő megjelenés tagdíj térítése ellenében történt, így a részvevőket az anyagi okok is sarkallták az előadások meghallgatására. A szabadegyetemi rendszer ateista tagozata minden erőlködés ellenére az 1960/1961-es évben érdeklődés hiányában zátonyra futott. A programsorozat a „*Egyház – tudomány – haladás"* címet viselte volna és tíz alkalomra tervezték. A TIT munkatársai igencsak beszédes tematikával készültek. A témák közül a teljesség igénye nélkül a következőket érdemes lehet kiemelni: „*Jezsuiták hittérítés és gyarmatosítás, A klerikális reakció szerep Magyarországon /Heves megyében/ a Horthy-fasizmus idején, Az egyház szerepe a II. világháborúban".* A TIT a szabadegyetemi struktúrában 1958-hoz képest a hatvanas évekre változást eszközölt. A felvilágosító és tudományt népszerűsítő szemináriumok eleinte kifejezetten vallásellenes történelmi és filozófiai tematikával dolgoztak. 1961 után újfajta elhatározás érvényesült, a vezetőség természettudományi témákat igyekezett felzárkóztatni a társadalomtudományi előadások mellé. A rövidtávú tervek között szerepelt egy – a képzéssel kapcsolatos – írásos fórum

elkerülhetetlen kötelezettségek természetesen ma még előfordulnak, és ezt egészen másképpen kell kezelni." Balogh–Gergely, 2005. 1011.

[1374] MNL HML XXXV-22/12. csoport/1. d./20. Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Jelentés a Politikai Bizottság 1959. július 22-i határozatának végrehajtásáról, 4-5.

[1375] Köbel, 2005. 35.

rendszeresítése is, amely az MSZMP Heves Megyei Pártbizottság hivatalos lapjában, a Népújság vasárnapi számaiban kapott volna helyet. Az írásos ismeretterjesztés másik formáját a TIT által nagy példányszámban kiadott ismeretterjesztő füzetek képezték. Ez a kezdeményezés 1961-re már rendelkezett némi előtörténettel, ugyanis a Népújság hasábjain Földi Pál tollából *„Az ateizmus zászlója alatt"* címmel egy folytatásos cikksorozat látott napvilágot. A szervezet instruktorai több különálló ateista és antiklerikális anyagot is kidolgoztak, amelyek bizonyos előadások szerkesztett anyagával együtt évkönyv[1376] formátumban publikálásra is kerültek.[1377] Fontos megjegyezni, hogy az írott anyagok terjesztése országos irányelvként jelentkezett. Állami részről a könyvkiadóktól elvárták, hogy ne csak külföldi szerzők vallásellenes munkáit adják ki, hanem ösztönözzék a hazai szerzőket is ilyen témájú művek írására.[1378]

Az írásos propaganda talán leghatékonyabb szócsövének a napisajtó számított. Az újságokat az egypártrendszer időszakában végig a szigorú pártirányítás jellemezte, amely alapvetően meghatározta azok hangnemét, illetve tematikáját.[1379] A média fontos legitimációs eszköznek bizonyult, a párt a sajtón keresztül terjesztette az ideológiát, valamint az aktuális irányelveket.[1380] A vallásos világnézet elleni harc frontján sem ment ez másképpen. Heves megyében a Népújság hajtotta végre az ateista agitáció tömeges terjesztésével járó feladatokat. A lap felelős szerkesztője, Suha Andor által írott 1961. február 9-i tudósítás azt sugallta, hogy az antiklerikális tudatformálás kifejezetten nagy kihívás elé állította a szerkesztőséget. Az újság ugyanis nem rendelkezett a vallással kapcsolatban kellőképpen felkészült újságírógárdával, s ezt a hiányt nem is törekedett pótolni külső munkatársakkal. A hiányosságokat főleg átvett cikkekkel próbálták orvosolni, *„amelyek a nemzetközi klerikális reakció mesterkedéseiről szóltak, hírekben és egyéb műfajokban bizonyították a római katolikus egyház tudománytalan, visszahúzódós szerepét, kizsákmányoló voltát, elszánt intézkedéseit"*. Ezen kívül természettudományos illetve a babonás „egyházi csodákkal" szemben a racionális tudományt népszerűsítő írások,[1381] KISZ-esküvők, névadó ünnepségek

[1376] Az évkönyv megjelenéséről a Népújság közölt cikket Az ismeretterjesztők dicsérete A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Heves megyei évkönyve 1960 címmel. Népújság, 1961. február 23.
[1377] A dokumentum a következő publikációkra tért ki: „Dr. Hahn István: A biblia kritikája, Dr. Nagy Sándor – Dr. Földi Pál: A vallási ünnepek eredete, Dr. Zétényi Endre: Az időjárással kapcsolatos babonás hiedelmek, Dr. Némedy Lajos: Az emberi szellem felszabadulása a vallás bilincseiből". MNL HML XXXV-22/12./1. doboz/20. ő. e. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Heves Megyei Szervezetének jelentése a vallással kapcsolatos tömegnevelő munka helyzetéről és feladatairól. 1961. február 7.
[1378] Köbel, 2010. 210.
[1379] Kókay–Buzinkay–Murányi, 2001. 216.
[1380] Bajomi-Lázár, 2005. 20.
[1381] Leleplező jellegű cikk jelent meg például a Népújság 1961. január 6-i számában „Mi a vallás" címmel. Népújság 1961. január 6.

és a középiskolákban folyó ateista nevelésről szóló cikkek jellemezték a sajtó kínálatát. Népújságban túltengett az aktuálpolitikai tartalom, ennél fogva jóval kevesebb súlyt kapott az ateizmus propagálása. A vallásellenes doktrína ekkor is alárendelődött például a kollektivizálás programjának, nem tudott azonos súllyal megjelenni a sajót hasábjain. A Népújság a következőkben egyrészről a Pedagógiai Főiskola oktatóinak bevonásával, másrészről a TIT apparátusával történő szorosabb szabadegyetemi jellegű együttműködéssel[1382] próbálta áthidalni a mulasztásokat.[1383]

A Hazafias Népfront tevékenységét a vallásos világnézet elleni harcban viszont elsősorban nem a népnevelő munka, hanem az egyházi személyek politikai életbe történő bevonása fémjelezte. A HNF égisze alá tartozott a papi békemozgalom illetve ez a szervezet irányította a békegyűlések szervezését.[1384] Az ÁEH központja és a megyei egyházügyi megbízottak természetesen szintén szemmel követte a békemozgalom működését. Borai minden alkalommal véleményezte a békegyűlések hangulatát, illetve részletes jelentést küldött a HNF bizottságokba beválasztott papokról.[1385] A HNF megyei, járási, városi bizottságai a társadalomban jelenlévő „*helytelen jelenségekkel, nézetekkel"* a tudományos népszerűsítés helyett inkább az „*új szocialista erkölcs"* terjesztésével próbáltak szembeszállni. A megyei népfronttitkár helyzetelemzéséből azonban kidomborodik, hogy a HNF egyházakkal kapcsolatos eredeti ügyköréhez híven Heves megyében is az Állami Egyházügyi Hivatallal együttműködve a papok számára tartott előadásokkal fokozta a politikai manipulációt.[1386]

Az ateista stratégia a „vallásos világnézet" ellen viselt következetes ideológiai harc terrénumán túlmutató beavatkozások továbbra is részei maradtak a pártállami mechanizmusoknak. A szertartásokra rászervezett állami tömegrendezvények a hatvanas években is zavaró tényezőként hatottak. A pártállami szervek együttműködése Egerben ennél is tovább ment. Borai Emil 1960. július 3-án felterjesztést készített az egyházügyi hivatal részére, amelyben hozzájárulást kért az Egerben elhelyezkedő és telekkönyvileg állami

[1382] Az első kifejezetten ateista jellegű cikksorozat a Népújság és a TIT Szabadegyetemi keretein belül 1961 áprilisában látott napvilágot, a TIT által tervezett szabadegyetemi előadássorozat elnevezésével azonos „Egyház–Tudomány–Haladás" összefoglaló címmel. A Népújság vasárnaponként például a következő cikekkel jelentkezett: „A Vatikán, gyarmatosítás és a jezsuiták", „Kuba az Egyesült Államok és a Vatikán tüzében", „A modern természettudomány és a vallás" és „A vallást igazolja-e a modern tudomány". Lásd Népújság 1961. május 14.; Népújság 1961. május 21.; Népújság 1961. május 28.; Népújság 1961. június 11.

[1383] MNL HML XXXV-22/12./1. d./20. Népújság jelentése a vallással kapcsolatos tömegnevelő munka helyzetéről és feladatairól. 1961. február 9.

[1384] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Póti Jenő megyei titkár jelentése. 1959. június 1.

[1385] MNL OL XIX-A-21-d/8. d./0028-14/1960. Hazafias Népfront Bizottságokba beválasztott papokról jelentés. 1960. augusztus 6.

[1386] MNL HML XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20. A Hazafias Népfront Heves Megyei Bizottságának 1961. február 10-i jelentése.

tulajdonban lévő volt szerzetesi kápolnák kiürítésére és állami használatba vételére.[1387] Az angolkisasszonyok leánynevelő intézetének Kossuth Lajos utcában és az irgalmas rend Knézich Károly utcában található kórházához tartozó kápolnák államosításával szemben Brezanóczy Pál apostoli kormányzó igyekezett mindent megtenni.[1388] A két kis templom ugyanis az iskolák és a szerzetesrendek tulajdonban lévő ingatlanok államosítását követően is nyitva állt a hívek előtt. A szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáról szóló 1950. évi 34. törvényerejű rendelet értelmében a templomok az érsekség fenntartásban működhettek tovább.[1389] Az épületekre azonban állami igény jelentkezett. Az irgalmas rend kápolnáját 1961. március 3-án került az egri I. sz. kórház használatába, ezek után gyógyszerraktárként funkcionált.[1390] Eger város és a Szilágyi Erzsébet Leánygimnázium[1391] között kialakult érdekellentétek rendezése után[1392] az iskolakápolnát pedig 1961 szeptemberében államosították.[1393] Az állambiztonság és az ÁEH adatgyűjtései szerint a szerzetesek találkozói és illegális hitoktatásszínteréül szolgáló[1394] kápolna ideális helyszínként kínálkozott a „szocialista tartalommal megtöltött társadalmi ünnepek" lebonyolítására. A városi tanács házasságkötő terme addig kapacitáshiány miatt nem volt képes százszázalékosan ellátni feladatait, ezért a templom államosítása ebben a helyzetben mondhatni kapóra jött. Az ÁEH örömest támogatta a folyamatokat, hiszen ezzel a templom a vallásellenes doktrína céljait szolgálhatta: segítségével az egyházi szertartásokat „szocialista ünnepekre" cserélhették. A tanács a „megfelelő körülmények" kialakítását a hatvanas évek első felében a nyilvánosság folyamatos informálásával kezdte meg. A megyei terjesztésű Népújság legelőször – bár igen szűkszavúan – az 1963. november 14-ei számában adott hírt a változásról. *„Házasságkötő teremmé alakítják át Egerben az „Angolkisasszonyok" (sic!) Kossuth Lajos utcai kápolnáját. Az átalakítási munkákra 200 ezer forintot fordítanak."*[1395] A kápolna eredeti arculatának totális elfedésére törekvő program 1966 elején ért révbe.[1396] A két kápolna államosítása így nem csupán hitgyakorlás tereit szűkítette, hanem segítségével az templomok totális

[1387] MNL OL XIX-A-21-b/57. d./2. t. Borai Emil 1961. július 25-i levele Olt Károlynak.
[1388] MNL OL XIX-A-21-b/46. d./2. t. Brezanóczy Pál 1960. november 4-i levele az Eger Városi Bizottság Végrehajtó Bizottságának Igazgatási Osztályának.; MNL OL XIX-A-21-b/57. d./2. t. Brezanóczy Pál 1961. augusztus 7-i levele Olt Károlynak
[1389] MNL HML/XIII-3/b./3. d./86. Szerzetesrendek ingatlan vagyona telekkönyvi rendezése.
[1390] MNL OL XIX-A-21-a/22. d./E-14-1/1961. Egri Irgalmas Rend kápolnájának átadása. A kápolna történetéről lásd Lipp, 2012. A kápolna állami használatba vételének részletes történetéről bővebben lásd Gál, 2017. 71-79.
[1391] A Szilágyi Erzsébet Leánygimnázium az iskolák államosítását követően az 1948-ig angolkisasszony fenntartásban működő, Kossuth Lajos utcában található leánynevelő intézet épületében működött.
[1392] Erről bővebben lásd Gál, 2017. 81-83.
[1393] MNL OL XIX-A-21-b/57. d./2. t. Olt Károly elnök 1961. augusztus 2-ai utasítása.
[1394] ÁBTL 3.1.5. O-11763/2. 31.; MNL OL XIX-A-21-d/6. d./0052-2/1959. Heves megye egyházi feltérképezése
[1395] Népújság, 1963. november 14.
[1396] Népújság, 1966. január 28.; A házasságkötő terem kialakításáról lásd Gál, 2017. 82-89.

funkcióváltáson estek át. Az irgalmasrendi kápolnából raktárrá lett épület állaga komolyan megromlott. A házasságkötő terem pedig a „szocialista módon” megrendezett társadalmi ünnepekben rejlő lehetőségek kiaknázását segítette egészen 1991-ig.[1397]

Az ateista kampány társadalmi hatása Heves megyében az országos trendekhez idomulva alakult. Az egyházellenes fellépés következményei között lehet említeni a hatvanas-hetvenes években a vallástól való fokozatos, de gyorsuló ütemű elfordulást. Az elvilágiasodás folyamata elsősorban a városi lakosság esetében volt rendkívül szembetűnő.[1398] A város és vidék vallásszociológiai kontrasztja a munkásság helyzetével szemléltethető a legjobban. A városi nagyüzemi dolgozók a faluról bejáró ingázó munkásokkal szemben nagyobb arányban tértek le a vallásgyakorlás ösvényéről. A nagyüzemi nevelőmunka még 1964-ben sem ért el maximális sikert a községi munkások tekintetében. A megyei pártfunkcionáriusok a parasztság berkein belül továbbra is bonyolult helyzettel álltak szemben. A körükben tapasztalható nagyarányú vallásosságot és rendszeres hitgyakorlást a megyei ateista munkacsoport a hivatalos propagandában megjelent összefoglaló szerint a babonás szokások és hiedelmek továbbélésével, illetve a nagyfokú iskolázatlansággal magyarázta. A téeszesítés befejeztével kialakult szervezettebb körülmények alkalmasabb táptalajt biztosítottak a nevelőmunkára, de a materialista nézetek így is lassan terjedtek a mezőgazdasági munkások között. Nem meglepő, hogy a vallásos szocializáció továbbra is vidéken maradhatott erőteljes, viszont a nagyobb településeken élő fiatalokra már kevésbé volt jellemző az otthoni hitátadás. Az értelmiség tekintetében a hatvanas évek derekán szintén az 1959-es tendencia érvényesült. A pedagógusok soraiból a vallásgyakorlás az erőltetett propaganda hatására jelentősen csökkent, ellenben az ügyvédek és az orvosok láthatóan továbbra is őrizték a vallási hagyományokat.[1399] Az orvosok magatartásával összefüggésben Borai Emil 1964. II. negyedévi beszámolójában szemléletes példát közölt. Az esetet Vámosgyörkről jelentették a főelőadónak, ahol az orvos és az állatorvos a közelgő bérmálás hírét terjesztették munkahelyükön. A helyzet komolyságát jelzi, hogy a megyei tanács egészségügyi osztálya Borai jellemzése nyomán vizsgálatot kezdett az ügyben.[1400] A párttagok vallásoshoz való viszonya rendeződni látszott, ám a hibák továbbra is jelen voltak. A baloldali szektás nézetek túlburjánzása ekkor sem számított ritkaságnak, sőt az általunk tárgyalt korszakban komolyabb

[1397] A városvezetés és az angolkisasszonyok között létrejött megállapodás szerint a végrehajtó bizottság az iskolaépület minden helyiségét átadja a nővéreknek 1990. július 1-ig, az egyezségben szereplő dátum alól egyedül a házasságkötő terem képezett kivételt, ennek egyházi használatba vételét 1990. december 31-e után ütemezték be. Heves Megyei Hírlap, 1990. május 9.
[1398] Valuch, 2002. 273.
[1399] HML MNL XXXV-22/12./1. d./20. Jelentés az ateista és antiklerikális propaganda helyzetéről. 1964. szeptember 30.
[1400] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. 1964. II. negyedéves összefoglaló.

dominanciával bírt az „opportunista” véleményeknél. A vonulat jellemzően a radikális, egyházakkal történő megállapodást negligáló és a vallásos párttagokat diszkreditáló cselekvésben öltött testet.[1401] A másik pólust a „megrögzött tétlenség” fémjelezte. *„Nem akartak semmit tenni a vallásos világnézet elleni harc terén […] az állam és az egyház közötti megegyezést félreértve engedte meg magának azt, hogy családtagjai egyházi szertartásokon vegyenek részt”*.[1402]

A járási és városi pártbizottságok következetesnek beállított munkájáról készült beszámolókat[1403] 1961-ig évi rendszerességgel megküldték a megyei Agit. Prop. Osztály számára. 1961 után azonban a vallásos ideológiát érintő kérdések járási és városi szinten szerényebb érdeklődésre tettek szert.[1404] Az Agit. Prop. és a Művelődési Osztály a jövőre nézve a párt és tömegszervezetekben, továbbá a kulturális és társadalmi intézményeiben az ateista propaganda fokozását, s az ateista, illetve antiklerikális munkacsoport propagandistáinak magasabb színvonalú felkészítését irányozta elő.[1405]

A katolikus egyház és a kényszerkollektivizálás Heves megyében

Az 1958-1962 között végrehajtott második kollektivizálási hullámmal a kommunisták újabb offenzívát indítottak a falu és annak legfontosabb társadalmi csoportja a parasztság ellen. A téeszesítés e periódusával foglalkozó legfontosabb munkák rámutattak arra, hogy a parasztságot nem csupán földjüktől, hanem hagyományos értékrendjüktől is meg akarták fosztani, amelynek – földjükhöz, hazájukhoz, függetlenségükhöz való ragaszkodás mellett – központi eleme volt a vallásosság is. A belépést propagáló szívós agitáció mellett a megfélemlítés és a fizikai kényszer is része maradt a kampánynak. A nyomás idővel minden ellenállást megtört.[1406]

A paraszti társadalom, mint ahogy azt jelen értekezés előző fejezetében is láthattuk, az egyházak legfontosabb társadalmi bázisát és támaszát képezte. Az MSZMP a kollektivizálás értékelésekor így méltán számított az egyházfelügyelet csúcsszervezetére, az Állami Egyházügyi Hivatalra. Az országos lefedettségű 1962-es felmérésben az ÁEH vidéki megbízottai előre meghatározott szempontok alapján azt vizsgálták, hogy a munkaterületükön

[1401] Rajki, 2002. http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajki-kadar.htm (Letöltve: 2021. január 8.)
[1402] HML MNL XXXV-22/12./1. d./20. Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Agit. Prop. Osztály. MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának küldött 1964. szeptember 30-i jelentése 10-11.
[1403] 1961-ben ilyen jelentést küldött pl. Gyöngyösi járás, az Egri járás, Pétervására járás és Hatvan város. HML MNL XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20. Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete
[1404] HML MNL XXXV-23/11./11. doboz/40. Jelentés a vallásos ideológia elleni eszmei harcról és az egyház-politika helyzetéről és feladatairól
[1405] HML MNL XXXV-22/12./1. d./20. Az ateista és antiklerikális propaganda helyzete, Agit. Prop. Osztály. MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának küldött 1964. szeptember 30-i jelentése 12-13.
[1406] Ö. Kovács 2012; Ö. Kovács 2015; Csikós–Kiss–Ö. Kovács 2017; Horváth 2018.

működő lelkipásztorok hogyan segítették vagy akadályozták a kormányprogramot. A „minden megyében, de nem minden településen” elvet szem előtt tartva előre kiválogatott helyszínek kerültek a felmérés látóterébe. Az országos perspektívájú vizsgálat koordinálása az MSZMP Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztálya, valamint a Párt- és Tömegszervezeti Osztály vezetői, illetve Prantner József, az ÁEH ekkori elnöke kapott felhatalmazást.[1407]

Az 1962. február 22-én kelt irányelvek főbb témakörei a következők voltak:

I. A különböző felekezetek befolyása, a befolyásuk alakulása és lelkészeik magatartása a mezőgazdaság szocialista átszervezése idején;
II. Az egyháziak szerepe és a papok tevékenysége a szocialista mezőgazdaság megszilárdításában;
III. Az MSZMP szövetségi politikájának alakulása a mezőgazdaság szocialista átszervezése után.

Az irányelvek szerint azt is vizsgálni kellett, hogy folyik-e a településen TTIT vagy más egyéb tudományt népszerűsítő előadássorozat, illetve érzékelhető-e a falun a tudományos nézetek térhódítása? A fővárosban és a megyékben vizsgálatot végző munkabrigádok alakultak. A csoport állománya az Agitációs és Propaganda, valamint a Párt és Tömegszervezeti Osztályok, a Megyei Tanács, az Ateista Bizottság és a Hazafias Népfront munkatársaiból, az ÁEH instruktoraiból és megyei főelőadóiból állt, irányításukat pedig a helyi pártbizottság egyik titkára látta el.[1408] Az ÁEH március 8-án újabb szempontrendszert dolgozott ki, amelyet Soós Viktor Attila közölt tanulmányában, így ennek teljes körű ismertetésétől eltekintünk.[1409]

Az 1962. március 8-án kelt irányelvek főbb téma- és kérdéskörei a következők voltak:

I. A papok és a hívők magatartása a mezőgazdaság szocialista átszervezése idején
    1. Hogyan ösztönözték vagy gátolták a papok a vallásos parasztokat a szövetkezetbe lépésre?
    2. A helyi párt-, állami és tömegszervezeti vezetők hogyan léptek fel a papok támogatásának biztosításában vagy ellenséges tevékenységük visszaszorításában?
II. Hogyan segítik vagy akadályozzák a papok a termelőszövetkezetek megszilárdítását?
    – Hogyan segítik a papok a szószéken vagy a magánbeszélgetésekben a tsz-ek megszilárdítását?

[1407] Az országos hatókörű vizsgálatról Soós Viktor Attila történész adott közre elemzést. A publikáció szó szerint, betűhív módon idézi a korabeli szempontokat. Mivel a teljes körű forrásközlés megtörtént, így mi csakis az egyébként roppant alapos kutatásra sarkalló korabeli elemzési szempontrendszer legmarkánsabb csomópontjait ismertetjük. Lásd bővebben Soós, 2019. 171-174
[1408] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-1/1962. Irányelvek. 1962. február 22.; Idézi még Soós, 2019. 171-174.
[1409] Lásd Soós, 2019. 175-176.

- A tsz-be lépett vallásos parasztok milyen szerepet töltenek be a vezetésben és a közös munkában?
- Segítenek-e a papok abban, hogy a fiatalok falun maradjanak?
- Segítik vagy gátolják a papok a nők részvételét a munkában?
- Az ellenséges papok milyen módszerekkel igyekeznek akadályozni a tsz megszilárdítását?

III. Hogyan segítik vagy gátolják a papok pártunk szövetségi politikáját, és milyen hatással van az új helyzet az egyházak tevékenységére?
    1. Milyen mértékben vesznek részt a papok, mint országgyűlési képviselők és mint választottak a helyi tanácsok és a HNF szerveiben, és milyen hatásuk van a párt szövetségi politikájára?
    2. Az átszervezés után hogyan alakult falun az egyházak befolyása és a papok anyagi helyzete?
    3. Milyen új módszereket alkalmaznak a papok tömegbefolyásuk megtartása, visszaszerzése és növelése érdekében?
    4. Milyen hatásfokú a párt- és állami szervek ideológiai felvilágosító munkája a vallásos tömegek között?[1410]

A felméréseket országos szinten május 17. és június 17. között bonyolították le. A vizsgálat a megyei agitációs és propagandaosztályok feladatát képezte, a bizottságokat a művelődési osztályok, az ateista bizottságok tagjai és az ÁEH egyházügyi megbízottjai közül állították fel.[1411] A megyék nagyságától függően, 5-10 helység (község és város) került bevonásra. A községek tekintetében az előnyösnek mutatkozott, ha a közepes és egészen kis településeket is vizsgálat alá vonták. A tervezés során a legfontosabb szempont az volt, hogy a vizsgálat tárgyát képező falvak és városok a legjellemzőbben tükrözzék a megye adottságait. Az adatok begyűjtésekor a terepmunkát végző káderek szorosan együttműködtek a községi pártvezetőséggel, a tanácselnökökkel és elnökhelyettesekkel, a termelőszövetkezetek elnökeivel. Azokon a helyeken, ahol szükségesnek látszott, az ÁEH megyei megbízottjainak kellett beszerezni az adatokat.[1412]

Heves megyében[1413] az addig felhalmozott ismeretek és a központi szempontok segítségével 8 községet jelöltek meg vizsgálati „alanyként". A községeket a következőkben rögzített ismérveik alapján válogatták össze:

- Maklár – öntözéses konyhakertészetet is intenzíven folytató község;

[1410] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-2/1962. A mezőgazdaság szocialista átszervezése, az erősödő népi nemzeti egység és az egyházak tevékenysége. /Irányelvek a vizsgálat lefolytatásához/ 1962. március 8.; Idézi még Soós, 2019. 175-176.
[1411] Soós, 2019. 177.
[1412] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-2/1962. Szervezeti és módszertani feladattervezet. 1962. április 18.
[1413] Szolnok megye tekintetében lásd bővebben Sulák, 2019. 381-422.

- Kál – a fekvése miatt közlekedési szempontból frekventált, sok „kijáró” munkással és vasutassal;
- Poroszló – vasútvonal mentén fekvő, szántóterületekkel övezett mezőgazdasági község, megyei szinten jelentősnek mondható református közösséggel;
- Markaz – jómódú szőlőtermő terület;
- Nagyréde – szőlőtermő és oltvány előállító község;
- Lőrinci – ipari munkássággal rendelkező község;
- Erdőtelek – „erős vallási befolyás alatt álló” község;
- Tarnalelesz – „gyengébb eredményű” tsz-község sok idegenbe járó munkással.[1414]

A vizsgálat tárgyát képező települések közül az 1940-es években indult iparfejlesztések (Mátravidéki Erőmű) miatt Lőrinci lakosságszáma volt a legmagasabb. Az 1960-as népszámlálási adatok szerint 11 159 fő élt a településen.[1415] Heves megye községei közül a nagyobb, 4000 fő feletti lakosságszámú helységek csoportjából válogatták ki Erdőtelket[1416], Poroszlót[1417] és Kált[1418]. Az 1900 és 3300 fő közötti lakossággal rendelkező községek jellemezték a szervezőmunka sajátosságait elemző tanulmány alanyainak legnagyobb hányadát. A vizsgált Nagyréde[1419], Maklár[1420], Tarnalelesz[1421] és Markaz[1422] közül csupán az utóbbi számított 2000 fő alatti településnek, holott a megye tekintetében komoly súllyal esett latba az 1000-1500 fő közötti, illetve az 1000 fő alatti önálló tanácsú községek megoszlása.[1423] A pártállami szervek által kidolgozott „lokális módszertan” tehát a népesebbnek mondható községeket vonta vizsgálat alá. Ennek oka vélhetően abban keresendő, hogy nem a településméret, hanem a megye arculatát leginkább tükröző mezőgazdasági művelési formák: szántóföldi, szőlőtermesztő és konyhakerti művelés megjelenítése volt az egyik szempont. A másik nézőpont a helyi és idegenben dolgozó ipari

[1414] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Termelőszövetkezeti községek és az egyházi befolyás. 1962. június 4.
[1415] Az 1960. évi népszámlálás. Heves megyei személyi és családi adatai. 1962. 39.
[1416] Erdőtelek az 1960-as népszámlálás szerint 4 634 fős lakossággal rendelkező település volt. Az 1960. évi népszámlálás. Heves megyei személyi és családi adatai. 1962. 39.
[1417] Poroszló az 1960-as népszámlálás szerint 4 776 fős lakossággal rendelkező település volt. Az 1960. évi népszámlálás. Heves megyei személyi és családi adatai. 1962. 38.
[1418] Kál az az 1960-as népszámlálás szerint 4 471 fős lakossággal rendelkező település volt. Az 1960. évi népszámlálás. Heves megyei személyi és családi adatai. 1962. 38.
[1419] Nagyréde az 1960-as népszámlálás szerint 3 249 fős lakossággal rendelkező település volt. Az 1960. évi népszámlálás. Heves megyei személyi és családi adatai. 1962. 38.
[1420] Maklár az 1960-as népszámlálás szerint 2 417 fős lakossággal rendelkező település volt. Az 1960. évi népszámlálás. Heves megyei személyi és családi adatai. 1962. 38.
[1421] Tarnalelesz az1960-as népszámlálás szerint 2 234 fős lakossággal rendelkező település volt. Az 1960. évi népszámlálás. Heves megyei személyi és családi adatai. 1962. 40.
[1422] Markaz az 1960-as népszámlálás szerint 1 929 fős lakossággal rendelkező település volt. Az 1960. évi népszámlálás. Heves megyei személyi és családi adatai. 1962. 39.
[1423] Lásd bővebben 1960. évi népszámlálás. Heves megyei személyi és családi adatai.

munkásság markánsabb jelenléte lehetett. Végül Erdőtelek kifejezetten a vallásos községeket szimbolizáló faluként kerülhetett a hatóságok látóterébe. A települési szintű jelentések és feljegyzések szerencsés módon fennmaradtak, illetve elérhető Borai Emil megyei összefoglalója is. Ezáltal érzékelhetők a helyi sajátosságok és összevethetők az – elviekben – ezeket összegző, egyházügyi főelőadó által készített áttekintéssel.

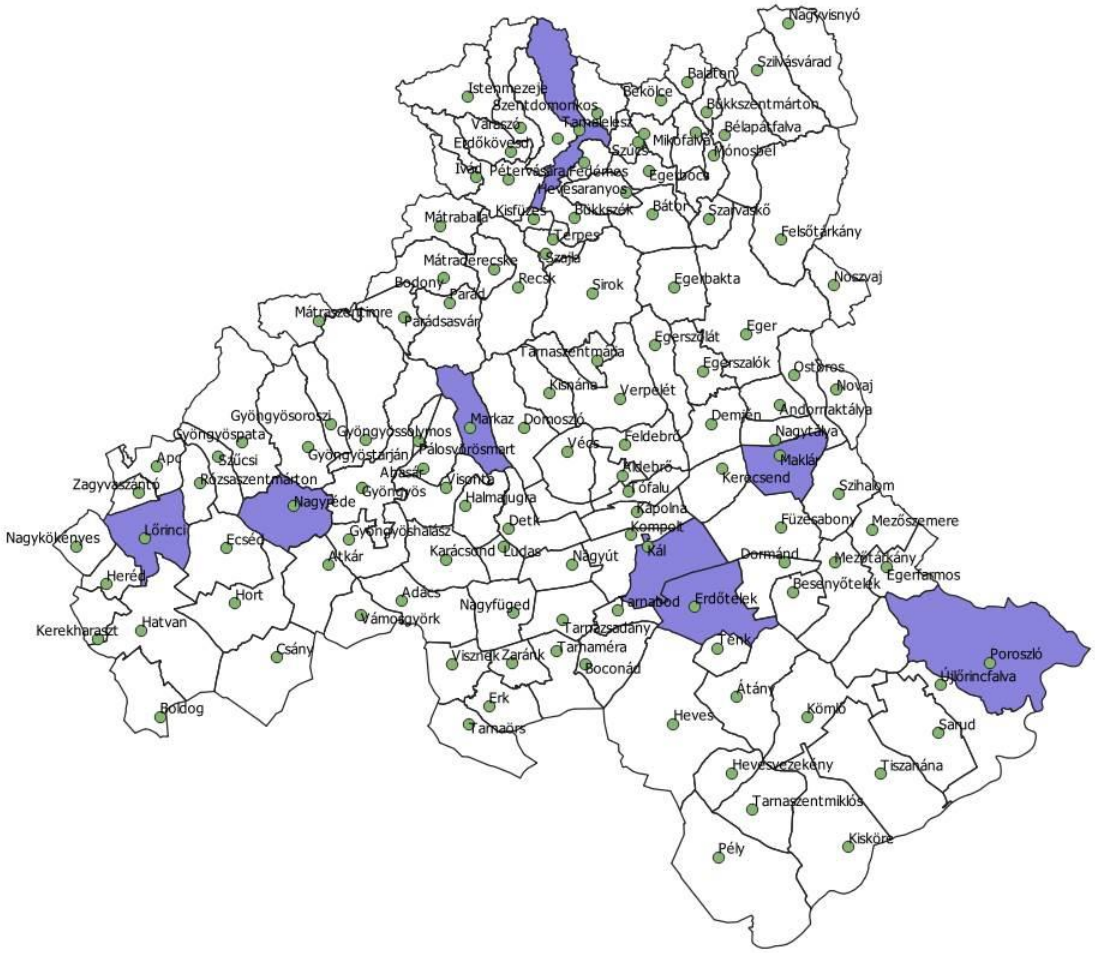

7. térkép: A kényszerkollektivizálás eredményeit vizsgáló felmérés alá vont települések.
(Saját szerkesztés)

Borai Emil abból a meggyőződésből indult ki, hogy a termelőszövetkezetek megalakulása a kisárutermelés megszűnését jelentette, amely *„a szocializmus építése során is egyik indukálója volt az emberek vallásosságának”*. Így folytatta: *„A papság általában – néhány esetet leszámítva – igyekszik alkalmazkodni az új helyzethez, s miután tisztában van azzal, hogy a nagyüzemi gazdálkodás győzött, sőt ennek az emberek tudatára való kihatással is tisztában van, most az új viszonyoknak megfelelően, új taktikával próbálja pozícióit legalább rögzíteni.”* Az egyházpolitikai körülmények okozta új helyzet megváltoztatta a papoknak a helyi vezetőkhöz való hozzáállását is. A misék időpontjának politikai akarat

függvényében történő áthelyezése, az egyházközségi földek „felajánlása” sokkal egyszerűbben ment. Ekkor már nem volt szokás „kibúvókat” keresni, vagy az érsekség különböző utasításaira hivatkozni. Borai ugyanakkor fölöttébb erős túlzással jegyezte meg, hogy a technika fejlődése és az életszínvonal rohamos emelkedése törést eredményezett a klérus soraiban. Szerinte különösen a középkorú papság találta magát ellentmondásos helyzetben, mivel *„kiábrándult az egyházból, az egyház által másfélezer évig szentnek tartott isteni rendből, legszívesebben otthagyná a pályáját, de szakmája nincsen és már nem is fiatal. Megyénkben nem egy ilyet ismerek kb. (sic!) 30 olyan van, aki valójában ateista, legfeljebb deista, tehát egyházi szempontból suspenzió*[1424] *(sic!) alá esik”*.[1425]

Az ÁEH a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdésében három csoportra osztotta a papságot: „haladó”, „ingadozó” és „reakciós”. A „haladók” támogatták az állami programot, mindezt leggyakrabban verbális formában, szentbeszédeikben, szóbeli hirdetéseikben közvetítették a gyülekezet felé. Akadt arra is példa, hogy komolyabb gesztusokkal álltak az átszervezés mellé. Az „ingadozók” azt a látszatot keltették, hogy egyetértenek a célokkal, ám a szervezés lendülete és az adminisztratív lépésektől való félelem aggasztotta őket. Az úgynevezett „reakciós” papság teljesen elutasított az államszocializmus ilyen jellegű elképzeléseit (is), szervezett ellenállásról azonban nem beszélhetünk, egyéni szerepvállalásról viszont igen. Az ÁEH értékelése szerint a három csoport közül a legnagyobb az ingadozók köre volt, akik közül többen a „haladók” felé hajoltak. [1426]

A „haladó” papok beazonosítása a korabeli kritériumrendszer alapján egyszerű feladatnak tűnhet, mert aki nyíltan támogatta a mezőgazdaság kollektivizálását és hozzájárult az átszervezéshez azt az MSZMP helyi reprezentánsai ebbe a csoportba sorolták. A valóságban azonban a program megvalósulása érdekében tett erőfeszítések vizsgálatával tovább lehet differenciálni az ebbe a kategóriába soroltak. Az együttműködés legáltalánosabb formája az utasításra történő pozitív véleménynyilvánítás volt, amelyek között találkozunk igen halvány, s kifejezetten direkt változatával is. Erdőtelken a papok nem „zavarták” a termelőszövetkezet működését, viszont ha nem instruálta őket a tanács, nem törődtek a kérdéssel. *„A papok az átszervezések időszakában a nagyüzemi gazdálkodás mellett beszéltek a szószékről. Ha ugyan ennek nyíltan nem is adtak kifejezést, de prédikációjukban a fejlődésről beszéltek. Olyan tapasztalat nincs a községben, hogy a papok akár prédikációjukban, akár híveivel való beszélgetés során a termelőszövetkezeti mozgalom ellen*

[1424] Helyesen suspensio, tehát felfüggesztés alá esik.
[1425] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Termelőszövetkezeti községek és az egyházi befolyás. 1962. június 4.
[1426] Soós, 2019. 180.

agitált volna. […] A papok, a tsz megszilárdulása után közömbössé vállt (sic!) a termelőszövetkezetek megszilárdításához. Az átszervezés óta nincs olyan tapasztalat, hogy a szószéken beszélnek a munka szerepéről, a közös tulajdon védelméről."[1427] A poroszlói helyzet sok hasonlóságot mutatott. *„A mezőgazdaság illetve a község átszervezése idején a két pap*[1428] *beolvadt, azt lehet mondani versenyeztek egymással melyik tud több hívet szervezni a tsz-be. Ezen a téren a katolikus járt az élen. A szószékről is hirdették a tsz-be való belépést. […] A katolikus pap Kiss Pál*[1429] *a község rendezvényeire, ha meghívják megjelenik és hozzászólásával a tsz ügye mellett foglal állást. A községben a társadalmi munkában például parkosítás, romeltakarításban résztvett (sic!). Jelenleg a szószékről nem foglalkozik a megszilárdítással."*[1430] A kollektivizálás pártolása jellemzően verbális gesztusokban nyilvánult meg és legtöbbször kérésre történt meg. A kényszer hatására foganatosított kampányszerű aktivitás és a későbbi passzivitás akár az ÁEH homályos kategorizálása által felállított „ingadozók" csoportjába tartozás hipotézisét is erősítheti. Az eligazodást nehezíti, hogy a Heves megyei vizsgálatokról készült dokumentumok nem aggattak a központ által kreált címkéket a górcső alá vett településeken tevékenykedő egyházi személyekre. Ennek okán kizárólag az egyházügyi megbízott általános következtetéseire hagyatkozhatunk. *„Megyénk papsága általában jó „szimattal" rendelkezik és idejében felajánlotta jó szolgálatait, sokan komolyan, mások színleg, de ez utóbbiak sem mertek az átszervezés során lázítani, vagy ellenagitációt folytatni. Természetesen a jószándéku (sic!) papságban is volt egy olyan félelem, hogy az átalakulás őt, ha nem is azonnal, de idővel egzisztenciálisan tönkreteszi, a kocsiról azonban senki nem akart lemaradni, s többet, vagy kevesebbet általában mindegyik segített még nem tudva, hogy mi lesz ennek a vége."*[1431]

Az egyházi személyek között természetesen voltak olyanok is, akik látványosabb tettekkel támogatták a vidék átszervezését. *„A róm. kat. (sic!) papok, élükön Tasi*[1432] *(sic!) plébánossal az átszervezések után továbbmenő erkölcsi és anyagi támogatást is adott a tsz. megszervezéséhez, megszilárdításához. A tsz. alakuló gyűlésén történt felszólalásával nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy 1961 tavaszán a tsz-ben a közös munka meginduljon.*

[1427] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Feljegyzés Erdőtelek községben az egyház tevékenységéről. 1962. június 1.
[1428] A református lelkész és a katolikus plébános.
[1429] Kiss Pál (1919-?) 1943-ban szentelték pappá, 1959-ben Törökszentmiklós II. sz. plébániáról kapott dispozíciót Poroszlóra. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 51.
[1430] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Dátum és felelős megnevezése nélküli „Poroszló" című dokumentum.
[1431] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Termelőszövetkezeti községek és az egyházi befolyás. 1962. június 4.
[1432] Helyesen Tassy Ferenc markazi plébános.

[…] Bármilyen összejövetelről legyen szó büszkén és elismerően nyilatkoznak az egyház képviselői a tsz. eredményeiről. Ezt mutatja az is, hogy az ország különböző vidékéről látogatóba, vagy hivatalos úton hozzájuk járó papoknak örömmel mutatja a tsz. gazdasági eredményeit." Tassy Ferenc markazi plébános azonban nem csak szavakban, hanem a templomfelújításból fennmaradt hozzávetőlegesen 5 m^3 faanyaggal is támogatta a szövetkezetet.[1433] Kálban a katolikus pap rendszeresen prédikált a helyi termelőszövetkezet aktuális kérdéseit érintve. A község jellemzését Borai állította össze, s úgy vélte a plébánosok *„ha kellett eréllyel, a szószékről, vagy a gyóntatószékben (sic!), de felléptek a lazaságok ellen és ma már a szilárdság jellemző a tsz munkájában"*.[1434] Maklár községben – a forradalom után bíróság elé állított – Schóber Tibor plébános a jelentést készítő Nagy Sándor személyügyi előadó szerint békepap, tagja a helyi népfrontbizottságnak és személyesen jelentkezett a község vezetőinél az átszervezések időszakában. Nagy ugyan hozzátette, hogy Schóber szívesebben járt a jómódú parasztok helyett a *„tsz gondolattal inkább szimpatizáló gazdákhoz"*. *„Agitált, érvelt, több embert ő győzött meg a belépésre. Agitációja során többek között ilyeneket is mondott: „Jézus is közösségi ember volt, szerette a közösséget, ő is látta a közösségben az erőt, ha belép Jézus útját követi."*[1435]

A községi elemzésekből kitűnik az állami kényszer ereje és az esetleges hiányosságok kapcsán felmerülő bűnbakkeresés. Tarnalelesz „gyenge teljesítményéért" a községben szolgáló Tóth István[1436] segédlelkészt okolták. A párttitkár szerint a pap a szószékről „mindent elkövetett a tsz-szervezés ellen". Az egyházközségi képviselőtestület és a gyülekezet soraiban is a termelőszövetkezetek rövid életét jósolta. A pártszervezetben mindebből arra következtettek, hogy *„a pap ezzel is, vagy inkább csak ezzel foglalkozott ezeken a gyűléseken". „De ezt igazolja az is, hogy az Ő funkcionáriusai (sic!) – egy kivételével – a legutolsó belépők voltak. […] A fent említett Tóth István nevű pap nem csak (sic!) a termelőszövetkezet szervezését, hanem a megszilárdítását is gátolta. Ezt bizonyítja többek között, hogy a tsz megszervezése után nem hogy csökkentek volna az egyházközségi képviselők ülései, hanem az emelkedett, gyakrabban és minden esetben a pap lakásán tartották ezeket a rendezvényeket. Az egyházi képviselők voltak, akik szervezkedtek a közmunka ellen. Maga a pap azzal az ürüggyel, hogy a hitoktatás érdekében megy, nagyon*

[1433] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Jelentés tsz. és az egyház között beállt változásokról Markaz községben. 1962. június 1.
[1434] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Egyházi befolyás Kál községben. 1962. május 32.
[1435] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Feljegyzés a maklári tapasztalatokról. 1962. május 31.
[1436] Tóth Istvánt (1930-?) 1954-ben szentelték pappá, 1958-ban kapott dispozíciót Polgárról Tarnaleleszre, itt 1961-ig segédlelkészkedett, amikor Mezőnagymihályra elhelyezték plébánosnak. Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 69.

sok parasztember lakását kereste fel, azt, hogy miről beszélt az illetők nem mondták el, de feltételezhető – az előző megjegyzései alapján – hogy nem a tsz megszilárdításán fáradozott."[1437] Tóth – valószínűleg – irányított, 1961-es áthelyezését követően a helyzet változott. *„A jelenlegi pap azonban egészen más beállítottságú. Azt elvtársak véleménye az, hogy sok kérdésben segít. A templomi szertartások a múlt évben is és ezévben (sic!) is több esetben felhívta a hívők figyelmét a munkára, az állampolgári kötelezettség teljesítésesre, a béke védelmére."*[1438] Az 1961-es „Fekete Hollók" ügy után a kollektivizálás kampány zárásához közeledve Borai Emil központi utasításra[1439] 17, a megyében élő „reakciósnak" bélyegzett lelkipásztort hívatott be elbeszélgetésre, köztük több szerzetest is.[1440] A katolikus egyházzal tehát ismét tudatták az állami akarat primátusát és figyelmeztették az ellenállás lehetséges következményeire.

Az egyház és állam között megvalósuló „békés koegzisztencia" a kollektivizálás során is okot adott a félreértésekre. Darvas Zénó nagyrédei plébános nagy népszerűségnek örvendett mind a gyülekezet mind a termelőszövetkezet vezetősége részéről. A közösség tagjainak körében a következő vélemények éltek a személyét illetően: „jó ember", „jó pap", „békepap", „ért az emberek nyelvén". A szövetkezet vezetősége még mezőgazdasági előadás megtartására is felkérte, de az elképzelésnek a pártszervezet szabott határokat. *„Mindezek növelték a pap népszerűségét, szabadon végezheti hitéleti tevékenységét, ebben senki nem akadályozza, antiklerikális, ateista előadásokat a községben még nem tartottak."*[1441] A feljegyzés később arra is kitért, hogy Darvas nem kifejezetten tekinthető kényszer nélkül cselekvő aktivistának. *„Amire felkérik, kihirdeti, vagy istentiszteleti időt megváltoztat, de önmagától a tsz. érdekében nem tesz semmit."*[1442] Népszerűsége viszont „elvonta" a híveket a munkától. Borai Emil egyházügyi főelőadó úgy vélte Nagyrédét „földiekre és égiekre" osztották, s ezzel kijelölték a határokat, mondván mindenki dolgozzon a maga „mezsgyéjén belül". A megbízott a tsz elnököt okolta azért, hogy félve a pap népszerűségétől a gazdasági eredményeken kívül a község ideológiai átnevelése nem érdekelte. Borai mindazonáltal a nagyrédei esetet nem tartotta általánosnak, úgyanígy vélekedett a szektás baloldaliságból

[1437] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Jelentés a tsz. községek között beállt változások vizsgálati tapasztalatairól Tarnaleleszen. 1962. május 31.
[1438] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Jelentés a tsz. községek között beállt változások vizsgálati tapasztalatairól Tarnaleleszen. 1962. május 31.
[1439] Soós, 2019. 179.
[1440] MNL OL XIX-A-21-d/17. d./0025-13/1962. Beszélgetés reakciós papokkal. 1962. március 26.
[1441] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Feljegyzés a községek és egyházak közötti viszonyról Nagyréde községben. Dátum nélkül.
[1442] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Feljegyzés a községek és egyházak közötti viszonyról Nagyréde községben. Dátum nélkül.

eredő túlkapásokról is. Összességében úgy értékelte, hogy a felvilágosító munka hiánya erősíti az említett hibákat. Az összefoglaló mintaként említette Kál községet, ahol megfelelő szakmai támogatás mellett 8-10 előadás hangzott el, s az első alkalmakat övező bizalmatlanságon túllendülve a továbbiakban a kisiskolásokat leszámítva minden réteg képviseltette magát.[1443]

Kitekintés

„Az egri egyházmegye azok közé a megyék közé tartozik, ahol az állam és egyház közötti viszony aránylag a legjobbnak mondható. Ebben nagymértékben szerepe van Brezanóczy apostoli kormányzónak is, akivel sikerült elvi alapon jó kapcsolatot kiépíteni. Ez a jó kapcsol kihatással van az aulára, valamint az egész egyházmegyére."[1444] Az idézett 1963 év eleji összefoglaló jelentés érzékletes visszatükröződése Brezanóczy Pál pártállami viszonyrendszerének, illetve a főpásztor joghatósága alá tartozó terület egyházpolitikai helyzetének. Borai Emil egyházügyi főelőadó 1962 őszén a valódi helyzetet sematizálva, de latba vetve a területen szerzett tapasztalatait, valamint emlékeit a következőképpen adott szinopszist a hivatalnak. *„1954-től 1960 nyaráig folyt ez [a] nem minden nehézség nélküli tisztítás, amikor mintegy kiráspolyoztuk az „Ecclesia militans" méregfogait minden kulcshelyről eltávolítottuk a legvehemensebb, antidemokratikus elemeket, a káptalan tagjait, s oda a papi békemozgalom kipróbált alakjai kerültek. Ugyan ilyen megfontolások vezettek bennünket az egyházi címek és rangok adományozásánál. Miközben a legfőbb kerékkötők nyugdíjba, vagy legjobb esetben egészen kishelyre kényszerültek menni, ugyanakkor nagymértékben erősítettük a papi békemozgalmat. […] Világossá vált a papi tömegek előtt, hogy a papi békemozgalom nélkül, annak ellenében nem politizálhat még az ordinárius sem. A papság gyorsan felismerte ezt a helyzetet, s megindult a békemozgalom felé áramlás. Sokan karrierizmusból jöttek, de úgy is lettek kezelve, mások viszont szimpátiából. Brezanóczy ap. kormányzó (sic!) sok csalódás után szintén rájött erre, mint reálpolitikus, s így alakult ki egy olyan viszony közöttünk, melynek során a legapróbb dolgot is megakarja beszélni, nehogy szándékai később fiaskót szenvedjenek."*[1445]

Brezanóczy Pál a hatvanas években egyre erősödő, komoly presztízzsel bírt az állami szervek előtt. Ez különösen igaz volt az ÁEH felsőbb vezetésére. Az egyházmegyei hatóság mellé rendelt miniszteri biztosi ellenőrzést 1962-ben oldották fel, amely – ahogyan az ÁEH

[1443] MNL OL XIX-A-21-d/16. d./0023-3/1962. Termelőszövetkezeti községek és az egyházi befolyás. 1962. június 4.
[1444] MNL OL XIX-A-21-d/21. d./0042-5/1962. Összefoglaló jelentés. 1963. január 19.
[1445] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. ő. e. Egyházpolitikai összefoglaló. 1962. szeptember 22.

értékelte – állami szempontból kifejezetten pozitív hatást váltott ki.[1446] A pártállam nem csak engedte, de kifejezetten támogatta az egri apostoli kormányzó II. Vatikáni Zsinatra történő kiutazását.[1447] Az egri ordinárius 1962-1965 között a zsinat mind a négy ülésszakán részt vehetett. Az első és második ülésszakon zsinati szakértőként, valamint Papp Kálmán győri püspök prokurátoraként, a harmadik és negyediken ülésszakon zsinati atyaként utazhatott ki Rómába.[1448] A II. Vatikáni Zsinatról szóló jelentések arról tanúskodnak, hogy Brezanóczy pártállami szervekkel kialakított közvetlen viszonya bizalmatlanságot szült püspöktársai között. El kellett viselnie az emigráns magyar papok kritikáit is, akikkel nagyon megromlott a kapcsolata.[1449]

A kinti konfliktusok mellett Borai a Heves megyei rendezett helyzet ellenére arról számolt be a hivatalnak, hogy felerősödtek a kormányzót kritizáló hangok. *„Továbbra is nagy a közutálat és mind nagyobb mérvű elfordulás, ami itt tapasztalható.”*[1450] *„Az úgynevezett északi rész*[1451] *papsága, valamint az egri egyházmegye jelentéktelenebb része kivételével egyértelmű az ellenszenv Brezanóczy iránt: 1./ nepotizmus, házvezetői uralom az aulában. 2./ az egyházmegyei jövedelem felelőtlen, saját zsebre elkezelése. 3./ az ígéretek be nem tartása, állhatatlanság a legkisebb dolgokban is. Az apostoli kormányzó zsinat óta tanúsított nyüzsgését pedig karrierizmusnak titulálják, s már hallottam olyan hasonlatot, hogy olyan, mint az egyszeri matyógyerek volt, akinek drasztikus története itt nem tűr nyomdafestéket.”*[1452] Az ÁEH instrukcióinak köszönhetően Borainak és a megyei tanácsokon dolgozó kollégáinak ügyelniük kellett arra, hogy az egri apostoli adminisztrátornak legalább itthon ne akadjanak kellemetlenségei. Hazautazása alkalmával stabil viszonyok fogadták a kormányzata alá tartozó egyházmegyében.[1453] A Heves megyei megbízott által „megegyezésnek” nevezett utasítás szerint a békemozgalmi papoknak kerülni kellett a kritikákat és rendre kellett utasítaniuk az „ellenséges” plébánosokat.[1454]

Újabb mérföldkőnek számított Brezanóczy Pál püspöki rangra emelkedése. Az állam az egyház berkein belül előidézett esetleges bomlás reményében az üresen álló püspöki

[1446] MNL OL XIX-A-21-d/21. d./0042-5/1962. Összefoglaló jelentés. 1963. január 19.
[1447] Szabó, 2005., Fejérdy, 2011.
[1448] Sági, 2015. 128-129.
[1449] Borai Emil szerint Brezanóczy Pál viszonya a zsinat idején romlott meg végletesen az egri egyházmegyés Mester István és Zágon József atyákkal. MNL OL XIX-A-21-d/33. d./007/1–41. 1966. második félévi összefoglaló jelentés. Vö. Sági, 2015. 121.
[1450] Borai Emil hosszasabb értékelését lásd MNL OL XIX-A-21-d/19. d./007/1–42. 1963. I. negyedévi jelentés.
[1451] A második világháborút lezáró 1947-es párizsi békeszerződés után, 1951-től az Egri főegyházmegye irányítása alá kerültek a magyarrészi kassai, rozsnyói és szatmári egyházmegye úgynevezett „csatolt” részei. Béres, 2009. 20-34.
[1452] MNL OL XIX-A-21-d/19. d./007/1–42. 1963. II. negyedévi jelentés.
[1453] Sági, 2015. 122.
[1454] MNL OL XIX-A-21-d/46. d./007/1–35. 1968. első félévi összefoglaló jelentés.

székek betöltésének kérdésében a hatvanas évek közepéig nem mutatkozott együttműködőnek. Az ÁEH idővel mégis sürgetni kezdte az apostoli kormányzói, tehát nem teljes püspöki jogkörrel felruházott irányítók végleges kinevezését. Az 1964-es magyar-szentszéki részleges megállapodást[1455] követően a pártállam felismerte, ha vannak lojális, megbízható püspökök, rajtuk keresztül könnyebb befolyásolni az egyházat, végrehajtatni a kellemetlenebb áthelyezéseket.[1456] Az 1964. szeptember 15-én aláírt részleges megállapodásnak köszönhetően lehetőség nyílt arra, hogy VI. Pál pápa Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó rotariai címzetes püspökké történő kinevezésére.

Az irányított dispozíciókban rejlő „adminisztratív lehetőségek" a hatvanas évek első felétől kezdve, de kifejezetten a részleges megállapodást követően egyre kevésbé fértek bele az „új típusú" egyházpolitika keretrendszerébe. Sok vidéki megbízott, köztük Borai Emil az évtized elejére befejeződött „rendcsinálást" követően is e módszerben látta a problémák megoldásának kulcsát. 1962-ben például az Egri Főegyházmegyében tevékenykedő kollégáival együtt összesen 120 papot helyeztetett át. Mire az ÁEH léphetett volna, addigra Borai Emil miniszteri biztos Brezanóczyval is megtárgyalta a dispozíciókat. Madai András főosztályvezető-helyettes abban látta a nagy létszámú mozgatások okát, hogy a megyei megbízottak elég sok papnak odaígértek plébániát és az ígéreteiket csak ily módon tudták teljesíteni, így különböző, nem minden esetben indokolható megyei érdekek érvényesültek.[1457] Egy 1968-ban készült elemzésben közölt adatok alapján 1958-ban, a forradalom utáni restauráció időszakában folytak le ilyen nagyarányú, akkor éppen 126 fős áthelyezések.[1458]

Borai továbbra is előszeretettel hangoztatta, hogy a makacskodókat, kritikusokat és ellenállókat áthelyeztetéssel bünteti. *„Megyénkben a papság alkalmazkodott a körülményekhez. A korábbi évek tapasztalatait, hogy rosszul járt az, aki renitenskedett, a hevesi egyházközségek jó közlekedési viszonyai és anyagi adottságai, valamint a helyi politikai szervek kulturált és rugalmas politizálása mind hozzájárul, hogy a papok igyekeznek idekerülni, s ha már itt vannak, úgy viselkedjenek, hogy maradhassanak is."*[1459] A változó egyházpolitikai elvárások közepette, illetve Brezanóczy Pál személye mellett az ilyesfajta büntetőpolitika egyre inkább az avítt, előnytelen módszerek közé sorolódott át. Bizonyítékul

[1455] A témáról bővebben, Szabó, 2005. 32-47.
[1456] Uo. 36.
[1457] MNL OL XIX-A-21-d/17. d./0042/1–2. Feljegyzés az egri egyházmegye helyzetéről. 1962. szeptember 14.; Összefoglaló jelentés. 1963. január 19.
[1458] MNL OL XIX-A-21-d/44.d./ 0040/1–5. Feljegyzés a katolikus egyház kulcspozícióinak helyzetéről, valamint az áthelyezésekről.
[1459] MNL OL XIX-A-21-d/23. d./007/1–83. Egyházpolitikai összefoglaló. 1962. szeptember 27.

szolgálhat minderre Prantner József ÁEH elnök egyik 1965-ös kritikája. Prantner mondandóját egy értekezlet alkalmával Borai egyik megyei összefoglalója kapcsán fogalmazta meg. *„Nem tetszett Borai elvtársnak az a kijelentése, hogy a reakciós papokat áthelyezték más megyékbe. Azt hinné az ember, hogy Borai elvtárs túlzott követelményeket támaszt a papokkal szemben. Ha Shvoy [Lajos][1460] mellett dolgozna, akkor tudná meg, hogy mit jelent a reakciós pap."*[1461]

Az ÁEH a hatvanas évek második felében egyre kritikusabban vizsgálta a kérdést. Az adminisztratív módszerek ugyanis nem hozták meg a kívánt eredményt. Az egyházügyi titkárok ugyanis túlzott és indokolatlan igényeket támasztottak a püspökök felé, ráadásul a papság legszélesebb rétegének számító „semlegeseket" is ellenállásra sarkallták. A gyenge előkészítésből, valamint „kicsinyes politikából" származó vitákat a főpapok a maguk javára fordították. Csupán kevésbé lényeges kérdésekben engedtek, így sokszor megtarthatták magas egyházi méltóságukban „reakciós papjaikat". Az sem volt ritka, hogy politikailag ugyan lojális, de képességeit, felkészültségét vagy személyiségét tekintve nem a legmegfelelőbb személy került kulcspozícióba. Az ÁEH szerint komoly felelősség terhelte a vidéki apparátust, akik közreműködtek abban, hogy a békemozgalmi papok a saját helyzetük megkönnyítésére helyeztették át a „reakciós, vagy nekik nem tetsző papokat". Az „ellenséges" klerikusokat pedig inkább büntették mintsem nevelték.[1462] A dispozíciók száma a hatvanas években csökkeni kezdett. A vidéki megbízottak elviekben csak annyira szóltak/szólhattak bele a személycserékbe, amennyiben az adott egyházi pozíció a 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet alá tartozott, vagy a beavatkozás ténylegesen szükségesnek bizonyult.[1463] *„A mostani dispozíciók nagyon alkalmasak arra, hogy az egyházak mellett az állam és a vallásos hívők között nyugodt politikai légkör alakuljon ki és előkészítse e téren is a szocialista nemzeti egységet."* – olvasható az ÁEH 1968-as értékelésében. A lojális egyháziak által birtokolt kulcspozíciók felülvizsgálata után a kevésbé tekintélyes egyházi személyeket befolyásosabb papokra kellett cserélni. A kulcshelyeken lévő kisszámú „reakciós papot" a „haladó papokkal" állandó befolyás alatt kellett tartani, a kevésbé ellenségeseket

[1460] Shvoy Lajos 1927-1968 között székesfehérvári püspök.
[1461] MNL HML XXXV-22/12./6. d./57. Feljegyzés Heves megye egyházainak és szektáinak helyzetéről szóló anyaghoz. Kézírásos jegyzetek.
[1462] MNL OL XIX-A-21-d/44.d./ 0040/1–5. Feljegyzés a katolikus egyház kulcspozícióinak helyzetéről, valamint az áthelyezésekről.
[1463] Az áthelyezések kapcsán az ÁEH instrukciója szerint tanúsított önmérséklet Borai Emil jelentéseiben is megjelent. A korábbi szigorú ellenőrzős és beavatkozás azonban a zavarkeltésre is alkalmas volt. Az egyházügyi főelőadó 1963 nyarán a központ utasítására szándékosan kitért az áthelyezésekkel összefüggő viták elől, amely főleg Jászberényben okozott bonyodalmat. Ez és Brezanóczy Pál habozása hozzájárult a nyári dispozíciók őszig történő elhúzódásához, amiért végül a kormányzót okolta a papság. MNL OL XIX-A-21-d/19. d./007/1–42. 1963. III. negyedéves összefoglaló.

megnyerni. Az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet által nem érintett tisztségek betöltését kevésbé direkt módon a püspöki irodák lojális papjaival biztosították.[1464]

Brezanóczy püspöki rangra emelkedése és a részleges megállapodást követő politikai megfontolások változást és bizonytalanságot hoztak a Borai által pozícionált békepapok helyzetében. Borai Emil jelentéseiben ismét egyre gyakrabban hangoztatta az egri főpásztorral kapcsolatos kételyeit. *„Olyan benyomás alakult ki róla, hogy megváltozva érkezett haza, mintha a püspökszentelésen túl más is történt volna körülötte. Magatartása megváltozott, titkolózóvá vált még inkább és némely megnyilvánulásából arra lehet következtetni, mintha a vatikáni tartózkodása idején erős, velünk ellentétes benyomások érték volna. Személye erősen megkérdőjelezhetővé vált."*[1465] *A vidéki megbízott egyik legkomolyabb sérelme abban állt, hogy a püspök „a papi békemozgalomban jeleskedő személyeket fokozatosan lehetetlenné akarja tenni". Mindez bizonytalanságot keltett a békemozgalmi papokban is. „Brezanóczy októberi itthonlétekor olyan hírek jutottak el a békemozgalom tagjaihoz, mintha Brezanóczy Budapesten arról beszélt volna, hogy szándékában lesz néhány békemozgalmi papot, aulistát leváltani."*[1466] Megdöbbenés övezte a Borai által roppant pozitívan értékelt[1467] Pákozdy József érseki irodaigazgató leváltását, amely mögött „vatikáni utasítást" valószínűsített. A történtek tanúságaiból a békepapok arra – az egyébként helytálló és feltételezhetően Borai által is osztott – következtetésére jutottak, hogy egyre kevésbé az egyházügyi megbízottak, vagy a hatalom helyi aktorai által favorizált papi csoportok döntik el egy-egy dispozíció kimenetelét. Az alkuk a magyar-szentszéki részleges megállapodás után mindinkább az ÁEH felső vezetése és a püspökök között köttetnek meg. A történtek hatására a megyei békepapság pedig egyre inkább összezárt.[1468] *„Az érsekség és az egyházmegye életét eléggé felkavarta az aulában történt változások híre. Erről már korábban is suttogtak a papok, de mindenkit meghökkentett, – főként a békemozgalmi tagokat – hogy Mészáros Lajos került be irodaigazgatónak, akit reakciós személynek ismernek. Dr. Bordás Alfréd*[1469] *kanonok helynöki*

[1464] MNL OL XIX-A-21-d/44.d./ 0040/1–5. Feljegyzés a katolikus egyház kulcspozícióinak helyzetéről, valamint az áthelyezésekről.
[1465] MNL OL XIX-A-21-d/23. d./007/1–83. 1964. évi IV. negyedévi összefoglaló.
[1466] Uo.
[1467] Borai Emil egyik, 1959-es, Heves megye egyházi helyzetét elemző hosszú jelentésében „őszinte emberünknek" nevezte az irodaigazgatót. MNL HML XXIII-3/b./34. d./1239.Heves megye egyházi feltérképezése.
[1468] MNL OL XIX-A-21-d/28. d./007/1–52. 1965 I. negyedévi összefoglaló.
[1469] Bordás Alfrédot (1910-?) 1935-ben szentelték pappá, 1941-től érseki titkár, 1943-tól érseki tanácsos, 1944-től főszentszéki jegyző, 1948-tól érseki irodaigazgató, 1948-tól számfeletti titkos pápai kamarás, 1951-től főszékesegyházi kanonok, majd kisegítő Hajdúböszörményben, később plébános ugyanott. Maksa József rektor halála után 1964 szeptemberében került a teológiára rektornak, illetve általános helynöknek. Borai Emil ekkor úgy látta, hogy Bordás szakított „reakciós múltjával". Brezanóczy Pállal a viszonyuk nem nevezhető konfliktusmentesnek, mivel az ordinárius ellenállása miatt Bordás nem tudott helynöki jogköreivel élni. Az Egri

kinevezése szintén meghökkenést keltett, de rektori kinevezése óta ezt jobban elviselték a papok, pláne azután, hogy Dr. Bordás mióta Egerben van, más magatartást tanúsít, mint 15 évvel ezelőtt, amikor itt volt, mint irodaigazgató."[1470]

Borai Emil Brezanóczy személyiségét roppant ellentmondásosnak tartotta. Úgy vélte a püspök egyik arca azt tükrözte, hogy az állam ügyei iránt lojális, diplomáciai érzékével és gyors észjárásával segítette az egyházpolitika megvalósítását. Másfelől, bár az egri püspök igyekezett mindenkit lojalitásáról biztosítani, mégis számos félreérthető, ellenséges gesztust tett.[1471] Ugyanakkor – a megbízott szerint – az aktív közéleti munkát végző békemozgalmi papok nem értették az új típusú egyházpolitika hozta megváltozott légkört. A választmányi tagok befolyása egyházi pozíciójuk miatt továbbra is érezhető maradt. A hatvanas évek közepétől változatlanul állami propaganda szócsöveiként funkcionáltak és információforrásként szolgáltak az egyházügyi titkároknak, részt vettek a „reakciós papok nevelésében". A változó egyházpolitikai atmoszféra miatt a nagyobb horderejű döntések kikényszerítésére azonban kevésbé nyílt lehetőség. *„Számos békemozgalmi pap nem érti a jelenlegi egyházpolitikánkat, s azt liberálisnak tartja. Olyan vélemény is van, hogy az ő rovásukra tettünk szép gesztusokat az egyház felé, ők a „mórok", akik miután megtették a kötelességüket, már mehetnek."* Az ÁEH mindazonáltal úgy érzékelte, hogy a békemozgalom ilyen típusú véleményeivel valójában Borai Emil is azonosulhat.[1472]

A Heves megyei egyházügyi titkárral összefüggésben gyanított egyházpolitikai félreértések nem tekinthetőek alaptalannak. Borai a hatvanas évek második felében ellenőrzöttje sűrűsödő egyházmegyén kívül eső elfoglaltságai miatt ritkán, 3-4 hetente találkozott személyesen Brezanóczyval. A főpásztorral kapcsolatos ügyek egyre inkább országos instrukciókat igényeltek.[1473] Viszonyukat kielégítőnek értékelte, ám vitriolos kritikái erre az időre sem szűntek meg. Mindamellett, hogy méltatta az egri főpásztor pozitív kijelentéseit és az állami szervekkel helyi szinten is kialakított jó kapcsolatát, továbbra sem volt hajlandó elfogadni a szövetségi politika változó játékszabályait. Kétségtelen, hogy Borai dacos viselkedéséhez hozzájárult ellenőrzöttjének habitusa is. *„Brezanóczy tisztában van,*

Főegyházmegye Schematismusa. 1963. 39.; MNL OL XIX-A-21-d/33. d./007-34. 1966. második félévi összefoglaló jelentés.; MNL OL XIX-A-21-d/33. d./008-2. Borai Emil 1965. április 8-i jelentés az egri teológiáról.

[1470] MNL OL XIX-A-21-d/28. d./007/1–52. 1965. II. negyedévi összefoglaló.

[1471] Uo.

[1472] Ezt a következtetést vonhatjuk le egy 1966 első félévi jelentésére tollal írott széljegyzetből. E szerint a hivatal vezetésének kételyei támadtak afelől, hogy a jelentés idézett soraiban valóban papoktól származó vélemény, vagy a Heves megyei titkár saját meglátásai olvashatóak. MNL OL XIX-A-21-d/33. d./007/1–40. 1966. első félévi összefoglaló jelentés.

[1473] MNL OL XIX-A-21-d/38. d./006/1–7 1967. évi első féléves összefoglaló jelentés.

hogy őt tartják a legnagyobb becsben a kormány részéről, s ebből arra következtet, hogy az ő „zsenialitása" hozta létre a vatikáni részleges megegyezést, néhány egyházkormányzati változást Magyarországon, melynek külföldön ő az „utazó nagykövete". […] Bizonyára hasznos lehet külpolitikai tevékenysége, amelyet mi nem ismerünk. Itthoni magatartását viszont annál inkább, ami roppant ellentmondásos és sok félreértést okozó. Központi helyet foglal el nála az intrika mindazokkal szemben, akiket nem kedvel, ellenfelének tart, vagy semmire sem néz."[1474] Az egri egyházügyi titkár a hivatal előtt ismét sérelmezte, hogy a püspök nem kedveli a régi békemozgalmi papokat, akik a forradalom eltiprása után idővel újra választmányi tagjai lettek a szervezetnek. Nyomasztotta, hogy a megyei beosztottak mozgástere szűkült a püspökkel szemben. *„Kollégáim és én ma már nem vagyunk képesek megvédeni ezeket a demokratikus papokat, mert ha ennek ellensúlyozására máshol kavarnánk a püspöknek kellemetlenségeket, akkor azt mondhatnák, hogy veszélyeztetjük az államunknak fontos egyházpolitikai célkitűzéseket, melyeket Brezanóczy hivatott megvalósítani."*[1475] A püspök több ízben bepanaszolta a vidéki megbízottakat az ÁEH központnál, amiért az egyházügyi tanácsosok vehemensen léptek fel egy-egy békepap védelmében[1476], vagy a főpásztort kihagyva előbb egyeztettek le velük fontos egyházpolitikai kérdéseket. A Heves megyei megbízott úgy érezte, hogy a püspök a békepapok soraiban is ellentéteket akart szítani.[1477]

A Magyar Népköztársaság és a Szentszék között létrejött 1964-es részleges megállapodásnak hozadékaként 1968 októberében ismét egyezség született bizonyos személyi kérdésekben.[1478] Ennek köszönhetően Brezanóczy Pál 1969. január 10-től egészen 1972. február 11-én bekövetkezett haláláig érseki rangban kormányozhatta egyházmegyéjét.

Az ÁEH részletes elemzéseket készített az 1969-es személyi változások miatt kialakult új helyzet feltárására és az egyes egyházmegyékkel kapcsolatos politikai elgondolások meghatározására. A hosszú összefoglalók egyben fontos jellemrajzokat tartalmaznak a megyéspüspökök személyét illetően. A dokumentumok információkat hordoznak arról, hogy – a megyei egyházügyi titkár véleményei mellett – az ÁEH központ hogyan értékelte az egri főpásztor személyét. Arra is választ kaphatunk, hogy a jövőt illetően miképpen pozícionálták Brezanóczy Pált a szövetségi politika dimenziójában. A hivatal úgy ítélte meg, hogy érseki

[1474] MNL OL XIX-A-21-d/42. d./007/17. 1968. első félévi összefoglaló jelentés.
[1475] Uo.
[1476] Borai Emil példaként hozta Cseh Lajos Szolnok megyei egyházügyei tanácsos esetét, aki védelmére kelt az 1968-bam nyugdíjazott Bozóky János jászberényi apátplébánosnak, s ezért állítása szerint Brezanóczy Pál panaszt tett az ÁEH-nál.
[1477] MNL OL XIX-A-21-d/42. d./007/17. 1968. első félévi összefoglaló jelentés.
[1478] 1969. január 10-én tíz új püspök, illetve apostoli kormányzó kinevezésére kerülhetett sor.

kinevezése, „rangban és tekintélyben emelkedést jelent számára". Tekintettel arra, hogy Hamvas Endre nyugdíjazását követően Ijjas József kalocsai érsek aktív elnöke lett a püspöki karnak, az egri érsek tevékenységi köre szűkült. Brezanóczyval, aki 1965 óta a püspöki kar titkára az ÁEH továbbra is a legfelsőbb szinten tartotta a kapcsolatot.[1479] Az egri főpásztor a jelek szerint nem tekintette befejezettnek egyházi pályaívét. Az ÁEH meglátásai alapján a püspöki kar élére akart kerülni. E törekvését a hivatal problémásnak ítélte. A Vatikánnal folytatott további tárgyalások során, kihasználva a főpap ambícióit – az érsek tudta nélkül – a kormány képviselői azt a látszatot keltették, hogy az egri érsek személyében látják a püspöki hierarchia jövőbeni vezetőjét. Ennek megfelelően Brezanóczy, mint püspökkari titkár kezdeményezően kellett, hogy fellépjen aktuális hazai társadalmi-politikai kérdésekben. A francia, belga, holland és nyugatnémet kapcsolatait, „tapasztalatát és rátermettségét" felhasználva külföldi kiküldetései során a kormány nyugati elfogadottságán kellett munkálkodnia.[1480] Helyi szinten is meglátszott az érsek azon álláspontja, hogy „az állami szervekkel való kiélezett viszony csak árt az egyháznak, ugyanakkor a jó kapcsolatokat fel lehet használni az egyház javára". A hivatal ezzel magyarázta, hogy különösen Heves, illetve Szabolcs-Szatmár megyékben a többi megyéhez viszonyítva látványosan több pap vett részt a népfrontbizottságok munkájában. Brezanóczy Pál a Vatikán, valamint a „nemzetközi egyházi reakció" támadásainak hatására meghozott kedvezőtlen lépései mellett az ÁEH „vezetési stílusával és munkamódszerével" kapcsolatban fogalmazott meg kritikákat. Az egyházügyi hivatal szerint – osztva a megyei megbízott véleményét – az egri érsek habitusából adódó hátrányok a püspöki karban, de vidéken is éreztették hatásukat. „Féltékeny a többi püspökre és igyekszik háttérbe szorítani mindazokat az egyházmegyéjében, akikben valamilyen formában riválist lát. Érseki kinevezése óta önbizalma megerősödött, ugyanakkor bizonyos önállósodási és mindenkitől független intézkedési törekvései is megerősödőben vannak."[1481] A probléma oldására a jövő feladatai között helyet kapott az egri érsek magatartásának megváltoztatása is. „Csökkenteni kell dr. Brezanóczy Pál érsek olyan tevékenységét és hatását, hogy a neki nem tetsző és rivális személyeket az egyházmegye vezetésében háttérbe szorítsa, illetve különböző kinevezési manipulációkkal eltávolítsa az egyházmegyéből.

[1479] MNL OL XIX-A-21-d/49. d./0032/1–2/1969. Feljegyzés a katolikus egyházmegyék személyi vezetésének változásaival összefüggő egyes kérdésekről. 1969. január 9.
[1480] MNL OL XIX-A-21-d/49. d./0032/1–3/1969. A Magyar Római Katolikus Egyház jelenlegi helyzetének elemzéséből fakadó, rövid távú egyházpolitikai célkitűzéseink, taktikai elgondolásaink és soron következő feladataink. 1969 július.
[1481] MNL OL XIX-A-21-d/49. d./0032/1–3/1969. Egri Főegyházmegye.

Nagyobb szerepet és beleszólást kell biztosítani, különösen dr. Bordás Alfréd jelenlegi helynöknek."[1482]

Borai Emil 1969-ig felügyelte az egyházak működését. A Heves megyei egyházügyi főelőadó a hatvanas években is kapott bírálatokat, iránymutatásokat az ÁEH központtól. Minden hibájának ellenére 1969-ig mégis megtarthatta pozícióját. Nem lehet eldönteni, hogy a hatvanas évek közepén a megyei tanácsokkal egyeztetve megindult gyengébb vidéki egyházügyi főelőadókat érintő szanálásnak esett-e áldozatául, vagy más okok vezettek a távozásához.[1483] Az áthelyezési ügyéről fennmaradt dokumentumokban csupán annyi szerepel, hogy a Heves Megyei Tanács kórháza kérte át Borait személyügyi főelőadónak. Fekete-Győr Endre VB elnök 1969. február 21-én döntött az egyházügyi tanácsos munkaviszonyát illetően. A volt egyházügyi megbízott a kórházból feltűnően gyorsan, 1969. december 31-i hatállyal nyert áthelyezést a Heves Megyei Vegyesipari vállalathoz, az ügy hátteréről azonban nincsenek ismereteink.[1484] A karrierút további szakaszairól az általunk megszólaltatott források hallgatnak, ám a hivatal belső feljegyzései között felbukkan egy-egy véleményfoszlány Borai Emil belső megítéléséről. Az 1953 szeptembere óta Heves megyében dolgozó megbízott helyére Tatai István[1485] egyházügyi tanácsos lépett. Tatai és Borai a jelek szerint egészen más jellemmel bírtak. Erről árulkodik Herling Jakab Heves megyét elemző 1970-es jelentése, amelyben Brezanóczy Pál és a megyei tanácselnök kiegyensúlyozott kapcsolatáról írva a következő megállapítást tette. *„Ez annál is inkább figyelemre méltó, mivel korábban, első sorban Borai elvtárs intrikus magatartása miatt sok nehézséggel küzdöttünk. Tatai István elvtárs egyházügyi tanácsossá történő kinevezése is jó, pozitív lépésnek látszik. Tatai elvtársnak minden képessége és adottsága megvan ahhoz, hogy eredményesen végezze el feladatát. Tatai elvtárs előnye, hogy szerény. Első féléves jelentése is jó képességéről tanúskodik."*[1486] Tatai István a korszakban elvárt előmenetellel vágott neki a hivatali munkának, általános iskolai tanárként megfelelt az ÁEH által támasztott kritériumoknak. Habitusából és fegyelmezettségéből következően tartotta magát a központi irányelvekhez és az egyházi személyekkel történő kapcsolattartás is gördülékenyebben

[1482] Uo.
[1483] Köbel, 2005. 89.
[1484] MNL HML XV-41. Borai Emil
[1485] Tatai István (1923–?) általános iskolai tanító, 1957-től a Marxista Leninista Esti Egyetem szakosított képzésén szerzett képesítést. A tanítói pályáról került a megyei tanács alkalmazásába, előtt a VB Oktatási Osztály tanulmányi felügyelője (1951-1954), majd a VB Titkárság főelőadója lett (1954–1969). 1969. május 1. – 1978. március között dolgozott az Állami Egyházügyi Hivatalban, a Heves Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság egyházügyi titkára. MNL HML XV-41. Tatai István; Soós, 2014. 309.
[1486] MNL OL XIX-A-21-d/55. d./0031/1–3. Feljegyzés Miklós elvtárs részére. Heves megye egyházpolitikai helyzetéről. 1970. november 9.

haladhatott, mint elődje hivatali ideje alatt. Vélhetően ezekre a tényezőkre vezethető vissza, hogy Tatai István majdnem kilenc évet töltött el az ÁEH kötelékében.

Összegzés

Áttekintve értekezésünk eredményeit szembetűnő, hogy az egyházellenes akciók vidéki mechanizmusait kezdetben az MDP – az élet más területeihez hasonlóan – igyekezett uniformizálni és totálissá tenni. Eger, mint érseki székhely, Gyöngyös és Hatvan városi pozíciója miatt, a fontosabb ipari, mezőgazdasági központok, valamint a markánsabb hitéleti aktivitással, karizmatikus, netán kritikus magatartású lelkipásztorral, szerzetesi lelkiséggel rendelkező községek fokozott szorítás alá kerültek. Az 1950-es évek legelejét a párt és a hatóságok részéről átitatta a kampányszerű intézkedési hajlam. A helyi pártszervezetek és tanácsok el voltak foglalva az aktuális politikai programok (kollektivizálás, tervgazdasági mutatók) teljesítésével. Az iskolák államosítása, a Mindszenty-ügy rendezése, a fakultatív hittanoktatás bevezetése az „éberség hiányát" idézte elő a területen. Az eseményeknek új dinamizmust adott Révai József nyilatkozata, az egyház és a népköztársaság kormánya között létrejött megállapodás, a Grősz-per, az ÁEH felállítása, a megyei, valamint a püspökségi megbízottak megjelenése, továbbá a katolikus papi békemozgalom kiépítése. Czapik Gyula politikai érzékének köszönhető pozíciója elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy elküldhesse az idegen egyházmegyéből jött vikáriusát. Tekintélyének és Brezanóczy Pál taktikus lépéseinek tudható be, hogy Czapik halála után a nem túl jó állami megítélésű aulisták és teológiai tanárok még évekig őrizhették pozíciójukat. Az érsek Fekete János püspökségi megbízottal ápolt viszonya további kedvezményeket jelenthetett, az ordináriust azonban nem kímélték az egypártrendszer feszítő konfliktusai. A püspöki kar elnökeként állandó alkudozásokat folytatott a pártállam képviselőivel. Nem könnyítette meg a helyzetét, hogy a püspöki kart is komoly bizalmatlanság hatott át. Czapik egészségügyi állapota 1956-ra válságossá vált. Ehhez hozzájárult a püspöki kar és a pártállam közötti ügyvivő szereppel összefüggő permanens zaklatása, a feladataival járó állandó mentális és fizikai terhelése, továbbá a már említett bizalmatlan légkör.

Az 1956-os forradalom az ország más területeihez hasonlóan az egyház számára is szabadabb légkört, a hosszú ideje nem tapasztalt belső autonómia visszaszerzését eredményezte. A fogságból szabadult Mindszenty József intencióinak és az ÁEH szétesésének, a hivatali megbízottak távozásának köszönhetően lehetőség nyílt a békepapok magas egyházi pozícióból történő elmozdítására. Brezanóczy Pál apostoli kormányzó az ÁEH később született értékelései szerint határozottan utasította papjait, hogy ne tegyenek

elhamarkodott lépéseket, s ő maga sem törekedett a békemozgalomból ismert klerikusok megbüntetésére. Kapcsolatát a forradalom eltiprása után egyre szorosabbra fűzte a politikai hatalommal.

A megtorlások kevés papot érintettek, jellemzőbbnek tekinthető a forradalom heteiben tanúsított aktív részvétel miatt foganatosított fokozott állami ellenőrzés, zaklatás, kongruamegvonás vagy a rosszabb helyre történő áthelyeztetés módszere. Az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendeletnek és annak végrehajtási utasításának köszönhetően minisztériumi engedélyhez kötötték a városi plébánosi hivataloktól felfelé minden egyházi állás betöltését.[1487] A jogszabály lehetőséget adott arra, hogy a több hívővel rendelkező, anyagilag stabilabb városi plébániákra „haladó" papok kerüljenek, ugyanígy igaz volt ez az érseki aulára is. Az ideálisabb fekvésű, közlekedési, ipari és mezőgazdasági szempontból frekventáltabb plébániák élére az ÁEH választotta ki az általa ideálisnak gondolt személyeket. A végrehajtásában pedig a főpásztor együttműködését várták. A befolyásolt dispozíciók igénye főleg az érseki aulában, valamint a teológia tekintetében okozott hosszabban tartó konfliktusokat. Brezanóczy lojalitásából fakadó presztízsét és Miklós Imre ÁEH elnökhelyettessel ápolt közvetlen viszonyát sokáig sikerrel kamatoztatta a helyben jelentkező elvárások teljesítésével szemben. Az egyházi kinevezések körüli szakítópróbák végül 1960-ra csillapodtak.

A megyében szolgáló lelkipásztorok és szerzetesek elleni információgyűjtés, támadások már a negyvenes évek második felében megindultak. A pártállam közösségi szintre menően képet akart kapni az egyház helyzetéről, a lakosság körében érzékelhető befolyásáról. A pillanatfelvételek megalkotása – az ÁEH felállítása előtt – a párt, az állambiztonság és a tanácsi alkalmazottak, tömegszervezetek feladata volt, de az iskolák államosítása és a tanári kar „megtisztítása" után a pedagógusok együttműködését is elvárták. Az, hogy milyen erős felügyelet és beavatkozás jellemezte települési szinten a hitéletet, sokszor a pártállam helyi reprezentánsain és az adott község helyzetén múlott. Különösen sok kellemetlenség érte az úgynevezett közlekedési, gazdasági szempontból „súlyponti helyeken" szolgáló plébánosokat, valamint a gyülekezeteket. A hitátadás a Rákosi-korszak szűkre szabott, szigorúan ellenőrzött keretei között is működött. A lelkiélet elmélyült formáira több helyütt az éj leple alatt, titokban, kisközösségekben, magánházaknál, az akkori megítélés szerint „illegális" formában került sor. Az egyház már az 1956-os forradalmat megelőzően, de azt követően még inkább aktivizálta magát a szakrális funkció mellett a kulturális és

[1487] Kálmán, 2014. 166-167.

sporttevékenység területén is. Egerben a ciszterek és angolkisasszonyok vezetésével a szétszóratást és a forradalmat követően is működött illegális ifjúságpasztoráció. Több világi személy mellett a szerzetesek is áldozatául estek a korszak legnagyobb állambiztonsági akciójának számító „Fekete Hollók" fedőnevű ügy felgöngyölítésének. Az állambiztonság által végrehajtott országos nyomozati munka anyagai mellett a lelkészkedő papság szenvedéseinek érzékletes példázatait rejtik magukban az MDP, MSZMP, valamint az ÁEH által létrehozott történeti kútfők. Az egyházellenőrzés lokális megbízottainak, a párt és a helyi tanácsok munkatársainak együttműködése során arra törekedett, hogy éket verjen az alsópapság és hívek, a vidéki plébánosok, valamint az egyházkormányzat közé. Előbbi néhol a párttagok szintjén is nehezen ment, főleg a helybeliek vallásos identitása, ragaszkodása, valamint a papok karizmája miatt. Még a hatvanas évek első felében sem volt ritka, hogy a hívek leveleket írtak az állami szerveknek egy-egy közkedvelt egyházi személy áthelyezése miatt. A hatalom által kikényszerített, irányított dispozíciók száma 1963-ra csökkeni kezdett. Ahol a forradalmat követő „rendcsinálás" befejeződött a politikailag indokolatlan beavatkozásokat igyekeztek mellőzni. Így egyszerűbbnek tűnt az ordináriusoktól kicsikarni a csökkenő számban jelenlévő „reakciós papok" mozgatását.[1488] Borai Emil Heves megyéből előszeretettel „szabadult meg" a számára kellemetlen lelkipásztoroktól úgy, hogy áthelyeztette őket szűkebb felügyeleti területén kívül eső „rosszabb" plébániákra. A taktika kizárólagossága az 1960-as években megszűnt. A Rákosi-korszakból örökölt berögződést egyre inkább kritikus szemmel nézte az ÁEH, főként az új püspökök 1964-ben történt kinevezése után.

Az ÁEH megyei, püspökségi megbízottai az egyházüldözés lokális intézményrendszere legfontosabb ágenseinek tekinthetőek, személyiségük, munkastílusuk meghatározta egy-egy vallásos közösség sorsát. A Heves megyében dolgozó egyházügyi előadók, püspökségi megbízottak mindenféle államigazgatási előképzettség nélkül kerültek az ÁEH kötelékébe. Molnár Gusztáv püspökségi megbízott fizetett pártfunkcionáriusi, Fekete János korábban hejcei és budapesti ÁEH-s, valamint Borai Emil Bács megyei államvédelmis, majd egyházpolitikai tevékenysége azonban kialakított némi rutint a területen. Borai Emil több szempontból is kiemelkedett társai közül. Mindez nem csupán megyei munkatársai szempontjából értelmezhető így, hanem a hivatal vidéki dolgozóinak perspektívájából is helytálló megállapításnak tűnhet. Az egri egyházügyi főelőadó hivatali karrierje „maratoninak" nevezhető. 1952 októberétől egészen 1969 februárjáig tartó, ugyan nem

[1488] MNL OL XIX-A-21-d/20. d./0032/1–9. Feljegyzés az 1963. évi dispozíciók végrehajtásáról. 1963. október 26.

minden megszakítás és bizonytalanság nélküli pályaívének hossza egyedülálló. Pártállami szempontból hátrányként róható fel, hogy intrikus és igen összeférhetetlen személyisége megnehezíthette az együttműködést hivatalokban és a tanácsokban, párt- és tömegszervezetekben dolgozó kollégáival. Előmenetelét azonban kétségkívül erősítette tapasztalata, szorgalma mellett a munkatársai között kivételesnek tekinthető felsőfokú végzettsége. Diplomáját magyar-történelem szakon, levelezős hallgatóként 1960-ban szerezte meg. Előnyei közé tartozott, hogy politikai képzettségének köszönhetően propagandista megbízatást is kaphatott.

A katolikus békemozgalom erős gyökereket eresztett Heves megyében. Ebben közrejátszott Czapik, majd Brezanóczy személye is. Az 1950-es évek első felében előbb az MDP funkcionáriusai, majd az ÁEH megyei előadói aktívan foglalkozni kezdtek a különböző okokból politikai aktivitásra sarkalható egyháziakkal. A lojális békepapok idővel a komoly egyházi rangra, javadalomra tettek szert. Az 1956-os forradalom periódusában a katolikus papok megyei békebizottsága is talaját vesztette. Több belső kritika fogalmazódott meg a békeaktivista szerepet vállaló, hirtelen magas egyházi rangra emelkedett klerikusokkal szemben. Az állam támogatásának halványulásával párhuzamosan a püspöki kar egyre markánsabban kezdte hangoztatni, hogy kényszer hatására ismerte el a Magyarországi Katolikus Papok Országos Békebizottságát és annak közigazgatási megyékre szervezett lokális csoportjait. A püspökök által 1957 októberében életre hívott Opus Pacisra Heves megyében igen korán rátelepedett a HNF és az ÁEH. 1958-ban az OP egyházmegyei intézőbizottságában a régi békepapok újra pozícióba kerültek és nemsokára az esperesi kerületek élére is a mozgalom ismertebb alakjai kaptak dispozíciót. A kiüresített OP helyét hamar az Országos Béketanács Katolikus Békebizottsága megyei szervezete vette át. A békebizottságot szinte elsőként reaktiválták, a szervezet az állami elvárásoknak megfelelően működött, teljesítményét az ÁEH központ is elismerte. Az 1950-es évek elejéről ismert, megbízható békepapokat Borai Emil egyházügyi főelőadó számos egyházpolitikai probléma megoldásában felhasználta. A helyi békebizottság stabilizálása után az egyházügyi főelőadó taktikai okokból a szomszédos megyékbe helyeztette őket azzal a feladattal, hogy segítsék az ottani szervezőmunkát. Az ÁEH megbízott és az állambiztonság is úgy tekintett a papok e csoportjára, mint akik „kiszakadtak a papi hierarchiából” és számos konfliktust gerjesztettek köztük és a főpásztor között. Az ÁEH azonban nem feltétlen nézte jó szemmel Borai manővereit. Főként Miklós Imre elnökhelyettes neheztelt beosztottjára, akit alkalmatlannak tartott Brezanóczy Pál ellenőrzésére. Rozsáli Menyhért és az apostoli kormányzó között kirobbant feszültség és a főpásztor „helytelen megítélése” miatt Madai András

főosztályvezető-helyettes Rozsáli ambíciói mellett az egri kollégáját okolta. A papi békemozgalom ülésein általában a megyében szolgáló papok 60-70%-a, az egri szeminárium növendékei és elöljárói teljes létszámmal megjelentek, ám a klérus valódi politikai aktivitása nehezen mérhető. A mezőgazdasági kollektivizálási kampány tanúságai mindazonáltal jól visszatükrözik, hogy intenzív és proaktív közéleti szerepet csupán kevesen vállaltak.

A hitgyakorlást és a hitoktatást övező korlátozások az ország más területeihez hasonlóan a mindennapok részét képezték. A fakultatív iskolai hittanoktatás bevezetésével együtt a beiratkozások alkalmával jelentkező visszaélések mögött az iskolaigazgatók, tanácselnökök és pártfunkcionáriusok együttműködését támasztják alá a források. A tömegeket vonzó egyházi ünnepek és szertartások akadályozása, zavarása néhol egészen nyílt és drasztikus formát öltött. A gyülekezetek azonban kitartottak, az egyház pedig akár illegális keretek között is, de igyekezett fenntartani a hitéletet. Az 1956-os forradalom e tekintetben is elmozdulást eredményezett. A hirtelen jött szabadság okozta, és a forradalmat követően is tartósnak bizonyuló hitéleti felélénkülést a hittanosok száma, valamint a nagyobb szertartásokról készült beszámolók érzékeltetik. A Heves megyei általános iskolás hittanosok aránya az 1950-es évek derekán alig 29% volt, míg 1957-ben a diákok majdnem fele látogatta a hitoktatást. 1959-re a hitéleti pezsgés viszont az újabb adminisztratív lépések és a megtorlások hatására ismét visszaszorulóban volt. Nem várt módon még így is megyeszerte 60 000 ember vett részt a húsvéti vallási szertartásokon. Az MSZMP 1958-as egyházpolitikai direktívái, már ami a vallásos világnézet elleni harcot illeti, a megyében némi fáziskéséssel kezdtek el intézményes szintre emelkedni. Aktív ateista propagandáról szóló jelentésekkel inkább az 1960-as esztendőtől kezdve találkozhatunk a forrásokban. A hatvanas években a hittanosok számában további intenzív csökkenés figyelhető meg, mindebben közrejátszhatott az állambiztonság „Fekete Hollók" fedőnevű ügye keretében végrehajtott 1961. február 6-i országos razziájának egri és Heves megyei realizálása is. Egerben nagy riadalmat keltett, hogy ismert egyházi személyeket vettek őrizetbe és ezzel közel egy időben ürítették ki illetve vették állami használatba az I. számú kórház kápolnáját. A helyi sajtó természetesen cáfolta a „rémhíreket", amelyek a papok elhurcolásáról és a templomok bezárásáról szóltak.[1489] A részleges megállapodást, majd a II. Vatikáni Zsinat „szerencsés berekesztését" követően az

[1489] A Népújság 1961. február 22-i számában „A „puttonyrádió" bemondta: államosították a templomokat, elhurcolták a papokat" címmel megjelent cikk igyekezett lecsillapítani a történtek miatt felkorbácsolt kedélyeket. Bővebben lásd Népújság, 1961. február 22.

1966-os esztendő első öt hónapjára meghirdetett szentévtől[1490] az egyházfelügyelet a hitélet felélénkülését várta. A hatóságok éberen regisztrálták, hogy a területi vonatkozásban jelentkező kulturális és gazdasági differenciákból adódó hitbuzgalmi dinamizmus mellett milyen erős az egyház, nem utolsó sorban az újonnan kinevezett főpásztorok aktivitása.[1491] A húsvéti ünnepkörhöz tartozó vallásos alkalmakon országosan az 1967-et megelőző néhány esztendőben stagnálás, tíz éves perspektívából vizsgálva pedig csökkenés érzékelhető. Az ÁEH úgy ítélte meg, hogy azokban a megyékben, ahol emelkedés állt be, az sem tekinthető általános jelenségnek, hiszen csupán egy-egy város, vagy járás atipikus adatai torzítottak a képen. A nagyszombati, úrnapi körmeneteken résztvevők száma vidéken általában apadt, amíg Budapest belső kerületeiben kismértékben emelkedett. Ugyanígy fokozottabb érdeklődést regisztráltak Győrben, Pécsett és Miskolcon. Általános trend volt, hogy a résztvevők 65%-a nő, 30-35%-a férfi, a megjelentek több mint fele 50 év feletti és mindössze 10-15%-uk számított fiatalkorúnak.[1492] Heves megyében a feltámadási körmeneteken 1966-ban az előző évvel megegyezően 33 000 ember vett részt. Az úrnapi körmenetek tekintetében viszont csökkenés ment végbe, 1964-ben 25 000, 1965-ben 20 000, a szentévben pedig 18 800 hívő ünnepelt.[1493] A korábban közölt megyei tendenciával összevetve jól látható, hogy a nagyszombati körmenetek esetében az ütemes csökkenésnek köszönhetően 1960-tól közel 27 000 fővel kevesebb hívő emlékezett meg nyilvános formában Krisztus feltámadásáról. Az iskolai hittanoktatás helyzete Hevesben a magyarországi trendnek megfelelően alakult, ám a beírt dikákok száma az országos átlagot jócskán meghaladó mértékben apadt. A hittanosok aránya Magyarországon 1958-ban 46,7% volt, amely tíz év alatt 12,4%-ra, 1970-re pedig 10,7%-ra redukálódott. A hittant az állami gimnáziumokban szinte teljesen felszámolták. Heves megye tekintetében az 1968/69. tanévben az általános iskolások 5,2%-át, az 1969/70. tanévben már csak a 2,8%-át írták be vallásoktatásra. Az ÁEH az 1969/70. iskolai év hittan beiratkozásokról készült sorrendiséget tükröző kimutatása szerint Jász-Nagykun-Szolnok (0,55%), Békés (1,05%) és Hajdú-Bihar (2,47%) megyék után a negyedik leggyengébb beiratkozási adatokkal Heves megye rendelkezett. Országos viszonylatban Tolna és Somogy megyéket követően itt mérték a legdrasztikusabb visszaesést.[1494]

[1490] Az 1966-os szentév kiterjedő „szentév" magában foglalta a liturgikus év velejét: a karácsonyi ünnepkör másik felét és az egész húsvéti ünnepkört. Dátumszerűen az 1966. január 1-től május 29-ig bezárólag tartó időközt. Új Ember, 1966. január 2.

[1491] MNL OL XIX-A-21-d/40. d./0025/1. Összefoglaló jelentés a római katolikus egyház hitéleti tevékenységéről. 1967. május 2.

[1492] A forrásból egyéb életkori sajátosságok nem derülnek ki, például, az sem hogy egészen pontosan kik tartoztak a fiatalok közé.

[1493] MNL OL XIX-A-21-d/40. d./007-14. 1967. első félévi összefoglaló jelentés.

[1494] MNL OL XIX-A-21-d/45. d./003/1–2. Tájékoztató jelentés az 1969/70. tanévi hittanbeíratásokról.

A magyarországi római katolikus egyház mindenféle pártállami erőszak és az állami szervek által mért negatív hitéleti mutató ellenére túlélte az államszocialista korszakot. Tekintélyét és társadalmi súlyát azonban nem hagyta érintetlenül a papság egy részének a párttal létrejött és állami segítséggel mindenki számára tudtára adott együttműködése. A központi „ateista tudatformálás" mindenhová beszüremkedő jelensége, a településeken, iskolákban és munkahelyeken a „klerikális befolyás" csökkentésének elvárását szorgalmazó direktívák fokozták a korábbi értékektől való elfordulást. Másfelől a szembetűnőbb, felerősített jelenségek mellett továbbra is tapintható volt a hívek szolidaritása, a plébániákon zajló, ugyan nem zavartalan, de talán kevesebbet háborgatott hitátadás.

Felhasznált források és szakirodalom

Levéltári források

ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

1. szekció Állambiztonsági (államvédelmi) szervek szervezetével, működésével, kapcsolatos iratok (1944) 1945 – 1990 (1997)

1.2 Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya

5. doboz Politikai Hangulatjelentések

2. szekció Szervezeti egységekhez nem kapcsolódó állambiztonsági iratok

2.8. Személyi, munkaügyi és pénzügyi iratok

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

BM Heves Megyei Fogyaték 0779 Lénárt József

3. szekció Hálózati, operatív és vizsgálati iratok

3.1. A Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék

3.1.2. Munkadossziék

M-13238 „Asztalos János”

M-26359 „Pál János”

M-30613 „Kiss János”

M-36307 „Dezső Sándor”

3.1.5. Operatív dossziék

O-11763/2-2a „Egri Fekete Hollók”

O-12302/1 Endrey Mihály

O-13405/3a-3b „Magyar Római Katolikus Püspöki Kar”

O-14963/1 „Canale”

O-12857 Vegyes kategória

O-13256 „Fanatikus”

O-8934 Dr. Kiss István

O-9287 Kriston Endre

3. 1. 9. Vizsgálati dossziék

V-142032 Schóber Tibor

V-142441 Takács Sándor és társai

V-144216 Klembala Ernő

V-150371/1 Heves megyei monográfia II.

V-17385 Klembala Ernő

V-26957 Holczer Gyula

V-27239 Dr. Takács József

V-28210 Kriston Endre

V-55248 Holczer Gyula és társai

V-81347 Csávossy Béla Elemér

V-147155 Maksa János dr.

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML)

IV-404/a. – Megyei törvényhatóságok – Heves vármegye alispánjának iratai

X-8. – Egyesületek, tömegszervezetek, pártok – Magyar Kommunista Párt Eger Városi Titkársága

XV-41. – Gyűjtemények – Munkaviszonnyal kapcsolatos iratok gyűjteménye

XVII-1. – Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok – Eger Városi és Heves megyei közös nemzeti bizottság iratai

XXIII-3/b. – Tanácsok – Heves Megyei Tanács VB Titkárság iratai – Visszaminősített TÜK iratok

XXV-21/b. – Jogszolgáltatás területi szervei – Heves Megyei Bíróság iratai – Büntetőperes ügyek

XXXV-11. – Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – Magyar Dolgozók Pártja Heves Megyei Bizottság iratai

XXXV-12. – Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – Magyar Dolgozók Pártja Egri Járási Bizottsága

XXXV-13. – Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – Magyar Dolgozók Pártja Füzesabonyi Járási Bizottsága

XXXV-14. – Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – Magyar Dolgozók Pártja Gyöngyösi Járási Bizottsága

XXXV-15. – Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – Magyar Dolgozók Pártja Hatvani Járási Bizottsága

XXXV-16. – Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – Magyar Dolgozók Pártja Hevesi Járási Bizottsága

XXXV-17. – Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – Magyar Dolgozók Pártja Pétervásárai Járási Bizottsága

XXXV-18. – Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – Magyar Dolgozók Pártja Tiszafüredi Járási Bizottsága

XXXV-19. – Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – Magyar Dolgozók Pártja Eger Városi Bizottsága

XXXV-20. – Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – Magyar Dolgozók Pártja Gyöngyös Városi Bizottsága

XXXV-21. – Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – Magyar Dolgozók Pártja Hatvan Városi Bizottsága

XXXV-22/12. – Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai – Propaganda és Művelődési Osztály iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX – Az államigazgatás felső szervei 1945- A – Központi kormányszervek 21 – Állami Egyházügyi Hivatal

a – Elnöki iratok

b – Általános iratok

d – Titkosan ügykezelt iratok

Magántulajdonban lévő források

Borai Emil levele Olt Károly elnökhöz, 1959. október 6.
(Fénymásolatban Miklós Imre hagyatékából, Szabó Csaba és Kálmán Peregrin OFM tulajdonában)

Turai István levele Olt Károly elnökhöz, 1959. október 6.
(Fénymásolatban Miklós Imre hagyatékából, Szabó Csaba és Kálmán Peregrin OFM tulajdonában)

Iskolai értesítők

A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Budapesti Katolikus Szent Benedek Gimnáziumának (VIII. Reálgimnázium) évkönyve az 1934-35. iskolai évről. Budapest, 1935.

A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Budapesti Katolikus Szent Benedek Gimnáziumának (VIII. Reálgimnázium) évkönyve az 1935-36. iskolai évről. Budapest, 1936.

A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Budapesti Katolikus Szent Benedek Gimnáziumának (VIII. Reálgimnázium) évkönyve az 1936-37. iskolai évről. Budapest, 1937.

A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Budapesti Katolikus Szent Benedek Gimnáziumának (VIII. Reálgimnázium) évkönyve az 1938-39. iskolai évről. Budapest, 1939.

A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Budapesti Katolikus Szent Benedek Gimnáziumának (VIII. Reálgimnázium) évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Budapest, 1942.

Sajtó

Eger

Katolikus Szemle

Kis Újság

Népszava

Hevesmegyei Népújság/Népújság/Új Úton

Szabad Nép

Szabad Szó

Szabadság

Új Ember

Felhasznált irodalom

- A Grősz-per előkészítése, 1951. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és a mutatókat összeállította: Szabó Csaba. Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 2001.
- Adriányi Gábor: A katolikus egyház története a XX. században Kelet-, Közép-kelet és Dél-Európában. Kairosz, Budapest, 2005.
- Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. A Mindszenty-ügy. Kairosz, Budapest, 2004.
- Andics Erzsébet: Az egyházi reakció 1848-49. Budapest, Szikra, 1949.
- Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Bp. 1947. 8.
- Az 1949. évi népszámlálás vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Bp. 1996.
- Az 1960. évi népszámlálás. Heves megye személyi és családi adatai. 1962.
- Az Egri Főegyházmegye Schematismusa 1963. Eger, 1963.
- Az Egri Főegyházmegye Schematismusa az 1975. szentévben. Eger, 1975.
- Bajomi-Lázár Péter (szerk.): Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig. Akadémia, 2005.
- Balázs Sándor: Az egri népi kollégiumok szerepe a szocialista személyiségfejlesztés folyamatában. In: Az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat, 17. köt.). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis (Nova series, Tom. 17.).
- Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. I. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2005.
- Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2005.
- Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993.

- Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1996.
- Balogh Margit – Szabó Csaba (szerk.): A Grősz-per. Kossuth, Budapest, 2002.
- Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt" – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945. Szerk. Balogh Margit. Bp. 2008. (Historia Hungaro – Slovaca – Slovaco – Hungarica, 2.) 49. (Balogh, 2008/b.)
- Balogh Margit: A KALOT és a Katolikus társadalompolitika. Társadalom- és művészettörténeti tanulmányok 23. Magyar Tudományos Akadémia Történelemtudományi Kutatóintézet, Budapest, 1998.
- Balogh Margit: A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. 1. 1949– 1955. Összeáll. Budapest–Szeged, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Szeged-csanádi Püspökség, 2008. (Balogh. 2008/b.)
- Balogh Margit: A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. 2. 1956– 1965. Összeáll. Budapest–Szeged, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Szeged-csanádi Püspökség, 2008.
- Balogh Margit: A Mindszenty-per. Korunk 7. (2012/a) 3-17.
- Balogh Margit: Egyház és egyházpolitika a Kádár-rendszerben. Eszmélet 9. (1997) 34. sz. 69-79.
- Balogh Margit: Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiaskó. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 24. (2012/b) 3–4. sz. 109–111.
- Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989. Szerk. Bánkuti Gábor – Gyarmati György. ÁBTL – L'Harmattan, Budapest, 2010. 43-80.
- Balogh Margit: Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika. Korunk. 2013/10. 53-63.
- Balogh Margit: Mindszenty József esztergomi érseki kinevezése. Vasi Szemle 5. (2015) http://www.vasiszemle.hu/2015/05/balogh.htm (Letöltve: 2019. július 6.) (Balogh, 2015/a.)
- Balogh Margit: Mindszenty József I-II. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja, Budapest, 2015.

- Balogh Margit: P. Kiss Szaléz szovjetellenes „összeesküvése”. História, 1997/3. 20-24.
- Balogh Margit: Szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben. In: Magyarország és a római Szentszék (Források és Távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. (Collectanea Vaticana Hungariae VIII.) MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport. Szerk. Tusor Péter. Bp.–Róma. 2012. 1-2.
- Bán Péter (szerk.): Heves megye történeti archontológiája (1681-) 1687-2000. Eger, 2011.
- Bank Barbara: „Vallásos érzülete jogalapot képez internálására" – avagy a hatvani ferencesek és lakosok megpróbáltatásai. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára I. Szerk. Őze Sándor – Medgyesy-Schmikli Norbert. Pázmány Péter Katolikus Egyetem – METEM, Budapest-Piliscsaba, 469-478.
- Bánkuti Gábor: A jezsuiták 1965-ös „Világszolidarizmus pere”. Egyháztörténeti Szemle. 2007/2. 150-179.
- Bánkuti Gábor: Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társaság Magyarországi Rendtartománya története 1945-1965. L'Harmattan – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – ÁBTL, Budapest, 2011.
- Beke Margit: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Történelemtudományi Intézet, Budapest, 2015.
- Beke Margit: Magyarország rövid egyháztörténete 1945–2005 között. Magyar Sion. Új folyam I. 2007/1. 44-63.
- Beke Péter: Az Állami Egyházügyi Hivatal Szolnok megyei tevékenysége az 1970-es években. In: Katolicizmus Magyarországon a II. vatikáni zsinat korában. Tanulmányok és inventárium - Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae 2. Szerk. Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina. MTA-PPKE ‘Lendület’ Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest, 2015. 213-255.
- Békés Csaba: Európából Európába. Magyarország konfliktusok kereszttüzében, 1945-1990. Gondolat, Budapest, 2004.
- Béli József: Az 1945-ös földreform végrehajtása Zala megyében. Zalai Gyűjtemény 4. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1977.
- Bertalan Péter: Az „Ellenállástól” a kompromisszumig” Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957-1968. L’harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 2018.

- Bertha József – Szaniszló Ferenc: Heves megye tanácsi tisztségviselői. 1950-1990. Heves Megyei Levéltár, Eger, 1991.
- Borhi László: Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között 1945–1956. Corvina, Budapest, 2005.
- Borsodi Csaba: A szerzetesrendek feloszlatása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Essays in Church History in Hungary. 2000/1-4. 183-210.
- Bögre Zuszanna: Kuláküldözés és egyházüldözés Besenyőtelken. Mikrotörténeti megközelítés. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Szent István Társulat – Luther, Budapest, 2010. 306-328.
- Bögre Zsuzsanna: Békepapok az üldözött egyházban. Kísérlet egy értelmezési keret kialakítására. In: Studia Religiosa – Szegedini. Vallástudományi Tanulmányok Sorozat. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára. Szerk.: Máté-Tóth András – Jahn Mária. Bába és Társa, Szeged, 1998. 61-71.
- Bökő Péter: Az Egri Papnevelő Intézet. In: Emlékkönyv. A 300 éve alapított Egri Hittudományi Főiskola jubileuma alkalmából. 1704-2004. Szerk.: Dolhai Lajos, Egri Hittudományi Főiskola, Budapest, 2004. 93-106.
- Böszörményi Géza: Recsk, 1950-1953. Egy titkos kényszermunkatábor története. Rejtett kulturális forrásaink VIII. Széphalom, Budapest, 2008.
- Bujdosné Pap Györgyi: Az egri katolikus legényegylet története 1860-1990. In: Agria XXVII-XXVIII. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. 27.-28. Szerk. Petercsák Tivadar – Löffler Erzsébet, Dobó István Vármúzeum, Eger, 1991-1992.
- Casaroli, Agostino: A türelem vértanúsága. Szent István Társulat, Budapest, 2001.
- Cúthné Gyóni Eszter: *„Nem harcolunk, de nem is búcsúzunk…”* A Ciszterci Rend Zirci Apátságának története a második világháború végétől Endrédy Vendel apát haláláig. Zirci Ciszterci Apátság, Zirc, 2017.
- Cúthné Gyóni Eszter: A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után. A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között. PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2014.
- Cseh Zita – Pintér Tamás: A Heves megyei kormányösszekötő 1956. november 22-ei jelentése. Archívnet. 2001/3. https://www.archivnet.hu/politika/a_heves_megyei_kormanyosszekoto_1956._november_22ei_jelentese.html?oldal=4 (Utolsó lekérdezés: 2021. április 8.)
- Cseh Zita: Az 1956-os forradalom és megtorlás Heves megyei dokumentumai. Heves Megyei Levéltár, Eger, 2006.

- Cseh Zita: Egy súlyos autóbaleset és annak politikai következményei. Putnoki László, az MSZMP Heves Megyei Bizottsága I. titkárának menesztése 1964 februárjában. 2018. https://mnl.gov.hu/mnl/hml/hirek/egy_sulyos_autobaleset_es_annak_politikai_kovetkezmenye (Utolsó lekérdezés: 2021. április 8.)
- Cseh Zita: Heves megye tisztikara 1950-1990. In: Heves megye történeti archontológiája (1681–) 1687–2000. Szerk.: Bán Péter. Heves Megyei Levéltár, Eger, 2011. 235-317.
- Cseh Zita: Megfigyelők és megfigyeltek. Heves megyei református lelkészsorsok a Kádár-rezsim első időszakában. In: Archívum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei. 21. 2018. 187-208.
- Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. MTA BTK–NEB, Budapest, 2017.
- Dancza János: Valóban demokrata volt-e Milassin Kornél? In: Archívum – A Heves Megyei Levéltár közleményei 10. Szerk. Kovács Béla. Eger, 1981. 114.
- Dolhai Lajos (szerk.): Emlékkönyv. A 300 éve alapított Egri Hittudományi Főiskola jubileuma alkalmából. 1704-2004. Egri Hittudományi Főiskola, Budapest, 2004.
- Fáy András: Ferencesek Gyöngyösön. Fejezetek a gyöngyösi barátok életéből. Budapest, 1999.
- Fáy András: Kékkő elvtárs kelevénye. Magyar Nemzet. 2020. június 19.
- Fazekas Csaba: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adalékok a „kádári konszolidáció" egyházpolitikájához. In: Levéltári évkönyv XI. Szerk.: Dobrossy István. Miskolc, 2002. 301–319.
- Fazekas Csaba: Dokumentumok Miklós Imre lemondásának történetéhez (1989–1990). Egyháztörténeti Szemle 2004/2. 143-146.
- Fazekas Csaba: Egy janicsár különleges rekordja 1961-ből. Egyháztörténeti Szemle, 2000/2. 143-146.
- Fejérdy András: „Hontalanok” A római emigráns magyar papok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei. Történelmi Szemle. 2009/1. 59-90.
- Fejérdy András: Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959-1965. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2011.
- Fejérdy András: Titkos püspökszentelés(ek) Magyarországon 1960 őszén. Az első Regnum-per helye a magyar egyházpolitikában és a szentszéki Ostpolitikban. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk.

Bánkuti Gábor – Gyarmati György. ÁBTL – L'Harmattan, Budapest 2010. 129–155.

- Fejtő Ferenc: A népi demokráciák története. Budapest-Párizs. 1991.
- Fekete József: A szervita rend magyarországi története 1867-től 1950-ig. PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2009.
- Fodorné Nagy Sarolta: Iskolaállamosítás a Magyarországi Református Egyházban. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Szerk. Szabó Csaba – Szigeti László. LÖKA – Új Ember, Budapest, 2008. 287–307.
- Földváry Gergely: Egy vértelen vértanú életútja. Adalékok Pétery József váci püspök életéhez különös tekintettel az 1956-os forradalomra. Egyháztörténeti Szemle. 2018/2. 49-70.
- Gál Máté: Brezanóczy Pál egri érsek közéleti és békepapi tevékenysége. In: „A mi tendenciáink…" Szakkollégiumi tanulmányok 2. Hatvani István Szakkollégium. Szerk. Dorogi Zoltán – Uri Dénes Mihály. Debreceni Egyetem Tudományegyetemi Karok – Hatvani István Szakkollégium, Debrecen, 2013. 30-38.
- Gál Máté: Egri egyházi ingatlanok „állami használatba vétele" az állami egyházügyi hivatal közreműködésével a Kádár-korszakban. In: RMJ 60. Tanulmányok a hatvanéves Rainer M. János tiszteletére. Szerk. Fábián Máté – Romsics Ignác. Eger, 2017. 69-91.
- Gál Máté: Egy nehéz évtized az egri papnevelésben (1950-1960). In: Acta Universitatis. Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Nova Series Tom. XLVI. Sectio Historiae. Szerk: Bajnok Dániel. Líceum, Eger, 2019. 121-143.
- Gál Máté: „Lobkovitz László megyei főelőadó úr ellen panasszal fordulok Elnök úrhoz." Zavarok az állami egyházügyi hivatal vidéki működésében. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve LVIII–LIX. Szerk. Tóth Arnold. Miskolc, 2020. 269-279.
- Gál Máté: Egy összeférhetetlen vidéki megbízott 1956 utáni karrierje: Borai Emil, az ÁEH egri egyházügyi főelőadójának tevékenysége 1956-1969 között. Aetas, 2017/1. 121-142.
- Galcsik Zsolt: Az Országos Papi Békebizottság Nógrád megyei szervezetének megalakulása (1951). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Essays in Church History in Hungary, 2004/1-2. sz. 181-199.
- Gárdonyi Máté – Horváth Gergely Krisztián: Megtorlástól a kollektivizálásig. A „klerikális reakció elleni harc" a veszprémi egyházmegyében 1957 és 1962 között. In: „Rendületlenül romok között." A veszprémi egyházmegye 1945-1972 között. Szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém, 2017.133-195.

- Gárdonyi Máté: Túlélés – együttműködés – ellenállás. A katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciákban”. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989. Szerk. Bánkuti Gábor – Gyarmati György. ÁBTL – L’Harmattan, Budapest, 2010. 149-156.
- Gergely Jenő: 1950-es egyezmény: A szerzetesrendek feloszlatása Magyarországon. Vigilia, Budapest, 1990.
- Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Gergely Jenő: Főpapok, főpásztorok, főrabbik. Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből. Pannonica, Budapest, 2004.
- Gergely Jenő: Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1989.
- Gyarmati György: A Mindszenty-ügy „diplomáciai” rendezésének kudarca. Történelmi Szemle, 2000/1-2. 69-90.
- Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon. 1945–1956. ÁBTL–Rubicon, Budapest, 2011.
- Gyarmati György: Egyház, sok rendszer és történelmi idő: A 20. század a magyar egyháztörténet nézőpontjából. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk. Bánkuti Gábor – Gyarmati György. ÁBTL – L’Harmattan, Budapest 2010. 13-30.
- Gyarmati György: Népfront-tojásokból reakciós rántotta – á la ÁVH. Egy választás Magyarországon – kétféle eredménnyel – 1949-ben. Betekintő. 2015 (2.) 1-31.
- Havassy Gyula: A magyar katolikusok szenvedései 1944 – 1989. Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye, Magánkiadás, 1990.
- Hetényi Varga Károly: Ferences rendház Hatvanban. Vigilia. 2000/6. 442-449.
- Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III. Abaliget, 1996.
- Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I. Az esztergomi, győri, pécsi, székesfehérvári, szombathelyi, váci, veszprémi, munkácsi g.k., eperjesi g.k., hajdúdorogi g.k. egyházmegyék üldözött papjai. Lámpás, Abaliget, 1992.
- Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II., A Kalocsa-bácsi, csanádi, erdélyi, nagyváradi, egyházmegyék üldözött papjai. Lámpás, Abaliget, 1994.

- Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III., Eger, Kassa, Rozsnyó, Szatmár, Szepes, Nagyszombat, Besztercebánya, Nyitra egyházmegyék üldözött papjai. Lámpás, Abaliget, 1996.
- Hornyák Máté János: Egyházi fogolylét a politikai diktatúra időszakában – A hejcei miliő 1952-1963 között a történeti források alapján. In: Tudományra nevelve. Szerk. Györgyiné Koncz Judit – Kozma Gábor. Gerhardus, Szeged, 2011. 101-106.
- Horváth Attila: A vallásszabadság korlátozása és az egyház üldözése Magyarországon a szovjet típusú diktatúra idején. Polgári Szemle. 2014/1-2.
- Horváth Erzsébet: A református iskolák államosítása. (1945-1948) Habilitációs értekezés. Debrecen. 2010. 147–153.
- Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években. MTA BTK–NEB, Budapest 2018.
- Horváth Gergely Krisztián: Plébániai földek „reformja" a Veszprémi Egyházmegyében 1945-ben. In: Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Magyar vidék a 20. században (1.). Szerk. Csíkos Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József. MTA BTK– NEB, Budapest, 2017. 540-542.
- Horváth István: Az egri egyházmegye rövid története. Egri Érseki Vagyonkezelő, Eger, 2015.
- Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza, 1920-2000. I-III. kötet. Napvilág, Budapest, 2001.
- Huhák Heléna: Népnevelők a Rákosi-korszakban. „Ahol a kommunisták elalszanak, ott az ellenség dolgozik," Múltunk. 2014/2. 148-188.
- Izsák Lajos: Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990. Kulturtrade, Budapest, 1998.
- Kalmár Melinda: Ennivaló és hozomány. A korai kádárizmus ideológiája. Magvető, Budapest. 1998.
- Kalmár Melinda: Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990. Osiris, Budapest, 2014.
- Kápolnai Iván: Emlékezés Dr. Kiss István teológiai tanárra (1906-1981). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Essays in Church History in Hungary, 2011/1-2. 213-221.
- Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): „Rendületlenül a romok között" A veszprémi egyházmegye 1945 és 1972 között A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2016. augusztus 24–25-én rendezett konferencia előadásai. Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém, 2017.

- Karlinszky Balázs: A veszprémi püspöki aula a második világháború idején. A veszprémi székeskáptalan archontológiája 1917–1949. In: "Nehéz időkben dönteni kell.". A veszprémi egyházmegye múltjából (29). Szerk.: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém, 2016. 105-136.
- Kálmán Peregrin OFM: A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében. PhD disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2014.
- Kálmán Peregrin OFM: Az egyház 1956 után. In: Magyar Katolikus Egyház, 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Szerk. Szabó Csaba – Szigeti László. LÖKA – Új Ember, Budapest, 2006. 207-234.
- Kálmán Peregrin OFM: Hét ferences vértanú tanúságtétele a totalitárius rendszerek üldöztetései közepette. Acta Pintériana 4. 2018. 39-87.
- Kálmán Peregrin OFM: Megállapodás-tervezet 1956-ból. Vigilia, 2007/10. 739-748.
- Kálmán Peregrin OFM: Visszatekintés? Önigazolás? Kiútkeresés? Kiss István Nógrád megyei ÁEH-megbízott visszaemlékezései. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádárkorszakban. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 242–250.
- Kis Réka – Soós Viktor Attila – Tabajdi Gábor: Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek. Bp. 2012. 30.
- Kiss Péter: Az egri érseki Líceum történetéből. A szerző kiadásában, Eger, 2016.
- Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956–1990. Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- Kókai György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Sajtóház, Budapest, 2001
- Kovács Éva: „Megegyezés" az iskolák ügyében. Az állam és a legnagyobb iskolafenntartó egyházak közötti tárgyalások az iskolaállamosítás után. Történelmi Szemle. 45. (2003) 3-4. 279–281.
- Kovács Melinda: Dr. Samassa József egri érsek (1828–1912). In: Memoria rerum Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Szerk. Oborni Teréz – Á. Varga László. Heves Megyei Levéltár, Eger, 2008. 265–274. p.
- Kozma György: Heves megye tisztikara 1919-1950. In: Heves megye történeti archontológiája (1681-) 1687-2000. Szerk. Bán Péter. Heves Megyei Levéltár, Eger, 2011. 235-279.
- Köbel Szilvia: A pártállam strukturális eszköztára az egyházpolitika szolgálatában. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.:

Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Szent István Társulat – Luther, Budapest, 2010. 195-219.

- Köbel Szilvia: Három pohár misebor: Horváth István volt egyházügyi titkárral Köbel Szilvia beszélget. Beszélő, 2002/9–10. 75–78.
- Köbel Szilvia: Oszd meg és uralkodj – A pártállam és az egyházak. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.
- Köpeczi Bócz Edit: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- Kövér István: Egyházügyi jelentések Vas megyéből. 1952-1959. 1. I. Vasi Szemle 2002/5. 618–641.
- Kövér István: Egyházügyi jelentések Vas megyéből. 1952-1959. II. Vasi Szemle. 2002/6. 763–788.
- Lipp Mária Mónika: Az egri iragalmasrendi kolostor, templom és kórház XVIII. századi berendezése. PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2012.
- Löffler Erzsébet: Az Egri Főegyházmegye rövid története. In: Az Egri Főegyházmegye ünnepi sematizmusa 2004. Egeri Főegyházmegye, Eger, 2004. 19–37.
- Lucza János – Komiszár Dénes: Kriston Endre a hűség püspöke. Kemecse, 2012.
- Magyar katolikus lexikon I–XV. Diós István (főszerk.). Szent István Társulat, Budapest, 1993–2013. http://lexikon.katolikus.hu/ (Utolsó lekérdezés: 2021. április 7.)
- Magyar Umbria Ferences Füzetek. 17. 1999.
- Magyarország történeti statisztikai helységnévtára I. Heves megye. Budapest, MTA BTK – KSH 1991.
- Makai János (szerk): Tiszanána évszázadai. Tiszanána. 2011. 81.
- Mészáros Barnabás: A Központi Papnevelő Intézet papnövendékei és az 1956-os forradalom. In: A Katolikus Egyház és az 1956-os forradalom. Szerk. Botos Katalin. Pázmány Press, Budapest, 2018. 91–109.
- Mészáros István: A szegedi „bajuszos püspök" jelentései 1952-ben. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Essays in Church History in Hungary,1995/1-2. 233-246.
- Mészáros István: Boldogasszony Éve 1947/48. Budapest. 1994. 43-47.
- Mezey András: Az egyházkorlátozás néhány nem állambiztonsági színtere Csongrád megyében az 1960-as években. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a

Kádár-korszakban. Szerk. Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 343.

- Mikó Zsuzsanna: Az Állami Egyházügyi Hivatal megyei és püspöki megbízottjának tevékenysége Heves megyében az 1950-es években. Egyháztörténeti Szemle. 2017/4. 99-110.
- Mikó Zsuzsanna: Moravetz Lajos egyházügyi megbízott működése Veszprém megyében (1951-1957). In: „Rendületlenül romok között." A veszprémi egyházmegye 1945-1972 között. Szerk. Karlinszky Balázs, Varga Tibor László. Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém, 2017. 95-108.
- Mindszenty József: Emlékirataim. Sajtó alá helyezte Soós Viktor Attila – Kovács Attila Zoltán. Helikon, Budapest, 2015.
- Mirák Katalin: Iskolaállamosítás – evangélikus egyház. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Szerk. Szabó Csaba – Szigeti László. LÖKA – Új Ember, Budapest, 2008. 263–286.
- Misóczki Lajos: Az egyházi iskolák államosítása a Mátravidéken 1948. Eger, 1973.
- Mózessy Gergely: „Az Állami Egyházügyi Hivatal előterjesztésére és hozzájárulásával…" – Egyházi kitüntetések és a pártállam. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Szent István Társulat – Luther, Budapest, 2010. 251–269.
- Mózessy Gergely: Egy ismeretlen vértanú – Bozsik Pál halála. In: Fejezetek az ezeréves Egri Egyházmegye történetéből. Szerk. Horváth István. Érseki Vagyonkezelő Központ, Eger, 225-233.
- Müller Rolf: Az erőszak neve: Péter Gábor – Az ÁVH vezetőjének élete. Jaffa, Budapest, 2017.
- Müller Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban. Jaffa, Budapest, 2012.
- Nagy József: A szocializmus építése Heves megyében. Heves Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya, Eger, 1970.
- Nagy József: Heves megye története a felszabadulástól a két munkáspárt egyesüléséig. In: Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve (1. köt.). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis (Tom. 1.). 1955. 376-411.
- Nagy Péter Tibor: Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőtérben a 19. és 20. századi Magyarországon. Vallásszociológiai szöveggyűjtemény 1. Új Mandátum, Budapest, 2000.
- Nagy Sándor: A MADISZ megalakulása és működésének első szakasza Heves megyében (1945-1946). In: Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos

közleményei (Új sorozat, 7. köt.). Acta Academiae Paedagogicae Agriensis (Nova series, Tom. 7.). Egri Tanárképző Főiskola, Eger, 1969.

- Nagyné Lutter Katalin: Az egri Szent Vince Kórház története. In: Egri séták nemcsak egrieknek (2007-2010). Szerk. Renn Oszkár. Egri Lokálpatrióta Egyetlen, Eger, 2010. 151-166.
- Németi Károly: Vasutasok pokoljárása 1950-1953. Hatvany Lajos Múzeum Füzetei 11. Hatvany Lajos Múzeum, Budapest, 1991.
- Nyirkos Tibor (szerk.): Pedagógusok arcképcsarnoka. Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület, Debrecen, 2013.
- Oláh Gyula: A Szent Bernát Gimnázium utóélete. Beszélgetés Hölvényi György tanár úrral az átmeneti évről. Egri Fekete/Fehér. 6. évf. (1999) 3. sz. 3.
- Orbán József Gyula: Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956. METEM, Budapest, 2001.
- Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Korall, Budapest, 2012.
- Ö. Kovács József: Vidéki Magyarország 1945–1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról. Budapest, Balassi Kiadó–Korall, 2015.
- Paksa Rudolf: A magyar szélsőjobboldal története. Jaffa, Budapest, 2012.
- Pál József: Békepapok, Katolikus Békepapok Magyarországon (1950-1989). Egyházfórum, 1995.
- Pálos Antal: „Viharon vészen át.” Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának életéről a II. világháború után, 1944−1990 (Anima Una 1.). 1992
- Rainer M. János: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–1948. In: A fordulat évei. Politika- Képzőművészet- Építészet. 1947–1949. Szerk.: Standeisky Éva–Kozák Gyula–Pataki Gábor–Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 1998.
- Rainer M. János: Az 1956-os magyar forradalom. Osiris, Budapest, 2016.
- Rainer M. János: Bevezetés a kádárizmusba. L'Harmattan – 1956-os Intézet, Budapest, 2011.
- Rajki Zoltán: Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. Egyháztörténeti Szemle. 2002/2. 74-86.
- Rétfalvi Balázs: Czapik Gyula 1948-as római útja és az apostoli vizitáció ügye. Egyháztörténeti Szemle, 2011/2. 3-38.

- Romsics Ignác: Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19-20. században nemzetközi kitekintéssel. Osiris, Budapest, 2011.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, Budapest, 2010.
- Rosdy Pál (szerk.): A katolikus egyház 1956-ban. Új Ember, Budapest, 2016.
- Salacz Gábor: A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948-1964). Görres Gesellschaft, München, 1988.
- Sarusi Mihály: Fűzfő angyala. A tisztesség 1945-ös vértanúja, Bódi Magda. Életünk. 2006/1. 83–86.
- Sági György: Brezanóczy Pál útkeresése egyház és pártállam között. In: Katolicizmus Magyarországon a II. vatikáni zsinat korában. Tanulmányok és inventárium - Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae 2. Szerk. Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina. MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest, 2015. 113-151.
- Sági György: Egy katolikus főpap vívódásai. Hamvas Endre csanádi püspök és az államhatalom, 1961–1964. Egyháztörténeti Szemle. 3013/2. 63-82.
- Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történeti áttekintése. Szent István Társulat, Budapest, 1985.
- Soós Viktor Attila: A püspök és a besúgó – Badalik Bertalan és Klempa Sándor kapcsolata az államvédelmi és állambiztonsági iratok tükrében. Miles Christi Évkönyv. 2012. 127–177.
- Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe. PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2014.
- Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után, a hatvanas évek végéig. In: Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Szent István Társulat – Luther, Budapest, 2010. 220-241.
- Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal vidéki munkatársainak felülvizsgálata 1958-ban. In: Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk. Somorjai Ádám – Zombori István. Budapest, 2016. 511-529.
- Soós Viktor Attila: Az egyházak és a kényszerkollektivizálás. Egy 1962-es felmérés szempontjai és összefoglaló megállapításai. In: Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról. Szerk. Galambos István – Horváth Gergely Krisztián. MTA TBK – NEB, Budapest, 2019. 167-182.

- Stefano Bottoni: A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2014.
- Stipta István: Adalékok a Horthy-korszak szociális igazgatásának történetéhez. In: Ünnepi kötet Dr. Czúcz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica (79). Szerk. Homoki-Nagy Mária – Hajdú József. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2016. 599-606.
- Sulák Péter Sándor: „A téeszmozgalom egy csodás búvópatak, mely tóvá alakul!" A kényszerkollektivizálás békepapi recepciója Szolnok megyében (1959–1962). In: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak" lerakása vidéken a hosszú ötvenes években 2. Szerk. Horváth Gergely Krisztián. 2019. 381-419.
- Sulák Péter Sándor: Szigorúan ellenőrzött vallásszabadság a Jászkunságban. A kádári egyházpolitika Szolnok megyében. METEM, Budapest, 2015.
- Szabó Csaba – Soós Viktor Attila: „Világosság" – Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Új Ember Kiadó, Budapest, 2006.
- Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): Magyar katolikus egyház, 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. LÖKA – Új Ember, Budapest, 2006.
- Szabó Csaba: A (katolikus) egyháztörténet-írás elmúlt 25 éve. In: Egyháztörténeti tanulmányok. Konferenciák, műhelybeszélgetések XI., Líceum, Eger, 6-32.
- Szabó Csaba: A katolikus egyház állami ellenőrzése és korlátozása az ötvenes években. Valóság, 2002/1. 87-96.
- Szabó Csaba: A múló idő, a távlat és az empátia. A fiatal Miklós Imre interjúk és dokumentumok tükrében. In: Személyes idő – történelmi idő. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája Kőszeg, 2003. augusztus 29–30. Rendi társadalom – Polgári társadalom 17. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület – Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2006.
- Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Budapest, Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, 2005.
- Szabó Csaba: Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953. Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2000.
- Szabó Csaba: Mindszenty József veszprémi püspök letartóztatása és fogsága Sopronban 1944/45-ben. Soproni Szemle. 2006/1. 1-8.
- Szabó Tamás: A hűség püspöke. Új Misszió. 2021. január 20-21.

- Szakolczai Attila (szerk.): A vidék forradalma, 1956. I-II. 1956-os Intézet-Budapest Fővárosi Levéltár, Budapest, 2006.
- Szaniszló Ferenc: Heves megye közigazgatás és területváltozásai. 1876-1990. Heves Megyei Levéltár, Eger, 2002.
- Szántó Konrád OFM: A katolikus egyház története. I. kötet. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1983.
- Szántó Konrád OFM: A katolikus egyház története II. kötet. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1985.
- Szántó Konrád OFM: A katolikus egyház története III. kötet, Ecclesia Kiadó, Budapest, 1987.
- Szántó Konrád OFM: A kommunizmusnak sem sikerült. Új Misszió Alapítvány, Miskolc 1993.
- Szántó Konrád OFM: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Mécses Kiadó, Budapest, 1991.
- Szántó Konrád OFM: Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház. Szent Maximilián Lap és Könyvkiadó, Miskolc, 1993.
- Szántó Konrád OFM: Az Egyházügyi Hivatal titkai. Mécses Kiadó, Budapest, 1990.
- Szecskó Károly: Adalékok Kriston Endre egri segédpüspök 1945-ös internálásának történetéhez. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Essays in Church History in Hungary, 1998/3-4. sz. 73-180.
- Szecskó Károly: Az Egri Katolikus Legényegylet története (1860-1951). Tanulmányok Heves megye történetéből 12. Heves Megyei Levéltár, Eger, 1992.
- Szecskó Károly: Az MDP harca az iskolák államosításért Heves megyében. In: Archívum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 2. Szerk. Kovács Béla. Eger 1974. 87-107.
- Szecskó Károly: Bozsik Pál (1988-1952). In: Mátrai tanulmányok. Szerk. Horváth László. Mátra Múzeum – Gyöngyös Város Önkormányzata – Mátra Múzeum Baráti Köre – Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Gyöngyös, 1997. 301-316.
- Szecskó Károly: Dancza János (1899–1985). In: Agria XLV. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. 45. Szerk. Veres Gábor, Dobó István Vármúzeum, Eger, 2009. 338.
- Szecskó Károly: Dr. Kiss István élete és munkássága: egy élet Krisztus urunk szolgálatában. Egri Érseki Hittudományi Főiskola, Eger, 1999.

- Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990. 1956-os Intézet – Corvina, Budapest, 2008.
- Tabajdi Gábor: A III/III. Csoportfőnökség egyházi elhárító tisztjei a Kádár-korszakban. Egyháztörténeti Szemle. 2009/3. 103-114.
- Tabajdi Gábor: Kádár János és az egyházak. Rubicon, 2017/4. 48-57.
- Tabajdi Gábor: Kiegyezés Kádárral. „Szövetségi politika", 1955-1963. Jaffa, Budapest, 2013.
- Tengely Adrienn: Magyar egyházak a forradalom korában. Líceum, Eger, 2011.
- Tomka Miklós: Magyar katolicizmus. Országos Lelkipásztori Intézet – Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, Budapest, 1991.
- Turányi László (szerk.): Magyar Katolikus Almanach I. Szent István Társulat, Budapest, 1984.
- Turányi László (szerk.): Magyar Katolikus Almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985. Szent István Társulat, Budapest, 1988.
- Tusor Péter: A bécsi Augustineum és Magyarország, 1816–1918. Aetas, 2007/1. 32-43.
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris, Budapest, 2001.
- Varga Sándor: A Paulai Szent Vince rendi irgalmas nővérek gyöngyösi működése különös tekintettel a kórház történetében betöltött szerepükre. In: Mátrai tanulmányok. Szerk. Horváth László. Mátra Múzeum – Gyöngyös Város Önkormányzata – Mátra Múzeum Baráti Köre – Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Gyöngyös, 1997. 239-259.
- Veres Árpád: Emlékeim a szeminárium gazdasági ügyeiről. In: A 300 éve alapított Egri Hittudományi Főiskola jubileuma alkalmából. 1704-2004. Szerk.: Dolhai Lajos, Egri Hittudományi Főiskola, Budapest, 2004. 169-179.
- Vincze Gábor: *„A legnagyobb nyugtalanság tapasztalható…"* Eljárások a református egyházi személyek ellen a „népi demokrácia" első éveiben a Békés-Bánáti Egyházmegyében. Emlékpont Könyvek, 1. Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ – Emlékpont Hódmezővásárhely, 2016.
- Vörös Géza: Állambiztonság és egyházak. Egyháztörténeti Szemle. 2009/4. 3-19.
- Vörös Géza: Fejezetek a kommunista politikai rendőrség egyházi elhárításának történetéből. PhD thesis, Jyväskylä Egyetem. 2016.

– Wirthné Diera Bernadett: Az egri „Fekete Hollók”. In: Mából a tegnapról. Képek Magyarország 19. és 20. századi történelméből. Szerk. Cúthné Gyóni Eszter – Szilágyi Adrienn – Wirthné Diera Bernadett. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományok Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, Budapest, 2012. 227-238.

– Wirthné Diera Bernadett: Katolikus hitoktatás és elitképzés a kádárkorszakban – Az 1961-es "Fekete Hollók" fedőnevű ügy elemzése. PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2016.